

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ – 2022, №1

« ԳԱԱ ՏԻ

ԵՐԵՎԱՆ - 2022

Երաշխավորված է հրատարակության
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

- ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Յուրի Մուվարյան** (Հայաստան)
- ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Վլադիմիր Հարությունյան** (Հայաստան)
- ՌԴ ԳԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր **Ալեքսեյ Կուզնեցով** (Ռուսաստան)
- տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Ռոբերտ Սարինյան** (Հայաստան)
- տ. գ. դ. **Գրիգորի Վահանյան** (Հայաստան)
- տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Սերգեյ Դոխտյան** (Ռուսաստան)
- բ.գ.թ. **Վլադիմիր Գերասիմով** (Ռուսաստան)
- ՄԱԱԶԿ միջազգային փորձագետ **Վիկտոր Զախարյան** (Ավստրիա)
- տ. գ. թ., դոցենտ **Քրիստինե Բաղդասարյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ., դոցենտ **Մերի Մանուչարյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Լիլիթ Սարգսյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Զաիրա Աբդուլևա** (Ռուսաստան)
- տ. գ. թ. **Գեղեցիկ Աֆունց** (Գերմանիա)
- տ. գ. թ. **Գեղամ Շահբազյան** (Իտալիա)
- տ. գ. թ. **Վլադիմիր Ասրիյան** (Իսպանիա)
- տ. գ. թ. **Սվետլանա Դավաթյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Տաթևիկ Փարսադանյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Եվգենյա Հակոբյան** (Հայաստան)

Ժողովածուի պատասխանատու խմբագիր՝
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՐԻՆՅԱՆ

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու – 2022, №1) / Պատ. խմբագիր՝ Ռ.Ն.Սարինյան. ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր., 2022, 468 էջ:

Ժողովածուն նվիրված է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի երջանկահիշատակ տնօրեն՝ Վլադիմիր Հարությունյանի ծննդյան 65-ամյա հոբելյանին: Ժողովածուն իր արժարժումների մեջ կարող է օգտակար լինել տնտեսության տարբեր ոլորտների հիմնախնդիրների լուծման համար, քանի որ այնտեղ տեղ գտած հոդվածները բազմազան են և ընդգրկում են գիտական չորս ուղղություններ, և, որ ամենակարևորն է, բոլոր հոդվածները իրենց մեջ պարունակում են գիտական նորություններ: Ժողովածուն ընդհանուր առմամբ և այդ գիտական նորությունները մասնավորապես կարող են օգնել իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմիններին հանրապետության տնտեսության մեջ առկա և հոդվածագիրների կողմից նախանշված հիմնախնդիրներին համակարգային լուծում տալու գործում:

Ժողովածուն գիտական ուղեցույց է գիտությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցողների՝ գիտաշխատողների, հայցորդների, ասպիրանտների, ինչպես նաև բուհերի դասախոսական անձնակազմի համար:

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ

0015, ք. Երևան, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի 15

Հեռ.՝ (+374 10) 58-19-71

E-mail: nas_ie@sci.am

© ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2022

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ ИМЕНИ М. КОТАНЯНА**

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ**

СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ – 2022, №1

НАН РА ИЭ

ЕРЕВАН - 2022

Рекомендовано к изданию решением
ученого совета Института экономики
НАН РА им. М. Котаняна

Редакционный совет:

Академик НАН РА, д.э.н., профессор **Юрий Суварян** (Армения)
Член корреспондент НАН РА, д.э.н., профессор **Владимир Арутюнян** (Армения)

Член корреспондент РАН, д.э.н., профессор **Алексей Кузнецов** (Россия)

д. э. н., профессор **Роберт Саринян** (Армения)

д. э. н. **Григорий Ваганян** (Армения)

д. э. н., профессор **Сергей Дохолян** (Россия)

к.ф.н. **Владимир Герасимов** (Россия)

международный эксперт ЮНИДО **Виктор Захарян** (Австрия)

к. э. н., доцент **Кристине Багдасарян** (Армения)

к. э. н., доцент **Мери Манучарян** (Армения)

к. э. н. **Лилит Саргсян** (Армения)

к. э. н. **Заира Абдулаева** (Россия)

к. э. н. **Гецецик Афунц** (Германия)

к. э. н. **Гегам Шахбазян** (Италия)

к. э. н. **Владимир Асриян** (Италия)

к. э. н. **Светлана Даллакян** (Армения)

к. э. н. **Татевик Парсаданян** (Армения)

к. э. н. **Евгения Акопян** (Армения)

Ответственный редактор сборника:

доктор экономических наук, профессор
РОБЕРТ САРИНЯН

Современные проблемы социально-экономического развития в Республике Армения.
Сборник научных статей -2022, №1 / Отв. редактор Р.Н.Саринян. Институт экономики
НАН РА им. М. Котаняна. Ер., 2022, 468 с.

Сборник научных статей посвящен 65-летию члена корреспондента НАН РА, директора института экономики им. М.Котаняна Владимира Арутюняна. В своих обзорах сборник может быть полезен для решения проблем в различных областях экономики, так как публикуемые в сборнике статьи являются многоотраслевыми и включают в себя 4 научных направления, и самое главное, все статьи содержат в себе научные новизны. Сборник в целом и эти научные новизны в частности могут помочь законодательным и исполнительным органам власти системно решать проблемы, возникшие в экономике республики и выявленные авторами сборника.

Сборник- научный путеводитель для желающих заниматься наукой: научные сотрудники, соискатели, аспиранты, а также преподавательский состав ВУЗ-ов.

Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА

Республика Армения,
0015, Ереван, ул. Св. Григора Лусаворича 15
Тел. (+3741) 58-19-71, E-mail: nas_ie@sci.am

© Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА, 2022

M. KOTANYAN INSTITUTE OF ECONOMICS
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF ARMENIA

THE CONTEMPORARY ISSUES OF
SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT IN THE
REPUBLIC OF ARMENIA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ARTICLES - 2022, №1

Institute of Economics of the NAS RA

YEREVAN - 2022

Approved for publication by the decision of the
Scientific Council of M. Kotanyan Institute of Economics
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

Editorial Board:

- Academician of NAS RA, D. Sc. (Economics), Professor **Yuri Suvaryan** (Armenia)
Corresponding Member of NAS RA, D. Sc. (Economics), Professor, **Vladimir Harutyunyan** (Armenia)
Corresponding Member of RAS, D. Sc. (Economics) Professor **Aleksey Kuznecov** (Russia)
D. Sc. (Economics), Professor **Robert Sarinyan** (Armenia)
D. Sc. (Economics) **Grigori Vahanyan** (Armenia)
International Expert (UNIDO) **Viktor Zakharyan** (Austria)
D. Sc. (Economics), Professor **Sergey Dokholyan** (Russia)
P.h.D **Vladimir Gerasimov** (Russia)
Ph.D. (Economics), Associate Professor **Christina Baghdasaryan** (Armenia)
Ph.D. (Economics), Associate Professor **Meri Manucharyan** (Armenia)
Ph.D. (Economics) **Lilit Sargsyan** (Armenia)
Ph.D. (Economics) **Zaira Abdulaeva** (Russia)
Ph.D. (Economics) **Geghecik Afunts** (Germany)
Ph.D. (Economics) **Gegham Shahbazyan** (Italy)
Ph.D. (Economics) **Vladimir Asriyan** (Spain)
Ph.D. (Economics) **Svetlana Dallakyan** (Armenia)
Ph.D. (Economics) **Tatevik Parsadanyan** (Armenia)
Ph.D. (Economics) **Yevgenya Hakobyan** (Armenia)
Science editor: D. Sc. (Economics), Professor
ROBERT SARINYAN

The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia, Scientific journal of articles, 2022, №1 / Responsible Editor: Robert N. Sarinyan, M. Kotanyan Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. Yerevan, 2022, 468 p.

The journal is dedicated to the 65th anniversary of Vladimir Harutyunyan the Corresponding member of the NAS RA, director of the M. Kotanyan Institute of Economics. In its reviews, the journal can be useful for solving problems in various areas of the economy, since the articles published in the journal are multi-sectoral and include 4 scientific directions. And most importantly, all the articles contain scientific novelties. The scientific journal in common and these scientific novelties in particular can help to legislative and executive authorities to systematically solve the problems that have arisen in the economy and identified by the authors of articles.

The journal is a scientific guide for those who want to do science: researchers, applicants, postgraduates, as well as the teaching staff of universities.

M. Kotanyan Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

15 Surb Grigor Lusavorich Street
Yerevan 0015, Republic of Armenia
Tel. (+374 10) 58-19-71
E-mail: nas_ie@sci.am

© M. Kotanyan Institute of Economics of the NAS RA, 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔԸ.....	16
ՀՀ ԳԱԱ ԹՂԹԱԿԻՑ ԱՆԴԱՄ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՈԿՏՈՐ, ՊՐՈՖԵՍՈՐ Վ.Լ.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ՝ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԾՆՆԴՅԱՆ 65-ԱՄՅԱ ՀՈԲԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ.....	20

1. ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ

1. ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ (Տիգրան Հարությունյան, Լիլիթ Մարգարյան, Արմինե Գևորգյան)	24
2. ԱՄՆ-Ի ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԸ (ԴԱՍԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ) (Գրիգորի Վահանյան)	40
3. ՀՀ-ՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԿԻՍԱՄՇԱԿՎԱԾ ՈՍԿՈՒ, ՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ՀԱՆՔԱՔԱՐԻ ԵՎ ԽՏԱՆՅՈՒԹԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԴԵՐԸ ԿԱՐՃԱԺԱՄԿԵՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱՀԱՏՎԱԾՈՒՄ (Մերգեյ Դոխոյան, Աննա Մակարյան).....	64
4. ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՅՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՅՄԱՆ ՄԻՋՈՑ (Արմինե Զախարյան)	79
5. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ (ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) (Քրիստինե Թաթոսյան).....	94
6. ՀՀ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ (Արսեն Ըոքոյան)	111
7. ՀՀ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՌԿԱ ՕՐԵՆՄԴՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՈՏԻՄԸ (Լիլիթ Մարգարյան, Եվգենյա Հակոբյան).....	126
8. ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ (Լիլիթ Պետրոսյան, Արվիինե Կյուրեղյան).....	145

9. ՄԱԿՐՈՊՐՈՒԴԵՆՑԻԱԼ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ: ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՀԱԿԱՑԻԿԼԻԿ ԲՈՒՖԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՎԱՐԿԵՐ/ՀՆԱ ՃԵՂՔԸ (Արշակ Վարժապետյան)	161
10. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՅՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ (Լիլիթ Մուրադյան)	175
11. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆ- ԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՇՈՒՐՁ (Լիանա Ազատյան).....	190

2. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

1. ՇՐՋԱՆԱԶԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ (Մերի Մանուչարյան).....	204
2. ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ (Մերի Մուրադյան).....	217
3. ՀՀ ԽԱՂՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՃՅՈՒՂԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԿԱ ԿՈՌԵԼՅԱՑԻՈՆ ԿԱՊԿԱԾՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ (Հովհաննես Ասատրյան)	235
4. ՀՀ ՄԵՏԱԼՈՒՐԳԻԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (Մասուն Բախշյան)	252

3. ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

1. ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԱՄԱԹՎԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹՎԱՅԻՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ (Սվետլանա Դալլարյան, Մարգրիտ Մարգարյան).....	269
2. ՀՀ-ՈՒՄ ԶԲՈՍԱՇՐՁՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (Քրիստինե Բաղդասարյան, Սոնա Գրիգորյան)	287
3. ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ (Շողեր Պողոսյան).....	304

4. ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (Ռազմիկ Իսահակյան)	320
5. ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (Արմինե Զախարյան)	334
6. ՀՀ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ (Գայանե Թովմասյան).....	348
7. ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿԱՊԻ ՈԼՈՐՏԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ (ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) (Մարիամ Պողոսյան).....	365
8. ԲԼՈԿՉԵՑՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ (Տաթևիկ Շահինյան)	380
9. ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ (Դավիթ Պետրոսյան)	390

4. ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑՑՆԵՐՈՒՄ (Ռոբերտ Մարինյան, Բելլա Գաբրիելյան).....	408
2. ԵՐԿՐԻ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՆԻՇԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ (Տաթևիկ Փարսադանյան)	426

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	442
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. ՄԵՐ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ	452
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3. ՄԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ	459

СОДЕРЖАНИЕ

СЛОВО ОТВЕТСТВЕННОГО РЕДАКТОРА 17

К 65-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО И ЧЕЛОВЕКА, ЧЛЕНА КОРРЕСПОНДЕНТА
НАН РА, ДОКТОРА ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОРА,
ДИРЕКТОРА ИНСТИТУТА ЭКОНОМИКИ ИМ. М.КОТАНЯНА,
ВЛАДИМИРА АРУТЮНЯНА 20

1. МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ФИНАНСЫ

1. ВОЗМОЖНОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РА
(Тигран Арутюнян, Лилит Саргсян, Армине Геворгян) 24
2. ВОЗРОЖДЕНИЕ ЭКОНОМИКИ США (УРОКИ ДЛЯ АРМЕНИИ)
(Григорий Ваганян) 40
3. РОЛЬ ЭКСПОРТА ПОЛУФАБРИКАТОВ ИЗ ЗОЛОТА, МЕТАЛЛИЧЕСКИХ
РУД И КОНЦЕНТРАТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РОСТА В АРМЕНИИ В КРАТКОСРОЧНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ
(Сергей Дохолян, Анна Макарян) 64
4. СОЗДАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ИНФРАСТРУКТУР КАК
СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ (Армине Захарян) 79
5. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В
КОНТЕКСТЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ (НА ПРИМЕРЕ
СЮНИКСКОГО МАРЗА) (Кристине Татосян) 94
6. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВАЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ
АРМЕНИИ И РЕГИОНАЛЬНЫХ СТРАН (Арсен Эркоян) 111
7. АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО
ПЛАНИРОВАНИЯ РА И ПУТИ ИХ УСТРАНЕНИЯ
(Лилит Саргсян, Евгения Акопян) 126
8. МЕХАНИЗМЫ ОЦЕНКИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И КОРРУПЦИОННЫХ
РИСКОВ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКАХ РА
(Лилит Петросян, Арпине Кюрегян) 145

9. МАКРОПРУДЕНЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА. КОНТРЦИКЛИЧЕСКИЙ БУФЕР КАПИТАЛА В АРМЕНИИ, РАЗРЫВ КРЕДИТ/ВВП (Аршак Варджапетян)	161
10. АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ АРМЕНИИ И РЕГИОНА (Лилит Мурадян).....	175
11. ОБ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ (Лиана Азатян).....	190

2. ПРОБЛЕМЫ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

1. ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА КАК НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ (Мери Манучарян)	204
2. ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РА (Мери Мурадян).....	217
3. ХАРАКТЕР КОРРЕЛЯЦИИ ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА И РАЗВИТИЯ ВИНОГРАДАРСТВА АРМЕНИИ (Оганнес Асатрян)	235
4. ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РА (Сасун Бахшян).....	252

3. РАЗРАБОТКА УСЛУГ И СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

1. АНАЛИЗ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ, ИНДЕКСОВ И ЦИФРОВАЯ ПОВЕСТКА В АРМЕНИИ (Светлана Даллакян, Саргис Саргсян)	269
2. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АРМЕНИИ (Кристине Багдасарян, Сона Григорян)	287
3. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРУДА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ (Шогер Погосян)	304

4. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ (Размик Исаакян).....	320
5. ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ (Армине Захарян)	334
6. ТЕНДЕНЦИИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ В РА (Гаяне Товмасян).....	348
7. РОЛЬ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПРОЦЕСС ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ АБОНЕНТАМИ, В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПАНИЙ: ПРИМЕР АРМЕНИИ (Мариам Погосян).....	365
8. ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ БЛОКЧЕЙН В СФЕРЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ (Татевик Шагинян).....	380
9. РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЛЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ (Давид Петросян).....	390

4. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

1. НА СТЫКЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ (Роберт Саринян, Белла Габриелян).....	408
2. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОВМЕСТНОЙ КОНЦЕПЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕЙТИНГА СТРАНЫ (Татевик Парсаданян).....	426

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ НАУЧНЫХ НОВИЗН СБОРНИКА	446
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. НАШ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ.....	455
ПРИЛОЖЕНИЕ 3. НАШИ АВТОРЫ.....	462

CONTENT

FROM THE RESPONSIBLE EDITOR..... 18

TO THE 65TH ANNIVERSARY OF VLADIMIR HARUTYUNYAN – SCIENTIST AND HUMAN, THE CORRESPONDING MEMBER OF THE NAS RA, DOCTOR OF ECONOMICS, PROFESSOR, DIRECTOR OF M. KOTANYAN INSTITUTE OF ECONOMICS..... 20

1. MACROECONOMIC PROBLEMS AND FINANCE

1. OPPORTUNITIES TO ATTRACT INVESTMENTS IN RA
(**Tigran Harutyunyan, Lilit Sargsyan, Armine Gevorgyan**) 24
2. ECONOMIC REVIVAL OF THE UNITED STATES
(Lessons for Armenia) (**Grigori Vahanyan**) 40
3. THE ROLE OF EXPORTS OF SEMI-MANUFACTURED GOLD, METALIC ORES AND CONCENTRATES IN ENSURING ECONOMIC GROWTH IN ARMENIA IN THE SHORT RUN (**Sergey Dokholyan, Anna Makaryan**)..... 64
4. CREATION OF EFFECTIVE INNOVATIVE INFRASTRUCTURES AS A MEANS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (**Armine Zakharyan**)..... 79
5. THE EFFECTIVENESS OF ECONOMIC DECENTRALIZATION IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORMS (BY THE EXAMPLE OF SYUNIK REGION) (**Kristine Tatosyan**) 94
6. COMPARATIVE ANALYSIS OF IMPORTANT ECONOMIC FACTORS OF ARMENIA AND REGIONAL COUNTRIES (**Arsen Erkoyan**)..... 111
7. ANALYSIS OF PROBLEMS IN THE LEGISLATIVE SPHERE OF STRATEGIC PLANNING OF THE RA AND WAYS TO REMOVE THEM
(**Lilit Sargsyan, Yevgenya Hakobyan**) 126
8. MECHANISMS FOR ASSESSING THE SHADOW ECONOMY AND CORRUPTION RISKS IN THE FOOD MARKETS IN RA
(**Lilit Manvel Petrosyan, Arpine Kyuregyan**) 145
9. MACROPRUDENTIAL POLICY. COUNTERCYCLICAL CAPITAL BUFFER IN ARMENIA, THE GAP OF LOAN/GDP (**Arshak Varzhapetyan**) 161

10. ANALYSIS BASIC INDICATORS CHARACTERIZING THE ECONOMIC COMPETITIVENESS OF ARMENIA AND THE REGION (Lilit Muradyan).....	175
11. ON ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA (Liana Azatyan).....	190

2. PROBLEMS OF THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY

1. CIRCULAR ECOGNOMY AS A NEED TO INCREASE FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (Meri Manucharyan)	204
2. FOOD SECURITY AS A FACTOR OF IMPROVING LIVING STANDARDS OF THE RA POPULATION (Mery Muradyan).....	217
3. THE NATURE OF CORRELATION BETWEEN PRODUCTION FACTORS AND VITICULTURE DEVELOPMENT OF ARMENIA (Hovhannes Asatryan)	235
4. PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF RA (Sasun Bakhshyan).....	252

3. SERVICE DEVELOPMENT AND SOCIAL-DEMOGRAPHIC PROBLEMS

1. ANALYSIS OF THE INDEXES CHARACTERIZING THE DIGITAL ECONOMY AND DIGITAL AGENDA IN ARMENIA (Svetlana Dallaqyan, Sargis Sargsyan)	269
2. TOURISM DEVELOPMENT ISSUES IN ARMENIA (Kristine Baghdasaryan, Sona Grigoryan)	287
3. THE LABOR MARKET DEVELOPMENT TRENDS IN DIGITAL ECONOMY CONDITIONS (Shogher Poghosyan).....	304
4. INSTITUTIONAL BASES OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA (Razmik Isahakyan).....	320
5. PROBLEMS OF POPULATION EMPLOYMENT PROVIDING IN THE REPUBLIC OF ARMENIA (Armine Zakharyan)	334

6. TOURISM RESTORATION TRENDS IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC IN THE RA (Gayane Tovmasyan)	348
7. THE ROLE OF FACTORS AFFECTING SUBSCRIBERS' DECISION-MAKING PROCESS IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF TELECOM COMPANIES: THE CASE OF ARMENIA (Mariam Poghosyan).....	365
8. POSSIBILITIES OF APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN BANKING SERVICES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (Tatevik Shahinyan).....	380
9. THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF TAX ADMINISTRATION (David Petrosyan)	390

4. THEORETICAL RESEARCH AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

1. AT THE JUNCTION OF THE NATIONAL ECONOMY (Robert Sarinyan, Bella Gabrielyan).....	408
2. ECONOMIC FACTORIES JOINT CONCEPT FOR FORMATION OF A COUNTRY'S INTERNATIONAL RATING (Tatevik Parsadanyan)	426

ANNEX

ANNEX 1. THE EXPEDIENCY OF USING SCIENTIFIC NOVELTIES OF THE JOURNAL.....	449
ANNEX 2. OUR EDITORIAL BOARD.....	457
ANNEX 3. OUR AUTHORS.....	465

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔ

Միրելի՝ ընթերցող, Ձեր դատին է ներկայացվում «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» ժողովածուի 2022 թվականի առաջին համարը, որն ունի մի շարք առանձնահատկություններ.

- Ժողովածուի այս համարը հորեյանական է և նվիրվում է ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի երջանկահիշատակ տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր Վլադիմիր Լիպարիտի Հարությունյանի 65-ամյա հորեյանին:
- «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» գիտական հոդվածների ժողովածուն այս տարի ներառվել է ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ՀՀ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի կողմից 2022 թվականին ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում:
- Գիտական հոդվածների վերնագրերը, ամփոփագրերը (200-300 բառ), բանալի բառերը (8-10 բառ) և գիտական նորույթները ներկայացված են երեք լեզուներով (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն), որը հնարավորություն է տալիս ժողովածուի մասին պատկերացում կազմել նաև ռուսալեզու և անգլիալեզու ընթերցողներին:
- Ժողովածուն ունի բացառիկ կիրառական նշանակություն և հարուստ է արդիական առաջարկություններով, որոնք գործարկելի կարող են լինել երկրի տնտեսության տարբեր ոլորտներում:
- Ժողովածուի Հավելված 1-ում ներկայացված են գիտական նորույթների կիրառման նպատակահարմարությունը՝ ըստ ոլորտների և շահառու պետական գերատեսչությունների:
- Ժողովածուի գիտական նորույթներն ու կիրառական առաջարկությունները գիտական ուղեցույց կարող են հանդիսանալ ինչպես գիտությամբ զբաղվել ցանկացողների, այնպես էլ իշխանությունների երկու թևերի՝ օրենսդիր և գործադիր մարմինների համար:

СЛОВО ОТВЕТСТВЕННОГО РЕДАКТОРА

Уважаемый читатель, на ваше обсуждение представляется первый номер сборника «Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения» за 2022 год, который имеет ряд особенностей:

- Данный выпуск сборника юбилейный и посвящается 65-летию светлой памяти директора Института экономики им М. Котаняна НАН РА, член-корреспондента НАН РА, доктора экономических наук, профессора, Владимира Липаритовича Арутюняна.
- В этом году сборник научных статей «Современные проблемы социально-экономического развития в Республике Армения» включен в список научных изданий ВАК 2022 г., для публикации основных результатов диссертаций.
- Названия, аннотации (200-300 слов), ключевые слова (8-10 слов) научных статей и научные новизны представлены на трех языках (армянский, русский, английский), что дает возможность получить представление о статьях англоязычным и русскоязычным читателям.
- Сборник имеет исключительно практическое значение и богат актуальными предложениями, которые могут быть реализованы в различных отраслях экономики страны.
- В Приложении 1 Сборника представлена целесообразность применения научной новизны по отраслям и государственным ведомствам.
- Научные новизны и предложения сборника могут стать научным ориентиром как для желающих заниматься наукой, так и для двух ветвей власти – законодательной и исполнительной.

FROM THE RESPONSIBLE EDITOR

Dear reader, the first volume of “The Contemporary Issues of Socio-Economic Development in the Republic of Armenia” scientific journal for 2022 is presented to your court. It has number of features:

- This volume of the journal is an anniversary one and is dedicated to the 65th anniversary of the blessed memory of the Director of M. Kotanyan Institute of Economics of the NAS RA, corresponding member of the NAS RA, D. SC. Economics, Professor Vladimir Liparit Harutyunyan.
- “The Contemporary Issues of Socio-Economic Development in the Republic of Armenia” scientific journal has been included in the 2022 list of scientific publications acceptable by the RA Supreme Certifying Committee for publication of the main results and provisions of dissertations.
- The titles, abstracts (200-300 words), keywords (8-10 words) and the scientific novelties of the scientific articles are presented in three languages (Armenian, Russian, English), which makes it possible for Russian-speaking and English-speaking readers to get an idea about the journal.
- The journal has an exceptional applied value and is rich in relevant proposals that can be used in various spheres of the country's economy.
- Annex 1 to the journal presents the expediency of applying scientific novelties by industries and beneficiary state agencies.
- The scientific novelties and applied proposals of the journal could become a scientific guide for those who want to do science as well as for two branches of the government- executive and legislative bodies.

ՎԱԿԻՄԻՐ ԼԻՊԱՐԻՏԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
1957-2022թթ.

ՀՀ ԳԱԱ ԹՂԹԱԿԻՑ ԱՆԴԱՄ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՈԿՏՈՐ, ՊՐՈՖԵՍՈՐ Վ.Լ.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ՝ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԾՆՆԴՅԱՆ 65-ԱՄՅԱ ՀՈԲԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹԻՎ

Լրացավ հայ տնտեսագետ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի երկարամյա երջանկահիշատակ տնօրեն Վլադիմիր Լիպարիտի Հարությունյանի ծննդյան 65-ամյակը: Վ.Հարությունյանն իր ուրույն խոսքը թողեց գիտության ոլորտում՝ իր վերլուծություններին տալով առավել կիրառական նշանակություն, ինչը զուգակցվեց օրենսդրական նոր նախագծերի մշակմամբ:

Վ.Հարությունյանը ծնվել է 1957թ. մայիսի 21-ին Լոռու մարզի Քարինջ գյուղում: 1974թ. ավարտել է Վանաձորի թիվ 1 ֆիզիկամաթեմատիկական թեքումով դպրոցը: 1979թ. գերազանցությամբ ավարտել է Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտը: 1979-1981թթ. ծառայել է խորհրդային բանակում: 1988թ. Վ.Հարությունյանը ստացել է տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճան:

Վ.Հարությունյանն աշխատել է ինչպես պետական, ֆինանսական, այնպես էլ՝ արտադրական ոլորտներում՝ զբաղեցնելով պատասխանատու պաշտոններ:

1979-1991թթ. աշխատել է Երևանի քաղաքովորմի ֆինանսական վարչությունում որպես ավագ տնտեսագետ, ապա հաստիքային բաժնի պետ, ֆինանսական վարչության պետի տեղակալ, 1991-1992թթ.՝ Հայագրորանկում որպես բաժնի պետ, 1992-1993թթ.՝ Հայարդշինբանկի մասնաճյուղի կառավարչի տեղակալ, 1993-1997թթ.՝ Երևանի քաղաքովորմի ֆինանսական վարչության պետ, ապա Երևանի քաղաքապետարանի ֆին. բաժնի պետ, 1997-1999թթ.՝ ՀՀ հարկային տեսչության համակարգում որպես վարչության պետի տեղակալ, ապա Շենգավիթի, Շահումյանի, Էրեբունու ՏՀ տեսչությունների պետ, 1999-2000թթ.՝ Հայխնայբանկում որպես բաժնի պետ, 2000-2001թթ.՝ ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարությունում որպես ֆինանսական վարչության պետ, «ՀՀ երկաթուղու փոխադրումներ» ՓԲԸ-ի ֆինանսական տնօրեն, 2001-2002թթ.՝ ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության համակարգում որպես Էջմիածնի ՏՀ տեսչության պետ, ապա կենտրոնի ստուգ. վարչության բաժնի պետի տեղակալ, 2002թ.՝ «Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր» ՓԲԸ-ում՝ որպես ֆինանսական տնօրեն, 2002-2003թթ.՝ «Արդշին» և «Արդշինինվեստ» բանկերում՝ որպես ադմինիստրացիայի ղեկավարի գլխավոր խորհրդական, մասնաճյուղի կառավարիչ, վարչության պետ, 2003-2005թթ.՝ «Հայաստան համահայկական հիմնադրամում»՝ որպես ֆին. բաժնի պետ, 2005-2006թթ.՝ «Նաիրիտ» ՓԲԸ-ում որպես ֆինանսական տնօրեն:

Հարկաբյուջետային համակարգում երկար տարիների աշխատանքային փորձառության արդյունքում Վ.Հարությունյանը ծանոթացել է համակարգի հիմնախնդիրներին: 2004թ. պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսությունը՝ «Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում» թեմայով, որի շրջանակներում ներկայացրել է ոլորտի հիմնախնդիրների լուծման գիտական հիմնավորումները: 2007թ. Վ. Հարությունյանը

ստացել է պրոֆեսորի կոչում, իսկ 2010թ. ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ: 2014թ., 2016թ., 2018թ. և 2020թ. դարձել է «Արդյունավետ գիտաշխատող» մրցույթների շահառու:

2003թ. լույս է տեսել Վ.Հարությունյանի «Հարկային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում» մենագրությունը, որում հեղինակը ներկայացրել է ՀՀ-ում հարկային քաղաքականության իրականացման առանձին փուլերը, քննական վերլուծության է ենթարկել «Պարզեցված հարկի մասին», «Հաստատագրված վճարների մասին», «Ծխախոտի արտադրանքի համար հաստատագրված վճարների մասին», «Բենզինի և դիզելային վառելիքի համար հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքները՝ առաջարկելով հրաժարվել հաստատագրված վճարներից և պարզեցված հարկից: Հեղինակի կողմից ներկայացված այս առաջարկությունները ՀՀ Կառավարության կողմից իրագործվել են 2009-ից:

Վ.Հարությունյանն իր աշխատություններում արծարծել է տվյալ ժամանակի համար արդիական խնդիրներ: Մասնավորապես, 2003-2008թթ. տեղի ունեցող իրադարձությունները, ինչպիսիք էին դրամի փոխարժեքի տատանումները, համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքով արտաքին առևտրի կտրուկ փոփոխությունները, ստիպեցին տնտեսագետներին նոր լույսի ներքո քննարկելու տվյալ երևույթները և դրանց հնարավոր ազդեցությունները ինչպես ազգային տնտեսության, այնպես էլ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների վրա: Այս համատեքստում էլ Վ.Հարությունյանի ղեկավարությամբ իրականացվել է նոր վերլուծություն, որը հրապարակվել է 2009թ.՝ կոլեկտիվ մենագրության տեսքով՝ «Արտահանման աճի և տնտեսության մասնագիտացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» խորագրով: Գրքում հեղինակները հանգամանորեն վերլուծել են արտաքին տնտեսական հարաբերությունների փոփոխման միտումները մարդկության զարգացմանը զուգընթաց, բնութագրել ՀՀ արտաքին ապրանքաշրջանառության միտումները, դրան խոչընդոտող գործոնները և առաջարկել լուծումներ ՀՀ արտաքին առևտուրն առավել արդյունավետ դարձնելու համար:

Վ.Հարությունյանն իր գիտական վերլուծություններում անդրադարձել է նաև համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի առաջացման պատճառներին, առանձնահատկություններին և հնարավոր հետևանքներին: Այս հիմնախնդիրների վերլուծությունը տեղ է գտել Վ.Հարությունյանի «Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամ. պատճառներ, հակաճգնաժամային միջոցառումներ և դասեր», «Ճգնաժամ. մակրոտնտեսական իրավիճակն աշխարհում և Հայաստանում», «Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության միջազգային փորձը և դրա վերլուծությունը» (համահեղինակությամբ), «Հակաճգնաժամային միջոցառումները և մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշների փոփոխության միտումները» (համահեղինակությամբ) աշխատություններում: Գրքերում հեղինակը վերլուծել է աշխարհի տարբեր երկրներում կիրառվող հակաճգնաժամային միջոցառումները՝ ներկայացնելով դրանց տեղայնացման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում:

2010թ. լույս տեսած «Հարկեր և հարկազանձում» աշխատության մեջ Վ.Հարությունյանն ու մյուս հեղինակները ներկայացրել են հարկերի և հարկազանձման սկզբունքներն ու դրանց հիմքերի փոփոխությունները՝ սկսած հին աշխարհից: Հեղինակները ներկայացրել են գիտական հիմնավորում առ այն, որ ներկայիս հարկատեսակներն այս կամ այն չափով դրսևորվել են մարդկության պատմության ողջ ընթացքում:

Վ.Հարությունյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակից դուրս չի մնացել նաև կրթություն-գիտություն-տնտեսություն կապի մեկնաբանումը: Յու.Սուվարյանի, Վ.Հարությունյանի, Վ.Սարգսյանի, Վ.Խաչատրյանի կողմից հրատարակված «Գիտակրթական համակարգը և տնտեսական զարգացումը» կոլեկտիվ մենագրությունը նվիրված է այդ կապի բացահայտմանը: Աշխատությունում հեղինակները գիտականորեն հիմնավորում են, որ գործող տնտեսակարգի մրցունակությունը անմիջական առնչություն ունի գիտակրթական մակարդակի հետ:

2018թ. Հայաստանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո Վ.Հարությունյանն իր առջև խնդիր էր դրել նորընտիր կառավարությանը ներկայացնելու Հայաստանում սովերային գործարքների կրճատմանն ուղղված միջոցառումների համախումբը: Այս համատեքստում 2019թ. Վ.Հարությունյանի կողմից հրատարակվել է «ՀՀ սովերային տնտեսության պատճառների վերլուծությունը» մենագրությունը, որում ամփոփված են ՀՀ-ում սովերային տնտեսության առաջացման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև մշակված են սովերային շրջանառության կրճատմանն ուղղված միջոցառումները:

2006-2022թթ. Վ.Հարությունյանը լինելով ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի տնօրեն՝ նոր շունչ է հաղորդել ինստիտուտի գործունեությանը և ապահովել դրա զգալի զարգացումը: Վ.Հարությունյանի նախաձեռնությամբ ամեն տարի ինստիտուտի կողմից կատարվող թեմատիկ վերլուծությունների արդյունքում կիրառական առաջարկությունների փաթեթ էր ներկայացվում ՀՀ կառավարությանը՝ այսպիսով փորձելով ապահովել տնտեսություն-գիտություն կապը: Նրա տնօրինության տարիներին ինստիտուտն անդրադարձել է այնպիսի կարևորագույն թեմաների, ինչպիսիք են Ցեղասպանության ընթացքում հայ ժողովրդի նյութական կորուստների գնահատումը և դրանց հատուցման հիմնախնդիրները, ԵԱՏՄ անդամակցության հետևանքների գնահատումը, Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման տնտեսական ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա, հազվագյուտ տարրերի արդյունահանման արդյունավետության գնահատումը, ՀՀ պետական պարտքի կառավարման հիմնախնդիրները, կուտակային կենսաթոշակային համակարգի ներդրման ռիսկերի կառավարման հիմնախնդիրները, միգրացիոն գործընթացների կարգավորման հիմնախնդիրները և այլն:

Վ.Հարությունյանն այն ղեկավարներից էր, ով փորձում էր քայլել ժամանակին համընթաց: Այս համատեքստում նրա նախաձեռնությամբ 2019թ. կազմակերպվեց «Տնտեսական հեղափոխության հիմնարար ուղենիշները Հայաստանի Հանրապետությունում» խորագրով գիտաժողով, որի ընթացքում ՀՀ նորընտիր

իշխանությանը ներկայացվեցին տնտեսության կարևորագույն խնդիրների լուծման գիտահենք մոտեցումներ: Փորձելով օգնել ՀՀ կառավարությանը՝ երկրի տնտեսության զարգացման ճանապարհին՝ Վ.Հարությունյանի նախաձեռնությամբ ինստիտուտի կողմից հրապարակվեցին «Տնտեսական հրաշքներ. գործարկման ուղիները ՀՀ-ում» և «Տնտեսական նորոգություններ. գործարկման ուղիները ՀՀ-ում» գիտական հոդվածների ժողովածուները, որոնցում ներկայացված են աշխարհի մոտ 40 երկրի փորձն ու գործիքակազմը՝ արագ տնտեսական զարգացում ապահովելու համար:

Վ.Հարությունյանը գիտության բնագավառներում ունեցած ստեղծագործական նվաճումների համար պարգևատրվել է Մովսես Խորենացի մեդալով: Նա կրթել է երիտասարդ գիտնականների՝ ղեկավար և գիտական խորհրդատու հանդիսանալով շուրջ 50 երիտասարդ տնտեսագետների համար: Վ.Հարությունյանը հեղինակ է 20-ից ավելի գրքերի և շուրջ 150 գիտական հոդվածների:

**ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտական խորհուրդ**

1. ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Տիգրան Վլադիմիրի Հարությունյան Լիլիթ Նորայրի Սարգսյան Արմինե Վարդանի Գևորգյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 24.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 28.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Ներդրումների ներգրավումը հանդիսանում է զարգացող և զարգացած երկրների արտաքին տնտեսական քաղաքականության անբաժան մասը: Վերջին տարիներին Հայաստանում հայտնի իրողությունների արդյունքում առաջացած հիմնախնդիրները տնտեսագետների մի մասի մոտ լուրջ մտահոգություններ են առաջացնում առ այն, որ առաջիկայում Հայաստանում դժվար կլինի իրականացնել ներդրումների ներգրավման արդյունավետ քաղաքականություն: Այդուհանդերձ, պետք է նշել, որ համաշխարհային տնտեսության մեջ Հայաստանը միակը չէ, որ տուժել է պատերազմից: Պատմությանը հայտնի են Ճապոնիայի, Մինգապուրի և այլ երկրների օրինակները, որոնք տուժելով պատերազմից և ունենալով զրեթե ամբողջությամբ քայքայված տնտեսություն, կարողացել են արդյունավետ տնտեսական քաղաքականության շնորհիվ կառուցել աճող տնտեսություն և նվազ, քան հիսնամյա ժամանակահատվածում մի շարք ցուցանիշներով դառնալ աշխարհի առաջատար երկրներից մեկը: Նմանատիպ երկրների փորձը հուսադրող և միևնույն ժամանակ նաև՝ պարտավորեցնող է:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ ճգնաժամային իրավիճակում հայտնված և հատկապես՝ փոքր տնտեսություն ունեցող երկրները սովորաբար ներքին ֆինանսական ռեսուրսների սակավության պատճառով ավելի արագ աճի կարողանում են հասնել օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման շնորհիվ: Ուստի սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ ներկայում ՀՀ տնտեսության զարգացման համար հատկապես՝ իրական հատվածում, ներդրումների ներգրավումը զրեթե չունի այլընտրանք:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել ՀՀ-ում ներդրումների ներգրավման համար հնարավոր գրավիչ ոլորտները՝ բազմաքայլ վերլուծության հիման վրա: Այդ նպատակին հասնելու համար լուծվել են հետևյալ խնդիրները. վերլուծել առկա գրականությունը, բացահայտել տվյալ ոլորտում առկա փաստաթղթավորված խնդիրները, ամփոփ ներկայացնել ՀՀ պետական քաղաքականության ապագա ռազմավարությունը, վեր հանել ՀՀ արտահանման ներուժ ունեցող ոլորտները:

Գրականության վերլուծություն: Տնտեսագիտական գրականության, ինչպես նաև տարբեր տնտեսագետների կողմից կատարած վերլուծությունների մեջ

առանձնացվում են ներդրումների ներգրավման տեսությունների ամենատարբեր ուղղություններ, ուստի հիմնվելով մասնագիտական գրականության վրա՝ ամփոփ կներկայացնենք ներդրումների ներգրավման տեսությունների մինչ օրս հայտնի ուղղությունները՝ հնարավորինս լայն ընդգրկվածությամբ:

Այսպիսով, համաձայն մասնագիտական գրականության¹՝ ներդրումների ներգրավման տեսությունները կարելի է ներկայացնել հետևյալ խմբավորումներով՝ 1. Ներքինացման (internalization) և շուկայի անկատարության (որոշ աղբյուրներում՝ շահույթի վերադարձելիության և մոնոպոլ առավելության, կամ Բազմազգ կորպորացիաների և շուկայի անկատարության) տեսություն, 2. Ապրանքի արտադրության կենսացիկլի տեսություն, 3. Միջազգային կորպորացիաների տեխնոլոգիական տեսություն, 4. Օլիգոպոլիայի և ներդրումների ներգրավման տեսություն, 5. Թռչող սագերի տեսություն և այլն:

Ներքինացման (internalization) և շուկայի անկատարության տեսության նախահիմքերը դրվել են դեռևս 1960թ. ՄակԴուգալի կողմից, ով Ավստրիալիայի օրինակով փորձում է ցույց տալ երկրի իրական եկամտի տարբերությունը ՕՈՒՆ ներգրավումից առաջ և հետո²: Նույն գաղափարը վերլուծել է Հայմերը 1960թ.՝ առաջին անգամ մեկնաբանելով այն բազմազգ կազմակերպությունների տեսանկյունից իր թեկնածուական ատենախոսությունում, որը հրատարակվել է հետմահու՝ 1976թ.: Նա հանգել է այն եզրակացության, որ բազմազգ կազմակերպությունները ներդրումներ են կատարում այն երկրներում, որոնցում գործող կազմակերպությունների համեմատ կարող են ունենալ մոնոպոլ առավելություններ՝ շնորհիվ այն հումքի, աշխատուժի և այլ գործոնների, որոնք կկարողանան օգտագործել տվյալ երկրում ներդրում կատարելով³:

Այս տեսության մաս է կազմում նաև 1969թ. Կինդլերգի կողմից առաջ քաշված պնդումն առ այն, որ ՕՈՒՆ ներհոսքը մեծապես կախված է ընդունող երկրի շուկայի անկատարությունից, որոնք կարող են արտահայտվել ընդունող երկրում գործող ձեռնարկությունների առևտրային քաղաքականությունների, արտադրության գործոնների օգտագործման, մասշտաբի էֆեկտի տնօրինման և կառավարության կողմից վարվող արտաքին տնտեսական քաղաքականության մեջ առկա թերացումների տեսքով⁴:

¹ Осеи Д. Д., ОБЗОР ТЕОРИИ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ (ПИИ), Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ), 2016 № 2 (54), стр.196-202, <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-teorii-pryamyh-inostrannyh-investitsiy-pii/viewer>

Marandu Edward E. , Ditshweu Tebo, An Overview of the Key Theories of Foreign Direct Investment: The Way Forward, Advances in Social Sciences Research Journal – Vol.5, No.12, 2018, p. 30-39, DoI:10.14738/assrj.512.5741.

² MacDougall, G. D. A. The benefits and costs of private investment from abroad: A theoretical approach. Economic Record, 26, 1960. p. 13–35

³ Hymer S. H., The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment, PhD Dissertation, Published posthumously, The MIT Press, Cambridge, Mass, 1976, p.43-44, <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/27375>

⁴ Հեյդարի Մոհսեն, ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՆԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՈՒՂՂԱԿԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՇԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, թեկնածուական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, 2018, էջ 32-33

Ապրանքի արտադրության կենսացիկլի տեսության առաջամարտիկներից Վեռնոնը ցույց է տալիս, թե ինչպես է կատարվում արտերկրում ներդրում կատարելու և տեղում արտահանելու ու արտերկիր արտահանելու քաղաքականությունների միջև ընտրությունը՝ կախված ապրանքի կենսացիկլից: Վեռնոնը պնդում է, որ ընկերությունը տվյալ որոշումը կայացնում է կախված նրանից, թե տվյալ պահին ապրանքը իր կենսացիկլի որ փուլում է (տրարարություն, աճ, հասունություն, անկում) գտնվում¹:

Միջազգային կորպորացիաների տեխնոլոգիական տեսության հիմնադիրներից Ջ.Գելբրեյթը միջազգային կորպորացիաների զարգացումը պայմանավորում է տեխնոլոգիական գործոններով, որոնք նրանց հնարավորություն են տալիս շահել արտերկրյա շուկաների անկատարությունից²:

Օլիգոպոլիայի և ներդրումների ներգրավման տեսությունը կրկին անդրադառնում է շուկայի անկատարությանը, տվյալ դեպքում՝ օլիգոպոլիաների առկայությանը: Տեսության կողմնակիցներից Կնիկերբոկերը պնդում, որ կազմակերպությունները օլիգոպոլ շուկաներում հետևում են միմյանց կայացրած որոշումներին և հաճախ կրկնօրինակում են այն քայլերը, որ կիրառում է մրցակից կազմակերպությունը: Հեղինակը տվյալ գաղափարը բացատրում է նրանով, որ ֆիրմաները արտերկրում ներդրումներ կատարելիս բախվում են տվյալ երկրում գործունեություն ծավալելու համար ծախսերի հաշվարկման դժվարությունների հետ: Այդ պատճառով հետևում են օլիգոպոլ շուկայի մյուս մասնակիցներին՝ հասկանալու համար արդյոք նրանց կողմից այս կամ այն երկրում կատարած ներդրումն արդարացված է և դրանից հետո միայն որոշում կայացնում ներդրում կատարելու մասին³:

Թռչող սազերի տեսության նախահայր կարելի է համարել ճապոնացի գիտնական Ակամացուին: Նա դուրս է բերել մի հետաքրքիր օրինաչափություն համաձայն որի երկիրը ներմուծում է որոշակի ապրանք այնքան ժամանակ, մինչև որ սկսում է այդ ապրանքի տեղական արտադրությունը, որն էլ հետագայում զարգանալով՝ դառնում է արտահանվող ապրանք⁴:

¹ Vernon R.. International investments and international trade in the product life cycle, Quarterly Journal of Economics, May, 1966, pp. 190–207, <https://doi.org/10.2307/1880689>
<http://bev.berkeley.edu/ipe/readings/International%20Investment%20and%20International%20Trade%20in%20the%20Product%20Cycle.pdf>

² Dunn S.P., Pressman S., The economic contributions of John Kenneth Galbraith, Review of Political Economy, Vol. 17, No. 2, 2005, p. 171 /pp. 161–209/, DOI:[10.1080/09538250500067254](https://doi.org/10.1080/09538250500067254)
https://www.researchgate.net/publication/24088369_The_Economic_Contributions_of_John_Kenneth_Galbraith

³ Nayak, Dinkar; Choudhury, Rahul N. (2014) : A selective review of foreign direct investment theories, ARTNeT Working Paper Series, No. 143, Asia-Pacific Research and Training Network on Trade (ARTNeT), Bangkok, p.8

⁴ Akamatsu Kaname, The Flying Geese Pattern of Industrial Development in Newly Industrializing Countries, Essays in Honor of Dr. Ueda Teijir, Vol. 4, Research on Population and the East Asian Economy, 1943, pp. 565–577

Հետագայում կրկին ճապոնացի գիտնականներ Կոջիման¹ և Օզավան² «Թռչող սագերի» տեսությունը բացատրեցին երկրի առաջանցիկ աճի տեսանկյունից:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար տեսական, մեթոդաբանական ու տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել հայ և օտարերկրյա գիտնականների կողմից մշակված գրքերն ու վերլուծությունները, տարբեր հեղինակների գիտական հոդվածներն ու միջազգային գիտաժողովների նյութերը, միջազգային կազմակերպությունների հետազոտությունները, ինչպես նաև այս թեմայով պաշտպանած ատենախոսությունները:

Կատարվող հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տվյալների հավաքման, վերլուծության և մշակման, սոցիոլոգիական հարցման, և այլ մեթոդներ:

Վերլուծություն: Ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտների բացահայտման համար մեր կողմից իրականացվել է հետևյալ 4 քայլից բաղկացած մոտեցումը՝

1. Փաստաթղթային վերլուծության միջոցով բացահայտել ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտները ՀՀ-ում,
2. Պատկան մարմինների պատասխանատուների հետ հարցման միջոցով բացահայտել ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտները ՀՀ-ում,
3. Բացահայտել ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտները ՀՀ-ում՝ հիմնվելով այդ ոլորտների արտահանման բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսի վրա,
4. Բացահայտել ՀՀ ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտները՝ ըստ ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի (FDI Regulatory Restrictiveness Index)³:

Իրականում վերոնշյալ քայլերից 2-րդի անհրաժեշտությունն առաջացավ հընթացս, քանի որ փաստաթղթային վերլուծության ընթացքում պարզ դարձավ, որ ներկայում ՀՀ տնտեսության համար գերակա համարվող ոլորտների զարգացման ընթացքը լիարժեք փաստաթղթավորված չէ, և այդ բացը պետք է լրացնել հարցումների միջոցով:

1. Փաստաթղթային վերլուծության միջոցով միջոցով ՀՀ-ում ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտների բացահայտում

Փաստաթղթային վերլուծության նպատակն է պարզել, թե ներկայում Հայաստանի որ ոլորտների զարգացման ռազմավարությունն է փաստաթղթավորված, որ ոլորտներում են եղել մշակված և ներդրված զարգացման ռազմավարություններ և արդյոք դրանց արդյունքում տվյալ ոլորտը հասել է զարգացման թիրախային մակարդակի և կարող է գրավիչ լինել ներդրողների համար:

¹ Kojima Kiyoshi, The “flying geese” model of Asian economic development: origin, theoretical extensions, and regional policy implications, *Journal of Asian Economics* 11 (2000) p.375–401

² Ozawa Terutomo, The (Japan-Born) “Flying-Geese” Theory of Economic Development Revisited—and Reformulated from a Structuralist Perspective, center on Japanese economy and business, Working Paper Series October 2010, No. 291, <https://core.ac.uk/download/pdf/161436271.pdf>

³ <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>

Փաստաթղթային վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ ներկայում մշակված և գործունեության մեջ դրված ոլորտային զարգացման ռազմավարություն առկա է միայն **գյուղատնտեսության** համար¹:

Այդուհանդերձ առկա են նաև այլ ոլորտների զարգացման ռազմավարություններ, որոնք մշակվել են նախկինում, սակայն կամ առհասարակ կյանքի չեն կոչվել, կամ չեն հասել դրանցում նախանշած թիրախային զարգացման ցուցանիշներին: Մասնավորապես՝ Ճզգրիտ ճարտարագիտության 2011-2020թթ. ոլորտային ռազմավարության թիրախները², ինչպիսիք են ռեզիդնալ նշանակության միջազգային համալսարանի և մասնագիտացված ճարտարագիտական քլաստերների ձևավորումը, երկրի բերնդինգը ճարտարագիտության ասպարեզում, գիտելիքի առևտրայնացման համակարգի հիմնումը և այլն, մնացել են հիմնականում անկատար, ինչի արդյունքում ոլորտը մինչ օրս գրավիչ չի դարձել ներդրումների համար:

Նմանատիպ իրավիճակ է Դեղագործության և բիոտեխնոլոգիաների 2011-2020թթ. ոլորտային ռազմավարության³ կատարողականի տեսանկյունից: Մասնավորապես՝ անկատար են մնացել տեղական հումքային բազայի ստեղծումը, առաջատար անդրազգային կազմակերպությունների ներգրավումը, արտոնագրային ժամկետը լրացած դեղերի հիման վրա հայկական բրենդավորված նոր ջեներիկ դեղերի արտադրության նախագիծը և այլն:

Մյուս ոլորտային ռազմավարությունը, որն ի տարբերություն նախորդների բավականաչափ կետերի կատարողականություն է ապահովել, Կոնյակագործության ոլորտի 2011-2020թթ. ռազմավարությունն է⁴: Այս ռազմավարության կատարման մեջ թերևս ամենամեծ թերացումը կարող ենք համարել արտահանման շուկաների և բրենդինգի մասով նախանշված թիրախներին չհասնելու հանգամանքը:

Փաստաթղթավորված զարգացում նախատեսված է եղել նաև ժամագործության և ոսկերչության ոլորտների համար⁵, որը ևս հիմնականում չի իրականացվել: Մասնավորապես՝ անկատար են մնացել առաջնդման ընդհանուր ինտերնետային պորտալի գործարկումը, միջազգային մասնագիտական մեդիայի միջոցով ոլորտների առաջնդումը, ոլորտում ՕՈՒՆ ներգրավումը և այլն:

Ադամանդագործության ոլորտի զարգացման ռազմավարությունը⁶ ևս կարող ենք համարել չիրագործված: Մասնավորապես՝ անկատար են մնացել այնպիսի կարևոր դրույթներ, ինչպիսիք են ադամանդի մշակման արտապատվիրման ծավալների աճը՝ ի հաշիվ նոր գլոբալ ընկերությունների ներգրավման, տեղա-

¹ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսական զարգացումն ապահովող հիմնական ուղղությունների 2020-2030 թվականների ռազմավարություն՝ <https://mineconomy.am/media/10030/Razmavarutyun.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

² <https://www.mineconomy.am/media/2239/1480.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

³ <https://www.mineconomy.am/media/2238/1479.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

⁴ <https://www.mineconomy.am/media/2237/1478.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

⁵ <https://www.mineconomy.am/media/2235/1476.pdf>, <https://www.mineconomy.am/media/2234/1475.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

⁶ <https://www.mineconomy.am/media/2233/1474.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

կան ընկերությունների հզորացումը և տարածաշրջանային առևտրի կենտրոնի ձևավորումը և այլն:

Տեքստիլի և տրիկոտաժի ոլորտների զարգացման ռազմավարությունը¹ ևս կարելի է գնահատել թերի իրականացված, քանի որ մինչև 2020թ. արդեն իսկ պետք է ապահովված լիներ հետևյալ դրույթները, որոնք մինչ օրս իրականացված չեն՝ գործվածքի տեղական արտադրության հիմնում, 3-5 ռեզիոնալ բրենդերի առկայություն և այլն:

Նախկինում մշակված և մինչ օրս ամբողջապես կյանքի չկոչված հաջորդ ռազմավարությունը կոշիկի արտադրության զարգացման ռազմավարությունն է²: Փաստացի տապալված է հետևյալ դրույթների իրականացումը՝ կոշիկի առկա արտադրական հզորությունների վերագործարկում, հայկական արտադրանքի բրենդի ստեղծում և մասշտաբային արտահանում և այլն:

Ըստ որում, չենք կարող ռազմավարությունների թերակատարման փաստը արդարացնել 2018թ. իշխանափոխությամբ, քանի որ մինչ այդ դրանց կատարման համար առկա էր յոթնամյա ժամանակահատված: Ստացվում է, որ փաստաթղթային վերլուծության արդյունքում այս պահի դրությամբ ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտներ չենք կարող արձանագրել, միայն գյուղատնտեսության ոլորտը կարող է հավակնել առաջիկա տարիներին դառնալ գրավիչ ոլորտ, քանզի դրա զարգացման ռազմավարության մեջ ներառված դրույթները առկա են նաև Կառավարության գործողությունների ծրագրում:

2. Պատկան մարմինների պատասխանատուների հետ հարցման միջոցով ՀՀ-ում ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտների բացահայտում

Հարցումներն անցկացվել են ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի և ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության համագործակցության շրջանակում՝ համադրելով այն համագործակցության շրջանակում կատարվող մեկ այլ՝ ՀՀ-ում մասնագիտական պահանջարկի կանխատեսման, աշխատանքների հետ: Մեր կողմից պետական գերատեսչություններում անցկացված հարցումների հիման վրա փորձել ենք պարզել, թե որոնք են տվյալ պետական գերատեսչության համար հեռանկարային զարգացման ուղղությունները առաջիկա 3, 5 և 10 տարիների կտրվածքով: Հարցումներն իրականացրել ենք բոլոր պետական գերատեսչություններում՝ բացառությամբ Պաշտպանության և Շրջակա միջավայրի նախարարությունների, որոնք հրաժարվեցին պատասխանել հարցմանը: Տվյալ պարագայում մեզ համար առանցքային էր ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության փոխնախարարների հետ հարցումը, սակայն մյուս պետական գերատեսչություններում անցկացված հարցումները կարող էին հնարավորություն տալ բացահայտելու այնպիսի ոլորտների պոտենցիալ զարգացման հնարավորություն, որոնք ներկայում չի նախատեսում Էկոնոմիկայի նախարարությունը, սակայն հետագայում կնախատեսի՝ ըստ պետության զարգացման առաջնահերթությունների:

¹ <https://www.mineconomy.am/media/2232/1473.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

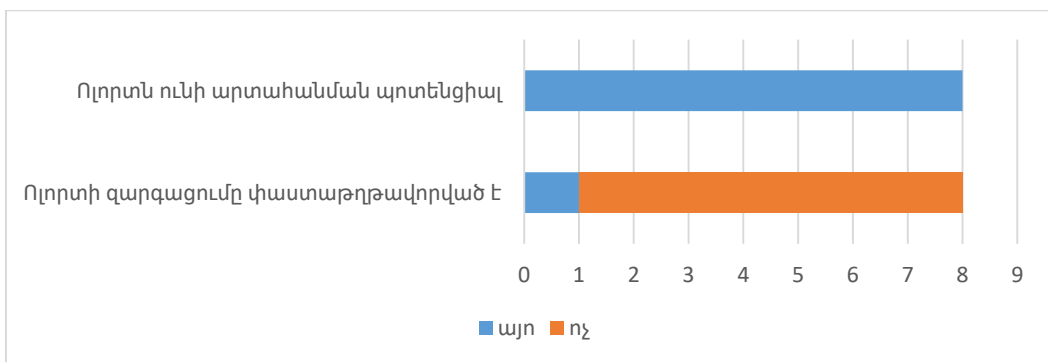
² <https://www.mineconomy.am/media/2231/1472.pdf> վերջին մուտքը՝ 10.10.2021թ.

Այսպիսով՝ հարցման ընդհանուր դիտարկումների թիվը 17 է, հարցումն անցկացվել է դեմ առ դեմ հանդիպումների միջոցով՝ 2021թ. հոկտեմբերի 15-ից մինչև նոյեմբերի 5-ը ընկած ժամանակահատվածում: Հարցաթերթիկը պարունակել է 3 հիմնական հարց՝

- Ո՞ր ոլորտներն են համարվում զարգացման համար գերակա առաջիկա 3, 5, 10 տարիների համար,
- Արդյո՞ք առկա է նշված ոլորտների զարգացման ռազմավարություն կամ ներառվա՞ծ են դրանք ՀՀ Կառավարության ծրագրում
- Ի՞նչ գործոնների ազդեցության հիման վրա է տվյալ ոլորտը համարվել գերակա (պետության ռազմավարական գերակայություն, գլոբալ միտումներ, ԵԱՏՄ միասնական շուկայի զարգացումներ, արտահանման պոտենցիալ և այլն):

Ամփոփ ներկայացնենք ՀՀ տնտեսության այն ոլորտները, որոնք պետական գերատեսչությունները դիտարկում են որպես զարգացման գերակայություն առաջիկա 10 տարվա համար՝ նշելով, որ ներկայում դրանց զարգացմանն ուղղված ռազմավարությունները մշակման փուլում են և նախատեսվելու են բազմաթիվ արտոնություններ տվյալ ոլորտում ներդրում կատարող տնտեսվարող սուբյեկտների համար:

Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ Հայաստանի համար առաջիկա 10 տարիների կտրվածքով զարգացման գերակայություն և ըստ այդմ նաև՝ ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտներ կդառնան հետևյալները՝ Գյուղատնտեսություն, Մետալուրգիա, Քիմիական արդյունաբերություն, Դեղագործություն, Ոսկերչություն, Ադամանդագործություն, Էներգետիկա (հատկապես՝ արևային էներգիայի արտադրություն և արևային պանելների արտադրություն), ՏՏ (հատկապես շեշտադրված՝ արհեստական բանականություն, ռոբոտաշինություն, քվանտային ինժեներիա):

Գծապատկեր 1. Հարցման արդյունքում բացահայտված ՀՀ առաջիկա 10 տարիների համար գերակա ոլորտների փաստաթղթավորվածությունը և արտահանման պոտենցիալը¹

¹ Գծապատկերը կազմված է հեղինակի կողմից՝ ըստ հարցման արդյունքների

Վերոնշյալ ոլորտները առաջիկայում կդառնան ներդրումների համար ամենագրավիչ և հիմնական ներդրումներ կլանող ոլորտները: Նշենք, որ այս ոլորտները թերևս հնարավոր չէր լինի բացահայտել որևէ այլ վերլուծության միջոցով, քանի որ դրանց գերակայությունը դեռևս փաստաթղթավորված չէ՝ բացառությամբ գյուղատնտեսության ոլորտի, ընդ որում՝ բոլոր ոլորտներն ունեն արտահանման պոտենցիալ՝ գծապատկեր 1:

3. ՀՀ-ում ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտների բացահայտում՝ բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսի հիման վրա

Բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսը մշակվել է Բելա Բալասայի կողմից: Այս ինդեքսը ցույց է տալիս որևէ երկրի որևէ ոլորտի արտահանման համեմատական առավելությունն աշխարհում, առանձին երկրի կամ ինտեգրացիոն միավորման շուկայում: Ինդեքսի հաշվարկման մեթոդաբանությունը հետևյալն է $FZU_w = (X_w X) / (X_{ww} / X_w)$, որտեղ՝ x_w -ն դիտարկվող երկրում ա-րդ ճյուղի արտահանումն է դեպի նշված երկրի, ինտեգրացիոն միավորման կամ համաշխարհային շուկա, X -ը՝ դիտարկվող երկրի ընդհանուր արտահանումը դեպի նույն շուկա, x_{ww} -ն՝ ա-րդ ճյուղի համաշխարհային արտահանումն է դեպի նշված երկրի, ինտեգրացիոն միավորման կամ համաշխարհային շուկա, իսկ X_w -ն ընդհանուր համաշխարհային արտահանումը դեպի դեպի նշված երկրի, ինտեգրացիոն միավորման կամ համաշխարհային շուկա¹: Այն դեպքում, երբ FZU -ն տվյալ ոլորտի համար գրանցում է «1»-ից մեծ արժեք, կարող ենք ասել, որ երկիրը տվյալ ոլորտի արտահանման համեմատական առավելություն ունի:

Բալասայի կողմից մշակված ինդեքսը որպես կանոն հաշվարկվում է Համաշխարհային բանկի կողմից, ուստի մենք վերլուծել ենք ցուցանիշը՝ ըստ Համաշխարհային բանկի հաշվարկած ինդեքսի:

Արդյունքում ստացել ենք, որ Հայաստանն արտահանման FZU ունի հետևյալ ապրանքատեսակների արտահանման համար.

- Կենդանական, բուսական ծագման արտադրանքների, պատրաստի սննդի, հանքահումքային մթերքների, մանածագործական իրերի և իրեր քարից, գիպսից, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերից արտադրատեսակների արտահանման բացահայտ համեմատական առավելություն ՀՀ-ն դիտարկվող ողջ ժամանակահատվածում ունեցել կամ ձեռք է բերել համաշխարհային և ԵԱՏՄ շուկաներում,
- պատրաստի սննդի և իրեր քարից, գիպսից, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերից արտադրատեսակների արտահանման բացահայտ համեմատական առավելություն ՀՀ-ն դիտարկվող ողջ ժամանակահատվածում ունեցել կամ ձեռք է բերել ԱՄՆ-ի և Կանադայի շուկաներում,
- պատրաստի սննդի արտահանման FZU ՀՀ-ն ողջ ժամանակահատվածում ունեցել է նաև Ճապոնիայի շուկայում:

¹ Balassa B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, Vol. 33, May, 1965, pp. 99-123

Սա նշանակում է, որ վերոնշյալ ապրանքների արտադրության ոլորտները եղել և մնում են գրավիչ ներդրումների համար:

4. ՀՀ ներդրումների համար նպաստավոր ոլորտների բացահայտում՝ ըստ ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի

Այս ինդեքսը հաշվարկվում է ՏՀԶԿ(OECD)-ի կողմից՝ յուրաքանչյուր երկրի թվով 22 ոլորտների և ենթաոլորտների համար: Ինդեքսը տատանվում է (0,1) միջակայքում, որտեղ «0» արժեքը նշանակում է, որ տվյալ երկրի տվյալ ոլորտը բաց է ՕՈՒՆ ներգրավման համար և չի պարունակում կանոնակարգման սահմանափակումներ, իսկ «1»-ը՝ հակառակը¹:

Համաձայն այս ցուցանիշի՝ Հայաստանում ՕՈՒՆ ներգրավման համար ամենամեծ կանոնակարգման սահմանափակումներ առկա են օդային տրանսպորտի, հեռուստա- և ռադիոհեռարձակման ոլորտներում, դրան հաջորդում են տեղեկատվությունն ու կապը, տրանսպորտը, հաշվապահությունն ու աուդիտը և բիզնես ծառայությունների մատուցումը՝ ըստ սահմանափակումների նվազման: Մյուս բոլոր ոլորտները՝ համաձայն այս ինդեքսի գերծ են սահմանափակումներից: Համեմատական վերլուծելով նաև ՀՀ դիրքը ըստ այս ցուցանիշի հարևան և ԵԱՏՄ անդամ-երկրների հետ՝ կստանանք հետևյալ պատկերը.

- Ընդհանուր ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակումների ինդեքսով Հայաստանը զիջում է միայն Վրաստանին,
- Հայաստանը դիտարկվող երկրների շարքում միակն է, որ գերծ է ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակումներից անշարժ գույքի ոլորտում, ուստի բոլոր դիտարկվող երկրների համար կարող է գրավիչ լինել ՀՀ անշարժ գույքի ոլորտում ներդրումների իրականացումը,
- ԵԱՏՄ երկրների շարքում Հայաստանն ամենաազատականն է հետևյալ ոլորտներում՝ գյուղատնտեսության և անտառային տնտեսության, ձկնաբուծության, հանքարդյունաբերության և բացահանքերի շահագործման, մշակող արդյունաբերության՝ ընդհանրապես, և սննդի, քիմիական արդյունաբերությունների՝ մասնավորապես, մետաղների և դրանցից իրերի արտադրության, սարքավորումների արտադրության, տրանսպորտային միջոցների արտադրության, էլեկտրաէներգիայի, շինարարության, առևտրի, հյուրանոցային և ռեստորանային տնտեսության, տեղեկատվության և կապի, հեռահաղորդակցության, բոլոր տեսակի ֆինանսական ծառայությունների, բիզնես ծառայությունների, ճարտարապետության և ինժեներիայի ոլորտներում ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակումներից, ուստի կարող է գրավիչ լինել նշյալ ոլորտներում ՀՀ-ում ներդրումների իրականացումը ի համեմատ ԵԱՏՄ այլ երկրների,
- ԵԱՏՄ երկրների տվյալ ցուցանիշով Հայաստանը զիջում է միայն Բելառուսին տրանսպորտի և հատկապես՝ օդային տրանսպորտի ոլորտում և հաշվապահության ու աուդիտի ոլորտում, Ղազախստանին և Ղրղզստանին՝ օդային տրանսպորտի ոլորտում,

¹ <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>

- ՕՈԻՆ կանոնակարգման սահմանափակումների ազատությամբ Հայաստանը գերազանցում է Ռուսաստանին դիտարկվող բոլոր ոլորտներում, ուստի այն ներդրողները, որոնք դիտարկում են Հայաստանում կամ Ռուսաստանում ներդրում կատարելու հնարավորությունը, կարող են որոշում կայացնել՝ հոգուտ Հայաստանի,
- Հարևան երկրներից Հայաստանն ավելի ազատական է Վրաստանի համեմատ անտառային տնտեսության և ձկնաբուծության ոլորտներում, զիջում է Վրաստանին միայն բիզնեսի ծառայություններ, հաշվապահություն և աուդիտ, տեղեկատվության և կապի ու տրանսպորտի ոլորտներում,
- Ադրբեջանին զիջում է միայն հաշվապահություն և աուդիտ, տրանսպորտ և հատկապես՝ օդային տրանսպորտի ոլորտներում, ուստի մյուս ոլորտներում ներդրում կատարելիս Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև ներդրողը կարող է առաջնայնությունը տալ Հայաստանին:
- գրեթե բոլոր ոլորտներում Հայաստանն ու Թուրքիան ունեն ՕՈԻՆ կանոնակարգման սահմանափակումների նույն ազատությունը, Թուրքիային Հայաստանը զիջում է միայն տեղեկատվության և կապի ոլորտում, իսկ հանքարդյունաբերության և բացահանքերի շահագործման, տրանսպորտի, բիզնես ծառայությունների, հաշվապահական և աուդիտի ծառայությունների ոլորտներում ներդրումները կատարողները Հայաստան/Թուրքիա այլընտրանքներից կարող են որոշում կայացնել հոգուտ Հայաստանի, քանի որ տվյալ ոլորտների ՕՈԻՆ կանոնակարգման սահմանափակումներն ավելի փոքր են Հայաստանում:

Գիտական նորույթ: Բացահայտվել են ՀՀ-ում ներդրումային գրավչություն և ներդրումային ներուժ ունեցող ոլորտները՝ 4 մեթոդաբանությունների համադրման հիման վրա՝ փաստաթղթային վերլուծություն, պետական կառավարման համակարգում անցկացված սոցիոլոգիական հարցումներ, արտահանման բացահայտ համեմատական առավելություն ունեցող ոլորտների բացահայտում և ՕՈԻՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի համեմատական վերլուծություն:

Եզրակացություն: Ներդրումների ներգրավումը հանդիսանում է յուրաքանչյուր երկրի կառավարության գործունեության անբաժան մասը, քանզի այն հնարավորություն է տալիս այլ տնտեսական սուբյեկտների ունեցած խնայողությունները ծառայեցնելու ի նպաստ տնտեսության զարգացման: Համաձայն առկա վերլուծությունների՝ ՕՈԻՆ ներհուսքը ընդունող երկրի վրա ունենում է ինչպես դրական, այնպես էլ՝ բացասական ազդեցություն: Դրական ազդեցությունների շարքում հաճախ նշվում է ՀՆԱ-ի աճը, տեխնոլոգիաների փոխանցումը, մրցունակության աճը, զբաղվածության մեծացումը և այլն, իսկ բացասականներից՝ ռեսուրսների հարստահարումը, շրջակա միջավայրի աղտոտումը և այլն:

Ներդրումների համար Հայաստանում նպաստավոր ոլորտների բացահայտման համար մեր կողմից իրականացվել է 4 քայլից բաղկացած մոտեցում:

Փատաթղթային ստուգման արդյունքում ի հայտ եկան մի շարք խնդիրներ. ներկայում մշակված և գործունեության մեջ է դրված միայն գյուղատնտեսության

ուրրտային զարգացման ռազմավարությունը, իսկ նախկինում մշակված 7 ոլորտների զարգացման ռազմավարություններում նշված միջոցառումները չեն կատարվել կամ թերի են կատարվել:

Պատկան մարմինների պատասխանատուների հետ հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ ըստ ներկայում վարվող պետական քաղաքականության՝ Հայաստանի համար առաջիկայում ներդրումների համար նպաստավոր կլինեն 8 ոլորտներ:

Բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսի հիման վրա մեր կողմից բացահայտվել են ներդրումային գրավչություն ունեցող հետևյալ ոլորտները. Կենդանական ծագման արտադրանք, Բուսական ծագման արտադրանք, Պատրաստի սննդի արտադրանք, Հանքահումքային մթերք, Մանածագործական իրեր, Իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերից, Ոչ թանկարժեք մետաղներ և իրեր դրանցից, Մեքենաներ և սարքավորումներ:

Ըստ ՕՈԻՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի՝ Հայաստանում ամենամեծ սահմանափակումներ առկա են օդային տրանսպորտի, հեռուստա- և ռադիոհեռարձակման ոլորտներում, դրան հաջորդում են տեղեկատվությունն ու կապը, տրանսպորտը, հաշվապահությունն ու աուդիտը և բիզնես ծառայությունների մատուցումը: Մյուս բոլոր ոլորտները՝ համաձայն այս ինդեքսի զերծ են սահմանափակումներից:

Այսպիսով, մենք բազմակողմանի վերլուծության միջոցով պարզեցինք ՀՀ տնտեսության ներդրումային գրավչություն ունեցող ոլորտները: Ընդ որում, եթե 1-ին, 2-րդ և 4-րդ քայլերով բացահայտված ոլորտները ներդրումային պոտենցիալ գրավչություն ունեցող ոլորտներն են, որոնք ներդրողների կողմից ընկալելի կլինեն առաջիկա տարիներին, 3-րդ կետում ներկայացված են ներկայում ներդրումային գրավչություն ունեցող ոլորտները, այլ կերպ ասած՝ այն ոլորտները, որոնցում ներդրում կատարելով ներդրողը կունենա համեմատական կամ մրցակցային առավելություն արտաքին շուկաներում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հեյդարի Սոհսեն, ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՕՏԱՐԵԿՐՅԱ ՈՒՂՂԱԿԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, թեկնածուական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, 2018, էջ 32-33
2. Осей Д. Д., ОБЗОР ТЕОРИИ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ (ПИИ), Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ), 2016 № 2 (54), стр.196-202
3. Akamatsu Kaname, The Flying Geese Pattern of Industrial Development in Newly Industrializing Countries, Essays in Honor of Dr. Ueda Teijir, Vol. 4, Research on Population and the East Asian Economy, 1943, pp. 565–577
4. Balassa B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, Vol. 33, May, 1965, pp. 99-123

5. Hymer S. H., The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment, PhD Dissertation, Published posthumously, The MIT Press, Cambridge, Mass, 1976, p.43-44,
6. Kojima Kiyoshi, The “flying geese” model of Asian economic development: origin, theoretical extensions, and regional policy implications, *Journal of Asian Economics* 11 (2000) p.375–401
7. MacDougall, G. D. A. The benefits and costs of private investment from abroad: A theoretical approach. *Economic Record*, 26, 1960. p. 13–35
8. Marandu Edward E. , Ditsheuw Tebo, An Overview of the Key Theories of Foreign Direct Investment: The Way Forward, *Advances in Social Sciences Research Journal – Vol.5, No.12, 2018*, p. 30-39, DoI:10.14738/assrj.512.5741.
9. Nayak, Dinkar; Choudhury, Rahul N. (2014): A selective review of foreign direct investment theories, ARTNeT Working Paper Series, No. 143, Asia-Pacific Research and Training Network on Trade (ARTNeT), Bangkok, p.8
10. Ozawa Terutomo, The (Japan-Born) “Flying-Geese” Theory of Economic Development Revisited—and Reformulated from a Structuralist Perspective, center on Japanese economy and business, Working Paper Series October 2010, No. 291, <https://core.ac.uk/download/pdf/161436271.pdf>
11. Vernon R.. International investments and international trade in the product life cycle, *Quarterly Journal of Economics*, May, 1966, pp. 190–207, Dunn S.P., Pressman S., The economic contributions of John Kenneth Galbraith, *Review of Political Economy*, Vol. 17, No. 2, 2005, pp. 161-209
12. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>
13. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>
14. <https://www.mineconomy.am>

References

1. Heydari Mohsen, IRANI ISLAMAKAN HANRAPETOWT'YOWNIC HAYASTA-NOWM IRAKANACVOGH O'TARERKRYA OWGHGHAKI NERDROWMNERI HER'ANKARNERY', t'eknac'owakan astitwani haycman atenaxoowt'yown, 2018, e'j 32-33
2. Osei D. D., OBZOR TEORII PRJAMYH INOSTRANNYH INVESTICIJ (PII), *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta (RINH)*, 2016 # 2 (54), str.196-202
3. Akamatsu Kaname, The Flying Geese Pattern of Industrial Development in Newly Industrializing Countries, *Essays in Honor of Dr. Ueda Teijir*, Vol. 4, *Research on Population and the East Asian Economy*, 1943, pp. 565–577
4. Balassa B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, *The Manchester School*, Vol. 33, May, 1965, pp. 99-123
5. Hymer S. H., The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment, PhD Dissertation, Published posthumously, The MIT Press, Cambridge, Mass, 1976, p.43-44,

6. Kojima Kiyoshi, The “flying geese” model of Asian economic development: origin, theoretical extensions, and regional policy implications, Journal of Asian Economics 11 (2000) p.375–401
7. MacDougall, G. D. A. The benefits and costs of private investment from abroad: A theoretical approach. Economic Record, 26, 1960. p. 13–35
8. Marandu Edward E., Ditshweu Tebo, An Overview of the Key Theories of Foreign Direct Investment: The Way Forward, Advances in Social Sciences Research Journal – Vol.5, No.12, 2018, p. 30-39, DoI:10.14738/assrj.512.5741.
9. Nayak, Dinkar; Choudhury, Rahul N. (2014): A selective review of foreign direct investment theories, ARTNeT Working Paper Series, No. 143, Asia-Pacific Research and Training Network on Trade (ARTNeT), Bangkok, p.8
10. Ozawa Terutomo, The (Japan-Born) “Flying-Geese” Theory of Economic Development Revisited—and Reformulated from a Structuralist Perspective, center on Japanese economy and business, Working Paper Series October 2010, No. 291, <https://core.ac.uk/download/pdf/161436271.pdf>
11. Vernon R.. International investments and international trade in the product life cycle, Quarterly Journal of Economics, May, 1966, pp. 190–207, Dunn S.P., Pressman S., The economic contributions of John Kenneth Galbraith, Review of Political Economy, Vol. 17, No. 2, 2005, pp. 161-209
12. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>
13. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX>
14. <https://www.mineconomy.am>

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Տիգրան Վլադիմիրի Հարությունյան Լիլիթ Նորայրի Սարգսյան Արմինե Վարդանի Գևորգյան

Համառոտագիր

Հողվածի արդիականությունը: Միջազգային փորձը վկայում է, որ ճգնաժամային իրավիճակում հայտնված և հատկապես՝ փոքր տնտեսություն ունեցող երկրները սովորաբար ներքին ֆինանսական ռեսուրսների սակավության պատճառով ավելի արագ աճի կարողանում են հասնել օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման շնորհիվ:

Հողվածի նպատակն է բացահայտել ՀՀ-ում ներդրումների ներգրավման համար հնարավոր գրավիչ ոլորտները՝ բազմաթիվ վերլուծության հիման վրա: Այդ նպատակին հասնելու համար լուծվել են հետևյալ **խնդիրները**. վերլուծել առկա գրականությունը, բացահայտել տվյալ ոլորտում առկա փաստաթղթավորված խնդիրները, ամփոփ ներկայացնել ՀՀ պետական քաղաքականության ապագա ռազմավարությունը, վեր հանել ՀՀ արտահանման ներուժ ունեցող ոլորտները:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար տեսական, մեթոդաբանական ու տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել հայ և օտարերկրյա գիտնականների կողմից մշակված գրքերն ու վերլուծությունները, տարբեր հեղինակների գիտական հոդվածներն ու միջազգային գիտաժողովների նյութերը, միջազգային կազմակերպությունների հետազոտությունները: Կատարվող հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տվյալների հավաքման, վերլուծության և մշակման, սոցիոլոգիական հարցման, և այլ մեթոդներ:

Ստացված հիմնական արդյունքները: Բազմակողմանի վերլուծության միջոցով բացահայտվել են ՀՀ տնտեսության ներդրումային գրավչություն ունեցող այն ոլորտները, որոնցում ներդրում կատարելով ներդրողը կունենա համեմատական կամ մրցակցային առավելություն արտաքին շուկաներում: Ամփոփ արդյունքները ստացվել են հետևյալ 4 քայլից բաղկացած մոտեցման հիման վրա՝ փաստաթղթային վերլուծություն, սոցիոլոգիական հարցում, արտահանման ներուժ ունեցող ոլորտների բացահայտում, ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի վերլուծություն:

Գիտական նորայթը: Բացահայտվել են ՀՀ-ում ներդրումային գրավչություն և ներդրումային ներուժ ունեցող ոլորտները՝ 4 մեթոդաբանությունների համադրման հիման վրա՝ փաստաթղթային վերլուծություն, պետական կառավարման համակարգում անցկացված սոցիոլոգիական հարցումներ, արտահանման բացահայտ համեմատական առավելություն ունեցող ոլորտների բացահայտում և ՕՈՒՆ կանոնակարգման սահմանափակման ինդեքսի համեմատական վերլուծություն:

Բանալի բառեր՝ ներդրումների ներգրավում, գրավիչ ոլորտներ, համեմատական առավելություն, պետական ռազմավարություն, արտահանման ներուժ, փաստաթղթային վերլուծություն, սոցիոլոգիական հարցում:

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РА

Тигран Владимирович Арутюнян

Лилит Норайровна Саргсян

Армине Вардановна Геворгян

Резюме

Актуальность статьи: Международный опыт показывает, что страны с малой экономикой в период кризиса могут расти быстрее за счет привлечения иностранных инвестиций.

Цель статьи - выявить возможные привлекательные сферы для инвестиций в Армении на основе многоступенчатого анализа. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: проанализировать имеющуюся литературу, выявить существующие документированные проблемы в данной сфере, представить

будущую стратегию государственной политики РА, определить сферы с экспортным потенциалом в РА.

Методология. Теоретико-методологической и информационной базой данной статьи послужили книги и анализы как армянских, так и зарубежных авторов, научные статьи и материалы международных конференций, исследования международных организаций. При анализе использовались методы сбора, анализа и синтеза данных, социологического опроса и другие методы.

Основные результаты. Путем комплексного анализа были выявлены отрасли экономики Армении с инвестиционной привлекательностью. Инвестируя в эти сектора, компании будут иметь сравнительное или конкурентное преимущество на зарубежных рынках. Сводные результаты были получены на основе следующего четырехэтапного подхода: документальный анализ, социологический опрос, определение секторов имеющих экспортный потенциал и анализ на основе Индекса регулятивной ограниченности ПИИ.

Научная новизна. Были выявлены отрасли, обладающие инвестиционной привлекательностью и инвестиционным потенциалом в Армении, на основе сочетания 4-х методологий: документальный анализ, социологические опросы, проводимые в системе государственного управления, выявление отраслей с выявленными сравнительными преимуществами в экспорте и сравнительный анализ на основе Индекса регулятивных ограничений ПИИ.

Ключевые слова: Привлечение инвестиций, привлекательные отрасли, сравнительное преимущество, государственная стратегия, экспортный потенциал, документальный анализ, социологический опрос.

OPPORTUNITIES TO ATTRACT INVESTMENTS IN RA

Tigran Vladimir Harutyunyan
Lilit Norayr Sargsyan
Armine Vardan Gevorgyan

Abstract

The relevance of the article: Best practices shows that countries with small economies in the period of crisis can grow faster due to the attraction of foreign investment.

The purpose of the article is to identify the possible attractive spheres for investments in Armenia, based on a multi-step analysis. **The following objectives** are set, for achieving this goal: to analyze the existing literature, to reveal the existing documented problems in the given sphere, to present the future strategy of the RA State policy, to identify the spheres with export potential in RA.

Methodology. The books and analyzes developed by both Armenian and foreign scientists, scientific articles and materials of international conferences, researches of

international organizations was the theoretical, methodological and informational base for this article. Methods of data collection, analysis and synthesis, sociological survey and other methods were used in this analysis.

The main results. Through comprehensive analysis, the sectors with investment attractiveness of the Armenian economy were identified. By investing in these sectors the companies will have a comparative or competitive advantage in foreign markets. The summary results were obtained based on the following 4-step approach: documentary analysis, sociological survey, identification of export potential sectors, and analysis based on The FDI Regulatory Restrictiveness Index.

Scientific novelty. The sectors with investment attractiveness and with investment potential in Armenia were identified on based on the combination of 4 methodologies: documentary analysis, sociological surveys conducted in the public administration system, identification of sectors with revealed comparative advantages in export, and comparative analysis based on The FDI Regulatory Restrictiveness Index.

Keywords: Attraction of investments, attractive sectors, comparative advantage, government strategy, export potential, documentary analysis, sociological survey.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ЭКОНОМИКИ США (УРОКИ ДЛЯ АРМЕНИИ)

Григорий Аршалуйсович Ваганян

Հոդվածը ստացվել է՝ 12.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Введение. Выбор возрождения экономики США в качестве объекта исследования определяется двумя основными причинами: во-первых, достижениями этой страны при современных экономических вызовах и, во-вторых, тем, что в данной стране находится вторая по численности армянская диаспора в мире.

Соединенные Штаты направляют значительную долю своих национальных ресурсов на реализацию стратегии восстановления мировой экономики от последствий пандемии COVID-19. США сумели построить **эффективную систему государственной поддержки инновационной и научно-технологической деятельности**, которая позволила экономике долгие годы сохранять лидирующие позиции в мире. Этими обстоятельствами определяется **актуальность** темы статьи. **Цель статьи** заключается в системотехническом представлении ключевых уроков из опыта США, пригодных для возрождения армянской экономики. Для достижения цели сформулированы следующие **задачи**: *выявить ключевые факторы возрождения американской экономики; провести сравнительный анализ рейтинговых показателей экономик США и Армении; в данном контексте определить сильные и слабые стороны управления экономикой Армении; предложить комплекс неотложных мер по возрождению армянской экономики в концепте трансфера передовых управленческих технологий.*

Экономика Армении, сильно пострадавшей от второй Арцахской войны и последствий COVID-19, предопределила **кластер задач, методологию и методы исследования**. Успех возрождения экономики США определяется парадигмой стратегии государственного управления – **управления наукой, образованием и технологиями** на основе **формирования и развития национального интеллектуального капитала**.

Сложность исследования характеризуется тем, что не существует сколь-нибудь серьезного исследования на предложенную тему, что предопределяет отсутствие соответствующего **литературного обзора**. На основе аналитических исследований, проведенных в институте экономики РАН¹ (РФ), опубликованных в 2016г., например, показано, что: *“происходящие геополитические и экономические изменения в мире свидетельствуют о новых возможностях для Армении, для появления ее новых миссий и международных функций. Речь идет о развитии Армении как моста взаимодействия ЕС и ЕАЭС, как одного из звеньев экономического сотрудничества ЕАЭС и Ирана, ЕАЭС и Ирака. Для этого, однако, помимо благоприятного политического климата должны создаваться соответствующие коммуникационные сети. Здесь, на наш взгляд, намечается некоторое отставание. При динамичном развитии*

¹ Вардомский Л.Б., Пылин А.Г., Ильина М.Ю. Экономика Армении: идеи, модели и результаты развития: научный доклад / Под общей ред. Л.Б. Вардомского. - М.: Институт экономики РАН, 2016. – 59 с.

экономики Армении вполне возможно уже в скором времени возникновение серьезных транспортных осложнений”...

Российские эксперты, выделяя **роль Армении как моста взаимодействия ЕС и ЕАЭС**, не учитывают более важную, когнитивную роль Армении – в качестве **моста взаимодействия США и ЕАЭС** в области управления инновациями, научно-техническим развитием и сотрудничества. В этой плоскости взаимодействия автор проецирует стратегию экономической дипломатии Армении. Выводы Фонда Карнеги, опубликовавшего 14 февраля 2019г. аналитическую статью, указали на необходимость увеличения помощи США Армении, охарактеризовав страну как *"модель демократии и геостратегического союзника"*¹.

Настоящее исследование развивает выводы Фонда Карнеги в контексте возрождения экономики Армении на основе новой парадигмы управления национальным интеллектуальным капиталом. Армения нуждается в поддержке США для **укрепления и развития национального интеллектуального капитала**. А это требует **доминирования в стратегии управления парадигмы диаспорального фактора: в России армянская диаспора по численности приближается к численности населения Армении, а в США находится вторая по численности армянская диаспора в мире**. Это обстоятельство будет играть решающую роль с учетом того фактора, что формирование и развитие национального интеллектуального капитала России ориентируется в основном на американские управленческие технологии.²

Глобальная борьба за демократию остается сложной, граждане Армении, которые находятся в родственных, культурных и религиозных отношениях с диаспорами России и США могут восстановить контроль над своим правительством и веру в лучшее будущее, если экономика, безопасность и процветание Армении будут зависеть не только от России, но и от США.

Новизна исследования определяется тем, что Армения с учетом игроков США может и обязана стать ведущей страной-лидером среди стран-участниц ЕАЭС в области образования, инновационного развития, экономики интеллектуальной собственности, трансфера технологий и коммерциализации знаний.

Справка

Население США, человек: 328 239 523 (2019). Площадь, кв. км: 9 147 420. ВВП на душу населения: 63 544 долларов (2020). ВВП, млрд. долл. США: 20 936,6 (2020). Рейтинг Ease of Doing Business: 6.³ Президент США Байден в марте 2021г. подписал новый пакет мер стимулирования экономики на \$1,9 трлн. Он предусматривает выделение приблизительно \$400 млрд непосредственно на борьбу с пандемией и

¹ <https://carnegieendowment.org/2019/02/14/upgrading-u.s.-support-for-armenia-s-postrevolution-reforms-pub-78353?fbclid=IwAR06MniyAiR8Dn0ThFkBE6u0BzdQyWDT2crq2RZU-BnFAEfIBRleAnDhinE>

² Указом президента РФ от 15 марта 2021 года No 143 "О мерах по повышению эффективности государственной научно-технической политики" при Правительстве РФ предусмотрены создание Комиссии по научно-технологическому развитию РФ. В целях повышения эффективности государственной научно-технической политики Указом Президента РФ от 15 марта 2021 года No 144 "О некоторых вопросах Совета при Президенте РФ по науке и образованию" утверждены Положение о Совете при Президенте РФ по науке и образованию и обновленный состав указанного Совета. Первоочередные меры по реализации Стратегии направлены на обеспечение технологического прорыва посредством формирования условий, стимулирующих масштабную генерацию научно-технических знаний, развитие человеческого капитала, повышение уровня вовлечения бизнеса в финансирование НИОКТР и инновационную деятельность, рост производства прорывных технологий и осуществление инновационных разработок, соответствующих шестому технологическому укладу и ориентированных на массовое использование.

³ <https://knoema.ru/atlas/Соединенные-Штаты-Америки>

около \$1 трлн на помощь населению, остальное должно быть направлено на стимулирование экономики. В приведенной ниже таблице показаны места США и Армении в сравнении по некоторым мировым рейтингам, которые отобраны и рассмотрены автором в качестве показателей модели управления национальным интеллектуальным капиталом.

В **Глобальном инновационном индексе (2020г.)¹**, экономика США находится на **3 месте**, Армения - на 61. В рейтинге **национальных систем высшего образования (2020г.)²** среди 50 стран **США на 1 месте**. В рейтинге **индекса развития электронного правительства (2020г.)³** США на 9 месте, Армения - на 68. В рейтинге **индекса сетевой готовности Института Портуланс (2019г.)⁴** **США на 8 месте**, Армения - на 62. В рейтинге **индекса развития информационно-коммуникационных технологий (2020г.)⁵** **США на 16 месте**, Армения - на 75. В рейтинге **индекса глобальной конкурентоспособности (2020г.)⁶** **США на 2 месте**, Армения - на 69. В рейтинге **IMD мировой конкурентоспособности 2021 года⁷** из 64 стран мира **США на 10 месте**. В рейтинге **“Прямые иностранные инвестиции” (2019г.)⁸** **США на 1 месте**, Армения - на 69. В рейтинге **индекса качества элит международной программы Университета Санкт-Галлена (2020г.)⁹** (глобального индикатора оценки возможностей роста и развития стран, демонстрирует действия элит по формированию благосостояния) среди 32-х стран мира **США на 5 месте**.

В рейтинге стран мира **по уровню научно-исследовательской активности (2019) США на 2 месте** (опубликовано 422 808 статей), Армения - на 90 месте (опубликовано 521 статья¹⁰). Лидирует в мире Китай (число статей 528 263). По данным доклада **Global Innovation Index (2020г.)¹¹** в рейтинге **100 ведущих научно-технических кластеров мира** входят **25 города США** (для сравнения, 17 китайских и один российский). В первую десятку вошли три американских города: Сан-Хосе-Сан-Франциско, Калифорния на 5 месте, Бостон-Кембридж, Массачусетс на 7 месте, Нью-Йорк, штат Нью-Йорк на 8 месте, Сан-Диего, Калифорния на 11 месте.¹²

¹ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

² <https://universitas21.com>

³ <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20-%20Russian.pdf>

⁴ <http://networkreadinessindex.org>

⁵ <http://www.itu.int/>

⁶ <https://www.weforum.org>

⁷ <https://worldcompetitiveness.imd.org/customsearchresults/countryprofilecomparisonresult>

⁸ <http://worldbank.org/>

⁹ <http://elitequality.org/>

¹⁰ Общее количество научно-исследовательских статей, опубликованных в рецензируемых научных журналах и изданиях, включённых в систему индекса научного цитирования: Science Citation Index (SCI) и Social Sciences Citation Index (SSCI). В качестве источника информации выступают базы данных научной статистики Thomson Reuters, Национального научного фонда США (US National Science Foundation) и международных научных организаций. Библиометрические показатели основаны на информации из глобальной базы метаанных Elsevier Scopus.

¹¹ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020-chapter2.pdf

¹² Source: WIPO Statistics Database, March 2020.

Таблица 1

США и Армения в мировых рейтингах по показателям НИК

<i>Показатель</i>	<i>Год</i>	<i>Место США</i>	<i>Место Армении</i>
Глобальный инновационный индекс	2020	1	61
Национальная система высшего образования	2020	1	-
Уровень прямых иностранных инвестиций	2019	1	69
IMD рейтинг цифровой конкурентоспособности	2020	1	-
Рейтинг 100 ведущих научно-технических кластеров	2020	1	-
Индекс глобальной конкурентоспособности	2020	2	69
Уровень научно-исследовательской активности	2019	2	90
Рейтинг по количеству патентов	2020	2	82
Индекс сетевой готовности	2019	8	62
Развитие электронного правительства	2020	9	68
IMD рейтинг мировой конкурентоспособности	2021	10	-
Индекс уровня образования	2020	15	64
IMD World Talent (из 64 стран мира)	2020	15	-
Индекс развития ИКТ	2017	16	75
Индекс человеческого развития	2020	17	81
Индекс экономической свободы	2021	20	32
<i>Уровень расходов на НИОКР (R&D) в % ВВП</i>	<i>2018</i>	<i>2.84</i>	<i>0.19</i>
<i>Государственные затраты на образование в % ВВП</i>	<i>2017 (2014)</i>	<i>5 (2014)</i>	<i>2.7 (2017) 2.2 (2014)</i>

Такого впечатляющего результата американские города достигли благодаря эффективной стратегии формирования полноценной инновационной инфраструктуры разработки и внедрения передовых технологий, коммерциализации знаний, НИОКР, а также экономики IP (интеллектуальной собственности).

Исследования показывают, что в основе стратегии управления экономикой США лежит концепция доминирования эффективного управления национальным интеллектуальным капиталом. Концептуальный, системотехнический анализ показателей, упорядоченных по степени влияния на эффективность управления формированием и развитием национального интеллектуального капитала (измерение и оценка НИК осуществлено на основе методологии разработанной Ваганяном Г.А. и Ваганяном О.Г.), показывает, что США сохраняет лидерство благодаря сохранению приоритетов в развитии человеческого потенциала и образования, которые, в свою очередь, обеспечивают рост инноваций, интеллектуальной собственности, научно-технических кластеров и “умных” городов. Мы наблюдаем рост количества патентов при увеличении расходов на НИОКР в университетах и высокую конкурентоспособность США. **Борьба США за таланты и мозги во всем мире обостряется.**

По первым 5 показателям таблицы США уверенно занимают первые места в мировых рейтингах, а по следующим 3 - вторые. Армения отстает от США по показателям НИК, однако она сможет в течение 5–10 лет приблизиться к США. Эта цель вполне оптимистична, поскольку следует учесть, что фактически США находятся на своем пике, уровне предельного роста показателей НИК, а Армения имеет огромный потенциал неиспользуемого человеческого капитала. Индекс человеческого развития США находится на 17 месте, а Армении – на 81.

Другими ключевыми факторами роста показателей НИК Армении является **низкий уровень расходов на НИОКР (R&D) в % ВВП и Государственные затраты на образование в % ВВП** (см. таблицу). Наивысший показатель в мировых рейтингах Армения имеет по Глобальному инновационному индексу (61 место). Данный показатель находится в геометрической прогрессии от индексов человеческого развития, уровня расходов на НИОКР (R&D) в % ВВП и Государственных затрат на образование в % ВВП). Таким образом, стратегия управления экономикой на основе парадигмы формирования и развития НИК позволит обеспечить рост в первую очередь указанных показателей и обеспечит достижение положительного синергетического эффекта. В итоге Армения приблизится не только к соответствующим показателям НИК США, но и оставит позади показатели НИК России. В этом контексте актуальным является построение научно-технических кластеров в городах Ереване, Абовяне, Гюмри, Ванадзоре, Горисе и Капане.

Наихудшее положение у Армении занимает показатель уровня научно-исследовательской активности (90 место). Рейтинг по количеству патентов у Армении низок (82 место). Многие армянские ученые и инженеры предпочитают регистрировать патенты за рубежом. Содействие инициативам министерства экономики Армении по созданию экономики интеллектуальной собственности может способствовать успеху в деле количественного и качественного роста добавленной стоимости и нематериальных активов. Показатель индекса развития ИКТ Армения вырастет на порядок по сравнению с нынешним 75 местом в мире.

Формирование и развитие НИК обеспечит также рост показателей качества элит Армении. В глобальном ранге качества элит в рейтинге 2021г. Армения занимает 99 место, США – 5, Россия - 65, Грузия - 72, Украина - 76, Турция - 87, Азербайджан - 42)¹. Этот показатель отражает, в том числе, и недостаточное качество интеллекта в целом и правительства, и его экономического блока.

Стратегия Государственного департамента и управление научно-технологическим развитием

Стратегия Государственного департамента США “Глобальная экономическая деятельность и восстановление” (Global Economic Activity and Recovery (GEAR) strategy) предусматривает поддержку мер по обеспечению безопасности торговли и продовольственной безопасности, задействование финансовых инструментов возрождения экономики, поддержку американских экспортеров и инвесторов, а также содействие восстановлению международных перевозок и путешествий. США возглавляют глобальные усилия по борьбе с пандемией COVID-19. Соединенные Штаты нацелены на восстановление инновационной экономики.

¹ Elite Quality Report, EQx2021. Tomas Casas i Klett, University of St.Gallen (FIM-HSG) Guido Cozzi, University of St.Gallen (FGN-HSG), <https://ssrn.com/abstract=3845376>
Индекс элитного качества 2021 года (EQx2021) - это глобальный рейтинг стран, основанный на понятии «элитное качество». Это характеристика политической экономии на макроуровне, которая измеряет совокупность создания стоимости всех элитных бизнес-моделей. Деятельность по созданию стоимости включает инновации, торговлю или производство; извлечение стоимости включает барьеры, дискриминацию или монополию. Чем выше совокупная ценность элитных бизнес-моделей, тем выше качество национальной элитной системы. EQx2021 использует данные 107 показателей для 151 страны. Оценка качества элиты каждой страны отражает как устойчивость их элитных бизнес-моделей, так и фундаментальную устойчивость всего общества.

Общеизвестно, что наибольшим интеллектуальным капиталом владеют университеты, которые готовят специалистов высокой квалификации. По данным Times Higher Education в рейтинге за 2020г. из **10 лучших университетов в мире 7 – американские, из 200 лучших университетов – 60 также американские.** Процесс формирования современной системы управления происходил постепенно и относительно плавно. В структуре аппарата президента США создано **Управление научной и технологической политики** (Office of Science and Technology policy). Его основная функция – консультирование президента США и его аппарата по вопросам **влияния науки и технологий на положение дел внутри страны и на международное положение США.** С целью определения национальных приоритетов и разработки национальной стратегии в области науки и технологий создан **Национальный совет по науке и технологиям**, который включает четыре комитета: комитет по науке; комитет по технологиям; комитет по окружающей среде и природным ресурсам; комитет по внутренней и национальной безопасности¹.

Президентский совет по науке и технологиям служит для повышения эффективности взаимодействия исполнительной власти с частным сектором и академическим сообществом по вопросам выработки приоритетов в науке и образовании. В его состав входят назначаемые президентом **представители промышленности, науки, образования и неправительственных организаций.** Особую роль играет **Национальный научный фонд**, основными задачами которого является **поддержка всех направлений фундаментальных исследований в стране** (за исключением фундаментальных исследований в области медицины) и подготовка статистической информации по науке и технологиям. За регулирование науки и технологий отвечает также ряд других ведомств: Министерство обороны, Министерство энергетики, Национальное аэрокосмическое агентство (НАСА), Министерство здравоохранения и социального обеспечения на которые приходится более 90% от общей суммы федеральных ассигнований на исследования и разработки.

Каждая государственная научно-техническая программа оформляется в США в виде закона, называемого **«законом-программой».** Президент дважды в год представляет в Конгресс подробный отчет о государственной деятельности в сфере науки и техники, и прежде всего о выполнении **законов-программ**². Координация работ по содействию технологическому развитию США осуществляется **Министерством торговли** в лице администрации технологий, включающей три структуры: **Национальный институт стандартов и технологий, Национальная служба технической информации, Управление технологической политики.** Деятельность администрации технологий ориентирована на максимизацию вклада технологий в экономический рост.

Согласно действующему законодательству, в Конгрессе США формированием основных принципов научно-технической политики и контролем за ее осуществлением, а также экономико-правовой регламентацией занимаются два специализированных комитета: в Палате представителей – **Комитет по науке, космосу и технологиям**, а в Сенате – **Комитет по торговле, транспорту и науке.** **Стратегия инновационного развития США** была впервые разработана в **2009-ом** году администрацией президента и обновлялась в 2011, 2015 и в 2020гг. В Стратегии выделены **11 национальных приоритетов в реализации государственной научно-**

¹ http://vestnik-glonass.ru/news/vo_vlasti/ssha-novaya-strategiya-innovatsiy-predpolagaet-vozvratit-tehnologicheskoe-liderstvo/

² Shane S. Academic Entrepreneurship. University Spinoffs and Wealth Creation. E. Elgar, 2004. 335 p.

технологической политики¹. Инновационное развитие стало в США **«национальной идеей»**. Инновационные процессы отвечают стратегии наращивания инноваций и охватывают все стадии жизненного инновационного цикла, последовательно включающие **фундаментальные исследования, прикладные исследования, разработки, инновации**. Инновационная система США реализует **модель «тройной спирали» (Triple Helix)**. В этой модели три институциональные составляющие национальной инновационной системы – **наука, бизнес и государственный аппарат**, – переплетаясь, образуют **сетевую** (не иерархическую) структуру взаимодействия-сотрудничества, генерирующую процесс постоянных обновлений. Позднее концепция «тройной спирали» была дополнена четвертой **«квадрупольной спиралью» (Quadruple Helix)** и пятой **«квинтупольной спиралью» (Quintuple Helix)** путем включения **гражданского общества и потребителей продукции** как равноправных составляющих модели.

Бизнес-культура США существенно отличается от делового климата других стран, особенно в части генерации и коммерциализации новшеств. Этой стране присущая предпринимательская инициатива (высокое качество американской деловитости подчеркивал в свое время еще Сталин, который рекомендовал советским чиновникам учиться у американцев) и юридическая защита прав собственности, в том числе интеллектуальной, создают среду, благоприятствующую экономическому развитию именно за счёт инноваций.

Государственная инновационная политика США ориентирована, главным образом, на поощрение инновационной активности в сфере частного бизнеса, взаимодействием малого и крупного бизнеса. Роль малого бизнеса в массовых инновациях в США особенно велика. Главная причина этого коренится в **высоком риске неудачи в коммерциализации инноваций**. Малые предприятия и индивидуальные предприниматели могут преодолеть этот риск с меньшими финансовыми издержками и ущербом для своей репутации. Немаловажной причиной поддержки малых предприятий со стороны государства является также возможность создания за их счет дополнительных рабочих мест. Многие крупные американские компании, уходя от риска, поглощают малые инновационные предприятия, которые продемонстрировали перспективность созданного ими инновационного продукта. Массовое производство и сбыт осуществляется уже крупной компанией.

Главными субъектами инновационной деятельности в США выступают **университеты**, значительная часть которых занимает высокие места в мировых рейтингах. Другими субъектами инновационной системы США являются **национальные лаборатории, крупные государственные институты, развивающие отдельные направления прикладной науки**. В США имеется также более 2 тысяч так называемых **«думающих танков»** – научно-исследовательских организаций, выполняющих работы как фундаментального, так и прикладного характера. Чаще всего они выполняют междисциплинарные исследования в интересах крупных заказчиков.

¹ Петровский А.Б., Проничкин С.В., Стернин М.Ю., Шепелёв Г.И. Национальная инновационная система США: характеристики, особенности, пути развития. Федеральный исследовательский центр «Информатика и управление» Российской академии наук. 2018. <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobennosti-puti-razvitiya>, Кочетков Г.Б. 2006. Мировой опыт организации науки (на примере США). Проблемы прогнозирования, 4: 145-161. Наука по-американски: очерки истории. Под научной редакцией А.Д. Александрова. М., Новое литературное обозрение, 2014, 617. Рыхтик М.И., Корсунская Е.В. 2012. Национальная инновационная система США: история формирования, политическая практика, стратегии развития. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 6(1): 263-268.

Распространённые в США **научно-технологические кластеры**, как правило, создаются по инициативе администрации штата, которая выделяет для этого первоначальный капитал. Дальнейшее финансирование кластера осуществляется на средства частных компаний. Инициаторами формирования кластеров также становятся отдельные города. В инновационной стратегии США, помимо опоры на частный, преимущественно малый бизнес, широкое распространение получило **частно-государственное партнерство**. По данным Национального научного фонда США в 2015 г. **31% (36,9 млрд долл.)** бюджетного финансирования науки было направлено на **фундаментальные исследования**, **27% (34,5 млрд долл.)** – на **прикладные исследования** и **42% (49,5 млрд долл.)** – на **разработки**. В целом на науку из федерального бюджета поступает примерно **26–30% всех национальных расходов**. В 2015 г. из общего объёма федеральных расходов в размере **120,9 млрд долл.** на **федеральные лаборатории** пришлось **35,7 млрд долл. (29,6%)**, **университеты и колледжи** получили **33,5 млрд долл. (27,7%)**, **бизнес** – **27 млрд долл. (22,3%)**, финансируемые федеральным правительством **научно-исследовательские центры** – **18,3 млрд долл. (15,1%)**, прочие **бесприбыльные исследовательские организации** – **6,2 млрд долл. (5,1%)**, правительства штатов и местные органы власти – **0,2 млрд долл. (0,2%)**.

В качестве мер реагирования на новый вызов со стороны Китая в США была создана **Сеть промышленных инноваций** – системы исследовательских институтов, целью которых является развитие и коммерциализация производственных технологий через государственно-частные партнерства, были предприняты меры, направленные на стимулирование интереса школьников к точным наукам, увеличены объёмы финансирования НИОКР некоторых федеральных агентств.

Еще одним важнейшим комплексом мер инновационной политики являются меры государственной поддержки трансфера академических технологий. В США ключевую роль в этой сфере играют отделы трансфера технологий, которые в настоящее время существуют во многих вузах и научно-исследовательских институтах. Эти центры оказывают исследователям содействие по вопросам патентования и коммерческого использования изобретений. Их целью является создание **малых инновационных предприятий (МИПов)** при академических организациях для использования произведенных за счет федеральных средств академических технологий или передачи лицензий уже существующим компаниям. **МИПы считаются в США важным с экономической точки зрения подклассом высокотехнологичных стартапов**. Многие крупные высокотехнологичные компании изначально являлись академическими МИПами, в частности, Yahoo, Google, Cisco и другие.

Помимо целенаправленных действий по стимулированию инновационной активности, большое значение в успехе имеет наличие благоприятного общего делового климата, который базируется на предсказуемой экономической политике, независимой судебной системе, надежной защите частной собственности (в том числе, интеллектуальной), развитой культуре предпринимательства и системе отчетности. Все это способствует привлечению и удержанию квалифицированных кадров, а также внутренних и иностранных инвестиций. Несмотря на несколько попыток усиления централизации процесса управления наукой и инновациями, **в США не было создано министерство науки**; научная и инновационная деятельность финансируется из большого числа источников, что способствует поддержанию конкуренции и делает науку менее зависимой от политических циклов и приоритетов.

С учетом вышеизложенного ниже представлен проект «**Инновационный коридор США-Армения**» (пилотная программа, разработанной в 2016г. Американскими советами по международному образованию¹ по инициативе автора в сотрудничестве с **Фондом Инновационного и промышленного развития**²). Данный проект — это первая попытка воплощения американских уроков на пути к возрождению армянской инновационной экономики и может служить в качестве типовой модели.

ИННОВАЦИОННЫЙ КОРИДОР США - АРМЕНИЯ

(Пилотная программа для Фонда Инновационного и промышленного развития)

Цель

Американские советы по международному образованию (Американские советы) приветствуют сотрудничество с ВУЗ-ами, региональными правительствами и частным сектором с целью продвижения начала и развития исследовательских и инновационных проектов в Армении. Такая программа своевременна, учитывая необходимость повысить инновационный профиль в Армении в контексте растущего регионального и мирового соперничества. Запуск Инновационного Коридора через сотрудничество с Фондом инновационного и промышленного развития (ФИПР) установит всеобщую платформу для научного и стартап сотрудничества, сотрудничества между университетами, и экономического развития между регионами. Американские Советы предлагают ФИПР пилотную программу с целью достижения заметных результатов, включая развитие осуществления трансфера новейших технологий, управление университетских исследований и коммерциализацию, а также платформу для венчурных инвесторов и предпринимательства. Партнеры убеждены, что пилотная программа в ФИПР послужит фундаментом для сотрудничества между США и Арменией в области НТИМ-обучения (наука, технология, инженерия и математика).

Инновационный коридор США - армения – пилотная программа

Предлагаемая пилотная программа Инновационный Коридор США-Армения имеет возможность укрепить сотрудничество в сфере науки и индустрии, делаясь лучшей практикой и накопленным опытом США в сфере R&D (исследование и развитие) и управления трансфера новейших технологий, а также поддержать соответствующие модели осуществления и адаптации в армянских университетах и инновационных центрах. Цели проекта:

¹ <https://www.americancouncils.org/international-exchange/innovation-capacity-building>

Благодаря более чем 40-летнему опыту, Американские советы объединяют предпринимательские, университеты и правительство с целью продвижения сотрудничества в плане международного обучения. Инновационные программы в Американских советах приводят лучшую мировую практику и практику США в области инновации, коммерциализации исследований, программ развития, а также учебную программу для международных лидеров, основанной на предпринимательстве. Специально созданные программы нацелены на повышение осмысления инновационных практик в США и во всем мире, предпринимательство, коммерциализацию, инновационные организации, органы управления и компании, с целью оказать влияние на экономику и обучение.

² <http://www.iatp.am/iidf/russian/about.htm>, Фонд активно сотрудничает с правительством, включая ряд министерств, с университетами, совместно с UNIDO финансировал проект по созданию **в Армении международного центра по промышленному сотрудничеству**. В рамках сотрудничества с международными учреждениями ФИПР создал портфель инновационных проектов в различных сферах, связанных с экономикой и промышленным развитием.

- создание сотрудничества и базы экспертов между университетами США и Армении, основываясь на схожих интересах исследований и стратегий развития;
- развитие и осуществление подходящих и воспроизводимых моделей и подходов в сфере модернизации исследовательского менеджмента, трансфера технологий и коммерциализации;
- усовершенствование руководств и переподготовительных методологий для: а) R&D коммерциализации и IP (интеллектуальная собственность) прав; б) улучшения предпринимательской культуры и навыков основных участников, вовлеченных в коммерциализацию результатов R&D для проведения подходящих переподготовок ученых, исследователей в университетах, а также выпускников;
- тщательная разработка механизмов и методов распространения с целью повышения практического применения созданных моделей, подходов и промежуточных продуктов;
- способствовать вовлечению общественных и частных заинтересованных сторон с целью повышения способности университетов в Армении удачно извлечь коммерческую выгоду из продуктов своего исследования и способствовать экономическому развитию страны.

Предлагаемая программа приведет к развитию сотрудничества модульных проектов, предназначенных для развития инновационных инфраструктур ФИПР:

- укрепление потенциала 1-2 пилотных университетов распространить достижения совместных проектов, которые послужат научными центрами и центрами знаний для ФИПР и Армении;
- подбор международной базы экспертов и организаций, которые смогут оказать поддержку в сфере управления университетов технологического трансфера, а также запуск новых инфраструктурных инициатив;
- возможность поделиться лучшей практикой ведущих исследовательских университетов и технопарков США;
- мобилизация потенциальных заинтересованных лиц из общественного и частного секторов, которые вовлечены в инновационный и технологический трансфер.

Программные Мероприятия

Американские Советы предлагают следующие основные компоненты:

1. Оценка потребностей;
2. Модульные проекты по развитию потенциала;
3. Начальный обмен в приоритетных индустриях.

Оценка Потребностей

Первый период программы (5 месяцев) послужит для выбора основных участников сотрудничества; анализа определенных нужд развития исследовательских университетов и технологических инфраструктур, а также картографирование потенциала исследовательских университетов США и других соответствующих сторон в сфере высшего образования США; мобилизации потенциальных заинтересованных лиц вне основного сотрудничества; интегрирования предлагаемых мероприятий программы в других армянских инновационных инициативах; создания основной сети экспертов из США и Армении, что послужит различным компонентам программы. Предлагаемые мероприятия включают:

- **Симпозиум встречи партнеров:** специально организованный, или присоединенный к уже существующей конференции в сфере индустрии; эта начальная установка соединит (до 10-и) руководителей инновационных проектов, независимых экспертов, представителей частного сектора из Армении, чтобы представить программу образовательным, академическим и предпринимательским сообществам США. Обсуждения также будут направлены на сотрудничества третьих стран (например Россия, Израиль, Германия) с целью расширения воздействия программы.
- **Выбор партнерских организаций:** будут выбраны 1-2 инновационные организации (включая университеты), основываясь на исследовательский потенциал, существующие международные связи и соответствие инновационным целям Армении. Данные организации послужат распространению достижений по всей стране.
- **Картографирование потенциала заинтересованных лиц США:** скриннинг, поиск и вовлечение соответствующих партнеров со стороны США, которые будут готовы предложить институциональное вовлечение и поддержку. У Американских советов уже есть начальный список инновационных партнеров.
- **Подбор и выбор базы экспертов:** целью данного процесса является присоединение заинтересованных лиц с целью разработки структуры для взаимовыгодного партнерства. Американские советы намереваются постепенно собрать базу экспертов, что позволит создать соответствующие группы международных экспертов, с целью проведения «институционального аудита» инновационной экосистемы. Это подразумевает, что при выборе экспертов необходимо всестороннее исследование.
- **Исследование технологического аудита:** будет выполнена официальная, письменная оценка с целью выявления нужд инновационной экосистемы Армении, чтобы использовать лучшую практику для данного исследования, технологического трансфера и коммерциализационных мероприятий. Наш подход включает работу с наилучшими предпринимательскими школами, чтобы MBA студенты смогли пройти обязательные консультационные стажировки.
- **Информационная поддержка и распространение:** запуск программного веб-сайта и базы данных ресурсов.

Модульные проекты по развитию потенциала

В течение следующего периода программы (3 месяца) партнеры разработают свои модульные проекты при поддержке экспертов из Американских советов. Проекты должны отражать нужды основного периода реализации проекта, обращая внимание на: развитие и реализацию модульных проектов, создание более широкой сети армянских организаций, заинтересованных в образовании и применяемых подходах пилотных партнеров-университетов, а также в развитии созданных и выработанных моделей. Предлагаемые мероприятия включают:

- **Международные Инновационные Конференции:** Операторы Американских Советов организуют недельную международную инновационную конференцию для 5 наилучших администраторов с целью уточнения целей сотрудничества и совместных проектов, а также обсуждения таких тем, как учебные курсы по менеджменту технопарков, регулирующие и юридические вопросы, предпринимательский план, отношения с компаниями и капиталом, оформление инновационных исследований и концепты общественных предприятий в осуществляемом

предпринимательстве и т.д. Международная ассоциация бизнес инноваций (InBIA) является предполагаемым партнером.

- **Тематические исследовательские туры по инновационным экосистемам:** Развивающиеся инновационные экосистемы разрабатываются в США вне Силиконовой Долины. Тематический исследовательский тур для 20 работающих менеджеров и лидеров в данной сфере предоставят участникам из США и Армении поделиться возможностями, задачами и лучшей практикой. Участники будут участвовать в симпозиумах, направленных на общий опыт и задачи. Целью является создание взаимовыгодного партнерства и связей, основанных на сотрудничестве.
- **Распространение:** Результаты каждого модульного проекта будут оформлены в удобном виде и размещены на вебсайте программы.
- **Материалы:** Перевод образцов руководств и текстов на армянский.
- **Гостевые лекции и симпозиумы экспертов США в Армении:** международные эксперты предоставят дополнительную поддержку для планирования и распространения новых программ и подходов, а также для укрепления соответствующих связей и интересов между организациями.

Начальные обмены в приоритетных отраслях

В течение третьего периода (4 месяца) будут созданы долговременные двухсторонние связи между определенными научными исследователями и стартапами с целью углубления инновационных и предпринимательских связей между основными приоритетными секторами и региональными экономическими кластерами. Действующие партнеры разработают и выполнят пилотную двухстороннюю програму обмена стартапов и технологий на начальной стадии. Американские Советы, ФИПР и группа внешних экспертов выберут стартапы посредством открытых заявок. Предлагаемые мероприятия включают:

- **Соответствующие стартап обмены:** Стартапы должны покинуть здание или лабораторию, чтобы встретиться с потенциальными клиентами и основными исследователями. Поскольку ни один предпринимательский план не остается неизменным после первой встречи с клиентом, ознакомительные презентации помогут стартапам получить обратную связь, чтобы внести поправки в свою предпринимательскую модель. Кратковременные (10 дней), специальные обмены предоставят стартапам возможность контакта с мировым рынком и взаимодействия с экспертами в данной сфере.
- **Маркетинговые исследования и релевантность:** Стартап учредители изучают рыночный спрос в своей сфере для создания предпринимательства, основываясь на доступе к методам и базе данных оригинального исследования.
- **Вебинары по доступу к рынку:** Серия симпозиумов (раз в две недели) предоставит стартапам информацию по основным темам, включая введение в урегулированную систему США, доступ к рынку, а также установление компании из США с целью помочь стартапу определить мировую ценность данного предложения.
- **Менторство (наставничество) и обучение:** Являясь инновационным посредником, партнер предоставляет назначенным наставникам, которые служат «инновационными посредниками», доступ к более глубокому пониманию задач и возможностей предстоящих зарубежных сотрудничеств.

Воздействия и результаты

Данная программа позволит стимулировать исследовательские и коммерческие связи между инновационными и учебными организациями, что приведет к следующим воздействиям и результатам:

- Партнерства создадут долговременное сотрудничество, что позволит открыть и присвоить опыт США в сфере менеджмента исследовательских программ, технологического трансфера и коммерциализации результатов исследования.
- Необходимые условия, созданные для распространения модельных подходов к созданию инновационной экосистемы.
- Широкий союз общественных и частных заинтересованных лиц, вовлеченных в сферу инновации, менеджмента технопарков и технологического трансфера.

Заключение

Поскольку образование, наука и инновации являются важнейшими основами роста постиндустриальной экономики, **опыт США по формированию национальной инновационной системы (НИС), развитию национальной инновационной политики и решению актуальных проблем инновационного роста представляет большой интерес для Армении.** В США сосредоточены наиболее влиятельные научные организации, лучшая инновационная инфраструктура, ключевые инновационные кластеры и компании. Показатели мировых рейтингов и их динамика свидетельствуют о сохранении **лидирующих позиций США** в сфере науки и инноваций.

В политике Армении с учетом уроков США рекомендуется:

1. Увеличить общий объем внутренних расходов государства и бизнеса на НИОКР как минимум до 3% ВВП, оптимально – до 4%. В условиях отсутствия результатов научных исследований, значимых на международном уровне, меры по коммерциализации академических технологий, а также попытки наладить связи между академическим сектором и предприятиями в рамках кластерной политики может привести к низким результатам и к утечке мозгов. Следует подготовить 1000 первоклассных преподавателей (в том числе обладающих учеными степенями) в области науки, технологии, инженерии и математики и 5000 высококвалифицированных рабочих за 5 лет с помощью свободного объединения государственных и некоммерческих групп, заинтересованных в образовании учителей (“1000 за 5”).
2. Создать центры трансфера технологий в университетах и академических институтах и оказывать политику массовой поддержки данных центров. Сосредоточить финансовые средства и человеческий капитал на нескольких академических организациях и университетах, которые способны создавать результаты научной деятельности, пригодные для коммерциализации.
3. В целях повышения конкуренции, развития механизмов общественного контроля за выполнением госзаказа в сфере НИОКР реформировать контрактную систему и расширить возможности участия малых и средних компаний в борьбе за государственный заказ.
4. **Осуществить развитие человеческого потенциала на основе модели США.** Структуру правительства Армении скорректировать в рамках требований по развитию экономики. Создать при президенте и при премьер-министре, в структурах их аппаратов соответствующих Управлений, Совета по науке, технологиям и образованию или Совета по науке и технике с учетом практики США (и России, которая имплементирует американский опыт), где в структуре аппарата

- президента функционирует **Управление научной и технологической политики**. Его основная функция – консультирование президента США и его аппарата по вопросам **влияния науки и технологий на положение дел внутри страны и на международное положение США**. При президенте также функционирует **Национальный совет по науке и технике**. В структуре аппарата президента России также функционирует **Управление понаучно-образовательной политике**. Его основная функция – консультирование президента по определению основных направлений государственной политики в области науки и образования; обеспечении деятельности **Совета при Президенте по науке, технологиям и образованию**; подготовке и представлении президенту и руководителю администрации президента материалов по вопросам формирования и реализации государственной политики в области науки и образования, в том числе по вопросам финансирования научных исследований и программ развития научно-образовательных центров.
4. В США управление НИОКР в целом централизовано, в Армении – децентрализовано. В США инфраструктура управления наукой и инновациями – целенаправленна, **адекватна требованиям времени**, созвучна мировым тенденциям. **Армении не удалось также обеспечить развитие стандарта культуры оценки сферы науки, НИОКР¹**.
 5. Важным уроком является то, что **число докторантов в США увеличивалось и увеличивается**. В Армении же наоборот, планомерно уменьшалась численность аспирантов и докторантов. США демонстрирует высокие достижения в области связей бизнеса и академических институтов. В Армении следует разработать и осуществить **стратегию коммерциализации результатов НИОКР**.
 6. Самые высокие показатели производительности ученого зарегистрированы в США. Высокая степень автономии вузов Армении привела к тому, что некоторые из них вошли в список крупнейших налогоплательщиков страны, университеты страны сосредоточены исключительно на обучении и за редким исключением не поощряют НИОКР. Отношение к обучению в США и в Армении, как к способу инвестирования в персонал, пока еще различается. В США это **«средство поддержания сотрудников в форме» и развития уже имеющихся знаний и навыков**. В Армении обучение ориентировано, прежде всего, на те группы, которые нуждаются в наибольшей степени в новой информации. Это зачастую приводит к обучению избранных. Между тем в американской практике в образовательных мероприятиях принимают участие все категории сотрудников, вне зависимости от их должностей и функций. Более того, в бюджете предусматриваются соответствующие статьи ежегодных расходов на каждого человека, на каждого госслужащего.
 7. Для обеспечения научно-инновационного и технологического прорыва Армении необходимо создать: Институт управленческих наук; Факультеты ведущих университетов следует превратить в научно-образовательные, инновационные и технологические кластеры путем их объединения с академическими институтами. На должности ректоров выдвигать профессионалов-менеджеров, которые, прежде всего, должны защищать национальные интересы и экономическую безопасность государства; Механизм планирования и расчета квот для бесплатного

¹ Доклад ЮНЕСКО по науке: на пути к 2030 году для 189 стран.
https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_countries_in_the_black_sea_basin_ru.pdf

- образования армянских студентов и аспирантов в ведущих американских университетах; Модель расширения сети филиалов иностранных университетов; Механизм поиска талантов среди школьников, студентов, аспирантов, докторантов, молодых кандидатов наук, как в Армении, так и в диаспоре; Стратегию деятельности посольств и торговых представительств Армении за рубежом;
8. Актуальным является построение научно-технических кластеров в городах Ереване, Абовяне, Гюмри, Ванадзоре, Горисе и Капане. Реорганизация академических институтов и университетов должна преследовать имплементацию парадигмы экономического развития на основе научно-технических кластеров (инженерных либо умных городов).
 9. Эффективное управление НИК, выравнивание уровней первой тройки показателей в сравнительной таблице и замыкающей тройки показателей Армении является локомотивом эффективного и качественного (сбалансированного) роста для других показателей интеллектуального капитала. Мультипликативный эффект от роста уровня развития инноваций, расходов на НИОКР и научной активности обеспечит высокий (опережающим) рост уровня процветания. Сбалансированный и опережающий рост развития человеческого потенциала и уровня образования с учетом роста инноваций обеспечат максимальный рост НИК. Его управление должно занять центральное место в цепочке создания стоимости.

Список использованной литературы

1. Ваганян Г.А. (2019). Наука и практика управления без науки управления. 113-124 стр. Сборник трудов Международной научной конференции «Современные проблемы управления», Академия государственного управления РА, Ереван. 2019 г., - 560 стр.
2. Ваганян Г.А. (2017). Благополучие Армении зависит от соотношения коэффициента умственного развития руководителей в сфере управления экономикой к коэффициенту умственного развития населения. 160-169 стр. Научный журнал "Публичное управление". Академия государственного управления РА, Ереван, N3-4, 2017 г. – 560с.
3. Ваганян Г.А. (2017). Конституционный менеджмент (методология, принципы, технологии). Монография. LAP Lambert Academic Publishing, Germany, 2017. Монография. - 212 стр.
4. Ваганян Г.А. (2020) Утечка мозгов из Армении в условиях цифровой экономики. Стр. 398-402. Россия: Тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Вып. 15: Материалы XIX Национальной научной конференции с международным участием «Модернизация России: приоритеты, проблемы, решения». Ч. 1 / РАН. ИНИОН. – М., 2020. –794 с.
5. Ваганян Г.А. (2020). Оценка качества управления образованием, инновационным и научно-технологическим развитием (на примере Армении). Стр. 442-446. Россия: Тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Вып. 15. Ч. 2 / РАН. ИНИОН. – М., 2020. – 1002 с.
6. Ваганян Г.А. Габриелян Б.В., Ваганян О.Г. (2020). Проблемы управления научным и инновационно-технологическим развитием стран-участниц ЕАЭС. Стр. 644-648. Большая Евразия: Развитие, безопасность, сотрудничество. Ежегодник. Вып. 3. Ч. 2 / РАН. ИНИОН. - М., 2020. - 934 с.
7. Ваганян Г.А., Ваганян О.Г. (2016). Закономерности мировой экономики и когнитивные модели кластеров виртуального интеллектуального капитала.

- Ежегодник "Россия: тенденции и перспективы развития", 298-311 стр. Т. 2, РАН, ИНИОН РАН, Москва, 2016 г., - 744с.
8. Ваганян Г.А., Ваганян О.Г. (2021). Виртуальный интеллектуальный капитал (концепция, методология измерения и оценки) / Монография, Ереван: Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА, 2021.– 348 с.
 9. Ваганян Г.А., Ваганян О.Г. (2021). Основные проблемы управления наукой и высшим образованием в Армении. Стр. 39-47. Проблемы социально-экономического развития: Поиски, Перспективы, Решения. Сборник научных статей - #1(4) – Ереван, ЕФ РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2021. – 349 стр.
 10. Ваганян Г.А., Захарян В.С. (2019). Управление трансфером технологий в условиях цифровой экономики (руководство). ЕФ РЭУ им. Г.В. Плеханова Ереван, 2019.
 11. Ваганян, Г. (2007). Снижение качества государственного управления - угроза национальной безопасности [на примере Армении]. Государственная служба, Москва, 4, 173-180.
 12. Ваганян, Г.А. (2004). Системотехника социально-экономических процессов. В книге Системотехника строительства (Энциклопедический словарь; 2-е изд.). М.: Издательство: Ассоциации строительных вузов.
 13. Ваганян, Г.А. (2007). Концепция интерактивного менеджмента интеллектуального капитала в ситуационном центре электронного правительства (Доклад на научной конференции «Ситуационные центры: модели, технологии, опыт практической реализации», РАГС при Президенте РФ, Москва, 25-27 апреля 2007).
 14. Ваганян, Г.А. (2011). Стратегия когнитивного управления государством или как превратить способности в компетентности (Доклад на научной конференции «Ситуационные центры – 2011 (ситуационные центры и «электронное правительство»)), Москва, РАГС при Президенте РФ.
 15. Ваганян, Г.А., Ваганян, О.Г. (2005). Виртуальные технологии менеджмента (системотехника электронного управления). Ереван: «Нжар», 2015, 368с.
 16. Ваганян, О.Г. (2007). Капитал интеллекта. менеджмент интеллектуального капитала – эффективный инструмент стратегического управления в России в условиях экономики знания. Москва, “Креативная экономика”, N5, 66-73, N6, 38-45, N7, 42-47, N9, 67-72.
 17. Ваганян, О.Г. (2008). Интерактивный инструмент сбалансированного измерения и управления человеческим капиталом. В книге Управление социально-экономическими комплексами: вопросы теории и практики. М.: Издательство РАГС.
 18. Ваганян, О.Г., Ваганян, Г.А. (2008). Мировой финансовый кризис, измерение и оценка интеллектуального капитала ведущих коммерческих и инновационных организаций, образовательных учреждений мира и России (Доклад на IX Международной научной конференции «Россия: ключевые проблемы и решения», 11-12 декабря 2008 г., Москва).
 19. Вардомский Л.Б., Пылин А.Г., Ильина М.Ю. (2016). Экономика Армении: идеи, модели и результаты развития: научный доклад / Под общей ред. Л.Б. Вардомского. — М.: Институт экономики РАН, 2016. – 59 с.
 20. Гапоненко, А., Ваганян, О. (2007). Сопоставительный анализ показателей экономик, основанных на знаниях, формируемых в США, Европе и России. Актуальные проблемы Европы, 2, 36-69 с.
 21. Кочетков Г.Б. (2006). Мировой опыт организации науки (на примере США). Проблемы прогнозирования, 4: 145-161.

22. Наука по-американски: очерки истории. Под научной редакцией А.Д. Александрова. М., Новое литературное обозрение, (2014), 617.
23. Петровский А.Б., Проницкий С.В., Стернин М.Ю., Шепелёв Г.И. (2018). Национальная инновационная система США: характеристики, особенности, пути развития. Федеральный исследовательский центр «Информатика и управление» Российской академии наук. 2018. <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobennosti-puti-razvitiya>,
24. Рыхтик М.И., Корсунская Е.В. (2012). Национальная инновационная система США: история формирования, политическая практика, стратегии развития. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 6(1): 263-268.
25. Тумян, Л.В. (2015). Сопоставительный анализ национального интеллектуального капитала стран-участниц Евразийского экономического союза. Москва, «Креативная экономика», N 9(9), 1061- 1082.
26. IMD World Competitiveness Yearbook 2021, Digital 2020, Talent 2020: summaries.
27. OECD/Eurostat (2018), Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
28. UNECE (2014) Review of Innovation Development in Armenia. United Nations Economic Commission for Europe: Geneva and New York.
29. Carayannis E.G., Campbell D.F. 2010. Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other? A proposed framework for a trans-disciplinary analysis of sustainable development and social ecology. International Journal of Social Ecology and Sustainable Development, 1(1): 41-69.
30. Etzkowitz H., Leydesdorff L. 2000. The dynamic of innovation from National System and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations. Research Policy, 29 (2): 109-123.
31. Martino R.L. 2007. A strategy for success: innovation will renew American leadership. Orbis, 51(2): 267-278.
32. IMD World Competitiveness Yearbook 2021, Digital 2020, Talent 2020: summaries.
33. OECD/Eurostat (2018), Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
34. Shane S. Academic Entrepreneurship. University Spinoffs and Wealth Creation. Edward Elgar, 2004. 335 p.
35. UNECE (2014) Review of Innovation Development in Armenia. United Nations Economic Commission for Europe: Geneva and New York.
36. Vahanyan G.A., Vahanyan H.G. and Ghazaryan M.E. (2019) "Interactive innovative tool for early diagnosis of global pre-crisis processes (based on measurement and assessment of the virtual intellectual capital)", pp. 190-207. Journal of Intellectual Capital, Vol. 20 No. 2, 2019.

References

1. Vahanjan G.A. (2019). Nauka i praktika upravlenija bez nauki upravlenija. 113-124 str. Sbornik trudov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Sovremennye problemy upravlenija», Akademija gosudarstvennogo upravlenija RA, Erevan. 2019 g., - 560 str.

2. Vahanjan G.A. (2017). Blagosostojanie Armenii zavisit ot sootnoshenija kojefficienta umstvennogo razvitija rukovoditelej v sfere upravlenija jekonomikoj k kojefficientu umstvennogo razvitija naselenija. 160-169 str. Nauchnyj zhurnal "Publichnoe upravlenie". Akademija gosudarstvennogo upravlenija RA, Erevan, N3-4, 2017 g. – 560s.
3. Vahanjan G.A. (2017). Konstitucionnyj menedzhment (metodologija, principy, tehnologii). Monografija. LAP Lambert Academic Publishing, Germany, 2017. Monografija. - 212 str.
4. Vahanjan G.A. (2020) Utechka mozgov iz Armenii v uslovijah cifrovoj jekonomiki. Str. 398-402. Rossiya: Tendencii i perspektivy razvitija. Ezhegodnik. Vyp. 15: Materialy XIX Nacional'noj nauchnoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem «Modernizacija Rossii: priority, problemy, reshenija». Ch. 1 / RAN. INION. – M., 2020. –794 s.
5. Vahanjan G.A. (2020). Ocenka kachestva upravlenija obrazovaniem, innovacionnym i nauchno-thenologicheskim razvitiem (na primere Armenii). Str. 442-446. Rossiya: Tendencii i perspektivy razvitija. Ezhegodnik. Vyp. 15. Ch. 2 / RAN. INION. – M., 2020. – 1002 s.
6. Vahanjan G.A. Gabrieljan B.V., Vahanjan O.G. (2020). Problemy upravlenija nauchnym i innovacionno-tehnologicheskim razvitiem stran-uchastnic EAJeS. Str. 644-648. Bol'shaja Evrazija: Razvitie, bezopasnost', sotrudnichestvo. Ezhegodnik. Vyp. 3. Ch. 2 / RAN. INION. - M., 2020. - 934 s.
7. Vahanjan G.A., Vahanjan O.G. (2016). Zakonomernosti mirovoj jekonomiki i kognitivnye modeli klasterov virtual'nogo intellektual'nogo kapitala. Ezhegodnik "Rossija: tendencii i perspektivy razvitija", 298-311 str. T. 2, RAN, INION RAN, Moskva, 2016 g., - 744s.
8. Vahanjan G.A., Vahanjan O.G. (2021). Virtual'nyj intellektual'nyj kapital (konceptcija, metodologija izmerenija i ocenki) / Monografija, Erevan: Institut jekonomiki imeni M. Kotanjana NAN RA, 2021.– 348 s.
9. Vahanjan G.A., Vahanjan O.G. (2021). Osnovnye problemy upravlenija naukoj i vysshim obrazovanijem v Armenii. Str. 39-47. Problemy social'no-jekonomicheskogo razvitija: Poiski, Perspektivy, Reshenija. Sbornik nauchnyh statej - #1(4) – Erevan, EF RJeU im. G.V. Plehanova, 2021. – 349 str.
10. Vahanjan G.A., Zakharjan V.S. (2019). Upravlenie transferom tehnologij v uslovijah cifrovoj jekonomiki (rukovodstvo). EF RJeU im. G.V. Plehanova Erevan, 2019.
11. Vahanjan, G. (2007). Snizhenie kachestva gosudarstvennogo upravlenija - ugroza nacional'noj bezopasnosti [na primere Armenii]. Gosudarstvennaja sluzhba, Moskva, 4, 173-180.
12. Vahanjan, G.A. (2004). Sistemotekhnika social'no-jekonomicheskikh processov. V knige Sistemotekhnika stroitel'stva (Jenciklopedicheskij slovar'; 2-e izd.). M.: Izdatel'stvo Associacii stroitel'nyh vuzov.
13. Vahanjan, G.A. (2007). Konceptcija interaktivnogo menedzhmenta intellektual'nogo kapitala v situacionnom centre jelektronno go pravitel'stva (Doklad na nauchno-prakticheskoy konferencii «Situacionnye centry: modeli, opyt prakticheskoy realizacii», RAGS pri Prezidente RF, Moskva, 25-27 aprelja 2007).
14. Vahanjan, G.A. (2011). Strategija kognitivnogo upravlenija gosudarstvom ili kak prevratit' sposobnosti v kompetentnosti (Doklad na nauchno-prakticheskoy konferencii «Situacionnye centry – 2011 (situacionnye centry i «jelektronnoe pravitel'stvo»)), Moskva, RAGS pri Prezidente RF.

15. Vahanjan, G.A., Vahanjan, O.G. (2005). Virtual'nye tehnologii menedzhmenta (sistemotehnika jelektronnoho upravljenja). Erevan: «Nzhar», 2015, 368s.
16. Vahanjan, O.G. (2007). Kapital intellekta. menedzhment intelektual'nogo kapitala – jeffektivnyj instrument strategicheskogo upravljenja v Rossii v uslovijah jekonomiki znaniya. Moskva, “Kreativnaja jekonomika”, N5, 66-73, N6, 38-45, N7, 42-47, N9, 67-72.
17. Vahanjan, O.G. (2008). Interaktivnyj instrument sbalansirovannogo izmerenija i upravljenja chelovecheskim kapitalom. V knige Upravlenie social'no-jekonomicheskimi kompleksami: voprosy teorii i praktiki. M.: Izdatel'stvo RAGS.
18. Vahanjan, O.G., Vahanjan, G.A. (2008). Mirovoj finansovyj krizis, izmerenie i ocenka intelektual'nogo kapitala vedushhih kommercheskih i innovacionnyh organizacij, obrazovatel'nyh uchrezhdenij mira i Rossii (Doklad na IX Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Rossija: kljuchevye problemy i reshenija», 11-12 dekabnja 2008 g., Moskva).
19. Vardomskij L.B., Pylin A.G., Il'ina M.Ju. (2016). Jekonomika Armenii: idei, modeli i rezul'taty razvitija: nauchnyj doklad / Pod obshej red. L.B. Vardomskogo. — M.: Institut jekonomiki RAN, 2016. – 59 s.
20. Gaponenko, A.L., Vahanjan, O.G. (2007). Sopostavitel'nyj analiz pokazatelej jekonomik, osnovannyh na znaniyah, formiruemyh v SShA, Evrope i Rossii. Aktual'nye problemy Evropy, 2, 36-69 s.
21. Kochetkov G.B. (2006). Mirovoj opyt organizacii nauki (na primere SShA). Problemy prognozirovanija, 4: 145-161.
22. Nauka po-amerikanski: ocherki istorii. Pod nauchnoj redakciej A.D. Aleksandrova. M., Novoe literaturnoe obozrenie, (2014), 617.
23. Petrovskij A.B., Pronichkin S.V., Sternin M.Ju., Shepel'ov G.I. (2018). Nacional'naja inno-vacionnaja sistema SShA: harakteristiki, osobennosti, puti razvitija. Federal'nyj issledovatel'skij centr «Informatika i upravlenie» Rossijskoj akademii nauk. 2018,
24. Ryhtik M.I., Korsunskaja E.V. (2012). Nacional'naja innovacionnaja sistema SShA: istorija formirovanija, politicheskaja praktika, strategii razvitija. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, 6(1): 263-268.
25. Tumjan, L.V. (2015). Sopostavitel'nyj analiz nacional'nogo intelektual'nogo kapitala stran-uchastnic Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. Moskva, “Kreativnaja jekonomika”, N 9(9), 1061- 1082.
26. IMD World Competitiveness Yearbook 2021, Digital 2020, Talent 2020: summaries.
27. OECD/Eurostat (2018), Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
28. UNECE (2014) Review of Innovation Development in Armenia. United Nations Economic Commission for Europe: Geneva and New York.
29. Carayannis E.G., Campbell D.F. 2010. Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other? A proposed framework for a trans-disciplinary analysis of sustainable development and social ecology. International Journal of Social Ecology and Sustainable Development, 1(1): 41-69.
30. Etzkowitz H., Leydesdorff L. 2000. The dynamic of innovation from National System and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations. Research Policy, 29 (2): 109-123.

31. Martino R.L. 2007. A strategy for success: innovation will renew American leadership. *Orbis*, 51(2): 267-278.
32. IMD World Competitiveness Yearbook 2021, Digital 2020, Talent 2020: summaries.
33. OECD/Eurostat (2018), Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
34. Shane S. Academic Entrepreneurship. University Spinoffs and Wealth Creation. Edward Elgar, 2004. 335 p.
37. UNECE (2014) Review of Innovation Development in Armenia. United Nations Economic Commission for Europe: Geneva and New York.
38. Vahanyan G.A., Vahanyan H.G. and Ghazaryan M.E. (2019) "Interactive innovative tool for early diagnosis of global pre-crisis processes (based on measurement and assessment of the virtual intellectual capital)", pp. 190-207. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 20 No. 2, 2019.

ԱՄՆ-Ի ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԸ (դասեր Հայաստանի համար)

Գրիգորի Արշալույսի Վահանյան

Համառոտագիր

Հետազոտության արդիականությունը որոշվում է նրանով, որ Միացյալ Նահանգներն առաջատարն է աշխարհում գիտության, տեխնոլոգիայի, նորարարության, կրթության, մտավոր (ինտելլեկտուալ) սեփականության արտադրանքի (կապիտալի) զարգացման և վաճառքի ոլորտում, ինչը կանխորոշում է իր տնտեսությունը մտավոր տնտեսության վերածելու հնարավորությունը, որպես տնտեսական աճի ժամանակակից շարժիչ ուժ: Երկիրը ձևավորում, զարգացնում և արդյունավետ օգտագործում է ազգային մտավոր կապիտալը, հատկապես կառավարման պատասխանատու որոշումներ կայացնելու առումով: Արդյունքում, մտավոր սեփականության արտադրանքի վաճառքից ավելացված արժեքը բարձրանում է, որը նոր պայմաններում նպաստում է տնտեսության վերածնունդին: Երկիրն աջակցում է «ուղեղների» ներհոսքին, գիտելիքների առևտրայնացմանը:

Հողվածի նպատակն է ներկայացնել հատուկ առաջարկներ տնտեսական դիվանագիտության քաղաքականության մշակման, Հայաստանում գիտահետազոտական գործունեության կառավարման նոր համակարգի և կառուցվածքի ձևավորման հիման վրա, հաշվի առնելով և իրականացնելով ԱՄՆ տնտեսական հաջողության հիմնական գործոնները: Վերոգրյալ նպատակին հասնելու համար առաջարկվում է համարժեք **մեթոդաբանություն**, ձևավորվում և լուծվում են **համապատասխան խնդիրներ**:

Հետազոտության նորույթը կայանում է նրանում, որ բաց աղբյուրներից նյութերի վերլուծության արդյունքների հիման վրա առաջին անգամ բացահայտ-

վում է Միացյալ Նահանգների տնտեսական հաջողության հիմնական գործոնների (պատճառների) հայեցակարգային մեթոդաբանությունը և, դրանց հիման վրա Հայաստանի պայմանների համար որոշվում են տնտեսության վերածննդի հատուկ առաջադրանքներ: Դրանք ընկած են հանրային կառավարման մոդելի, համապատասխան տեխնոլոգիայի և ռազմավարության միասնության մեջ՝ կրթության, նորարարության և գիտության գերակայության հարացույցի միջոցով: Միացյալ Նահանգներում ձևավորվել է որոշումների կայացման արդյունավետ համակարգ՝ փորձագետների, պրոֆեսիոնալ ղեկավարների, գիտության և տեխնոլոգիայի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ կառավարության բոլոր մակարդակներում, որտեղ ձևավորվում և զարգանում են գիտատեխնիկական կլաստերները: Ամերիկյան 25 քաղաքներ ընդգրկված են աշխարհի առաջատար գիտատեխնիկական կլաստերների թոփ 100-ի ցանկում: Պարզվել է, որ ԱՄՆ-ում մտավոր կապիտալում ներդրումները կատարվում են ամենաբարձր մակարդակով: Տաղանդների որոնումը և աջակցելը խրախուսվում է ամեն կերպ: Երկիրը գերակշռում է կրթության, գիտության և գիտահետազոտական քաղաքականության ոլորտում գնահատման ճանաչված մշակույթով:

Միացյալ Նահանգների և Հայաստանի վարկանիշային ցուցանիշների համապարփակ համեմատական վերլուծության մեթոդաբանության հիման վրա առաջին անգամ նկարագրվում և մոդելավորվում է Հայաստանի համար ազգային ինտելլեկտուալ կապիտալի կառավարման և զարգացման գործընթացների միասնական համակարգ, այդ կապիտալի չափման և գնահատման համար: Հիմնավորվում է Հայաստանում կառավարման ենթակառուցվածքների նոր ձևավորման անհրաժեշտությունը: Հայաստանի տնտեսության զարգացման հաջողությունն առաջին հերթին կարող է ապահովվել միայն մարդկային ներուժի արդյունավետ կառավարման, արդյունավետ կադրային քաղաքականության օպտիմալացման, նպատակային ռազմավարական կառավարման և պլանավորման մեթոդների կիրառմամբ: Խիստ անհրաժեշտ է տաղանդների որոնման, ներգրավման, աջակցության, բաշխման և տեղաբաշխման քաղաքականության կիրառումը, ներառյալ սփյուռքից: Հայաստանի տնտեսական դիվանագիտական քաղաքականությունը պետք է բխի առաջին հերթին ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի և Հայաստանի տնտեսական շահերից ու անվտանգությունից, այլ ոչ թե Արևմուտքի և Արևելքի հավասարակշռությունը ապահավող սկզբունքից:

Որպես ամերիկյան փորձի կիրառման մոդել առաջարկվում է «ԱՄՆ – Հայաստան նորարարության միջանցք» նախագիծը, որը մշակվել է Ամերիկյան խորհուրդների կողմից ԻԱԶՀ-ի համար՝ հեղինակի նախաձեռնությամբ:

Բալանի բառեր. ռազմավարություն, կառավարում, արդյունավետություն, գիտական արտադրողականություն, կրթություն, տնտեսություն, նորարարություն, տեխնոլոգիա, արտոնագիր, մրցունակություն, ԱՄՆ և Հայաստան:

ВОЗРОЖДЕНИЕ ЭКОНОМИКИ США (уроки для Армении)

Григорий Аршалуйсович Ваганян

Аннотация

Актуальность исследования определяется тем, что США лидирует в мире по управлению наукой, техникой, инновациями, образованием, разработке и продаже продуктов интеллектуальной собственности, что предопределяет возможность трансформации ее экономики в экономику интеллектуальной собственности и трансфера технологий - современных драйверов экономического роста. Страна формирует, развивает и эффективно применяет национальный интеллектуальный капитал, особенно в части принятия ответственных управленческих решений. В результате растет добавленная стоимость от продажи продуктов интеллектуальной собственности. Страна поддерживает приток “мозгов”, коммерциализацию знаний. **Цель статьи** представить конкретные предложения по экономической дипломатии, формированию системы и структуры управления НИОКР Армении на основе учета и имплементации факторов экономических успехов США.

Новизна исследования заключается в том, что по результатам анализа материалов из открытых источников впервые выявляется **концептуальная методология основных факторов** (причин) экономических успехов США и на их основе **определяются для условий Армении конкретные задачи по возрождению экономики**. Они лежат в единстве модели, технологии и стратегии государственного управления с доминирующей парадигмой приоритета образования, инноваций и науки. В США сложилась эффективная система организация принятия решений с участием экспертов, высокопрофессиональных менеджеров, представителей науки, техники и технологий на всех уровнях власти, где сформированы и развиты научно-технические кластеры. Двадцать пять американских городов вошли в топ рейтинг 100 ведущих научно-технических кластеров в мире. Выявлено, что в США инвестиции в интеллектуальный капитал мотивируются на высшем уровне. Поиск талантов и их поддержка всемерно поощряется. В стране господствует общепризнанная культура оценки в области политики в сфере образования, науки и НИОКР.

На основе методологии комплексного сравнительного анализа рейтинговых показателей США и Армении **впервые описывается концептуальная модель общей культуры моделирования, измерения и оценки процессов управления национальным интеллектуальным капиталом, пригодную для Армении**. Предлагается эффективная структура администрирования финансовых расходов и их пропорции с целью ускорения развития образования и прикладной науки. Обосновывается необходимость формирования в Армении управленческой инфраструктуры для эффективного развития экономики интеллектуальной собственности. Обосновываются выводы о том, что успехи Армении, в первую очередь, могут быть обеспечены только за счет оптимизации управления человеческим потенциалом, эффективной кадровой политики, применения методов целенаправленного стратегического управления и планирования, а также поиска, привлечения, поддержки, распределения, мобилизации и расстановки талантов, в том числе из диаспоры. Политика Армении должна исходить прежде всего из парадигмы учета и доминирования экономических интересов и безопасности Армении и армянских диаспор США и России, а не из верховенства баланса между Западом и Востоком. В качестве модели для трансфера американского

опыта предлагается проект “ИННОВАЦИОННЫЙ КОРИДОР США – АРМЕНИЯ” (пилотная программа, разработанная Американскими советами для ФИПР по инициативе автора).

Ключевые слова: стратегия, управление, эффективность, научная продуктивность, образование, экономика, инновации, технологии, патент, конкурентоспособность, США и Армения.

ECONOMIC REVIVAL OF THE UNITED STATES (Lessons for Armenia)

Grigori Arshaluys Vahanyan

Annotation

The relevance of the study is determined by the fact that the United States leads the world in the management of science, technology, innovation, education, development and sale of intellectual property products, which predetermines the possibility of transforming its economy into an economy of intellectual property and technology transfer - modern drivers of economic growth. The country forms, develops and effectively uses the national intellectual capital, especially in terms of making responsible management decisions. As a result, the added value from the sale of intellectual property products rises. The country supports the influx of "brains", the commercialization of knowledge. **The purpose** of the article is to present specific proposals on economic diplomacy, the formation of a system and structure of R&D management in Armenia on the basis of taking into account and implementing the factors of US economic success.

The novelty of the study lies in the fact that based on the results of the analysis of the resources from open sources, on develop the conceptual methodology of the main factors (reasons) of the economic success of the United States and, on their basis, specific tasks for the revival of the Armenian economy determined for the conditions of country. They lie in the unity of the model, technology and strategy of public administration with the dominant paradigm of the priority of education, innovation and science. In the United States, an effective system of organizing decision-making has developed with the participation of experts, highly professional managers, representatives of science, technology and technology at all levels of government, where scientific and technical clusters are formed and developed. Twenty-five American cities are included in the top 100 of the world's leading science and technology clusters. It was revealed that in the USA investments in intellectual capital develop are motivated at the highest level. Finding and supporting talent is encouraged in every way. The country is dominated by a recognized culture of assessment in education, science and R&D policies.

Based on the **methodology** of a comprehensive comparative analysis of the world rating indicators of the United States and Armenia, a conceptual model of the general culture of modeling, measuring and evaluating the processes of managing national intellectual capital, suitable for Armenia is developed. An effective structure for the administration of financial costs and their proportions is proposed in order to accelerate the development of education and applied science. The necessity of forming a management infrastructure in Armenia for the effective development of the intellectual property economy is substantiated. The conclusions are substantiated that the success of Armenia, first of all, can be

ensured only by optimizing the management of human resources, effective personnel management policy, applying the methods of strategic management and planning, as well as searching, attracting, supporting, distributing, mobilizing and placement of talents, including from the diaspora.

Armenia's policy should proceed primarily from the paradigm of taking into account and dominating the economic interests and security of Armenia and Armenian Diasporas of the United States and Russia, and not from the balance between the West and the East. The project “INNOVATIVE CORRIDOR USA – ARMENIA” (pilot program developed by American Councils for IIDF with the participation of the author) is proposed as a model for the transfer of American experience as lessons for Armenia.

Keywords: strategy, management, efficiency, scientific productivity, education, economy, innovation, technology, patent, competitiveness, USA and Armenia.

THE ROLE OF EXPORTS OF SEMI-MANUFACTURED GOLD, METALIC ORES AND CONCENTRATES IN ENSURING ECONOMIC GROWTH IN ARMENIA IN THE SHORT RUN

Sergey Vladimir Dokholyan
Anna Ruzvelt Makaryan

Հոդվածը ստացվել է 02.04.2022 թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 04.04.2022թ., տպագրության երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Introduction: By referring to the World Bank Statistics of 2017, Puntsag (2020) states that the majority of developing nations (more than two-thirds) extensively depends on the earnings from commodity exports that are vulnerable to external shocks i.e. changes in the prices of exported commodities¹.

In the case of Armenia, the increase in merchandise exports was mainly driven by foreign exchange earnings from exports of mainly metallic ores and concentrates, followed by semi-manufactured gold especially from 2018 to 2021 (see table 1), hence making Armenian merchandise export more concentrated (see table 2). However, not only price volatility (see table 3), but also other factors affected the exports of two major categories exported, namely concentrates of copper ores and semi-manufactured gold. Upon 44-day military conflict with Azerbaijan over the Nagorno Karabakh in 2020, GeoProMining Gold LLC experienced difficulties while operating the Sotk mine and extracting gold owing to border redrawing and as a result thereof some portion of the mine is currently under the control of Azerbaijan. GeoProMining Gold LLC is planning to start operating Armenia's Sotk gold mine via closed-pit mining method from 2025 onwards while continuing open-pit mining operations up to the stated period. Meanwhile, switching to the closed-pit mining method could affect the capacity of the mine to extract the same quantities as it could do under the open-pit mining. Hence, unless other mines start their operations in Armenia or the existing ones extract more gold; Armenia will report a decline in gold production starting from 2025. Owing to the inability to service the loan from VTB Bank, Vallex Group transferred Teghut copper and molybdenum mine, the second-largest deposit of copper and molybdenum, to the Bank in September 2018 upon 6-month suspension of operations. The company resumed its operations in 2019; however, the production was suspended again in March 2022, mostly owing to the Western sanctions imposed and/or company renovations works carried out as a result of those sanctions. The company would resume its operation once new export destinations could be found, etc. Therefore, the production decline would again be reported and needs to be compensated by the increase in production by other mines.

Due to the dominance of a single company in the mining sector of Armenia, Zangezur Copper and Molybdenum Combine (ZCMC), the mining sector could be vulnerable to various shocks, both external (sharp decline in world commodity prices of copper and molybdenum, accidents², or respective institution decision to temporarily suspend the

¹ Puntsag, D. (2020). Mongolian mineral export basket risk: A Portfolio theory approach. Resources Policy, 68, 101691. p.1 doi:10.1016/j.resourpol.2020.101691

² Swedish Geological AB, SLR Consultants Ltd, AVAG Solutions Ltd, AUA Centers for Responsible Mining, and Turpanjian Center for Policy Analysis. (2016). Armenia: Strategic Mineral Sector Sustainability

operations, etc.). In 2021, the ZCMC was forced to temporarily shut down the operations, thus resulting in the inability to export, and somehow the decline in copper ores and concentrates production as well (see table 3).

The other issue preventing to reporting higher revenues by the ZCMC, was the fact that the company could previously sell ore concentrates to the intermediary companies and charge prices much lower than average world prices were even exceeding the F.O.B. prices more than 3 times.

Hence, estimation of the statistically significant impact of real exports (commodity-level) on the economic growth is of **relevance**, especially in terms of Western sanctions imposed on Russia. The study results will allow the government to set priorities and initiate respective policy changes that would increase the role of mining sector exports in ensuring economic growth.

One of the first attempts to estimate the impact of the mining sector on the economic growth in Armenia based on the annual regional level data (2004-2010) was done by Grigoryan (2013)¹. However, no study so far has addressed commodity-level real exports' impact on the real GDP (i.e. copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold). Therefore, the **main purpose** of the article is to estimate the role of real exports of copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold at the 6-digit level of HS system codes in explaining changes in the real GDP in the short run, based on quarterly data covering the period January 2013-September 2021 and using ordinary least-squares (OLS) estimation method; and to provide respective recommendations on mining sector development priorities based on the estimation results and computed concentration indices, etc. Hence, the following **objectives** have been set to achieve the above-stated goal:

- To compute various merchandise export concentration indices using categories of HS system codes at the 4-digit level;
- To calculate price per unit of exported commodities in order to transform nominal values into real ones and conduct the required estimations based on the quarterly data;
- To identify and substantiate respective policy recommendations to increase the role of mining and quarrying industry-related exports in ensuring economic growth in Armenia.

Literature review: By estimating the impact of the mining sector on the economic growth in Armenia based on the annual regional level data covering the period 2004-2010, Grigoryan (2013) finds that a percentage point (p.p.) increase in the mining sector's real value-added-to-GDP ratio would lead to a 4.418 p.p. in growth, with approximately 50% of sector's contribution to the economic growth accruing to Syunik marz². Grigoryan finds that the contribution of the mining sector's value-added-to-GDP ratio to economic growth was the highest compared to the coefficients of the value-added-to-GDP ratios of agriculture (0.996), construction (1.598), and services (2.122), and concludes that the growth of mining industry could ensure economic growth due to "*much capacity in mining*

Assessment. Energy & Extractives, the World Bank. Washington, DC: World Bank. p.102. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24756> (Date of access: March 16, 2022)

¹ Grigoryan, A. (2013). The impact of the mining sector on growth, inequality, and poverty: Evidence from Armenia, the AUA Acopian Center for the Environment. Yerevan, Armenia: American University of Armenia. 21p. Available at: https://newsroom.aa.am/files/2013/04/mining_grigoryan.pdf (accessed: February 16, 2022)

² Ibid., pp.14-15.

to boost growth” (p.15.). Nevertheless, the author finds that the future growth of the mining sector could likely increase the poverty rate and make the income distribution more unequal (pp.16-19).

Based on the estimation results using annual data that spanned from the period 1960-2001 and decomposing Chile’s exports data into two main categories (mining (mainly copper) and manufactured goods exports), Siliverstovs and Herzer (2007) find evidence of bidirectional Granger causality between the mining exports and the non-export GDP¹. By interpreting the estimation results, the authors find evidence of “*productivity-limiting effects of mining exports*” (p.165) that are explained by fluctuations in copper prices, and conclude that mining exports contributed to the Chilean national income². Using annual time series data covering the period 1981-2010 and based on the estimation results, Sahoo et al. (2014) find that unidirectional short run causality exists running from economic growth to mineral export, meanwhile, long run causality exists as well that runs from economic growth and industrial production to mineral export in the case of India³. Their findings suggest “*the growth induced export*” (p.33) that could be possibly explained by the role of mineral exports as a source of foreign exchange⁴. Koitsiwe and Tsuyoshi (2015) based on empirical evidence and using quarterly data from 1994 to 2012 conclude that the mining sector plays a significant role in the economy of Botswana⁵. The authors find evidence of unidirectional causality that runs from real mining revenue to real GDP, and real mining revenue granger causes real government consumption as well⁶.

Gochoero and Boopen (2020) using annual data covering the period 1988–2018 and based on empirical evidence find that in the case of Zimbabwe, foreign direct investments (FDI) in the mining sector have a significant and positive impact on the economic growth both in the long run, and short run, however at lower extent while compared to the long run impact⁷. In the long run, a 1% increase in FDI in mining sector has contributed to a 0.512% increase in the real GDP, while compared to a 0.166% increase in the real GDP in the short run, “*implying that FDI in the mining sector takes some time for its full impact to ripple through the economy*” (p.13)⁸. Aguirre Unceta (2021) finds that Zambia, as a mainly copper exporter, has experienced modest development returns from extracting mineral sources, although mining resources have induced macroeconomic growth⁹. Otchia (2015) by investigating the mining-based growth impact states that mining-based growth has had a positive impact on the GDP of the Democratic Republic of Congo and concludes that the

¹ Siliverstovs, B., & Herzer, D. (2007). Manufacturing exports, mining exports and growth: cointegration and causality analysis for Chile (1960–2001). *Applied Economics*, 39(2), 153–167. doi:10.1080/00036840500427965

² Ibid., p.165.

³ Sahoo, A. K., Sahoo, D., & Sahu, N. C. (2014). Mining export, industrial production and economic growth: A cointegration and causality analysis for India. *Resources Policy*, 42, 27–34. doi:10.1016/j.resourpol.2014.09.001

⁴ Ibid., p.33.

⁵ Koitsiwe, K., & Adachi, T. (2015). Relationship between mining revenue, government consumption, exchange rate and economic growth in Botswana. *Contaduría y Administración*, 60, 133–148. doi:10.1016/j.cya.2015.08.00

⁶ Ibid., p.143.

⁷ Gochoero, P., & Boopen, S. (2020). The effect of mining foreign direct investment inflow on the economic growth of Zimbabwe. *Journal of Economic Structures* 9:54. doi:10.1186/s40008-020-00230-4. Available at: <https://journalofeconomicstructures.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40008-020-00230-4.pdf> (accessed: February 16, 2022)

⁸ Ibid., pp.11-13.

⁹ Aguirre Unceta, R. (2021). The economic and social impact of mining-resources exploitation in Zambia. *Resources Policy*, 74, 102242. doi:10.1016/j.resourpol.2021.1022

mining sector would drive the growth of exports in the long run, however, wouldn't be possibly considered as the key source of growth, since GDP growth is lower in the long run than in the short run¹.

Nguyen et al. (2021) state that in Vietnam mineral mining industry plays a pivotal role in generating tax revenue and ensuring economic growth, and with trade agreement with a China on minerals the government would likely support the increase in mineral production in the future². They provide forecasts for the period 2019-2029 with respect to the production of 8 minerals and conclude that it would report growth³. Puntsag (2020) by applying Modern Portfolio Theory to study the Mongolian minerals export basket finds that in the case of highly concentrated commodities exports, with coal being the most price volatile commodity and the main source of exports earnings, while compared to copper, zinc, gold, molybdenum and etc., the existing export mix wouldn't be significantly improved⁴. Hou (2019) finds that China has affected the economic growth of the Latin American and Caribbean (LAC) countries, and, in general, Chinese demand for LAC products (primary commodities such as oil, iron ore, copper, etc.) led to LAC growth (as a region), however, differences among various countries have been reported⁵. The estimation results using annual data for the period 1987-2014 of 35 countries indicate that China's demand has delivered significantly higher growth to the exporters, however, Hou (2019) is concerned with the possibility of the LAC countries maintaining the reported export rates of primary commodities owing to the shift in the Chinese growth pattern: from exports and investments to domestic consumption⁶.

According to Laing (2019), gold production increase especially between 2006 and 2016 driven by small and medium-scale gold producers, and increase in gold prices resulted in higher revenues for the mining industry, thus fueling the economic growth in Guyana⁷. Over that period average GDP growth amounted to 4.2%, while the mining sector's growth comprised 15%⁸. Davis and Vásquez Cordano (2011) find some evidence that the more closed mining economies have reported higher economic growth rates than the open mining economies have done owing to underinvestment in education⁹.

Research Methods: To determine the role of real exports of commodities of interest in explaining the statistically significant changes in the real GDP in the short run, we define our model as follows:

$$\text{Real GDP} = f(\text{real exports of semi-manufactured gold, real exports of copper ores})$$

¹ Otchia, C. S. (2015). Mining-based growth and productive transformation in the Democratic Republic of Congo: What can an African lion learn from an Asian tiger? *Resources Policy*, 45, 227–238. doi:10.1016/j.resourpol.2015.06.003

² Nguyen, B. N., Boruff, B., & Tonts, M. (2021). Looking through a crystal ball: Understanding the future of Vietnam's minerals and mining industry. *The Extractive Industries and Society*, 8(3), 100907. doi:10.1016/j.exis.2021.100907

³ Ibid.

⁴ Puntsag, D. (2020). Mongolian mineral export basket risk: A Portfolio theory approach. *Resources Policy*, 68, 101691. doi:10.1016/j.resourpol.2020.101691

⁵ Hou, Y. (2019). Latin American Growth and Exports to China. *International Economic Journal*, 33(3), 537–559. doi:10.1080/10168737.2019.1626470

⁶ Ibid., p.558.

⁷ Laing, T. (2019). Small man goes where the large fears to tread: Mining in Guyana: 1990-2018. *Resources Policy*, 63, 101426. doi:10.1016/j.resourpol.2019.101426

⁸ Ibid., p.6.

⁹ Davis, G. A., & Vásquez Cordano, A. L. (2011). International Trade in Mining Products. *Journal of Economic Surveys*, 27(1), 74–97. doi:10.1111/j.1467-6419.2011.00695.x

and concentrates, real exports of molybdenum ores and concentrates, and) (1)

The original dataset included 35 observations covering the period 2013q1- 2021q3 (quarterly data). The nominal monthly values of all variables were converted into real ones (2013=100). Monthly nominal values of exports of commodities at the 6-digit level were retrieved from the UN Comtrade Database¹ and then average quarterly data on physical volumes exported and prices per measurement unit were computed. The average quarterly prices per measurement unit were used to calculate the real exports of commodities of interest in constant prices expressed in USD. Nominal quarterly GDP data² were retrieved from the Statistical Committee of Armenia (SCA) and then real values were calculated and expressed in AMD. All computed real values of variables of interest were seasonally adjusted by using the moving average method, and then the log of those variables was taken.

Then upon performing the Augmented Dickey-Fuller test on the variables of interest and finding the evidence on non-stationarity, we took the first difference. Afterward, we tested for the existence of multicollinearity and found no evidence of it. Then we estimated the following equation by incorporating lagged variables using the ordinary least squares (OLS) method.

$$dlrgdpsa_t = \alpha_0 + \alpha_1 * dlr710813sa_{t-8} + \alpha_2 * dlr260300sa_{t-3} + \alpha_3 * dlr261390sa_{t-5} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Where:

$dlrgdpsa_t$ is the first difference of the log of the seasonally adjusted value of the real GDP in period t.

$dlr710813sa_{t-8}$ is the first difference of the log of the seasonally adjusted value of the real exports of semi-manufactured gold lagged eight periods.

$dlr260300sa_{t-3}$ is the first difference of the log of the seasonally adjusted value of the real exports of copper ores and concentrates lagged three periods.

$dlr261390sa_{t-5}$ is the first difference of the log of the seasonally adjusted value of the real exports of molybdenum ores and concentrates (other than roasted) lagged five periods.

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ are model unknown parameters.

ε_t is the error term in period t.

Upon estimating the equation, all required tests were performed. We tested for the evidence of serial correlation, and heteroskedasticity, and found no evidence thereof. We found evidence of normally distributed residuals as well. Specification error wasn't identified; hence our model could be correctly specified.

Siswana and Phiri (2020) by consulting the United Nations Conference on Trade and Development database to compile export concentration data for various countries for estimation purposes relied on Herfindahl-Hirschman Index that was calculated at the 3-digit SITC product level³. Owing to the data availability issue, we constructed Herfindahl-Hirschman Index using categories of HS system codes at the 4-digit level, retrieved from the external trade database of the SCA⁴, and computed 2 other measures of concentration as well (the Entropy and Ogive indices) as proposed by Samen (2010) among other

¹ Trade Statistics Branch of the United Nations Statistics Division (2022). UN Comtrade Database. Retrieved from <https://comtrade.un.org/data/> (Date of access: March 11, 2022).

² Statistical Committee of Armenia (2022). "Expenditure of GDP (by main consumption elements)" quarterly database according to SNA 2008. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=202> (Date of access: March 21, 2022).

³ Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? *The International Trade Journal*, p.9. doi:10.1080/08853908.2020.1842823

⁴ Statistical Committee of Armenia (2022). External trade database according to the Commodity Nomenclature at 4-digit level. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=148> (Date of access: March 9, 2022)

measures to estimate the export concentration of various nations¹.

Analysis, Results, and Discussion: The major commodity exported: copper ores and concentrates reported about a 3-fold increase in exports over the period 2013-2021 (see table 1). Switzerland emerged as one of two major export destinations along with China, followed by Bulgaria (see table 1). In the case of molybdenum ores and concentrates (other than roasted) a sharp, about an 18-fold increase in the exports was explained by the fact that China emerged as a major partner, importing Armenian molybdenum concentrates (see table 1). Upon reporting a stable, a 3-fold increase in exports of semi-manufactured gold between 2013 and 2020, the commodity's export sharply declined in 2021 compared to the value of 2020, owing to border redrawing (see table 1). The exports of semi-manufactured gold over the period 2013-2021 reflected the change in a single major export destination: i.e. the growth was mainly driven by exports to Canada from 2013 to 2016, being replaced by Switzerland from 2017 to 2020, with India emerging as the principal trade partner in 2021 (see table 1).

Table 1

Exports of commodities by destination (million USD)²

Commodity	Partner	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
260300: Copper ores and concentrates	World	279.91	235.87	316.64	370.05	571.48	525.47	626.67	604.41	769.28
	Bulgaria	150.66	84.59	78.53	163.04	281.21	213.92	205.83	149.57	195.55
	China	64.79	138.01	138.93	68.18	115.89	94.74	174.42	193.43	286.16
	Switzerland	12.42	0.00	14.84	23.54	84.14	130.75	191.55	261.41	287.57
261390: Molybdenum ores and concentrates; other than roasted	World	6.65	8.74	6.16	0.94	7.76	6.54	16.96	102.09	121.40
	China	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.42	88.61	99.80
	Netherlands	6.65	8.74	5.76	0.94	6.38	0.00	0.00	0.00	0.00
	Switzerland	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	6.87	6.72	10.97
710813:Metals; gold, semi-manufactured	World	73.58	81.90	98.07	140.80	144.48	170.97	215.33	253.86	130.66
	Canada	73.32	81.54	96.92	124.12	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
	India	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	72.97	126.15
	Switzerland	0.00	0.32	0.00	16.68	144.48	169.44	214.96	132.16	0.00
	UAE	0.00	0.00	1.11	0.00	0.00	1.53	0.37	48.73	4.51

An increase in exports of copper and molybdenum ores and concentrates over the period 2013-2021 resulted in an increase in the share of metallic ores, slag and ash in merchandise export of Armenia, thus making the exports more concentrated (see table 2). If the share of metallic ores, slag and ash in merchandise export accounted for 20.52% in 2013, then it reached 30.55% in 2021 (see table 2). The shift, in its turn, led to an increase in the values of three major concentration indices: i.e. Herfindahl-Hirschman, Ogive, and Entropy indices (see table 2). In the medium term, Armenian merchandise export can become more concentrated owing to the Western sanction imposed on Russia in the first quarter of 2022.

In the period 2014-2016, the strategy of miners to fight declining prices was to manufacture and supply more Armenian copper ores and concentrates (see table 3), in general. Although prices per ton were rising in the period 2017-2018, the physical quantities supplied by Armenian miners declined owing to temporarily suspension of operations by Teghut mine in 2018 (see table 3). In 2019, the mine resumed its operations;

¹ Samen, S. (2010). A Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute Washington DC: World Bank. pp. 16-17.

² Trade Statistics Branch of the United Nations Statistics Division (2022). UN Comtrade Database. Retrieved from <https://comtrade.un.org/data/> (Date of access: March 11, 2022).

the price decline was addressed through an increase in the physical quantities supplied (see table 3). Upon exports decline in 2020 owing to COVID-19 restrictions, the export of copper ores and concentrates increased due to price hike, although physical volume reported about 16% decline compared to the quantities supplied in 2020 (see table 3), somehow explained by the fact of suspension of its operations by the ZCMC and its inability to export.

Table 2

Armenian merchandise export concentration indices¹

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Herfindahl-Hirschman Index	0.199	0.164	0.215	0.211	0.259	0.222	0.244	0.243	0.243
Ogive Index	48.78	40.92	53.49	56.40	76.54	65.25	70.53	71.32	70.34
Entropy Index	4.849	4.946	4.791	4.827	4.780	4.994	4.851	4.905	5.021
Categories (4-digit level) exported	645	638	656	724	784	812	780	796	782
Exports of metallic ores, slag and ash (million USD)	303.5	291.2	366.0	400.5	598.7	557.1	665.1	733.4	923.2
Share of metallic ores, slag and ash in merchandise export (% , total)	20.52	18.82	24.64	22.35	26.76	23.09	25.11	28.91	30.55
Total merchandise export (billion USD)	1.48	1.55	1.49	1.79	2.24	2.41	2.65	2.54	3.02

Table 3

Exported volumes of commodities and average per measurement unit prices (USD)²

Commodity	Measurement Unit	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
260300: Copper ores and concentrates	price per ton	1,616	1,274	1,024	919	1,201	1,237	1,115	1,186	1,791
	thousand tons exported	173	185	309	403	476	425	562	510	429
261390: Molybdenum ores and concentrates; other than roasted	price per ton	8,526	9,711	6,264	4,461	6,895	11,502	8,352	6,297	11,934
	tons exported	780	900	984	210	1,125	568	2,030	16,212	10,172
710813: Metals; gold, semi-manufactured	price per gram	26.8	22.6	33.9	32.7	32.4	35.1	38.2	45.1	35.1
	kilograms exported	2,747	3,620	2,889	4,312	4,457	4,865	5,637	5,633	3,723

Overall, the physical quantities supplied by Armenia in the case of molybdenum ores and concentrates (other than roasted) varied from 2013 to 2018 (see table 3). The sharpest decline in the physical volumes was reported in 2016 while compared to 2015, about an 80% decline, owing to the fact that the prices dropped (see table 3). Although the values of exports increased in the period 2019-2021, the price increase was associated with the decline in physical volumes supplied and vice versa (see table 3).

Upon increase of gold prices in 2015 compared to 2014, the average prices remained nearly at the same level, followed by the price rise from 2018 to 2020 and accompanied by the increase in physical volumes, although the physical volume exported in 2020 almost remained at the same level as in 2019 (see table 3). The border redrawing affected the

¹ Statistical Committee of Armenia (2022). “Expenditure of GDP (by main consumption elements)” quarterly database according to SNA 2008. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=202> (accessed: March 21, 2022). Statistical Committee of Armenia (2022). Note: Authors own calculations

² Trade Statistics Branch of the United Nations Statistics Division (2022). UN Comtrade Database. Retrieved from <https://comtrade.un.org/data/> (accessed: March 11, 2022). Note: Authors own calculations.

operations of the Sotq mine, thus resulting in the decline in physical volumes exported by about 34% in 2021 compared to the physical volume of 2020 (see table 3).

Overall, the real changes in the independent variables included in the equation could explain about 51% of variations in the real GDP in the short run (see table 4).

Semi-manufactured gold: An increase in the real exports of semi-manufactured gold lagged 8 periods by 1%, could cause a 0.133% statistically significant increase in the real GDP in period t in the short run, on average (see table 4). This means that positive gains from the increase in exports of gold could be experienced only after 2 years, in general. The positive impact on the GDP could be explained by the fact that in the period 2013-2020, the increase in prices per-gram reflected the growing demand, in general (with some exceptions), thus resulting in an increase in supplies of gold by Armenian miners (see table 1, 3). While meeting the global demand Armenian producers generated more taxes as well, hence leading to an increase in budget revenues. Therefore, the inability to export (i.e. decline in the physical quantities extracted and exported) could have a statistically significant negative impact on the real GDP. This means that the sharp decline in real exports of semi-manufactured gold in 2021 compared to the 2020 amount (see table 1) had a statistically negative impact on the real GDP. Hence, the increase in the quantities could be reported either by an increase of products by the existing mines and/or by the exploitation of new mines. With GeoProMining Gold switching to closed-pit operations methods, the company would start reporting lower volumes extracted starting from 2025, in addition to those losses owing to border redrawing experienced in 2021 compared to physical volumes of 2020.

Table 4

Estimated Model (Method: OLS)	
<i>Dependent variable:</i>	Estimation 1:
<i>Dlrgpdsa_t</i>	Sample: 2013Q1-2021Q3 Adjusted: 2015Q2-2021Q3
<i>dlr710813sa_{t-8}</i>	0.133 (4.317)***
<i>dlr260300sa_{t-3}</i>	-0.146 (-2.868)***
<i>dlr261390sa_{t-5}</i>	-0.006 (-2.461)**
<i>Constant</i>	0.008 (1.083)
<i>R-squared</i>	0.571
<i>Adjusted R-squared</i>	0.513
<i>Included Observations</i>	26

Note: value of t statistics in parentheses.
** significant at 5%; *** significant at 1%.

Copper ores and concentrates: An increase in the real exports of copper ores and concentrates lagged 3 periods by 1% could cause a 0.146 % decline in the real GDP in period t in the short run, on average (see table 4). The negative impact on the real GDP could be explained by the fact that not always increase in prices was associated with an increase in physical volumes exported over the same period of the previous year owing to the inability to export and etc. Interesting to note, that although in nominal terms an increase in the export revenues was reported in 2021 compared to the value of 2020,

however, real exports declined. When the demand is rather high, the decline in exported physical volumes could be compensated by an increase in taxes. With the new duties introduced by the government in 2021, additional tax revenues were generated in 2021. Early in March, 2022, it was announced that the government was working on the draft of a bill that would aim to make the distribution of the export earnings more equitable, especially between the Armenian citizens and mining companies. This stresses the importance of having the opportunity to increase supplies of copper ores and concentrates when especially the global demand is rather high and ensuring higher budget revenues for the government and smoothing the losses when the prices would decline. If global prices would continue increasing, and new legislation would be in place, the negative impact of the real exports might be reversed in the medium term, especially if there is no barrier to extracting and exporting copper ores and concentrates (no forced closure of the mine, and/or temporary shutdown).

Molybdenum ores and concentrates (other than roasted): A percent increase in the real exports of molybdenum ores and concentrates (other than roasted) lagged 5 periods, could cause a 0.006% statistically significant decline in the real GDP in period t in the short run, on average (see table 4). A negligible but still negative impact on the real GDP could be explained by the fact that the sharp increase in the physical volumes exported was reported from 2019 onwards (see table 1, 3), and it hasn't translated yet into positive gains, i.e. positive contributions to the real GDP. Hence, if these trends continue, and with the increase of the original sample size, the sign of statistically significant impact would change, and would become positive.

If we compare our empirical evidence with findings, results, and conclusions (with respect to other nations as presented in the Literature Review Section) on mining sector, and namely exports (in the case of Chile (Siliverstovs and Herzer, 2007), Botswana (Koitsiwe and Tsuyoshi, 2015), Zambia (Aguirre Unceta, 2021), Democratic Republic of Congo (Otchia, 2015), Vietnam (Nguyen et al., 2021), Latin American and Caribbean (Hou, 2019), Guyana (Laing, 2019) and the role foreign direct investments in the mining sector (in the case of Zimbabwe (Gochero and Boopen, 2020)), we find that mining resources induced economic growth was reported in the case of those countries, while in the case of Armenia the exports of not all mining and quarrying industry-related major products could have a statistically significant positive impact on the real GDP in the short run. In the case of Armenia, we found that, in general, the changes in exports of 2 major products related to the mining and quarrying industry (namely: copper and molybdenum ores and concentrates) could cause a statistically negative impact on the real GDP in the short run, while in the case of semi-manufactured gold increase in the real exports of gold in the current quarter would only cause a statistically positive increase in the real GDP only after 8 quarters.

If we compare our findings with the empirical evidence and statement of Grigoryan (2013) on the mining sector induced economic growth in Armenia due to “*much capacity in mining to boost growth*” (p.15.), we find that “*capacity constraints*” (inability to export owing to Western sanctions, or forced shutdown and/or suspension of operations) play a pivotal role. The further decline in the real exports of semi-manufactured gold, especially from 2025 onwards could have a negative-impact on the real GDP, while the increase in the real exports of copper ores and concentrates is explained by the strategy of the mining companies to overcome price decline could have a statistically significant negative impact on the real GDP, hence decline in physical volumes accompanied by price hike is more favored, in contributing to the economic growth. Although the government started the

process of reviewing the fiscal regime, especially with respect to copper and molybdenum ores and concentrates, and introduced duties in 2021, however, the draft of the bill is not available yet, and is currently virtually impossible to access the impact of the legislative changes to be drafted. Regardless of the legislative changes, the role of “*capacity constraints*” is stressed as well, especially when the increase in the quantities would compensate for the decline in prices.

By taking into account the increase of the share of metallic ores, slag and ash in the total merchandise export over the period 2013-2021 that led to more concentrated merchandise exports, and the estimated coefficients of three major mining and quarrying industry related commodities (copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold), the more concentrated exports would drive the growth of foreign exchange earnings owing to the macroeconomic situation in Russia (as the leading trade partner: exports to Russia accounted for about 28% of total merchandise exports in 2021¹) caused by Western sanctions imposed in the first quarter of 2022. Therefore, in the short-run, and medium-term the role of export concentration in ensuring the economic growth is stressed, along with addressing the “*capacity constraints*”.

Scientific Novelty: Based on the econometric estimation results, the impact (both positive and negative) of real exports of copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold on the real GDP in the short run. Respective recommendations have been designed that would ensure effective growth of the mining and quarrying industry in Armenia.

Conclusions and Recommendations: Owing to the economic situation in Russia caused by the Western sanctions imposed in the first quarter of 2022, the merchandise exports would become more concentrated in the medium term. Hence, the increase of the share of mining and quarrying industry related chapter: metallic ores, slag and ash in the total merchandise exports reported over the period 2013-2021, as the computed concentration indices of Herfindahl-Hirschman, Ogive, and Entropy proved, could continue in the medium term as well. Therefore, we estimated the role of real exports of three major mining and quarrying sector related commodities at the 6-digit level of HS system codes in explaining statistically significant changes in the real GDP in the short run using quarterly data spanning from January 2013 to September 2021 and based on OLS estimation method. An increase in the real exports of semi-manufactured gold lagged 8 periods by 1%, could cause a statistically significant increase in the real GDP of 0.133% in period t , on average, while in the case of an increase in the real exports of copper ores and concentrates lagged 3 periods by 1%, could cause a 0.146 % decline in the real GDP in period t . In the case of molybdenum, we found that an increase in exports would cause a negligible negative impact on the real GDP. We find that “*capacity constraints*”, i.e. inability to extract and export play a crucial role. The decline in the real exports of semi-manufactured gold to be expected from 2025 onwards could cause a statistically significant negative impact on the real GDP. The increase in the real exports of copper ores and concentrates mostly driven by the tactics of mining companies to fight global price decline could cause a statistically significant negative impact on the real GDP in the short run. Hence, the decrease in the physical volumes associated with the price hike would be more favored.

Hence, the Government’s priorities need to be the followings in the short run and the medium term:

¹ Statistical Committee of Armenia (2022). External trade database by country. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=717> (Date of access: March 30, 2022)

- Initiate actions that would be aimed at the increase in extraction and exports of semi-manufactured gold (measures either to boost the production increase by existing mines or establishment of new mines by attracting new, either foreign and/or local investors);
- Since Teghut is the second largest copper and molybdenum deposit, the Government's actions with respect to avoiding a prolonged temporary suspension of operations once the renovation works are over and to keep more than a thousand jobs open could be the followings:
 - Assist the mine to find new markets other than the EU member states to export copper and molybdenum ores and receive other currencies (i.e. Chinese Yuan Renminbi, etc.);
 - By negotiating with the Moscow-based VTB Bank the possibility of either merger and/or acquisition deal by finding a new investor for the mine;
 - By negotiating with the Moscow-based VTB Bank the possibility of transferring the stocks of the company to a third party, i.e. the Government of Armenia by signing a shares management trust agreement.
- Regularly review the export duties introduced in 2021 on a quarterly basis. In the case of price hikes, an increase of duties could compensate for the decline in physical volumes exported, meanwhile decrease of duties could compensate for possible loss of tax revenues when the prices fall, since the mining companies would be urged to extract and export more.

References

1. Aguirre Unceta, R. (2021). The economic and social impact of mining-resources exploitation in Zambia. *Resources Policy*, 74, 102242. doi:10.1016/j.resourpol.2021.1022
2. Davis, G. A., & Vásquez Cordano, A. L. (2011). International Trade in Mining Products. *Journal of Economic Surveys*, 27(1), 74–97. doi:10.1111/j.1467-6419.2011.00695.x
3. Gochoero, P., & Boopen, S. (2020). The effect of mining foreign direct investment inflow on the economic growth of Zimbabwe. *Journal of Economic Structures* 9:54. doi:10.1186/s40008-020-00230-4. Retrieved from: <https://journalofeconomicstructures.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40008-020-00230-4.pdf> (Date of access: February 16, 2022)
4. Grigoryan, A. (2013). The impact of the mining sector on growth, inequality, and poverty: Evidence from Armenia, the AUA Acopian Center for the Environment. Yerevan, Armenia: American University of Armenia. Retrieved from: https://newsroom.aua.am/files/2013/04/mining_grigoryan.pdf (Date of access: February 16, 2022)
5. Hou, Y. (2019). Latin American Growth and Exports to China. *International Economic Journal*, 33(3), 537–559. doi:10.1080/10168737.2019.1626470
6. Koitsiwe, K., & Adachi, T. (2015). Relationship between mining revenue, government consumption, exchange rate and economic growth in Botswana. *Contaduría y Administración*, 60, 133–148. doi:10.1016/j.cya.2015.08.002
7. Laing, T. (2019). Small man goes where the large fears to tread: Mining in Guyana: 1990-2018. *Resources Policy*, 63, 101426. doi:10.1016/j.resourpol.2019.101426
8. Nguyen, B. N., Boruff, B., & Tonts, M. (2021). Looking through a crystal ball: Understanding the future of Vietnam's minerals and mining industry. *The Extractive Industries and Society*, 8(3), 100907. doi:10.1016/j.exis.2021.100907

9. Otchia, C. S. (2015). Mining-based growth and productive transformation in the Democratic Republic of Congo: What can an African lion learn from an Asian tiger? *Resources Policy*, 45, 227–238. doi:10.1016/j.resourpol.2015.06.003
10. Puntsag, D. (2020). Mongolian mineral export basket risk: A Portfolio theory approach. *Resources Policy*, 68, 101691. doi:10.1016/j.resourpol.2020.101691
11. Sahoo, A. K., Sahoo, D., & Sahu, N. C. (2014). Mining export, industrial production and economic growth: A cointegration and causality analysis for India. *Resources Policy*, 42, 27–34. doi:10.1016/j.resourpol.2014.09.001
12. Samen, S. (2010). *A Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence*. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute Washington DC: World Bank.
13. Siliverstovs, B., & Herzer, D. (2007). Manufacturing exports, mining exports and growth: cointegration and causality analysis for Chile (1960–2001). *Applied Economics*, 39(2), 153–167. doi:10.1080/00036840500427965
14. Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? *The International Trade Journal*, 1–19. doi:10.1080/08853908.2020.1842823
15. Swedish Geological AB, SLR Consultants Ltd, AVAG Solutions Ltd, AUA Centers for Responsible Mining, and Turpanjian Center for Policy Analysis. (2016). *Armenia: Strategic Mineral Sector Sustainability Assessment*. Energy & Extractives, the World Bank. Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24756> (Date of access: March 16, 2022)
16. Statistical Committee of Armenia (2022). “Expenditure of GDP (by main consumption elements)” quarterly database according to SNA 2008. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=202> (Date of access: March 21, 2022)
17. Statistical Committee of Armenia (2022). External trade database according to the Commodity Nomenclature at 4-digit level. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=148> (Date of access: March 9, 2022)
18. Statistical Committee of Armenia (2022). External trade database by country. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=717> (Date of access: March 30, 2022)
19. Trade Statistics Branch of the United Nations Statistics Division (2022). UN Comtrade Database. Retrieved from <https://comtrade.un.org/data/> (Date of access: March 11, 2022)

ՀՀ-ՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԿԻՍԱՄՇԱԿՎԱԾ ՈՍԿՈՒ, ՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ՀԱՆՔԱՔԱՐԻ ԵՎ ԽՏԱՆՅՈՒԹԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԴԵՐԸ ԿԱՐՃԱԺԱՄԿԵՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱՀԱՏՎԱԾՈՒՄ

**Սերգեյ Վլադիմիրի Դոխտյան
Աննա Ռուզվելտի Մակարյան**

Համառոտագիր: 2022թ.-ի առաջին եռամսյակում Ռուսաստանի նկատմամբ կիրառված արևմտյան պատժամիջոցները կարող են միջնաժամկետ հատվածում մեծացնել ՀՀ-ից ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանը: Այսպիսով՝ մետաղական հանքաքարի, խարամի և մոխրի տեսակարար կշռի մեծացումը ապրանքների արտահանման կառուցվածում, ինչը նաև արձա-

նագրվել էր 2013-2021թթ.-ին, շարունակվելու է նաև միջնաժամկետ ժամանակահատվածում:

Հողվածի արդիականությունը: Գնահատել իրական արտահանման (ապրանքների մակարդակով) վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա, հատկապես Ռուսաստանի նկատմամբ արևմտյան պատժամիջոցների պայմաններում: Հետազոտության արդյունքները կառավարությանը թույլ կտան սահմանել առաջնայնությունները և նախաձեռնել համապատասխան քաղաքականությանն ուղղված փոփոխությունները, որոնք կբարձրացնեն հանքագործական արդյունաբերության արտահանման դերը տնտեսական աճի ապահովման գործում:

Հողվածի նպատակը: Գնահատել պղնձի և մոլիբդենի հանքաքարի, խտանյութի, ինչպես նաև կիսամշակված ոսկու իրական արտահանման դերը (ԱՏԳ ԱԱ համակարգի կողմից 6-նիշ մակարդակում) իրական ՀՆԱ-ի վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխությունների բացատրման գործում կարճաժամկետ ժամանակահատվածում՝ եռամսյակային տվյալների հիման վրա (2013q1-2021q3) նվազագույն քառակուսիների (OLS) գնահատման մեթոդով, ինչպես նաև ներկայացնել համապատասխան առաջարկություններ՝ հանքագործական արդյունաբերության զարգացման առաջնայնությունների վերաբերյալ գնահատման արդյունքների և հաշվարկված արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի ինդեքսների հիման վրա և այլն:

Վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ **խնդիրները:**

- Հաշվարկել ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանը գնահատող տարբեր ինդեքսներ՝ ԱՏԳ ԱԱ համակարգի ծածկագրերի կատեգորիաների 4-նիշ մակարդակում,
- Հաշվարկել արտահանվող ապրանքների մեկ միավորի գինը՝ անվանական արժեքները իրական դարձնելու նպատակով, ինչպես նաև եռամսյակային տվյալների հիման վրա անհրաժեշտ էկոնոմետրիկ գնահատում իրականացնելու նպատակով,
- Բացահայտել և հիմնավորել ՀՀ տնտեսական աճի ապահովման գործում հանքագործական արդյունաբերությունը ներակայցնող արտահանման դերի բարձրացման վերաբերյալ քաղաքականությանը վերաբերող համապատասխան առաջարկություններ:

Գիտական նորույթը: տնտեսաչափական գնահատման արդյունքների հիման վրա բացահայտվել է պղնձի և մոլիբդենի հանքաքարի և խտանյութի, ինչպես նաև կիսամշակված ոսկու արտահանման ազդեցությունը (թե՛ դրական, և թե՛ բացասական) իրական ՀՆԱ-ի վրա կարճաժամկետ հատվածում: Մշակվել են համապատասխան առաջարկություններ, որոնք կնպաստեն հանքագործական արդյունաբերության արդյունավետ զարգացմանը ՀՀ-ում:

Բանալի բառեր՝ արտահանում, հանքագործական արդյունաբերություն, պղնձի հանքաքար, խտանյութ, մոլիբդենի հանքաքար, խտանյութ, կիսամշակված ոսկի, արտահանման կենտրոնացվածություն, տնտեսական աճ, Հայաստան

РОЛЬ ЭКСПОРТА ПОЛУФАБРИКАТОВ ИЗ ЗОЛОТА, МЕТАЛЛИЧЕСКИХ РУД И КОНЦЕНТРАТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В АРМЕНИИ В КРАТКОСРОЧНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Сергей Владимирович Дохолян
Анна Рузвелтовна Макарян

Аннотация: Западные санкции, введенные в отношении России в первом квартале 2022 года, могут повлиять на уровень концентрации экспорта товаров из Армении в среднесрочной перспективе. Таким образом, увеличение доли металлических руд, шлака и золы в общем объеме товарного экспорта, о котором сообщалось в период 2013-2021 годов, может продолжиться и в среднесрочной перспективе.

Актуальность статьи: Проведена оценка статистически значимого влияния реального экспорта (отдельно взятых товаров) на экономический рост Армении, что особенно значимо в условиях, когда в отношении России введены западные санкции. Результаты исследования позволят правительству определить приоритеты и инициировать соответствующие изменения в экономической политике, которые повысят роль экспорта горнодобывающего сектора в обеспечении экономического роста в стране.

Цель статьи: оценить роль реального экспорта медных и молибденовых руд и концентратов, а также полуобработанного золота на 6-значном уровне кодов системы ТН ВЭД в объяснении статистически значимых изменений реального ВВП в краткосрочной перспективе на основе квартальных данных, охватывающих период с января 2013 года по сентябрь 2021 года и с использованием метода наименьших квадратов (OLS); и предоставить соответствующие рекомендации по приоритетам правительства для развития горнодобывающего сектора на основе результатов оценки и рассчитанных индексов уровня концентрации и т.д.

Для достижения вышеуказанной цели были поставлены следующие *задачи*:

- Рассчитать различные индексы уровня концентрации экспорта товаров с использованием категорий кодов системы ТН ВЭД на 4-значном уровне;
- Расчет цен на единицу экспортируемых товаров с целью преобразования номинальных значений в реальные и проведения необходимой эконометрической оценки на основе квартальных данных;
- Определить и обосновать соответствующие рекомендации по повышению роли экспорта, связанного с горнодобывающей промышленностью, в обеспечении экономического роста в Армении.

Научная новизна: На основе результатов эконометрической оценки выявлено влияние (и положительное, и негативное) реального экспорта медных и молибденовых руд и концентратов, а также на полуобработанного на реальный ВВП в краткосрочной перспективе. Разработаны соответствующие рекомендации, которые могли бы способствовать эффективному развитию горнодобывающей промышленности в РА

Ключевые слова: Экспорт, горнодобывающая промышленность, медные руды и концентраты, молибденовые руды и концентраты, полуобработанное золото, концентрация экспорта, экономический рост, Армения

THE ROLE OF EXPORTS OF SEMI-MANUFACTURED GOLD, METALIC ORES AND CONCENTRATES IN ENSURING ECONOMIC GROWTH IN ARMENIA IN THE SHORT RUN

Sergey Vladimir Dokholyan
Anna Ruzvelt Makaryan

Abstract: The Western sanctions imposed on Russia in the first quarter of 2022, could make the merchandise export of Armenia more concentrated in the medium term. Therefore, the increase of the share of metallic ores, slag and ash in the total merchandise exports reported over the period 2013-2021 could continue in the medium term as well.

Relevance of the article: Estimation of the statistically significant impact of real exports (commodity level) on the economic growth, especially in terms of Western sanctions imposed on Russia. The study results will allow the government to set priorities and initiate respective policy changes that would increase the role of mining sector exports in ensuring economic growth.

The purpose of the article: is to estimate the role of real exports of copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold at the 6-digit level of HS system codes in explaining changes in the real GDP in the short run, based on quarterly data covering the period January 2013-September 2021 and using ordinary least-squares (OLS) estimation method; and to provide respective recommendations on mining sector development priorities based on the estimation results and computed concentration indices, etc.

The following **objectives** have been set to achieve the above-stated goal:

- To compute various merchandise export concentration indices using categories of HS system codes at the 4-digit level;
- To calculate price per unit of exported commodities in order to transform nominal values into real ones and conduct the required estimations based on the quarterly data;
- To identify and substantiate respective policy recommendations to increase the role of mining and quarrying industry related exports in ensuring economic growth in Armenia.

The Scientific Novelty: Based on the econometric estimation results, the impact (both positive and negative) of real exports of copper and molybdenum ores and concentrates, and semi-manufactured gold on the real GDP in the short run. Respective recommendations have been designed that would ensure effective growth of the mining and quarrying industry in Armenia.

Keywords: Exports, mining and quarrying industry, copper ores and concentrates, molybdenum ores and concentrates, semi-manufactured gold, export concentration, economic growth, Armenia

**ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ
ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ**

Արմինե Գրիգորի Զախարյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 28.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում ինովացիոն գործունեության խթանումը հանդիսանում է ընկերությունների մրցունակության բարձրացման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման, գնողունակ պահանջարկի խթանման, պետական բյուջեի եկամուտների ավելացման, ինչպես նաև արտահանման ուղղությունների ընդլայնման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը: Ինովացիոն գործունեության ակտիվացումը, որպես կանոն, ենթադրում է արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքի առկայություն: Վերջինս պահանջում է ինովացիոն գործունեության համապատասխան ինստիտուցիոնալ հիմքերի ձևավորում և ամրապնդում, ինչպես նաև գիտության, բիզնեսի և պետության փոխգործակցության ակտիվացում¹: Հատուկ ուշադրության է արժանի նաև ՏՏ ոլորտի ընկերությունների գործունեության թխանման հիմնախնդիրը: Այս համատեքստում հատկապես կարևորվում է ՀՀ-ում արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հնարավորությունների և միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետազոտության թեմայի արդիականությունը**:

Հետազոտության նպատակն է արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հնարավորությունների ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներուժի արդյունավետ կիրառման և մրցունակության բարձրացման եղանակների բացահայտումը: **Հետազոտության խնդիրներն են** ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման մեխանիզմների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիների մշակումը:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության գրեթե բոլոր կարևորագույն ոլորտներում (տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, գյուղատնտեսություն, ռազմաարդյունաբերություն, քիմիական արդյունաբերություն, զբոսաշրջություն և այլն) նկատվում է ինովացիոն զարգացման անհրաժեշտություն: Նշված ոլորտներում զարգացած երկրների առաջավոր փորձը կարող է օգտակար լինել նաև Հա-

¹ Վ.Լ. Հարությունյան, Ա.Գ. Զախարյան, Տնտեսության ինովացիոն զարգացման խթանման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, Մոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, (Գիտական հոդվածների ժողովածու - 2021), ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2021թ., էջ 138-155:

յաստանի Հանրապետության համար: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի նաև ինովացիոն գործունեության խթանման պետական քաղաքականության իրականացման փորձը՝ տնտեսության համաչափ և կայուն զարգացման շեշտադրմամբ:

Հողվածում մանրամասնորեն դիտարկվել են ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման խնդիրները, ինովացիոն ենթակառուցվածքի տեսակները, ինչպես նաև համաշխարհային պրակտիկայում բիզնես ինկուբատորների, տեխնոպարկերի և տեխնոլոգիական կենտրոնների ստեղծման հիմնական պատճառները: Առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել աշխարհաքաղաքական վերջին զարգացումներին, որոնք որոշակի նոր հնարավորություններ ու ռիսկեր են առաջացրել հայկական ընկերությունների համար, ինչպես նաև վերլուծվել են 2010–2021 թթ. ՀՀ ՏՏ ոլորտի տարեկան աճի ցուցանիշները: **Այնուամենայնիվ, ելնելով հողվածի ծավալների սահմանափակության հանգամանքից, ինչպես նաև դիտարկվող հիմնախնդրի կարևորությունից հետազոտությունը կշարունակվի նաև մեր հետագա աշխատանքներում:**

Գրականության ակնարկ

Տնտեսության ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման խթանման հիմնահարցերը դիտարկվել են մի շարք աշխատություններում: Մասնավորապես՝ ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման տեսական հիմքերը և այդ գործընթացի մակրոտնտեսական կարգավորման մեխանիզմները մանրամասնորեն ներկայացված են **Ս.Ա. Բաեվի** հետազոտություններում¹: Աշխատանքում հեղինակը դիտարկել է ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման հիմնական մոտեցումները, ինովացիոն ենթակառուցվածքի ենթահամակարգերը, ինչպես նաև պետության դերը ինովացիոն ենթակառուցվածքի ձևավորման և զարգացման գործում:

Ինովացիոն գործունեության խթանման միջոցով ռուսական տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները ներկայացված են **Ա.Օ. Սուդատովայի** հետազոտություններում², որտեղ ներկայացված են ինովացիոն գործունեության զարգացման և խթանման հիմնական ուղղությունները, մասնավորապես, ինովացիոն ենթակառուցվածքի ստեղծումը՝ տեխնոլոգիական պարկերի, ինկուբատորների, ինովացիոն և տեխնոլոգիական կենտրոնների, տեխնոլոգիաների փոխանցման կենտրոնների և գիտության, նոր տեխնոլոգիաների և արդյունաբերական արտադրության այլ ձևերի համատեղմամբ:

Ինովացիոն գործունեության տեսամեթոդաբանական հիմքերը և այդ գործընթացի մակրոտնտեսական կարգավորման մեխանիզմները մանրամասնորեն ներկայացված են **Ե.Վ. Բոգատովայի** հետազոտություններում³, որտեղ

¹ Баев С.А. — Теоретические основы развития инновационной инфраструктуры // Финансы и управление. – 2021. – № 4. – С. 83 - 98.

² Солдатова А.О. Инновационная инфраструктура как основа развития инновационной деятельности, научный журнал «Актуальные вопросы экономической наук», N47, 2015, с. 94-98.

³ Богатова Е.В. Инновационная экономика: монография / Е.В. Богатова. Москва: Издательство «Русайнс», 2014. -88 с. ISBN 978-5-4365-0168-0.

հիմնավորվել են ինովացիոն գործընթացներում կառավարման ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման կարևորությունը, արժեթղթերի շուկայում և փոքր ու միջին ձեռներեցության ոլորտում ինովացիոն գործունեության ակտիվացման անհրաժեշտությունը:

«Տեխնոլոգիաների և նորարարությունների 2021թ.» զեկույցում¹ հիմնավորված է, որ մոտ ապագայում տեղի են ունենալու խորքային և արագ տեխնոլոգիական փոփոխություններ, որոնք էապես կազդեն համաշխարհային շուկաների և մարդկանց կենսամակարդակի վրա: Բոլոր երկրները պետք է իրագործեն գիտատեխնիկական և ինովացիոն հավասարակշռված քաղաքականություն՝ իրենց տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական զարգացման մակարդակներին համապատասխան, ինչը պահանջում է գիտության, տեխնիկայի և աշխատաշուկայի ներդաշնակության ապահովում:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել մակրո և միկրո տնտեսագիտության, կառավարման, միջազգային տնտեսական հարաբերություններին առնչվող աշխատությունները, տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման խթանման հիմնախնդիրները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրապարակումները, գիտաժողովների հրապարակած նյութերը, դիտարկվող ոլորտների գործառույթները և փոխհարաբերությունները կանոնակարգող նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերը և այլն:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների մեթոդները:

Վերլուծություն

Ինովացիոն ենթակառուցվածքը, հանդիսանալով ինովացիոն գործունեության կարևորագույն ինստիտուցիոնալ հիմքերից մեկը², իրենից ներկայացնում է փոխկապակցված կառույցների համալիր, որը նպաստում է ինովացիոն գործունեության իրականացմանը: Այն բաղկացած է ինովացիոն և տեխնոլոգիական կենտրոններից, տեխնոլոգիական ինկուբատորներից, տեխնոլոգիական պարկերից, կրթական և բիզնես կենտրոններից և այլն: Արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքը ենթադրում է նաև համապատասխան լոգիստիկական համակարգի առկայություն: ՀՀ-ում ինովացիոն ենթակառուցվածքի ձևավորումը կարևորագույն խնդիր է ոչ միայն գիտատեխնիկական ոլորտի զարգացման, այլև ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման առումով:

Ինչպես գիտեք, ինովացիոն ենթակառուցվածքը ինովացիոն տնտեսության գործունեության հիմնական տարրն ու մեխանիզմն է, որը կարող է ապահովել տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակ, ինչպես նաև որոշակիորեն դանդաղեցնել տնտեսական աճը: Ինովացիոն տնտեսություն ձևավորելու համար

¹ Technology and innovation report 2021, United nations conference on trade and development.

² Վ.Բոստանջյան, Ա.Ջախարյան, Ինովացիոն գործունեության ինստիտուցիոնալ հիմքերը Հայաստանի Հանրապետությունում, «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2020 N1, էջ 132-151:

տնտեսական համակարգում անհրաժեշտ է ունենալ մասնագիտացված կազմակերպություններ և ինստիտուտներ, փոխգործակցության և տնտեսական գործընթացների կազմակերպման կանոններ, որոնք կխթանեն ինովացիոն գործունեությունը¹:

Ինովացիոն արդյունավետ ենթակառուցվածքը, հանդիսանալով ինովացիոն և ներդրումային գործունեության կարևորագույն ինստիտուցիոնալ հիմքերից մեկը, առաջին հերթին, ենթադրում է արդյունավետ ինովացիոն լոգիստիկ համակարգի առկայություն: Քանի որ ինովացիոն արտադրանքների մշակման և շուկա վաճառահանման ժամկետներն ունեն մշտական կրճատման անհրաժեշտություն, ուստի արդյունավետ լոգիստիկ համակարգի դերն էլ ավելի է կարևորվում՝ հաշվի առնելով շուկայում ինովացիոն արտադրանքների նկատմամբ պահանջարկի մշտական փոփոխության արագությունը: ՀՀ-ում ազգային ինովացիոն ենթակառուցվածքի ստեղծումը կարևորագույն խնդիր է հանդիսանում ոչ միայն գիտատեխնիկական ոլորտի զարգացման, այլև ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման առումով: Ներկայում նոր տեխնոլոգիաների առևտրայնացումը հանդիսանում է ազգային ինովացիոն ենթակառուցվածքի շրջանակներում նորամուծությունների մշակման և իրացման մեխանիզմի կարևորագույն տարրը:

Արդի պայմաններում ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման խնդիրները ներառում են.

- նորարարությունների մշակման և դրանց առևտրայնացման նպատակով շուկայական առաջարկի և պահանջարկի արդյունավետ հարաբերակցության և շուկայական մրցակցության խթանում,

- տնտեսության գիտելիքատար ճյուղերի զարգացում,
- տեխնոլոգիաների դիֆուզիոն գործընթացների խթանում,
- տնտեսության և ենթակառուցվածքների արդիականացում.
- մարդկային կապիտալի արդիականացում և արդյունավետության բարձրացում՝ նրա ստեղծագործական և նորարարական մտածողության զարգացման միջոցով,

- հետազոտական նախագծերի անկախ և օբյեկտիվ փորձաքննություն,
- տնտեսության ինովացիոն զարգացման օրենսդրաիրավական հիմքերի ամրապնդում և այլն:

Սովորաբար առանձնանում են ինովացիոն ենթակառուցվածքի հետևյալ հիմնական տեսակները (ենթահամակարգերը)².

- **Ֆինանսական** տարբեր տեսակի հիմնադրամներ (բյուջետային, վենչուրային, ապահովագրական, ներդրումային), ինչպես նաև այլ ֆինանսական հաստատություններ, ինչպիսիք են արժեթղթերի շուկան, հատկապես բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունների ներգրավմամբ:

¹ Баев С.А. — Теоретические основы развития инновационной инфраструктуры // Финансы и управление. – 2021. – № 4. – С. 83 - 98.

² Соколов Д.С., Томилина Н.С. Инновационная инфраструктура в современной России: понятие, содержание, особенности, Международный научный журнал «Инновационная наука», №1/2016, с. 172-177.

• **Արտադրական և տեխնոլոգիական՝** տեխնոլոգիական պարկեր, ինովացիոն և տեխնոլոգիական կենտրոններ, բիզնես ինկուբատորներ և այլն:

• **Տեղեկատվական՝** տվյալների բազաներ, գիտելիքի ստեղծման կենտրոններ, ինչպես նաև վերլուծական, վիճակագրական, տեղեկատվական և այլն կենտրոններ (այսինքն՝ ծառայություններ մատուցող կազմակերպություններ);

• **Կադրային՝** գիտական և նորարարական կառավարման, տեխնոլոգիական աուդիտի, մարքեթինգի և այլն ոլորտներում կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման ուսումնական հաստատություններ:

• **Փորձագիտական և խորհրդատվական՝** մտավոր սեփականության պաշտպանության, ստանդարտացման, սերտիֆիկացման ծառայությունների մատուցմամբ զբաղվող կազմակերպություններ և խորհրդատվական կենտրոններ, ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ որոշակի ոլորտներում մասնագիտացված (ֆինանսներ, ներդրումներ, մարքեթինգ, կառավարում և այլն):

Ժամանակակից գիտության մեջ կան ինովացիոն ենթակառուցվածքների զգալի թվով դասակարգումներ: Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է այս ենթակառուցվածքի տարրերի ընդհանուր սխեման:

Աղյուսակ 1

Ինովացիոն ենթակառուցվածքների ընդհանուր սխեման¹

Արտադրական և տեխնոլոգիական բաղադրիչ	Խորհրդատվական բաղադրիչ	Ֆինանսական բաղադրիչ	Կադրային բաղադրիչ	Տեղեկատվական բաղադրիչ	Վաճառքի բաղադրիչ
Ինովացիոն-տեխնոլոգիական կենտրոններ և տեխնոպարկեր	Տեխնոլոգիաների փոխանցման կենտրոններ	Բյուջետային միջոցներ	Անձնակազմի որակավորման բարձրացում նորարարության ոլորտում	Գիտատեխնիկական տեղեկատվության պետական համակարգ	Արտաքին առևտրային միավորումներ
Ինովացիոն-արդյունաբերական համալիրներ	Խորհրդատվություն տնտեսագիտության և ֆինանսների ոլորտում	Տեխնոլոգիական զարգացման բյուջետային և արտաբյուջետային ֆոնդեր	Տեխնոլոգիական և գիտական կառավարման ոլորտում մասնագետների պատրաստում	Փոքր բիզնեսի աջակցության կառույցների ռեսուրսներ	Մասնագիտացված միջնորդ ընկերություններ
Տեխնոլոգիական կլաստերներ	Տեխնոլոգիական խորհրդատվություն	Վենչուրային հիմնադրամներ		Տարածաշրջանային տեղեկատվական ցանցեր	Ինտերնետ
Տեխնիկական ներդրման գոտիներ	Մարքեթինգային խորհրդատվություն	Ֆինանսական ներարկումների և մեկնարկային հիմնադրամներ		Ինտերնետ	Ցուցահանդեսներ
Բարձր տեխնոլոգիական սարքավորումների կոլեկտիվ օգտագործման կենտրոններ	Խորհրդատվություն արտաքին տնտեսական գործունեության ոլորտում	Երաշխիքային կառույցներ և հիմնադրամներ			

¹ Солдатова А.О. Инновационная инфраструктура как основа развития инновационной деятельности, научный журнал «Актуальные вопросы экономических наук», N47, 2015, с. 94-98.

Անշուշտ, բոլոր զարգացած և զարգացող երկրների տնտեսական քաղաքականության հիմնական խնդիրներից մեկը՝ ինովացիոն արդյունավետ ենթակառուցվածքի ստեղծումն է, քանի որ վերջինս հանդիսանում է տնտեսական վիճակի բարելավման կարևորագույն միջոց: Սովորաբար, ինովացիոն ենթակառուցվածքները ստեղծվում են տնտեսական անկման ժամանակահատվածում, որն ուղեկցվում է աշխատատեղերի կրճատմամբ, ինչպես նաև գիտական զարգացմանն ուղղվող բյուջետային հատկացումների ծավալների նվազմամբ: Ներկայում լայն տարածում ունեն գիտատեխնիկական պարկերը, տեխնոպոլիսները, բարձր տեխնոլոգիաների կենտրոնները և բիզնես ինկուբատորները:

Տեխնոպարկերը ապահովում են նոր աշխատատեղեր և նպաստում են արտադրության անցմանը նոր տեխնոլոգիաների: Տեխնոպարկերն ընդունված է դասակարգել հետևյալ կերպ.

1. **Հետազոտական՝** բավարարում են գիտական մշակումների արդյունավետ իրականացման պահանջը:

2. **Արդյունաբերական՝** զբաղվում են աշխատատեղերի և արտադրական տարածքների ստեղծմամբ:

3. **Տեխնոլոգիական՝** օգնում են փոքր արտադրությունների կազմակերպմանը և գիտատեխնիկական մշակումների արդյունքների առևտրայնացմանը:

Բիզնես ինկուբատորները ստեղծվում են փոքր գիտատար ձեռնարկությունների զարգացման համար: Ստորև ներկայացնենք համաաշխարհային պրակտիկայում հայտնի բիզնես ինկուբատորների, տեխնոպարկերի և տեխնոլոգիական կենտրոնների ստեղծման պատճառները:

Աղյուսակ 2

Համաաշխարհային պրակտիկայում բիզնես ինկուբատորների, տեխնոպարկերի և տեխնոլոգիական կենտրոնների ստեղծման պատճառները¹

Պարկի անվանումը	Ստեղծման պատճառները
ԱՄՆ-ի Իլլի-նոյս նահանգի Էվանստոն հետազոտական պարկը	Արտադրվող արտադրանքի մրցունակության նվազումը: Հասարակության մտահոգությունը «ուղեղների արտահոսքի» կապակցությամբ: Ինովացիոն գործունեության և արտադրության ծավալների կրճատումը, ինչը հանգեցրել է աշխատատեղերի կրճատմանը: Նահանգին հատկացվող հարկային վճարումների կրճատումը, ինչը հնգեցրել է գիտության և կրթության զարգացման սահմանափակմանը:
ԱՄՆ-ի Տեխաս նահանգի Օստին քաղաքի համալսարանի հետազոտական ինկուբատորը	Վերակառուցման իրականացմամբ պայմանավորված դժվարությունների հաղթահարման անհրաժեշտությունը: Հետազոտությունների իրականացման և ԲՈՒՀ-երին աջակցելու համար հատկացվող դաշնային միջոցների կրճատումը 1/3-ով:

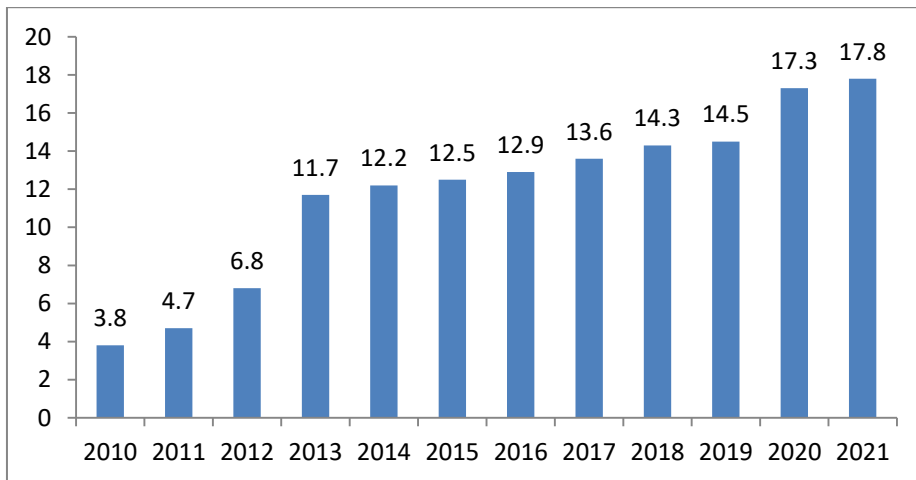
¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

<p>Ղորտմունդ քաղաքի տեխնոլոգիական պարկը Սաարբրյուկկեն քաղաքի ինովացիոն տեխնոլոգիական կենտրոնը Շվերտե, Աախեն, Հաննովեր, Մյունխեն (Գերմանիա) քաղաքների տեխնոլոգիական կենտրոնները</p>	<p>Պողպատի ձուլման արտադրության գերակայությունից տնտեսական բազմազանությանն անցման ձգտումը, ծանր արդյունաբերության մեկ կամ երկու ճյուղերից կախվածության նվազեցման ձգտումը: Տնտեսական դեպրեսիայի հաղթահարումը:</p>
<p>Ճապոնիայի տեխնոպոլիսները</p>	<p>Ղեպի գիտատար ճյուղերը, տնտեսության սոֆտիզացիան, փոքր և միջին գիտատար ֆիրմաների զարգացումը, տեխնոլոգիական տրանսֆերտի համակարգը կողմնորոշված կառուցվածքային վերափոխման իրականացման անհրաժեշտությանն արձագանքումը: Ելք դեպի գիտատեխնիկական արտադրանքի համաշխարհային շուկա և այտեղ առաջնորդության համար պայքար, տնտեսական աճի տեմպերի կայունացման պայմաններում աճի կենտրոնների ստեղծումը:</p>

Ինչպես հայտնի է, ինովացիոն գործընթացի կառավարումը պահանջում է նաև սոցիալական մեխանիզմներ: Հիմնականում դա կապված է ինովացիոն գործունեությանը բնորոշ անորոշության հետ: Մշտապես գոյություն ունի ռիսկ, որ մշակված ինովացիոն լուծումների գինը կլինի բարձր կամ նոր արտադրանքն անհաջողություն կունենա շուկայում: Ինովացիոն ենթակառուցվածքը բաշխում է ռիսկը հետևյալ ուղղություններով. ինովացիոն գործընթացի փուլերով, վենչուրի մասնակիցների միջև, պետության և ինստիտուցիոնալ ներդրողների միջև, ինչպես նաև նվազեցնում է ներդրումային ռիսկը որոշակի տարածաշրջաններում: Անշուշտ, ինովացիոն և ներդրումային գործունեության արդյունավետությունը սերտորեն կապված է առևտրային հաջողության հասնելու հնարավորության հետ:

Վերափոխվող հասարակության մեջ ինովացիոն ենթակառուցվածքը կարող է օգնել գիտության ներթափանցմանը շուկայական միջավայր և գիտատեխնիկական ոլորտում ձեռնարկատիրության զարգացմանը: Հենց այդ պատճառով էլ նրա ձևավորումը որոշվում է շուկայի ենթակառուցվածքի վիճակով:

Նկատենք նաև, որ ինովացիոն զարգացման առումով տարածաշրջանում Հայաստանն ունի որոշակի մրցակցային առավելություններ, հատկապես SS ոլորտի կայուն և շարունակական աճի առումով: Ստորև ներկայացնենք Հայաստանի Հանրապետությունում SS ոլորտի տարեկան աճի ցուցանիշը (Գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Հայաստանի Հանրապետությունում SS ոլորտի տարեկան աճը, % (2010–2021 թթ.)¹

Պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ 2021թ.-ին 2010 թ.-ի համեմատությամբ SS ոլորտի տարեկան աճը կազմել է 14 տոկոսային կետ, ինչը վկայում է այս ոլորտում իրականացված պետական քաղաքականության հետևողականության մասին:

Նշենք նաև, որ վերջին տարիների աշխարհաքաղաքական աննախադեպ զարգացումները որոշակի նոր հնարավորություններ են առաջացրել հայկական ընկերությունների համար, մանավորապես՝ Ռուսաստանի Դաշնության շուկաներում: Հեռանկարները վերաբերում են ոչ միայն պահածոյացված և թարմ մրգերին և բանջարեղենին, պանիրներին և ալկոհոլին (մանավանդ որ ՌԴ-ում մտավախություն կա, որ արտասահմանյան պրեմիում ալկոհոլը կարող է անհետանալ (կամ գրեթե անհետանալ) դարակներից՝ վճարումների հետ կապված սահմանափակումների պատճառով), այլև SS ոլորտին: Սակայն, նկատենք, որ դիտարկված հնարավորությունների հետ մեկտեղ կարող են առաջանալ նաև որոշակի վտանգներ և ռիսկեր (մասնավորապես՝ արտահանման հետ կապված), որոնց արդյունավետ կառավարումը հատկապես հրատապ խնդիր է ազգային տնտեսության մրցունակության ապահովման տեսանկյունից:

Պաշտոնական տվյալների համաձայն, մեկ ամսվա կտրվածքով ՀՀ-ում որպես ԱԶ է հաշվառվել ՌԴ 938 քաղաքացի: Նույն ժամանակահատվածում Հայաստանում գրանցվել է 268 ՄՊԸ, որոնցում առկա է իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձ ՌԴ քաղաքացի: Նրանց մեծ մասը ներկայացնում են տեղե-

¹ SՏS ոլորտը Հայաստանում 2010-2018թթ., Հայաստանում տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների ոլորտի հետազոտություն, Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամ, <http://www.eif.am/eng/researches/report-on-the-state-of-the-industry/>, SS ոլորտը Հայաստանում միջին խավ է ձևավորում, <https://evnreport.com/arm/economy-arm/the-it-sector-in-armenia-is-forming-a-middle-class-2/>, 2021թ.-ին SS ոլորտում թողարկման աճը 3 անգամ գերազանցել է ՏԱՅ-ը, <https://www.armenpress.am/arm/news/1077751/>

կատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը: Գրանցման պահին որպես տնտեսական գործունեության դասակարգիչ ԱՁ-ների և ՄՊԸ-ների ճնշող մեծամասնությունն ընտրել է ՏՏ և ծրագրային մշակումների դասակարգիչը¹: Անշուշտ, այս հանգամանքը կարող է էապես նպաստել ինչպես ՀՀ ՏՏ ոլորտի զարգացմանը, այնպես էլ նոր աշխատատեղերի ստեղծմանն ու ազգաբնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը: Նկատենք նաև, որ այս պարագայում զգալիորեն կավելանա նաև Ինտերնետ ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը՝ միաժամանակ ուժեղացնելով այս ոլորտի ընկերությունների միջև մրցակցությունը: Բացի այդ, ռուսական բիզնեսի մուտքը ՀՀ տարածք լուրջ տեղաշարժեր կարող է իրականացնել կորպորատիվ կառավարման համակարգում, քանի որ ՌԴ-ում տարիներ շարունակ ձևավորվող կորպորատիվ կառավարման «ձեռնարկատիրական մոդելը» կարող է հաջողությամբ տեղայնացվել նաև ՀՀ-ում: Հասկանալի է, որ կորպորատիվ կառավարման որակի բարելավումը մեծապես կարող է նպաստել ընկերությունների ինովացիոն և ներդրումային գործունեության բարելավմանը:

Ակնհայտ է, որ այս պարագայում մեծապես կարևորվում է նաև պետության դերը ինչպես ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման, այնպես էլ ռուսական բիզնեսի համար գործունեության բարենպաստ պայմանների ապահովման տեսանկյունից: Մասնավորապես, ՀՀ Կառավարության կողմից նախատեսվում է ՏՏ ոլորտի կազմակերպություններին նոր աշխատատեղերի համար վերադարձնել վճարված եկամտահարկի 50 տոկոսը: Համաձայն այս որոշման՝ գործունեություն պետք է իրականացնեն առևտրային կազմակերպությունները և ԱՁ-ները այնպիսի դասակարգիչներով, որոնք վերաբերում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտին, մարտի 1-ի դրությամբ աշխատատեղերի քանակը պետք է ավելանա առնվազն 50-ով (նկատի է առնվում թե աշխատանքային, թե քաղաքացիաիրավական պայմանագրերը) և այդ 50 հոգու աշխատատեղի դեպքում մարտի 1-ին նախորդող վերջին վեց ամսվա ընթացքում իրենք չպետք է եկամտային հարկ վճարած լինեն: Այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է բոլորովին նոր ստեղծված աշխատատեղերին: Նրանք չպետք է ունենան նաև 100 հազար դրամը գերազանցող հարկային պարտավորություններ: Այս պայմաններին բավարարելու դեպքում թե գործող, թե նոր ստեղծված ընկերությունները 50 նոր աշխատատեղ ապահովելու դեպքում կստանան պետության կողմից վճարված եկամտային հարկի նոր աշխատատեղերի 50 տոկոսը որպես պետական աջակցություն, ինչը հնարավորություն կտա գործատու-աշխատող մակարդակում կանոնակարգել իրենց հարաբերությունները և լավ պայմաններ ապահովել ՏՏ ոլորտի մասնագետների համար: Լիազոր մարմինը, որը վերադարձնելու է եկամտահարկը, լինելու է Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունը²: Անշուշտ, դիտարկված մոտեցումը որոշակիորեն կնպաստի

¹ Տերտերյան Կ. Հայաստանում ԱՁ է հաշվառել 938, ՄՊԸ գրանցել՝ 268 ՌԴ քաղաքացի, <https://b24.am/economy/312435.html>

² Բաղայան Ռ. ՏՏ ոլորտի կազմակերպություններին նոր աշխատատեղերի համար վերադարձվելու է վճարված եկամտահարկի 50 տոկոսը, <https://lurer.com/?p=456977&l=am>

նան արտաքին շուկաներում ՀՀ ընկերությունների մրցունակության բարձրացմանը:

Գիտական նորույթ

Հաշվի առնելով թեման հողվածում բացահայտվել են ինովացիոն տնտեսության զարգացման մեխանիզմները: Դրանց հիման վրա առաջարկվել է արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հայեցակարգ: Հայեցակարգի կիրառման համար մշակվել և հիմնավորվել է համապատասխան գործողությունների համալիր, որը էականորեն կլիթանի արդյունավետ ինովացիոն համակարգի ստեղծումը:

Եզրակացություններ

Հայաստանի Հանրապետությունում արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծմանը մեծապես կարող է նպաստել նաև ազատ տնտեսական գոտիներում գիտության, բիզնեսի և պետության փոխգործակցության շարունակական խորացումը: Այս պարագայում նշանակալի դերակատարում կարող են ունենալ նաև ռուսական ընկերությունները, որոնց գործունեության խթանումը ՀՀ-ում կարող է հանգեցնել ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ակտիվացմանը, ինչն էլ բխում է տնտեսության մրձունակության բարձրացման ներկայիս պահանջներից:

Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս վիճակը՝ կարող ենք առաջարկել արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման միջոցով տնտեսության մրցունակության բարձրացման հետևյալ ուղիները.

- Տնտեսության ինովացիոն զարգացման օրենսդրափրավական հիմքերի կատարելագործում:

- Գիտության, բիզնեսի և պետության փոխգործակցության հնարավորինս ակտիվացում:

- Տնտեսության գիտելիքատար ճյուղերի զարգացման խթանում,

- Մարդկային կապիտալի ստեղծագործական և նորարարական մտածողության զարգացման խթանում,

- Ինովացիոն լոգիստիկ համակարգերի զարգացման խթանում՝ հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրման միջոցով:

- Հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանում՝ նրանց բիզնեսների համար բարենպաստ պայմանների ապահովման միջոցով:

- Կորպորատիվ կառավարման ռուսական «ձեռնարկատիրական մոդելի» տարրերի ներդրում ՀՀ ընկերությունների կորպորատիվ կառավարման համակարգում:

- Ինովացիոն ենթակառուցվածքների զարգացման արտասահմանյան առաջավոր փորձի կիրառում:

Ամփոփելով, անհրաժեշտ է նշել, որ ինովացիոն ենթակառուցվածքների զարգացման արտասահմանյան առաջավոր փորձի և հողվածում ներկայացված

գործնական առաջարկությունների կիրառումը կարող է նպաստել ՀՀ տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը, ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ակտիվացմանը, արտահանման ուղղությունների ընդլայնմանը և ՀՀ տնտեսության համաչափ և կայուն զարգացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բադասյան Ռ. SS ոլորտի կազմակերպություններին նոր աշխատատեղերի համար վերադարձվելու է վճարված եկամտահարկի 50 տոկոսը, <https://lurer.com/?p=456977&l=am>
2. Բոստանջյան Վ., Ջախարյան Ա., Ինովացիոն գործունեության ինստիտուցիոնալ հիմքերը Հայաստանի Հանրապետությունում, «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2020 Ն1, էջ 132-151:
3. Հարությունյան Վ.Լ., Ջախարյան Ա.Գ., Տնտեսության ինովացիոն զարգացման խթանման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, (Գիտական հոդվածների ժողովածու - 2021), ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2021թ., էջ 138-155:
4. Տերտերյան Կ. Հայաստանում ԱԶ է հաշվառել 938, ՍՊԸ գրանցել՝ 268 ՌԴ քաղաքացի, <https://b24.am/economy/312435.html>
5. ՏՀՏ ոլորտը Հայաստանում 2010-2018թթ., Հայաստանում տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների ոլորտի հետազոտություն, Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամ, <http://www.eif.am/eng/researches/report-on-the-state-of-the-industry/>, SS ոլորտը Հայաստանում միջին խավ է ձևավորում, <https://evnreport.com/arm/economy-arm/the-it-sector-in-armenia-is-forming-a-middle-class-2/>, 2021թ.-ին SS ոլորտում թողարկման աճը 3 անգամ գերազանցել է ՏԱՅ-ը, <https://www.armenpress.am/arm/news/1077751/>
6. Баев С.А. — Теоретические основы развития инновационной инфраструктуры // Финансы и управление. – 2021. – № 4. – С. 83 - 98. DOI: 10.25136/2409-7802.2021.4.36730 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36730
7. Богатова Е.В. Инновационная экономика: монография / Е.В. Богатова. Москва: Издательство «Русайнс», 2014. -88 с. ISBN 978-5-4365-0168-0.
8. Соколов Д.С., Томилина Н.С. Инновационная инфраструктура в современной России: понятие, содержание, особенности, Международный научный журнал «Инновационная наука», №1/2016, с. 172-177.
9. Солдатов А.О. Инновационная инфраструктура как основа развития инновационной деятельности, научный журнал «Актуальные вопросы экономических наук», N47, 2015, с. 94-98, <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-infrastruktura-kak-osnova-razvitiya-innovatsionnoy-deyatelnosti>
10. Technology and innovation report 2021, United nations conference on trade and development, https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

References

1. Badasyan R'. TT olorti kazmakerpowt'yowunnerin nor ashxatategheri hamar veradard'velow e' vtwarvac' ekamtaharki 50 tokosy', <https://lowrer.com/?p=456977&l=am>
2. Bostanjyan V., Zaxaryan A., Inovacion gorc'owneowt'yan institowcional himqery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, «Banber HPTH», 2020 N1, e'j 132-151:
3. Harowt'yownyan V.L., Zaxaryan A.G., Tntesowt'yan inovacion zargacman xt'anman owghinery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, (Gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow - 2021), HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt, Er&an, 2021t'., e'j 138-155:
4. Terteryan K. Hayastanowm AD' e' hashvar'el 938, SPY' grancel` 268 R'D qaghaqaci, <https://b24.am/economy/312435.html>
5. THT olorty' Hayastanowm 2010-2018t't'., Hayastanowm teghekatvakan & her'ahaghordakcowt'yan texnologianeri olorti hetazotowt'yown, D'er'narkowt'yowunneri inkowbator himnadram, <http://www.eif.am/eng/researches/report-on-the-state-of-the-indowstry/>, TT olorty' Hayastanowm mijin xav e' d'&avorowm, <https://evnreport.com/arm/economy-arm/the-it-sector-in-armenia-is-forming-a-middle-class-2/>, 2021t'.-in TT olortowm t'ogharkman atwy' 3 angam gerazancel e' TAC-y', <https://www.armenpress.am/arm/news/1077751/>
6. Baev S.A. — Teoreticheskie osnovy razvitija innovacionnoj infrastruktury // Finansy i upravlenie. – 2021. – # 4. – S. 83 - 98. DOI: 10.25136/2409-7802.2021.4.36730 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36730
7. Bogatova E.V. Innovacionnaja jekonomika: monografija / E.V. Bogatova. Moskva: Izdatel'stvo «Rusajns», 2014. -88 s. ISBN 978-5-4365-0168-0.
8. Sokolov D.S., Tomilina N.S. Innovacionnaja infrastruktura v sovremennoj Rossii: ponjatje, sodержanie, osobennosti, Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Innovacionnaja nauka», #1/2016, s. 172-177.
9. Soldatova A.O. Innovacionnaja infrastruktura kak osnova razvitija innovacionnoj dejatel'nosti, nauchnyj zhurnal «Aktual'nye voprosy jekonomicheskikh nauk», N47, 2015, s. 94-98, <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-infrastruktura-kak-osnova-razvitiya-innovatsionnoj-deyatelnosti>
10. Technology and innovation report 2021, United nations conference on trade and development, https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

**ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ
ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ**

Արմինե Գրիգորի Զախարյան

Համառոտագիր: Ժամանակակից տնտեսական պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության համար հատկապես կարևորվում է ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանումը: Վերջինս պահանջում է ինովացիոն գործունեության ինստիտուցիոնալ հիմքերի ձևավորում, ինչպես նաև գիտության, բիզնեսի և պետության փոխգործակցության ակտիվացում: Հատուկ ուշադրության է արժանի նաև ՏՏ ոլորտի ընկերությունների գործունեության թխանման հիմնախնդիրը: Այս համատեքստում հատկապես կարևորվում է ՀՀ-ում արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հնարավորությունների և միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետագոտության թեմայի արդիականությունը:**

Հետագոտության նպատակն է արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հնարավորությունների ուսումնասիրության միջոցով ՀՀ տնտեսության զարգացման ներուժի արդյունավետ կիրառման և մրցունակության բարձրացման եղանակների բացահայտումը: **Հետագոտության խնդիրներն են** ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման մեխանիզմների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիների մշակումը:

Հետագոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների **մեթոդները:**

Գիտական նորույթը: Հաշվի առնելով թեման հոդվածում բացահայտվել են ինովացիոն տնտեսության զարգացման մեխանիզմները: Դրանց հիման վրա առաջարկվել է արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծման հայեցակարգ: Հայեցակարգի կիրառման համար մշակվել և հիմնավորվել է համապատասխան գործողությունների համալիր, որը էականորեն կխթանի արդյունավետ ինովացիոն համակարգի ստեղծումը:

Բանալի բառեր` տնտեսություն, ինովացիոն ենթակառուցվածք, պետական-մասնավոր գործընկերություն, ներդրումներ, ինովացիոն գործունեություն, խթանում, զարգացում, արդյունավետություն, մրցունակություն

СОЗДАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ИНФРАСТРУКТУР КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Армине Григорьевна Захарян

Аннотация. В современных экономических условиях для Республики Армения особенно важно стимулирование инновационной и инвестиционной деятельности. Последнее требует создания институциональных основ инновационной деятельности, а также активизации сотрудничества между наукой, бизнесом и государством. Особого внимания заслуживает также проблема стимулирования деятельности компаний сферы ИТ. В данном контексте особенно важно изучение возможностей создания эффективных инновационных инфраструктур в Республике Армения и международного опыта, что и определяет **актуальность темы нашего исследования.**

Целью исследования является выявление способов эффективного использования потенциала экономического развития и повышения конкурентоспособности Республики Армения посредством изучения возможностей создания эффективных инновационных инфраструктур. **Задачей исследования** является разработка возможных путей развития экономики Республики Армения на основе результатов анализа механизмов стимулирования инновационной и инвестиционной деятельности.

В ходе исследования использовались **методы** системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и факторного анализа.

Научная новизна. С учетом темы в статье выявлены механизмы развития инновационной экономики. На их основе предложена концепция создания эффективных инновационных инфраструктур. Для применения концепции разработан и обоснован комплекс соответствующих действий, которые будут существенно стимулировать создание эффективной инновационной системы.

Ключевые слова: экономика, инновационная инфраструктура, государственно-частное партнерство, инвестиции, инновационная деятельность, стимулирование, развитие, эффективность, конкурентоспособность

CREATION OF EFFECTIVE INNOVATIVE INFRASTRUCTURES AS A MEANS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Armine Grigor Zakharyan

Abstract. In the current economic conditions, it is especially important for the Republic of Armenia to stimulate of innovation and investment activities. The latter requires the creation of institutional foundations for innovation, as well as the intensification of cooperation between science, business and the state. The problem of stimulating the activities of IT companies also deserves of special attention. In this context, it is especially important to study the possibilities of creating effective innovation infrastructures in the Republic of Armenia and international experience, which determines the **relevance of the topic of our study**.

The aim of the study is to identify ways to effectively use the potential of economic development and increase the competitiveness of the Republic of Armenia by studying the possibilities of creating effective innovation infrastructures. **The task of the study** is to develop possible ways for the development of the economy of the Republic of Armenia, based on the results of the analysis of the mechanisms for stimulating innovation and investment activities.

The study used the **methods** of system-situational analysis, economic and statistical groupings, induction and deduction, comparative and factor analysis.

Scientific novelty. Taking into account the topic, the article identifies the mechanisms for the development of an innovative economy. Based on them, the concept of creating effective innovation infrastructures is proposed. To apply the concept, a set of appropriate actions has been developed and justified, which will significantly stimulate the creation of an effective innovation system.

Keywords: economy, innovation infrastructure, public-private partnership, investment, innovation, stimulation, development, efficiency, competitiveness

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ (ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Քրիստինե Մուրադի Թաթոսյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 18.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 24.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն

Սկսած 2017 թվականից՝ Սյունիքի մարզի համայնքներում խոշորացումը զգալի դրական փոփոխություններ է առաջ բերել համայնքների ծախսերի քանակական և որակական բնութագրիչներում: Բացի այն, որ խոշորացումից հետո ֆոնդային ծախսերի բացարձակ ցուցանիշները եռապատկվել են, ծախսային առաջնահերթությունները ևս փոխվել են: Հարկ է ընդգծել, որ դրանց զգալի մասը ուղղվել է տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերին (2019 թվականին՝ 29 %, 2020 թվականին՝ 53 %, իսկ 2021 թվականին՝ 53 %):¹

Տեղական ինքնակառավարման ոլորտում համակարգային փոփոխությունների հասնելու համար կարիք կա լիազորությունների ապակենտրոնացման գործընթացները դիտարկել համայնքներում տնտեսական գործունեություն իրականացնող ձեռնարկություն-համայնք կապի ամրապնդմամբ՝ թե՛ կապիտալ և թե՛ ֆինանսական ռեսուրսափոխանակության համատեքստում, ինչով էլ պայմանավորվում է **թեմայի ընտրությունն ու արդիականությունը**:

Սույն հետազոտության **նպատակն է** խոշորացման համատեքստում գնահատել Սյունիքի մարզի համայնքներում տնտեսական ապակենտրոնացման արդյունավետության մակարդակը:

Հետազոտության **խնդիրներ են՝** գնահատել Սյունիքի մարզի համայնքների ընդհանուր և սեփական եկամուտների փոփոխության դինամիկան խոշորացումից առաջ և հետո, պարզել խոշորացման ունեցած ազդեցությունը համայնքների ծախսային և եկամտային առաջնահերթությունների վրա, գնահատել Սյունիքի մարզում գործող ձեռնարկություններից գոյացած հարկատեսակների ընդհանուր դինամիկան խոշորացումից առաջ և հետո, պարզել համայնքների եկամուտների ընդլայնման ազդեցությունը տեղական սոցիալ-տնտեսական զարգացման որոշ ցուցանիշների վրա, վերլուծել տնտեսական ապակենտրոնացման գործիքների կիրառելիության արդյունավետությունը:

Գրականության վերլուծություն

Հետազոտության համար հիմք է հանդիսացել արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձը ապակենտրոնացման մակարդակը բնութագրող գործակիցների ընտրության և դրանց ազդեցության օբյեկտի ընտրության հետ կապված:

¹ Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային ծախսերի 2019-2021 թթ.-ների տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>

Հետազոտության մեթոդաբանության և ցուցանիշների ընտրության վրա ազդեցություն են ունեցել տեղական մի շարք հետազոտություններ, ինչպես օրինակ՝ «Համայնքի բյուջետավարման ուղեցույց»-ը՝ հաշվի առնելով բյուջետային համակարգի հիմքում դրվող սկզբունքները, համայնքի բյուջեի ձևավորման սկզբունքները և կառուցվածքը:¹ Նշյալները հաշվի են առնվել Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջեների ծախսային և եկամտային բաղադրիչները ուսումնասիրելիս: Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել նաև «Վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքի նախագծերը, մասնավորապես՝ 2015, 2016, 2017 թթ.-ների համապատասխան փոփոխությունները, որոնցում արտացոլվում են Սյունիքի մարզ համայնքների խոշորացման փուլերը:²

Հետազոտության մեջ իրականացված ռեգրեսիոն վերլուծության բազան կազմվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի կայքէջի՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակի 2011-2021 թթ.՝ եռամսյակային հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա (արտադրության հատված, աշխատանքային շուկայի ցուցանիշներ):³

Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել նաև արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձը ապակենտրոնացման մակարդակը բնութագրող գործակիցների ընտրության և դրանց ազդեցության օբյեկտների ընտրության հետ կապված:

Աշխարհի մի շարք պետություններ, ապակենտրոնացման հնարավոր ազդեցությունը գնահատելու նպատակով, որպես ապակենտրոնացման ցուցանիշ են ընդունել խոշորացված համայնքի (շրջանի) եկամուտների/ծախսերի աճի կամ նվազման ցուցանիշները և տեղական տնտեսական վիճակը բնութագրող մի շարք սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշներ՝ աղքատության, գործազրկության, զբաղվածության մակարդակներ:

Ինդոնեզիայի Պասուրա նահանգում իրականացված վերլուծությունը ցույց է տվել, որ տեղական եկամուտների և կապիտալ (ֆոնդային) ծախսերի ազդեցությունը տեղական տնտեսական զարգացման վրա ունենում է աննշան բացասական ազդեցություն, իսկ կապիտալ ծախսերի ընդլայնման ազդեցությունը՝ դրական, բայց ոչ էական ազդեցություն:⁴ ԱՄՆ քաղաքային և ոչ քաղաքային շրջանների տնտեսական զարգացման վրա ապակենտրոնացման ազդեցությունը գնահատելու համար վերլուծվել և գնահատվել է բնակչության թվի, զբաղվածու-

¹ Համայնքի բյուջետավարման ուղեցույց, Վ. Շահբազյանի, Երևան, 2010

² «Վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 30 հունիսի 1996 թվականին

³ ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի կայքէջ, Հրապարակումներ ըստ տարիների, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011-2021թթ.՝ եռամսյակային կտրվածքով, Արտադրության հատված, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_121.pdf - https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf ՀՀ ԱՎԿ կայքէջ, Հրապարակումներ ըստ տարիների, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011-2021 թթ.՝ եռամսյակային կտրվածքով, Աշխատանքային շուկայի ցուցանիշներ, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_141.pdf - https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_141.pdf

⁴ Wa Ariadi, M. Anas, Muhammad Yasser Fedayyen, Tiolina Evi, Irma, Heny Sidanti, “Proceedings of the International Conference on Social, Economics, Business, and Education (ICSEBE 2021)”, ISSN 2352-5428, ISBN 978-94-6239-521-3, “Financial Performance and Economic Growth of Government in the Province of Papua in the Pandemic”, page 93, <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icsebe-21/125969296>

թյան մակարդակի, մեկ շնչի բաժին ընկնող իրական եկամուտների աճի ցուցանիշները: Վերլուծության մեջ օգտագործված կախյալ փոփոխականները ներառել են գործազրկության և զբաղվածության մակարդակները, կրթության ոլորտին առնչվող մի շարք ցուցանիշներ: Պարզվել է, որ ոչ քաղաքային շրջաններում որևէ էական կապ չի նկատվում եկամուտների աճի և վերլուծության մեջ ընդգրկված կախյալ փոփոխականների միջև: ¹

Տեղական մակարդակով տնտեսական աճի վրա հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման ունեցած ազդեցության գնահատման ժամանակ արտասահմանյան հետազոտողներից շատերը տալիս են տարբեր եզրահանգումներ: Որոշ փորձագետներ, ինչպիսիք են Դավուդին և Ջոուն (1998), ապացուցել են, որ հարկաբյուջետային ապակենտրոնացումը էական ազդեցություն չի թողնում զարգացող երկրների տնտեսական աճի վրա:²

Ընդհանուր առմամբ, հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման և տեղական տնտեսական զարգացման միջև կապը շատ հակասական է և կախված է հետևյալ հիմնական գործոններից՝

- Ժամանակագրական կառուցվածք՝ ներառյալ ճգնաժամային ժամանակահատվածը,
- Տվյալների վերլուծության մեթոդաբանություն,
- Հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման ցուցիչների ընտրություն (եկամուտների և ծախսերի ապակենտրոնացում, հարկաբյուջետային ինքնավարության փոփոխականներ և այլն),
- Տնտեսական աճը բնութագրող ցուցանիշներ (ՀՆԱ-ի մակարդակ, բնակչության կամ աշխատուժի աճի տեմպ, ֆիզիկական կապիտալի աճի տեմպ կամ դրանում կատարված ներդրումների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում, հարկերի ազդեցությունը տնտեսության վրա և այլն):³

Մեթոդաբանություն

Հետազոտությունում օգտագործվել է տվյալների համեմատության մեթոդը Սյունիքի մարզի համայնքների 2011-2021 թթ.-ների բյուջեները խոշորացումից առաջ և հետո կտրվածքով վերլուծելու նպատակով: Օգտագործվել է նաև քննական վերլուծության սկզբունքը՝ տնտեսական գործընթացների պատճառահետևանքային կապերը գնահատելու համար: Նպատակ ունենալով գնահատել Սյունիքի մարզի համայնքների՝ խոշորացման համատեքստում եկամուտների մեծացման ազդեցությունը համայնքների սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների վրա (թողարկած արդյունաբերական արտադրանքի ծավալ, աշխատուժի առա-

¹ George W. Hammond, Mehmet S. Tosun, “Discussion Paper No. 4574”, IZA DP No. 4574, 2009, “The Impact of Local Decentralization on Economic Growth: Evidence from U.S. Counties”, page 5, <https://docs.iza.org/dp4574.pdf>

² Sonni Yulindra, “International Institute of Social Studies”, 2012, “The Effect of Fiscal Decentralization on Local Economic Growth in Sumatera Barat Province”, page 1, <https://thesis.eur.nl/pub/13139>

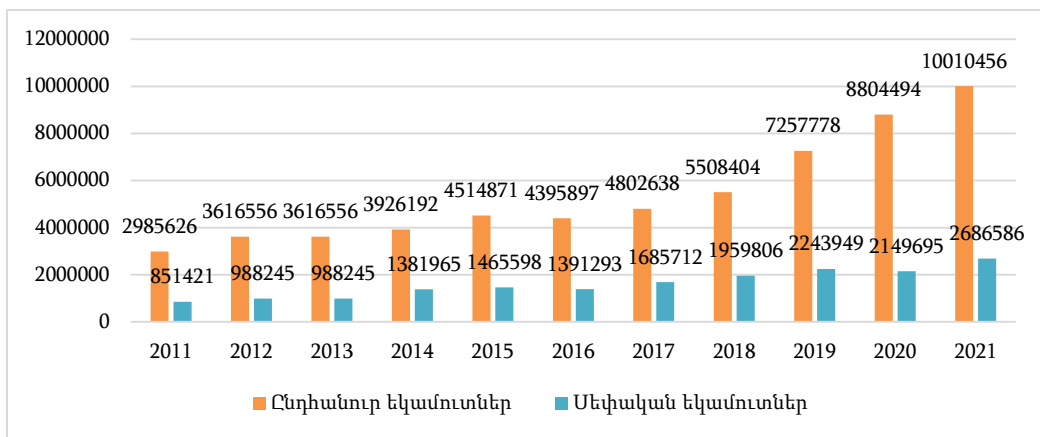
³ Andrey Yushkov, “Russian Journal of Economics 1”, Issue 4, 2015, “Fiscal decentralization and regional economic growth: Theory, empirics, and the Russian experience”, page 409, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405473916000052>

ջարկ)՝ օգտագործվել է ռեզրեսիոն վերլուծության մեթոդը (տվյալների բազան կառուցվել է ՀՀ ԱՎԿ կայքի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վերաբերյալ մի շարք եռամսյակային ցուցանիշների հիման վրա), որի կիրառման արդյունքները հնարավորություն են տվել գնահատել համայնքների եկամուտների հնարավոր ընդլայնման մեխանիզմների ներդրման անհրաժեշտությունը:

Վերլուծություն

Գոյություն ունեն համայնքների ֆինանսական անկախության և ապակենտրոնացման աստիճանը բնութագրող մի շարք ցուցանիշներ: «Համայնքների սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռը ընդհանուր եկամուտներում ցուցանիշը» արտացոլում է համայնքի ունեցած ֆինանսական կարողունակությունը նպաստելու տեղական տնտեսությունների զարգացմանը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Սյունիքի մարզում համայնքների խոշորացման գործընթացը ավարտուն տեսք է ստացել (խոշորացման 3-րդ փուլ, 2017 թվական)՝ հետազոտության համար օգտագործվել են Սյունիքի մարզի համայնքների ամփոփ տվյալները տնտեսական ապակենտրոնացման արդյունավետության գնահատման համատեքստում:

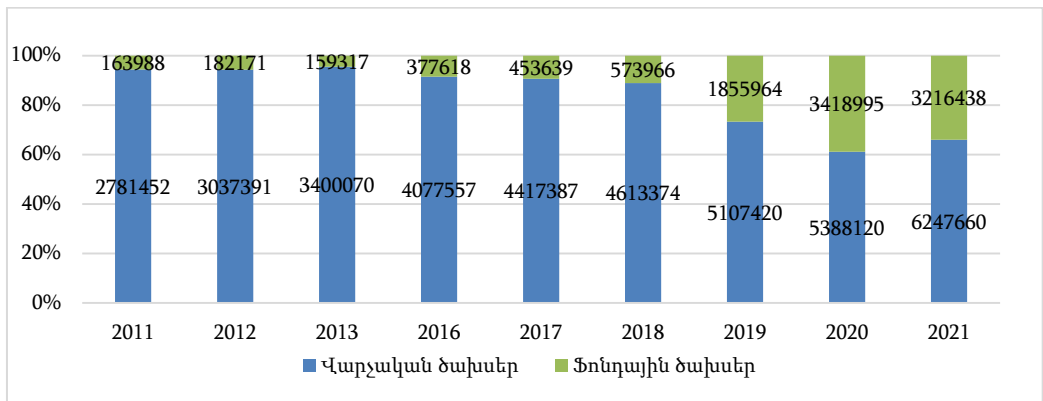
Գծապատկեր 1. Սյունիքի մարզի ընդհանուր և սեփական տարեկան եկամուտների դինամիկան 2011-2021 թթ.-ների համար, հազար ՀՀԴ¹

Ստացվում է, որ Սյունիքի մարզի ընդհանուր եկամուտների մակարդակը 2017 թվականից հետո (խոշորացումից հետո) 4 տարիների ընթացքում 108 %-ով աճ է արձանագրել: Շատ չնչին դինամիկայով աճել են նաև սեփական եկամուտները: Ընդհանուր եկամուտների աճի նման մակարդակը հիմնականում պայմանավորված է պաշտոնական դրամաշնորհների թվի ավելացմամբ: 2019 թվականի դրությամբ պաշտոնական դրամաշնորհները կազմել են ընդհանուր եկամուտների 69 %-ը, կամ բացարձակ արժեքով՝ 5013829.7 հազար ՀՀԴ: Նույն ցուցանիշը 2020 թվականին կազմել է 6524087.5 հազար ՀՀԴ, կամ ընդհանուր եկամուտների

¹ Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային եկամուտների 2011-2021թթ.-երի տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

74 %-ը: Իսկ 2021 թվականին այդ ցուցանիշը կազմել է 7323869.5 հազար ՀՀԴ, կամ ընդհանուրի 73 %-ը: Զուգահեռաբար դիտարկելով նաև խոշորացումից առաջ պետական բյուջեից ունեցած կախվածությունը, կտեսնենք, որ, օրինակ՝ 2016 թվականին պաշտոնական դրամաշնորհները բացարձակ արժեքով կազմել են 3004604.7 հազար դրամ, կամ ընդհանուր եկամուտների 68 %-ը: Իսկ 2015 թվականին՝ 3049273.7 հազար ՀՀԴ, կամ ընդհանուրի 68 %-ը¹:

Ստացվում է, որ խոշորացումից հետո անգամ Սյունիքի մարզի համայնքները շարունակում են պահպանել էական կախվածություն պետական բյուջեից: Խոշորացումից հետո դրանց բացարձակ արժեքները կրկնապատկվել են միաժամանակ պահպանելով մեծ տեսակարար կշիռներ ընդհանուր եկամուտներում:

Գծապատկեր 2. Սյունիքի մարզի վարչական և ֆոնդային ծախսերի համամասնությունները խոշորացումից առաջ (2011-2013 թթ.) և հետո (2016-2021 թթ.)²

Գծապատկեր տվյալներից երևում է, որ Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջեներում խոշորացումից հետո էականորեն ավելացել են ֆոնդային ծախսերը: Այսպես, 2019 թվականից դրանց տեսակարար կշիռը ընդհանուր ծախսերում կազմել է 27 %, 2020 թվականին՝ 40 %, 2021 թվականին՝ 36%:³ Ստացվում է, որ պաշտոնական դրամաշնորհների բացարձակ արժեքներով ավելացումը նպաստել է նաև ֆոնդային ծախսերի ավելացմանը:

Փորձը ցույց է տալիս, որ ֆոնդային ծախսերը հիմնականում ուղղվում են առավել երկարաժամկետ արդյունքների և տնտեսական զարգացմանը նպաստող որոշ ոլորտներ սպասարկող ենթակառուցվածքների կառուցմանը, գյուղատնտեսության ոլորտում սարքավորումների գնմանը և այլ ներդրումներին: Մեր

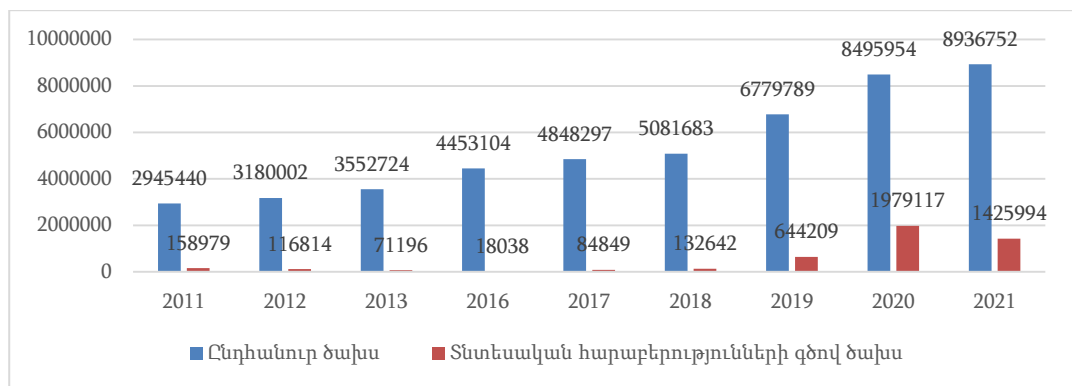
¹ Ցուցանիշները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջետային եկամուտների տարեկան հաշվետվությունները, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

² Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային ծախսերը 2011-2021 թթ.-ների, 2011-2021 թթ.-ների տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>

³ Ցուցանիշները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով Սյունիքի մարզի համայնքների 2019-2021 թթ.-ների բյուջետային ծախսերի տարեկան հաշվետվությունները, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>

օրինակում խոշորացումից հետո ֆոնդային ծախսերը մեծ մասնաբաժնով ուղղվել են տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերին՝ բնակարանային շինարարության և կոմունալ տնտեսության, կրթության, հանգիստ, մշակույթ ու կրոն ուղղություններին: Իսկ օրինակ՝ մինչ խոշորացման փուլի ավարտը ֆոնդային բյուջեում ծախսերի ամենամեծ մասնաբաժինը ունեցել են ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների գծով հատկացումները: Ստացվում է այնպես, որ խոշորացումից հետո՝ 2019, 2020, 2021 թվականներին տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերը կազմել են համապատասխանաբար՝ 71301.3 հազար ՀՀԴ, 102175.5 հազար ՀՀԴ և 77772.5 հազար ՀՀԴ, որոնք էլ ընդհանուր ֆոնդային ծախսերում կազմել են 29 %, 53 % և 40 %: Իսկ օրինակ՝ խոշորացումից առաջ՝ 2016 թվականին, տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերը ընդհանուրում կազմել են 3 %, իսկ նույն տարում ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների գծով ծախսերը 70 %:

Ստացվում է, որ խոշորացումից հետո Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջեներում մեծացել է ոչ միայն ֆոնդային ծախսերի մասնաբաժինը, այլ նաև դրանցում տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի տեսակարար կշիռը, որոնց ծախսման ուղղությունները միտված են երկարաժամկետ արդյունքների արձանագրմանը:

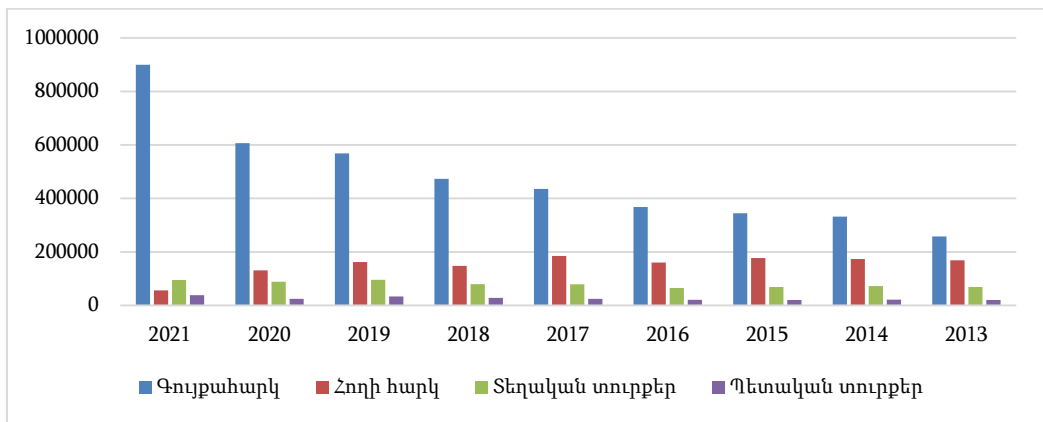
Գծապատկեր 3. *Սյունիքի մարզի տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերը ընդհանուր ծախսերի կառուցվածքում՝ խոշորացումից առաջ (2011-2013 թթ.) և հետո (2016-2021 թթ.)¹*

Ինչպես երևում է գծապատկերի տվյալներից, տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերը զգալիորեն ավելացել են 2019 թվականից, ընդ որում դրանք ուղղվել են հիմնականում գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն, ձկնորսություն և որսորդություն (246052 ՀՀԴ, կամ՝ ընդհանուր տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի 38 %) և տրանսպորտի գծով ծախսերին (556709 ՀՀԴ, կամ՝ ընդհանուր տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախս-

¹ Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային ծախսերի 2011-2021 թթ.-երի տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>

սերի 86 %): Ուսումնասիրելով նաև Սյունիքի մարզի համայնքների ծրագրային բյուջեները, նկատելի է, որ տնտեսական բլոկի ֆոնդային ծախսերը ամբողջ ծավալով ուղղվել են գյուղատնտեսության և տրանսպորտի ոլորտներին: Վերջիններիս գծով ֆոնդային ծախսերը կատարվել են հիմնականում գյուղատնտեսական տեխնիկայի ձեռքբերմանը և գյուղատնտեսական աշխատանքներին աջակցմանը և ներհամայնքային, միջբնակավայրային ճանապարհների սպասարկումներին և վերանորոգման աշխատանքներին:

Ակնհայտ է, որ խոշորացումը դրականորեն է ազդել ինչպես ընդհանուր եկամուտների թվի ավելացման, այնպես էլ որպես վերջինիս դրական արդյունք՝ ֆոնդային ծախսերի ավելացման և դրանցում տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի թվի մեծացման վրա: Վերջինիս ուղղությամբ գյուղատնտեսության և տրանսպորտի ոլորտներում կատարված ներդրումները կարող են մեծ խթան հանդիսանալ համայնք-տեղական ձեռնարկություն արդյունավետ համագործակցության տեսանկյունից:

Գծապատկեր 4. Սյունիքի մարզի հարկային եկամուտները ըստ տեսակների (2013-2021 թթ., ՀՀԴ)¹

Ինչպես տեսնում ենք՝ համայնքի բյուջե վճարվող ամենամեծ չափով հարկատեսակը գույքահարկն է, որի տեսակարար կշիռը ընդհանուր եկամուտներում մինչև մարզի խոշորացման վերջնական փուլում գտնվելը միջինում կազմել է 24 %, խոշորացումից հետո՝ 27 %:² Ստացվում է, որ խոշորացումից հետո, ավելացել են միայն գույքահարկի գծով եկամուտների հարաբերական ցուցանիշները, ինչը խոշորացման դրական հետևանք է համայնքների բյուջեների միավորման արդյունքում: Իսկ բացարձակ ցուցանիշները որևէ էական ազդեցություն չեն կրել, ինչը նշանակում է, որ խոշորացումից հետո մարզի ձեռնարկություն-

¹ Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային եկամուտների 2011-2021 թթ.-երի տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

² Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով Սյունիքի մարզի՝ 2013-2021 թթ.-երի բյուջետային եկամուտների տարեկան հաշվետվությունները, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

ների թվի կամ գործունեության ընդլայնում չի եղել: Ինչն էլ փաստում է, որ ապակենտրոնացումը դեռ լիարժեք չի գործում, և, մասնավորապես՝ տեղական տնտեսական զարգացման մեջ համայնքը չունի որևէ էական դերակատարում:

Սյունիքի մարզում գույքահարկի գծով մեծ մասնաբաժինը ապահովում են Սյունիքի մարզի Կապան, Գորիս, Սիսիան և Քաջարան համայնքները: 2021 թվականի տվյալներով՝ Կապան համայնքի գույքահարկի գծով եկամուտները կազմել են 276890.1 հազար ՀՀԴ, կամ ընդհանուր գույքահարկի գծով եկամուտների 31 %-ը: Նույն տարում Գորիս համայնքի գույքահարկի գծով եկամուտները կազմել են 163275.9 հազար ՀՀԴ (կամ ընդհանուրի 18 %-ը), Սիսիան համայնքում 163386.3 հազար ՀՀԴ (կամ ընդհանուրի 18 %-ը) և Քաջարան համայնքը՝ կազմելով 119583.9 հազար ՀՀԴ, կամ ընդհանուրի 13 %-ը¹:

Համայնքում մասնավոր հատվածի կազմակերպությունների թիվը կազմում է մոտ 1150, որտեղ աշխատում են աշխատունակ բնակչության մոտ 20%-ը: Մասնավոր հատվածի կազմակերպությունների մեջ միկրո կազմակերպությունների /մինչև 14 աշխատող ունեցող/ թիվը կազմում է մոտ 1100: Կապանում գործում են հիմնականում միկրո ու փոքր մասնավոր հատված ընկերություններ արդյունաբերական արտադրության, գյուղատնտեսական արտադրության, մանրածախ և մեծածախ առևտրի, բիզնես, բժշկական, իրավաբանական, սպասարկման, կապի ծառայությունների, ինչպես նաև գործում են ռեստորաններ, հյուրանոցներ, զբոսաշրջային ընկերություններ և այլն²:

Կապան համայնքի բարձր տնտեսական ակտիվությունը հիմնականում պայմանավորված է հանքարդյունաբերության ոլորտի զարգացվածությամբ, որին բաժին է հասնում թողարկված արդյունաբերական արտադրանքի 86.8%-ը: Ի հեճուկս նշվածի՝ Կապան համայնքում կա գործազրկության և թերզբաղվածության բարձր մակարդակ, ինչը պայմանավորված է հիմնականում մեկ ճյուղի զարգացման վրա կենտրոնացվածության բարձր աստիճանով, ինչն էլ անհամաչափ զարգացվածության էական գործոն է հանդիսացել:

Կարևոր ենք համարում ընդգծել նաև, որ մասնավոր հատվածի ընկերությունները, որոնք որոշակի տնտեսական գործունեություն են իրականացնում Կապան համայնքում, և մարզի հիմնական հարկատուներն են, հաճախ իրենց տնտեսական գործունեության ընթացքում բախվում են հողի և ենթակառուցվածքների կարիքների խնդրին: Նման պայմաններում սովորաբար որպես միկրոձեռնարկության աշխատատարածք է օգտագործվում բազմաբնակարան շենքերի առաջին հարկերում տեղակայված ոչ բնակելի տարածքները, կամ համայնքի տարբեր վայրերում քաղաքաշինական նորմերով տրամադրված և կառուցված տաղավարները, նախկին գործարանների տարածքները՝ համապատասխան ֆինանսավորման դիմաց: Նույն տրամաբանությամբ՝ տեղում առկա

¹ Տվյալները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով 2021 թվականի Սյունիքի մարզի Կապան, Գորիս, Սիսիան և Քաջարան համայնքների բյուջետային եկամուտների տարեկան հաշվետվությունները, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

² Կապան համայնքի տնտեսական զարգացման պլան, 2018-2020 թթ., էջ 9, <https://www.kapan.am/Pages/DocFlow/Def.aspx?nt=1&a=v&g=ceb18457-6073-4933-8da0-0e8458761441>

համայնքային սեփականություն հանդիսացող 3 տարածքներ, որոնք հարմար են արտադրություն կազմակերպելու համար, սակայն, ֆինանսական միջոցների սղության պատճառով գտնվում են անմխիթար վիճակում: Այս խնդրի լուծմանը գնալու համար համայնքը և բիզնեսը կարիք ունեն ակտիվացնել իրենց հարաբերությունները, և պլանավորել տարածքների արդյունավետ օգտագործման համակարգ: Համայնքի ոչ բավարար ֆինանսական միջոցների պատճառով դրանք բիզնեսին տրամադրելու համար արտադրական տեսքի չեն բերվում մի շարք պատճառներով: Նախ այն, որ համայնքը չունի որևէ շահագրգռվածություն դրա հետագա զարգացմամբ: Հաշվի առնելով, որ համայնքի ֆինանսական միջոցների գոյացման աղբյուրներից մեկը հանդիսանում է տվյալ բիզնեսի հարկային եկամուտները, որոնց մեծ մասը, օրինակ՝ եկամտային հարկից, շահութահարկից մասհանումներ չեն արվում համրանքի բյուջե, ապա համայնքը շահագրգռված չէ դառնալ բիզնես միավորին աջակից օղակ, և փոխադարձ համագործակցության կապերը նման պայմաններում հետզհետե թուլանում են: Բացի դա, համայնքը չունի նաև համապատասխան որակավորում ունեցող մասնագետներ, ովքեր կկարողանան այս ուղղությամբ գործուն համակարգ ներդնել և դրա ուղղությամբ որոշակի արդյունքներ արձանագրել: Նման պայմաններում խնդրահարույց է դառնում տնտեսական ապակենտրոնացման հարցը, որի խորքային ուսումնասիրության համար կարիք կա գնահատել համայնքների սեփական եկամուտների ընդլայնմամբ ապակենտրոնացման ազդեցությունը մարզի սոցիալ-տնտեսական մի քանի ցուցանիշների վրա:

Վերը նշված գնահատականի համար օգտագործվել է ռեգրեսիոն վերլուծության մեթոդը, որում հիմնական բազան կազմվել է 2011-2021 թվականների Սյունիքի մարզի համայնքների եռամսյակային ցուցանիշների հիման վրա: Բազայում ներկայացված անկախ փոփոխականը Սյունիքի մարզի համայնքների սեփական եկամուտների ցուցանիշն է, որը ցույց է տալիս համայնքի սեփական ֆինանսական կարողունակությունը ռեսուրսապահովման տեսանկյունից, ինչպես նաև հանդես է գալիս որպես ապակենտրոնացման չափիչ ցուցանիշ: Որպես կախյալ փոփոխականներ են ընտրվել թողարկված արդյունաբերական արտադրանքի ծավալների և աշխատանք փնտրողների թվաքանակի վերաբերյալ 2011-2021 թթ.-ների եռամսյակային ցուցանիշները: Արդյունաբերական արտադրանքի ցուցանիշի ընտրությունը պայմանավորված է Սյունիքի մարզում դրա զարգացվածության առանձնահատկությամբ (հանքարդյունաբերություն), իսկ աշխատանք փնտրողների թիվը առավելապես սոցիալական վիճակի վրա ապակենտրոնացման ազդեցության գնահատման է ուղղված:

Կիրառված առաջին գծային ռեգրեսիոն մոդելը օգտագործվել է գնահատելու համար Սյունիքի մարզի 8 խոշորացված համայնքների սեփական եկամուտների ազդեցությունը (ապակենտրոնացման աստիճան) մարզում թողարկված արդյունաբերական արտադրանքի վրա: Արդյունքում, մոդելը թույլ տվեց բացահայտել կախյալ և անկախ փոփոխականների ուղիղ գծային կախվածությունը: Ըստ որի՝ համայնքի սեփական եկամուտների ընդլայնման հաշվին կապահովվի ար-

դյունաբերական արտադրանքի թողարկման աճ: Այս փաստը արտացոլվում է մոդելում ստացված բետա ցուցանիշով, որում $\beta = 0.733$ (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Սեփական եկամուտների ազդեցությունը Սյունիքի մարզի 8 համայնքների թողարկված ընդհանուր արդյունաբերական արտադրանքի ծավալներ վրա
(կախյալ փոփոխական՝ թողարկված արդյունաբերական արտադրանք)

Գործակիցներ

Մոդել	Չստանդարտացված գործակիցներ		Ստանդարտացված գործակիցներ	t	Sig.	
	B	Ստանդարտ շեղում	Beta			
1	Հաստատուն	16912.974	8004.089	2.113	.041	
	Սեփական եկամուտներ	.126	.018	.733	6.974	.000

Վերը ստացված գծային ռեգրեսիոն մոդելը բացահայտեց կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև հակադարձ կապը: Ստացվում է, որ ավելի մեծ սեփական եկամուտների հաշվին համայնքները կունենան ավելի քիչ թվով աշխատանք փնտրողների թվաքանակ: Այս փաստը արտացոլվում է մոդելում ստացված β գործակցի բացասական արժեքով, որը հավասար է -0.710:

Աղյուսակ 2

Սեփական եկամուտների ազդեցությունը Սյունիքի մարզի 8 համայնքների աշխատուժի առաջարկի ցուցանիշի վրա
(կախյալ փոփոխական՝ աշխատուժի առաջարկ)

Գործակիցներ

Մոդել	Չստանդարտացված գործակիցներ		Ստանդարտացված գործակիցներ	t	Sig.	
	B	Ստանդարտ շեղում	Beta			
	Հաստատուն	6029.405	279.361	21.583	.000	
	Սեփական եկամուտներ	-.004	.001	-.710	-6.527	.000

Գիտական նորույթ

Սույն հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ Սյունիքի մարզի համայնքների խոշորացումը զգալի դրական արդյունքներ է ապահովել տեղական տնտեսական զարգացման, մասնավորապես՝ տնտեսական հարաբերությունների զծով ֆոնդային ծախսերի ուղղությամբ (գյուղատնտեսություն և տրանսպորտ): Մինևսույն ժամանակ, մասշտաբի էֆեկտի հաշվին նվազեցնելով հանրային ծառայությունների մատուցման ուղղությամբ ծախսերը:

Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները ցույց տվեցին նաև, որ Սյունիքի մարզի համայնքներում գործող բիզնես ձեռնարկությունների՝ համայնքի բյուջե վճարած հարկատեսակների ոչ ամբողջական ծավալով մասհանումների պայմաններում անգամ համայնքը ունենում է ազդեցություն տեղական տնտեսական զարգացման վրա (մեր օրինակում՝ թողարկված արդյունաբերական արտադրանքի վրա):

Նույն տրամաբանությամբ ևս համայնքը ունենում է ազդեցություն աշխատանք փնտրողների թվի նվազման վրա: Մտացվում է, որ համայնքում գործող բիզնեսի և համայնքի կապը շղթայական կերպով դրական արդյունքներ կարող է ապահովել ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական վիճակի լավացման վրա: Ուստի, եթե խոշորացման արդյունքում ավելացել են համայնքի ընդհանուր եկամուտները, ակնկալելով դրանց՝ մասշտաբի էֆեկտի հաշվին առավել նպատակային օգտագործելու պայմանը, ակներև է, որ համայնքների ֆինանսական անկախության մեծացումը և ապակենտրոնացման նոր գործիքակազմերի ներդրումը կարող է երկուստեք փոխշահավետ համագործակցության հիմք հանդիսանալ: Ավելի կոնկրետ՝ հետազոտության նորույթը խոշորացված համայնքների տնտեսական ապակենտրոնացման գործիքակազմերի ներդրման անհրաժեշտության ապացույցն է համայնքի՝ տեղական սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա ունեցած ազդեցության և համայնքի բյուջե վճարված հարկատեսակների՝ խոշորացումից հետո էական ընդլայնումների համատեքստում: Համայնքների՝ ոչ ամբողջական անկախ գործելու և տնտեսական զարգացման հատվածում պետական բյուջեից ունեցած կախվածության խնդիրը նորովի է ապացուցվում տնտեսական ապակենտրոնացման համակարգի ներդրման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված:

Եզրակացություն

Համայնքների խոշորացումը ապահովել է որոշ դրական արդյունքներ համայնքների ֆինանսական ռեսուրսների պլանավորման և արդյունավետ օգտագործման գործում, սակայն տնտեսական ապակենտրոնացման համատեքստում համայնք-բիզնես կապը տեսանելի չէ:

Մյուս կողմից էլ՝ ոչ բավարար ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսները խոչընդոտ են ստեղծում համայնքին ունենալ որևէ տեսակի միջամտություն տեղական տնտեսական օբյեկտների գործունեության վրա և արդյունքում՝ բիզնեսին անհրաժեշտ տնտեսական ենթակառուցվածքը շահագործման չի հանձնվում, իսկ համայնքը զերծ է մնում բիզնեսի հետ որևէ համագործակցություն ունենալուց:

Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները ևս փաստեցին, որ Մյունիքի մարզի համայնքների և թողարկած արդյունաբերական արտադրանքի միջև կապը պայմանավորված է արդյունաբերական ձեռնարկությունների կողմից համայնքի բյուջե վճարած հարկերով, ինչպես օրինակ՝ գույքահարկի, հողի հարկի և այլնի գծով: Մակայն համայնքում գործող բիզնես միավորի տնտեսական գործունեությունից գոյանում են նաև այլ հարկատեսակներ, որոնք առավել մեծ հարաբերական կշիռներ կարող են ունենալ տեղական բյուջեներում: Մակայն փաստն այն է, որ դրանք հատկացվում են պետական բյուջե, և համայնքը անմասն է մնում մյուս հարկատեսակների գծով մուտքերից: Բիզնես-համայնք արդյունավետ համագործակցության համար հիմք կարող է դառնալ համայնքի բյուջեի եկամուտների մեծացումը, ինչ էլ իր հերթին կարող է նպաստել համայնքի բյուջեի՝ պետական բյուջեից ունեցած կախվածության նվազմանը: Վերջինս էլ

հիմնական խոչընդոտներից է հանդիսանում ապակենտրոնացման արդյունավետ իրականացման գործում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Կապան համայնքի տնտեսական զարգացման պլան, 2018-2020 թթ., 1-41 էջ, <https://www.kapan.am/Pages/DocFlow/Def.aspx?nt=1&a=v&g=ceb18457-6073-4933-8da0-0e8458761441>
2. ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի կայքէջ, Հրապարակումներ ըստ տարիների, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011-2021 թթ. եռամսյակային կտրվածքով, Արտադրության հատված, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_121.pdf
https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf
3. ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի կայքէջ, Հրապարակումներ ըստ տարիների, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011-2021 թթ. եռամսյակային կտրվածքով, Աշխատանքային շուկայի ցուցանիշներ, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_141.pdf
https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_141.pdf
4. Համայնքի բյուջետավորման ուղեցույց, Վ. Շահբազյանի, Երևան, 2010
5. Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային եկամուտների 2011-2021 թթ.-երի տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>
6. Սյունիքի մարզի համայնքային բյուջետային ծախսերը 2011-2021 թթ.-ների տարեկան հաշվետվություններ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>
7. «Վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 30 հունիսի 1996 թվականին (օրենքի նախագծեր՝ ընդունված 2015 թվականի նոյեմբերի 24-ին, ընդունված 2016 թվականի հունիսի 17-ին, ընդունված 2017 թվականի հունիսի 9-ին)
8. Andrey Yushkov, “Russian Journal of Economics 1”, Issue 4, 2015, “Fiscal decentralization and regional economic growth: Theory, empirics, and the Russian experience”, page 404-418, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405473916000052>
9. George W. Hammond, Mehmet S. Tosun, “The Impact of Local Decentralization on Economic Growth: Evidence from U.S. Countries”, Discussion Paper No. 4574, 2009, 1-32 pages, <https://docs.iza.org/dp4574.pdf>
10. Sonni Yulindra, “International Institute of Social Studies”, 2012, “The Effect of Fiscal Decentralization on Local Economic Growth in Sumatera Barat Province”, 1-37, <https://thesis.eur.nl/pub/13139>
11. Wa Ariadi, M. Anas, Muhammad Yasser Fedayyen, Tiolina Evi, Irma, Heny Sidanti, “Financial Performance and Economic Growth of Government in the Province of Papua in the Pandemic”, Advances in Economics, Business and Management

Research, 2021, volume 205, pages 93-96, <https://www.atlantispress.com/proceedings/icsebe-21/125969296>

References

1. Kapan hamaynk'i tntesakan zargac'man plan, 2018-2020 t't'. 1-41 ej, <https://www.kapan.am/Pages/DocFlow/Def.aspx?nt=1&a=v&g=ceb18457-6073-4933-8da0-0e8458761441>
2. HH Azgayin vicakagrakan komitei kayk'ej, Hraparakumner st tarineri, HH soc'ial-tntesakan vicak 2011-2021 t't'. eramsyakayin ktrvack'ov, Artadrut'yan hatvac, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_121.pdf
https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf
3. HH Azgayin vicakagrakan komitei kayk'ej, Hraparakumner st tarineri, HH soc'ial-tntesakan vicak 2011-2021 t't'. eramsyakayin ktrvack'ov, Asxatank'ayin sukayi c'uc'anisner, https://armstat.am/file/article/sv_03_11a_141.pdf
https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_141.pdf
4. Hamaynk'i byujetavorman ugec'uyc', V. Sahbazyani, Erevan, 2010
5. Syunik'i marzi hamaynk'ayin byujetayin ekamutneri 2011-2021 t't'.-eri tarekan hasvetvut'yunner, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>
6. Syunik'i marzi hamaynk'ayin byujetayin caxser 2011-2021 t't'.-neri tarekan hasvetvut'yunner, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>
7. «Varc'atarack'ayin bazanman masin» HH orenk' ndunvac 30 hunisi 1996 t'vakani (orenk'i naxagcer ndunvac 2015 t'vakani noyemberi 24-in, ndunvac 2016 t'vakani hunisi 17-in, ndunvac 2017 t'vakani hunisi 9-in)
8. Andrey Yushkov, "Russian Journal of Economics 1", Issue 4, 2015, "Fiscal decentralization and regional economic growth: Theory, empirics, and the Russian experience", page 404-418, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405473916000052>
9. George W. Hammond, Mehmet S. Tosun, "The Impact of Local Decentralization on Economic Growth: Evidence from U.S. Countries", Discussion Paper No. 4574, , 2009, 1-32 pages, <https://docs.iza.org/dp4574.pdf>
10. Sonni Yulindra, "International Institute of Social Studies", 2012, "The Effect of Fiscal Decentralization on Local Economic Growth in Sumatera Barat Province", 1-37, <https://thesis.eur.nl/pub/13139>
11. Evi, Irma, Heny Sidanti, "Financial Performance and Economic Growth of Government in the Province of Papua in the Pandemic", Advances in Economics, Business and Management Research, 2021, volume 205, pages 93-96, <https://www.atlantispress.com/proceedings/icsebe-21/125969296>

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
(ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Քրիստինե Մուրադի Թաթոսյան

Համառոտագիր: Սյունիքի մարզի համայնքների խոշորացման գործընթացը գրեթե ավարտուն տեսք է ստացել, ինչը թույլ է տալիս ուսումնասիրել ապակենտրոնացման կիրառման արդյունավետությունը տեղական տնտեսական զարգացման տեսանկյունից: *Թեմայի արդիականությունը* պայմանավորված է համայնքների խոշորացման արդյունքում ապակենտրոնացման համակարգի արդյունավետության գնահատման անհրաժեշտությամբ, ինչը մեր հետազոտությունում դիտարկվում է տեղական տնտեսական զարգացման համատեքստում:

Կամայական համայնքում գործող ձեռնարկությունը, որն իր տնտեսական գործունեության ընթացքում օգտագործում է համայնքի ռեսուրսները, ենթադրվում է, որ գոյացող միջոցների մի մասը պետք է ուղղի համայնքի բյուջե, որպեսզի համայնքային իշխանությունները ուղղակիորեն շահագրգռվածություն ունենան նպաստել բիզնեսի հետագա զարգացմանը և ստեղծել բիզնես միավորին աջակցող միջավայր: *Հետազոտության նպատակն է* գնահատել Սյունիքի մարզի տնտեսական ապակենտրոնացման արդյունավետության մակարդակը մարզի համայնքների խոշորացման համատեքստում: *Հետազոտության խնդիրներ են՝* գնահատել խոշորացման ազդեցությունը Սյունիքի մարզի համայնքների ծախսային և եկամտային առաջնահերթությունների վրա, պարզել Սյունիքի մարզում գործող ձեռնարկություններից գոյացած հարկատեսակների ընդհանուր դինամիկան և համայնքների եկամուտների ընդլայնման ազդեցությունը տեղական սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա:

Հոդվածում օգտագործվել է տվյալների *համեմատության մեթոդը*, *վերլուծության մեթոդը* տնտեսական գործընթացների պատճառահետևանքային կապերը գնահատելու համար: Օգտագործվել է նաև *ռեգրեսիոն վերլուծության մեթոդը՝* գնահատելու համար Սյունիքի մարզի համայնքների եկամուտների ընդլայնման ազդեցություն թողարկած արդյունաբերական արտադրանքի և աշխատուժի առաջարկի վրա:

Ըստ հետազոտության գիտական նորույթի՝ համայնքների խոշորացումը դրականորեն է ազդել համայնքների ընդհանուր եկամուտների ավելացման ու ֆոնդային ծախսերի որակական և քանակական ցուցանիշների վրա: Սակայն համայնքը ունի շատ քիչ դերակատարություն տեղական բիզնեսի հետ համագործակցելու գործում: Վերջինս, իր գործունեությունից գոյացող հարկատեսակներից շատ քիչ մասն է մասհանում համայնքի բյուջե, ինչը զսպում է համայնքի տնտեսական շարժառիթը բիզնեսի հետ համագործակցելու համատեքստում: Սակայն նման պայմաններում անգամ համայնքները (*կոռեյացիոն վերլուծության արդյունքում*) ունեն էական ազդեցություն իր տարածքում թողարկված արդյունաբերական արտադրանքի և աշխատուժի առաջարկի վրա: Ուստի

կարիք է առաջանում *արդյունավետ կերպով կիրառել հետազոտության հիմնական արդյունքները*՝ մեծացնելով համայնքների դերակատարումը բիզնես միավորներին աջակցելու, արդյունավետ ներդրումային դաշտ ստեղծելու և փոխշահավետ գործարար հարաբերություններ հաստատելու համար ֆինանսական անկախության մեծացման և վերջինս կարգավորող որոշակի մեխանիզմների ներդրման միջոցով:

Բանալի բառեր՝ համայնքների խոշորացում, Սյունիքի մարզ, տնտեսական ապակենտրոնացում, բիզնես, համայնք, սեփական եկամուտ, կոռեկցիա

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ (НА ПРИМЕРЕ СЮНИКСКОГО МАРЗА)

Кристине Мурадовна Татосян

Аннотация: Процесс укрупнения общин Сюникского марза практически завершен, что позволяет изучить эффективность применения децентрализации с точки зрения местного экономического развития. **Актуальность темы** обусловлена необходимостью оценки эффективности системы децентрализации в результате укрупнения общины, которая в нашем исследовании рассматривается в контексте местного экономического развития.

Цель исследования - оценить уровень эффективности экономической децентрализации в Сюникском марзе в контексте укрупнения общин региона. **Задачи исследования** - оценить влияние укрупнения на приоритеты расходов и доходов общин Сюникской области, выяснить общую динамику налогов, генерируемых предприятиями, действующими в Сюникской области и влияние расширения доходов общин на местное социально-экономическое развитие.

При анализе применялся **метод сравнения данных**, а **метод анализа** применялся для оценки причинно - следственных связей экономических процессов. **Был использован метод регрессионного анализа** для оценки влияния увеличения доходов общин Сюникского марза на произведенную промышленную продукцию и предложение рабочей силы.

В результате последних научных исследований выяснилось, что укрупнение общин положительно сказалось на увеличении общих доходов общин и качественно-количественных показателей расходования средств фонда. Однако, община играет очень маленькую роль в партнерстве с местным бизнесом.

Последний отчисляет очень мало налогов, полученных от своей деятельности, в бюджет общины, что сдерживает экономическую мотивацию общины в контексте сотрудничества с бизнесом. Однако, даже в таких условиях, общины (**в результате корреляционного анализа**) оказывают существенное влияние на, произведенную общинами, промышленную продукцию и предложение рабочей силы.

Поэтому возникает необходимость **эффективного применения основных выводов исследования** за счет повышения роли сообществ в поддержке бизнес-единиц, создания эффективной инвестиционной среды, налаживания взаимовыгодных деловых отношений, внедрения определенных механизмов регулирования.

Ключевые слова: укрупнения общин, Сюникская область, экономическая децентрализация, бизнес, община, собственный доход, корреляция

THE EFFECTIVENESS OF ECONOMIC DECENTRALIZATION IN THE CONTEXT
OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORMS
(BY THE EXAMPLE OF SYUNIK REGION)

Kristine Murad Tatosyan

Abstract: The enlargement process of communities of Syunik region is almost complete, which allows studying the effectiveness of decentralization in terms of local economic development. *The aim of the research* is to assess the level of effectiveness of economic decentralization in Syunik region in the context of amalgamating the communities. *The urgency of the topic* is due to the need to assess the effectiveness of the decentralization system as a result of community enlargement, which is viewed in the context of local economic development. The enterprise operating in an arbitrary community, which uses the resources of the community during its economic activity, is expected to transmit a part of its generated funds to the community budget, so that the community authorities have a direct interest in promoting further business development. *The objectives of the research* are to assess the impact of enlargement on the expenditure-income priorities of the communities of Syunik region, to find out the general dynamics of taxes generated by enterprises operating in Syunik region, to assess the impact of expanding community incomes on local socio-economic development.

The method of data comparison was used while writing the article and *the method of analysis* was used to assess the cause-and-effect relationships of economic processes. *The method of regression analysis* was used to assess the impact of the expanding the incomes of Syunik communities on the supply of industrial products and labor supply.

According to the scientific novelty of the research the enlargement of communities positively affected the increase of the total incomes of the communities and the qualitative-quantitative indicators of the fund expenditures. And community plays very little role in collaborating with local businesses. The latter pays very little amount of the taxes generated from its activities to the community budget, which restrains the economic motivation of the community in the context of cooperating with business. However, even in such conditions, the communities (*as a result of the correlation analysis*) have a significant impact on the supply of industrial products or labor in its territory.

Therefore, there is a need to effectively use the main findings of the study increasing the role of communities by supporting business units, creating an effective investment field, establishing mutually beneficial business relationships, and introducing certain regulatory mechanisms.

Keywords: Enlargement of communities, Syunik region, economic decentralization, business, community, personal income, correlation

ՀՀ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արսեն Սլավիկի Ըոքոյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 18.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն. Աշխարհի բոլոր երկրներում 2020թ. սկսած տնտեսական աճի տեմպերը ենթարկվել են չկանխատեսված փոփոխությունների: Այս համատեքստում անհրաժեշտ է բացահայտել այն տնտեսական գործոնները, որոնք առավել մեծ ազդեցությունն ունեն առանձին երկրների և համաշխարհային տնտեսության վրա: Նման հետազոտությունները հնարավորություն կտան հնարավորինս արագ վերադարձնել նախաճգնաժամային տնտեսական աճի տեմպերը: Այս դեպքում պետք է նշել նաև, որ ճգնաժամի ցանկացած հաջորդ ալիք կարող է կործանարար լինել ինչպես զարգացող, այնպես էլ զարգացած երկրների տնտեսական համակարգերի համար: Այսպիսի պայմաններում վճռորոշ դեր է ստանում տնտեսական աճի խթանման արդյունավետ կառուցակարգերի բացահայտումը և ներդրումը տնտեսական քաղաքականությունում: ՀՀ տնտեսության զարգացումը մեծապես կախված է երկրի վարկանիշից, որն էլ իր հերթին կախված է տնտեսական այն հիմնական գործոններից, որոնցով պայմանավորվում է այդ վարկանիշը: Այդ գործոնների ուսումնասիրությունը և դրանց վերլուծությունը մեծ կարևորություն ունի ՀՀ տնտեսական զարգացումն ապահովելու գործում, հետևապես խիստ **արդիական** է:

Հետազոտական աշխատանքի **նպատակն է** բացահայտել այն գործոնները, որոնք ՀՀ տնտեսական զարգացման համար առավել կարևորն են, և թե որտեղ ՀՀ-ն ունի կամ կարող է ունենալ առավելություններ: Ուստի այդ նպատակի իրականացման համար **խնդիր է դրվել** ուսումնասիրել ՀՀ և հարևան մի շարք երկրների նույն ցուցանիշները, վերլուծել դրանք, ստանալ քանակական և որակական գնահատականներ:

Տնտեսական գործոնները պատմական բոլոր ժամանակահատվածներում էլ հանդիսացել են սլյալ ժամանակի տնտեսագետների հետազոտության կարևոր օբյեկտներ, սակայն ժամանակի ընթացքում ինչպես առանձին երկրների, այնպես էլ համաշխարհային տնտեսությունում տեղի ունեցող փոփոխությունները առաջ են բերում նոր գործոններ, կամ փոփոխության են ենթարկում արդեն առկա գործոնների ազդեցության չափը և որակը, ուստի անհրաժեշտ է դրանք անընդհատ ուսումնասիրել:

Գրականության վերլուծություն. Տնտեսական աճի գործոնները տարբեր տնտեսագետների կողմից ստացել են տարբեր բնութագրեր և մեկնաբանություններ: Օրինակ, Կոբի և Դուգլասի աշխատություններում որպես տնտեսական աճի

գործոններ են ներկայացվում արտադրական ֆունկցիայի տարրերը, մասնավորապես՝ հեղինակային արտադրական ֆունկցիայի տարրերը¹:

Ամերիկացի տնտեսագետ Մորիս Քոփելանդը տնտեսական գործոնների վերլուծության գործընթացում առաջարկել է կիրառել արտադրական գործոնների ռեսուրսատարության հաշվեկշիռը և ներառել ազգային հաշիվների մեթոդը²:

Տնտեսական գործոնների ուսումնասիրության նախնական փուլերում տնտեսագետները որպես տնտեսական աճի հիմնական խթան են համարել արտադրողականության աճը³:

Տնտեսական գործոնների՝ մասնավորապես տնտեսական աճի վրա ազդող գործոնների ավելի խորը ուսումնասիրությանը զուգահեռ առաջ է եկել դրանց դասակարգման և խմբավորման անհրաժեշտություն: Տնտեսագետ Ռ. Լուկասը տնտեսական աճի գործոնները դասակարգել է երկու խմբի՝ քանակական և որակական: Քանակական գործոնները տնտեսական աճի վրա ազդում են ինսայդության նորմի փոփոխության միջոցով, իսկ որակական գործոնները ազդում են ներդրումների արդյունավետության վրա⁴: Այս դասակարգումը մոնետարիստական է, սակայն բոլոր տնտեսագիտական ուղղություններին հատուկ դասակարգումների մշակման միջոցով հնարավոր է դառնում ստանալ ընդհանրական մոտեցում տնտեսական գործոնների համար:

Հայկական տնտեսագիտական գրականությունն ուսումնասիրելով կարող ենք հանդիպել տնտեսական աճի գործոնների հետևյալ բաժանման՝ զուտ տնտեսականի և ոչ տնտեսականի: Տնտեսագետ Գ. Կիրակոսյանի և ուրիշների կարծիքով այս բաժանումը պայմանական է և քանակապես դժվար է սահմանազատել դրանց, քանի որ գործնականում աճի ցանկացած տնտեսական գործոնի մեծության մեջ միշտ գոյություն ունի ոչ տնտեսական բաղադրիչ և հակառակը⁵: Վերջին ժամանակներում տնտեսական հետազոտություններում լայն տեղ է տրվում տնտեսական աճի բազմագործոն մոդելներին, որոնք ներառում են 20-ից ավել գործոններ:

Մեթոդաբանություն. Ներկայացված հետազոտական աշխատանքում կիրառվել են վիճակագրական, վերլուծական, համեմատության և արստրակցիայի մեթոդները: Վիճակագրական մեթոդի հիման վրա հավաքագրվել են հետազոտության համար անհրաժեշտ տվյալները, որոնք մշակվել են վերլուծական մեթոդի միջոցով, տվյալները համեմատվել են տարածաշրջանային մի շարք երկրների տվյալների հետ, իսկ արստրակցիայի մեթոդը հնարավորություն է տվել վերացարկվել ոչ էական գործոններից՝ առաջ մղելով առավել էական գործոնները:

¹ Cobb C. W. Douglas P. H., A theory of production. American Economic Review: Supplement, Papers and Proceedings of the Fortieth Annual Meeting of the American Economic Association: 18(1), 1928, p. 139

² Copeland M. A., Concepts of National Income, in Studies on Income and Wealth, National Bureau of Economic Research, New York: Vol. 2, 1937, p. 10-48

³ Griliches Z., Journal of Economic Literature. Vol. 34, № 3, 1996, p. 1324-1330

⁴ Lucas R., On the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 1988, p. 21-23

⁵ Գ. Կիրակոսյան և ուրիշներ, Տնտեսագիտության տեսություն /ուսումնական ձեռնարկ/ Երևան 2009, էջ 566

Վերլուծություն. Ընդհանուր առմամբ տնտեսական աճի աղբյուրները բաժանվում են ըստ գործոնների՝ երեք խմբերով: Պայմանականորեն առաջին խմբում ներառվում են առաջարկի գործոնները: Այս գործոններով է պայմանավորվում հասարակական արդյունքի և արտադրության աճը: Այս գործոնները ներկայացնում են տնտեսական աճի պոտենցիալը, որը պայմանավորված է արտադրական ռեսուրսների որակական և քանակական բնութագրերի հետ: Երկրորդ խմբում պահանջարկի գործոններն են, որոնք հնարավորություն են տալիս իրացնել երկրի տնտեսական ներուժը: Այս գործոնների միջոցով է ապահովվում ռեսուրսների լրիվ ներգրավումը տնտեսական շրջանառության մեջ: Վերջին խմբում ներառված են բաշխման կամ արդյունավետության գործոնները, որոնց միջոցով ներկայացվում են արտադրական ռեսուրսների բաշխումը այնպես, որ թույլ կտա ապահովել դրանց առավելագույն արդյունավետ օգտագործումն, ինչպես նաև վերջնական արդյունքի ստացումը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ լայն տարածում ունի արտադրության երեք գործոնային տեսությունը: Այս տեսության զարգացմանը զուգահեռ արտադրության գործոններն սկսեցին ավելի խորը քննարկման առարկա դառնալ: Այս տեսանկյունից տնտեսական աճի և դրա վրա ազդող գործոնները փոխկապակցված են: Սակայն պետք է նշել, որ տնտեսական աճի վրա ազդող կամ աճն ապահովող այս կամ այն գործոնի ազդեցության չափը հստակ որոշելը շատ բարդ է: Ուսումնասիրության ենթակա բոլոր գործոններն ունեն հավաքական բնույթ և բաղկացած են փոքր տարրերից: Հետևաբար, այս հանգամանքը ավելի է բարդացնում ուսումնասիրությունը: Այս խնդրից խուսափելու համար որոշ գործոնների ազդեցությունը պետք է համարենք ոչ էական և ուսումնասիրության առարկա կհանդիսանան այն գործոնները, որոնք ՀՀ տնտեսական զարգացման և ՀՀ միջազգային վարկանիշի բարձրացման տեսանկյունից ամենակարևորն են, կամ ունեն ամենամեծ պոտենցիալը:

Համաշխարհային տնտեսական զարգացման և դրան զուգահեռ տնտեսագիտական մտքի զարգացման տարբեր փուլերում առաջնային դերում հանդես է եկել տնտեսական գործոններից որևէ մեկը: Օրինակ՝ մինչ արդյունաբերական տնտեսության շրջանում այդպիսի գործոն էր համարվում հողը, իսկ արդյունաբերական դարաշրջանում տնտեսական զարգացում ապահովող գործոն դարձավ կապիտալի կուտակումը: Ներկայացված աշխատանքում մեծ կարևորություն է տրվում գիտատեխնիկական արաջընթացին և նորամուծություններին: Տնտեսական զարգացում ապահովող գործոնների ցանկում նորամուծությունների դերը նույնպես կախված է տնտեսական աճի որոշակի փուլից: Նորամուծությունները միշտ եղել են տնտեսական զարգացման և մասնավորապես արտադրական գործընթացների կատարելագործման հիմքում և դրա միջոցով ապահովել են տնտեսության և արտադրական գործընթացների էվոլյուցիոն զարգացումը:

Արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակի բարձրացմանը զուգահեռ ավելի մեծ նշանակություն են սկսել ստանալ նորարարությունները, իսկ հետարդյունաբերական ժամանակաշրջանում դրանք դարձել են ինչպես առան-

ձին երկրների, այնպես էլ համաշխարհային տնտեսական մակարդակի բարձրացման և զարգացման հիմնական գործոնը:

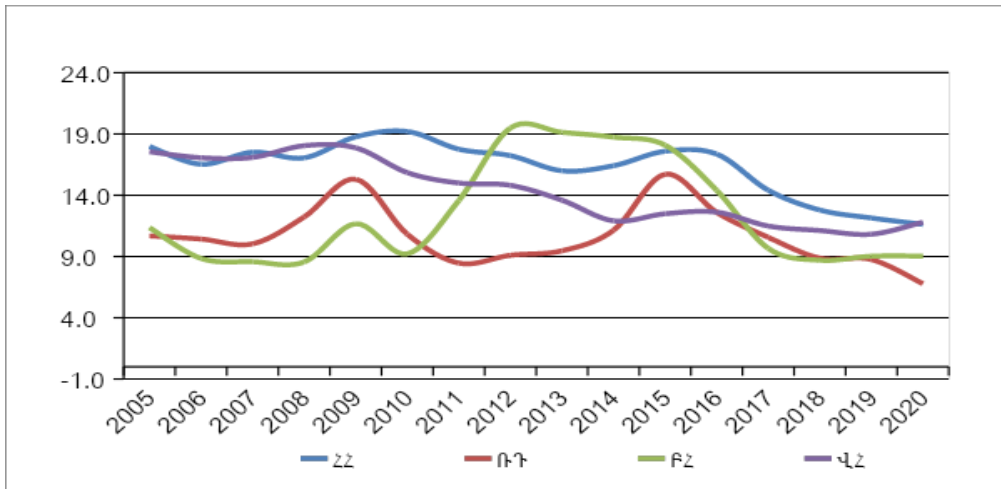
Տնտեսական աճի ժամանակակից մոդելները կարևորում են գիտատեխնիկական առաջընթացը և մարդկային կապիտալի գործոնը: Այս մոդելների հիմնական խնդիրն է մոդելավորել նորարարական գործընթացները և մարդկային կապիտալի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա: Սակայն միաժամանակ չպետք է մոռանալ այլ գործոնների մասին, որոնք ազդում են կոնկրետ երկրի տնտեսական աճի և միջազգային վարկանիշի վրա:

Աշխարհի բոլոր երկրները ունեն տնտեսական զարգացման իրենց հատուկ ուղղությունները և մշակած քաղաքականությունները: Տարբեր երկրներում կարևորություն են ստանում տարբեր գործոններ: Գործնականում առավել հաջողված են այն երկրները, որոնք առավելագույն արդյունավետությամբ են օգտագործում ամենաէական ազդեցություն ունեցող գործոնները: ՀՀ տնտեսական կարևոր գործոնների բացահայտման, դրանց առավել մեծ կարևորություն տալու և ըստ այդմ ՀՀ տնտեսական զարգացման բարձր տեմպի ապահովման ու ՀՀ միջազգային վարկանիշի բարձրացման համար անհրաժեշտ է իրականացնել վերլուծություն: Վերլուծության իրականացման համար նախ անհրաժեշտ է առանձնացնել հիմնական տնտեսական գործոնները, այնուհետև բացահայտել ՀՀ տնտեսության վրա դրանց ազդեցության չափը և պոտենցիալը, այնուհետև համեմատել դրանք մի շարք երկրների հետ:

Այժմ ներկայացնենք հիմնական տնտեսական գործոնները, որոնք ազդում են երկրի տնտեսական աճի և վարկանիշի վրա: Պետք է նշել, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածը սահմանափակված է 2020թ.-ով, որպեսզի վերլուծությունում նվազեցվի մի շարք այնպիսի գործոնների անկանխատեսելի ազդեցության ներառումը, ինչպիսիք են կորոնավիրուսային համաճարակը և 2020թ. արցախյան երկրորդ պատերազմը:

Տոկոսադրույք. Պետությունում առևտրային բանկերի կողմից առաջարկվող վարկերի միջին տոկոսադրույքը այն հիմնական գործոններից է, որոնք ազդում են տնտեսության շրջանառվող կանխիկ դրամի իրացվելիության վրա: Վարկային միջոցների հաշվին կատարվող բիզնես ներդրումների բարձր եկամտաբերությունը ներդրողների մեծ զանգվածի կարող է գրավել: Այս համատեքստում կարևոր է հաշվի առնել նաև ներդրումների արդյունավետ կառավարման ունակությունը: Չնայած այն տնտեսական գործոն չենք կարող համարել, սակայն դա ազդում է տնտեսական գործոնների վրա, հետևաբար այն ածանցյալ կերպով ազդում է նաև տնտեսության վրա: Դա կապված է այն հանգամանքի հետ, որ կառավարման արդյունավետությունը կարևոր դեր է խաղում առանձին վերցված ընկերությունների աճի գործում:

Անդրադառնալով վարկերի տոկոսադրույքներին, ներկայացնենք ՀՀ, ԵԱՏՄ խոշոր դերակատարներ ՌԴ-ի, Բելառուսի և տարածաշրջանում տնտեսական զարգացման գրեթե նույն մակարդակում գտնվող Վրաստանի առևտրային բանկերի կողմից առաջարկվող վարկերի միջին կշռված տոկոսադրույքները (ԱՄՆ դոլարով):

Գծանկար 1. Վարկերի միջին տոկոսադրույքները¹
(ԱՄՆ դոլար)

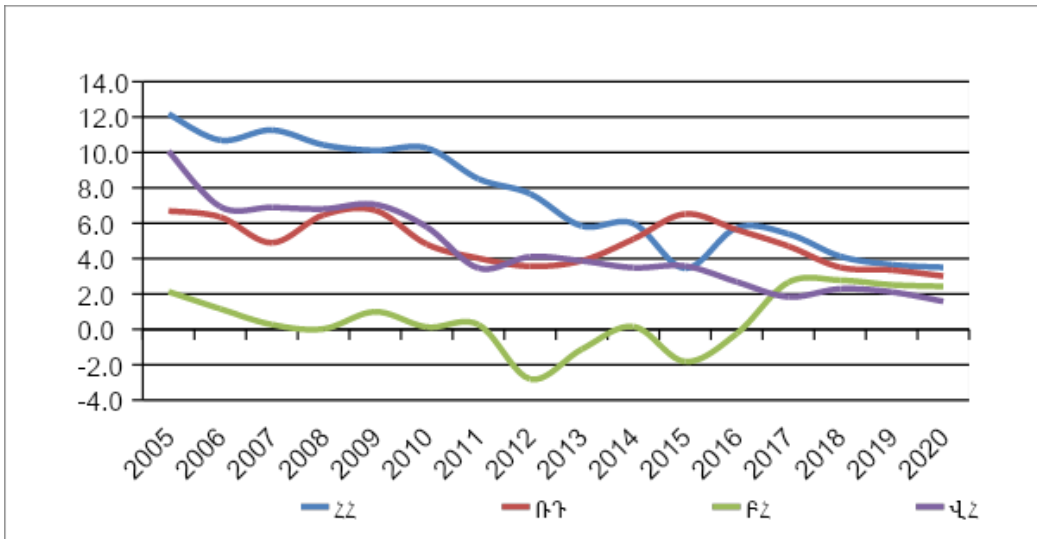
Եթե դիտարկենք ՀՀ տվյալները, ապա ակնհայտ է, որ վերջին 16 տարիների ընթացքում տոկոսադրույքների էական նվազում նկատվել է 2015-2016թթ. հետո, որը կարող է պայմանավորել ԵԱՏՄ անդամակցության գործոնով: Սակայն այս հանգամանքը առանձնակի դրական ազդեցություն չի ունեցել ՕՈՒՆ-երի վրա: 2016թ. սկսած ՀՆԱ-ում ՕՈՒՆ-երի բաժինը նվազել է 3.2%-ից դառնալով 0.4%²:

Վարկերի տոկոսադրույքներից բացի, ֆինանսական միջոցների հոսքի և շրջանառության վրա մեծ ազդեցություն ունեն նաև ավանդների տոկոսադրույքները: Այս տեսանկյունից ավելի լայն տեղեկատվություն է տալիս վարկերի և ավանդների տոկոսադրույքների միջև առկա սփրեղը:

Գծանկար 2-ի ուսումնասիրությունը հանգեցնում է մի շարք եզրակացությունների: Նախ ՀՀ-ն ուսումնասիրվող երկրների շարքում ունի ամենամեծ սփրեղը: Դա կարող է տարբեր գործոնների հետևանք լինել. կա՛մ ՀՀ առևտրային բանկերը ունեն ռիսկերի կառավարման թույլ համակարգ, կա՛մ շահույթի ստացման մեծ ախորժակ:

¹ The World Bank data, Lending interest rate (%) (reached on 01.03.2022, 13:20)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>

² The World Bank data, Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) – Armenia (reached on 06.03.2022, 10:30)
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=AM>

ՊՃՏԱՆԿԱՐ 2. Վարկային և ավանդային տոկոսադրույքների սփրեղը¹
(ԱՄՆ դոլար)

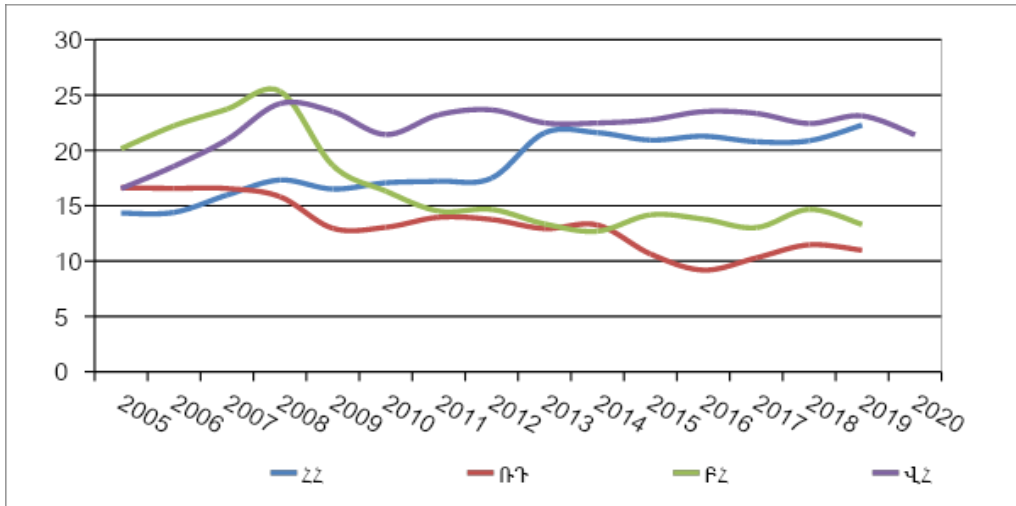
Ավանդների և վարկերի տոկոսադրույքների միջև առկա բարձր սփրեղը նշանակում է, որ առկա են ներդրումներ գրավելու հնարավորություններ: Դա կարող է իրականացվել և վարկերի տոկոսադրույքների իջեցմամբ և ավանդների տոկոսադրույքների բարձրացմամբ: Մակայն այս դեպքում ավելի ցանկալի է վարկերի տոկոսադրույքների իջեցումը, քանի որ ավանդների տոկոսադրույքների բարձրացումը կբերի բանկերի կողմից միջոցների ներգրավման, որի կարիքը օբյեկտիվորեն չկա: Հակառակ դեպքում՝ բանկերը, նման անհրաժեշտությունից ելնելով, կբարձրացնեն ավանդային տոկոսադրույքը:

Բնական է, որ ձեռքբերվող միջոցների գնի համեմատ ներդրումների ավելի բարձր եկամտաբերությունը ներդրողներին կգրավի: Եվ եթե վարկերի տոկոսադրույքը մեծանում է, երկրում ներդրումների հոսքը նվազում է և հանգեցնում է երկրի իրացվելիության նվազմանը:

Հարկային դրույքաչափ. Երկրի վարած հարկաբյուջետային քաղաքականությունը նույնպես մեծ ազդեցություն ունի տվյալ երկրի հեղինակության և տնտեսական զարգացման վրա: Անհատների եկամուտների և բիզնես եկամուտների համար սահմանած հարկային դրույքաչափը տնտեսության կարևոր մասն է: Հարկային դրույքաչափն ազդում է ամբողջական առաջարկի վրա, ապրանքների և ծառայությունների գների և դրանց վաճառքի վրա: Իհարկե այս գործոնը տնտեսության վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեցողներից մեկն է: Եթե հարկային օրենսդրությունը մեղմ է, այսինքն պետությունը կիրառում է հարկաբյուջետային խթանող քաղաքականություն, ապա այս դեպքում տնտեսական ակտի-

¹ The World Bank data, Interest rate spread (%) (reached on 08.03.2022, 16:10)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>

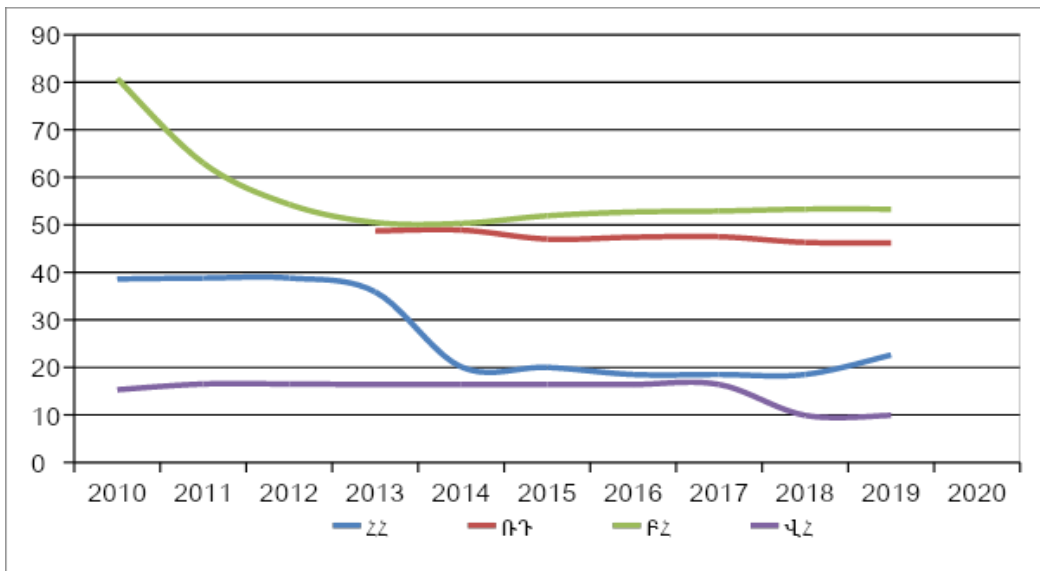
վությունը կաճի, ներդրումների ներգրավման համար էլ ավելի նպաստավոր պայմաններ կստեղծեն: Բայց այս գործիքն ունի երկակի ազդեցություն, հետևաբար հնարավոր չէ մշտապես կիրառել խթանող քաղաքականություն: Այս դեպքում ավելի նպաստավոր է այս գործիքի և այլ գործոնների համապատասխանեցված օգտագործումը, որը կունենա արդյունք կարճաժամկետում: Վերը նկարագրված բացատրությունը տես գծապատկեր 3-ում:

Գծանկար 3. Հարկային եկամուտներ՝ տոկոս ՀՆԱ-ի նկատմամբ¹

Գծանկար 4-ի տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հետազոտվող չորս երկրների շարքում Հայաստանի և Վրաստանի ցուցանիշները ավելի մոտ են իրար և տարբերվում են Բելառուսի և ՌԴ-ի նույն ցուցանիշներից: Գծանկարում ներկայացված է վերոնշյալ երկրներում հարկային և այլ վճարումների ուղղված մասհանումների մասնաբաժինը ընդհանուր շահույթում: Այստեղ երևում է, որ ՀՀ-ն ունի մրցակցային առավելություններ ՌԴ և Բելառուսի հանդեպ, սակայն զիջում է Վրաստանին: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ Վրաստանը ԵԱՏՄ անդամ պետություն չէ, և այս պարագայում ենթադրելի է, որ ԵԱՏՄ երկրների շուկաներում ներդրումներ կատարողները առավելություն տրամադրեն ՀՀ-ին, եթե բացառենք այլ ազդող գործոնների դերը:

¹ The World Bank data, Interest rate spread (%) (reached on 08.03.2022, 16:10)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>

Գծանկար 4. Հարկերի և այլ վճարումների ընդհանուր դրույքաչափը¹
(արտահայտված որպես շահույթի տոկոս)

Գնաձ. Երկրի կարևորագույն տնտեսական ցուցանիշներից է համարվում գնաձը: Գնաձի կայուն և թիրախավորված մակարդակը խոսում է երկրի հեռանկարային զարգացման հնարավորությունների մասին, և ընդհակառակը: 2005-2020թթ. վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ ժամանակահատվածում ՀՀ սպառողական գների ինդեքսը համեմատաբար ավելի կայուն է եղել քան համեմատվող մյուս երեք երկրների ցուցանիշները²³: Հետագույն ժամանակահատվածում, ուսումնասիրվող երկրներից ՌԴ-ում և Բելառուսում 2011-2015թթ. տեղի են ունեցել սպառողական գների մեծ տատանումներ: Բելառուսում դրանք 2012թ. պայմանավորված են եղել Ազգային բանկի վարած քաղաքականությամբ: Աճի հիմնական պատճառներն են եղել 2012թ. տարեսկզբից Ազգային բանկի նկատմամբ պահանջների ավելացումը և բանկերի նկատմամբ Ազգային բանկի պահանջների նվազումը⁴: ՌԴ-ում սպառողական գների աճ է նկատվում 2015թ., որը պայմանավորված է Ղրիմի հակամարտության և ՌԴ նկատմամբ տնտեսական պատժամիջոցների սահմանմամբ⁵: Եթե հրապարակված ցուցանիշների շարքում չդիտարկենք վերը նշված երկու դեպ-

¹ The World Bank data, Total tax and contribution rate (% of profit) (reached on 25.02.2022, 10:00) <https://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS?locations=AM-RU-BY-GE>

² The World Bank data Inflation, consumer prices (annual %) <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005>

³ ՀՀ ՎԲ, իրական հասվածի վիճակագրություն <https://www.cba.am/am/SitePages/statrealsector.aspx>

⁴ A.Luzgina, Monetary Policy in Belarus since the Currency Crisis 2011, October 8, 2012. freepolicybriefs.org

⁵ A. Ostroukh, Number of Russians Living in Poverty Rises, WSJ, March 21, 2016 <https://www.wsj.com/articles/number-of-russians-living-in-poverty-rises-1458581478>

քերը, ապա այս ցուցանիշով ընտրված չորս երկրները ունեն գրեթե նույն վարկանիշը: Այս դեպքում էական գործոն է դառնում արտաքին աշխարհաքաղաքական դերակատարություն ունենալու հանգամանքը: Իհարկե հետազոտվող երկրների շարքում ավելի ազդեցիկ տեղ ունի ՌԴ-ն, սակայն միաժամանակ պետք է նշել, որ այս երկրի տնտեսությունը ցնցումների է ենթարկվում հիմնականում ոչ տնտեսական պատճառներով: Հետևաբար ՀՀ-ն այս տնտեսական գործոնով կարող է գրավիչ համարվել, և դրա շարունակական կայունությունը էլ ավելի դրական կազդի մեր երկրի միջազգային վարկանիշի բարձրացման վրա:

Տնտեսական կարևոր գործոնների շարքում կարող ենք ներառել նաև հետևյալները՝

- աշխատանք, աշխատուժ և աշխատավարձ,
- օրենքներ և կառավարության վարած քաղաքականություն,
- կրթություն և ուսուցում,
- բնական պաշարներ,
- տրանսպորտ և կապ,
- երկրի շուկայի չափեր:

Հետազոտական աշխատանքի ծավալի պահանջներից ելնելով, նշված գործոններին անդրադարձ կկատարվի հետագա ուսումնասիրություններում:

Գիտական նորույթ. Իրականացված ուսումնասիրության նորույթը կայանում է նրանում, որ հետազոտվող երկրների շարքում ներառվել են և՛ ԵԱՏՄ անդամ երկրներ, և՛ միաժամանակ կառույցին չանդամակցող, սակայն տնտեսական զարգացման հարաբերականորեն նույն մակարդակում գտնվող այլ երկիր: Բացի այդ, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածը ներառում է նաև ավելի վաղ տվյալներ, երբ դեռ կառուցը չէր գործում: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ակնառու ներկայացնել կառույցի ստեղծման և անդամակցության արդյունավետությունը:

Եզրակացություն. Ուսումնասիրվող ցուցանիշների դիտարկումը ցույց է տալիս, որ ՀՀ և Վրաստանի տնտեսական ցուցանիշների միջև հարաբերական լազր մեծ փոփոխությունների չի ենթարկվել ՀՀ-ի ԵԱՏՄ մասնակցությունից հետո: Այս հանգամանքը առիթ է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ տնտեսական ցուցանիշների բարելավման և երկրի վարկանիշի բարձրացման համար ջանքերը պետք է մեծ կախում չունենան վերը նշված կառույցին անդամակցելու հանգամանքից: Տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանն ու ՀՀ միջազգային վարկանիշի բարձրացմանն ուղղված գործողությունները պետք է լինեն բազմակողմ միտված մակրոտնտեսական մակարդակում կայունության ապահովմանը: Ուսումնասիրվող երկրների տնտեսական 3 կարևոր գործոնների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ն ակնհայտ առավելություններ չունի, սակայն այդ ցուցանիշների հետազոտումը և տնտեսական ընդհանուր բնութագրերը հնարավորություն են տալիս ապագայում ձեռք բերել տեսանելի առավելություններ: Այսպիսի հնարավորությունների օգտագործումը թույլ կտա բարելավել ՀՀ վարկանիշը միջազգային ասպարեզում, ապահովել ներդրումների մեծ հոսք, աշխատաշուկայի մեծացում, ամբողջական առաջարկի և պահանջարկի համապատասխան աճ:

Առանձին անդրադառնալով ուսումնասիրված գործոններից յուրաքանչյուրին՝ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ նկատառումները և դրանց վերաբերյալ առաջարկները:

- ՀՀ-ն ուսումնասիրվող երկրների շարքում ունի վարկերի և ավանդների տոկոսադրույքների միջև առկա ամենամեծ սփրեղը: Կա՛մ ՀՀ առևտրային բանկերը ունեն ռիսկերի կառավարման թույլ համակարգ, կա՛մ շահույթի ստացման մեծ ախորժակ: Առաջին դեպքում անհրաժեշտ է բարձրացնել ռիսկերի կառավարման արդյունավետությունը, իսկ երկրորդ դեպքում ապահովել ավելի բարձր մրցակցային միջավայր:
- ՀՀ և ուսումնասիրվող երկրների հարկային քաղաքականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ն ունի մրցակցային առավելություններ ՌԴ և Բելառուսի հանդեպ, սակայն զիջում է Վրաստանին: Այս դեպքում պետք է կամ հարկային քաղաքականության մեղմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկել, կամ առաջարկել այլ առավելություններ (օրինակ ապահովել անվտանգության ավելի բարձր մակարդակ, որը պայմանավորում է երկրի վարկանիշը):
- Սպառողական գների աճի տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հետազոտվող ժամանակահատվածում ՀՀ սպառողական գների ինդեքսը համեմատաբար ավելի կայուն է եղել քան համեմատվող մյուս երեք երկրների ցուցանիշները: Այս դեպքում անհրաժեշտ է պահպանել արդյունավետ գործունեության տեմպը՝ միտվելով ավելի բարձր ճշգրտության ապահովմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Կիրակոսյան Գ. և ուրիշներ, Տնտեսագիտության տեսություն /ուսումնական ձեռնարկ/ Եր., 2009, էջ 566
2. ՀՀ ԿԲ, իրական հատվածի վիճակագրություն
<https://www.cba.am/am/SitePages/statrealsector.aspx>
3. Luzgina A. Monetary Policy in Belarus since the Currency Crisis 2011, October 8, 2012. freepolicybriefs.org
4. Cobb C. W. Douglas P. H., A theory of production. American Economic Review: Supplement, Papers and Proceedings of the Fortieth Annual Meeting of the American Economic Association: 18(1), 1928, p. 139
5. Copeland M. A., Concepts of National Income, in Studies on Income and Wealth, National Bureau of Economic Research, New York: Vol. 2, 1937, p. 10-48
6. Griliches Z. Journal of Economic Literature. Vol. 34, № 3, 1996, p. 1324-1330
7. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 1988, p. 21-23
8. Ostroukh, Number of Russians Living in Poverty Rises, WSJ, March 21, 2016
<https://www.wsj.com/articles/number-of-russians-living-in-poverty-rises-1458581478>
9. The World Bank data Inflation, consumer prices (annual %)
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005>

10. The World Bank data, Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) – Armenia (reached on 06.03.2022, 10:30)
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=AM>
11. The World Bank data, Interest rate spread (%) (reached on 08.03.2022, 16:10)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>
12. The World Bank data, Lending interest rate (%) (reached on 01.03.2022, 13:20)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>
13. The World Bank data, Tax revenue (% of GDP) (reached on 24.02.2022, 11:05)
<https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005>
14. The World Bank data, Total tax and contribution rate (% of profit) (reached on 25.02.2022, 10:00)
<https://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS?locations=AM-RU-BY-GE>

References

1. Kirakosyan G. & ovrishner, Tntesagitowt'yan tesowt'yown /owsowmnakand'er'nark/ Er&an 2009, e'j 566
2. HH KB, irakan hatvac'i vitwakagrowt'yown
<https://www.cba.am/am/SitePages/statrealsector.aspx>
3. A.Luzgina, Monetary Policy in Belarus since the Currency Crisis 2011, October 8, 2012. freepolicybriefs.org
4. Cobb C. W. Douglas P. H., A theory of production. American Economic Review: Supplement, Papers and Proceedings of the Fortieth Annual Meeting of the American Economic Association: 18(1), 1928, p. 139
5. Copeland M. A., Concepts of National Income, in Studies on Income and Wealth, National Bureau of Economic Research, New York: Vol. 2, 1937, p. 10-48
6. Griliches Z. Journal of Economic Literature. Vol. 34, № 3, 1996, p. 1324-1330
7. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 1988, p. 21-23
8. Ostroukh, Number of Russians Living in Poverty Rises, WSJ, March 21, 2016
<https://www.wsj.com/articles/number-of-russians-living-in-poverty-rises-1458581478>
9. The World Bank data Inflation, consumer prices (annual %)
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005>
10. The World Bank data, Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) – Armenia (reached on 06.03.2022, 10:30)
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=AM>

11. The World Bank data, Interest rate spread (%) (reached on 08.03.2022, 16:10)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>
12. The World Bank data, Lending interest rate (%) (reached on 01.03.2022, 13:20)
<https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?contextual=default&end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005&view=chart>
13. The World Bank data, Tax revenue (% of GDP) (reached on 24.02.2022, 11:05)
<https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?end=2020&locations=AM-RU-BY-GE&start=2005>
14. The World Bank data, Total tax and contribution rate (% of profit) (reached on 25.02.2022, 10:00)
<https://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS?locations=AM-RU-BY-GE>

ՀՀ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արսեն Սլավիկի Ընդոյան

Համառոտագիր. Տնտեսական աճը հասարակական առաջընթացի բաղկացուցիչ մաս է: Ժամանակակից համաշխարհային տնտեսության կառուցվածքը պահանջում է պետություններից լինել մրցակցային և ճկուն: Որքան բարձր է պետության գնահատականը այս բնութագրերի առումով, այնքան ավելի բարձր է այդ երկրի միջազգային վարկանիշը: ՀՀ տնտեսության զարգացումը նույնպես մեծապես կախված է երկրի վարկանիշից, որն էլ իր հերթին կախված է տնտեսական այն հիմնական գործոններից, որոնցով պայմանավորվում է այդ վարկանիշը: Հետևապես այդ գործոնների ուսումնասիրությունը և դրանց վերլուծությունը մեծ կարևորություն ունի ՀՀ տնտեսական զարգացումն ապահովելու գործում, հետևապես խիստ **արդիական է: Աշխատանքի նպատակն է** բացահայտել այն գործոնները, որոնք ՀՀ տնտեսական զարգացման համար առավել կարևորն են, և թե որտեղ ՀՀ-ն ունի կամ կարող է ունենալ առավելություններ: Ուստի այդ նպատակի իրականացման համար **խնդիր է դրվել** ուսումնասիրել ՀՀ և հարևան մի շարք երկրների նույն ցուցանիշները, վերլուծել դրանք, ստանալ քանակական և որակական գնահատականներ: Ներկայացված հետազոտական աշխատանքում կիրառվել են վիճակագրական, վերլուծական, համեմատության և արտրակցիայի **մեթոդները:**

Հետազոտելով տնտեսական երեք կարևոր գործոններ, կատարվել են **եզրահանգումներ** դրանցից յուրաքանչյուրի մասով՝ ներկայացնելով համապատասխան **առաջարկներ**, որոնք ՀՀ-ին կտան մրցակցային առավելություններ: Ներկայացված արդյունքները և առաջարկները կարող են կիրառվել ինչպես կարճաժամկետ նպատակների իրականացման համար, այնպես էլ երկարաժամկետ տնտեսական աճի ապահովմանն ու կայուն զարգացմանն ուղղված գործընթացներում:

Իրականացված ուսումնասիրության **գիտական նորույթը** կայանում է նրանում, որ մշակվել է գործիքակազմ, որը թույլ է տալիս վերլուծելով հետազոտվող երկրների շարքում ներառած և՛ ԵԱՏՄ անդամ երկրներ, և՛ միաժամանակ կառույցին չանդամակցող, սակայն տնտեսական զարգացման հարաբերականորեն նույն մակարդակում գտնվող այլ երկրի տնտեսական ցուցանիշները: Միաժամանակ, մշակված չափորոշիչները հնարավորություն են տալիս ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ներառել նաև ավելի վաղ տվյալներ, երբ դեռ կառույցը չէր գործում: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ակնառու ներկայացնել կառույցի ստեղծման և անդամակցության արդյունավետությունը:

Հետազոտության ընթացքում դիտարկված երկրների և ՀՀ տնտեսական միջաբերական գործոնների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ն ակնհայտ հարաբերական աճ չի գրանցել վերջին տասնամյակում: Միաժամանակ պետք է նշել, որ այդ ցուցանիշների հետազոտումը և տնտեսական ընդհանուր բնութագրերը թույլ են տալիս եզրակացնել, որ դրանք հնարավորություն են տալիս ապագայում ձեռք բերել տեսանելի առավելություններ: Այս հնարավորությունների առավելագույն արդյունավետությամբ օգտագործումը թույլ կտա բարելավել ՀՀ **միջազգային վարկանիշը**, որը իր հերթին շղթայական կերպով կապահովի օտարերկրյա **ներդրումների մեծ հոսք, աշխատաշուկայի մեծացում, ամբողջական առաջարկի և պահանջարկի համապատասխան աճ:**

Բանալի բառեր. տնտեսական գործոններ, տնտեսական աճ, երկրի վարկանիշ, տոկոսադրույք, հարկային դրույթաչափ, գնաճ, մրցակցություն, տնտեսական առավելություն:

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВАЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ АРМЕНИИ И РЕГИОНАЛЬНЫХ СТРАН

Арсен Славикович Эркоян

Аннотация. Экономический рост является неотъемлемой частью социального прогресса. Структура современной мировой экономики требует от стран конкурентоспособности и гибкости. Чем выше рейтинг страны по этим характеристикам, тем выше международный рейтинг этой страны. Развитие экономики Армении также во многом зависит от рейтинга страны, который, в свою очередь, зависит от основных экономических факторов, определяющих этот рейтинг. Поэтому изучение этих факторов и их анализ имеет большое значение в обеспечении экономического развития РА, по этому является крайне **актуальным. Целью работы** является выявление факторов, наиболее важных для экономического развития РА, в которых РА имеет или может иметь преимущества. Поэтому для достижения этой цели была поставлена **задача** изучить аналогичные показатели ряда соседних стран РА, проанализировать их, получить количественно-качественные оценки. В

представленной исследовательской работе использовались статистические, аналитические и сравнительные **методы** абстрагирования.

Изучив три важных экономических фактора, по каждому из них были сделаны **выводы**, представлены соответствующие предложения, которые дадут Армении конкурентное преимущество. Представленные результаты и рекомендации могут быть использованы как для краткосрочных целей, так и для долгосрочных процессов экономического роста и устойчивого развития.

Новизна исследования заключается в том, что разработан инструментарий, позволяющий анализировать экономические показатели как государств-членов ЕАЭС, так и других стран, не входящих в структуру, но находящихся на относительно близком уровне экономического развития. В то же время разработанные критерии позволяют включить более ранние данные в рассматриваемый период, когда эта структура еще не функционировала. Такой подход позволяет представить эффективность создания и членства в структуре.

Анализ ряда важных экономических факторов наблюдаемых в ходе исследования стран и Республики Армения показывает, что в Республике Армения за последнее десятилетие не было зарегистрировано явного относительного роста. В то же время следует отметить, что траектория этих показателей и общие экономические характеристики позволяют сделать вывод о том, что они дают возможность получить видимые выгоды в будущем. Максимальное использование этих возможностей улучшит международную репутацию Армении, что, в свою очередь, обеспечит большой приток иностранных инвестиций, рост рынка труда и соответствующий рост совокупного предложения и совокупного спроса.

Ключевые слова. экономические факторы, экономический рост, рейтинг страны, процентная ставка, налоговая ставка, инфляция, конкуренция, экономическое преимущество.

COMPARATIVE ANALYSIS OF IMPORTANT ECONOMIC FACTORS OF ARMENIA AND REGIONAL COUNTRIES

Arsen Slavik Erkoyan

Abstract. Economic growth is an integral part of social progress. The structure of the modern world economy requires countries to be competitive and flexible. The higher the rating of a country in terms of these characteristics, the higher the international rating of that country. The development of the Armenian economy also largely depends on the country's rating, which in turn depends on the main economic factors that determine that rating. Therefore, the study of these factors and their analysis is of great importance in ensuring the economic development of the RA, so it is very **relevant**. The **aim** of the work is to identify the factors that are most important for the economic development of the RA, where the RA has or can have advantages. Therefore, in order to achieve that goal, the **task** was set to study the same indicators of

a number of neighboring countries of the RA, to analyze them, to receive quantitative-qualitative assessments.

Examining three important economic factors, conclusions were made on each of them, presenting relevant proposals that will give Armenia a competitive advantage. Presented results and recommendations can be used for short-term goals as well as for long-term economic growth and sustainable development processes. Statistical, analytical and comparative abstraction *methods* were used in the presented research work.

The *novelty* of the study is that tools have been developed to analyze the economic performance of both the EAEU member states and other countries that are not part of the structure, but are at a relatively close level of economic development. At the same time, the developed criteria make it possible to include earlier data in the period under consideration, when this structure was not yet functioning. Such an approach makes it possible to present the effectiveness of the establishment and membership of the structure.

An analysis of a number of important economic factors observed in the course of the study of countries and the Republic of Armenia *shows that in the Republic of Armenia over the past decade no clear relative growth has been registered. At the same time, it should be noted that the trajectory of these indicators and the general economic characteristics allows to conclude that they provide an opportunity to obtain visible benefits in the future.* Making the most of these opportunities *will improve Armenia's international reputation, which in turn will ensure a large influx of foreign investment, a growth in the labor market and a corresponding increase in aggregate supply and aggregate demand.*

Keywords. Economic factors, economic growth, country rating, interest rate, tax rate, inflation, competition, economic advantage.

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ РА И ПУТИ ИХ УСТРАНЕНИЯ

Лилит Норайровна Саргсян
Евгения Арташесовна Акопян

Հոդվածը ստացվել է՝ 21.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Введение. Текущие темпы экономических изменений происходят настолько быстро, что стратегическое планирование является единственным способом формально предсказать будущие проблемы и возможности. Разработка стратегии означает уточнение перспектив развития страны, целей, стоящих перед ней проблем и, следовательно, принятие эффективных мер по их решению. Этим самым и обоснована **актуальность темы.** **Целью** данной статьи является на основе анализа проблем в законодательной сфере стратегического планирования РА выявить проблемы законодательного процесса стратегического планирования в Республике Армения за последние два десятилетия, выявить существующие проблемы в сфере и разработать эффективные пути их решения. Для достижения поставленной цели в статье поставлен и решен ряд **задач.** в частности՝ проанализировать и представить существуют ли утвержденные на государственном уровне цели национального развития, состав этих целей, их количественные показатели, временной горизонт, какими решениями они утверждаются, как проводится обсуждение этих целей и показателей в государственных исполнительных и законодательных органах власти, с бизнесом, с участием граждан, мониторинг и официальная оценка достижения национальных целей и их показателей, существует ли независимая и общественная экспертиза, существует ли законодательство о стратегическом планировании, какие стратегические документы разрабатываются в соответствии с этим законодательством, как учитываются и/или должны учитываться характеристики национальных целей в стратегических документах – доктринах, стратегиях, программах, как эти характеристики разворачиваются и детализируются в более подробные показатели следующего уровня – по отдельным отраслям, сферам деятельности, аспектам достижения целей, как обеспечиваются полнота и непротиворечивость системы таких показателей, как утверждаются стратегические документы, как организован их мониторинг, контроль реализации и оценка исполнения, как участвуют в этих процессах организации бизнеса, общественные организации, граждане.

Обзор литературы. О стратегическом планировании говорилось в работах многих экономистов и исследователей в этой области. В частности, М.А.Романюк в своей работе «О формировании системы стратегического планирования» утверж-

дает, что комплекс проблем социально-экономического развития страны и регионов, может решить эффективная система стратегического планирования¹. Как утверждает К. Н. Андрианов, обеспечение устойчивого социально-экономического развития страны, ускорение экономического роста и повышение экономической безопасности невозможно обеспечить без развитой и действенной системы стратегического планирования социально-экономического развития.² Как утверждает В. Е. Лепский, У России не будет будущего, если не организовать процессы стратегического целеполагания и стратегического проектирования на современных научных основаниях, с учетом специфики сложившихся реалий в стране и в мировом сообществе. Эти процессы должны быть ориентированы на повышение благосостояния народа и национальную безопасность страны, а также гармонию субъектов развития и мирового сообщества в целом³. Данное утверждение можно отнести и к Республике Армения.

В своей научной статье Е.Б.Ленчук и другие обосновывают эффективность изучения и применения подходов к стратегическому планированию, учета как позитивного опыта. По их мнению, на сегодняшний день в условиях новых масштабных, и прежде всего, научно-технологических, вызовов и сложности решаемых социально-экономических проблем необходимость возрождения фундаментальных научных основ планирования проявляется с новой силой⁴.

По мнению к.э.н., профессора Е.А. Волковой, стратегическое планирование включает в себя определение ключевых целей и путей их достижения. Оно является основой для принятия управленческих решений расписывается на несколько лет вперед⁵. А доктор экономических наук, профессор Ваганян Г. утверждает, что для повышения эффективности и качества управленческих решений необ-

¹ Романюк М.А., О формировании системы стратегического планирования, Экономика, Известия ТСХА, выпуск 5, 2010 год, стр 121, <https://cyberleninka.ru/article/n/o-formirovanii-sistemy-strategicheskogo-planirovaniya/viewer>

² Андрианов К. Н., Организационно-экономические и законодательные направления развития системы стратегического планирования в РФ, Разработка системы стратегического планирования и ее интеграция в систему государственного управления, СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ заседания экспертной сессии симпозиума «Проблемы стратегического управления» 11 апреля 2019 г., стр 159, http://www.fa.ru/org/science/epipeb/SiteAssets/%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_3.pdf

³ Лепский В. Е., Совершенствование стратегического целеполагания на основе системы распределенных ситуационных центров, Разработка системы стратегического планирования и ее интеграция в систему государственного управления: Сборник материалов симпозиума «Проблемы стратегического управления», Москва, 11 апреля 2019 г. , стр 146

⁴ Ленчук Е.Б., Войтоловский.Ф.Г, Кувалин Д.Б., Стратегическое планирование в государственном управлении: опыт, возможности и перспективы // Проблемы прогнозирования. Проблемы прогнозирования, 2020, № 6, стр 48, <https://www.imemo.ru/files/File/ru/Articles/2020/strategicheskoe-planirovanie-v-gosudarstvennom-upravlenii.pdf>

⁵ Бурганова А.Р., Волкова Е.А., СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ В ОРГАНИЗАЦИИ, Стратегическое планирование и развитие предприятий: материалы Восемнадцатого всероссийского симпозиума. Москва, 11–12 апреля 2017 г. стр 25, <https://symposium-cemi.ru/wp-content/uploads/2019/08/simposium18.pdf>

ходимо использовать систему сбалансированных индикаторов (ССИ), который позволяет осуществить наглядный, действенный, надежный и всеобщий контроль за осуществлением государственной власти и обеспечить выбор корректирующих управленческих воздействий¹.

Методология исследования: Методологической основой данной статьи послужили в основном законодательные, нормативные акты, регулирующие сферу, постановления Правительства РА, различные стратегии, доктрины последних двух десятилетий. А также при анализе использовались материалы электронных информационных площадок. В ходе исследования применялись системный, ситуационный, а также сравнительный методы анализа.

Основной анализ: В Армении цели национального развития в общем виде представлены в Конституции страны, которая прошла несколько этапов развития. Ниже представлены этапы развития Конституции Республики Армения и соответствующие изменения в определениях национальных целей развития. Конституция является основой правовой системы Армении, основным законом страны, которому должны соответствовать все остальные законы и правовые акты. Конституция является также ценностно-идеологическим документом, определяющим самые основные принципы устройства общества, к практическому применению и укреплению которых должно стремиться государство. Первая Конституция РА была принята 05 июля 1995 года референдумом². В дальнейшем поправки к Конституции были приняты в результате всенародного референдума 27 ноября 2005г³. Однако в данном варианте не было изменений в формулировках национальных целей развития. До этого момента последним этапом развития Конституции РА можно считать Конституцию, принятую 06 декабря 2015г. референдумом, которая внесла изменения в систему правления в Армении. В результате страна с полупрезидентской перешла на парламентскую систему правления, и в которой гласит о том, что армянский народ, основываясь на фундаментальных принципах армянской государственности и общенациональных целях, закрепленных в Декларации о независимости Армении, осуществивший священный завет своих свободолюбивых предков о восстановлении суверенного государства, преданный делу укрепления могущества и процветания Родины, во имя обеспечения свободы поколений, общего благосостояния, гражданского согласия, подтверждая свою верность общечеловеческим ценностям, принимает Конституцию Республики Армения⁴.

Национальные ценности и цели развития Армении представлены также в Стратегии национальной безопасности Республики Армения, одобренной на заседании Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения

¹ Ваганян Г., Ваганян О., Ключевые проблемы России в неэффективном конституционном менеджменте, стр 1 <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/inion2016.pdf>

² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1>

³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=78870>

⁴ <http://www.concourt.am/ru/normative-legal-bases/constitution-of-ra>

26 января 2007 г.¹. Первая часть стратегии представляет 5 фундаментальных ценностей национальной безопасности Республики Армения: независимость, защищенность государства и народа, мир и международное сотрудничество, сохранение идентичности армянства, благосостояние. 10 июля 2020г. по решению Совета национальной безопасности Республики Армения была принята новая Стратегия национальной безопасности Республики Армения².

Дальнейшая конкретизация целей, определенных в Конституциях и в Стратегиях национальной безопасности Армении происходит в рамках программы Правительства в электоральный год. К примеру, в Программе Правительства Республики Армения (2012-2017гг.)³ представлены 3 основных цели национального развития РА: Повышение конкурентоспособности экономики, Развитие человеческого капитала, Развитие институционального потенциала. Во 2-ой части Программы Правительства страны 2012-2017гг. представлены целевые показатели данной программы, которые должны были быть достигнутыми в пятилетний срок. На основе Постановления Правительства Республики Армения № 646-А от 19 июня 2017г. в Национальное Собрание представлена программа Правительства Республики Армения 2017-2022гг.⁴. В данной программе представлены следующие цели: обеспечение мира, подкрепленного мощной защитой, инклюзивный рост для всех слоев населения, активное вовлечения всех граждан Армении в общественную жизнь посредством стабильного экономического развития. Реализацией данной Программы Правительства также представлены целевые показатели. Новое Правительство страны после революции разработала новую Программу в 2018г. На основе Постановления Правительства Республики Армения № 581-А от 1 июня 2018г. в Национальное Собрание представлена программа Правительства Республики Армения 2018⁵. По сравнению с предыдущими Программами Правительства, данная Программа не была разработана на пятилетний срок и представляла общие ориентиры правления нового Правительства, без обозначений целевых показателей. На основе Постановления Правительства Республики Армения № 65-А от 8 февраля 2019г. в Национальное Собрание представлена Программа Правительства Республики Армения 2019⁶. В данной программе на ближайшие 5 лет представлены следующие цели развития: строительство высокотехнологичной, промышленной, а также соответствующей высоким природоохранным стандартам, экспортоориентированной, конкурентоспособной и инклюзивной экономики. В данной программе представлены лишь единичные целевые показатели. 21 сентября 2020г. Премьер-министр Республики Армения Никол Пашинян в рамках мероприятий по случаю 29-летия независимости Армении, представил

¹ <https://www.mfa.am/filemanager/Statics/Doctrinerus.pdf>

² https://www.primeminister.am/u_files/file/Different/AA-Razmavarutyun-Final.pdf

³ <https://www.gov.am/files/docs/970.pdf>

⁴ <https://www.gov.am/files/docs/2207.pdf>, <https://www.gov.am/files/docs/2220.pdf>

⁵ <https://www.gov.am/files/docs/2782.pdf>

⁶ <https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf>, <https://www.gov.am/files/docs/3563.pdf>

Стратегию трансформации Армении до 2050 года¹. Идеологической основой для Стратегии трансформации Армении до 2050 года является принятая в 2020г. Стратегия национальной безопасности, но до 2050 года со стратегической точки зрения выделяются 4 основные ценности: Армянская государственность, Образование, Индивид, Труд. Следующей идеологической основой для Стратегии трансформации Армении до 2050 года являются национальные цели Армении- вечность армянской государственности, высокая значимость гражданства Республики Армения, сохранение и развитие национальной и государственной идентичности армянского народа и сплочение всеармянского потенциала. В Стратегии отмечаются следующие мегацели: образованный и способный гражданин, народ, защищенная Армения, эффективное и подотчетное управление, здоровый и обеспеченный гражданин, народ, многодетные и благополучные семьи, правовая Армения, массовый экспорт обрабатываемой продукции, чистая и зеленая Армения, разумное развитие территорий, производящее и ответственное фермерство, большая репатриация и интеграция, связанная с миром Армения, возобновляемая и общедоступная энергетика, привлекательная для предпринимателей Армения, наукоемкая Армения, узнаваемая, уважаемая и гостеприимная Армения.

В данной Стратегии целевые показатели обозначены только на 2050г., а промежуточные целевые показатели не представлены. В результате внеочередных парламентских выборов 20 июня 2021 года, по Постановлению Правительства Республики Армения № 1363-А от 18 августа 2020г. в Национальное Собрание РА представлена Программа Правительства Республики Армения (2021-2026гг.)². Программа основана как минимум на 9-и из 16 мегацелей Стратегии преобразования Армении до 2050 года. Для достижения этих целей в Программе представлены целевые показатели до 2026г., в частности, достичь уровня среднегодового роста ВВП минимум 7 % (в благоприятных (внешних экономических условиях — 9 %), довести фонд заработной платы и приравненных к ней выплат негосударственной сферы формального сектора — 25 % ВВП, понизить уровень безработицы — ниже 10 %, достичь соотношению инвестиции/ВВП минимум 25 %, довести соотношение прямые иностранные инвестиции/ВВП к 6 %, довести долю малого и среднего предпринимательства в ВВП до 55 %, увеличение финансирования мероприятий, направленных на развитие предприятий обрабатывающей промышленности, обладающих потенциалом создания экспортной продукции — с предоставлением в ближайшие 5 лет как минимум 80 млрд драмов, создать 3 промышленных и развить уже существующие зоны, довести долю обрабатывающей промышленности в ВВП как минимум до 15%, привлечь порядка 35 тысяч человек в сферу высоких технологий и довести оборот этого сектора до 500 млрд драмов, что составит 6-7 % от ВВП, ежегодно увеличить количество интенсивных садов на 1 000 гектаров, течение ближайших 5 лет ввести полное страхование сельско-

¹ https://www.primeminister.am/u_files/file/Haytararutyunner/Armenia2050_7_5.pdf,

<https://www.primeminister.am/ru/press-release/item/2020/09/21/Nikol-Pashinyan-meeting-Sept-21/>

² <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>, <https://www.gov.am/files/docs/4736.pdf>

хозяйственных культур — включая основные культуры, и продолжение субсидирования 50-60 % страховых выплат, повысить уровень узнаваемости и конкурентоспособности туризма Армении, стремясь к 2026 году увеличить количество международных посещений до 2,5 миллионов, построить солнечные электростанции мощностью до 1 000 МВт, в том числе автономные — в целях увеличения доли солнечной энергии в общем объеме производства как минимум до 15 % к 2030 году, в контексте улучшения демографической ситуации разработать проект закона с четким закреплением поощрения рождаемости и социальных гарантий, предоставляемых многодетным семьям, в том числе в форме предоставления финансового содействия в размере 50 000 драмов ежемесячно семьям за 3-го и последующих детей до 6 лет, до 2026 года во всех 1 400 школах Республики создать временные инженерные лаборатории и лаборатории естественных наук, значительно улучшив качество образования, установить минимальные требования эффективности научных кадров согласно категориям, что будет осуществляться в конце 2021 года и создаст основу для проведения общегосударственной аттестации в 2024 году, до 2023 года внедрение единой электронной платформы управления сферы науки путем введения рейтинговой системы, которая даст возможность в онлайн режиме на всех уровнях (от индивидуального исследователя до научной организации) осуществлять мониторинг эффективности и иметь инструментарий раннего выявления и адресования проблем, что также позволит внедрить новые и многослойные механизмы поощрения и т.д.

В Республике Армения отдельно не проводится обсуждение национальных целей развития, однако проводится обсуждение документов, в которых они изложены. Как уже отмечалось выше национальные цели развития РА изложены в Конституции РА, в Стратегии национальной безопасности Республики Армения, в Программах Правительства РА и в Стратегии трансформации Армении до 2050 года. Ниже приводится порядок обсуждения и принятия этих документов. Согласно Статье 202, Главы 15 действующей Конституции РА Конституция и изменения к главам 1-3 (цели национального развития РА изложены в 86 статье, 3-ей Главы), 7, 10 и 15 Конституции, а также к статье 88, в первом предложении части 3 статьи 89, части 1 статьи 90, части 2 статьи 103, статьях 108, 115, 119-120, 123-125, 146, 149 и 155, части 4 статьи 200 Конституции принимаются только посредством референдума¹.

По Постановлению Премьера-министра РА N 1508-Л от 30 декабря 2021г.² была установлена «Методическая инструкция по разработке, представлению и контролю стратегических документов, влияющих на государственные доходы и расходы»³, которая гласит о том, что стратегические документы перед утверждением необходимо опубликовать для общественного обсуждения по порядку

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=143723>,

<http://www.parliament.am/parliament.php?lang=rus&id=constitution#3>

² <https://www.e-gov.am/decrees/item/24267/>

³ [https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20\(1\).pdf](https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20(1).pdf)

проведение общественных обсуждений в соответствии с законодательством Республики Армения. Постановление Правительства N1146-Н «Установить порядок организации и проведения общественных обсуждений и признать Постановление Правительства Республики Армения N296-Н от 25 марта 2010 года утратившим силу» от 10 октября 2018г.¹ гласит о том, что Проекты нормативных актов Правительства Республики Армения, разработанные органами системы государственного управления, подлежат общественному обсуждению в порядке, установленном настоящим Постановлением. Общественные обсуждения организует орган, уполномоченный на принятие нормативно-правового акта, или член Правительства Республики Армения. Общественные обсуждения должны быть проведены на официальном сайте органа, проводящего обсуждение, и на едином веб-сайте для публикации правовых актов², разработанным Министерством Юстиции Республики Армения путем публикации. В ходе общественных обсуждений физические и юридические лица могут вносить свои предложения по опубликованному проекту нормативного правового акта путем предварительной регистрации. В течение 15 дней после окончания общественных обсуждений составляется итоговый лист, подготовленный в соответствии с законодательством Республики Армения, в котором должны быть полностью отражены результаты общественных обсуждений, а доработанный вариант проекта должна быть размещена на едином веб-сайте для публикации правовых актов. Согласно статье 151 действующей Конституции Республики Армения³, Премьер-министр в двадцатидневный срок после формирования Правительства представляет в Национальное Собрание программу Правительства. Национальное Собрание одобряет программу Правительства в семидневный срок большинством голосов от общего числа депутатов. На основе Постановления Правительства Республики Армения № 252-Л от 25 февраля 2021г. установлен Регламент Правительства⁴, согласно которому после утверждения Программы Правительства Национальным собранием Правительство в трехмесячный срок утверждает пятилетний план действий Правительства. План действий Правительства составляется аппаратом Премьер-министра на основании рекомендаций министерств, Правительства и органов, подчиненных Премьер-министру. Предложения по Плану действий Правительства согласовываются с соисполнителями и иными заинтересованными государственными органами, заранее отправив всем заинтересованным государственным органам План действий для получения отзывов. Государственные органы дают заключение по представленному Плану действий в течение 7 дней, а в случае масштабных проектов (более 10 страниц) – в течение 10 дней. Аппарат Премьер-министра, получив определенные предложения, готовит План действий Правительства, который обрабатывается в общем порядке, установленном вышеуказанным Регламентом. Соответствующие

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=126002>

² <https://www.e-draft.am/>

³ <http://www.parliament.am/parliament.php?lang=rus&id=constitution#3>

⁴ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=150387>

органы вправе в период с 15 ноября по 1 декабря каждого года вносить предложения о внесении изменений в действии, предусмотренные на следующий год (годы), путем предварительного распространения предложений в соответствии с пунктами 15-19 данного Регламента. Изменения в программу мероприятий принимаются до 25 декабря каждого года.

Статья 87 Главы 3 Конституции РА¹ устанавливает порядок реализаций основных целей политики государства следующим образом: 1. Государственные органы и органы местного самоуправления в пределах своих полномочий и возможностей обязаны реализовывать цели, установленные статьей 86 Конституции, 2. Правительство в рамках доклада, предусмотренного статьей 156 Конституции, представляет информацию о реализации целей, установленных статьей 86 Конституции.

Как уже отмечалось выше на основе Постановления Правительства Республики Армения № 252-Л от 25 февраля 2021г. установлен Регламент Правительства². Согласно этому Регламенту после утверждения Программы Правительства Национальным собранием Правительство в трехмесячный срок утверждает пятилетний план действий Правительства.

Согласно Статье 156 Главы 6 Конституции РА Правительство представляет в Национальное Собрание доклад о ходе и об итогах выполнения своей программы за каждый год согласно Плану действий Правительства³. На основе Постановления Правительства Республики Армения № 252-Л от 25 февраля 2021г. установлен Регламент Правительства⁴. Согласно этому Регламенту Аппарат премьер-министра следит за выполнением плана действий в течение года. Органы, ответственные за реализацию Плана действий, представляют аппарату Премьер-министра до 15 февраля каждого года ежегодный отчет о реализации действий предыдущего года, предусмотренных программой. Отчеты должны быть опубликованы на официальном сайте Правительства не позднее 25 февраля. На основе годовых отчетов аппарат Премьер-министра до 15 марта каждого года подготавливает и предъявляет справку Премьер-министру о выполнении программы деятельности за предыдущий год исходя из результатов мониторинга, предусмотренного данным регламентом.

В Республике Армения документы стратегического планирования составляются опираясь на постановления Правительства Республики Армения об утверждении методической инструкции о разработке, представлении и контроле стратегических документов, затрагивающих государственные доходы и расходы (Решение Премьер-

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=143723>,
<http://www.parliament.am/parliament.php?lang=rus&id=constitution#3>

² <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=150387>

³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=143723>,
<http://www.parliament.am/parliament.php?lang=rus&id=constitution#3>

⁴ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=150387>

министра Республики Армения от 30 декабря 2021 года N 1508-Л,¹ что в свою очередь опирается на ч. 5 ст. 7 Закона РА «Об устройстве и деятельности правительства»². Целью данной методической директивы является регулирование процесса подготовки, представления и контроля стратегических документов, влияющих на государственные доходы и непосредственные расходы. Данная «Директива» применяется только к тем стратегическим документам Республики Армения, которые имеют или подразумевают прямое влияние на государственные доходы и расходы. Однако следует отметить, что она не распространяется на Среднесрочную программу расходов (СсПР) Правительства Республики Армения. Согласно «Директиве» в зависимости от масштаба, зрелости и влияния на государственные расходы стратегические документы подразделяются на следующие 3 основные группы: комплексные стратегические документы, стратегические документы среднего уровня, бюджетные программные стратегии. В свою очередь комплексные стратегические документы (КСД) являются долгосрочными стратегиями межотраслевого значения. Последние охватывают все или почти все функциональные отрасли. Как правило, КСД должны охватывать срок более 5 лет. Они инициируются и пересматриваются по решению Правительства Республики Армения. Они непосредственно исходят из Конституции РА, в частности статьи 86³, законов РА, программы Правительства РА, международных обязательств РА. КСД определяют долгосрочные цели развития страны. КСД разрабатываются Центром стратегических инициатив или созданными с этой целью межведомственными комиссиями и утверждаются Правительством Республики Армения. Как правило, КСД внедряются более одним органом государственного управления, а координация реализации этих стратегий, методическое руководство, обобщение результатов мониторинга хода их реализации и общий контроль осуществляется департаментом программной экспертизы аппарата Премьер-министра РА. Ежегодно (начиная со второго года действия стратегии), обобщенный отчет о проделанной работе представляется на утверждение в Правительство РА до 15 апреля. С точки зрения влияния на государственные расходы КСД обычно могут привести к увеличению или уменьшению общего уровня государственных расходов в долгосрочной перспективе. Как правило, начиная со второго года КСД должны устанавливать пределы индекса государственных расходов в виде процентных ставок на ВВП /или реальных величин/ или удельных весов в государственный бюджет, в основном по отдельным функционально укрупненным направлениям. Оценки государственных расходов предоставляются на основе исследований расходов, проведенных в данной функциональной сфере, международных сопоставлений, а также долгосрочных макрофискальных и демографических прогнозов. Основная цель оценки затрат состоит в том, чтобы определить долгосрочные межотраслевые пропорции, а также пропорции текущих/капитальных затрат, которые будут в

¹ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=114112#>

² <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150622>

³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

большей степени способствовать достижению ожидаемых результатов КСД. Оценки государственных расходов на разработку документов должны стать основой будущих государственных стратегий, пересмотра будущих среднеуровневых стратегий, разработки бюджетных программ. Как правило, КСД пересматриваются не реже одного раза в три года. Стратегические документы среднего уровня (СДСУ) являются отраслевыми среднесрочными и долгосрочными стратегиями. Последние включают один конкретный отрасль. СДСУ, как правило, должны охватить период более пяти лет. Инициатива разработки документов представляется соответствующими отраслевыми министрами Республики Армения, секретарем совета безопасности, соответствующими министрами отраслей и руководителями органов, подчиненных Правительству или Премьер-министру РА. Инициатива разработки или пересмотра СДСУ должна обосновывать необходимость разработки или пересмотра СДСУ, в частности его правовые, экономические, социальные или иные основания, краткое описание текущей ситуации, ожидаемые результаты и предварительные оценки влияния на государственные расходы, также необходимые для разработки ресурсы и сроки. СДСУ должны быть непосредственно получены из КСД или государственной программы. Стратегические документы среднего уровня разрабатываются ответственными отраслевыми органами государственного управления и другими государственными органами, являющимися соисполнителями, координация работ по реализации этих стратегий осуществляется вице-премьером. Как правило, СДСУ осуществляет орган системы государственного управления, который их разрабатывает и представляет, а координация реализации этих стратегий и общий контроль за их реализацией осуществляется управлением экспертизы программ аппарата премьер-министра РА. Каждый год (начиная со второго года периода включения стратегии) до 31 марта, ответственный за государственное управление органы системы представляют в Аппарат премьер-министра отчет о прогрессе стратегии, одновременно публикуя его в официальном органе системы государственного управления на сайте. Стратегия бюджетной программы (СБП) является составляющей бюджетной программы, которая определяет цель бюджетной программы и описывает выбранный путь для достижения данной цели. СБП, как правило, разрабатываются и пересматриваются по инициативе органа государственного управления, реализующего соответствующую бюджетную программу. Каждая бюджетная программа должна содержать компонент СБП, поэтому в случае новых бюджетных программ разработка СБП осуществляется одновременно с оформлением других компонентов программы. СБП разрабатываются и утверждаются соответствующими отраслевыми ответственными органами государственного управления с согласия Министерства финансов Республики Армения. Утвержденные СБП должны быть зарегистрированы в Министерстве финансов.

В Республике Армения существует ряд стратегических документов по отдельным отраслям, сферам деятельности. В частности это Стратегическое оборонное

планирование¹, стратегия национальной безопасности, которое опирается на указ Президента Республики Армения от 07.02.2007 г. УП-37-№ Н², программа стратегического развития Республики Армения, которая опирается на постановления Правительства РА № 442-Н от 27 марта 2014 г.³, стратегия территориального развития Республики Армения⁴, стратегия развития малого и среднего бизнеса, Приложение к Постановлению Правительства РА N 1443-Л от 27 августа 2020 г.⁵, стратегия основных направлений, обеспечивающих экономическое развитие сельскохозяйственного сектора РА на 2020-2030 годы, Приложение к постановлению Правительства РА от 19 декабря 2019 года 1886-Л⁶, постановление Правительства РА об утверждении антикоррупционной стратегии Республики Армения и программы ее реализации на 2019-2022 гг. 03.10.2019 N 1332⁷, административная президента РА об утверждении национальной стратегии транспортной безопасности Республики Армения, 23.10.2013, НК-183-Н⁸, стратегия экспортно-ориентированной промышленной политики РА, 2011г. Приложение к протоколу-решению Правительства РА N 49 заседания от 15 декабря 2011 года⁹, Концепция развития туризма¹⁰, Постановление правительства от 20 мая 2021 года, п 801-Л РА об утверждении концепции государственного управления миграцией и плана действий¹¹, национальная стратегия в области прав человека, утвержденная постановлением Правительства Республики Армения от 26 декабря 2019 года 1978-Л¹². На данный момент доктриной стратегического планирования является методическая инструкция о разработке, представлении и контроле стратегических документов, затрагивающих государственные доходы и расходы¹³.

Стратегические документы должны содержать описание способов, действий или мер по достижению целей, изложенных в документе, с обоснованием четкой связи между этими действиями и предполагаемыми результатами. Они могут прилагаться к документу в виде приложения, четко указывающего, на какую стратегическую цель направлено действие, мера, или описываться в тексте документа, обосновывая каждую стратегическую цель, одновременно с ожидаемым результатом. При этом ожидаемые результаты должны быть представлены как экономическое, социальное, культурное, экологическое или иное изменение, на

¹ https://www.primeminister.am/u_files/file/Different/AA-Razmavarutyun-Final.pdf

² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=31189>

³ <https://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>

⁴ <http://mtad.am/hy/marzerirazmavarutyun/>

⁵ <https://mineconomy.am/media/12718/SMI%20-razm.pdf>

⁶ <https://mineconomy.am/media/10030/Razmavarutyun.pdf>

⁷ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=134876>

⁸ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=86174>

⁹ <https://mineconomy.am/media/6247/razm.pdf>

¹⁰ <https://www.mineconomy.am/page/89>

¹¹ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=152909>

¹² <https://www.moj.am/storage/uploads/1Razmavarutyun.MIP.pdf>

¹³ [https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20\(1\).pdf?fbclid=IwAR2KTdEZbp-BP0yqWBeUYO2MnuvLqLcn7gm3SMecS8XbOrtUe9OMDp8beKE](https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20(1).pdf?fbclid=IwAR2KTdEZbp-BP0yqWBeUYO2MnuvLqLcn7gm3SMecS8XbOrtUe9OMDp8beKE)

которое государство пытается влиять своей деятельностью. Определение стратегических целей должно быть предварительным условием для разработки бюджетных программ и мероприятий, которые в конечном итоге должны способствовать реализации этих целей. Стратегические цели могут быть определены на разных уровнях, поэтому их иерархия должна максимально точно отражать иерархию соответствующих стратегических документов.

В Аппарате Премьер-министра Республики Армения осуществляется изучение стратегических документов среднего (отраслевого) уровня, полученных от органов системы государственного управления, организация процесса обсуждения проекта и процесса представления на утверждение правительства Республики Армения. Так же организуется процесс оперативного планирования Правительства Республики Армения (составление программы деятельности Правительства Республики Армения) и осуществляется контроль над ним, координируется учет стратегических документов и процесс инвентаризации, в том числе посредством поиска соответствующих электронных баз данных, осуществляется контроль за обновлениями документов стратегического планирования, утверждаемых правительством РА, предварительно изучается оценка воздействия, полученных от государственных органов в целях реализации специализированной единицы / экспертов и оценка потребности в их привлечении.

Независимо от уровня, все проекты стратегических документов до их утверждения выносятся на общественное обсуждение с учетом требований законодательства Республики Армения. Такое общественное обсуждение регламентируется Статьями 3 и 4 Закона РА "О нормативных правовых актах"¹, что в свою очередь основывается согласно порядку организации и проведения общественных обсуждений (приложение к постановлению правительства РА от 10 октября 2018 года, N 1146-Н². общественное обсуждение проводится по электронному адресу³, в котором участвуют организации бизнеса, граждане, общественные организации. На данный момент в Республике Армения существует несколько методических рекомендаций, в частности, приказ Министерства финансов РА об утверждении методических указаний в рамках стратегии полного внедрения системы программного бюджетирования РА⁴, методические указания по составлению бюджетных заявок государственных органов в рамках программы среднесрочных государственных расходов РА на 2020-2022 годы и разработки проектов государственного бюджета РА на 2020 год и их представлению в Министерство фи-

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=152139>

² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=126002>

³ <https://www.e-draft.am/>

⁴ https://minfin.am/website/images/website/iravakan_akter/hramanner/byujetayin/Hraman.pdf

нансов РА¹, методическая инструкция о разработке, представлении и контроле стратегических документов, затрагивающих государственные доходы и расходы².

В аппарате правительства РА функции, связанные со стратегическим планированием, организуются и осуществляются структурной единицей, ответственной за координацию функций стратегического планирования аппарата правительства РА. Последний осуществляет функции общей координации работ по разработке стратегических документов, методического направления и общего контроля за выполнением стратегических документов в РА. В структурную единицу, ответственную за координацию функций стратегического планирования аппарата правительства РА, представляются только те стратегические документы, которые предполагают влияние на бюджетные доходы и расходы. Документы стратегического характера, не имеющие такого значения, передаются в соответствующие отраслевые подразделения аппарата Правительства РА.

На основе проведенного анализа, можно выделить ряд недостатков и проблем в законодательной сфере стратегического планирования в Республике Армения, основные из которых следующие: в системе стратегического планирования РА существует взаимосвязь между целевыми показателями разных уровней. Но бывают и случаи, когда нет даже четко сформулированных целей. Цели и положения ранее принятых документов не уточняются в связи с меняющимися условиями. Отсутствует четкая система целей, и как следствие теряются важные аспекты достижения целей. Серьезной проблемой является и отсутствие совместной разработки стратегических документов с заинтересованными участниками. Серьезным недостатком при разработке стратегических документов является то, что в них отсутствует направленность на целевые группы благополучателей, для конкретных отраслей нет четко сформулированных целей и методов их достижения, в большинстве случаев нет конкретности и специфичности целевых показателей. Скорее всего, существующая доктрина характеризуют миссию исполнителей, а не цель, к достижению которой нужно стремиться. В РА отсутствуют обязательные процедуры оценки достижения результатов выполнения стратегических документов как по их итогам, так и промежуточных результатов.

Научная новизна статьи. В результате изучения и анализа процедур определения стратегических целей Республики Армения, обзора и анализа составления и представления документов стратегического планирования, их обсуждения, нами выделены проблемы и разработаны пути их эффективного устранения.

Заключения и предложения: Исходя из вышеперечисленных проблем в процессе разработки стратегических документов в соответствии с законодательством, нормативными актами РА по стратегическому планированию, мы пришли к ряду выводов, важнейшими из которых, в частности, являются:

¹ http://scs.am/files/metodakan_cucumner_20-22.pdf

² [https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20\(1\).pdf?fbclid=IwAR2KTdEZbp-BP0yqWBeUYO2MnuvlqLcn7gm3SMEcs8XbOrtUe9OMDp8beKE](https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2021/12/1508_1%20(1).pdf?fbclid=IwAR2KTdEZbp-BP0yqWBeUYO2MnuvlqLcn7gm3SMEcs8XbOrtUe9OMDp8beKE)

1. В нашей стране есть проблема низкого уровня вмешательства специалистов разных областей в разработке той или иной стратегии. В связи с этим, любой проект, до утверждения должен пройти рецензию специалистов данной отрасли, после чего только представиться общественному обсуждению.
2. В законе представлена общая информация и нет четких требований для каждой конкретной области или сектора. В то время как каждый сектор, почему бы и нет, регион, должен содержать четко определенные требования, которые характерны для него самого, необходимо учитывать при разработке стратегии.
3. Проблемной является и ситуация, связанная с наличием значительного количества отчетных документов, предоставляемых ответственными исполнителями, которые не находят обратной связи в системе документов стратегического планирования. И в конце концов, постоянно меняющиеся методические рекомендации, законопроекты, отсутствие четких требований ведет к нестабильному развитию системы стратегического планирования.
4. В настоящее время в Республике Армения разработка и мониторинг документов стратегического планирования выполняется по разным методологиям, с разной периодичностью и в разные сроки, в результате чего и бывают несоответствия показателей. Последнее ведет за собой и трудности в мониторинге и контроле конечных результатов. Законом не регламентируется ряд важных вопросов связанных с отсутствием механизма выбора проблем, по которым требуется разработка отраслевых документов стратегического планирования, отсутствием ограничений на количество принимаемых отраслевых документов стратегического планирования.

Список использованной литературы

1. Андрианов К. Н., Организационно-экономические и законодательные направления развития системы стратегического планирования в РФ, Разработка системы стратегического планирования и ее интеграция в систему государственного управления, СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ заседания экспертной сессии симпозиума «Проблемы стратегического управления» 11 апреля 2019 г., стр 159-165
2. Бурганова А.Р., Волкова Е.А., Стратегическое планирование бизнес-процессов в организации, Стратегическое планирование и развитие предприятий: материалы Восемнадцатого всероссийского симпозиума. Москва, 11–12 апреля 2017 г. стр 25-27
3. Ваганян Г., Ваганян О., Ключевые проблемы России в неэффективном конституционном менеджменте, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/inion2016.pdf>
4. Ленчук Е.Б., Войтоловский Ф.Г., Кувалин Д.Б., Стратегическое планирование в государственном управлении: опыт, возможности и перспективы // Проблемы прогнозирования. Проблемы прогнозирования, 2020, № 6, стр 46-55
5. Лепский В. Е., Совершенствование стратегического целеполагания на основе системы распределенных ситуационных центров, Разработка системы страте-

- гического планирования и ее интеграция в систему государственного управления: Сборник материалов симпозиума «Проблемы стратегического управления», Москва, 11 апреля 2019 г. , стр 146-152
6. Романюк М.А., О формировании системы стратегического планирования, Экономика, Известия ТСХА, выпуск 5, 2010 год, стр 121, стр 121-129
 7. <https://www.arlis.am>,
 8. <http://www.parliament.am>
 9. <https://www.mfa.am>
 10. <https://www.primeminister.am>
 11. <https://www.gov.am>
 12. <https://www.e-draft.am/>
 13. <https://mineconomy.am>
 14. <https://www.moj.am>
 15. <https://minfin.am>
 16. <http://scs.am>
 17. <http://mtad.am>
 18. <http://www.concourt.am/ru/normative-legal-bases/constitution-of-ra>

References

1. Andrianov K. N., Organizacionno-jekonomicheskie i zakonodatel'nye napravlenija razvitija sistemy strategicheskogo planirovanija v RF, Razrabotka sistemy strategicheskogo planirovanija i ee integracija v sistemu gosudarstvennogo upravlenija ,SBORNIK MATERIALOV zasedanija jekspertnoj sessii simpoziuma «Problemy strategicheskogo upravlenija» 11 aprilja 2019 g., str 159-165
2. Burganova A.R., Volkova E.A., Strategicheskoe planirovanie biznes-processov v organizacii, Strategicheskoe planirovanie i razvitie predpriyatij: materialy Vosemnadcatogo vsrossijskogo simpoziuma. Moskva, 11–12 aprilja 2017 g. str 25-27
3. Vaganjan G., Vaganjan O., Kljuचेvye problemy rossii v nejeffektivnom konstitucionnom menedzhmente, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/inion2016.pdf>
4. Lenchuk E.B., Vojtolovskij F.G., Kuvalin D.B., Strategicheskoe planirovanie v gosudarstvennom upravlenii: opyt, vozmozhnosti i perspektivy // Problemy prognozirovaniya. Problemy prognozirovaniya, 2020, # 6, str 46-55
5. Lepskij V. E., Sovershenstvovanie strategicheskogo celepolaganija na osnove sistemy raspredelennyh situacionnyh centrov, Razrabotka sistemy strategicheskogo planirovanija i ee integracija v sistemu gosudarstvennogo upravlenija: Sbornik materialov simpoziuma «Problemy strategicheskogo upravlenija», Moskva, 11 aprilja 2019 g. , str 146-152
6. Romanjuk M.A., O formirovanii sistemy strategicheskogo planirovanija, Jekonomika, Izvestija TSHA, vypusk 5, 2010 god, str 121, str 121-129
7. <https://www.arlis.am>,
8. <http://www.parliament.am>
9. <https://www.mfa.am>

10. <https://www.primeminister.am>
11. <https://www.gov.am>
12. <https://www.e-draft.am/>
13. <https://mineconomy.am>
14. <https://www.moj.am>
15. <https://minfin.am>
16. <http://scs.am>
17. <http://mtad.am>
18. <http://www.concourt.am/ru/normative-legal-bases/constitution-of-ra>

**ՀՀ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՌԿԱ
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԴՐԱՆՑ
ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԻ ԲԱՅԱՀԱՅՈՏԻՄԸ**

**Լիլիթ Նորայրի Սարգսյան
Եվգենյա Արտաշեսի Հակոբյան**

Համառոտագիր: Տնտեսական փոփոխությունների ներկայիս տեմպերն այնքան արագ են տեղի ունենում, որ ռազմավարական պլանավորումը ապագա մարտահրավերներն ու հնարավորությունները պաշտոնապես կանխատեսելու միակ միջոցն է: Ռազմավարության մշակում նշանակում է հստակեցնել երկրի զարգացման հեռանկարները, նպատակները, նրա առջև ծառայած խնդիրները և, հետևաբար, արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել դրանց լուծման ուղղությամբ: Մրանով էլ պայմանավորված է թեմայի **արդիականությունը:** Սույն հոդվածի **նպատակն է** ՀՀ ռազմավարական պլանավորման օրենսդրական ոլորտում առկա խնդիրների վերլուծության հիման վրա վեր հանել ՀՀ ռազմավարական պլանավորման օրենսդրական գործընթացում առկա խնդիրներն ու մշակել դրանց լուծման արդյունավետ ուղիներ: Դրված նպատակին հասնելու համար հոդվածում դրվել և լուծվել են մի շարք **խնդիրներ**, մասնավորապես. վերլուծել և ներկայացնել, արդյո՞ք կան պետական մակարդակով հաստատված զարգացման ազգային նպատակներ, դրանց կազմը, քանակական ցուցանիշները, ժամանակային հորիզոնը, ինչ որոշումներով են դրանք հաստատվում, ինչպես են այդ նպատակներն ու ցուցանիշները քննարկվում պետական, գործադիր և օրենսդիր մարմիններում, բիզնեսի, քաղաքացիների մասնակցությամբ, ազգային նպատակների և դրանց ցուցանիշների իրականացման մշտադիտարկում և պաշտոնական գնահատում, կա՞ր արդյոք անկախ և հանրային փորձաքննություն, կա՞ր արդյոք ռազմավարական պլանավորման մասին օրենսդրություն, ինչ ռազմավարական փաստաթղթեր են մշակվում այդ օրենսդրության համաձայն, ինչպես են հաստատվում ռազմավարական փաստաթղթերը, ինչպես են կազմակերպվում դրանց մշտադիտարկումը, իրականացման վերահսկողությունը և կատարողականի գնահատումը, ինչպես են բիզնես կազմակերպությունները, հասարակական կազմակերպությունները, քաղաքացիները մասնակցում այդ գործընթացներին:

րին: Սույն հոդվածի **մեթոդաբանական հիմք** են հանդիսացել հիմնականում ոլորտը կարգավորող օրենսդրական, նորմատիվ ակտերը, ՀՀ վարչապետի որոշումները, տարբեր ռազմավարությունները: Վերլուծությունից **ստացված հիմնական արդյունքներն** են, մասնավորապես. ՀՀ-ում ռազմավարական փաստաթղթերի մշակման լուրջ թերությունն այն է, որ դրանք չեն կենտրոնանում շահառուների թիրախային խմբերի վրա, չկան հստակ ձևակերպված նպատակներ և դրանց հասնելու մեթոդներ, կոնկրետ ճյուղերի համար չկան հստակ ձևակերպված նպատակներ և դրանց հասնելու մեթոդներ, շատ դեպքերում չկա թիրախային ցուցանիշների կոնկրետություն և յուրահատկություն: Նախկինում ընդունված փաստաթղթերի նպատակներն ու դրույթները չեն հստակեցվում փոփոխվող պայմանների հետ: Բացակայում է նպատակների հստակ համակարգ, և որպես հետևանք, կորչում են նպատակներին հասնելու կարևոր կողմերը: Լուրջ հիմնախնդիր է նաև շահագրգիռ կողմերի հետ ռազմավարական փաստաթղթերի համատեղ մշակման բացակայությունը և այլն:

Հոդվածի գիտական նորույթը: ՀՀ ռազմավարական նպատակների որոշման, ռազմավարական պլանավորման փաստաթղթերի պատրաստման և ներկայացման, դրանց քննարկման ընթացակարգերի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում վեր են հանվել ոլորտում առկա թերություններն ու բացթողումները և ներկայացվել են դրանց վերացման արդյունավետ ուղիներ:

Բանալի բառեր: Ռազմավարական պլանավորում, տնտեսական զարգացում, ազգային նպատակներ, ռազմավարական փաստաթղթեր, պետական մարմիններ, ոլորտային ռազմավարական փաստաթղթեր, բյուջետային ծրագրերի ռազմավարություններ, ռազմավարական պլանավորման օրենսդրություն:

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ РА И ПУТИ ИХ УСТРАНЕНИЯ

Лилит Норайровна Саргсян
Евгения Арташесовна Акопян

Аннотация: Текущие темпы экономических изменений происходят настолько быстро, что стратегическое планирование является единственным способом формально предсказать будущие проблемы и возможности. Разработка стратегии означает уточнение перспектив развития страны, целей, стоящих перед ней проблем и, следовательно, принятие эффективных мер по их решению. Этим самым и обоснована **актуальности темы**. **Целью** данной статьи является на основе анализа проблем в законодательной сфере стратегического планирования РА выявить проблемы законодательного процесса стратегического планирования в Республике Армения и разработать эффективные пути их решения. Для достижения поставленной цели в статье поставлен и решен ряд **задач**. в частности` проанализировать и представить существуют ли утвержденные на государственном уровне цели национального развития, состав этих целей, их количественные показатели, вре-

менной горизонт, какими решениями они утверждаются, как проводится обсуждение этих целей и показателей в государственных исполнительных и законодательных органах власти, с бизнесом, с участием граждан, мониторинг и официальная оценка достижения национальных целей и их показателей, существует ли независимая и общественная экспертиза, существует ли законодательство о стратегическом планировании, какие стратегические документы разрабатываются в соответствии с этим законодательством, как утверждаются стратегические документы, как организован их мониторинг, контроль реализации и оценка исполнения, как участвуют в этих процессах организации бизнеса, общественные организации, граждане. **Методологической основой** данной статьи послужили в основном законодательные, нормативные акты, регулирующие сферу, постановления Премьер-министра РА, различные стратегии. **Основными полученными результатами** анализа являются следующие, в частности, в РА серьезным недостатком при разработке стратегических документов является то, что в них отсутствует направленность на целевые группы благополучателей, для конкретных отраслей нет четко сформулированных целей и методов их достижения, в большинстве случаев нет конкретности и специфичности целевых показателей. Цели и положения ранее принятых документов не уточняются в связи с меняющимися условиями. Отсутствует четкая система целей, и как следствие теряются важные аспекты достижения целей и т.д.

Научная новизна статьи. В результате изучения и анализа процедур определения стратегических целей Республики Армения, обзора и анализа составления и представления документов стратегического планирования, их обсуждения, выявлены недостатки и упущения в сфере и представлены пути их эффективного устранения.

Ключевые слова: Стратегическое планирование, экономическое развитие, национальные цели, стратегические документы, государственные органы, отраслевые стратегические документы, стратегии бюджетных программ, законодательство о стратегическом планировании.

ANALYSIS OF PROBLEMS IN THE LEGISLATIVE SPHERE OF STRATEGIC PLANNING OF THE RA AND WAYS TO REMOVE THEM

Lilit Norayr Sargsyan
Yevgenya Artashes Hakobyan

Abstract: The current pace of economic change is happening so fast that strategic planning is the only way to formally predict future challenges and opportunities. The development of a strategy means clarifying the country's development prospects, goals, problems facing it and, consequently, taking effective measures to solve them. This justifies the **relevance of the article**. **The purpose** of this article is to identify the problems of the legislative process of strategic planning in the Republic of Armenia

based on the analysis of problems in the legislative sphere of strategic planning in the Republic of Armenia and develop effective ways to solve them. To achieve this goal, a **number of questions** have been posed and resolved in the article. In particular, analyze and present whether there are national development goals approved at the state level, the composition of these goals, their quantitative indicators, time horizon, what decisions they are approved by, how these goals and indicators are discussed in state executive and legislative authorities, with business, with the participation of citizens, monitoring and official assessment of the achievement of national goals and their indicators, whether there is an independent and public examination, whether there is legislation on strategic planning, what strategic documents are developed in accordance with this legislation, how strategic documents are approved, how their monitoring, implementation control and performance evaluation are organized, how business organizations, public organizations, citizens participate in these processes. **The methodological basis** of this article was mainly legislative, regulatory acts regulating the sphere, resolutions of the Prime Minister of the Republic of Armenia, various strategies. **The main results** of the analysis are the following, in particular, in the Republic of Armenia, a serious shortcoming in the development of strategic documents is that they do not focus on the target groups of beneficiaries, for specific industries there are no clearly formulated goals and methods for achieving them, in most cases there is no concreteness and specificity of target indicators. The goals and provisions of previously adopted documents are not specified due to changing conditions. There is no clear system of goals, and as a result, important aspects of achieving goals are lost, etc.

Scientific novelty of the article: As a result of studying and analyzing the procedures for determining the strategic goals of the Republic of Armenia, reviewing and analyzing the preparation and submission of strategic planning documents, their discussion, shortcomings and omissions in the field were identified and ways to effectively eliminate them were presented.

Keywords: strategic planning, economic development, national goals, strategic documents, government agencies, sectoral strategic documents, strategies for budget programs, legislation on strategic planning.

ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Լիլիթ Մանվելի Պետրոսյան Արփինե Մեխակի Կյուրեղյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 28.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: ՀՀ-ում կոռուպցիայի նվազեցման գործում հրատապ խնդիրներից մեկը տնտեսական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների իրականացումն է, հատկապես հաշվի առնելով այն, որ կոռուպցիայի խորացումը և ընդլայնումը բերել են ծանր սոցիալ-տնտեսական հետևանքների, ինչպիսիք են՝ աղքատության, գործազրկության մակարդակների բարձրացումը, ինչպես նաև՝ եկամուտների կրճատումն ու անհավասարաչափ բաշխումը: Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են կատարվել ինչպես օտարազգի և հայազգի հետազոտողների կողմից ուղղված կոռուպցիայի առաջացման նախադրյալներին, կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման հնարավորություններին և դրանց ազդեցությանը տնտեսության առանձին ոլորտների վրա, այդուհանդերձ, կոռուպցիան պետական և մասնավոր հատվածներում դեռևս շարունակում է մնալ անհաղթահարելի:

Հաջողության հասնելու նախապայմանը հետևողական հակակոռուպցիոն քաղաքականության իրականացումն է, ուղղված՝ պետական կառավարման համակարգում բարեփոխումների իրականացմանն ու հակակոռուպցիոն մեխանիզմների ներդրմանը:

Հոդվածում իրականացված վերլուծության արդյունքում բացահայտվել և հիմնավորվել են սովերային շրջանառության ծավալներն օլիգոպոլ շուկաներում, ինչպես նաև գնահատվել են կոռուպցիայի առաջացման հետևանքով սոցիալ-տնտեսական վիճակի վատթարացմանը նպաստող ռիսկերը:

Հոդվածի նպատակը: Հոդվածի նպատակն է՝ բացահայտել սպառման առաջին անհրաժեշտության պարենային ապրանքների շուկաներում սովերային տնտեսության և կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մեխանիզմները ՀՀ-ում և այդ նպատակի լուծման համար աշխատանքում դրվել են հետևյալ խնդիրները՝

- բացահայտել կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման հնարավորությունները առաջին անհրաժեշտության ապրանքատեսակներից շաքարավազի, կարագի և բուսական յուղի շուկաներում,
- գնահատել սովերային տնտեսության մեծությունը պարենային ապրանքների տեսանկյունից,
- մշակել կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված մեխանիզմ:

Գրականության վերլուծություն: Հետազոտության համար տեսական հիմք են հանդիսացել կոռուպցիայի և ստվերային տնտեսության վերաբերյալ շրջանառության մեջ ինչպես օտարազգի, այնպես էլ՝ հայազգի տարբեր տնտեսագետների աշխատությունները (Т.Н. Синюкова¹, В.М. Есипов², Е.Н. Dominik³, F. Schneider⁴, Վ.Լ. Հարությունյան⁵, Ք.Յու. Բաղդասարյան⁶, Լ.Ս. Պետրոսյան⁷) և ինտերնետային կայքեր:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտությանն համար տեղեկատվական հիմքերն են ծառայել Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի, ՀՀ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի, ՀՀ Կենտրոնական բանկի, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից հրապարակած պաշտոնական տվյալներն ու հրապարակումները: Կիրառվել են վիճակագրական, համեմատական, էմպիրիկ, տնտեսաչափական վերլուծության մեթոդներ և գործիքներ:

Հետազոտության արդյունքները: Կոռուպցիայի մեծությունը գնահատվել է պարենային ապրանքների (շաքարավազ, կարագ, բուսական յուղ) տեսանկյունից՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ մոնոպոլ դիրք ունեցող ապրանքների մասով ոչ ֆորմալ գործարքների առկայությունը և մասշտաբները, հատկապես այն, որ դրանք առաջնային ազդեցություն են ունենում սոցիալ-տնտեսական մակարդակի վրա, մասնավորապես, բնակչության այն խավի վրա, որոնք ցածր եկամուտներ ունեն:

¹ Синюкова Т.Н., “Понятие и подходы к содержанию коррупции”, Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. Выпуск № 1 (29) – 2015, с. 333-337.

² Есипов В.М., Теневая экономика: Учебное пособие. М.: ОН и ПНО Московского института МВД России, 1997, с. 19.

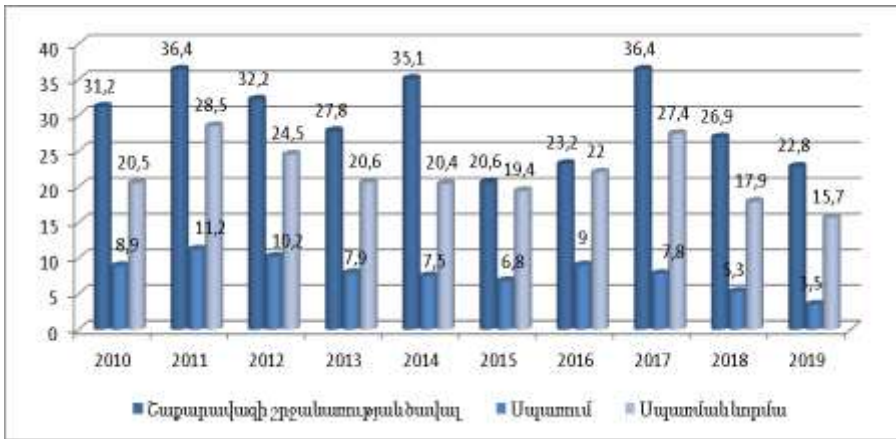
³ Enste H. Dominik, The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries: Keln 2002, p. 18.

⁴ Schneider F., Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries, Economics, 2007 July, p.41

⁵ Հարությունյան Վ. Լ., «Հայաստանի Հանրապետության ստվերային տնտեսության պատճառների վերլուծություն», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան 2019թ., 200 էջ:

⁶ Բաղդասարյան Ք. Յու., Հարությունյան Ա. Ա., Հարկման ատերկրյա առաջավոր մոտեցումները և դրանց կիրառման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան 2011թ., 160 էջ:

⁷ Պետրոսյան Լ.Ս., «Հակակոռուպցիոն մեխանիզմների էությունը, դասակարգման սկզբունքները և գործառնությունները», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներ, որոնումներ, հեռանկարներ, լուծումներ», Գիտական հոդվածների ժողովածու - 1(4) - Երևան, Գ.Վ.Պլեխանովի անվան ՌՏՀ Երևանի մասնաճյուղի հրատ., 2021թ., էջ 320-327:

Գծապատկեր 1. 2010-2019 թթ. շաքարավազի շրջանառությունը բնութագրող ցուցանիշները ՀՀ-ում (մլն.դրամ)¹

Շաքարավազի շուկայի ուսումնասիրության արդյունքում և **գծապատկեր 1-ի** տվյալների համաձայն, 2010-2017թթ. շաքարավազի սպառման նորմայի ծավալները գերազանցել են շաքարավազի փաստացի սպառման ծավալները, բայց ոչ շաքարավազի շրջանառության ծավալները: Իսկ 2019 թվականին 2017 թվականի համեմատ շաքարավազի շրջանառության ծավալները, սպառման նորման և փաստացի սպառումը նվազել են համապատասխանաբար՝ 13.6 մլն. դրամով, 11.7 մլն. դրամով և 4.3 մլն. դրամով, պայմանավորված նրանով, որ ՀՀ բնակչությունը, այսպես ասած, «քաղցր ուտող չէ»:

Ըստ այդմ, մեր կողմից մշակվել է բանաձև, այն մոտեցում է՝ հաշվարկման միջոց, որը հնարավորություն է տալիս պետության համապատասխան իրավասու մարմիններին ուշադրություն դարձնել պարենային ապրանքների մատվ ստվերի առաջացմանը:

$$SH = \frac{(SIM-SC)-SCR}{GDP} \times 100\% \quad (1)^2$$

որտեղ՝

SH-ը՝ ստվերային տնտեսության ծավալն է (%),

SIM-ը՝ շաքարավազի ներմուծման ծավալն է (մլն.դրամ),

SC-ը՝ շաքարավազի փաստացի սպառումն է (մլն.դրամ),

SCR-ը՝ շաքարավազի սպառման նորման է (մլն.դրամ),

GDP-ն՝ անվանական ՀՆԱ-ն է (մլն.դրամ):

(1) բանաձևի հաշվարկման արդյունքում բացահայտվել է, որ շաքարի ստվերի շրջանառության ամենաբարձր ցուցանիշը արձանագրվել է 2016 թվա-

¹ Գծապատկեր 1-ը կազմվել է հեղինակների կողմից, որտեղ տվյալները ներկայացվել են մլն. դրամով, իսկ նախնական տվյալները վերցվել են ՀՀ ՎԿ կայքից <https://armstat.am>: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել:

² Բանաձև (1)-ը մշակվել է հեղինակների կողմից:

կանին: Դա բացատրվում է նրանով, որ հենց այդ տարում վարչարարական գործընթացների արդյունավետությունը, թե՛ վերահսկողության, թե՛ մաքսային վերահսկողության, և թե՛ հարկային վարչարարության մասով, եղել է շատ թույլ, ինչը հնարավորություն է տնտեսվարողներին մոնոպոլ դիրք գրավել և շուկայում ունենալ մենաշնորհային կարգավիճակ՝ ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջին անհրաժեշտության ապրանքների իրացում կազմակերպելու և ստվերային գործարքների մասով պատասխանատվություն չկրելու համար (տե՛ս աղյուսակ 1-ը):

Աշխատանքում պարենային ապրանքներից դիտարկվել է կարագը:

Հերկ է նշել, որ 2017 թվականին 2010 թվականի համեմատ կարագի շրջանառության ծավալները ավելացել են 7.6 մլն. դրամով, իսկ սպառման նորմայի ծավալները ավելացել են 23.7 մլն. դրամով, սակայն փաստացի սպառումը դիտարկվող ժամանակահատվածում նվազել է 0.9 մլն. դրամով, պայմանավորված գների աճով:

Մասնավորապես, 2017 թվականին 2010 թվականի համեմատ կարագի գները աճել են 1447 դրամով, իսկ 2019 թվականին 2017 թվականի համեմատ կարագի շրջանառության ծավալները ավելացել են 6 մլն. դրամով, սակայն, սպառման նորմայի ծավալները և փաստացի սպառումը ևս ավելացել են համապատասխանաբար՝ 19 մլն. դրամով և 3.6 մլն. դրամով, չնայած նրան, որ կարագի շուկայական գինը 2019 թվականին 2017 թվականի համեմատ ավելացել է 918 դրամով, բացատրվում է նրանով, որ կարագը սպառման առաջին անհրաժեշտության ապրանքատեսակ է և, հետևաբար, սպառվում է անկախ գնի բարձրացմանը (տե՛ս՝ գծապատկեր 2-ը):

Գծապատկեր 2. 2010-2019թթ. կարագի շրջանառությունը բնութագրող ցուցանիշները ՀՀ-ում¹

¹ Գծապատկեր 2-ը կազմվել է հեղինակների կողմից, որտեղ տվյալները ներկայացվել են մլն. դրամով, իսկ նախնական տվյալները վերցվել են ՀՀ ՎԿ կայքից <https://armstat.am>: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել:

ՀՀ-ում կարագի գների բարձրացման պատճառներից մեկը փոխարժեքի տատանումն է, որը 2019 թվականին 2010 թվականի համեմատ աճել է 106 դրամով, սակայն, 2019 թվականին 2018 թվականի համեմատ նվազել է 4.05 դրամով (**տես՝ գծապատկեր 3-ը**), ինչպես նաև կարագի միջազգային շուկայական գների բարձրացումը:

Գծապատկեր 3. 2010-2019 թթ. կարագի շուկայական միջին գնի և փոխարժեքի դինամիկան ՀՀ-ում (դրամ)¹

Սակայն, 2010-2013թթ. և 2015 թվականին կարագի փաստացի սպառման ծավալները գերազանցել են շրջանառության ծավալները, ուստի աշխատանքում առաջարկվել և հաշվարկվել է բանաձևը (2) կարագի ստվերի շրջանառությունը:

$$SH = \frac{BCir-BC}{GDP} \times 100\% \quad (2)^2$$

որտեղ՝

SH-ը՝ ստվերային տնտեսության ծավալն է (%),

BCir-ը՝ կարագի շրջանառության ծավալն է (մլն.դրամ),

BC-ը՝ կարագի փաստացի սպառումն է (մլն.դրամ),

GDP-ն՝ անվանական ՀՆԱ-ն է (մլն.դրամ):

Հաշվարկման արդյունքում՝ 2010-2015թթ. կարագի սպառման ծավալները գերազանցել են կարագի շրջանառության ծավալները, բացառությամբ՝ 2014 թվականի (կարագի շրջանառության ծավալները գերազանցել են սպառման ծավալները 3.7 մլն. դրամով), իսկ 2016-2019թթ. կարագի շրջանառության ծավալները գերազանցել են սպառման ծավալները:

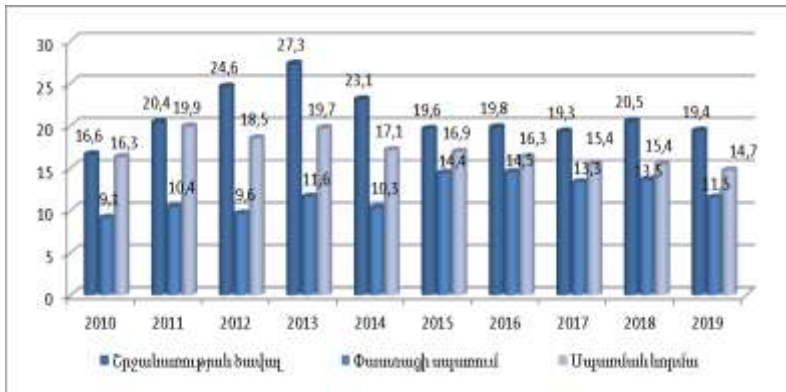
Հետևաբար, դիտարկվող ցուցանիշների միջև առկա տարբերությունները մյուս տարիներին կազմել են՝ 2010 թվականին՝ -7 մլն.դրամ, 2011 թվականին՝ -

¹ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե, Հրապարակումներ՝ «Պարենային ապահովություն և աղքատություն», «Գներ և գների ինդեքսներ», 2010-2020թթ., www.armstat.am: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել: ՀՀ Կենտրոնական բանկ՝ «Փոխարժեքների արխիվ», 2010-2019թթ., www.cba.am: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել:

² Բանաձև (2)-ը մշակվել է հեղինակների կողմից:

1.8 մլն.դրամ, 2012 թվականին՝ -2.7 մլն.դրամ, 2013 թվականին՝ -1.9 մլն.դրամ, 2015 թվականին՝ -0.8 մլն.դրամ: Այսինքն՝ 2015 թվականին 2010 թվականի համեմատ կարագի շրջանառության ծավալների միջև առկա տարբերությունը նվազել է 0.11 անգամ: Ըստ այդմ, կարագի մասով ստվերային տնտեսության ցուցանիշները 2019 թվականին 2010 թվականի համեմատ նվազել են (20.2%-ից 0%), ինչը պայմանավորված է բուսական յուղի մասով ստվերի ծավալների ավելացմամբ, որին նպաստել են նաև կարագի գների աճը և կարագի փոխարինումը բուսական յուղով (**տե՛ս աղյուսակ 1-ը**):

Ուսումնասիրելով բուսական յուղի շուկան, նկատենք, որ 2010-2019թթ. բուսական յուղի շրջանառության և փաստացի սպառման ծավալները ավելացել են, իսկ սպառման նորմայի ծավալները՝ նվազել, մասնավորապես, 2019 թվականին 2010 թվականի համեմատ բուսական յուղի շրջանառության և փաստացի սպառման ծավալները ավելացել են համապատասխանաբար՝ 2.8 մլն. դրամով և 2.4 մլն. դրամով, իսկ սպառման նորմայի ծավալները նվազել են 1.6 մլն. դրամով, սակայն, 2019 թվականին 2018 թվականի համեմատ բուսական յուղի շրջանառության, փաստացի սպառման և սպառման նորմայի ծավալները նվազել են համապատասխանաբար՝ 1.1 մլն. դրամով, 2 մլն. դրամով և 0.7 մլն. դրամով: Սակայն, դիտարկվող ժամանակահատվածում բուսական յուղի սպառման ծավալները շրջանառության ծավալներից և սպառման նորմայից ավելի քիչ են կազմել:

Գծապատկեր 4. 2010-2019 թթ. բուսական յուղի շրջանառությունը բնութագրող ցուցանիշները ՀՀ-ում (մլն.դրամ)¹

Ըստ այդմ, աշխատանքում առաջարկվել է բանաձև (3), որի հիման վրա հաշվարկվել է բուսական յուղի ստվերի շրջանառությունը:

$$SH = \frac{(VOCir - VOC) - VOCN}{GDP} \times 100\% \quad (3)^1$$

¹ Գծապատկեր 4-ը կազմվել է հեղինակների կողմից, որտեղ տվյալները ներկայացվել են մլն. դրամով, իսկ նախնական տվյալները վերցվել են ՀՀ ՎԿ կայքից <https://armstat.am>: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել:

որտեղ՝

SH-ը՝ ստվերային տնտեսության ծավալն է (%),

VOCir-ը՝ բուսական յուղի շրջանառության ծավալն է (մլն.դրամ),

VOC-ը՝ բուսական յուղի փաստացի սպառումն է (մլն.դրամ),

VOCN-ը՝ բուսական յուղի սպառման նորման է (մլն.դրամ),

GDP-ն՝ անվանական ՀՆԱ-ն է (մլն.դրամ):

Դիտարկվող ցուցանիշների միջև առկա տարբերությունները կազմել են՝ 2010 թվականին՝ -8.8 մլն.դրամ, 2011 թվականին՝ -9.9 մլն.դրամ, 2012 թվականին՝ -3.5 մլն.դրամ, 2013 թվականին՝ -4 մլն.դրամ, 2014 թվականին՝ -4.3 մլն. դրամ, 2015 թվականին՝ -11.7 մլն.դրամ, 2016 թվականին՝ -11 մլն.դրամ, 2017 թվականին՝ -9.4 մլն.դրամ, 2018 թվականին՝ -8.4 մլն.դրամ, 2019 թվականին՝ -6.8 մլն. դրամ: Այսինքն՝ 2019 թվականին 2010 թվականի համեմատ կարագի շրջանառության ծավալների միջև առկա տարբերությունը նվազել է 0.8 անգամ: Բուսական յուղի մասով ստվերային տնտեսության ցուցանիշները 2019 թվականին 2010 թվականի համեմատ նվազել են (**տե՛ս աղյուսակ 1-ը**):

Աղյուսակ 1

2010 - 2019թթ. ստվերային տնտեսությունը՝ ըստ շաքարավազի, կարագի և բուսական յուղի (%)²

Տարի/Ցուցանիշ	Շաքարավազի ստվեր (%)	Կարագի ստվեր (%)	Բուսական յուղի ստվեր (%)
2010 թ.	-	20,2	25,4
2011 թ.	8,7	4,8	26,2
2012 թ.	5,9	6,3	8,2
2013 թ.	1,5	4,2	8,8
2014 թ.	-	-	8,9
2015 թ.	11,1	1,6	23,2
2016 թ.	15,4	-	21,6
2017 թ.	-	-	16,8
2018 թ.	-	-	13,9
2019 թ.	-	-	10,4

Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման արդյունավետության բարձրացման նպատակով **աղյուսակ 2-ում** ներկայացվել է գնահատման մեխանիզմ, որը նկարագրում է կոռուպցիոն արարքի հավանականության ու հետևանքների մակարդակները, համաձայն որի, կոռուպցիոն ռիսկերի մակարդակների դասակարգումը

¹ Բանաձև (3)-ը մշակվել է հեղինակների կողմից:

² Աղյուսակ 1-ը կազմվել է հեղինակների կողմից՝ հաշվարկման արդյունքների հիման վրա: Աշխատանքում հաշվարկները կատարվել են 2010-2019 թվականների տվյալների հիման վրա, քանի որ 2020-2021 թվականների որոշ տվյալներ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից դեռևս չեն հրապարակվել:

իրականացվել է «Հավանականության մակարդակների»¹ և «Հետևանքների մակարդակի»² հիման վրա: Ըստ այդմ՝

- Պետական կառավարման վարչարարական գործիքակազմի կիրառման գործընթացում, կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մակարդակը թվային մեծությամբ գնահատվել է 16 միավոր (կրիտիկական)³, քանի որ այն դասվում է բավականին հաճախ տեղի ունեցող գործողությունների շարքին, որոնք ունեն հետևանքների բարձր մակարդակ: Կոռուպցիոն ռիսկերը պահանջում են անհապաղ ձեռնարկել կոռուպցիայի գործոնների վերացման կամ վերահսկման միջոցներ: Կոռուպցիոն ռիսկի հավանականության և ազդեցության մակարդակները գնահատվել են համապատասխանաբար՝ 4-Հավանական և 4-Շատ բարձր միավորներով, քանի որ հավանական կամ գրեթե հաստատ մակարդակի դեպքում, կոռուպցիայի արարքը կատարվել է կարճաժամկետ հեռանկարում (հնարավոր է՝ նույնիսկ մի քանի անգամ), նշանակում է, որ այն կարող է կատարվել նաև առաջիկայում և կարող է կրկնվել, հետևաբար, հետևանքները ևս շատ բարձր մակարդակի կարող են լինել, ինչպես օրինակ՝ ֆինանսական մեծ կորուստներն ու պատասխանատվության միջոցները:

- Վերահսկողության համակարգի ուժեղացման գործընթացում, կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մակարդակը թվային մեծությամբ գնահատվել է 12 միավոր (կրիտիկական)⁴, քանի որ այն ևս դասվում է բավականին հաճախ տեղի ունեցող գործողությունների շարքին ունենալով՝ հետևանքների բարձր մակարդակ: Նման կոռուպցիոն ռիսկերը պահանջում են անհապաղ ձեռնարկել կոռուպցիայի գործոնների վերացման կամ վերահսկման միջոցներ: Կոռուպցիոն ռիսկի հավանականության և ազդեցության մակարդակները գնահատվել են համապատասխանաբար՝ 3-Հնարավոր է և 4-Շատ բարձր միավորներով, քանի որ հնարավոր մակարդակի դեպքում, կոռուպցիայի արարքը կարող է կատարվել միջնաժամկետ հեռանկարում, նշանակում է, որ այն կատարվել է կամ կարող է կատարվել մեկ տարվա ընթացքում և կարող է կրկնվել մի քանի անգամ, հետևաբար, հետևանքներն այս դեպքում ևս շատ բարձր մակարդակի կարող են լինել, ինչպես օրինակ՝ ֆինանսական մեծ կորուստներն ու պատասխանատվության միջոցները:

¹ Հավանականության մակարդակը գնահատվում է 1-4 բալային սանդղակով, որտեղ՝ 1-Երբեք, 2-Հազվադեպ, 3-Հնարավոր, 4-Հավանական մակարդակներն են: Հաշվարկման մեթոդաբանությունը մշակվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից:

² Հետևանքների մակարդակը գնահատվում է 1-4 բալային սանդղակով, որտեղ՝ 1-Աննշան, 2-Միջին, 3-Բարձր, 4-Շատ բարձր: Հաշվարկման մեթոդաբանությունը մշակվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից:

³ Հաշվարկման մեթոդաբանությունը մշակվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից, իսկ հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից: Կոռուպցիոն ռիսկի գնահատման մակարդակի 12-16 միավորները համարվում են կրիտիկական:

⁴ Հաշվարկման մեթոդաբանությունը մշակվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից, իսկ հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից: Կոռուպցիոն ռիսկի գնահատման մակարդակի 12-16 միավորները համարվում են կրիտիկական:

• Ազատ մրցակցային պայմանների ապահովման գործընթացում, կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մակարդակը թվային մեծությամբ գնահատվել է 12 միավոր (կրիտիկական)¹, քանի որ այն դասվում է բավականի հաճախ տեղի ունեցող կոռուպցիոն գործողությունների շարքին, որոնք ունեն հետևանքների բարձր մակարդակ: Նման կոռուպցիոն ռիսկերը պահանջում են անհապաղ ձեռնարկել կոռուպցիայի գործոնների վերացման կամ վերահսկման միջոցներ: Կոռուպցիոն ռիսկի հավանականության և ազդեցության մակարդակները գնահատվել են համապատասխանաբար՝ 4-Հավանական և 3-Բարձր միավորներով, քանի որ հավանական կամ գրեթե հաստատ մակարդակի դեպքում, կոռուպցիայի արարքը կատարվել է կարճաժամկետ հեռանկարում (հնարավոր է՝ նույնիսկ մի քանի անգամ), նշանակում է, որ այն կարող է կատարվել նաև առաջիկայում և կարող է կրկնվել, հետևաբար, հետևանքները ևս բարձր մակարդակի կարող են լինել, ինչպես օրինակ՝ զգալի ֆինանսական կորուստներն ու պատասխանատվության միջոցները:

Աղյուսակ 2

Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մեխանիզմ²

Գործընթաց	Կոռուպցիայի գործոն	Կոռուպցիոն գործոնի նկարագրություն	Կոռուպցիոն ռիսկի նկարագրություն	Հավանականություն	Ազդեցություն	Ռիսկի մակարդակ
Պետական կառավարման վարչարարական գործիքակազմի կիրառում	Պետական վերահսկողական համակարգի թերացում	Պետական հովանավորչական քաղաքականություն	Պետական հովանավորչական քաղաքականությունը տանում է նրան, որ տնտեսվարող սուբյեկտները թերհայտարարագրեն իրենց եկամուտները:	4	4	16
Վերահսկողության համակարգի ուժեղացում	Հակվածություն կոռուպցիոն գործարքների նկատմամբ	Մաքսային և հարկային վերահսկողության մասով թերացումներ, սովերային տնտեսության առկայություն	Մաքսային սահմանի վրա ներկրվող այս ապրանքների մասով տեղի են ունենում թերհայտարարագրումներ:	3	4	12
Ազատ մրցակցային պայմանների ապահովում	Մոնոպոլ շուկայի առկայություն	Տնտեսվարողների կողմից շուկայում մոնոպոլ դիրքի գրավում	Վարչարարական գործընթացների արդյունավետության թուլացումը հնարավորություն է տալիս տնտեսվարող սուբյեկտներին շուկայում ունենալ մենաշնորհային կարգավիճակ և սովերային գործարքների մասով պատասխանատվություն չկրել:	4	3	12

Հոդվածի հիմնական գիտական նորույթը: Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման արդյունավետության բարձրացման նպատակով, պարենամթերքի (շաքարավազ, կարագ, բուսական յուղ) շուկաների վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են սովերային շրջանառության ծավալները օլիգոպոլ շուկաներում և

¹ Հաշվարկման մեթոդաբանությունը մշակվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից, իսկ հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից: Կոռուպցիոն ռիսկի գնահատման մակարդակի 12-16 միավորները համարվում են կրիտիկական:

² Աղյուսակ 2-ը կազմվել է հեղինակների կողմից:

գնահատվել են կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման հետևանքով սոցիալ-տնտեսական վիճակը բնութագրող ցուցանիշների նվազեցմանը նպաստող ռիսկերը:

Եզրակացություն: Պարենամթերք դիտարկվել է այն առումով, որ տնտեսության ոչ ֆորմալ հատվածի ընդլայնումը առաջին հերթին ազդում է տնտեսական ադավադումների վրա, որոնք էլ իրենց հերթին դոմինոյի էֆեկտով ազդում են նաև բնակչության սոցիալ-տնտեսական մակարդակի վրա, մանավանդ փոքր, բաց տնտեսություն ունեցող երկրներում, որտեղ մեծ ծավալների է հասնում ներմուծումը, այսինքն՝ ոչ հավասար մրցակցային պայմանների առկայությունը և պետական հովանավորչական քաղաքականությունը նպաստում է օլիգոպոլ շուկաների առաջացմանը, իսկ օլիգոպոլ շուկաներն էլ առաջին հերթին սկսում են շահարկել բնակչության եկամուտներ, մասնավորապես՝ ռազմավարական նշանակություն ունեցող ապրանքների մասով, ինչպիսիք են՝ պարենապրանքները, որոնք մտնում են ԳիՖենի ապրանքների մեջ, արդյունքում՝ ինչքան այդ ապրանքների գները բարձրանա, այդ ապրանքների պահանջարկը կմնա կայուն, իսկ այդ ապրանքները, ինչպես հայտնի է զարգացած երկրների փորձից, կատարյալ մրցակցային շուկաներ ունեցող երկրներում պետք է հովանավորվեն պետության կողմից, քանի որ պետությունը և քաղաքականությունը պետք է խոչընդոտի, որ այդ ապրանքները գնային ամալիտուդաների ենթարկվեն, քանի որ տվյալ դեպքում տնտեսավարողները կարող են գտնել միջոցներ թերհայտարարագրելու իրենց եկամուտները առաջացնելով ստվեր:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բաղդասարյան Բ.Յու., Հարությունյան Ա.Ա., «Հարկման արտերկրյա առաջավոր մոտեցումները և դրանց կիրառման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում», Երևան 2011թ., 160 էջ:
2. Հարությունյան Վ.Լ., «Հայաստանի Հանրապետության ստվերային տնտեսության պատճառների վերլուծություն», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան 2019թ., 200 էջ:
3. Պետրոսյան Լ.Մ., «Կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման հնարավորությունները ՀՀ շաքարավազի շուկայում», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներ, որոնումներ, հեռանկարներ, լուծումներ», Գիտական հոդվածների ժողովածու - 1(5) - Երևան, Գ.Վ.Պլեխանովի անվան ՌՏՀ Երևանի մասնաճյուղի հրատ., 2021թ., 390 էջ:
4. Պետրոսյան Լ.Մ., «Հակակոռուպցիոն մեխանիզմների էությունը, դասակարգման սկզբունքները և գործառույթները», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներ, որոնումներ, հեռանկարներ, լուծումներ», Գիտական հոդվածների ժողովածու - 1(4) - Երևան, Գ.Վ.Պլեխանովի անվան ՌՏՀ Երևանի մասնաճյուղի հրատ., 2021թ., 349 էջ:
5. ՀՀ Կենտրոնական բանկ - www.cba.am:
6. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե - www.armstat.am:

7. Бекряшев А. К., Белозеров И. П. Теневая экономика и экономическая преступность с. 459.
8. Есипов В.М., Теневая экономика: Учебное пособие. М.: ОН и ПНО Московского института МВД России, 1997, с. 123.
9. Сатарова Г. А., «Антикоррупционная политика», учебное пособие, М.- 2004, с. 368
10. Синюкова Т.Н., «Понятие и подходы к содержанию коррупции», Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. Выпуск № 1 (29) – 2015, с. 333-337.
11. Arriola Leonardo R., 2009. "Patronage and political stability in Africa." Comparative Political Studies no. 42 (10), pp.1339-1362.
12. Banerjee A., Hanna R. and Mullainathan S., "Corruption" – National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2012, p. 72
13. Enste H. Dominik, The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries: Keln 2002, p. 18.
14. Harutyunyan G., Sargsyan H., Gevorgyan R., (2017), "Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies", Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume 8, Summer, 4 (26), p.1386
15. Petrosyan L.M., «Application of anti-corruption mechanisms in the field of pharmaceuticals of the Republic of Armenia», POLISH JOURNAL OF SCIENCE, № 48, VOL 1., Warszawa, Poland - 2022, 64 p.
16. Petrosyan L.M., «Corruption assessment mechanisms. Analysis of international experience and opportunities for its application in Armenia», ZNANSTVENA MISEL JOURNAL, №63, VOL 1, Slovenia - 2022, p.61
17. Schneider F., Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries, Economics, 2007 July, p.41
18. Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New Estimates for the Shadow Economies all over the World. International Economic Journal, 24(4), 443-461.
19. Tomas Jim (1999). Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again? The Economic journal, 109 (June), pp. 381-389.
20. Wallace C., Haerpfer C., Latcheva R., The Informal Economy in East-Central Europe 1991-1998, June 2004, p. 76.

References

1. Baghdasaryan Q. Y., Harowt'yownyan A.A., «Harkman aterkrya ar'ajavor motecowmneri' & dranc kirar'man hnaravorowt'yownneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm», Er&an 2011t'. , 160 e'j:
2. Harowt'yownyan V.L., «Hayastani Hanrapetowt'yan stverayin tntesowt'yan pattwar'neri verlowc'owt'yown», HH GAA «Gitowt'yown» hratarakchowt'yown, Er&an 2019t'. , 200 e'j:
3. Petrosyan L.M., «Kor'owpcion r'iskeri ar'ajacman hnaravorowt'yownneri' HH shaqaravazi showkayowm», «Social-tntesakan zargacman himnaxndirner, oronowmner,

- her'ankarner, lowc'owmner», Gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow - 1(5) - Er&an, G.V.Plexanovi anvan R'TH Er&ani masnatwyowghi hrat., 2021t'.,e'j 390:
4. Petrosyan L.M., «Hakakor'owpcion mexanizmneri e'owt'yowny', dasakargman skzbowqnery' & gorc'ar'owyt'nery'», «Social-tntesakan zargacman himnaxndirner, oronowmner, her'ankarner, lowc'owmner», Gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow - 1(4) - Er&an, G.V.Plexanovi anvan R'TH Er&ani masnatwyowghi hrat., 2021t'., e'j 349:
 5. HH Kentronakan bank - www.cba.am:
 6. HH Vitwakagrakan komite - www.armstat.am:
 7. Bekrjashev A. K., Belozarov I. P. Tenevaja jekonomika i jekonomicheskaja prestupnost' s. 459.
 8. Esipov V.M., Tenevaja jekonomika: Uchebnoe posobie. M.: ON i PNO Moskovskogo instituta MVD Rossii, 1997, s. 123.
 9. Satarova G. A., “Antikorrupcionnaja politika”, uchebnoe posobie, M.- 2004, 368s.
 10. Sinjukova T.N., “Ponjatje i podhody k sodержaniju korrupcii”, Juridicheskaja nauka i praktika: Vestnik, Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii. Vypusk # 1 (29) – 2015, s. 333-337.
 11. Arriola Leonardo R., 2009. "Patronage and political stability in Africa." Comparative Political Studies no. 42 (10), pp.1339-1362.
 12. Banerjee A., Hanna R. and Mullainathan S., “Corruption” – National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2012, 72 p.
 13. Enste H. Dominik, The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries: Keln 2002, p. 18.
 14. Harutyunyan G., Sargsyan H., Gevorgyan R., (2017), “Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies”, Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume 8, Summer, 4 (26), pp. 1386.
 15. Petrosyan L.M., «Application of anti-corruption mechanisms in the field of pharmaceuticals of the Republic of Armenia», POLISH JOURNAL OF SCIENCE, № 48, VOL 1., Warszawa, Poland - 2022, p. 64.
 16. Petrosyan L.M., «Corruption assessment mechanisms. Analysis of international experience and opportunities for its application in Armenia», ZNANSTVENA MISEL JOURNAL, №63, VOL 1, Slovenia - 2022, p. 61.
 17. Schneider F., Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries, Economics, 2007 July, p.41.
 18. Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New Estimates for the Shadow Economies all over the World. International Economic Journal, 24(4), 443-461.
 19. Tomas Jim (1999). Quantifying the black economy: ‘Measurement without theory’ yet again? The Economic journal, 109 (June), pp. 381-389.
 20. Wallace C., Haerpfer C., Latcheva R., The Informal Economy in East-Central Europe 1991-1998, June 2004, p. 76.

**ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ
ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

**Լիլիթ Մանվելի Պետրոսյան
Արփիինե Մեխակի Կյուրեղյան**

Համառոտագիր

Հոդվածի արդյակականություն: Ցանկացած տնտեսության «քառասյին, չկանխատեսվող և տարերային» զարգացման առաջնային մեխանիզմը կոռուպցիան է, ինչն առաջացնում է սոցիալ-տնտեսական ծանր հետևանքներ, ինչպիսիք են՝ եկամուտների կրճատումն ու անհավասարաչափ բաշխումը, ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը, խորացող աղքատությունը: Հետևաբար, կոռուպցիան կանխելու և կոռուպցիոն գործարքների նկատմամբ հակվածությունը նվազեցնելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել հետևողական հակակոռուպցիոն քաղաքականություն և գործադրել կառավարման արդյունավետ գործիքակազմ:

Հոդվածի նպատակը: Հոդվածի նպատակն է՝ բացահայտել սպառման առաջին անհրաժեշտության պարենային ապրանքների շուկաներում ստվերային տնտեսության և կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մեխանիզմները ՀՀ-ում: Այդ նպատակի լուծման համար աշխատանքում դրվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- բացահայտել կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման հնարավորությունները առաջին անհրաժեշտության ապրանքատեսակներից շաքարավազի, կարագի և բուսական յուղի շուկաներում,
- գնահատել ստվերային տնտեսության մեծությունը պարենային ապրանքների տեսանկյունից,
- մշակել կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված մեխանիզմ:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար տեսական հիմք են հանդիսացել կոռուպցիայի և ստվերային տնտեսության վերաբերյալ ինչպես օտարազգի, այնպես էլ՝ հայազգի տարբեր տնտեսագետների գրքեր, գիտական հոդվածներ և ինտերնետային կայքեր:

Հետազոտությանն անհրաժեշտ տեղեկատվական հիմքերն են ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի, ՀՀ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի, ՀՀ Կենտրոնական բանկի, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից հրապարակած պաշտոնական տվյալներն ու հրապարակումները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վիճակագրական, համեմատական, էմպիրիկ, տնտեսաչափական վերլուծության մեթոդներ և գործիքներ:

Հոդվածի գիտական նորույթը: Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման արդյունավետության բարձրացման նպատակով, պարենամթերքի (շաքարավազ, կարագ, բուսական յուղ) շուկաների վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են ստվերային շրջանառության ծավալները օլիգոպոլ շուկաներում և գնահատ-

վել են կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման հետևանքով սոցիալ-տնտեսական վիճակը բնութագրող ցուցանիշների նվազեցմանը նպաստող ռիսկերը:

Ստացված հիմնական արդյունքներ: Պարենամթերքի (շաքարավազ, կարագ, բուսական յուղ) շուկաների վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են ստվերային շրջանառության ծավալները օլիգոպոլ շուկաներում և գնահատվել են կոռուպցիայի առաջացման հետևանքով սոցիալ-տնտեսական վիճակի վատթարացմանը նպաստող ռիսկերը:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունը: Հոդվածում կատարված վերլուծության հիմնական արդյունքների հիման վրա ներկայացվել են հասցեական միջոցառումներ և կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մեխանիզմ:

Բանալի բառեր. կոռուպցիոն ռիսկ, ստվերային տնտեսություն, պարենային ապրանքներ, շրջանառության ծավալ, սպառում, սպառման նորմա, վերահսկողության համակարգ, ազատ մրցակցային պայմաններ, պետական հովանավորչական քաղաքականություն, պետական կառավարման գործիքակազմ

МЕХАНИЗМЫ ОЦЕНКИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И КОРРУПЦИОННЫХ РИСКОВ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКАХ РА

Лилит Манвеловна Петросян
Арпине Мехаковна Кюрегян

Аннотация

Актуальность статьи. Основным механизмом «хаотического, непредсказуемого и естественного» развития любой экономики является коррупция, вызывающая тяжелые социально-экономические последствия, такие как снижение доходов и их неравное распределение, неформальная занятость и углубление бедности. Поэтому для предотвращения коррупции и снижения склонности к коррупционным сделкам необходимо проводить последовательную антикоррупционную политику и внедрять эффективный инструментарий управления.

Цель статьи. Целью данной статьи является выявление механизмов оценки теневой экономики и коррупционных рисков на продовольственных рынках Армении и для решения этого вопроса поставлены **следующие задачи:**

- Выявление возможностей коррупционных рисков от товаров первой необходимости на рынках сахара, сливочного и растительного масла;
- Оценить размер теневой экономики с точки зрения продуктов питания;
- Разработать механизм повышения эффективности оценки коррупционных рисков.

Методология. Теоретической базой для исследования послужили книги, научные статьи и сайты о коррупции и теневой экономике как зарубежных, так и армянских экономистов.

Необходимыми информационными базами для исследования являются официальные данные и публикации, опубликованные Статкомитетом РА, Комиссией РА по предупреждению коррупции, Центральным банком РА, Антикоррупционным агентством Трансперенси Интернэшнл Центр.

В ходе исследования использовались методы и инструменты статистического, сравнительного, эмпирического, экономического анализа.

Научная новизна статьи. В целях повышения эффективности оценки коррупционных рисков в результате анализа рынков продовольствия (сахара, сливочного, растительного масла) были выявлены объемы теневого оборота на олигополистических рынках и оценены риски, способствующие снижению социально-экономических показателей в результате этого. коррупционных рисков.

Получены основные результаты. Анализ рынков продуктов питания (сахар, масло сливочное, растительное масло) позволил выявить объемы теневого оборота на олигополистических рынках и оценить риски, способствующие ухудшению социально-экономической ситуации из-за коррупции.

Возможность применения полученных результатов. По основным результатам анализа в статье представлены адресные меры и механизм оценки коррупционных рисков.

Ключевые слова: коррупционный риск, теневая экономика, продовольственные товары, товарооборот, потребление, норма потребления, система контроля, свободная конкуренция, государственная спонсорская политика, инструменты государственного управления

MECHANISMS FOR ASSESSING THE SHADOW ECONOMY AND CORRUPTION RISKS IN THE FOOD MARKETS IN RA

Lilit Manvel Petrosyan
Arpine Mekhak Kyuregyan

Abstract

Urgency of the article. The primary mechanism for the "chaotic, unpredictable and natural" development of any economy is corruption, which causes severe socio-economic consequences such as income reduction and unequal distribution, informal employment, and deepening poverty. Therefore, in order to prevent corruption and reduce the tendency towards corrupt transactions, it is necessary to implement a consistent anti-corruption policy and implement an effective management toolkit.

Purpose of the article. The purpose of this article is to identify the mechanisms for assessing the shadow economy and corruption risks in the food markets in Armenia and to address this issue, and to solve that purpose **the following tasks** have been set at work:

- Identify opportunities for corruption risks from essential commodities in the sugar, butter and vegetable oil markets;
- Assess the size of the shadow economy in terms of food;
- Develop a mechanism to increase the effectiveness of corruption risk assessment.

Methodology. Theoretical basis for the research was books, scientific articles and websites on corruption and the shadow economy by both foreign and Armenian economists.

The necessary information bases for the research are the official data and publications published by the RA Statistical Committee, the RA Commission for the Prevention of Corruption, the Central Bank of the Republic of Armenia, the Transparency International Anti-Corruption Center.

Methods and tools of statistical, comparative, empirical, economic analysis were used during the research.

The main scientific novelty of the article. In order to increase the effectiveness of corruption risk assessment, the analysis of food (sugar, butter, vegetable oil) markets revealed the volume of shadow turnover in oligopolistic markets and assessed the risks that contribute to the reduction of socio-economic indicators as a result of corruption risks.

Main results obtained. The analysis of food (sugar, butter, vegetable oil) markets revealed the volume of shadow turnover in oligopolistic markets and assessed the risks that contribute to the deterioration of the socio-economic situation due to the emergence of corruption.

The possibility of applying the obtained results. Based on the main results of the analysis, the article presents targeted measures and a mechanism for assessing corruption risks.

Keywords: corruption risk, shadow economy, food products, turnover, consumption, consumption rate, control system, free competition, state sponsorship policy, public administration tools.

ՄԱԿՐՈՊՐՈՒԴԵՆՑԻԱԼ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ: ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՀԱԿԱՑԻԿԼԻԿ ԲՈՒՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՎԱՐԿԵՐ/ՀՆԱ ՃԵՂՔԸ

Արշակ Հարությունի Վարժապետյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 29.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Հոդվածի նպատակն է դիտարկել ՀՀ-ում մակրոպրոդեյնցիալ քաղաքականության գործիքներից կապիտալի հակացիկլիկ շեմը կամ կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերը, որի հիմնական *նպատակը* ֆինանսատնտեսական շոկերին ֆինանսական համակարգի դիմակայելու ունակության բարձրացումն ու տնտեսությունը վարկավորման տեսքով տրամադրվող ֆինանսական միջոցների հարթ ընթացքի ապահովումն է¹: Քանի որ մակրոպրոդեյնցիալ քաղաքականության վերաբերյալ ուսումնասիրության *աստիճանը* մեր երկրում խորքային չէ և գրականություն ներկայում առկա չէ, ուստի հոդվածում *խնդիր* է դրվել իրականացվել է ՀՀ-ում վարկ/ՀՆԱ ցուցանիշների հարաբերակցությամբ Միջազգային հաշվարկների բանկի (BIS) կողմից սահմանված չափորոշիչներով վարկ/ՀՆԱ ճեղքի (վարկ/ՀՆԱ տարբերությունը իր երկարաժամկետ տրենդի) հաշվարկ և դա համեմատել ՀՀ ԿԲ կողմից հաշվարկված ցուցանիշներով ՀՀ բանկերի համար կապիտալի հակացիկլիկ շեմի ընդունելի չափորոշիչին: Բացի դա, նաև դիտարկել ենք, թե ինչ վիճակում է գտնվում ՀՆԱ-ում նշվածը մակրոպրոդեյնցիալ քաղաքականության ուսումնասիրությունը դարձնում է շատ *արդիական*:

Գրականության վերլուծություն: Հետազոտության օբյեկտ է հանդիսանում ՀՀ ՀՆԱ-ն, բանկերի և վարկային կազմակերպությունների կողմից տեղաբաշխված վարկային միջոցները, ՀՀ ԿԲ և ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված ցուցանիշները, որոնց հիման վրա հաշվարկվել է հակացիկլիկ շեմերը և համեմատվել ՀՀ ԿԲ հրապարակային փաստաթղթերով առկա շեմերի հետ: Մակրոպրոդեյնցիալ քաղաքականության բոլոր մոտեցումները Բազելյան կոմիտեի կողմից հրապարակված նյութերն են և ՀՀ ԿԲ կողմից առկա մեթոդաբանությունն ու ՀՀ ԿԲ խորհրդի որոշումները:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար տեսական, տեղեկատվական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել ՀՀ կենտրոնական բանկի, Միջազգային հաշվարկների բանկի (BIS) կողմից հրապարակված տեղեկատվությունները, ՀՀ գործող օրենսդրական ակտերն ու նորմերը, ինտերնետային կայքերը, հայրենական ու արտասահմանյան մասնագիտական գրականությունն ու հոդվածները, վիճակագրական-տեղեկատվական բազաները, իսկ Միջազգային հաշվարկների բանկի կողմից առաջարկվող ճեղքի հաշվարկման համար օգտա-

¹Վերջին մուտք 25.03.2022թ., ՀՀ ԿԲ, Կապիտալի հակացիկլիկ շեմի սահմանման հիմքում ընկած ընդհանուր մեթոդաբանությունը, էջ 1, <https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/finstability/Capital.pdf>

գործվել է MC Excel ծրագրային համակարգում Hodrick-Prescott ֆիլտրը՝ երկարաժամկետ միտումը հաշվարկելու համար, և այլն: Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են վիճակագրական ու տրամաբանական, աղյուսակային, հաշվարկային, համեմատական, համակարգչային վերլուծություններ և այլ մեթոդներ, իսկ վարկ/ՀՆԱ GAP-ի հաշվարկման համար՝ Hodrick-Prescott ֆիլտրը:

Վերլուծություն: 2009թ.-ի վերջին, երբ համաշխարհային տնտեսությունը սկսեց վերականգնվել գլոբալ ֆինանսական ճգնաժամից, կապիտալի ներհոսքը դեպի զարգացող շուկայի տնտեսություններ, աճեց մակրոտնտեսական և ֆինանսական կայունության ռիսկերը: Մի շարք զարգացող շուկայական տնտեսություններ արձագանքեցին այս մտահոգություններին՝ որդեգրելով կապիտալի վերահսկողություն կամ մակրոպրոտեկցիական միջոցառումներ: Մակրոպրոտեկցիալ կարգավորումը ֆինանսական կարգավորման մոտեցում է, որի նպատակն է մեղմել ռիսկը ընդհանուր առմամբ ֆինանսական համակարգի համար: Եթե դրամավարկային քաղաքականության դեպքում հիմնական նպատակը գների կայունության ապահովումն է, ապա մակրոպրոտեկցիալ քաղաքականության նպատակը՝ ֆինանսական կայունության ապահովումը: Մակրոպրոտեկցիալ քաղաքականությունը Հայաստանում կարգավորում է ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից, որը սկսած 2019թ.-ից յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ անգամ կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա կայացնում է որոշում՝ հաշվարկելով վարկ/ՀՆԱ ցուցանիշներով կապիտալի հակացիկլիկ շեմի ճեղքերը և սահմանում բանկերի համար կապիտալի հակացիկլիկ շեմ սահմանելով ռիսկով կշռված ակտիվների որևէ չափով կամ չսահմանել: Կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի դրույքաչափը ներկայում 0(զրո)% է, այսինքն առկա չէ բուֆեր:

Մակրոպրոտեկցիալ գործիքի(ների) արդյունավետ ընտրության հիմքում ընկած են մակրոպրոտեկցիալ քաղաքականության միջանկյալ նպատակները, որոնք, ըստ էության, բնութագրում են համակարգային ռիսկի դրսևորման հնարավոր աղբյուրները: Այսինքն, նախ գնահատվում են ռիսկերի հավանական աղբյուրները, դրանց հարաբերական ուժգնությունը, որից ածանցված թիրախավորվում է մակրոպրոտեկցիալ քաղաքականության կոնկրետ միջանկյալ նպատակ(ներ) և ընտրվում է համապատասխան մակրոպրոտեկցիալ գործիք(ներ)¹: Մասնավորապես, մակրոպրոտեկցիալ գործիքներն են. կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերը, կապիտալի պահպանման բուֆերը, փոխառության սահմանափակումներ անշարժ գույքի գրավով ապահովված վարկերը և համակարգային նշանակության ֆինանսական հաստատությունների նկատմամբ կապիտալի պահանջը: Ֆինանսական շուկերին ֆինանսական համակարգի դիմակայելու ունակությունն ուսումնասիրելու համար մենք դիտարկել ենք կապիտալի հակացիկլիկ շեմը (բուֆերը):

Կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի կիրառումը առաջարկվել է Բազել III-ով:

¹ ՀՀ ԿԲ, Մակրոպրոտեկցիալ քաղաքականություն,
https://www.cba.am/am/SitePages/fsmacropolicy_int.aspx

Հայաստանում Կենտրոնական բանկի կողմից կիրառության մեջ է դրվել 2019թ. ապրիլի մեկից «Բանկերի կապիտալի համարժեքության նորմատիվի սահմանաչափից բարձր շեմերի սահմանման և հաշվարկման» կարգի համաձայն, որն ի թիվս այլ շեմերի, սահմանում է նաև կապիտալի հակացիկլիկ շեմը (կապիտալի հակացիկլիկ բուֆեր): Կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի նպատակը ֆինանսատնտեսական շոկերին ֆինանսական համակարգի դիմակայելու ունակության բարձրացումն ու տնտեսությանը վարկավորման տեսքով տրամադրվող ֆինանսական միջոցների սահունության ապահովումն է: Կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերը թիրախավորում է վարկերի ավելցուկային (ռիսկային) աճը՝ մեղմելով ֆինանսական համակարգի կայունության վրա վերջինիս բացասական հետևանքները: Վարկերի ավելցուկային աճը զսպելու նպատակով ՀՀ ԿԲ-ն ֆինանսական ցիկլի վերելքի փուլում բարձրացնում է կապիտալի պահանջը՝ ստեղծելով լրացուցիչ բուֆեր, իսկ ցիկլի անկման փուլում՝ նվազեցվում է, հնարավորություն ստեղծելով ծածկելու կորուստները և դրանով իսկ մեղմելու ֆինանսական համակարգի վարկավորման ծավալների մեծածավալ կրճատման անհրաժեշտությունը (դելեթրիջինգ) և անցանկալի հետևանքները ֆինանսական կայունության և տնտեսական աճի վրա²:

Այսինքն, կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերը զսպողական գործիք է կապիտալի կուտակմամբ՝ հաշվարկված երկրի ՀՆԱ-ի և տեղաբաշխված վարկերի տեսքով: Սա նշանակում է, որ ՀՆԱ-ի ոչ համաչափ աճ տեղաբաշխված վարկերի դեպքում պետք է ֆինանսական կազմակերպությունները ապահովեն համապատասխան կապիտալի կուտակում: Նշենք, որ կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի վերաբերյալ ՀՀԿԲ-ն որոշումներ կայացնում է յուրաքանչյուր եռամսյակ:

Ինչպես տեսնում ենք, կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի հիմնական նպատակը ֆինանսատնտեսական շոկերին ֆինանսական համակարգի դիմակայելու ունակության բարձրացումն ու տնտեսությանը վարկավորման տեսքով տրամադրվող ֆինանսական միջոցների հարթ ընթացքի ապահովումն է: ՀՀ ԿԲ կողմից յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ անգամ կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի որոշումների իրականացման համար հաշվարկային բազա է հանդիսանում ռիսկով կշռված ակտիվները¹:

Այս ամենի համատեքստում մենք իրականացրել ենք պաշտոնական վիճակագրական տվյալներով վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցության հաշվարկներ վերջին 13 տարվա ժամանակային շարքով (հաշվի առնելով, որ համաշխարհային տնտեսությունը սկսեց վերականգնվել 2009թ.-ից սկսած) օգտագործելով Hodrick-Prescott ֆիլտրը՝ երկարաժամկետ միտումը հաշվարկելու համար: Հաշվարկման գործընթացն իրականացվել է Բազելային կոմիտեի կողմից հրապարակված «Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer»²

¹Վերջին մուտք 25.03.2022թ., ՀՀ ԿԲ պաշտոնական կայքէջ, ֆինանսական կայունություն Մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականություն ենթաբաժին, https://www.cba.am/am/SitePages/fsmacropolicy_int_report_2021.aspx

²Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer, page 12, paragraph (b), <https://www.bis.org/publ/bcbs187.pdf>

մեթոդաբանության հիման վրա(տես՝ Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

**Տարեկան ցուցանիշներով վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը
և վարկ/ՀՆԱ ձեռքը(GAP)**

մլն. ՀՀ դրամ

Տարի	ՀՆԱ	Վարկեր /միջինտարեկան/	Վարկ/ՀՆԱ %	Hodrick-Prescott տրենդ, %	Ձեռք/GAP/ %
2021	6,982,848.60	4,323,009.28	61.9	65.7	-3.8
2020	6,181,664.10	4,316,110.51	69.8	62.2	7.6
2019	6,543,321.80	3,736,212.47	57.1	58.7	-1.6
2018	6,017,035.20	3,217,099.69	53.5	55.3	-1.8
2017	5,564,493.30	2,737,060.85	49.2	51.8	-2.6
2016	5,067,293.50	2,403,746.50	47.4	48.3	-0.9
2015	5,043,633.20	2,260,859.29	44.8	44.8	0.0
2014	4,828,626.30	2,063,994.15	42.7	41.4	1.4
2013	4,555,638.20	1,824,711.96	40.1	37.9	2.1
2012	4,266,460.50	1,558,401.89	36.5	34.4	2.1
2011	3,777,945.60	1,189,895.95	31.5	31.0	0.5
2010	3,460,202.70	879,682.90	25.4	27.5	-2.1
2009	3,141,651.00	723,985.87	23.0	24.0	-1.0

Աղյուսակ 1-ում վարկերի ցուցանիշները մեր կողմից դիտարկվել է ՀՀ բոլոր բանկերի և վարկային կազմակերպությունների կողմից տեղաբաշխված վարկային միջինացված ծավալներով: Ճեղքի որոշման համար կիրառվել է Hodrick-Prescott տրենդի ֆիլտրը հարթեցման լամբդա (Lambda) ցուցիչը ընտրել ենք 400000՝ վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցության վարքագծի երկարաժամկետ միտումը նկարագրելու համար, ինչպես որ խորհուրդ է տրվում Բազելյան կոմիտեի կողմից¹:

Ճեղքի հաշվարկման համար համաձայն Բազելային կոմիտեի կողմի հրապարակված Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer փաստաթղթի մեթոդաբանության անհրաժեշտ է առաջին քայլում հաշվարկել վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը կամ RATIO-ն՝ հետևյալ բանաձևով՝

$$RATIO_t = CREDIT_t / GDP_t \times 100\%$$

Որտեղ՝ RATIO_t-ն հարաբերակցությունն է t ժամանակահատվածի համար, CREDIT_t-ն և GDP_t-ն վարկի և ՀՆԱ ցուցանիշներն են նույն t ժամանակահատվածում՝ արտահայտված հարաբերական ցուցանիշով:

Այնուհետև, իրականացնում ենք Ճեղքի հաշվարկը $GAP_t = RATIO_t - TREND_t$ բանաձևով, որում TREND_t-ն Hodrick-Prescott(HP) ֆիլտրով լամբդա Lambda

¹ BIS, Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer, page 13, Step 1, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.pdf>

հարթեցմամբ հաշվարկված ցուցանիշն է¹:

Բազելային կոմիտեն սահմանում է, որ բուֆերային հավելյալի (VBt) չափը (ոռնակով կշռված ակտիվների տոկոսներով) գրո է, երբ GAP-ը որոշակի շեմից (L) ցածր է՝ 2%: Այնուհետև, այն ավելանում է GAP-ով, մինչև բուֆերը հասնի իր առավելագույն մակարդակին (VBmax), երբ GAP-ը գերազանցում է վերին H շեմը՝ 10%-ը²: Առավել պատկերավոր նկարագրելով մեկնաբանենք հետևյալ կերպ՝ մեթոդաբանության բուֆերը կախված ճեղքից ունենալու է 0-ից 2,5% գործակիցներ, որտեղ 2%-ից փոքր արժեքի դեպքում՝ (L), տոկոսադրույքը կլինի 0(գրո), իսկ 2%-10% միջակայքի դեպքում՝ (H), 0%-2,5% գործակից: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ վարկ/ՀՆԱ տարբերությունը կարող է հզոր կանխատեսող լինել բանկային ճգնաժամերի համար: Հիմնվելով այն ընդհանուր սկզբունքի վրա, որ հակացիկլային բուֆերի նպատակն է պաշտպանել բանկերին վարկերի ավելցուկային աճերից պետք է որոշել GAP-ի L շեմը, որով պետք է սկսի կապիտալի բուֆերի ձևավորումը, և GAP-ի H մակարդակը, որի դեպքում պետք է հասնել առավելագույն բուֆերի: Այսինքն, նվազագույն շեմի (L) շեմը կսկսի ցույց տալ կապիտալ կուտակելու անհրաժեշտությունը: Քանի որ բանկերին տրվում է մեկ տարի (12 ամիս) ժամանակ կապիտալ ներգրավելու համար, ապա L-ը պետք է լինի բավականաչափ ցածր՝ լրացուցիչ կապիտալ չկուտակելու համար և L-ը պետք է լինի բավականաչափ բարձր՝ լրացուցիչ կապիտալի ներգրավումը կանխելու համար:

Աղյուսակ 1-ում տեսնում ենք, որ 2009թ.-ից, եթե ՀՀ-ում կիրառվեր կապիտալի հակացիկլիկ շեմը, ապա զրոյականից տարբերվող տոկոսադրույք հնարավոր կլիներ սահմանել 2012, 2013 և 2020 թվականների համար: Սակայն հաշվի առնելով, որ ՀՀ-ում այն ներդրվեց 2019թ.-ից, ապա դիտարկելի է լինում 2020թ.-ը միայն, ըստ որի պետք է կապիտալի հակացիկլիկ շեմը սահմանվեր 0 (գրո)-ից բարձր: Սակայն, հաշվի առնելով, որ տրենդը արժեքների փոփոխություն է գրանցում ժամանակային շարքում նույնիսկ մեկ տարի ավելացնելու կամ պակասեցնելու պարագայում, ապա զգայուն ճշգրտություն ապահովելու համար դիտարկենք 2019թ.-ից 2021թթ. ժամանակահատվածների տրենդներն և ճեղքերը ըստ եռամսյակների՝ մինևույն ժամանակ աղյուսակում արտացոլելով ՀՀ ԿԲ կողմից հրապարակված վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցության և վարկ/ՀՆԱ ճեղք (GAP) ցուցանիշները(տես Աղյուսակ 2):

¹ Excel-ով հաշվարկման դեպքում $TRENDt=HP(RATIOt \text{ շարք}, 400000)$ ֆունկցիային հավասարում: Օրինակ. Եթե RATIO-ն գտնվում է A1-ից A20 Միջակայքում, ապա բջջիչում ֆունկցիայի հավասարումը կունենա հետևյալ տեսքը՝ $TRENDt=HP(A1:A20, 400000)$

² BIS, Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer, page 13, Step 3, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.pdf>

Վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը և վարկ/ՀՆԱ ձեռքը(GAP)ըստ եռամսյակների

մլն. ՀՀ դրամ

Տարի/ նո.	ՀՆԱ	Վարկեր /միջին- տարեկան/	Վարկ/ՀՆԱ %	Hodrick- Prescott տրենդ %	ձեռք /GAP/ %	ԿԲ հաշվարկ		
						Վարկ/ՀՆԱ %	ձեռք /GAP/ %	
2021թ.	IV	2,217,154.7	4,266,858.8	192.4	247.0	-54.7	74.3	6.3
	III	1,904,129.5	4,229,262.4	222.1	248.0	-25.6	73.6	4.3
	II	1,576,642.8	4,353,520.8	276.1	248.0	27.9	69.4	4.2
	I	1,284,921.6	4,442,395.2	345.7	249.0	97.0	69.0	-2.7
2020թ.	IV	1,899,501.0	3,737,438.3	196.8	249.0	-52.5	74.2	-/-
	III	1,743,270.4	3,820,252.6	219.1	250.0	-30.7	70.6	2.0
	II	1,270,767.7	4,016,099.9	316.0	250.0	65.7	66.1	5.2
	I	1,268,125.0	4,139,957.1	326.5	251.0	75.6	65.6	6.3
2019թ.	IV	1,993,601.8	3,993,346.6	200.3	251.0	-51.1	63.3	-/-
	III	1,822,640.1	3,790,110.0	207.9	252.0	-44.0	62.4	-/-
	II	1,484,958.1	3,635,849.4	244.8	252.0	-7.6	60.0	-/-

Համաձայն Աղյուսակ 2-ի տվյալների վերջին 3 տարիների եռամսյակների հաշվարկով մեր հաշվարկված ցուցանիշները զգալի է, քանի որ Աղյուսակ 1-ի և Աղյուսակ 2-ի միջև «Վարկեր» ցուցանիշները տարեկան և եռամսյակային միջիններով գրեթե նույնն են, ինչը չենք կարող ասել ՀՆԱ-ի դեպքում: Բոլոր դեպքերում, մեր կողմից հաշվարկված և ՀՀ ԿԲ կողմից հաշվարկված GAP-երում, բացի 2020թ, 3-րդ և 2021թ, 1-ին եռամսյակներից, GAP-երը տանում են նրան, որ շեմերը պետք է հաշվարկվել $L > 2$ սանդղակով, ինչի արդյունքում շեմը պետք է սահմանել ռիսկով կշռված ակտիվների հաշվարկով ոչ գրո: Բացի այդ, առկա են եռամսյակային հրապարակումներ, որտեղ բացակայում է GAP-ը, սա նույնպես վերլուծական առումով խոչընդոտ է հանդիսանում:

Հաշվի առնելով, որ հետազոտության նպատակն է ոչ թե գտնել ՀՀ ԿԲ հրապարակումների և մեր սեփական դատողությունների շեղումներն, այլ թե ֆինանսական կայունության ինչպիսի վիճակում է գտնվում ՀՀ-ն, այդ իսկ պատճառով մեր կողմից հաշվարկված տարեկան կտրվածքներով վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցությունները համեմատության մեջ ենք դրել ՀՀ ԿԲ կողմից հաշվարկված տարեկան վարկ/ՀՆԱ ցուցանիշների հետ՝ մակրոպրոդեկտիվ քաղաքականության կիրառելիության աստիճանը նկարագրելու և ցուցադրելու համար¹(տես Աղյուսակ 3):

¹ ՀՀ ԿԲ, Վիճակագրություն, Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, «Բանկային համակարգի ակտիվներ/ ՀՆԱ/ վարկեր/ՀՆԱ» հրապարակում, <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx>

**Աղյուսակ 1-ի հաշվարկները ԿԲ վարկ/ՀՆԱ հաշվարկների
ցուցանիշների հետ համեմատված**

մլն. ՀՀ դրամ

Տարի	ՀՆԱ	Վարկեր /միջինտարեկան/ /ՀՆԱ %	Հաշվարկված վարկ/ՀՆԱ			ՀՀ ԿԲ վարկ/ՀՆԱ		
			Վարկ /ՀՆԱ %	HP ¹ տրենդ %	GAP %	Վարկ /ՀՆԱ %	HP տրենդ %	GAP %
2020	6,181,664.1	4,316,110.5	69.8	62.5	7.3	63.2	58.6	4.7
2019	6,543,321.8	3,736,212.5	57.1	59.0	-1.9	52.1	55.4	-3.3
2018	6,017,035.2	3,217,099.7	53.5	55.4	-2.0	48.9	52.3	-3.4
2017	5,564,493.3	2,737,060.9	49.2	51.9	-2.7	45.1	49.1	-4.0
2016	5,067,293.5	2,403,746.5	47.4	48.4	-1.0	45.8	46.0	-0.2
2015	5,043,633.2	2,260,859.3	44.8	44.9	0.0	39.8	42.8	-3.0
2014	4,828,626.3	2,063,994.2	42.7	41.3	1.4	42.7	39.7	3.0
2013	4,555,638.2	1,824,712.0	40.1	37.8	2.2	42.1	36.5	5.6
2012	4,266,460.5	1,558,401.9	36.5	34.3	2.2	40.2	33.4	6.8
2011	3,777,945.6	1,189,896.0	31.5	30.8	0.7	33.6	30.2	3.4
2010	3,460,202.7	879,682.9	25.4	27.2	-1.8	27.4	27.1	0.4
2009	3,141,651.0	723,985.9	23.0	23.7	-0.7	23.4	23.9	-0.5
2008	3,568,227.6	601,023.2	16.8	20.2	-3.3	17.8	20.8	-3.0
2007	3,149,283.4	356,109.0	11.3	16.6	-5.3	13.5	17.6	-4.1
2006	2,656,189.8	230,001.4	8.7	13.1	-4.5	9.2	14.5	-5.3
2005	2,242,880.9	170,635.1	7.6	9.6	-2.0	8.7	11.3	-2.6
2004	1,907,945.4	130,013.1	6.8	6.1	0.7	7.5	8.2	-0.7
2003	1,624,642.7	95,502.5	5.9	2.5	3.3	6.6	5.1	1.6
2002	1,362,471.7	83,071.4	6.1	-1.0	7.1	6.7	1.9	4.8

Բոլոր դեպքերում, հաշվարկներով գալիս ենք այն եզրահանգմանը, որ 2020թ.-ին չպետք է կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի տոկոսադրույքը լիներ զրո՝ հաշվի առնելով Բազել 3-ի մեթոդաբանությունը: Բուֆերի ստեղծումը առանց խորը հաշվարկներ անելու լեմ է այնքանով, որ 2020թ.-ին առկա էր 44-օրյա պատերազմը և Covid 19-ը:

Մեր կողմից նաև հաշվարկվել է դինամիկա, թե տեղաբաշխված վարկերով սովյալ տարում, որքան ՀՆԱ է ստեղծվել ՀՀ-ում(տես՝ Աղյուսակ 4): Արդյունքում դինամիկան ցույց է տալիս, որ տնտեսությունում ՀՆԱ-ի աճին զուգահեռ առավել արագ տեմպով է աճում տնտեսությունում վարկային միջոցների տեղաբաշխումն, որը փաստում է, որ տնտեսությունում զարգացման դինամիկան կատարվում է տարեց տարի առավել շատ պարտքային միջոցների հաշվին և ոչ թե կլասիկ տնտեսական զարգացման:

¹ Hodrick-Prescott ֆիլտրով տրենդը

Բանկերի և վարկային կազմակերպությունների կողմից տեղաբաշխված միջոցների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում

մլն. ՀՀ դրամ

Տարի	ՀՆԱ	Վարկ	ՀՆԱ/վարկ	Տարի	ՀՆԱ	Վարկ	ՀՆԱ/վարկ
2021	6,982,848.6	4,323,009.3	1.6	2011	3,777,945.6	1,189,895.9	3.2
2020	6,181,664.1	4,316,110.5	1.4	2010	3,460,202.7	879,682.9	3.9
2019	6,543,321.8	3,736,212.5	1.8	2009	3,141,651.0	723,985.9	4.3
2018	6,017,035.2	3,217,099.7	1.9	2008	3,568,227.6	601,023.2	5.9
2017	5,564,493.3	2,737,060.9	2.0	2007	3,149,283.4	356,109.0	8.8
2016	5,067,293.5	2,403,746.5	2.1	2006	2,656,189.8	230,001.3	11.5
2015	5,043,633.2	2,260,859.3	2.2	2005	2,242,880.9	170,635.1	13.1
2014	4,828,626.3	2,063,994.2	2.3	2004	1,907,945.4	130,013.1	14.7
2013	4,555,638.2	1,824,712.0	2.5	2003	1,624,642.7	95,502.5	17
2012	4,266,460.5	1,558,401.9	2.7	2002	1,362,471.7	83,071.4	16.4

Գիտական նորույթ: Վերլուծելով առկա վիճակն ու հիմնական գործոնները Հայաստանի ֆինանսական համակարգի կայունության պահպանման գալիս ենք այն եզրահանգմանն, որ ֆինանսական շուկերին դիմակայելու համար խստագույնս պետք է պահպանել Բազելյան կոմիտեի մեթոդաբանությամբ հաշվարկների մեխանիզմները, կիրառելով համապատասխան բուֆերներ՝ շուկերը կանխելու համար: Բացի այդ բուֆերների սահմանումից զատ երկրում տեղաբաշխված վարկային միջոցների համար սահմանել լիմիտներ ՀՆԱ-ի նկատմամբ՝ հետագայում ավելի մեծ GAP-եր չգեներացնելու համար, որը ներկայում առկա չէ: Իսկ մեր կողմից առաջարկվող նորույթը ՀՆԱ/Վարկ նոր ցուցանիշի սահմանումն է հարաբերական ցուցանիշի տեսքով, կախված երկրի սահմանվող տնտեսական ախորժակից և հետաքրքրությունից, ինչը կամրագրվի վերին արգելափակող սահման՝ ֆինանսական շուկերի հավանական առաջացումը զսպելու համար. կապիտալի հակացիկլիկ զսպողական բուֆերին զուգընթաց:

Եզրակացություն: Հաշվարկների արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգմանը, որ չնայած 2019թ.-ից արդեն ֆինանսական կայունության ապահովման համար ներդրվել է տարանջատված մակրոպրոդեցիալ քաղաքականություն, այնուամենայնիվ չի կիրառվել 2020թ.-ին կապիտալի բուֆեր՝ բոլոր հավասար պայմաններում, որը մեր հաշվարկների արդյունքում ապացուցված անհրաժեշտ միջամտություն պետք է լիներ, իսկ դրան հակառակ 2021թ.-ին բուֆերը պետք է չեզոքացվեր, եթե հաշվարկները դիտարկում ենք տարեկան կտրվածքով: Բայց, քանի որ ՀՀ ԿԲ կողմից որդեգրած քաղաքականության հաշվարկներն ու որոշումների կայացումն իրականացվում է եռամսյակային պարբերականությամբ, ապա առավել զգայուն հաշվարկներ ունենալու համար եզրահանգում անելիս դիտարկվել են Աղյուսակ 2-ով իրականացված եռամսյակային ցուցանիշներով ճեղքերը: ՀՀ ԿԲ որոշումները ուսումնասիրելով, տեսնում ենք, որ ընդհանուր

առմամբ վարկավորման ծավալների չկրճատման համար վերջինս բուֆերի համար զրո տոկոս դրույքաչափի սահմանումը նպատակահարմար է գտնում, սակայն մեր կարծիքով ըստ եռամսյակային վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցության ճեղքով արտահայտված պետք էր կիրառել բուֆեր: Իսկ ներկայիս մոտեցումն առավել կրում է հետազոտական, քան թե շուկերի կանխման բնույթ: Բացի այդ, ուսումնասիրելով ՀՆԱ/Վարկ հարաբերակցությունն Ադյուսակ 4-ից պարզ է դառնում, որ տնտեսության առավել մեծ հատվածը հիմնված է վարկային միջոցների վրա, ինչը ենթադրում է տնտեսության անկում՝ բարձր զգայունություն տնտեսական շուկերի ժամանակ: Մեր եզրահանգմամբ ֆինանսական կայունության համար պատասխանատուները պետք է իրականացնեն ՀՆԱ/վարկ զսպողական ցուցանիշի ներդրում, այսինքն ՀՆԱ-ի որոշակի չափով վարկավորման թույլատրելի շեմ, որպեսզի համախառն ներքին արդյունքը որևէ պահի չդառնա ամբողջությամբ կախյալ վարկերի տեղաբաշխման հետ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ ԿԲ Խորհուրդ, «Բանկերի կապիտալի համարժեքության նորմատիվի սահմանաչափից բարձր շեմերի սահմանման և հաշվարկման կարգ» էջ 4, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=128508>:
2. ՀՀ ԿԲ, Կապիտալի հակացիկլիկ շեմի սահմանման հիմքում ընկած ընդհանուր մեթոդաբանությունը, էջ 4, <https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/finstability/Capital.pdf>:
3. ՀՀ ԿԲ, Ֆինանսական կայունություն Մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականություն ենթաբաժին, https://www.cba.am/am/SitePages/fsmacropolicy_int_report_2021.aspx:
4. ՀՀ ԿԲ, Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx>:
5. ՀՀ ԿԲ, Մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականություն, https://www.cba.am/am/SitePages/fsmacropolicy_int.aspx:
6. ՀՀ ԿԲ, Դրամավարկային և ֆինանսական վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx>:
7. ՀՀ ԿԲ, Փողի ազդեցատրների էությունը և կիրառման շրջանակը, 6 էջ, https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/parberakan/statistics/dram_fin_manual/agreg.pdf:
8. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի տվյալների շտեմարան, Վիճակագրական ցուցանիշներ, <https://armstat.am/am/?nid=12&id=01001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>:
9. ՀՀ ԿԲ Բացատրական բառարան, 11 էջ, https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/parberakan/DVQ/%D4%B2%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B6_18.pdf:
10. BIS, Basel Committee on Banking Supervision, “Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer”, Switzerland 2010, page 32, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.pdf>:

References

1. HH KB Xorhowrd, «Bankeri kapitali hamarjheqowt'yan normativi sahmanachap'ic bard'r shemeri sahmanman ev hashvarkman karg» e'j 4, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=128508> .
2. HH KB, Kapitali hakaciklik shemi sahmanman himqowm y'nkac' y'ndhanowr met'odabanowt'yowny', e'j 4, <https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/finstability/Capital.pdf> .
3. HH KB, Finansakan kayownowt'yown Makroprowdencial qaghaqakanowt'yown ent'abajhin, https://www.cba.am/am/SitePages/fsmacropolicy_int_report_2021.aspx
4. HH KB, Finansakan kazmakerpowt'yownneri vitwakagrowt'yown, <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx> .
5. HH KB, Makroprowdencial qaghaqakanowt'yown, <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx> .
6. HH KB, Dramavarkayin & finansakan vitwakagrowt'yown, <https://www.cba.am/am/SitePages/statmonetaryfinancial.aspx> .
7. HH KB, P'oghi agregatorneri e'owt'yowny' & kirar'man shrjanaky', 6 e'j, https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/parberakan/statistics/dram_fin_manual/agreg.pdf .
8. HH Vitwakagrakan komitei tvyalneri shtemaran, Vitwakagrakan cowcanishner, <https://armstat.am/am/?nid=12&id=01001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>.
9. HH KB Bacatrankan bar'aran, 11 E'j, https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/parberakan/DVQ/%D4%B2%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B6_18.pdf
10. BIS, Basel Committee on Banking Supervision, “Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer”, Switzerland 2010, page 32, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.pdf>.

ՄԱԿՐՈՊՐՈՒԴԵՆՑԻԱԼ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ: ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՀԱԿԱՑԻԿԼԻԿ ԲՈՒՖԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՎԱՐԿԵՐ/ՀՆԱ ՃԵՂՔԸ

Արշակ Հարությունի Վարժապետյան

Համառոտագիր: 2009թ.-ի վերջին, երբ համաշխարհային տնտեսությունը սկսեց վերականգնվել գլոբալ ֆինանսական ճգնաժամից, ինչպես նաև վերականգնվեց կապիտալի ներհոսքը դեպի զարգացող շուկայի տնտեսություններ, աճեցին մակրոտնտեսական և ֆինանսական կայունության ռիսկերը: Մի շարք զարգացող շուկայական տնտեսություններ արձագանքեցին այս մտահոգություններին՝ որդեգրելով կապիտալի վերահսկողություն կամ մակրոպրոլենցիական միջոցներ: Մեր երկրում մակրոպրոլենցիալ քաղաքականության կիրառումը, որպես ֆինանսական կայունության ապահովման միջոց, ընդունվեց 2019թ.-ի առաջին եռամսյակից: Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ ԿԲ խորհրդի կողմից

յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ անգամ իրականացվում է Կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի տոկոսադրույքի սահմանում, հիմնվելով վարկ/ՀՆԱ ճեղքի վրա, սակայն մինչև հիմա անկախ ճեղքի մեծությունից այն զրո է, որին մենք մանրակրկիտ անդրադարձել ենք հոդվածում՝ աղյուսակային վերլուծությունների տեսքով, և որտեղ չենք կիսել զրոյական տոկոսադրույքը, այդ իսկ պատճառով այն դիտարկել ենք ներկայում **արդիական** ուսումնասիրության համար:

Հոդվածի **նպատակն** է դիտարկել ՀՀ-ում մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականության գործիքները՝ կապիտալի հակացիկլիկ շեմի կամ կապիտալի հակացիկլիկ բուֆերի ներդրված լինելը և կիրառելիության ուսումնասիրությունը: Ինչպես գիտենք, բուֆերի հիմնական նպատակը ֆինանսատեսական շոկերին ֆինանսական համակարգով դիմակայելու ունակության բարձրացումն ու տնտեսությանը վարկավորման տեսքով տրամադրվող ֆինանսական միջոցների հարթ ընթացքի ապահովումն է: Մեր **խնդիրն** է հետազոտությունն իրականացրել ենք Միջազգային բանկի՝ Բազելային կոմիտեի հաշվարկների կողմից հրապարակված՝ հակացիկլային կապիտալի բուֆերի (Countercyclical Capital Buffer) մեթոդաբանությամբ: Բոլոր հաշվարկներն իրականացված են Բազելային կոմիտեի կողմից հրապարակված բանաձևերի հիման վրա և համեմատված ՀՀ ԿԲ կողմից հրապարակված հաշվարկների և մեթոդաբանությունների հետ:

Հետազոտության հաշվարկային **մեթոդաբանական հիմքը** վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ ճեղքի(GAP) չափի որոշումն է, որն իրականացվել է Hodrick-Prescott ֆիլտրի օգնությամբ: Մեր հաշվարկների և ՀՀ ԿԲ հաշվարկների միջև որոշ դեպքերում առկա են եղել զգալի շեղումներ, ինչը հաշվի առնելով եկել ենք այն եզրահանգմանը, որ պետք է 2020թ.-ին կապիտալի բուֆեր կիրառվելին բոլոր հավասար պայմաններում, իսկ 2021թ.-ին՝ բուֆերը չեզոքացվելին տարեկան հաշվարկների կտրվածքով: Իսկ եռամսյակային կտրվածքով հաշվարկների արդյունքում, ինչպես նաև ՀՀ ԿԲ որոշումներն ուսումնասիրելով, պարզել ենք, որ ընդհանուր առմամբ վարկավորման ծավալների չկրճատման համար վերջինս բուֆերի համար զրո տոկոս դրույքաչափի մոտեցում է դրսևորել, որը մեր կարծիքով, ըստ եռամսյակային վարկ/ՀՆԱ հարաբերակցության ճեղքով պայմանավորված, պետք է հակառակը լիներ: Բացի այդ, ՀՆԱ/Վարկ հարաբերակցությունը ուսումնասիրելով մենք եկել ենք այն եզրահանգմանը (**ուսումնասիրության հիմնական արդյունքին**), որ տնտեսության առավել մեծ հատվածը հիմնված է վարկային միջոցների վրա, ինչն ենթադրում է ֆինանսական և տնտեսական շոկերի դեպքում պարալիզացման մեծ վտանգ, ինչի համար ֆինանսական կայունության համար պատասխանատուները պետք է իրականացնեն ՀՆԱ/վարկ, այսինքն ՀՆԱ-ի որոշակի չափով վարկավորման թույլատրելի շեմ, որը 20 տարիների կտրվածքով 16,4 գործակից հարաբերակցությունից հանգեցվել է 1,6 գործակցի: Նման զսպողական գործիքի չներդրման դեպքում դինամիկան կարող է մոտեցվել մինչև 1:1 հարաբերակցությամբ ՀՆԱ/վարկ մասնաբաժնի: Որպեսզի համախառն ներքին արդյունքն որևէ պահի չդառնա ամբողջությամբ կախյալ վարկերի տեղաբաշխումից (օրինակ տնտեսության որևէ ճյուղի վարկավորման զսպումն ուժգնորեն ազդի ՀՆԱ-ի վրա), ապա պետք է

դրա վերաբերյալ զսպողական մեխանիզմներ կիրառվեն: Նշված հանգամանքով պայմանավորված առաջ ենք քաշել *նոր մոտեցում(ներույթ)*՝ ՀՆԱ/Վարկ նոր ցուցանիշի սահմանումը հարաբերական արժեքով՝ կախված երկրի տնտեսական ախորժակից և հետաքրքրությունից, որով էլ կամրագրվի վերին արգելափակող սահման ֆինանսական շուկերի հավանական առաջացումը զսպելու համար, որը ամբողջությամբ *կիրառական* է:

Բանալի բառեր. ՀՆԱ, վարկ, մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականություն, ճեղք, բուֆեր, կապիտալի հակացիկլիկ շեմ, Hodrick-Prescott, Բազելային կոմիտե, ֆինանսական շուկ:

МАКРОПРУДЕНЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА. КОНТРИКЛИЧЕСКИЙ БУФЕР КАПИТАЛА В АРМЕНИИ, РАЗРЫВ КРЕДИТ/ВВП

Аршак Арутюнович Варжапетян

Аннотация: В конце 2009 года, когда мировая экономика начала восстанавливаться после мирового финансового кризиса, приток капитала в страны с формирующимся рынком увеличил риски макроэкономической и финансовой стабильности. Ряд стран с формирующимся рынком отреагировали на эти опасения, приняв меры контроля за движением капитала, в том числе и макропруденциальные меры. Применение макропруденциальной политики в нашей стране как средства финансовой стабильности было принято в первом четверте 2019 года. Несмотря на то, что раз в четверть внедряется Консультативный кодекс ЦБ РА, на основе разрыва кредит/ВВП, но пока, вне зависимости от размера разрыва, она равна нулю, которые мы подробно обсуждали в статье в виде табличных анализов, где мы не разделяли нулевую процентную ставку. Вот почему мы рассмотрели его для *настоящего* исследования.

Целью данной статьи является рассмотрение инструментов макропруденциальной политики в Республике Армения: введение антициклического порога капитала или антициклического буфера капитала и изучение применимости. Как известно, основной целью буфера является повышение способности финансовой системы чтобы противостоять финансово-экономическим потрясениям и обеспечить беспрепятственное поступление финансовых ресурсов предоставляемых экономике в виде кредитов. Наша *задача* – провели исследование с использованием метода контриклического буфера капитала(counter-cyclical capital buffer), опубликованного Базельским комитетом Банка международных расчетов. Все расчеты основаны на формулах опубликованных Базельским комитетом и сопоставлены с расчетами и методиками опубликованными Центральным банком Армении.

Расчетной основой *методические* является измерение разрыва отношения кредит/ВВП (GAR), которое проводилось с использованием фильтра Hodrick-Prescott. Между нашими расчетами и расчетами ЦБ РА были значительные откло-

нения, в ряде случаев с учетом того, что мы пришли к выводу, что в 2020 г. надбавка капитала должна была использоваться при всех равных условиях, а в 2021 г. должны были быть нейтрализованы с точки зрения годовых расчетов. И в результате ежеквартальных расчетов и изучения решений ЦБ РА мы увидели, что для того, чтобы не сокращать кредитование в целом, последний показал нулевой процентный подход к буферу, который, на наш взгляд, должен был быть наоборот из-за квартального разрыва соотношения кредит/ВВП. Кроме того, изучая соотношение ВВП/Кредит, делаем вывод, что большая часть экономики основана на кредите (**основной результат получен**), что подразумевает высокий риск паралича в случае финансово-экономических потрясений, в чем лице, ответственные за финансовую стабильность должны реализовать ВВП/кредит, чей допустимый порог кредитования на определенный объем ВВП вырос с коэффициента 16,4 до 1,6 за 20 лет. Если не ввести такой сдерживающий инструмент, динамику можно приблизить к соотношению ВВП-кредит менее 1:1, и чтобы валовой внутренний продукт не попал в зависимость от распределения кредитов; например если сдерживание кредитования в любом секторе экономики окажет сильное влияние на ВВП, то к нему должны быть применены сдерживающие механизмы. В связи с указанным обстоятельством мы выдвинули новый подход (**научная новизна**) к ВВП/Кредиту, новый показатель в относительной величине зависящий от экономических appetites и процентов страны, который зафиксирует верхний предел блокировки для предотвращения возможного возникновения финансовых шоков, это полностью **практично**.

Ключевые слова: ВВП, кредит, макропруденциальная политика, трещина, буфер, порог контрциклического капитала, Ходрик-Прескотт, Базельский комитет, финансовый шок.

MACROPRUDENTIAL POLICY. COUNTERCYCLICAL CAPITAL BUFFER IN ARMENIA, THE GAP OF LOAN/GDP

Arshak Harutyun Varzhapetyan

Abstract: At the end of 2009, when the global economy began to recover from the global financial crisis, as the capital inflows into emerging market economies resumed, the risks of macroeconomic and financial stability increased. A number of developing market economies have responded to these concerns by adopting capital controls or macroprudential measures. The application of macroprudential policy in our country, as a means of financial stability, was adopted in the first quarter of 2019. Despite the fact that the Board of the CBA sets the interest rate of the Capital Cyclical Buffer once every quarter, the countercyclical capital buffer rate is based on the GAP of loan/GDP, but so far, regardless of the size of the GAP, it is zero: this we have discussed in detail in the table analysis. That's why we're looking at it for **nowaday** research

The *purpose* of this article is to consider the tools of macroprudential policy in the Republic of Armenia: the introduction of an anti-cyclical threshold of capital or the anti-cyclical buffer of capital and the study of applicability. As we know, the main goal of the buffer is to increase the ability of the financial system to withstand financial and economic shocks and to ensure the smooth flow of financial resources provided for the economy in the form of loans. *Our problem* is to conduct the research using the method of countercyclical capital buffer published by the Basel Committee of the Bank of International Settlements. All calculations were performed on the basis of the formulas published by the Basel Committee and compared with the calculations and methodologies published by the Central Bank of Armenia.

The calculation *method* of the study is the measurement of the gap in the Loan/GDP ratio (GAP), which was carried out using the Hodrick-Prescott filter. There were significant deviations between our calculations and the calculations of the Central Bank of Armenia, in some cases, taking into account the fact that we came to the conclusion in 2020, the capital buffer should have been used in all equal conditions and in 2021 the buffer should have been neutralized in terms of annual calculations. As a result of quarterly calculations, studying the decisions of the Central Bank of Armenia, we saw that in order not to reduce lending in general, the latter showed a zero interest rate approach for the buffer, which in our opinion should have been the opposite due to the quarterly loan/GDP ratio break. In addition, studying the GDP/Loan ratio, we have come to the conclusion (*the main result* of the research) that most of the economy is based on credit resources, which implies a high risk of paralysis in the event of financial and economic shocks, for which those, responsible for financial stability, must implement a GDP/loan, so a permissible lending threshold of a certain amount of GDP has increased from a ratio of 16.4 upto 1.6 over 20 years. If such a restraining tool is not introduced, the dynamics can be approximated to a GDP/Loan ratio of less than 1:1, so that the gross domestic product will not become dependent on the allocation of loans, for instance, the restraint of lending to any sector of the economy will have a strong impact on GDP, then restraining mechanisms should be applied to it. Due to the mentioned circumstance, we have put forward a *new approach (Novelty)* to GDP/Loan, a new indicator in relative value depending on the country's economic appetite and interest: this will fix the upper blocking limit to prevent the possible occurrence of financial shocks, which is fully applicable.

Keywords: GDP, loan, macroprudential policy, GAP, Buffer, countercyclical capital threshold, Basel Committee, financial shock.

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լիլիթ Մուրադի Մուրադյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 01.04.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 12.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Մրցունակությունը գնահատող և չափող բազմաթիվ զեկույցներ ու հրապարակումներ են պարբերաբար թողարկվում, որոնք տարբեր ցուցանիշներ վերլուծելու և դրանք գնահատելու արդյունքում հաճախ համադրելի կամ համեմատելի չեն լինում: Առավել համապարփակ և համադրելի տարեկան վերլուծություն իրականացվում է Գլոբալ մրցունակության ամենամյա զեկույցում¹, որը հրապարակվում է Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի կողմից: Հայաստանի ցուցանիշները Գլոբալ մրցունակության ամենամյա զեկույցում ներառվել են սկսած 2005 թվականից: Հայաստանը եղել է 79-րդը՝ այդ թվականին վերլուծվող 117 երկրների մեջ: Վերջին՝ 2020 թվականին հրապարակված Համաշխարհային մրցունակության զեկույցը (GCR), համարվում է հատուկ թողարկում, որում հավաքագրված տվյալները շատ երկրների և այդ թվում նաև Հայաստանի մասին սակավ են: COVID-19 համաճարակի բռնկումը հանգեցրել է ոչ միայն համաշխարհային առողջապահական ճգնաժամի, այլև խորը տնտեսական անկման՝ անգամ ավելի խորը, քան 2008-2009 թվականների ֆինանսական ճգնաժամի ժամանակահատվածի անկումն էր, ինչը ստեղծել է ապագա հեռանկարի վերաբերյալ խորը անորոշության մթնոլորտ²:

Արդիականություն: Հաշվի առնելով՝ COVID-19 համաճարակի ազդեցությունը, այնուհետ հաջորդած 44-օրյա պատերազմի հետևանքները և հետպատերազմյա վերականգնման շրջանը, առավել քան արդիական է անդրադառնալ Հայաստանի մրցունակության և տնտեսության վրա ազդող հիմնական ցուցանիշների վերլուծությանը և համեմատությանը տարածաբանի հետ:

Նպատակը: Սույն հոդվածի նպատակն է՝ ուսումնասիրելով Հայաստանի և հարևան երկրների՝ Իրան, Վրաստան, Թուրքիա, Ադրբեջան, մրցունակության վարկանիշը, բացահայտել այն հիմնական գործոնները, որոնք կնպաստեն տարածաշրջանում Հայաստանի մրցունակության վարկանիշի բարելավմանն ու ամրապնդմանը:

Խնդիրները: Նշված նպատակին հասնելու համար առաջարկվել են հետևյալ խնդիրները.

¹<https://www.weforum.org/>

²Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/introduction#introduction>

- Ուսումնասիրել Հայաստանի և հարևան 4 երկրների՝ Վրաստան, Իրան, Թուրքիա, Ադրբեջան մրցունակության վարկանշի և ինդեքսի շարժը Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի կողմից հրապարակված Գլոբալ մրցունակության զեկույցներում:
- Վերլուծել այն ենթահինդեքսները, որոնք հանգեցրել են համապատասխան աճի կամ նվազման:
- Բացահայտել հիմնական ազդեցիկ ենթահինդեքսները և դրանց ներգործության չափը:

Գրականության վերլուծություն: Մրցունակությունը երկրների՝ իրենց քաղաքացիների բարեկեցության բարձր մակարդակ ապահովելու ունակության գնահատականն է: Ինչն առաջին հերթին կախված է նրանից, թե որքան արդյունավետ է երկիրը՝ ի դեմս նրա կառավարման մարմինների, օգտագործում տվյալ երկրի ռեսուրսները: Ընդ որում, ազատ շուկայական հարաբերության պայմաններում կենսամակարդակի պահպանման համար անհրաժեշտ է աշխատանքի արտադրողականության և ապրանքների ու ծառայությունների որակի անընդհատ բարձրացում: Մրցունակության աճն ու արդիականացումը բնութագրում են «նոր տնտեսությունը»: «Նոր տնտեսությունը» (նեոէկոնոմիկա) - տնտեսական ենթակառուցվածք է, որը բնութագրվում է հիմնականում ոչ նյութական ակտիվների (ծառայությունների և տեխնոլոգիաների) գերակշռությամբ և դրանց նյութական դերի նվազեցմամբ: Նոր տնտեսությունը հասկացություն է նոր տեխնոլոգիաների, նոր գիտելիքի և նոր բիզնես գործընթացների մասին, որոնք ապահովում են մրցունակությունը, առաջնորդությունը, արդիականացումը: «Նոր տնտեսության» գլխավոր առանձնահատկությունը մտավոր կապիտալի զարգացումն է և նրա գերիշխանությունը արտադրության հիմնական գործոնների նկատմամբ, ինչը տարբերում է այդ տնտեսությունը նախորդներից¹: Սուբյեկտի (օբյեկտի) մրցունակությունը կանխորոշվում է մրցակցային առավելությունների առկայությամբ՝ ներքին բնութագրերով (ներառյալ դինամիկ ունակությունները) կամ շրջակա միջավայրի ազդող գործոնները, որոնք ապահովում են մրցակիցների նկատմամբ գերակայությունն տվյալ շուկայում դիտարկվող որոշակի ժամանակահատվածում²:

«Մրցունակություն» հասկացությունը բոլոր հայտնի մեթոդների կիրառմամբ ներառում է մակրո և միկրոտնտեսական կատեգորիաները, ինչը եզրույթը դարձնում է չափազանց մշուշոտ: Երկրի ազգային տնտեսության մրցունակությունը սահմանվում է որպես նրա տնտեսական ինստիտուտների կարողությունը՝ ստեղծելու բարենպաստ պայմաններ երկրի կայուն մրցակցային առա-

¹Ваганян Г., Ваганян О. Концепция интерактивного менеджмента интеллектуального капитала Евразийского экономического союза как ключевой фактор роста конкурентоспособности и модернизации. XV Международная научная конференция “Модернизация России: ключевые проблемы и решения”. ИНИОН РАН, Москва, 18-19 декабря 2014г. Ежегодник "Россия: тенденции и перспективы развития", Т.2, Российская Академия Наук ИНИОН РАН, 2015г.,С.1

² Савельев Н. Управление конкурентоспособностью фирмы: Ростов н/Д.: Феникс, 2009. С. 28. (Высш. образование).

վելությունների ստեղծման և պահպանման համար (այն իր մեջ ներառում է ձեռնարկությունների, ֆինանսական-արդյունաբերական խմբերի, արդյունաբերությունների և դրա ենթաոլորտների մրցակցային առավելությունների համախումբը), ինչը հանգեցնում է երկրում կենսամակարդակի բարձրացման՝ եկամտի աճի օպտիմալ բաշխման, ըստ Պարետոյի օրենքի, որը կախված է ձեռնարկությունների կողմից մրցունակության աճից¹:

Արդի տնտեսագիտական գրականության մեջ բոլոր մրցակցային առավելությունները բաժանվում են երկու խմբի՝ ցածր և բարձր կարգի առավելություններ.

Ցածր մակարդակի առավելությունները կապված են առավել մատչելի աղբյուրների օգտագործման հնարավորության հետ՝ աշխատուժի, նյութեր (հումք), էներգետիկ... Այս մրցակցային առավելությունների ցածր կարգը բնորոշվում է նրանով, որ դրանք շատ անկայուն են և հեշտությամբ կարող են անհետանալ օրինակ գների, աշխատավարձի աճի հետևանքով կամ այն պատճառով, որ այդ հասանելի արտադրական ռեսուրսները կարող են նույն կերպ օգտագործել մրցակիցները:

Բարձր մակարդակի առավելություններն են եզակի արտադրանքը, եզակի տեխնոլոգիան, օպտիմալ մարքեթինգային կառուցվածքը, արտադրության կազմակերպումը, ընկերության բարի համբավը: Ինչպես նաև եթե մրցակցային առավելությունը ձեռք է բերվել շուկա յուրահատուկ արտադրանքի թողարկման հաշվին, որը հիմնված է սեփական կոնստրուկտորական մշակումների հիման վրա²:

Աղյուսակ 1

Մրցունակության մակարդակների բնութագրերը³

	Մրցունակության մակարդակի անվանումը	Հետազոտվող օբյեկտ/սուբյեկտ	Գործոն/ցուցանիշները բնութագրող մակարդակը
1	Ապրանքային	Արտադրանք/ապրանք	<ul style="list-style-type: none"> • Որակ • Սպառողների պահանջմունքներին համապատասխան համալիր
2	Միկրոմակարդակ	Ձեռնարկություններ, ֆիրմաներ	<p>Ձեռնարկության</p> <ul style="list-style-type: none"> • արտադրական գործունեության արդյունավետություն • ֆինանսական վիճակ • շուկայում ապրանքների վաճառքի կազմակերպման և առաջնորդման արդյունավետություն • ներկայացված ապրանքների մրցունակություն

¹ Сафиуллин Н., Сафиуллин Л. Управление Конкурентоспособностью Предприятий Издательство Казанского университета 2008, стр 93.

² Савельев Н. Указ. соч. С. 29

³ Сафиуллин Н., Сафиуллин Л. Управление Конкурентоспособностью Предприятий Издательство Казанского университета 2008, стр 60

3	Մեզո/միջին մակարդակ	Արդյունաբերություն, ասոցիացիաներ, հոլդինգներ	<ul style="list-style-type: none"> • արդյունաբերության ներքին կառուցվածք • արտաքին միջավայրի ազդեցություն • իր առանձին տարրերի մրցունակություն
4	Մակրո մակարդակ	Երկիր, տարածաշրջան, ազգային տնտեսություն	<ul style="list-style-type: none"> • ներդրումային միջավայր • գիտատեխնիկական բազա • արդյունաբերության և դրա ոլորտների մրցունակություն

Մեթոդաբանություն: Աշխատանքում առաջադրված խնդիրների լուծման համար հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան տնտեսագետների համապատասխան ուսումնասիրությունները: Ուղենիշային մեթոդաբանությունը հիմնված է Համաշխարհային մրցունակության ինդեքս 4.0 մեթոդաբանություն և տեխնիկական նշումների վրա¹: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տրամաբանական, վիճակագրական, համեմատական վերլուծական մեթոդները:

Վերլուծություն: Վերլուծություն իրականացնելու համար հիմք է վերցվել Հայաստանի և հարևան երկրների՝ Վրաստանի, Իրանի, Թուրքիայի և Ադրբեյջանի մրցունակության ինդեքսները և վարկանիշները 2007-2019թթ. տվյալներով:

Վերլուծությունը իրականացվում է գլոբալ մրցունակության ինդեքսի 4.0 (4IR) 12 հիմնական ցուցանիշ/գործոնների վերլուծությամբ(միջին թվաբանական արժեք), որոնք իրենց հերթին խմբավորվում են 4 համակենտրոնացված խմբերի: 12 հիմնական ցուցանիշ-գործոնների ենթակետերն են՝

- բարենպաստ տնտեսական միջավայր, որը իր մեջ համախմբել է 1-4-րդ ենթակետերը՝ ինստիտուտներ, ենթակառուցվածքներ, (S&S) տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաների ներդրում, մակրոտնտեսական կայունություն,
- մարդկային կապիտալ, որը իր մեջ համախմբել է 5 և 6-րդ ենթակետերը՝ առողջապահություն և կրթություն/հմտություններ,
- շուկաներ, որը իր մեջ համախմբել է 7-10-րդ ենթակետերը՝ ապրանքների շուկա, աշխատանքի շուկա, ֆինանսական համակարգ, շուկայի մեծություն,
- նորարարական էկոհամակարգ, որը իր մեջ համախմբել է վերջին 11 և 12-րդ ենթակետերը՝ բիզնեսի դինամիկա և նորարարական ներուժ²:

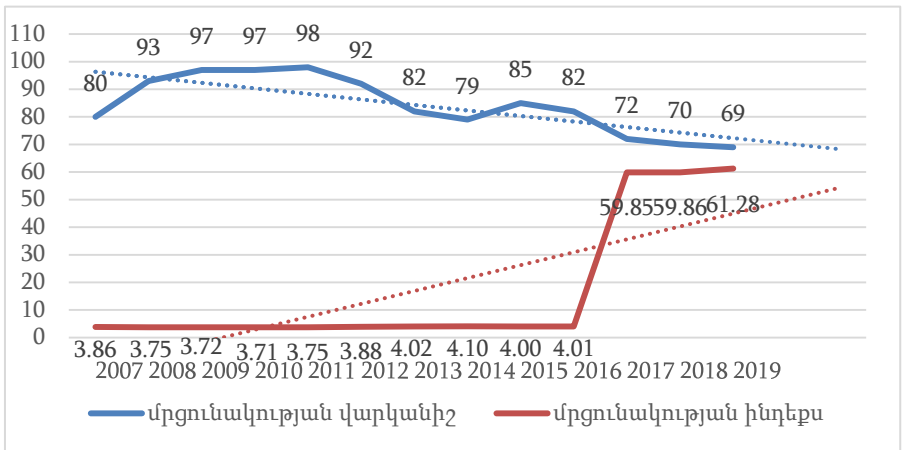
Համաշխարհային մրցունակության նոր 4.0 մեթոդաբանությունը գնահատում է այն գործոնները, որոնք միասին որոշում են երկրի արտադրողականու-

¹ APPENDIX C The Global Competitiveness Index 4.0 Methodology and Technical Notes <https://www3.weforum.org/docs/GCR2018/04Backmatter/3.%20Appendix%20C.pdf>

² Klaus Schwab World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2018, Chapter 3: Benchmarking Competitiveness in the 4th Industrial Revolution, p 39.

թյան մակարդակը որպես կենսամակարդակի երկարաժամկետ բարելավման ամենակարևոր շարժիչ ուժ¹:

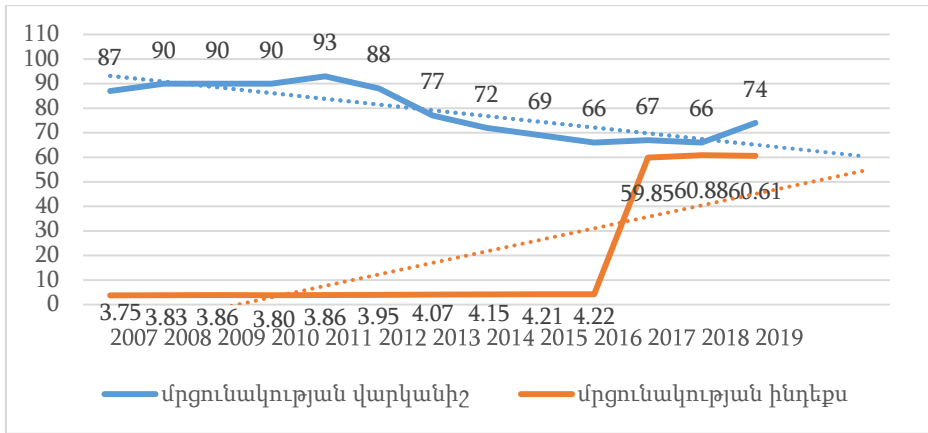
Ըստ հրապարկված տվյալների ստացվում է, որ վերջին հրապարակված համապարփակ վերլուծության մեջ 2018-2019թթ տվյալներով Հայաստանը 1 հորիզոնականով աճ է գրանցել և սկսած 2007թ-ից հայտնվել լավագույն՝ 69-րդ հորիզոնականում: Իր մեկնարկային դիրքից ի վեր գրանցել է առավելագույն անկումը 2011թ.-ին՝ 98-րդ հորիզոնական, այնուհետև պարբերաբար աճ է գրանցել՝ 2013թ.-ին հասնելով մեկնարկային 79-րդ և 2020թ.-ին լավագույն 69-րդ հորիզոնականին: Գլոբալ մրցունակության ինդեքսը արտացոլում է 103 ցուցանիշների միջինացված հաշվարկ, ինչը ներառում է երկրներիի արտադրողականության ու մրցունակության աստիճանները: Ցուցանիշները հատուկ մեթոդաբանության կիրառմամբ բերվում են համադրելի 0-ից 100 միավորի սանդղակի, համապատասխանաբար 100 միավորը դիտարկվում է որպես լավագույն ցուցանիշ: Մրցունակության ինդեքսի թարմացման անհրաժեշտությունը ի հայտ եկավ 2008թ.-ի Մեծ ճգնաժամի շարունակվող հետևանքների համակցության և չորրորդ արդյունաբերական հեղափոխության (4IR) արագացող տեմպերի շնորհիվ: Հարկ է նշել, որ 2017 թվականից ի վեր ներդրվել է նոր 4.0 մեթոդաբանությունը, որը վերաբերում է 4-րդ արդյունաբերական հեղափոխությանը: Ուստի մինչև 2016թ.տվյալները համադրելի չեն 2017թ.-ից ի վեր արտացոլված ինդեքսների հետ: Ստորև գծապատկերի միջոցով ներկայացված է Հայաստանի և հարևան 4 երկրների մրցունակության վարկանիշի և ինդեքսի դինամիկան:

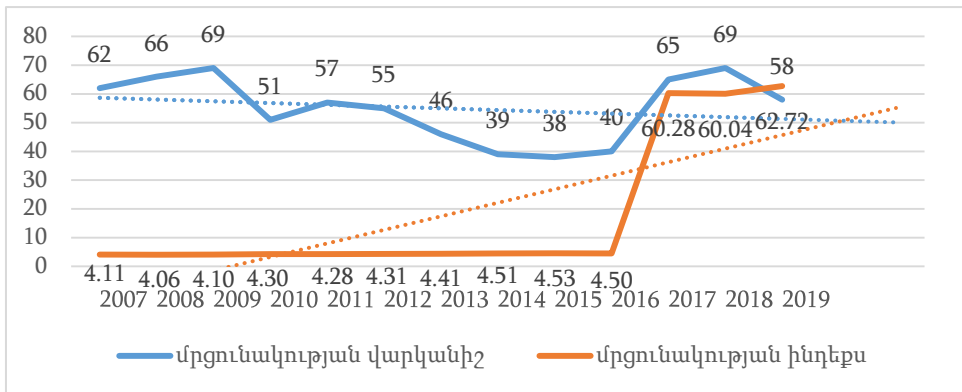
Գծապատկեր 1. Հայաստանի մրցունակության վարկանիշը 2007-2019թթ²

¹ Economic literature recognizes productivity (total factor productivity) as the main factor explaining income differences across countries and growth perspectives.

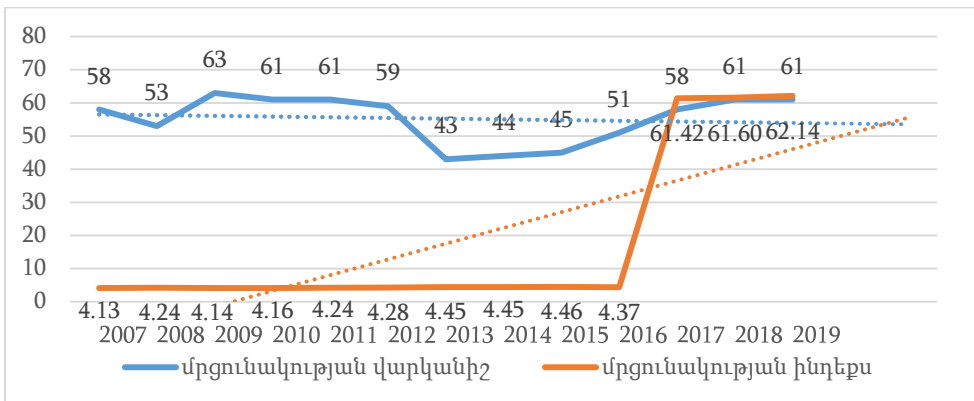
² <https://tradingeconomics.com/armenia/competitiveness-rank>

Գծապատկեր 2. Վրաստանի մրցունակության վարկանիշը 2007-2019թթ¹

Գծապատկեր 3. Ադրբեջանի մրցունակության վարկանիշը 2007-2019թթ²

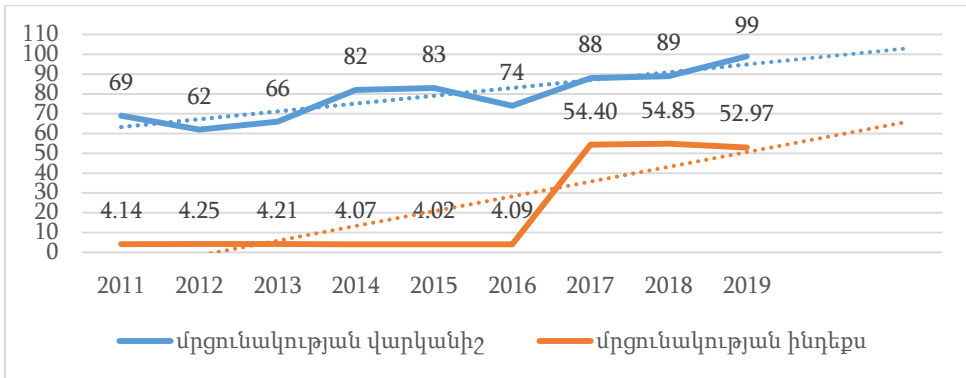

Գծապատկեր 4. Թուրքիայի մրցունակության վարկանիշը 2007-2019թթ³

¹ <https://tradingeconomics.com/georgia/competitiveness-rank>

² <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/competitiveness-rank>

³ <https://tradingeconomics.com/turkey/competitiveness-rank>

Գծապատկեր 5. Իրանի մրցունակության վարկանիշը 2007-2019թթ¹

Գծապատկեր 1-5 կետագծերով տրված է հնարավոր կանխատեսումը առաջիկա 3 տարիների համար և ինչպես երևում է տեղեկացի գիծը դեռ կպահպանվի տարածաշրջանի միջին մրցունակության վարկանիշի շրջակայքում: Համապատասխան ցուցանիշների արդյունավետ վերլուծության համար հեղինակի կողմից մշակվել և **առաջարկվել է** հետևյալ 2 չափորոշիչները, ստացված արդյունքի գնահատման մեխանիզմները և դրանց հաշվարկման բանաձևերը

1. հաշվել միջին արժեքը՝ տարբերակելով 2007-2016թթ և 2017թ.-ից ի վեր կիրառվող 4.0 մեթոդաբանությունը և համադրել միմյանց հետ: Հաշվարկի համար առաջարկվում է հետևյալ բանաձևը.

$$\text{Բանաձև 1. } R = (\text{Rank}_1 + \text{R}_2 + \dots + \text{R}_{10}) \text{ որտեղ.}$$

R – մրցունակության վարկանիշի համագումարն է համապատասխանաբար 2007-2016թթ. և 2017-2019թթ

Rank₁, R₁₀ – 2007-2016թթ և 2017-2019թթ հաշվարկվող մրցունակության վարկանիշն է, ըստ տարեթվերի: Բանաձևի կիրառմամբ հաշվենք Հայաստանի մրցունակության հանրագումարային վարկանիշը՝ R, 2007-2016թթ (R₁) և 2017-2019թթ՝ R₂ համար.

$$R_1 = 80 + 93 + 97 + 97 + 98 + 92 + 82 + 79 + 85 + 82 = 885$$

$$R_2 = 72 + 70 + 69 = 211$$

2. դինամիկան գնահատելու համար ստացված հանրագումարային արժեքը դիտարկենք վերոնշյալ ժամանակահատվածներում հետևյալ բանաձևով.

$$\text{Բանաձև 2. } R_{\text{average}} = R / R_t, \text{ որտեղ.}$$

R_{average} - մրցունակության վարկանիշի միջինացված արժեքն է, ըստ տարեթվերի, R_t - դիտարկվող տարեթվերի քանակն է, օր.՝ 2007-16թթ = 10 տ., 2017-19թթ = 3 տ.

¹ <https://tradingeconomics.com/iran/competitiveness-rank>

Բանաձևի կիրառմամբ՝ որպես օրինակ, հաշվենք Հայաստանի մրցունակության միջինացված վարկանիշը 2007-2016թթ և 2017-2019թթ ժամանակահատվածներում.

$$R_{t1} = 885/10=88.5 \quad R_{t2} =211/3=70.3$$

Աղյուսակ 2

Տարածաշրջանի մրցունակության միջին 2007-19թթ¹

	Ադրբեջան	Թուրքիա	Վրաստան	Իրան	Հայաստան	Տարածաշրջան
R _{average1}	52.3	53.8	82.2	72.66	<u>88.5</u>	69.89
R _{average2}	64	60	69	92	<u>70.3</u>	71.06
R _{min1/ R_{min2}}	69/69	63/61	93/74	83/99	98/72	<u>81.2 / 75</u>
R _{max1/ R_{max2}}	38/58	43/58	66/66	62/88	79/69	57.6/67.8

R min - մրցունակության վատագույն վարկանիշ դիտարկվող ժամանակահատվածում

R max- մրցունակության լավագույն վարկանիշ դիտարկվող ժամանակահատվածում

average, min, max (1),(2) - (1) -2007-17թթ. ; (2) - 2017-19թթ

Կիրառելով առաջարկված մեթոդաբանությունը և վերլուծելով աղյուսակ 2-ի տվյալները պարզ է դառնում, որ տարածաշրջանի միջին մրցունակության վարկանիշը 2007-16թթ. եղել է 69.89: Հայաստանը տարածաշրջանում ապահովել է վատագույն միջին վարկանիշը՝ 88.5, որը մոտ 23%-ով ավելի ցածր է քան տարածաշրջանի միջին վարկանիշն է (Աղ.2-ում ընդգծված ցուցանիշներ), իսկ Ադրբեջանը և Թուրքիան առաջատարն են տարածաշրջանում՝ միջին մրցունակության վարկանիշով և ի հակադրություն Հայաստանի 25%-ով առաջ են տարածաշրջանի միջինից: Իրանը և Վրաստանը միջին հորիզոնականներում են եղել այդ թվականներին: Պատկերը փոքր-ինչ փոխվում է 2017-19թթ-ին՝ նոր մեթոդաբանության կիրառումից հետո, Իրանը տարածաշրջանի վատագույն ցուցանիշով առաջ է անցնում Հայաստանից: Հայաստանը գտնվում է տարածաշրջանի միջին մրցունակության նվազագույն շեմին: Տարածաշրջանի բացարձակ առաջատարը դիտարկվող 2 ժամանակաշրջանի դեպքում էլ մնում են Ադրբեջանն ու Թուրքիան:

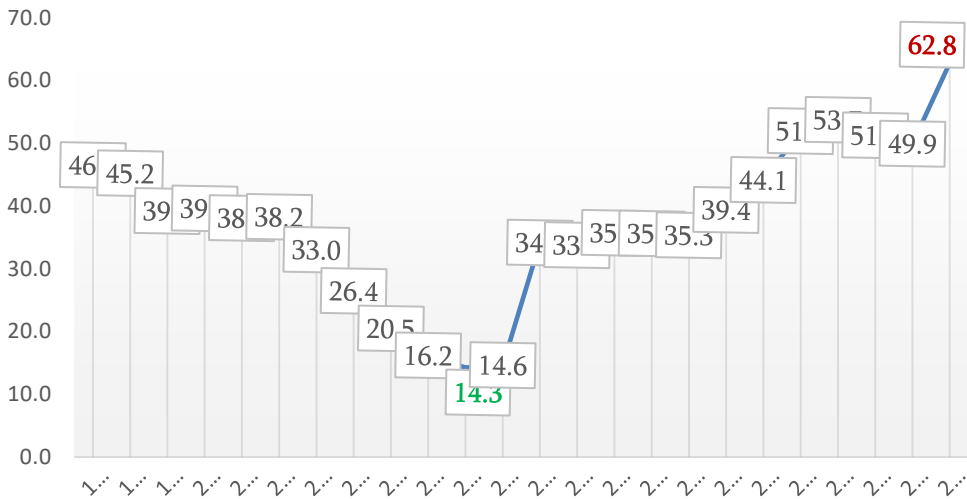
¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ գծապատկեր 1-5 տվյալների և բանաձև 1-2 կիրառմամբ

Հայաստանի և հարևան երկրների հիմնական տնտեսական ցուցանիշների համեմատականը 2020թթ¹

	Երկիր	ՀՀ	Վրաստան	Ադրբեջան	Իրան	Թուրքիա
1	ՀՆԱ մլրդ	12.64	15.85	42.6	203.5	720
2	ՀՆԱ տարեկան աճի տեմպ %	-7.4	-6.76	-4.3	3.4	1.8
3	Վերաֆինանս.-ն Տոկոսադրույք %	9.25%	10.5%	7,75%	18%	14%
4	Գնաճի մակարդակ % ²	7.4%	11.8%	12.2%	34.7%	61.14%
5	Գործազրկության մակարդակ %	15%	18.5%	6.27%	8.9%	11.4%
6	Պետական պարտք/ՀՆԱ (ՀՆԱ-ի %) ³	62.79%	57.1%	20.1%	45.4%	39.5%
7	Ընթացիկ հաշիվ/ՀՆԱ	-4	-12.3	-0.5	-0.5	-5.1
8	Բնակչություն մլն.	2.96	3.71	10.09	83.99	84.34

Ինչպես երևում է աղյուսակ 3-ից Հայաստանը հարևան երկրների համեմատությամբ լավագույն ցուցանիշը ապահովել է միայն գնաճի նվազագույն մակարդակով, համեմատական կարգով ընդգծեմ, որ հաջորդը Վրաստանն է, սակայն այնտեղ գնաճի մակարդակը 60%-ով ավել է առաջատար Հայաստանից: Գաղտնիք չէ, որ հարևան պետությունների մեջ Հայաստանի ՀՆԱ-ն և բնակչության թվականակը նվազագույնն են, բացարձակ առաջատարը Թուրքիան է, որի ՀՆԱ-ն 2.62 անգամ գերազանցում է Հայաստանի, Իրանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ՀՆԱ-ների հանրագումարին: Հաջորդ մտահոգիչ ցուցանիշը պետական պարտքն է ՀՆԱ-ի նկատմամբ, որը 2020թ.-ի դեկտեմբերի դրությամբ ռեկորդային է եղել 1997թ.-ից ի վեր(ամբողջական պատկերը տես աղյուսակ 4-ում՝ 1997-2020թթ), այս ցուցանիշով առաջատարը Ադրբեջանն է՝ 20.1%-ով: ՀՆԱ տարեկան աճի տեմպով բացարձակ առաջատարը Իրանն է: Առավել ցածր վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքով առաջատարը Ադրբեջանն է, որը նաև տարածաշրջանում նվազագույն գործազրկության մակարդակն ունի: Ուստի տարածաշրջանում տնտեսական ամենաբարվոք ցուցանիշները ունի հենց Ադրբեջանը: Թուրքիան առաջատար է միայն 2 ցուցանիշով՝ ՀՆԱ և բնակչության քանակ, իսկ գնաճի մակարդակով տարածաշրջանում ռեկորդակիր է 61.14%-ով: Հատկանշական է նաև Իրանի և Թուրքիայի ՀՆԱ-ի տարեկան աճի տեմպի դրական ցուցանիշները, ի հակադրություն ողջ տարածաշրջանի բացասական/նվազման տեմպի:

¹ Վերոնշյալ 5 երկրների ցուցանիշները վերցված են The World Bank կայքից <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#>
² <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate?continent=world>
³ <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp>

Գծապատկեր 6. ՀՀ Պետական պարտք ՀՆԱ-ի նկատմամբ (ՀՆԱ-ի%) 1997-2020թ¹

Առաջարկություն: Տվյալների համապարփակ վերլուծության համար առաջարկում են աղյուսակ 3-ում հաշվել և ավելացնել ևս 2 վերլուծական տող՝

- 1 շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշը
- Հայաստանի համար մտահոգիչ ցուցանիշ՝ Պետական պարտք/ՀՆԱ (ՀՆԱ-ի %) հարաբերակցությունը 1 շնչի հաշվարկով
- Ստանալ տարածաշրջանի միջինացված ցուցանիշը 1 շնչի հաշվարկով

Աղյուսակ 4

Հայաստանի և հարևան երկրների 2020թվ. հիմնական տնտեսական ցուցանիշների հաշվարկը 1 շնչի համար²

	Երկիր	Հայաստան	Վրաստան	Ադրբեջան	Թուրքիա	Իրան	Տարածաշրջան
1	ՀՆԱ-ի ցուցանիշ \$	4391	4290	4270	8611	2417	3941.8
2	Պետական պարտք/ՀՆԱ	21.21%	15.31%	1.99%	0.47%	0.54%	7.902%
3	Բնակչություն/մլն.	2.96	3.73	10.07	83.61	84	36.874

Սույն հոդվածի **գիտական նորույթը** կայանում է նրանում, որ վերոնշյալ խնդիրները և նպատակները արդյունավետ վերլուծելու համար հեղինակի կողմից մշակվել են մեթոդաբանություններ, որոնք ներառում են՝

- չափորոշիչների համակարգ,
- դրանց հաշվարկման բանաձևեր,
- ստացված արդյուքնի գնահատման մեխանիզմներ:

¹ <https://tradingeconomics.com/armenia/government-debt-to-gdp>

² Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ Աղյուսակ 3-ի տվյալների վերլուծությամբ, ըստ հեղինակի կողմից առաջարկված հաշվարկի մեթոդաբանության

Եզրակացություն: Համադրելով բոլոր հավաքագրված ցուցանիշները և կիրառելով առաջարկված նոր մեթոդաբանությունը աղյուսակ 4-ի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը տարածաշրջանում լավագույններից է և զիջում է դիրքը միմիայն բացարձակ առաջատար Թուրքիային, որտեղ սույն ցուցանիշը կրկնակի բարձր է Հայաստանից և քառակի բարձր հարևան Իրանից: Սակայն երբ վերլուծում ենք տարածաշրջանի 1 շնչի հաշվարկով պետական պարտք /ՀՆԱ ցուցանիշը գալիս ենք հետևյալ եզրակացությանը՝ ՀՀ ցուցանիշը տարածաշրջանի միջին արժեքից գրեթե եռակի անգամ բարձր է և կազմում է **21.21%** (աղյուսակ 4-ում ընդգծված արժեք): Սակայն նույն Իրանը, որտեղ նախորդ՝ 1 շնչին բաժին ընկնող միջին ՀՆԱ-ի արժեք ցուցանիշով տարածաշրջանում նվազագույնն էր, 1 շնչին բաժին ընկնող միջին պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշի հաշվարկը մոտ է 0-ի՝ 0.54%: Ստացվում է որ Իրանը, Թուրքիան նաև Ադրբեջանը ապագա վճարումներ կատարելու երկրի կարողությամբ կամ որ նույնն է պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ նվազագույն բեռն են թողնում ապագա սերունդների համար: ՀՀ մրցունակության մակարդակը արդյունավետ կառավարելու, ինչպես նաև տարածաշրջանում հարևան երկրների համեմատ մրցունակության ցուցանիշը բարելավելու համար, առաջարկում են չչեղվել համաշխարհային տնտեսական համաժողովի կողմից հրապարակված գլոբալ մրցունակության զեկույցում ձևավորված ենթախմբերի առաջնայնությունից: Ուստի անհրաժեշտ է հնարավոր միջոցառումները ուղղել հենց բարենպաստ տնտեսական միջավայրի ձևավորմանն ու առաջխաղացմանը, որի համար առաջնային են ենթակառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ փոփոխությունները, որոնք կնպաստեն տեղեկատվական/ հաղորդակցական տեխնոլոգիաների ներդրմանը, կիրառմանը և արդիականացմանը, նորարարական էկոհամակարգի ձևավորմանը և կիրառմանը, որոնք և կապահովեն բիզնեսի դինամիկա, մակրոտնտեսական կայունություն և ՀՆԱ-ի աճ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. <https://www.weforum.org/>
2. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/introduction#introduction>
3. Ваганян Г., Ваганян О. Концепция интерактивного менеджмента интеллектуального капитала Евразийского экономического союза как ключевой фактор роста конкурентоспособности и модернизации. XV Международная научная конференция “Модернизация России: ключевые проблемы и решения”. ИНИОН РАН, Москва, 18-19 декабря 2014г. Ежегодник "Россия: тенденции и перспективы развития", Т.2, Российская Академия Наук ИНИОН РАН, 2015г., С.1
4. Савельев Н. Управление конкурентоспособностью фирмы: Ростов н/Д.: Феникс, 2009. С. 28. (Высш. образование).

5. Сафиуллин Н., Сафиуллин Л. Управление Конкурентоспособностью Предприятий Издательство Казанского университета 2008, 165.
6. Савельев Н. Указ. соч. С. 29
7. APPENDIX C The Global Competitiveness Index 4.0 Methodology and Technical Notes
8. Klaus Schwab World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2018, Chapter 3: Benchmarking Competitiveness in the 4th Industrial Revolution, p 39.
9. Economic literature recognizes productivity (total factor productivity) as the main factor explaining income differences across countries and growth perspectives.
10. <https://tradingeconomics.com/armenia/competitiveness-rank>
11. <https://tradingeconomics.com/georgia/competitiveness-rank>
12. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/competitiveness-rank>
13. <https://tradingeconomics.com/turkey/competitiveness-rank>
14. <https://tradingeconomics.com/iran/competitiveness-rank>
15. <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#>
16. <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate?continent=world>
17. <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp>
18. <https://tradingeconomics.com/armenia/government-debt-to-gdp>

References

1. <https://www.weforum.org/>
2. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/introduction#introduction>
3. Vaganjan G., Vaganjan O. Konceptija interaktivnogo menedzhmenta intellektual'nogo kapitala Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza kak kljuchevoj faktor rosta konkurentosposobnosti i modernizacii. XV Mezhdunarodnaja nauchnaja konferencija "Modernizacija Rossii: kljuchevye problemy i reshenija". INION RAN, Moskva, 18-19 dekabrja 2014g. Ezhegodnik "Rossija: tendencii i perspektivy razvitija", T.2, Rossijskaja Akademiya Nauk INION RAN, 2015g., p.1
4. Savel'ev N. Upravlenie konkurentosposobnost'ju firmy: Rostov n/D.: Feniks, 2009. S. 28. (Vyssh. obrazovanie).
5. Safiullin N., Safiullin L. UPRAVLENIE KONKURENTOSSPOSOBNOST'JU PREDPRIJATIJ Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta 2008, 165.
6. Savel'ev N. Uказ. soч. S. 29
7. APPENDIX C The Global Competitiveness Index 4.0 Methodology and Technical Notes
8. Klaus Schwab World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2018, Chapter 3: Benchmarking Competitiveness in the 4th Industrial Revolution, p 39.

9. Economic literature recognizes productivity (total factor productivity) as the main factor explaining income differences across countries and growth perspectives.
10. <https://tradingeconomics.com/armenia/competitiveness-rank>
11. <https://tradingeconomics.com/georgia/competitiveness-rank>
12. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/competitiveness-rank>
13. <https://tradingeconomics.com/turkey/competitiveness-rank>
14. <https://tradingeconomics.com/iran/competitiveness-rank>
15. <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#>
16. <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate?continent=world>
17. <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp>
18. <https://tradingeconomics.com/armenia/government-debt-to-gdp>

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Լիլիթ Մուրադի Մուրադյան

Համառոտագիր: Մրցունակությունը երկրների՝ իրենց քաղաքացիների բարեկեցության բարձր մակարդակ ապահովելու ունակության գնահատականն է: Ինչն առաջին հերթին կախված է նրանից, թե որքան արդյունավետ է երկիրը՝ ի դեմս նրա կառավարման մարմինների, օգտագործում տվյալ երկրի ռեսուրսները: Վերլուծություն իրականացնելու համար հիմք է վերցվել Հայաստանի և հարևան 4 երկրների՝ Վրաստանի, Իրանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի մրցունակության ինդեքսները և վարկանիշները 2007-2019թթ տվյալներով: Հաշվի առնելով COVID-19 համաճարակի ազդեցությունը, այնուհետ հաջորդած 44-օրյա պատերազմի հետևանքները և հետպատերազմյա վերականգնման շրջանը, առավել քան արդիական է անրադառնալ Հայաստանի մրցունակության և տնտեսության վրա ազդող հիմնական ցուցանիշների վերլուծությանը և համեմատությանը տարածաբանի հետ:

Սույն հոդվածի **նպատակն է՝** ուսումնասիրելով Հայաստանի և հարևան երկրների՝ Իրան, Վրաստան, Թուրքիա, Ադրբեջան, մրցունակության վարկանիշը, բացահայտել այն հիմնական ազդեցիկ գործոնները, որոնք կապահովեն տարածաշրջանում Հայաստանի մրցունակության վարկանիշի բարելավմանն ու ամրապնդմանը: Նշված նպատակին հասնելու համար առաջարկվել են հետևյալ խնդիրները.

- Ուսումնասիրել Հայաստանի և հարևան 4 երկրների մրցունակության վարկանիշի և ինդեքսի շարժը Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի կողմից հրապարակված Գլոբալ մրցունակության զեկույցներում:
- Վերլուծել այն ենթաինդեքսները, որոնք հանգեցրել են համապատասխան աճի կամ նվազման:

- Բացահայտել հիմնական ազդեցիկ ենթահինդեքսները և դրանց ներգործության չափը:

Սույն հոդվածի *գիտական նորույթը* կայանում է նրանում, որ վերոնշյալ ինդիքները և նպատակները արդյունավետ վերլուծելու համար հեղինակի կողմից մշակվել են մեթոդաբանություններ, որոնք ներառում են.

- չափորոշիչների համակարգ,
- դրանց հաշվարկման բանաձևեր,
- ստցված արդյուքնի գնահատման մեխանիզմներ:

Բանալի բառեր՝ Մրցունակություն, Հայաստան, Վրաստան, Իրան, Ադրբեջան, Թուրքիա, մրցունակության վարկանիշ, մրցունակության ինդեքս, տնտեսական հիմնական ցուցանիշներ, խորը տնտեսական անկում, պետական պարտք, ՀՆԱ, գնաձ, գործազրկություն

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ АРМЕНИИ И РЕГИОНА

Лилит Мурадовна Мурадян

Аннотация. Конкурентоспособность – это оценка способности стран обеспечить высокий уровень благосостояния своих граждан. Что в первую очередь зависит от того, насколько эффективно страна в лице своих органов управления использует ресурсы данной страны. Для проведения анализа были взяты за основу индексы и рейтинги конкурентоспособности Армении и соседней Грузии, Ирана, Турции и Азербайджана на 2007-2019 годы. Учитывая воздействие эпидемии COVID-19, последствия последовавшей за ней 44-дневной войны и период послевоенного восстановления более чем актуально вернуться к анализу и сравнению основных показателей, влияющих на конкурентоспособность и по сравнению с регионом.

Целью данной статьи является изучение рейтинга конкурентоспособности Армении и соседних стран - Ирана, Грузии, Турции, Азербайджана, выявление тех основных факторов, которые обеспечат улучшение и укрепление рейтинга конкурентоспособности Армении в регионе.

Для достижения этой цели были предложены следующие задачи.

- Изучить динамику индекса и рейтинга конкурентоспособности Армении и четырех соседних стран в докладах глобальной конкурентоспособности, опубликованных Всемирным экономическим форумом.
- Анализировать субиндексы, которые привели к соответствующему росту или снижению.
- Выявить основные влиятельные субиндексы и степень их воздействия.

Научная новизна данной статьи состоит в том, что для эффективного анализа вышеуказанных задач и целей автором разработаны методологии, включающие.

- Система стандартов
- Формулы для их расчета

- Механизмы оценки полученных результатов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, Армения, Грузия, Иран, Азербайджан, Турция, рейтинг конкурентоспособности, индекс конкурентоспособности, основные экономические показатели, глубокий экономический спад, государственный долг, ВВП, инфляция, безработица

ANALYSIS BASIC INDICATORS CHARACTERIZING THE ECONOMIC COMPETITIVENESS OF ARMENIA AND THE REGION

Lilit Murad Muradyan

Abstract: Competitiveness is an assessment of the ability of countries to ensure a high level of well-being of their citizens. What primarily depends on how effectively the country, represented by its governing bodies, uses the resources of this country. For the analysis, were taken as a basis the indexes and competitiveness ratings of Armenia and neighboring Georgia, Iran, Turkey and Azerbaijan for 2007-2019 years. Given the impact of the COVID-19 epidemic, the consequences of the 44-day war that followed it, and the period of post-war reconstruction, it is more than relevant to return to the analysis and comparison of the main indicators that affect competitiveness and in comparison with the region.

The purpose of this article is to study the competitiveness rating of Armenia and neighboring countries - Iran, Georgia, Turkey, Azerbaijan, to identify the main factors that will ensure the improvement and strengthening of the competitiveness rating of Armenia in the region.

To achieve these goals, the following tasks were proposed.

- To study the dynamics of the competitiveness index and rating of Armenia and four neighboring countries in the global competitiveness reports published by the World Economic Forum.
- Analyze the sub-indexes that led to the corresponding increase or decrease.
- Identify the main influential sub-indexes and the extent of their impact.

The scientific *novelty* of this article is that for the effective analysis of the above tasks and goals, the author has developed methodologies that include.

- System of standards
- Formulas for their calculation
- Mechanisms for evaluating the results obtained.

Keywords: Competitiveness, Armenia, Georgia, Iran, Azerbaijan, Turkey, competitiveness rating, competitiveness index, key economic indicators, deep economic downturn, public debt, GDP, inflation, unemployment

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Լիանա Սամվելի Ազատյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 25.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 28.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Գլոբալացման գործընթացների արդյունքում երկրների առջև բացվում են նոր հնարավորություններ և հեռանկարներ, բայց և այնպես էլ վտանգներ և ռիսկեր: Արտաքին ազդեցություններից և ներքին ցնցումներից պաշտպանվելը և անհատի և հասարակության և պետության համար դառնում է անխուսափելի պահանջ:

Տնտեսական անվտանգությունը դա ազգային անվտանգության նյութական հիմք է: Այն ծառայում է որպես երկրի կայուն զարգացման, նրա անկախության երաշխիք:

Պետության տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում կարևոր նշանակություն ունեն առկա ռիսկերի բացահայտումը և լուծման ուղիների վերլուծությունն ու իրականացումը:

Այս խնդրի կարևորությամբ է պայմանավորված **հոդվածի արդիակա- նությունը և նպատակը:**

Գրականության վերլուծություն:

Միջնադարում անվտանգություն ասելով հասկացվում էր ցանկացած վտանգից իրեն պաշտպանված համարող մարդու ոգու հանգստությունը: Արևմտաեվրոպական պետությունների գիտական և քաղաքական շրջանակ- ներում «անվտանգություն» հասկացությունը լայն տարածում գտավ Ջ.Լոկի, Ժ.Մ.Ռուսոյի, Թ.Հոբսի փիլիսոփայական հայեցակարգերի շնորհիվ՝ նշանակելով հանգստության վիճակ, դրություն, որն առաջանում է իրական վտանգի (ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ բարոյական) բացակայության դեպքում: Թոմաս Հոբսն իր աշխատություններում պետության և պետական քաղաքականության հիմ- նական խնդիր համարում էր պետության, հասարակության և անձի անվտան- գությունը միաժամանակ:¹

Խորհրդային շրջանում «պետական անվտանգություն» հասկացությունը մտցվեց 1934թ., սակայն հիմնախնդրի խոր վերլուծության փորձեր սկսեցին կատարել միայն 1950-ական թթ. մինչև 1980-ականները: Մի խումբ հեղինակներ պետական անվտանգությունը դիտում են որպես պետականության և երկրում հասարակական կարգի ամրության, տարածքային ամբողջականության ան-

¹ Trager, Frank N & Simonie, Frank L, An Introduction to the Study of National Security, Published by From: Trager, Frank N & Kronenberg, Philip S (Eds), National Security and American Society, 1973, pp. 35-48

խախտելիության և արտաքին ու ներքին քաղաքականության որոշման հարցում անկախության վիճակ:¹

Ինչպես նշում են Ս. Միխնիչև և Ի. Սպիրիդոնովը՝ տնտեսական անվտանգությունն իրավաբանական տեսանկյունից ներառում է երկու բաղադրիչ, որոնցից առաջինը՝ կարգավորման ենթակա հասարակական հարաբերությունների այնպիսի վիճակ է, որի ընթացքում նյութական բարիքների արտադրության, փոխանակության, բաշխման և սպառման ոլորտներում իրավունքի սուբյեկտների վարքը համապատասխանում է սահմանված իրավական կարգին և երկրորդը՝ այն համապատասխանում է տնտեսական անվտանգության պահանջներին:²

Ազգային անվտանգության մեջ ներառված բազմաթիվ հատվածների ուսումնասիրությունը պետք է կրի համակարգված բնույթ, քանի որ նրանք ունեն ներքին կապեր, սահմաններ, տեսանկյուններ և անտեսանելի են:³

Տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսական անվտանգությունը սահմանվում է որպես «տնտեսության և իշխանության ինստիտուտների իրավիճակ, որի դեպքում ապահովվում են ազգային շահերի երաշխավորված պաշտպանությունը, քաղաքականության սոցիալական ուղղվածությունը, բավականաչափ պաշտպանական ներուժ՝ նույնիսկ ներքին և արտաքին գործընթացների ոչ նպաստավոր զարգացման պայմաններում»:⁴

Հայաստանի համար, որպես կարևոր բաղադրիչ է հանդիսանում տնտեսական անվտանգության գործոնը, որի անպաշտպան լինելը կարող է հանգեցնել վտանգավոր իրավիճակների, քանի որ այն որոշիչ է պետության հեռանկարի հարցում:⁵

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունները արտաքին անվտանգության ապահովման բնագավառում միտված են «...կառուցել բազմերաշխիք ու հավասարակշռված հարաբերություններ բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ», իսկ ներքին անվտանգության ապահովման բնագավառում կոչված են «...ապահովել Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը,

¹ Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б., Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения, Вопросы экономики, N 12, 1994, с. 36-38.

² Михневич С., Либерализация миповой торговли сельхозпродукцией и проблемы продовольственной безопасности, -М.: “Мировая экономика и международная отношения” (МЭиМО) -# 1, 2003, - с 61-67с., Спиродонов И.А. – Мировая экономика. – М.: “Инфра - М”, 2004, - 271с., с. 99

³ Գրիգորյան Չ.Ս. – Պարենային անվտանգության ապահովման և աղքատության նվազեցման հիմնախնդիրների լուծման ուղիները ՀՀ-ում, ՀՊԱՀ, Երևան 2011թ., Մենագրություն, 248 էջ, էջ 14-15, <https://library.anau.am/images/stories/grqer/Tntesagitakan/Parenajin%20anvtang..pdf>

⁴ Сенчагова В.К., «Экономическая безопасность (производство, финансы, банки)». под. ред. академика, М., 1988, стр. 46

⁵ Ղուլչյան Հ. – ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարվերը: «Բանբեր, Երևանի համալսարանի», թիվ 3, 2000 http://ysu.am/files/02H_Ghushchyan.pdf

հաղթահարել աղքատությունը, իրականացնել կայուն և սոցիալական ուղղվածությամբ տնտեսական քաղաքականություն...»:¹

Համաձայն «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» օրենքի, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը պետության և հասարակության այնպիսի կացություն է, երբ ապահովված է անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունը, երկրի տարածքային ամբողջականությունը, ինքնիշխանությունը, սահմանադրական կարգը, տնտեսության բնականոն զարգացումը, հասարակության նյութական և հոգևոր արժեքների, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից:²

Մեթոդաբանություն: Ուսումնասիրությունները իրականացվել են ոլորտի ուսումնասիրության, նկարագրական, վերլուծական, վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրության մեթոդներով: Արդյունքում ներկայացվել են կիրառական առաջարկություններ:

Վերլուծություն:

Տնտեսական անվտանգությունը Հայաստանի Հանրապետության համար ենթադրում է այնպիսի պայմաններ, որը կնպաստի մեր երկրի սոցիալական և տնտեսական բավարար մակարդակի ապահովմանը և նորամուծությունների զարգացմանը: Ինչպես նշում է ռուս տնտեսագետ Վ.Ե. Ռիբակլինան «Ազգային տնտեսական անվտանգությունը ազգային մակարդակով երկրի տնտեսության կայուն և առաջընթաց զարգացման նպատակով անհրաժեշտ և բավարար պայմանների ստեղծումն ու ապահովումն է՝ սոցիալական էկոլոգիական, քաղաքական, մշակութային և հոգեբանական բաղադրիչների համար»:³

Հայաստանի Հանրապետությունում սոցիալ-տնտեսական անվտանգության վրա ազդում են մի շարք գործոններ: Այդ գործոններից մեկը միգրացիան է:

ժամանակակից շուկայական տնտեսությամբ զարգացած երկրներում առաջին պլան են մղվում բնակչության սոցիալական անվտանգության կարիքների բավարարումը, հասարակության առաջընթացը և տնտեսական զարգացումը, որոնք պայմանավորված են ոչ միայն նյութական բարիքներով, այլև մարդկային կապիտալի բազմակողմանի զարգացման մակարդակով:⁴

¹ Քոթանջյան Հ.Ս., Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր, Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ. գիտափորձագիտական մատենաշար, հատոր 1, Երևան 2014թ, էջ 119-120

² Թադևոսյան Ջ., «Ազգային տնտեսական անվտանգություն» եզրույթի որոշ մեկնաբանումների շուրջ, «Այլընտրանք» Գիտական հանդես, #2, ապրիլ, 2016, էջ 145
<http://alternative.am/wpcontent/uploads/2016/06/%D5%80%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%AB%D5%BD-2016..pdf>

³ Рыбалкина В.Е. - Международные экономические отношения. М., 2008, ст.102

⁴ Ahmad, S. & Schroeder, R.G. The impact of human resource management practices on operational performance: recognizing country and industry differences. Journal of Operations Management, 2003, Vol. 21, № 1, էջ 19, Asad Rehman, Shamas Ul deen & Sadaf Farooq, Social Capital and Human Resources Development: A Knowledge, Attitudes and Practices (KAP) Analysis, International Journal of Innovation and Scientific Research, 2014, Vol 12, № 1, p.202-204:

Տարբեր երկրներում միգրացիայի ոլորտում ծագած խնդիրների լուծման համար կիրառում են տարբեր ուղիներ՝ խրախուսում են ծնելիությունը, պայքարում են արտաքին միգրացիոն հոսքերի ու արտագաղթի բոլոր տեսակների դեմ և այլն: Հայաստանի համար արդյունավետ ժողովրդագրական քաղաքականությունն ունի ռազմավարական նշանակություն, քանի որ մեր իրականությունն ունի իր առանձնահատկությունները, պայմանավորված մեզ շրջապատող՝ մեր նկատմամբ ագրեսիվ տրամադրված մուսուլմանական երկրներով:

Ստորև բերված ՀՀ ԱՎԿ տվյալներից երևում է, որ 2012-2019 թթ. ՀՀ-ից ուղևորահոսքերի տվյալներով գրանցվել է բացասական սալդո: Իսկ 2020թ. դրական տվյալները պայմանավորված են COVID-19 համավարակի հետևանքով առաջացած սահմանափակումների հետ:

Աղյուսակ 1

ՀՀ սահմանահատումների հարաբերակցությունը 2012 - 2020 թթ.¹

Տարեթիվը	Ժամանում	Մեկնում	Սալդո
	հազար մարդ		
2012	29.300	38.700	- 9.4
2014	17.400	39.200	- 21.8
2016	15.900	40.800	- 24.9
2017	13.300	37.300	- 24.0
2018	15.300	33.586	- 18.286
2019	15.800	31.200	- 15.4
2020	36.600	33.200	3.4

Վերը նշված թվերը, իհարկե, անհանգստացնող են, քանի որ մարդկային ռեսուրսի պահպանումը ունի ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև ռազմավարական առաջնային նշանակություն: Հայաստանի ժողովրդագրության տեսանկյունից իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ նաև 2020թ. 44 օրյա պատերազմը: Այս ամենը հիմք է պնդելու, որ Հայաստանում գերխնդիր է հիմնովին վերանայել միգրացիոն քաղաքականությունը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ըստ վիճակագրական ծառայության տվյալների բացասական սալդոն գրանցվել է հատկապես ՀՀ Արագածոտնի՝ -502 մարդ, Գեղարքունիքի՝ -881 և Շիրակի՝ -795 մարդ, մարզերում:²

Միգրացիայի գործոնը բացասական հետք է թողնում հատկապես մարզերում, ազդելով երկրի գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղվածության թվի նվազման վրա, որն էլ տնտեսական անվտանգության հաջորդ գործոնն է:

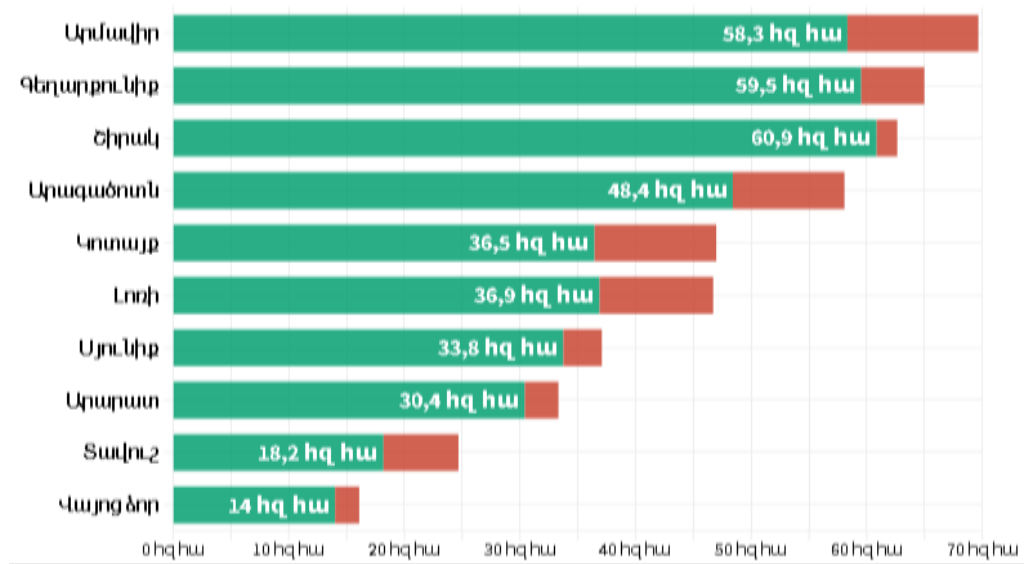
Գյուղատնտեսությունը հանդիսանում է մեր երկրի տնտեսության առանցքային ոլորտներից մեկը, որը կարևոր է ինչպես երկրի պարենային անվտանգության ապահովման համատեքստում, այնպես էլ՝ Համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) ձևավորման մեջ մասնակցության, գյուղատնտեսության մեջ

¹Միգրացիա, էջ 128, https://armstat.am/file/article/demog_2021_7.pdf

² Միգրացիա, մաս 7, էջ 130 https://armstat.am/file/article/demog_2020_7.pdf

ընդգրկված բնակչության զբաղվածության ապահովման և նրանց համար պատշաճ եկամտի ապահովման տեսանկյունից: Գյուղատնտեսության արտադրողականությունը և ստեղծված արդյունքը մեծապես պայմանավորում է սննդամթերքի գները և դրանով իսկ ազդում բնակչության կենսամակարդակի վրա: Հայաստանի համար գյուղատնտեսության կարևորությունը պայմանավորված է վերոնշյալ բոլոր հատկանիշներով:¹

Ըստ ՏԿԵՆ աղբյուրի Հայաստանում առկա շուրջ 450 հազար հա վարելահողերից 2018 թ.-ին նպատակային օգտագործվել է ընդամենը 240 հազար հա-ը (54,5%-ը):²

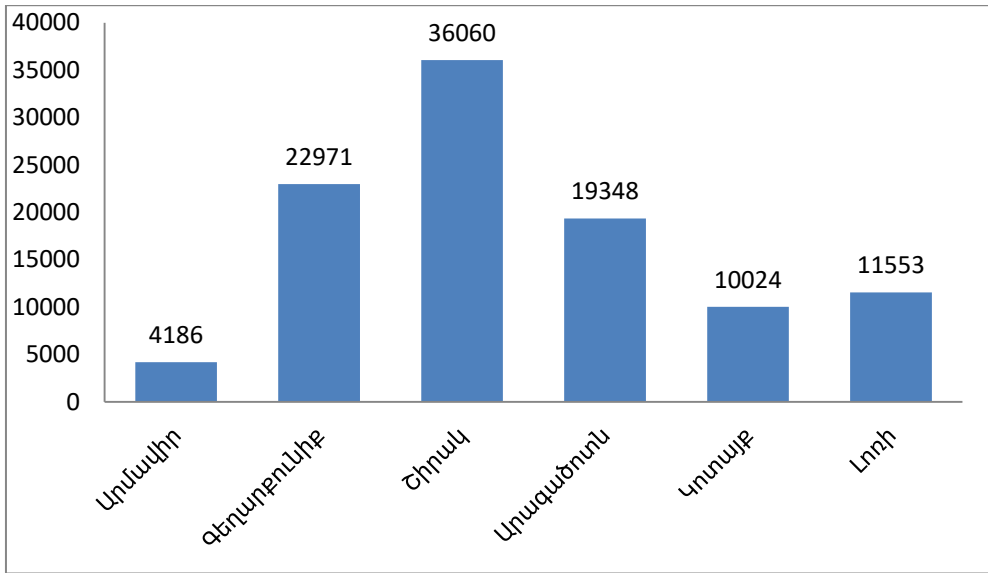
Գծապատկեր 1. 2019թ. ՀՀ –ում օգտագործվող և չօգտագործվող գյուղ. հողերը³

Վերը բերված գծապատկերի տվյալներից երևում է, որ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի, Արմավիրի մարզում 16,7%-ը, Գեղարքունիքում՝ 8,5%-ը, Շիրակում՝ 1,7%-ը Արագածոտնում՝ 15,1%-ը, Կոտայքում՝ 22,3%-ը և Լոռու մարզում՝ 19,8%-ը, չի օգտագործվում:

¹Գյուղատնտեսական արտադրողների միջև կոոպերացիան Հայաստանում, Երևան 2016թ., էջ 11, <https://shen.am/file/1050/download?token=4VDDyvv->

² Ըստ ՏԿԵՆ տվյալների

³ Նույն տեղում

Գծապատկեր 2. Հացահատիկային և հատիկընդդեմային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները, հա, 2021թ¹

Քանի որ հացահատիկը համարվում է ռազմավարական նշանակության գյուղմթերք, ապա հատկապես Արագածոտնի, Շիրակի, Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերում չօգտագործվող տարածությունները անհրաժեշտ է օգտագործել տվյալ կուլտուրայի մշակման նպատակով, հատկապես, որ այս մարզերի աշխարհագրական դիրքը դա թույլ է տալիս:

Հայտնի է, որ հողը նյութական բարիքների ստացման հիմնական աղբյուրն է. իսկ մեր երկրում գյուղատնտեսական նշանակության հողերի 45,5%-ը երկար տարիներ չի մշակվել: Սա ունի իր տարբեր պատճառները՝ ֆինանսների բացակայություն, գյուղտեխնիկայի մաշվածություն, սերմնացուի, թունաքիմիկատների բարձր գներ, ինչպես նաև մարզերից միգրացիայի բարձր աստիճանը և այլն: Սակայն մեր սակավահող երկրում հողերը թողնել անմշակ անթույլատրելի է: Դրա համար օրինակ կարելի է **հողի հարկը սահմանել ըստ օգտագործելիության աստիճանի: Դիցուկ երեք և ավելի տարի չօգտագործվող հողերի հարկը սահմանել ավելի բարձր, քան օգտագործվող հողերինը: Իսկ օգտագործվող հողերի ֆերմերների համար կիրառել արտոնյալ հարկեր:**

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության հարցում մյուս կարևոր գործոնը երկրի պարենային անվտանգությունն է: Դեռ 2011թ.-ին հանրապետության նախագահի N ՆԿ-91-Ն որոշմամբ հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության ապահովման հայեցակարգը»², որի նպատակն էր հասարակության բոլոր խավերին ապահովել

¹ https://armstat.am/file/article/sv_09_21a_122.pdf, էջ 25

² <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=71868>

աննդամթերքի գնողունակությամբ և մատչելիությամբ: Պարենային անվտանգությունը բնորոշվում է սննդամթերքի ինքնաբավության մակարդակով:

Աղյուսակ 3

Ստորև ներկայացված է ՀՀ-ում պարենի ինքնաբավության մակարդակը՝ 2018-2020թթ.¹

Առաջնահերթ անհրաժեշտ պարենամթերքներ	Կենսական սննդամթերքների ինքնաբավության մակարդակը, %		
	2018 թ.	2019 թ.	2020 թ.
Ցորեն	31,5	25,5	24,4
Կարտոֆիլ	102,6	101,1	101,1
Բանջարեղեն	104,7	102,4	103,9
Պտուղ և հատապտուղ	108,9	104,0	98,2
Խաղող	104,8	103,6	108,0
Հատիկարնդեղեններ	38,6	38,2	37,3
Բուսական յուղ	2,2	1,5	0,9
Շաքար	68,6	73,0	38,0
Ձու	99,5	100,0	100,3
Կաթ	86,8	84,5	82,0
Տավարի միս	89,2	90,4	87,3
Խոզի միս	53,3	55,5	45,1
Ոչխարի և այծի միս	128,6	113,8	100,4
Թռչնի միս	26,6	21,7	23,9
Ձուկ	109,0	113,1	148,4

Պարենային անվտանգությունը ապահովվում է գյուղատնտեսական տեղական արտադրությամբ և ապրանքների ներմուծմամբ: Հետևաբար՝ առաջնահերթ խնդիրներից է պարենային հումքի ու սննդամթերքի արտադրությունը և դրանց որակական հատկանիշների ապահովումը:

Պարենային անվտանգության ապահովման ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քաղաքականության հիմնական խնդիրներն են՝

- սննդամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիության ապահովումը,
- բնակչության սպառման համար մատակարարվող սննդամթերքի անվտանգության ապահովումը,
- պետական պարենային պահուստի ստեղծումը, պահպանումը և համալրումը:²

Հայաստանում ներքին պահանջարկի ապահովման առումով կարևորվում է հատկապես այնպիսի խնդիրների լուծում, ինչպիսիք են հացահատիկի, բուսական յուղերի, մսի, շաքարի արտադրության խթանումը:

¹ Պարենային ապահովություն և աղբատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, էջ 68-76
https://armstat.am/file/article/f_sec_4_2021_3.pdf

² Մարկոսյան Ա., Խաչատրյան Լ., Պարենային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում, 2013թ., էջ 130

Մանկավարժերի որակը պետք է համապատասխանի Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված ստանդարտներին և այլ պահանջներին: Պարենային ճգնաժամի կամ դրա վտանգի դեպքում կառավարությունը սահմանում է պարենային անվտանգության ապահովման հատուկ ռեժիմներ, ընդհուպ՝ սննդամթերքի նորմավորված բաշխում:¹

Քանի որ գյուղատնտեսության ոլորտը համարվում է ռիսկային և բնակլիմայական անբարենպաստ պայմանների դեպքում ունենում ենք կորուստներ և բուսաբուծության և անասնապահության ճյուղերում՝ կենդանիների թերսնման հետևանքով իջնում է մթերատվությունը, ապա **անհրաժեշտ ռիսկայնության նվազեցման նպատակով նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը ոլորտում**՝ հակակարկտային ցանցեր, կաթիլային ոռոգում, խելացի գոմեր և այլն: Այս ոլորտում վնասները ոչ միայն բնամթերքի տեսքով են, այլ նաև ֆինանսական, քանի որ ֆերմերները հաճախ են բանկերից վարկեր վերցնում սերմացու, թունաքիմիկատներ, գյուղտեխնիկա և այլնի ձեռք բերման համար, իսկ մարումը իրականացնում են բերքի վաճառքից ստացված միջոցներով:

Անհրաժեշտ է նորագույն տեխնոլոգիաները ներդնել նաև գյուղմթերքների վերամշակող կազմակերպություններում, արտաքին աշխարհում ստանդարտներին համապատասխան և մրցունակ արտադրանք ստանալու համար:

Հայաստանի համար ներկայումս առավել կարևորվում են երկրի արտահանման ներուժ հանդիսացող գյուղատնտեսական ապրանքների և ծառայությունների արտահանման հարցերով երկարաժամկետ առևտրային համաձայնագրերի կնքումը: Ռուս Ուկրաինական պատերազմի հետևանքով պայմանավորված պատժամիջոցները Ռուսաստանի պարենամթերքների սպառողական շուկաներում կառաջացնեն կառուցվածքային փոփոխություններ: Այսինքն, Եվրոպական և այլ երկրներից ներմուծվող ապրանքների դուրս մղվելու հետևանքով, Ռուսական շուկայում ապրանքների առաջարկը կնվազի, որը հայ արտադրողի համար ստեղծում է հնարավորություններ առկա բացը որոշ չափով լրացնելու և արտահանման ծավալները մեծացնելու մասով:

Հայաստանի կառավարության կողմից պետք է մշակվեն հայեցակարգեր և ծրագրեր տնտեսության անվտանգության մակարդակն ապահովելու համար:

ՀՀ ՏՄ ապահովումը բարդ գործընթաց է և չի կարող իրականացվել տարերայնորեն: Այն կարիք ունի պետության կողմից մշակված և փուլ առ փուլ իրականացվող տնտեսական քաղաքականության: Համաշխարհային տնտեսության ներկա զարգացումների պարագայում հաջողակ են այն երկրները և մրցունակ այն տնտեսությունները, որոնք կառավարելի են և ոչ ամբողջովին մատնված շուկայական տարերքներին: Ներկայումս երկրի տնտեսության առջև ծառայած կարևորագույն խնդիրներից են երկրի պետական բյուջեի, վճարային և առևտրային հաշվեկշիռների խրոնիկ պակասուրդներ:²

¹ ՀՀ օրենքը պարենային անվտանգության ապահովման մասին, ՀՕ-339, ընդունված 07.05.2002թ.:

² Թադևոսյան Ջ., «Ազգային տնտեսական անվտանգություն» եզրույթի որոշ մեկնաբանումների շուրջ, «Այլընտրանք» Գիտական հանդես, #2, ապրիլ, 2016, էջ 153

Գիտական նորույթը:

Հոդվածում մշակվել և հիմնավորվել են մոտեցումներ, որոնց կիրառումը կապահովի երկրի տնտեսական անվտանգությունը: Դրանք հետևյալներն են.

- հողի հարկը սահմանել ըստ օգտագործելիության աստիճանի, օգտագործվող հողերի ֆերմերների համար կիրառել արտոնյալ, իսկ չօգտագործվող հողերի համար բարձր հարկեր,
- իրականացնել նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը և գյուղմթերքների արտադրության և վերամշակող կազմակերպություններում, արտաքին աշխարհում ստանդարտներին համապատասխան և մրցունակ արտադրանք ստանալու համար,
- օգտագործել Ռուսաստանի նկատմամբ պատժամիջոցների հետևանքով նրանց շուկայում ստեղծված բացը հայկական ապրանքներով լրացնելու հնարավորությունը,
- Հայաստանի կառավարության կողմից պետք է մշակվեն հատուկ ծրագրեր, որոնք կբխեն մեր երկրի տնտեսական շահերից և կապահովեն նրա տնտեսական անվտանգությունը:

Եզրակացություն:

Քանի որ Հայաստանը տարիներ շարունակ գտնվում է շրջափակման մեջ, որը իր բացասական հետք է թողել մեր երկրի տնտեսության վրա, որին վերջին տարիներին գումարվեց նաև համավարակի հետևանքով առաջացած խոչընդոտները, ապա տնտեսական անվտանգության ապահովումը մեր տնտեսության համար ունի առաջնային նշանակություն:

Նշենք, որ գյուղատնտեսությունը կարևորագույն ոլորտն է, որն էլ կարող է լուծել երկրի պարենային անվտանգության հարցերը: Այս ոլորտի զարգացումը կարող է բավարարել ոչ միայն ներքին շուկայի պահանջարկը, այլ նաև իրականացնել ինչպես թարմ, այնպես էլ վերամշակված գյուղմթերքների արտահանումը:

Հոդվածում անդրադարձել ենք տնտեսական անվտանգության վրա ազդող մի շարք գործոններին՝ միգրացիա, գյուղատնտեսության ոլորտի խնդիրներ, պարենային անվտանգություն: Ներկայացված է հանրապետությունում առկա իրավիճակը և հիմնախնդիրները: Վերլուծության արդյունքում արվել են առաջարկություններ, որոնք կարող են մեղմել երկրի տնտեսական անվտանգության վերը նշված գործոնների բացասական ազդեցությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Գյուղատնտեսական արտադրողների միջև կոոպերացիան Հայաստանում, Երևան 2016, 89 էջ
<https://shen.am/file/1050/download?token=4VDDyyv->
2. Գրիգորյան Կ.Ա., Պարենային անվտանգության ապահովման և աղքատության նվազեցման հիմնախնդիրների լուծման ուղիները ՀՀ-ում, ՀՊԱՀ, Երևան 2011, Մենագրություն, 248 էջ
<https://library.anau.am/images/stories/grqer/Tntesagitakan/Parenajin%20anvtang..pdf>

3. Թադևոսյան Ջ., «Ազգային տնտեսական անվտանգություն» եզրույթի որոշ մեկնաբանումների շուրջ, «Այլընտրանք» Գիտական հանդես, #2, ապրիլ, 2016, 144-155 էջ
<http://alternative.am/wp-content/uploads/2016/06/%D5%80%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%AB%D5%BD-2016..pdf>
4. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու 2020, Միգրացիա, մաս 7
https://armstat.am/file/article/demog_2020_7.pdf
5. ՀՀ օրենքը պարենային անվտանգության ապահովման մասին, ՀՕ-339, ընդունված 07.05.2002
6. Ղուշչյան Հ, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը: «Բանբեր, Երևանի համալսարանի», թիվ 3, 2000, 16-26 էջ
http://ysu.am/files/02H_Ghushchyan.pdf
7. Մարկոսյան Ա., Խաչատրյան Լ., Պարենային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում, «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 6 (52), 2013, 126-146 էջ
8. Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, 68-76 էջ https://armstat.am/file/article/f_sec_4_2021_3.pdf
9. Քոթանջյան Հ.Ս., Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր, Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ. գիտափորձագիտական մատենաշար, հատոր 1, Երևան 2014
10. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б., Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения, Вопросы экономики, N 12, 1994, с. 36-44.
11. Михневич С., Либерализация миповой торговли сельхозпродукцией и проблемы продовольственной безопасности, -М.: “Мировая экономика и международная отношения” ,# 1, 2003, - с 61-67с.
12. Ahmad, S. & Schroeder, R.G. The impact of human resource management practices on operational performance: recognizing country and industry differences. Journal of Operations Management, 2003, Vol. 21, (1), p. 19,
13. Asad Rehman, Shamas Ul deen & Sadaf Farooq, Social Capital and Human Resources Development: A Knowledge, Attitudes and Practices (KAP) Analysis, International Journal of Innovation and Scientific Research, 2014, Vol 12, (1), p. 202-204
14. Trager, Frank N & Simonie, Frank L, An Introduction to the Study of National Security, Published by From: Trager, Frank N & Kronenberg, Philip S (Eds), National Security and American Society, 1973, pp. 35-48
15. <https://ampop.am/agricultural-productivity-in-armenia/>
16. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=71868>
17. https://armstat.am/file/article/sv_09_21a_122.pdf

References

1. Gyowghatntesakan artadroghneri mij& kooperacian Hayastanowm, Er&an 2016, 89 e'j, <https://shen.am/file/1050/download?token=4VDDyyv->

2. Grigoryan K.A., Parenayin anvtangowt'yan apahovman & aghqatowt'yan nvazecman himnaxndirneri lowc'man owghinery' HH-owm, HPAH, Er&an 2011, Atenaxosowt'yown, 248 e'j,
<https://library.anau.am/images/stories/grqer/Tntesagitakan/Parenajin%20anvtang.pdf>
3. T'ad&osyan J., «Azgayin tntesakan anvtangowt'yown» ezrowyt'i orosh meknabanowmneri showrj, «Ayly'ntranq» Gitakan handes, #2, april, 2016, 144-155 e'j
<http://alternative.am/wp-content/uploads/2016/06/%D5%80%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%AB%D5%BD-2016..pdf>
4. Hayastani jhoghovrdagrakan jhoghovac'ow 2020, Migracia, mas 7
https://armstat.am/file/article/demog_2020_7.pdf
5. HH o'renqy' parenayin anvtangowt'yan apahovman masin, HO'-339, y'ndownvac' 07.05.2002
6. Ghowshchyan H, HH tntesakan anvtangowt'yan himnaharvery': «Banber, Er&ani hamalsarani», t'iv 3, 2000, 16-26 e'j http://ysu.am/files/02H_Ghushchyan.pdf
7. Markosyan A., Xachatryan L., Parenayin anvtangowt'yan apahovman himnaxndirneri' & dranc lowc'man owghinery' HH-owm, 2013, 126-146 e'j
8. Parenayin apahovowt'yown & aghqatowt'yown, 2021t'. hownvar-dektember, e'j 68-76 https://armstat.am/file/article/f_sec_4_2021_3.pdf
9. Qot'an'jyan H.S., Hayastani azzgayin anvtangowt'yan r'azmava-rowt'yan twepagir, R'azmavarakan anvtangayin hetazotowt'-yownner. /gitap'ord'agitakan matenashar/, hator 1, Er&an 2014
10. Arhipov A., Gorodeckij A., Mihajlov B., Jekonomicheskaja bezopasnost": ocnki, problemy, sposoby obespechenija, Voprosy jekonomiki, N 12, 1994, s. 36-44.
11. Mihnevich S., Liberalizacija mipovoj trgovli sel'hozprodukciej i problemy prodovol'stvennoj bezopasnosti, -M.: "Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnaja otnoshenija", # 1,2003, - s 61-67s.,
12. Ahmad, S. & Schroeder, R.G. The impact of human resource management practices on operational performance: recognizing country and industry differences. Journal of Operations Management, 2003, Vol. 21, (1), p.19
13. Asad Rehman, Shamas Ul deen & Sadaf Farooq, Social Capital and Human Resources Development: A Knowledge, Attitudes and Practices (KAP) Analysis, International Journal of Innovation and Scientific Research, 2014, Vol 12, (1), p. 202-204
14. Trager, Frank N & Simonie, Frank L, An Introduction to the Study of National Security, Published by From. Trager, Frank N & Kronenberg, Philip S (Eds), National Security and American Society, 1973, pp. 35-48
15. <https://ampop.am/agricultural-productivity-in-armenia/>
16. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=71868>
17. https://armstat.am/file/article/sv_09_21a_122.pdf

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Լիանա Սամվելի Ազատյան

Համառոտագիր: Տնտեսական անվտանգությունը դա ազգային անվտանգության նյութական հիմք է: Այն ծառայում է որպես երկրի կայուն զարգացման, նրա անկախության երաշխիք: ՀՀ-ում կան տնտեսական անվտանգության վրա ազդող մի շարք գործոններին, դրանք են միգրացիա, գյուղատնտեսական նշանակության հողերի ոչ լիարժեք օգտագործումը, ոլորտում նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրման պակասը, ինչն էլ առաջ է բերում պարենային անվտանգության հիմնախնդիրները: Վերլուծության արդյունքում արվել են առաջարկություններ, որոնք կարող են մեղմել երկրի տնտեսական անվտանգության վերը նշված գործոնների բացասական ազդեցությունը:

Այս խնդիրների կարևորությամբ է պայմանավորված հողվածի արդիակա-նությունը:

Հողվածի հիմնական նպատակն է բացահայտել երկրի տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները և առաջարկել դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում: Հետազոտության խնդիրն է ներկայացնել տնտեսական անվտանգության մի շարք գործոններ, բացահայտել նրանց միջև եղած տրամաբանական կապը և տալ սովյալ հարցերի լուծման մի շարք ուղիներ:

Գիտական նորույթը: Հողվածում մշակվել և հիմնավորվել են մոտեցումներ, որոնց կիրառումը կապահովի երկրի տնտեսական անվտանգությունը: Դրանք հետևյալներն են.

- հողի հարկը սահմանել ըստ օգտագործելիության աստիճանի և չօգտագործվող հողերի հարկը սահմանել ավելի բարձր, քան օգտագործվող հողերինը: Իսկ օգտագործվող հողերի ֆերմերների համար կիրառել արտոնյալ հարկեր,
- իրականացնել նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրումը և գյուղմթերքների արտադրության և վերամշակող կազմակերպություններում, արտաքին աշխարհում ստանդարտներին համապատասխան և մրցունակ արտադրանք ստանալու համար,
- օգտագործել Ռուսաստանի նկատմամբ պատժամիջոցների հետևանքով նրանց շուկայում ստործված բացը հայկական ապրանքներով լրացնելու հնարավորությունը,
- Հայաստանի կառավարության կողմից պետք է մշակվեն հատուկ ծրագրեր, որոնք կբխեն մեր երկրի տնտեսական շահերից և կապահովեն նրա տնտեսական անվտանգությունը:

Բանալի բառեր: Տնտեսական անվտանգություն, պարենային ապահովու-թյուն, գյուղատնտեսություն, միգրացիա, ռիսկեր, հողի հարկ, նորամուծություն-ներ, արտահանում:

ОБ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Лиана Самвеловна Азатян

Аннотация: Экономическая безопасность является материальной основой национальной безопасности. Он служит гарантией устойчивого развития страны, ее независимости. Существует ряд факторов, влияющих на экономическую безопасность Армении, таких как миграция, неполное использование сельскохозяйственных угодий, отсутствие внедрения новейших технологий в отрасли, что вызывает вопросы продовольственной безопасности. В результате анализа были даны рекомендации, способные смягчить негативное влияние вышеперечисленных факторов на экономическую безопасность страны.

Актуальность статьи зависит от важности этих вопросов.

Основная цель данной статьи - выявить проблемы экономической безопасности страны и предложить пути их решения в Армении. Задача исследования – представлять ряд факторов экономической безопасности, выявить логическую связь между ними, предлагать пути решения этих вопросов.

Научная новизна. В статье разрабатываются и обосновываются подходы, применение которых позволит обеспечить экономическую безопасность страны. Это следующие:

- установить земельный налог по степени используемости, установить налог на неиспользуемые земли выше, чем на используемые земли. Применять льготные налоги для фермеров на используемые земли,
- внедрять новейшие технологии в сельскохозяйственное производство и перерабатывающие предприятия для получения конкурентоспособной продукции, соответствующей мировым стандартам,
- использовать возможность заполнить пустоту Российского рынка армянскими товарами, образовавшуюся в результате санкций,
- правительству Армении следует разработать специальные программы, которые будут исходить из экономических интересов нашей страны и обеспечивать ее экономическую безопасность.

Ключевые слова: Экономическая безопасность, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, миграция, риски, земельный налог, инновации, экспорт.

ON ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Liana Samvel Azatyan

Abstract: Economic security is the material basis of national security. It serves as a guarantee of sustainable development of the country, its independence. There are a number of factors influencing economic security in Armenia, such as migration, incomplete use of agricultural lands, lack of introduction of the latest technologies in the sector, which raises food security issues. As a result of the analysis, recommendations were made that could mitigate the negative impact of the above-mentioned factors on the country's economic security.

The relevance of the article depends on the importance of these issues.

The main purpose of this article is to identify the problems of the country's economic security, to suggest ways to solve them in Armenia. The aim of the research is to present a number of factors of economic security, to discover the logical connection between them, to give a number of ways to solve these issues.

Scientific novelty. The article develops and substantiates concepts, the approaches of which will ensure the economic security of the country. These are the following:

- **Set the land tax according to the degree of usability; set the tax on unused lands higher than the used lands. Apply preferential taxes to farmers for used land,**
- **Implement the latest technologies in agricultural production and processing companies to obtain competitive products in accordance with international standards;**
- **Use the opportunity to fill the gap created in their market by imposing sanctions on Russia with Armenian goods;**
- **The Government of Armenia should develop special programs that will proceed from the economic interests of our country and ensure its economic security**

Keywords: Economic security, food security, agriculture, migration, risks, land tax, innovations, exports.

2. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ՇՐՋԱՆԱԶԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մերի Գագիկի Մանուչարյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 05.04.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 05.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն

Յուրաքանչյուր երկրի ռազմավարական նշանակություն ունեցող կարևորագույն հիմնահարցերից մեկը բնակչության պարենային անվտանգությունն է: Հիմնահարցը կենսական է հատկապես այն երկրների համար, որոնց տարածքային, բնակլիմայական և տնտեսական պայմանները հնարավորություն չեն ընձեռում բնակչության պահանջարկի բավարարումն իրականացնել տեղական արտադրության պարենամթերքներով: Ամբողջ աշխարհում ահագնացած համավարակները, տարերային աղետները և կլիմայի փոփոխությունը պարենային անվտանգության համար նոր մարտահրավերն են ստեղծում: Այս իրողությունը բնութագրական է նաև Հայաստանի Հանրապետության համար:

Համաձայն 1996թ. Պարենի համաշխարհային գագաթաժողովի ընդունած Պարենի համաշխարհային ապահովության և գործողությունների պլանի հոմալայան հռչակագրի՝ պարենային անվտանգությունը առկա է, երբ մարդիկ ունեն ֆիզիկական, սոցիալական և տնտեսական մատչելիություն՝ իրենց կարիքներին և նախասիրություններին համապատասխան ակտիվ և առողջ կյանք վարելու համար բավարար քանակությամբ անվտանգ և սննդարար պարենամթերք: Եվ հակառակը, պարենային անապահովությունն առկա է, երբ մարդկանց համար ազատ մատչելի չեն աճի, զարգացման, ինչպես նաև ակտիվ ու առողջ կյանք վարելու համար բավարար քանակությամբ անվտանգ և սննդարար պարենամթերքը¹:

Պարենային անվտանգությունը, կարելի է ասել, դարձել է դարի ամենակարևոր և լրջագույն մարտահրավերներից մեկը: Վիճակագիրները վկայում են, որ մեր թվարկության սկզբին երկրագնդի բնակչությունը կազմել է ընդամենը 300 մլն մարդ: Առաջին հազարամյակի ընթացքում այդ թիվն ավելացել է ընդամենը 30 միլիոնով, բայց երկրորդ հազարամյակի վերջին, ավելի ճշգրիտ՝ 1999թ. հոկտեմբերի 12-ին հասավ 6 միլիարդի, իսկ 2011 թ. հոկտեմբերի 31-ին անցավ 7 միլիարդի սահմանը²: Բավական է նայել համացանցում տեղադրված «Աշխարհի

¹ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, էջ 7

² Ավետիսյան Ս. Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/ Ս. Ավետիսյան. –Եր.: Տնտեսագետ, («Ամբերդ» մատենաշար) 2014, էջ 5

բնակչության հաշվիչին» և անմիջապես հասկանալի կդառնա, թե ինչ արագությամբ է ավելանում երկրի բնակչությունը: 2022 թվականին Երկրի բնակչությունը կշարունակի աճել և տարեվերջին կկազմի 8,046,949,318 մարդ: Բնակչության բնական աճը կլինի դրական և կկազմի 98 415 064 մարդ¹: Այսպիսի սրընթաց աճին զուգընթաց՝ գնալով սրվում է բնակչությանը պարենով ապահովման հիմնախնդիրը: ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (ՊԳԿ) տվյալներով ներկայումս աշխարհում ավելի քան 820 մլն մարդ սովի է մատնված²: Ամեն տարի սովամահ է լինում 18–20 մլն մարդ: Սա նշանակում է, որ պարենային անբավարարությունը որոշ երկրների համար դարձել է ոչ միայն զարգացումն արգելակող, այլև սոցիալական և քաղաքական անկայունություն ծնող լուրջ սպառնալիք³:

ՄԱԿ-ի ՊԳԿ-ի տվյալներով՝ պարենային համաշխարհային տնտեսության անարդյունավետությունը 2011 թվականին կանգ էր առել տարեկան 1-ից 2 տրիլիոն դոլարի մակարդակում⁴: Այսպիսով, ամբողջ ագրոպարենային շղթան վերլուծելիս պակասում էր մարդու սպառման համար արտադրվող սննդամթերքի մինչև մեկ երրորդը: Այս հանգամանքը պայմանավորում է գյուղատնտեսության ոլորտում շրջանաձև տնտեսության մոդելի ներդրման անհրաժեշտությունը, ինչն էլ կանխորոշեց ուսումնասիրության **արդիականությունը**:

Հոդվածի **նպատակն** է ուսումնասիրել շրջանաձև տնտեսության համակարգի զարգացման ուղղությունը և հիմնավորել դրա կիրառման անհրաժեշտությունը ՀՀ պարենային անվտանգության բարձրացման գործում:

Նշված նպատակի իրականացման համար առաջադրվել են հետևյալ **խնդիրները**,

- ուսումնասիրել պարենային անվտանգության հիմնահարցերը և պարենային անվտանգության ապահովման կարևորությունը,
- ուսումնասիրել պարենային անվտանգության հիմնախնդրի էվոլյուցիան, շրջանաձև տնտեսության և գծային տնտեսության խնդիրները և ներկայացնել շրջանաձև տնտեսության համակարգի ներդրման առավելությունները պարենային անվտանգության բարձրացման տեսանկյունից:

Գրականության վերլուծություն

«Պարենային անվտանգություն» հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ դրվեց 1970-ական թվականների կեսերին, երբ ի տարբերություն զարգացած երկրներում պարենի ակնհայտ գերարտադրության, այսպես կոչված՝

¹ <https://countrymeters.info/ru/World>

² Transforming the World Through Food and Agriculture, FAO and the 2030 Agenda for Sustainable Development, 36p.,p. 6, <http://www.fao.org/3/ca5299en/ca5299en.pdf>

³ Manucharyan M.G., Food security issues in the economic security system of the Republic of Armenia, BIO Web of Conferences, Volume 36 (2021), International Scientific and Practical Conference “Fundamental Scientific Research and Their Applied Aspects in Biotechnology and Agriculture” (FSRAABA 2021) Tyumen, Russian Federation, July 19-21, 2021, ISSN 2117-4458, DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608004>

⁴ FAO. 2011. Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome

«Երրորդ աշխարհի» երկրներում զանգվածային բնույթ էին ստացել սովը և թերսնումը¹:

Պարենային անվտանգությունը իրավական, կազմակերպական, նյութատեխնիկական և այլ բնույթի միջոցառումների համալիր է, որն ուղղված է անհրաժեշտ որակի և բավարար քանակությամբ, առողջության համար անվտանգ, լիարժեք պարենով ապահովմանը, որը հասանելի է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի, այդ թվում՝ բնակչության առավել խոցելի հատվածներին, և կարող է սպառվել նրանց կողմից ցանկացած պահի և ցանկացած իրավիճակում, այդ թվում՝ արտակարգ իրավիճակների և ռազմական դրության ժամանակ:

Երկրի պարենային անվտանգությունը հիմնականում ապահովվում է գյուղատնտեսության, սննդամթերքի արտադրության և սննդի ներմուծման համակարգերի զարգացման միջոցով²:

Պարենային անվտանգությունը համաշխարհային մակարդակում անցել է մի շարք փուլեր, որը ներկայացված է ստորև (աղ. 1):

Աղյուսակ 1

Պարենային անվտանգության հիմնախնդրի էվոլյուցիան³

1940-1950թթ.	Պարենի ավելցուկի վերաբաշխում՝ պարենային օգնություն հակաֆաշիստական կռաւիցիայի երկրներին
1960-ական թվականներ	Պարեն զարգացման համար՝ հումանիտար օգնություն «Երրորդ աշխարհի» երկրներին
1970-ական թվականներ	Պարենի մատչելիության երաշխիքներ՝ պարենային շուկայի կարգավորում
1980-ական թվականներ	«Պարենային անվտանգության» հասկացության ընդլայնում՝ ինքնաբավություն և կայունություն, «կանաչ հեղափոխություն»
1990-ական թվականներ	Պայքար սովի և թերսնման վերացման համար՝ միջազգային համագործակցություն, տեխնոլոգիական աջակցություն
2000 թվականներից մինչ օրս	Մննդամթերքի անվտանգության և որակի բարձրացում, կայուն զարգացում՝ էկոլոգիական գյուղատնտեսություն, անվտանգության և որակի մշտադիտարկում

ՀՀ Պարենային անվտանգության բարձրացման գործում կարևոր դերակատարում ունի շրջանաձև տնտեսության ներդրումը:

Աշխարհում տարեկան ստեղծվում է 2,01 միլիարդ տոննա քաղաքային կոշտ թափոն, որի առնվազն 33%-ը չի կառավարվում էկոլոգիապես անվտանգ

¹ Ավետիսյան Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/. –Եր.: Տնտեսագետ, 2014, էջ 16, («Ամբերդ» մատենաշար):

² Manucharyan M.G., Food security issues in the economic security system of the Republic of Armenia, BIO Web of Conferences, Volume 36 (2021), International Scientific and Practical Conference “Fundamental Scientific Research and Their Applied Aspects in Biotechnology and Agriculture” (FSRAABA 2021) Tyumen, Russian Federation, July 19-21, 2021, ISSN 2117-4458, DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608004>

³ Ավետիսյան Ս. , Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/. –Եր.: Տնտեսագետ, 2014, էջ 17 («Ամբերդ» մատենաշար):

եղանակով: Գծային սպառումը հասնում է իր գագաթնակետին: Ի հակադրություն գծային տնտեսության, շրջանաձև տնտեսությունն ունի մի շարք առավելություններ, որոնք գործառնական նշանակություն ունեն ինչպես ռազմավարական, այնպես էլ միկրո և մակրոտնտեսական մակարդակներում: Սա տրիվիոս դոկտրին արժողությամբ հնարավորություն է՝ նորարարության, աշխատատեղերի ստեղծման և տնտեսական աճի հսկայական ներուժով¹:

Ըստ Կ.Գ. Կաստրոյի և այլոց, շրջանաձև տնտեսությունը ձգտում է տարանջատել տնտեսական աճը բնական ռեսուրսների շահագործումից՝ նվազագույնի հասցնելով մարդու գործունեության հետևանքով առաջացած բացասական ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա: Ի վերջո, ընդհանուր նպատակն է «առավելագույնի հասցնել օգտագործվող ռեսուրսների արժեքը»՝ նվազեցնելով արտանետումները, էներգիայի սպառումը և թափոնների հեռացումը²:

Ըստ Պ.Ռոսայի և ուրիշների, երբ ընկերությունները հետևում են շրջանաձև տնտեսության սկզբունքներին, նրանք կարող են բարելավել տնտեսական, բնապահպանական և սոցիալական ասպեկտները: Օրինակ որոշ պոտենցիալ օգուտներ նվազեցնում են ծախսերն ու ռիսկերը, ավելացում են մրցակցային առավելությունները, նվազագույնի են հասցնում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունը, բարելավում են ռեսուրսների և աշխատատեղի արդյունավետությունը, զարգացնում են աշխատողների հմտություններն ու գիտելիքները և այլն³:

Մեթոդաբանություն

Հետազոտության մեջ դրված խնդիրների լուծումն իրականացվել է նկարագրական, համեմատության, ընդհանրացման, գրաֆիկական մեթոդների կիրառման եղանակներով:

Վերլուծություն

Աշխարհում գոյություն ունեցող իրավիճակը, Ռուսաստանի և Բելառուսի նկատմամբ պատժամիջոցները պատնեշներ են ստեղծում Կայուն զարգացման նպատակներին հասնելու համար ոչ միայն Եվրասիական տնտեսական միությունում, այլև ամբողջ աշխարհում: Ստեղծված նոր ռիսկերը մեծ չափով կապված են գլոբալ պարենային անվտանգության ապահովման հետ, որը շղթայական ռեակցիայով ազդելու է տնտեսության գրեթե բոլոր ճյուղերի վրա: Հայաստանի համար էլ ավելի կարող է բարդանալ իրավիճակը՝ հաշվի առնելով աշխարհագրական դիրքը՝ դեպի ծով ելք չունենալը, աշխարհա-քաղաքական իրավի-

¹ Five Crucial Reasons for Implementing a Circular Economy for Sustainable Development, <https://earth5r.org/crucial-reasons-implementing-circular-economy/>

² Camila Gonçalves Castro, Adriana Hofmann Trevisan, Daniela C.A. Pigosso, Janaina Mascarenhas The rebound effect of circular economy: Definitions, mechanisms and a research agenda, *Journal of Cleaner Production* 345(2022) 131136

³ Rosa, P., Sassanelli, C., Terzi, S., 2019a. Circular business models versus circular benefits: an assessment in the waste from electrical and electronic equipments sector. *J. Clean. Prod.* 231, 940–952. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.310>

ճակը և այլն: Այս ամենով հանդերձ շարունակել տնտեսության զարգացումը գծային մոդելով անընդունելի է:

Առկա գրականության մեջ չկա շրջանաձև տնտեսության միասնական և համընդհանուր սահմանում, սակայն ընդհանուր կոնսենսուս կա շրջանաձև տնտեսության հիմնական հասկացությունների և նպատակների վերաբերյալ: Սահմանումները կառուցված են երկու հիմնական սկզբունքների վրա, մի դեպքում շեշտը դրվում է նյութական ռեսուրսների փակ շրջանառության ապահովման և դրանում նոր, անձեռնմխելի ռեսուրսների ներմուծման նվազեցման վրա, երկրորդ դեպքում սահմանումներ են, որոնք վերաբերում են ոչ միայն նյութական ռեսուրսների կառավարմանը, այլ նաև այլ ասպեկտներին, օրինակ՝ սպառման ձևերի փոփոխմանը¹:

Շրջանաձև տնտեսության խնդիրների ըմբռնումն ու արդիականության աստիճանը զգալիորեն տարբերվում են տարբեր երկրներում և կախված են յուրաքանչյուր երկրի բնական, մարդկային, ֆիզիկական (արհեստական) և ինստիտուցիոնալ կապիտալի առանձնահատկություններից, զարգացման մակարդակից և սոցիալ-տնտեսական առաջնահերթություններից ու հասարակության էկոլոգիական մշակույթից: Մի կողմից, շրջանաձև տնտեսությունը ուժեղ տնտեսություն ունեցող և բարձր զարգացած տեխնոլոգիաներ և արտադրական մշակույթ ունեցող պետությունների համար է, սակայն որոշակի ռիսկ կա, որ զարգացած երկրներն ու ընկերությունները կօգտագործեն շրջանաձև տնտեսության մոդելը՝ ներկայացնելով իրենց տեխնոլոգիական առավելությունները՝ որպես շուկա մուտք գործելու պատրվակ և իրենց մասնաբաժինը պահպանելու երաշխիքներ: Մյուս կողմից, ավելի ցածր եկամուտ ունեցող զարգացող երկրները կարելի է համարել ավելի շրջանաձև, քան զարգացածները, այն իմաստով, որ դեն նետված իրերի մեծ մասից շատ դետալներ են վերականգնվում վերամշակման և վերանորոգման համար: Հարցն այն է, թե ինչպես կարելի է այդ գործընթացները վերածել կայուն զարգացման հնարավորությունների: Զարգացող երկրներում շրջանաձև գործընթացների առկայությունը, որոնց մեծ մասը կապված է թափոնների տեսակավորման և վերաօգտագործման հետ, ապահովում է այսպես կոչված «աճի կետեր», որոնք թույլ կտան կառավարություններին, մասնավոր հատվածին և այլ շահագրգիռ կողմերին առաջ մղել նորարարական մոդելներ²:

Ներկայումս արտադրվող պարենի մեկ երրորդը անհետանում կամ թափոնների է վերածվում, ինչը ոչ միայն չի նպաստում պարենային անվտանգությանն ու սնուցմանը, այլև մեծացնում է ճնշումը բնական ռեսուրսների վրա: Վատնվող կամ թափոնների վերածվող պարենի արտադրության համար օգտագործվող էներգիան կազմում է աշխարհի էներգիայի ընդհանուր սպառման մոտավորապես 10 տոկոսը, իսկ ջերմոցային գազերի տարեկան արտանետում-

¹ ЭКОНОМИКА ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА И ЗДОРОВЬЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ, Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, стр. 2, 128 стр.

² Батова Надежда, Сачек Петр, Точицкая Ирина, Циркулярная экономика в действии: формы организации и лучшие практики, BEROC Green Economy Policy Paper Series, PP no.5, 2018, <https://beroc.org/upload/medialibrary/321/32121ce6e23d0900df821bdcb5923fdc.pdf>

ները՝ կապված պարենի կորստի և թափոնների հետ կազմում են 3,5 գիգատոն CO₂-ին համարժեք: Շրջանաձև տնտեսության հիման վրա պարենային համակարգերի վերակառուցումը կարող է օգնել լուծել սննդամթերքի թափոնների գլոբալ խնդիրը՝ կրճատելով սննդի մատակարարման շղթաները և դարձնելով դրանք ավելի արդյունավետ ռեսուրսների օգտագործման առումով¹:

Չնայած, որ Հայաստանը ջերմոցային գազերի մարդածին արտանետումների մեջ չնչին մասնաբաժին ունի, այն է՝ 0,02%, մեր երկիրն ակտիվ միացել է կլիմայի փոփոխության դեմ պայքարի համաշխարհային գործընթացներին:

Շրջանաձև տնտեսության մոդելներին անցումը գլոբալ բնույթ է կրում, և այս հայեցակարգի ներդրման առավելություններն ավելի ու ավելի ակնհայտ են դառնում: Էլեն ՄաքԱրթուր հիմնադրամի փորձագետների կարծիքով՝ մինչև 2025 թվականը շրջանաձև տնտեսությունը կարող է տարեկան ավելացնել համաշխարհային տնտեսության եկամուտը 1 տրիլիոն դոլարից ավելի: Բացի այդ, շրջանաձև տնտեսությանն անցումը հսկայական հնարավորություններ կստեղծի արտադրության արդիականացման և արդյունաբերական նորարարությունների ներդրման համար՝ ապահովելով արտադրողականության տարեկան 3% աճ և արդյունքում ՀՆԱ-ի 7% աճ²: Այս տպավորիչ թվերը կարող են լավագույն պատճառ հանդիսանալ շրջանաձև տնտեսության անցնելու համար, ինչպես քաղաքական գործիչների, այնպես էլ ձեռնարկատերերի համար:

Շրջանաձև տնտեսության անցումը բնութագրվում է առաջնային ռեսուրսների օգտագործման կրճատմամբ, նյութերի և արտադրանքի առավելագույն հնարավոր արժեքի պահպանմամբ և սպառման ձևերի փոփոխությամբ: Գործնականում նման անցման համար պահանջվում են՝ վերամշակում, ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում, վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների կիրառում, արտադրանքի և դրանց բաղադրիչների վերամշակում, վերանորոգում և կրկնակի օգտագործում, արտադրանքի պիտանելիության ժամկետի երկարացում, ապրանքների ընկալումը որպես ծառայության տեսակ, ապրանքների միասնական օգտագործում, թափոնների կանխարգելում, մասնավորապես՝ արտադրանքի նախագծման փուլում թափոնների անխուսափելիության վերացումը, սպառման ձևերի փոփոխություն գործողությունները: Այս կարևոր պահանջի հետ մեկտեղ կա նաև այրման և թափոնների հեռացման աստիճանական դադարեցում: Այս միջոցառումների իրականացումը և անհրաժեշտ ներդրումների ներգրավումը կպահանջի փոփոխություններ վարքագծի բոլոր մակարդակներում՝ սպառողներից մինչև արտադրողներ և քաղաքականություն մշակողներ:

Եվրոպական և համաշխարհային մակարդակներում գործում են բազմաթիվ նախաձեռնություններ, որոնք ինչ-որ կերպ կապված են շրջանաձև տնտեսության հայեցակարգի հետ: Այսպիսով, շրջանաձև տնտեսության սկզբունքները

¹ https://www.fao.org/agroecology/knowledge/10-elements/circular-economy/ru/?ipp=5&page=55&tx_dynalist_pi1%5Bpar%5D=YToxOntzOjE6IkwiO3M6MToiMCI7fO%3D%3D

² Ellen MacArthur et al. (2014) Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains. – Published by World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2014.

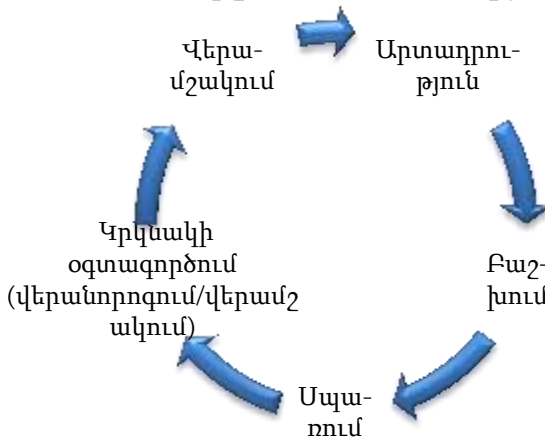
ներառվել են մի շարք Կայուն զարգացման նպատակների (ԿԶՆ) հասնելու մեխանիզմների մեջ, մասնավորապես ԿԶՆ-12՝ «նվազեցնել առաջացած թափոնների քանակը կանխարգելման, կրճատման, վերամշակման և վերաօգտագործման միջոցով» և «հասնել բնական ռեսուրսների կայուն զարգացման և արդյունավետ օգտագործման»: Շրջանաձև տնտեսության հայեցակարգը նույնպես սերտորեն կապված է կանաչ տնտեսության հետ և իսկապես դրա մաս է կազմում, հատկապես՝ կապված ցածր ածխածնային, ռեսուրսները ռացիոնալ օգտագործող տնտեսության վրա շեշտադրման հետ¹:

Շրջանաձև տնտեսությունը հաճախ ներկայացնում է ընդհանուր առմամբ, որպես անցում գծային մոդելից («վերցնել, պատրաստել, օգտագործել, նետել») դեպի ցիկլային (վերականգնում և վերարտադրություն) (գծ. 1):

Գծային տնտեսություն

Շրջանաձև տնտեսություն

Գծապատկեր 1. Գծային և շրջանաձև տնտեսությունների մոդելները²

Այս երկու ձևերի միջև ամենազլխավոր տարբերությունն այն է, որ շրջանաձև տնտեսությունն ունի փակ շրջան՝ ի տարբերություն գծայինի, որը չի ենթադրում առաջնային ապրանքների և թափոնների կրկնակի օգտագործում՝ հետագա վերամշակման համար: Գծային տնտեսության հիմնական նպատակը առավելագույն շահույթն է, բայց ոչ բնության և շրջակա միջավայրի պահպանումը: Շրջանաձև տնտեսության նպատակը էկոլոգիական հավասարակշռությունն է,

¹ ЭКОНОМИКА ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА И ЗДОРОВЬЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ, Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, стр. 2

² ЭКОНОМИКА ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА И ЗДОРОВЬЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ, Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, стр. 3

այսինքն՝ կիրառվում է շրջակա միջավայրի կայուն կառավարում՝ միաժամանակ հասնելով ապրանքների և ծառայությունների օգտագործման երկարաժամկետ և արդյունավետ ցիկլին:

Գիտական նորույթ

Բացահայտվել է շրջանաձև տնտեսության համակարգի ներդրման առավելությունները, և առաջարկվել է գոյություն ունեցող շրջանաձև տնտեսության մոդելի ներդրումը ՀՀ-ում, որի կիրառումը կարող է նպաստել պարենային անվտանգության բարձրացմանը:

Եզրակացություն

Շրջանաձև տնտեսությունը պարենային անվտանգության համատեքստում կայունության և զարգացման հեռանկար է, որը մարտահրավեր է նետում ներկայումս գոյություն ունեցող տնտեսության գծային մոդելին:

Շրջանաձև տնտեսությունն անկասկած ունի մի շարք առավելություններ և թերություններ: Վերջիններս ներառում են տնտեսվարողների ցածր եկամուտները կարճաժամկետ հեռանկարում: Եթե որպես օրինակ վերցնենք գյուղատնտեսությունը, ապա առավելությունները ներառում են գյուղատնտեսական ենթամթերքների առևտրի զարգացումը և ժամանակակից տեխնոլոգիաների օգտագործումը (ներառյալ կենսատեխնոլոգիան և բիովերամշակումը): Ե՛վ ֆերմերները, և՛ շրջակա միջավայրը շահում են շրջանաձև գյուղատնտեսության համակարգի ներդրումից, քանի որ գյուղատնտեսական արտադրության կայունությունը մեծանում է:

Հետազոտության շրջանակներում բացահայտվել է, որ աշխարհում ռեսուրսների սակավության ներկա պայմաններում, կլիմայի գլոբալ փոփոխությունը, շրջակա միջավայրի դեգրադացումը և բնակչության աճը և, համապատասխանաբար, սննդի պահանջարկը, շրջանաձև տնտեսությունը ռեսուրսների օգտագործման կայուն զարգացման և վերականգնվող բնական ռեսուրսների օգտագործման մոդելների ստեղծման համար հույս ներշնչող ռազմավարություն է: Շրջանաձև տնտեսությունը կարող է վերականգնել բնական համակարգերը և բարձրացնել մարդու կայունությունը, առողջությունը և բարեկեցությունը: Շրջանաձև տնտեսության ներդրումը կնպաստի նաև գլոբալ խնդիրների լուծմանը: Ուսումնասիրված է, որ շրջանաձև տնտեսության հայեցակարգը հիմնականում քաղաքականության հայեցակարգ է և սահմանվում է որպես տնտեսություն, որտեղ արտադրանքի, նյութերի և ռեսուրսների արժեքը պահպանվում է հնարավորինս երկար, իսկ թափոնների առաջացումը նվազագույնի է հասցվում և դիտվում է որպես նշանակալի ներդրում կայուն, ցածր ածխածնային, ռեսուրսարդյունավետ և մրցունակ տնտեսության մեջ: Շրջանաձև տնտեսությունն առաջարկում է անցում գծային համակարգերից շրջանաձև համակարգերի վրա, որոնք հիմնված են նոր բիզնես մոդելների վրա՝ օգտագործելով փակ արտադրական ցիկլեր և ռեսուրսների ավելի արդյունավետ օգտագործում:

Սահմանված է, որ գյուղատնտեսության շրջանաձև տնտեսության մեջ պարենամթերքի համակարգի բոլոր փուլերը՝ մշակությունից, բերքահավաքից,

փաթեթավորումից, վերամշակումից, տեղափոխումից, շուկայավարումից մինչև սննդամթերքի օգտագործում, նախատեսված են կայուն զարգացմանը նպաստելու համար: Ապացուցված է, որ գյուղատնտեսական կազմակերպությունները, որոնք իրենց արտադրության մեջ իրականացնում են շրջանաձև տնտեսություն, կկարողանան նվազեցնել ծախսերը և ավելացնել արտադրական ցիկլերի քանակը: Այնուամենայնիվ, նման արտադրության մոդելի ներդրման հաջողությունը կախված է բազմաթիվ գործոններից՝ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի կառուցվածքից, բերքատվությունից և հնարավոր ծախսերից: Արդյունքում անհնար է մշակել շրջանաձև գյուղատնտեսության միասնական մոդել բոլոր գյուղատնտեսական սուբյեկտների համար: Շրջանաձև տնտեսության համար անհրաժեշտ է մշակել համապատասխան բիզնես մոդելներ՝ հաշվի առնելով բոլոր անհրաժեշտ պայմանները տարածաշրջանային մակարդակի հետ կապված, սակայն դա պահանջում է համապատասխան օրենքի մշակում և ձեռնարկությունների խթանում, որը պետք է հանձն առնի կառավարությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ավետիսյան Ս. Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/ Ս. Ավետիսյան. –Եր.: Տնտեսագետ, («Ամբերդ» մատենաշար) 2014 – 96 էջ.
2. Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. Հունվար-դեկտեմբեր, էջ 7
3. Батова Надежда, Сачек Петр, Точицкая Ирина, Циркулярная экономика в действии: формы организации и лучшие практики, BEROC Green Economy Policy Paper Series, PP no.5, 2018, <https://beroc.org/upload/medialibrary/321/32121ce6e23d0900df821bdc5923fdc.pdf>
4. ЭКОНОМИКА ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА И ЗДОРОВЬЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ, Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, 128 стр.
5. Camila Gonçalves Castro, Adriana Hofmann Trevisan, Daniela C.A. Pigosso, Janaina Mascarenhas The rebound effect of circular economy: Definitions, mechanisms and a research agenda, Journal of Cleaner Production 345(2022) 131136
6. Ellen MacArthur et al. (2014) Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains. – Published by World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2014.
7. FAO. 2011. Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome
8. Five Crucial Reasons for Implementing a Circular Economy for Sustainable Development, <https://earth5r.org/crucial-reasons-implementing-circular-economy/>
9. Manucharyan M.G., Food security issues in the economic security system of the Republic of Armenia, BIO Web of Conferences, Volume 36 (2021), International Scientific and Practical Conference “Fundamental Scientific Research and Their

- Applied Aspects in Biotechnology and Agriculture” (FSRAABA 2021) Tyumen, Russian Federation, July 19-21, 2021, ISSN 2117-4458, DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608004>
10. Rosa, P., Sassanelli, C., Terzi, S., 2019a. Circular business models versus circular benefits: an assessment in the waste from electrical and electronic equipments sector. *J. Clean. Prod.* 231, 940–952. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.310>
 11. Transforming the World Through Food and Agriculture, FAO and the 2030 Agenda for Sustainable Development, 36p. <http://www.fao.org/3/ca5299en/ca5299en.pdf>
 12. <https://countrymeters.info/ru/World>
 13. https://www.fao.org/agroecology/knowledge/10-elements/circular-economy/ru/?ipp=5&page=55&tx_dynalist_pi1%5Bpar%5D=YToxOntzOjE6IkwiO3M6MToiMCI7fQ%3D%3D
 14. <https://armstat.am/am/>

References

2. Avetisyan S. S., Hayastani Hanrapetowt'yan parenayin anvtangowt'yan hratap xndirner/ S. Avetisyan. –Er.: Tntesaget, («Amberd» matenashar) 2014 – 96 e'j.
3. Hayastani Hanrapetowt'yan vitwakagrakan komite, Parenayin apahovowt'yown & aghqatowt'yown, 2021t'. Hownvar-dektember, e'j 7
4. Batova Nadezhda, Sachek Petr, Tochickaja Irina, Cirkuljarnaja jekonomika v dejstvii: formy organizacii i luchshie praktiki, BEROC Green Economy Policy Paper Series, PP no.5, 2018, <https://beroc.org/upload/medialibrary/321/32121ce6e23d0900df821bdc5923fdc.pdf>
5. JeKONOMIKA ZAMKNUTOGO CIKLA I ZDOROV'E: VOZMOZhNOSTI I RISKI, Vsemirnaja organizacija zdravoohranenija, Evropejskoe regional'noe bjuro, 128 str.
6. Camila Gonçalves Castro, Adriana Hofmann Trevisan, Daniela C.A. Pigosso, Janaina Mascarenhas The rebound effect of circular economy: Definitions, mechanisms and a research agenda, *Journal of Cleaner Production* 345(2022) 131136
7. Ellen MacArthur et al. (2014) Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains. – Published by World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2014.
8. FAO. 2011. Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome
9. Five Crucial Reasons for Implementing a Circular Economy for Sustainable Development, <https://earth5r.org/crucial-reasons-implementing-circular-economy/>
10. Manucharyan M.G., Food security issues in the economic security system of the Republic of Armenia, BIO Web of Conferences, Volume 36 (2021), International Scientific and Practical Conference “Fundamental Scientific Research and Their Applied Aspects in Biotechnology and Agriculture” (FSRAABA 2021) Tyumen, Russian Federation, July 19-21, 2021, ISSN 2117-4458, DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608004>

11. Rosa, P., Sassanelli, C., Terzi, S., 2019a. Circular business models versus circular benefits: an assessment in the waste from electrical and electronic equipments sector. J. Clean. Prod. 231, 940–952. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.310>
12. Transforming the World Through Food and Agriculture, FAO and the 2030 Agenda for Sustainable Development, 36p. <http://www.fao.org/3/ca5299en/ca5299en.pdf>
13. <https://countrymeters.info/ru/World>
14. https://www.fao.org/agroecology/knowledge/10-elements/circular-economy/ru/?ipp=5&page=55&tx_dynalist_pi1%5Bpar%5D=YToxOntzOjE6IkwiO3M6MToiMCI7fQ%3D%3D
15. <https://armstat.am/am/>

ՇՐՋԱՆԱԶԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մերի Գագիկի Մանուչարյան

Համառոտագիր: Բնակչության աճի, պարենային անվտանգության ապահովման կարևորության, կլիմայի փոփոխության և բնական ռեսուրսների սակավության պատճառով շրջանաձև տնտեսության զարգացման խնդիրն առավել էական է դառնում: Ամբողջ ագրոպարենային շղթան վերլուծելիս նկատվում է մարդու սպառման համար արտադրվող սննդամթերքի մինչև մեկ երրորդի պակասորդ: Այս հանգամանքը պայմանավորում է գյուղատնտեսության ոլորտում շրջանաձև տնտեսության մոդելի ներդրման անհրաժեշտությունը, ինչն էլ կանխորոշում է ուսումնասիրության **արդիականությունը**:

Հոդվածի **նպատակն** է ուսումնասիրել շրջանաձև տնտեսության համակարգի զարգացման ուղղությունը և հիմնավորել դրա կիրառման անհրաժեշտությունը ՀՀ պարենային անվտանգության բարձրացման գործում:

Նշված նպատակի իրականացման համար առաջադրվել են մի շարք **խնդիրներ**, այն է ուսումնասիրել պարենային անվտանգության հիմնահարցերը, ներկայացնել պարենային անվտանգության ապահովման կարևորությունը, ներկայացնել պարենային անվտանգության հիմնախնդրի էվոյուցիան, ուսումնասիրել շրջանաձև տնտեսության և գծային տնտեսության խնդիրները, ներկայացնել շրջանաձև տնտեսության հայեցակարգի ներդրման առավելությունները պարենային անվտանգության բարձրացման տեսանկյունից: Հետազոտության մեջ դրված խնդիրների լուծումն իրականացվել է նկարագրական, համեմատության, ընդհանրացման, գրաֆիկական **մեթոդների** կիրառման, ինչպես նաև օտարերկրյա և հայրենական հեղինակների գիտական գրականության տեսական վերլուծության հիման վրա:

Հոդվածի հիմնական **գիտական նորույթը** պայմանավորված է հետազոտության շրջանակներում առաջադրված խնդիրներով, մասնավորապես. բացահայտվել է շրջանաձև տնտեսության համակարգի ներդրման առավելությունները,

որի հիման վրա առաջարկվել է գոյություն ունեցող շրջանաձև տնտեսության մոդելի ներդրումը ՀՀ-ում, որի կիրառումը կարող է նպաստել պարենային անվտանգության բարձրացմանը:

Ստացված արդյունքներն ունեն տեսական և կիրառական նշանակություն այնպիսի գլոբալ խնդիրների լուծման գործում ինչպիսիք են ռեսուրսների սակավությունը, կլիմայի գլոբալ փոփոխությունը, շրջակա միջավայրի դեգրադացումը և այլն, որոնք կարող են օգտակար լինել ՀՀ տնտեսության զարգացման և պարենային անվտանգության բարձրացման համար:

Բանալի բառեր. պարենային անվտանգություն, ռեսուրս, կլիմայի գլոբալ փոփոխություն, շրջանաձև տնտեսություն, արտադրություն, շրջակա միջավայր, զարգացում, հիմնահարցեր

ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА КАК НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Мери Гагиковна Манучарян

Аннотация: В связи с ростом населения, необходимостью обеспечения продовольственной безопасности, изменением климата и нехваткой природных ресурсов проблема развития экономики замкнутого цикла становится все более актуальной. Анализ всей агропродовольственной цепи показывает нехватку до одной трети продуктов питания, производимых для потребления человеком. Это обстоятельство определяет необходимость внедрения модели экономики замкнутого цикла в сфере сельского хозяйства, что предопределяет **актуальность** исследования.

Цель статьи - изучить направление развития системы циркулярной экономики, обосновать необходимость ее применения в повышении продовольственной безопасности Республики Армения.

Для достижения этой цели поставлен ряд **задач**, а именно: изучить вопросы продовольственной безопасности, представить важность продовольственной безопасности, представить эволюцию проблемы продовольственной безопасности, изучить проблемы циркулярной экономики и линейной экономики, представить преимущества внедрения концепции циркулярной экономики с точки зрения повышения продовольственной безопасности. Решение поставленных в исследовании задач осуществлялось на основе описательного, сопоставления, обобщения, применения графических **методов**, а также теоретического анализа научной литературы зарубежных и отечественных авторов.

Основная **научная новизна** статьи обусловлена поставленными в рамках исследования задачами, в частности: выявлены преимущества внедрения системы циркулярной экономики, на основании чего предложено внедрение существующей модели циркулярной экономики в Республике Армения, применение которой может способствовать повышению продовольственной безопасности.

Полученные результаты имеют теоретическое и практическое значение в решении глобальных проблем, таких как нехватка ресурсов, глобальное изменение климата, деградация окружающей среды и т.д., что может быть полезно для развития экономики Армении и повышения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, ресурс, глобальное изменение климата, циркулярная экономика, производство, окружающая среда, развитие, проблемы

CIRCULAR ECOCONOMY AS A NEED TO INCREASE FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Meri Gagiki Manucharyan

Abstract: Due to population growth, the need for food security, climate change, and the scarcity of natural resources, the problem of circular economy development is becoming more important. Analyzing the entire agri-food chain reveals a shortage of up to one-third of the food produced for human consumption. This circumstance determines the need to introduce a circular economy model in the field of agriculture, which predetermines the **urgency** of the study.

The **purpose** of the article is to study the direction of development of the circular economy system, to substantiate the necessity of its application in increasing the food security of the Republic of Armenia.

To achieve this goal, a number of **tasks** have been set, namely to study food security issues, to present the importance of food security, to present the evolution of the food security issue, to study the problems of circular economy, line economy, to present the advantages of introducing the concept of circular economy in terms of increasing food security. The solution of the problems set in the research was carried out on the basis of descriptive, comparison, generalization, application of graphic **methods**, as well as theoretical analysis of the scientific literature of foreign and domestic authors.

The main **scientific novelty** of the article is conditioned by the problems set within the framework of the research, in particular: the advantages of the introduction of the circular economy system were revealed, on the basis of which the introduction of the existing circular economy model in the Republic of Armenia was proposed, the application of which can contribute to the increase of food security.

The results are of theoretical and practical importance in solving global problems such as resource scarcity, global climate change, environmental degradation, etc., which can be useful for the development of the Armenian economy and increase food security.

Keywords -food security, resource, global climate change, circular economy, production, environment, development, issues

ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Մերի Համբարձումի Մուրադյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 05.04.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 05.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Բնակչության պարենային անվտանգության ապահովումը 21-րդ դարի առաջնային լուծում պահանջող մարտահրավերներից է: Խնդիրը առավել ակնառու դարձավ 20-րդ դարի կեսերից, երբ պարենային արտադրանքների պակասուրդը և դրա հետևանքները ամբողջ աշխարհում առավել հրատապ դարձան:

Պարենային անվտանգությունը սերտորեն փոխկապակցված է սոցիալ-տնտեսական կայունության և երկրի տնտեսական զարգացման հետ: Պարենային անվտանգությունը համարվում է յուրաքանչյուր երկրի ռազմական անվտանգության անբաժան մաս: Այն մի համակարգ է, որն ուղղված է բավարար քանակի և անհրաժեշտ որակի, մարդու առողջության համար անվտանգ պարենամթերքներով ապահովմանը, որը միևնույն ժամանակ հասանելի կլինի հասարակության բոլոր անդամների համար:

Երկրի պարենային անվտանգությունը ապահովվում է տեղական արտադրանքի արտադրության և սննդամթերքների ներմուծման միջոցով: Այս իրավիճակում կարևոր է, որ երկիրը կարողանա բավանսավորել սեփական արտադրության և ներմուծման ծավալները՝ ներմուծումից կախվածության նվազեցման համար: Ներկայացված խնդիրը **արդիական** է Հայաստանի համար:

Հոդվածի նպատակը: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել պարենային անվտանգության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման փոխկապակցվածությունը և գտնել ուղիներ ՀՀ-ում պարենային անվտանգության ապահովման շնորհիվ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման համար:

Վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար **խնդիր է** դրվել.

- ✓ Ուսումնասիրել պարենային անվտանգության էությունը,
- ✓ Վերլուծել պարենային անվտանգության հիմնախնդիրների էվոլյուցիան,
- ✓ Բացահայտել ՀՀ-ում պարենային ապահովման թույլ կողմերը:

Մեթոդաբանություն: Աշխատանքում առաջադրված խնդիրների լուծման համար հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան և հայրենական տնտեսագետների ուսումնասիրությունները: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տրամաբանական, վիճակագրական և համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Գրականության վերլուծություն: 1970-ական թվականների կեսերին գիտական շրջանառության մեջ դրվեց «Պարենային անվտանգություն» հասկացությունը, երբ ի տարբերություն զարգացած երկրների, որտեղ պարենային ապ-

րանքների արտադրության խնդիր գոյություն չունեն, «երրորդ աշխարհի» երկրներում զանգվածային բնույթ էր կրում սովն ու թերսնումը¹:

Ջրի, սննդի և էներգետիկ անվտանգության ապահովումը բոլոր երկրների հիմնական առաջնահերթություններից է: Անվտանգության յուրաքանչյուր տեսանկյան ձեռքբերումը պահանջում է համակարգված մոտեցումների իրականացում, ինչպես յուրաքանչյուր երկրի ներսում, այնպես էլ դրանից դուրս²: «Պարենային անվտանգություն» տերմինի առավել ամբողջական բացահայտման համար անհրաժեշտ է հստակեցնել «անվտանգության» հասկացությունը: Այն բացատրվում է, որպես մի իրավիճակ, որտեղ ինչ-որ մեկին կամ ինչ-որ բանին վտանգ չի սպառնում: Անվտանգությունը տարբեր ոլորտներում՝ քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, և տարբեր մակարդակներում՝ պետական, մասնավոր և այլն, իր իմաստը գտնում է պաշտպանության մեջ՝ տարբեր բնույթի սպառնալիքներից³:

Պարենային անվտանգության խնդիրների ուսումնասիրությունը սկսել է լուսաբանվել 20-րդ դարի սկզբներից, այնպիսի նշանավոր գիտնականների կողմից, ինչպիսիք են Ն.Դ.Կոնդրատևը, Ա.Վ.Չայանովը, Վ.Ֆ.Մայերը, Վ.Ս.Ռուտզայգերը և շատ ուրիշներ⁴: Ավելին Կոնդրատևը և Չայանովը պարենային անվտանգության խնդրի առաջին համակարգողներն են եղել Ռուսաստանում: Իսկ անցյալ դարի 60-ական թվականներին Մայերը և Ռուտզայգերը ուսումնասիրել են արտադրության և սպառման փոխկապակցվածությունը և սահմանել են դրանց միջև օպտիմալ համամասնությունը⁵:

Պարենային անվտանգության քաղաքականության իրականացման գործում զգալի տեղ ունեն միջազգային կառույցները, հատկապես ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպությունը՝ FAO-ն, Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը՝ IFAD-ը, Պարենի համաշխարհային ծրագիր՝ WFP-ը, Պարենային անվտանգության գլոբալ ինդեքսը՝ GFSI, գլոբալ սովի ինդեքսը՝ GHI և շատ այլ կազմակերպություններ: Այս միջազգային կառույցների շնորհիվ է սահմանվում աշխարհում պարենային անվտանգության հետ կապված խնդիրները, վեր են հանվում աշխարհում առավել պարենապես խոցելի երկրները⁶:

¹ Ավետիսյան Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/. –Եր.: Տնտեսագետ, 2014 – էջ.16- («Ամբերդ» մատենաշար):

² НИЦ МКВК, Водная, продовольственная и энергетическая безопасность в Центральной Азии: вводный анализ - преимущества межотраслевых решений, 2021 г., стр. 3

<https://www.oecd.org/env/outreach/Water%20Food%20Security%20in%20Central%20Asia%20RUS.pdf> (դիտման օրը 11.03.2022).

³ Тихомирова В. А., Продовольственная безопасность: сущность понятия, //Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова 2015, № 6 (84), стр. 124.

⁴ Նույն տեղում

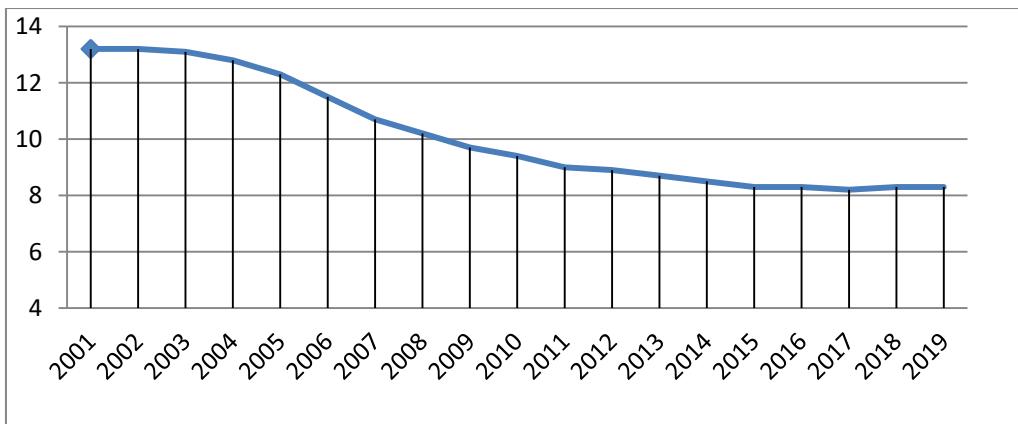
⁵ Ускова Т.В., Селименков Р.Ю., Анищенко А.Н., Чекавинский. А.Н., Продовольственная безопасность региона, монография, – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. –с. 6.

⁶ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում, - Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 21-25:

Վերլուծություն: Ներկայիս զարգացման փուլում գլոբալացման գործընթացը յուրաքանչյուր երկրի համար ոչ միայն հնարավորությունների բացահայտման միջոց է, այլ նաև առաջացնում է բազում վտանգներ և ռիսկեր¹:

Տնտեսության այն վիճակը, որտեղ յուրաքանչյուր անձ ցանկացած ժամանակ ունի բավարար ֆիզիկական, սոցիալական և տնտեսական հասանելիություն անվտանգ և սննդարար սննդամթերքների ձեռք բերման համար, որը բավարարում է նրա պարենային կարիքները և նախասիրությունները, ապահովում է ակտիվ և առողջ կյանք, սահմանվում է որպես պարենային անվտանգություն²:

Աշխարհն ունի բոլոր հնարավորությունները՝ բնակչությանը բավականաչափ սննդամթերքով ապահովելու համար: Բայց և այնպես ըստ ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (ՊԳԿ) տվյալների, միայն 2017 թվականին 821 մլն մարդ կամ աշխարհի բնակչության 10.9%-ը թերսնվածներ են³: Գծապատկերի տեսքով ներկայացնենք աշխարհում թերսնման պատկերը:

Գծապատկեր 1. Թերսնման մակարդակը աշխարհում 2001-2019թթ, %⁴

Ինչպես երևում է գծապատկերից 2017 թվականին գրանցվել է աշխարհում բնակչության թերսնման ամենացածր ցուցանիշը՝ 8.2 %: Սակայն նկատենք, որ գնալով այդ ցուցանիշը սկսել է աճել և արդեն 2020 թվականին մոտ 768 մլն մարդ լիարժեք չի կարողանում բավարարել պարենի նվազագույն պահանջները: Այս ցուցանիշը 2019 թվականի համեմատ ավել է 118 մլն մարդ-ով⁵, որի գլխավոր

¹ Մարկոյան Ա. Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ. — Եր.: «Նորավանք» ԳԿՀ, 2005. – էջ 3:

² Տատկոմիտե ՇՈՂ, Методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах СНГ, Москва 2019, стр. 13.

³ Նույն տեղում

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS> (նիսման օրը 14.03.2022)

⁵ ՓԱՕ «Положение в области продовольственной безопасности и питания в мире -2021», Глава 2 Продовольственная безопасность и питание в мире стр. 12 <https://www.fao.org/3/cb4474ru/cb4474ru.pdf> (նիսման օրը 14.03.2022).

պատճառներից մեկը COVID-19¹ համավարակն ու դրա հետևանքներն են: Համավարակի հետևանքով աշխարհով մեկ իրականացվող սահմանափակումները դարձան ոչ միայն տնտեսական անկման այլ նաև պարենային անվտանգության վիճակի վատթարացման պատճառ²:

Պարենային անվտանգությունը ժամանակակից պետությունների համար ունի առաջնային նշանակություն, կազմելով ռազմական անվտանգության անբաժանելի մաս: Պարենային անվտանգության հետ կապված հարցերը առավել սրությամբ դրված են անբարենպաստ կլիմայական պայմաններ ունեցող կամ սակավահող երկրների առջև: Այդ երկրների բնակչության բարձր խտությունը և սակավահողությունը թույլ չեն տալիս սեփական ռեսուրսների հաշվին ապահովել անհրաժեշտ սննդամթերքների պահանջարկը, այսինքն՝ պարենային տեսակետից լինել ինքնապահովված երկիր: Այդպիսի երկրներից է նաև Հայաստանի Հանրապետությունը, որի համար պարենային անվտանգության խնդիրների հաջող լուծումը խիստ արդիական է³:

ՀՀ-ում պարենային անվտանգության մակարդակի գնահատման համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին տալ պարենային ապահովվածության վիճակի գնահատականը: Ինչպես նաև ուսումնասիրել պարենային անվտանգության երկու կարևոր բաղադրիչները՝ պարենամթերքի հասանելիությունը և օգտագործումը⁴: Երկրի պարենային ապահովվածության կարևորագույն ցուցանիշներից մեկը բնակչության մեկ շնչի հաշվով սննդամթերքով ապահովվածության և դրանց սպառման մակարդակն է: Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության մարդու համար էներգետիկ նվազագույն օրաբաժինը սահմանվում է 2412 կկալ, որը կոչվում է նաև պարենային «նվազագույն զամբյուղ»⁵: Նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը 2020 թվականի համար ներկայացված է աղյուսակ 1-ում:

¹ World Health Organization, <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (դիտման օրը 21.03.2022)

² ФАО «Положение в области продовольственной безопасности и питания в мире -2021», Предисловие <https://www.fao.org/3/cb4474ru/cb4474ru.pdf> (դիտման օրը 14.03.2022).

³ Չախմախյան Բ., Մկրտչյան Վ., Հայաստանի Հանրապետությունում պարենային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրների շուրջ, Հայաստան «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի տեղեկագիր, N2, Եր- 2004թ, էջ 21:

⁴ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում,- Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 29:

⁵ Չախմախյան Բ., Մկրտչյան Վ., Հայաստանի Հանրապետությունում պարենային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրների շուրջ, Հայաստան «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի տեղեկագիր, N2, Եր- 2004թ, էջ 27:

Նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը 2019-2020թ. միջին ընթացիկ գներով¹

	Պարենամթերքի անվանումը	Օրական սպառման նորման 1 շնչի հաշվով, կգ		Տարեկան սպառման նորման 1 շնչի հաշվով, կգ		Օրական էներգետիկան 1 շնչի հաշվով, կկալ		Միավորի գինը, դրամ		Տարեկան նորմայի արժեքը 1 շնչի հաշվով, դրամ	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1.	Հացամթերք	0.355	0.355	-	-	992.2	992.2	-	-	77 671.6	81 038.7
1.1	հաց	0.25	0.25	91.3	91.3	622.5	622.5	503.8	522.7	45 996.9	47 722.5
1.2	այլուր	0.02	0.02	7.3	7.3	70.6	70.6	392.5	430.0	2 865.3	3 139.0
1.3	մակարոնեղեն	0.015	0.015	5.5	5.5	55	55	575.2	620.5	3 163.6	3 412.8
1.4	ձավարեղեն (բրինձ)	0.05	0.05	18.3	18.3	175.5	175.5	777.4	832.9	14 226.4	15 242.1
1.5	ընդեղեն (լոբեղեն)	0.02	0.02	7.3	7.3	68.6	68.6	1564.3	1578.4	11 419.4	11 522.3
2.	Մսամթերք (տավարի միս)	0.1	0.1	36.5	36.5	203	203	3054.8	2 940.6	111 500.2	107 331.9
3.	Կաթնամթերք այդ թվում՝	-	-	-	-	339.7	339.7	-	-	89 922.8	90 471.5
3.1	կաթ, լիտր	0.2	0.2	73	73	122	122	371.6	376.0	27 126.8	27 448.0
3.2	կաթնաշոռ	0.01	0.01	3.7	3.7	7.5	7.5	2391.7	2452.7	8 849.3	9 075.0
3.3	կենդանական յուղ	0.02	0.02	7.3	7.3	143.4	143.4	4910.4	4974.1	35 845.9	36 310.9
3.4	պանիր	0.025	0.025	9.1	9.1	66.8	66.8	1989.1	1938.2	18 100.8	17 637.6
4.	Կարտոֆիլ	0.25	0.25	91.3	91.3	167.5	-	215.6	167.0	19 684.3	15 247.1
5.	Բանջարեղեն (կաղամբ, գրվյա սոխ)	0.3	0.3	109.5	109.5	87	87	197.9	156.5	21 670.1	17 136.8
6.	Միրգ (խնձոր)	-	-	0.2	0.2	73 96	73 96	473.7	560.8	34 580.1	40 938.4
7.	Շաքար	0.05	0.05	18.3	18.3	193.5	193.5	266.9	355.5	4 884.3	6 505.7
8.	Չու, հատ	0.5	0.5	182.5	182.5	40	40	62.6	69.0	11 424.5	12 592.5
9.	Բուսական յուղ	0.02	0.02	7.3	7.3	176.8	176.8	672.2	834.4	4 907.1	6 091.1
10.	Մարգարին	0.01	0.01	3.7	3.7	72	72	1085.2	1052.2	4 015.2	3 893.1
11.	Չուկ	0.03	0.03	11	11	44.4	44.4	2552.4	2509.6	28 076.4	27 605.6
	Ընդամենը	-	-	-	-	2412.1	2412.1	-	-	408 336.5	408 852.4

Իրականացնելով համեմատությունն աղյուսակում ներկայացված տվյալների և նախորդ տարվա ցուցանիշների հետ կնկատենք, որ մի շարք ապրանքատեսակների գները թանկացել են, իսկ դրա հետ մեկտեղ նվազագույն սպառողական զամբյուղի մնացել է անփոփոխ: Մասնավորապես թանկացել են հացամթերքների տարեկան նորմայի արժեքը 3367,1 դրամով, այդ թվում հաց՝ 1725,6 դրամով, այլուր՝ 273,7 դրամով, մակարոնեղենը՝ 249,2 դրամով, ձավարեղեն՝ 1015,7 դրամով, կաթնամթերքը՝ 548,7 դրամով, այդ թվում՝ կաթը՝ 321,2 դրամով, միրգը՝ 6358,3 դրամով, շաքարավազը՝ 1621,4 դրամով, ձու՝ 1168 դրամով:

Հատկանշականը այն է, որ նվազել են մսամթերքի տարեկան նորմայի արժեքը՝ 4168,3 դրամով:

Նվազագույն սպառողական զամբյուղի ընդհանուր տարեկան նորմայի արժեքը 2020թ. 2019թ. համեմատությամբ ավելացել է 515,9 դրամով: Հատկանշա-

¹ ՀՀ ՎԿ, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019թ. հունվար-դեկտեմբեր» Հավելված 2, Հետաքրքրաշարժ վիճակագրություն, էջ 253 «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվար-դեկտեմբեր», Հավելված 2, Հետաքրքրաշարժ վիճակագրություն, էջ 275:

կան է, որ այս ցուցանիշը 2021թ. ավելացել է արդեն 22944,2 դրամով՝ կազմելով 431796,6¹ դրամ: Բոլոր ապրանքատեսակները 2021թ. թանկացել են:

Որպեսզի ստանանք բնակչության կողմից պարենամթերքների սպառման իրական պատկերը, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերի կողմից սննդամթերքների սպառման ծավալները: Աղյուսակի տեսքով ներկայացնենք ՀՀ բնակչության տարբեր քվինտիլներում պարենամթերքի սպառման մակարդակները: Վերլուծության մեջ բնակչությունը բաժանվել է 5 խմբերի (20-ական %)՝ ըստ սպառման ծավալների: Առաջին խումբը՝ բնակչության ամենաքիչ սպառող (ամենաաղքատ) 20 տոկոսն է, իսկ 5-րդ խումբը՝ ամենամեծ ծավալներով սպառողը: Նույն տրամաբանությամբ բաժանվում են քվինտիլային խմբերի՝ ըստ եկամուտների²:

Աղյուսակ 2

ՀՀ-ում մեկ շնչի հաշվով սպառված պարենամթերքի էներգետիկ արժեքը ըստ քվինտիլային խմբերի, 2012-2020թթ., կկալ/օր³

	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.	2016թ.	2017թ.	2018թ.	2019թ.	2020թ.
Քվինտիլ 1	1420	1386	1399	1439	1372	1309	1311	1195	1222
Քվինտիլ 2	1865	1798	1802	1833	1774	1687	1706	1553	1607
Քվինտիլ 3	2229	2153	2101	2110	2093	1966	1995	1833	1888
Քվինտիլ 4	2703	2638	2451	2471	2521	2323	2364	2201	2226
Քվինտիլ 5	3780	3791	3196	3220	3822	3107	3172	3020	2969

Վերլուծելով աղյուսակը կարող ենք ասել, որ ամենահարուստ 20 %-ի՝ քվինտիլ 5-րդ խմբի սպառման էներգետիկ արժեքը ավելի քան 2.5 անգամ գերազանցում է քվինտիլ 1 խմբի՝ ամենաաղքատ 20%-ի սպառման արժեքին:

Ըստ Պարենի և գյուղատնտեսության միջազգային կազմակերպության նվազագույն կենսաապահովման էներգետիկ արժեքը կազմում է 2100 կկալ/օր⁴: Այս ցուցանիշը համեմատելով աղյուսակ 2-ի տվյալների հետ կարող ենք ասել, որ ՀՀ-ում բնակչության մեծամասնության դեպքում պարենամթերքի սպառման էներգետիկ արժեքը ցածր է 2100 կկալ/օր մակարդակից: Սկսած 2008թ.-ից նվազագույն կենսաապահովման էներգետիկ արժեքը կազմում է 2232 կկալ/օր⁵:

¹ ՀՀ ՎԿ, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվար-մարտին», Հավելված 2, Հետաքրքրաշարժ վիճակագրություն, էջ 349:

² Տնտեսական հետազոտությունների և զարգացման աջակցության կենտրոն (ERDSC), ՀՀ բնակչության եկամուտներն իշխանափոխությունից հետո, «Լույս» հիմնադրամ, 2021թ, էջ 21 (դիտման օրը՝ 18.03.2022) :

https://www.luys.am/img/artpic/small/37461a198e9175753a31incomes_report_final.pdf

³ Աղբյուրը ՀՀ ՎԿ, Հրապարակումներ ըստ տարիների, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, Պարենի օգտագործում, 2010-2020թթ <https://armstat.am/am/?nid=82> (դիտման օրը՝ 18.03.2022):

⁴ World Food Programme (WFP), Research, Assessment and Monitoring Division. 2020, p.17 <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000074198/download/> (դիտման օրը՝ 18.03.2022).

⁵ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում, - Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 33:

Այս ցուցանիշը համեմատելով 2020 թվականի տվյալների հետ, նկատում ենք, որ առաջին երեք խմբերում չեն ապահովել պարենամթերքի նվազագույն սպառման մակարդակը: Պարենային անվտանգության հաջորդ կարևոր բաղադրիչը պարենային ապահովվածության մակարդակի գնահատումն է, որը որոշվում է պարենային հաշվեկշռի միջոցով: Պարենային հաշվեկշիռը ազդեցացված և վերլուծական ցուցանիշների այնպիսի համակարգ է, որը ցույց է տալիս երկրի պարենամթերքների հիմնական տեսակների ձևավորման աղբյուրները՝ արտադրություն և ներմուծում, ինչպես նաև այդ պարենամթերքների օգտագործման վերաբերյալ համապարփակ տեղեկատվություն: Հաշվեկշիռը ներկայացվում է տարեկան կտրվածքով, որն անհրաժեշտ է տվյալ ժամանակաշրջանում պարենային անվտանգության և ապահովության վիճակը բնութագրելու համար: Ինչպես նաև հաշվեկշռի միջոցով է որոշվում պարենամթերքների հիմնական տեսակների ինքնաբավության մակարդակը: Ինքնաբավության մակարդակ ասելով հասկանում ենք երկրի տվյալ ապրանքի նկատմամբ պահանջարկի բավարարման աստիճանը սեփական միջոցների հաշվին, որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով¹.

$$Ինք. մակ. = \frac{\text{Արտադրություն}}{(\text{Արտադրություն} + \text{Ներմուծում} - \text{Արտահանում})} \%^2$$

Հիմք ընդունելով ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալները աղյուսակի տեսքով ներկայացնենք 2020 թվականին հանրապետության պարենային հաշվեկշիռը և դրանց ինքնաբավության մակարդակը(ԻՄ)

Վերլուծելով աղյուսակ 3-ը և անդրադառնալով առանձին պարենային ապրանքների ինքնաբավության, ներմուծման և արտադրության ցուցանիշներին՝ նկատում ենք, որ Հայաստանում ցորենի ինքնաբավության մակարդակը կազմում է 24.4%, իսկ դա նշանակում է 75,6% կախվածություն ներմուծումից և պահուստներում ունեցած ցորենի քանակից (Ի դեպ այս ցուցանիշը նախորդ տարի կազմել է 25.9%³): ՀՀ-ում միայն 2020թ.-ին ներմուծվել է մոտ 426.4 հազար տոննա ցորեն, որը ամբողջական առաջարկի 45.03%-ն է, այսինքն սեփական արտադրության հաշվին կարողանում ենք ապահովել ցորենի ընդամենը 13.9%-ը: Բանջարեղենների մասով Հայաստանում առկա է 103.9% ինքնաբավության մակարդակ: Բանջարեղեններից միայն համեմատաբար ցածր ինքնաբավության մակարդակ ենք ունեցել գազարի մասով, որը կազմել է 78,6%: Մրգերի մասով (բացի՝ խաղողից) Հայաստանում ինքնաբավության մակարդակը կազմում է 98.2%, որը բավականին բարձր ցուցանիշ է: Մերձարևադարձային մրգեր միշտ էլ ներմուծվելու են, սակայն Հայաստանը "մրգերի երկիր" լինելով պետք է կարողանա իր ռեսուրսները ճիշտ օգտագործել և, հատկապես, կենտրոնանալ ներքին

¹ ՀՀ ՎԿ, Հրապարակումներ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, Հայաստանի Հանրապետության ազգային պարենային հաշվեկշիռ, 2019թ. էջ 77-78 https://armstat.am/file/article/f_sec_4_2021_3.pdf (դիտման օրը՝ 21.03.2022):

² Նույն տեղում, էջ 78

³ Նույն տեղում էջ 71

պահանջարկի բավարարման վրա: Օրինակ՝ ծիրանի մասով ՀՀ ինքնաբավության մակարդակը 2020թ.-ին կազմել 169.7%, մյուս մրգերի գծով ևս 100%-ից բարձր է եղել, բացառություն են կազմել միայն տխիլը և ընկույզը (98.1%, 98.4%)¹:

Աղյուսակ 3

ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռ, 2020թ.²

	Արտադրություն	Ներմուծում	Ամբողջական առաջարկ	Արտահանում	Օգտագործում	Ինք. աստիճան, %
Ցորեն	132.0	426.4	947.0	17.2	947.0	24.4
Գարի	90.0	31.3	130.0	0.3	130.0	74.4
Կարտոֆիլ	437.2	10.6	658.6	15.5	658.6	101.1
Բանջարեղեն և բոստան	819.4	54.6	1010.4	85.0	1010.4	103.9
Միրգ և հատապտուղ (բացի խաղողից)	274.3	103.7	416.6	98.6	416.6	98.2
Հատիկաընդեղենային մշակաբույսեր	4.1	7.0	13.4	0.1	13.4	37.3
Բուսական յուղ	0.3	31.4	35.6	0.0	35.6	0.9
Շաքար	28.8	50.7	111.1	3.8	111.1	38.0
Ձու	41.5	0.1	41.9	0.3	41.9	100.3
Կաթ	654.4	171.1	876.7	27.2	876.7	82.0
Տավարի միս	68.6	10.4	79.4	0.5	79.4	87.3
Խոզի միս	15.7	19.5	35.3	0.5	35.3	45.1
Ոչխարի և այծի միս	10.8	0.0	10.9	0.0	10.9	100.4
Թռչնի միս	12.6	40.3	55.8	0.2	55.8	23.9
Ձուկ	19.1	4.8	26.5	11.0	26.5	148.4
Խաղող	283.2	4.4	291.7	25.5	291.7	108.0

Մեր պարենային հաշվեկշիռի ամենաձանր հատվածը բաժին է ընկնում ցորենին, բուսական յուղին, շաքարավազին, թռչնի և խոզի մսին և այլն: Շաքարի ինքնաբավության մակարդակը կազմում է 38.0%, որը նախորդ տարվա համեմատությամբ նվազել է 35%-ով: 2019 թվականին հանրապետությունը սեփական արտադրության հաշվին կարողացել է ապահովել շաքարավազի 53.24%-ը, ներմուծվել է ընդամենը 25.2տ շաքարավազ, որը կազմել է ամբողջական պահանջարկի 22.4%: Մինչդեռ 2020 թվականին սեփական արտադրության հաշվին կարողացել ենք ապահովել շաքարավազի ընդամենը 25.7%-ը: Ներմուծումից կախվածությունը զգալի է:

Թռչնի մսի ինքնաբավության մակարդակը կազմում է 23.9%, այս ոլորտում հեշտությամբ կարելի է տանել այնպիսի քաղաքականություն, որ Հայաստանը զարգացնի իր սեփական թռչնաբուծարանները: Խոզի մսի ինքնաբավության մակարդակը կազմում է 45.1%, պետական աջակցության միջոցով նույնպես կարելի է հեշտ բազմացող այս կենդանու մթերումների մակարդակը կրկնակի

¹ ՀՀ ՎԿ, Հրապարակումներ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, Հայաստանի Հանրապետության ազգային պարենային հաշվեկշիռ, 2019թ. էջ 75 https://armstat.am/file/article/f_sec_4_2021_3.pdf (դիտման օրը՝ 21.03.2022):

² Նույն տեղում էջ 74-76

ավելացնել: Սրանք այն խնդիրներն են, որոնք հաստատ անլուծելիներից չեն: Կաթի ներմուծումը ևս կարելի է կրճատել: Չնայած հարկ է նշել, որ այս պարենային ապրանքի մասով ունենք 80%-ից բարձր ինքնաբավության մակարդակ, մյուս մասն էլ պետք է ապահովել ներքին ռեսուրսների հաշվին:

Հայաստանում հացահատիկային մշակաբույսերի ինչպես ներմուծման, այնպես էլ արտադրության և սպառման մեջ գերակշռում է ցորենի տեսակարար կշիռը: 2019 թվականին ցորենի տեսակարար կշիռը հացահատիկային մշակաբույսերի օգտագործման մեջ կազմել է 72%: ՀՀ պարենային անվտանգության տեսանկյունից ցորենն ունի բացառիկ կարևորություն: Ցորենը և ցորենի ալյուրը Հայաստան ներկրվում է հիմնականում Ռուսաստանի Դաշնությունից: Հանրապետություն ներմուծվող ցորենի շուրջ 92%-ը ներկրվում է Ռուսաստանից, իսկ ցորենի ալյուրի՝ 97%-ը: Ցորեն ներկրում ենք նաև Ուկրաինայից, մոտ 7%-ը: Արդյունքում 2019 թվականին ռուսական ցորենի և ցորենի ալյուրի հաշվին ապահովվել է ներքին սպառման ծավալների 47%-ից ավելին¹:

Այսպիսով, ՀՀ ցորենի շուկայում ՌԴ-ն ունի գերիշխող դիրք: Սա նշանակում է, որ Հայաստանը ցորենի շուկայի պահանջարկը բավարարելու այլընտրանքային ուղիներ փնտրելու խնդիր ունի: Այս խնդիրը առավել է սրվել 2022 թվականի փետրվարի 24-ից, երբ Ռուսաստանի Դաշնությունը հատուկ ռազմական նշանակության գործողություն սկսեց Ուկրաինայի դեմ²: Սրա հետ մեկտեղ ռուսական կառավարությունը ընդունեց որոշում՝ սահմանափակել ՌԴ-ից հացահատիկային մշակաբույսերի արտահանումը որոշակի ժամանակահատվածում (Մարտի 15-ից մինչև հունիսի 30-ը ներառյալ)³:

Հայաստանին անհրաժեշտ է գտնել այլընտրանքային ուղի ցորենի ներքին պահանջարկը բավարարելու համար: Վերլուծելով աղյուսակ 4-ը կտեսնենք, որ Ղազախստանի ինքնաբավության մակարդակը ցորենի մասով բավականին բարձր է:

Աղյուսակ 4

Ցորենի ինքնաբավության մակարդակը ԵԱՏՄ երկրներում,⁴

Երկիր	2018թ	2019թ
Հայաստան	44,9	25,3
Բելառուս	80,7	91,7
Ղազախստան	147,6	124,9
Ղրղրզստան	89,1	89,1
Ռուսաստան	147,1	155,2

¹ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում, - Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 38-40:

² Обращение Президента Российской Федерации <http://kremlin.ru/events/president/news/67843/videos> (դիտման օրը՝ 21.03.2022)

³ О введении временного запрета на вывоз зерновых культур за пределы территории Российской Федерации, Постановление Правительство Российской Федерации от 14 марта 2022 г. № 362, Москва.

⁴ Концепция Коллективной продовольственной безопасности государств-членов Евразийского экономического союза, стр. 21 .

Ավելին Ղազախստանը ոչ միայն կարողանում է ապահովել ցորենի ներքին պահանջարկը, այլ նաև աշխարհում ցորենի արտահանման շուկայում ունի լավ դիրքեր: Միջազգային շուկայի 3%-ը ապահովում է այս երկրի կողմից: Կարծում ենք Ղազախստանը կարող է դիտարկվել որպես այլընտրանքային ուղի ցորենի ներմուծման համար: Ցորենի արտադրության ցուցանիշները վերլուծելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև Արցախի Հանրապետության ցորենի արտադրությանը, որի ծավալի զգալի մասը մատակարարվում էր Հայաստան: ԱՀ-ում ցորենի ինքնաբավության մակարդակը հասնում էր 115.3%-ի¹: Սակայն 2020 թվականի Արցախյան երկրորդ պատերազմից հետո Ադրբեջանական տիրապետության տակ անցան Հադրութի, Շահումյանի, Քաշաթաղի շրջանները, որտեղ արտադրվում էր հացահատիկային բերքի 47.4%-ը, Արցախը զրկվեց հացահատիկային բերքի շուրջ 67.4%-ից²: Արցախը ոչ միայն կարողանում էր ապահովել ցորենի ինքնաբավության մակարդակը այլ նաև 20.2 տ արտահանում էր Հայաստան: Հայաստանը զրկվեց նաև այս պաշարներից³:

Առհասարակ ցորենի ինքնաբավության ցածր մակարդակը և ներմուծումից կախվածությունը վկայում են ցորենի արտադրության ծավալների ավելացման ռազմավարական նշանակության մասին: Հայաստանը ունի ներուժ դառնալու ցորենի արտադրությամբ ինքնաբավ երկիր: 2020 թվականի հանրապետությունում բերքատվությունը կազմել է 22.5g/հա⁴: Բերքատվության մակարդակի բարձրացման միջոցով հնարավոր է արտադրել ավելին քան ներքին սպառման մակարդակն է:

Բուսական յուղի մասով պատկերն էլ ավելի վատթար է, ինքնաբավության մակարդակը 2020թ կազմել է 0,9%(Տե՛ս աղյուսակ 3-ը): Բուսական յուղի ներմուծման շուկայում գերիշխում է ռուսական տեսականին: Ըստ ոլորտի մասնագետների Հայաստանը ունի բավականաչափ ներուժ սոյայի յուղի տեղական արտադրության ձևավորման համար: «Երկրագործության գիտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի կողմից իրականացված ուսումնասիրությունները վկայում են այն մասին, որ հանրապետությունում հնարավոր է ապահովել սոյայի 28-36g/հա բերքատվություն: Թեև միևնույն է այդ ցուցանիշով էական կզիջենք հարևան երկրներին, սակայն թույլ կտա որոշակի չափով բարձրացնել այս ապրանքատե-

¹ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում,- Եր.: Տնտեսագետ,«Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 41-44:

² Մուրադյան Մ., Արգենտինայի տնտեսական առաջընթացը. վերելքների և վայրէջքների ուղին, «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում, (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- Հատոր 2) , ՀՀ ԳԱԱ ՏԻ,- Եր 2021թ., էջ 314 <https://economics.sci.am/wp-content/uploads/2021/12/Gitazhoghov-2021-2-tparan-1.pdf> (դիտման օրը՝ 21.03.2022):

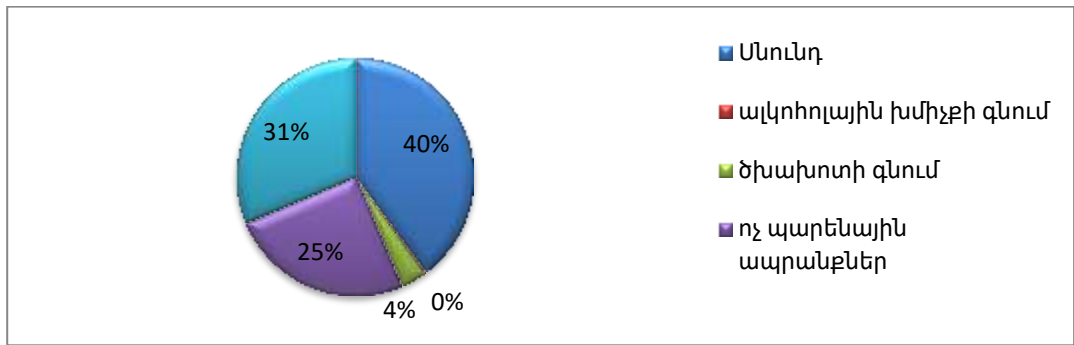
³ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում,- Եր.: Տնտեսագետ,«Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 44:

⁴ ՀՀ ՎԿ, հրապարակումներ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021թ. հունվար-դեկտեմբեր, Պարենի առկայություն, էջ 41:

ասկի գծով ինքնաբավության մակարդակը¹:

Պարենային անվտանգությունը երկրի ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր բաղադրիչն է և ուղղակիորեն կապված է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման հետ²:

Բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող կարևոր ցուցանիշներից մեկը տնային տնտեսության եկամուտներն են և ամբողջական սպառողական ծախսերը: Վերջինս ներառում է տնային տնտեսությունների կողմից ձեռք բերված պարենային և ոչ պարենային ապրանքների ու ծառայությունների դիմաց կատարված վճարները³: Տնային տնտեսությունների սպառողական ծախսերը 2020թ.-ի համար ներկայացնենք գծապատկերի տեսքով:

Գծապատկեր 2. *Տնային տնտեսությունների սպառողական ծախսերի կառուցվածքը 2020թ.-ին՝ մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական⁴*

Ինչպես երևում է գծապատկերից սպառողական ծախսերի մեծ մասը բաժին է ընկնում պարենամթերքների ձեռք բերմանը:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման համար առաջնային խնդիրներից մեկը ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան պարենամթերքի ձեռք բերումն է, քանի որ որակյալ սննդամթերքից է կախված բնակչության առողջությունը, կյանքի երկարակեցությունը, աշխատելու ունակությունը, և առհասարակ կյանքի որակի բարձրացումը⁵:

Բնակչության կյանքի որակի բարձրացման կարևոր գործոններից մեկը սննդամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիության ապահովումն է:

¹ Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում, - Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 51:
² Концепция Коллективной продовольственной безопасности государств-членов Евразийского экономического союза, стр. 3 .
³ ՀՀ ՎԿ, Հրապարակումներ, Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2021 Հայաստան Տնային տնտեսությունների եկամուտները, ծախսերը և հիմնական սննդամթերքի սպառումը, էջ 72,77:
⁴ Նույն տեղում, էջ 79:
⁵ Михаленко М. А., Обеспечение продовольственной безопасности России как условие повышения качества жизни, Научные труды Московского гуманитарного университета, № 3, 2017, стр. 131.

Մանդամթերքի ֆիզիկական մատչելիությունը բնակչության գնողունակ պահանջարկը բավարարող ծավալներով սննդամթերքի առաջարկի ապահովումն է, իսկ տնտեսական մատչելիությունը՝ բնակչության գնողունակ պահանջարկի մակարդակը, որն ապահովում է բնակչության կողմից սննդամթերքի ձեռքբերման հնարավորություն՝ ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան¹: Այսինքն՝ երկրի բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման համար պետք է բնակչությանը ապահովել անհրաժեշտ քանակի պարենամթերքներով՝ որի ձեռք բերման համար նրանք կունենան բավարար միջոցներ:

Մույն հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ հեղինակի կողմից կատարված ուսումնասիրությունների և օրինաչափությունների հիման վրա բացահայտվել և հիմնավորվել են Հայաստանի պարենային անվտանգության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն ապահովող գործոններ, որոնց կիրառությունը իր բարենպաստ ազդեցությունը կունենա ՀՀ պարենային անվտանգության զարգացման վրա:

Եզրակացություններ: Ուսումնասիրելով պարենային անվտանգության նշանակությունը տնտեսական անվտանգության գործում, վերլուծելով պարենային ապահովման իրավիճակը Հայաստանում և կարևորելով դրա դերը բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման համար, կարող ենք կատարել հետևյալ եզրակացությունները:

- Պարենային անվտանգությունը համարվում է երկրի ռազմական անվտանգության անբաժան մասը: Ինքնին պարենային անվտանգությունը սահմանվում է որպես մի իրավիճակ, որտեղ մարդիկ ունեն ֆիզիկական, տնտեսական և սոցիալական հասանելիություն անհրաժեշտ քանակի և որակի պարենամթերքների ձեռք բերման համար:
- Պարենային անվտանգության կարևոր բաղադրիչը պարենային ինքնաապահովվածության մակարդակն է, որը Հայաստանում բարձր չէ: Ինքնաբավության մակարդակը առավել ցածր է հացահատիկային և հատիկաընդեղեն մշակաբույսերի, թռչնի և խոզի մսի, բուսական յուղի և շաքարի մասով: Դրա հետ մեկտեղ ինքնաբավության բարձր մակարդակ է ապահովվում կարտոֆիլի, բանջարեղենի, մրգի, ոչխարի մսի, ձկան և ձվի մասով:
- Առաջնային կարևորության պարենային խումբը, որի մասով պետք է հասնել ինքնաբավության մակարդակի ապահովման հացահատիկն է: Մտահոգիչ է ներկայիս պատկերը ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետ կապված: Քանզի Հայաստանը հացահատիկ ներմուծում է բացառապես ռուսական և ուկրաինական շուկաներից հրատապ է դարձել նոր շուկաների որոնումը: Որպես այդպիսին դիտարկվել է Ղազախստանի Հանրապետությունը:
- Ուսումնասիրություններից ցույց տվեցին, որ հանրապետությունում ցածր է նաև պարենի մատչելիության մակարդակը: Թեև Հայաստանում չկա սովի և սննդամթերքի խիստ անբավարարության իրավիճակ, այդուհանդերձ բնակ-

¹ ՀՀ օրենքը Պարենային անվտանգության ապահովման մասին, Ընդունված է 2002 թվականի մայիսի 7-ին, ՀՕ-339:

չության ավելի քան 56,4%-ը չի կարողանում ապահովել նվազագույն կենսապահովման էներգետիկ արժեքը:

Դիտարկելով պարենային անվտանգությունը որպես երկրի բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գործոն առաջարկում ենք.

- Խթանել հայրենական արտադրանքների արտադրությունը, առաջնային անհրաժեշտության պարենամթերքների գծով ինքնաբավության մակարդակը հասցնելով նվազագույնը 75-80%-ի: Տորենի ինքնաբավության մակարդակի բարձրացման համար մշակել բարձր բերքատվության սորտեր, բուսական յուղի համար զբաղվել սոյայի և սոյայի յուղի արտադրությամբ, որի հնարավորությունները բավականին բարձր են Հայաստանում:
- Ֆորսմաժորային իրավիճակներից խուսափելու համար, ինչպես օրինակ կապված 2020թ կորոնավիրուսային համավարակի, արցախյան երկրորդ պատերազմական իրավիճակի, 2022թ. ռուս-ուկրաինական հակամարտության հետ, անհրաժեշտ է ստեղծել առաջնային անհրաժեշտության պարենամթերքների 15-20%-ի չափով պետական պահուստ: Վերջինիս ներդրման համար ձևավորել այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք կնպաստեն գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման և պարենային շուկայի իրավիճակի բարելավմանը, պետական միջոցների արդյունավետ ու խնայողաբար օգտագործմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

2. Ավետիսյան Ս., Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրներ/. –Եր.: Տնտեսագետ, 2014 – էջ. 96- («Ամբերդ» մատենաշար):
3. Հարությունյան Կ. և ուրիշներ, Պարենային անվտանգության գնահատում և մոդելավորում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում,- Եր.: Տնտեսագետ, «Ամբերդ մատենաշար 48» 2021, էջ 178
4. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե
5. ՀՀ օրենքը Պարենային անվտանգության ապահովման մասին, Ընդունված է 2002 թվականի մայիսի 7-ին, ՀՕ-339
6. Մարկոսյան Ա. Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ. — Եր.: «Նորավանք» ԳԿՀ, 2005. – էջ 250
7. Մուրադյան Մ., Արգենտինայի տնտեսական առաջընթացը. վերելքների և վայրէջքների ուղին, «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում, (Մոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- Հատոր 2) , ՀՀ ԳԱԱ ՏԻ,- Եր 2021թ., էջ 306-322 <https://economics.sci.am/wp-content/uploads/2021/12/Gitazhoghov-2021-2-tparan-1.pdf>
8. Չախմախյան Բ., Մկրտչյան Վ., Հայաստանի Հանրապետությունում պարենային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրների շուրջ, Հայաստան «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի տեղեկագիր, N2, Եր- 2004թ, էջ 21-40

9. Տնտեսական հետազոտությունների և զարգացման աջակցության կենտրոն (ERDSC), ՀՀ բնակչության եկամուտներն իշխանափոխությունից հետո, «Լույս» հիմնադրամ, 2021թ, էջ 34
https://www.luys.am/img/artpic/small/37461a198e9175753a31incomes_report_final.pdf
10. Концепция Коллективной продовольственной безопасности государств-членов Евразийского экономического союза, стр. 37
<https://docs.eaeunion.org/pd/ru-ru/0123907/>
11. Михаленко М. А., Обеспечение продовольственной безопасности России как условие повышения качества жизни, Научные труды Московского гуманитарного университета, № 3, 2017, стр. 129-137
12. НИЦ МКБК, Водная, продовольственная и энергетическая безопасность в Центральной Азии: вводный анализ - преимущества межотраслевых решений, 2021 г., стр. 43
<https://www.oecd.org/env/outreach/Water%20Food%20Security%20in%20Central%20Asia%20RUS.pdf>
13. О введении временного запрета на вывоз зерновых культур за пределы территории Российской Федерации, Постановление Правительство Российской Федерации от 14 марта 2022 г. № 362, Москва
14. Обращение Президента Российской Федерации
<http://kremlin.ru/events/president/news/67843/videos>
15. Статкомитет СНГ, Методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах СНГ, Москва 2019, стр. 165
16. Тихомирова В. А., Продовольственная безопасность: сущность понятия, //Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова 2015, № 6 (84), стр. 124
17. Ускова Т.В., Селименков Р.Ю., Анищенко А.Н., Чекавинский. А.Н., Продовольственная безопасность региона, монография, – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2014. –102 с.
18. ФАО «Положение в области продовольственной безопасности и питания в мире -2021», Глава 2 Продовольственная безопасность и питание в мире стр. 240 <https://www.fao.org/3/cb4474ru/cb4474ru.pdf>
19. World Food Programme (WFP), Research, Assessment and Monitoring Division. 2020, p. 43 <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000074198/download/>
20. World Health Organization, <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
21. <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS> (դիտման օրը 14.03.2022)

References

1. Avetisyan S., Hayastani Hanrapetowt'yan parenayin anvtangowt'yan hratap xndirner/. –Er.: Tntesaget, 2014 – e'j.96- («Amberd» matenashar):
2. Harowt'yownyan K. & ovrishner, Parenayin anvtangowt'yan gnhatowm & modelavorowm kartwajhamket & erkarajhamket hatvac'nerowm,- Er.: Tntesaget,

- «Amberd matenashar 48» 2021, e'j 178
3. HH Vitwakagrakan komite
 4. HH o'renqy' Parenayin anvtangowt'yan apahovman masin, Y'ndownvac' e' 2002 t'vakani mayisi 7-in, HO'-339
 5. Markosyan A. Tntesakan anvtangowt'yan himnaxndirneri'. met'odabanowt'yown & ardyownqner. — Er.: «Noravanq» GKH, 2005. – e'j 250
 6. Mowradyan M., Argentinayi tntesakan ar'ajy'nt'acy'. verelqneri & vayre'jqneri owghin, «Tntesakan norogowt'yownner». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm, (Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm- Hator 2), HH GAA TI,- Er 2021t'. , e'j 306-322 <https://economics.sci.am/wp-content/uploads/2021/12/Gitazhoghov-2021-2-tparan-1.pdf>
 7. Chaxmaxchyan B., Mkrtchyan V., Hayastani Hanrapetowt'yownowm parenayin anvtangowt'yan apahovman himnaxndirneri showrj, Hayastan «Noravanq» gitakrt'akan himnadrami teghekagir, N2, Er- 2004t', e'j 21-40
 8. Tntesakan hetazotowt'yownneri & zargacman ajakcowt'yan kentron (ERDSC), HH bnakchowt'yan ekamowtnern ishxanap'oxowt'yonic heto, «Lowys» himnadram, 2021t',e'j34
https://www.luys.am/img/artpic/small/37461a198e9175753a31incomes_report_final.pdf
 9. Konceptija Kollektivnoj prodovol'stvennoj bezopasnosti gosudarstv-chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza, str. 37 <https://docs.eaeunion.org/pd/ru-ru/0123907/>
 10. Mihalenko M. A., Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii kak uslovie povysheniya kachestva zhizni, Nauchnye trudy Moskovskogo gumanitarnogo universiteta, # 3, 2017, str. 129-137
 11. NIC MKVK, Vodnaja, prodovol'stvennaja i jenergeticheskaja bezopasnost' v Central'noj Azii: vvodnyj analiz - preimushhestva mezhhotraslevykh reshenij, 2021 g.,str.43
<https://www.oecd.org/env/outreach/Water%20Food%20Security%20in%20Central%20Asia%20RUS.pdf>
 12. O vvedenii vremennogo zapreta na vyvoz zernovykh kul'tur za predely territorii Rossijskoj Federacii, Postanovlenie Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii ot 14 marta 2022 g. # 362, Moskva
 13. Obrashhenie Prezidenta Rossijskoj Federacii
<http://kremlin.ru/events/president/news/67843/videos>
 14. Statkomitet SNG, Metodologicheskie rekomendacii po sisteme pokazatelej dlja ocenki sostojanija prodovol'stvennoj bezopasnosti v stranah SNG, Moskva 2019, str. 165
 15. Tihomirova V. A., Prodovol'stvennaja bezopasnost': sushhnost' ponjatija, //Vestnik RJeU im. G. V. Plehanova 2015, # 6 (84), str. 124
 16. Uskova T.V., Selimenkov R.Ju., Anishhenko A.N., Chekavinskij. A.N., Prodovol'stvennaja bezopasnost'regiona, monografija, – Vologda : ISJeRT RAN, 2014. –102 c.
 17. FAO «Polozhenie v oblasti prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya v mire -2021», Glava 2 Prodovol'stvennaja bezopasnost' i pitanie v mire str. 240

<https://www.fao.org/3/cb4474ru/cb4474ru.pdf>

18. World Food Programme (WFP), Research, Assessment and Monitoring Division. 2020, p. 43 <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000074198/download/>
19. World Health Organization, <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
20. <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS> (դիտման օրը 14.03.2022)

ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Մերի Համբարձումի Մուրադյան

Համառոտագիր: Հոդվածում ներկայացված է պարենային անվտանգության կարևորությունը երկրի տնտեսական զարգացման ու բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գործում, որով էլ պայմանավորված է հոդվածի *արդիականությունը*: Առաջնային ուշադրություն է դարձվել պարենային ապահովվածության և հիմնական սպառման պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակի ավելացման միջոցով բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման վրա: Հոդվածում *նպատակ է* դրվել ուսումնասիրել պարենային անվտանգության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման փոխկապակցվածությունը, գտնել ուղիներ ՀՀ-ում պարենային անվտանգության ապահովման միջոցով բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման համար: Նպատակին հասնելու համար *խնդիր է* դրվել ուսումնասիրել պարենային անվտանգության էությունը, վերլուծել պարենային անվտանգության հիմնախնդիրների էվոյուցիան և բացահայտել ՀՀ-ում պարենային ապահովման թույլ կողմերը

ՀՀ պարենային անվտանգության համեմատական, վիճակագրական *մեթոդների* հիման վրա *կատարվել են վերլուծություններ*, որոնց արդյունքում պարզ է դարձել որ ՀՀ-ն մի շարք ապրանքատեսակների գծով ունի ներմուծումից կախվածություն: Հոդվածում մշակվել են մեթոդներ այդ կախվածությունը նվազեցնելու համար:

Ի մի բերելով աշխատանքում կատարված ուսումնասիրությունները՝ նշենք յուրաքանչյուր երկիր իրականացնելով կարգավորումներ ագրարային ոլորտում, պետք է նախ և առաջ ուշադրություն դարձնի պարենային անվտանգության և ապահովման այն գործոններին, որոնք առանձնահատուկ են իր երկրի պայմանների համար: Հայաստանի համար թերևս ամենաբարդ հանգույցը կարող ենք համարել բնակչության ցածր գնողունակությունը:

Սույն հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ հեղինակի կողմից կատարված ուսումնասիրությունների և օրինաչափությունների հիման վրա բացահայտվել և հիմնավորվել են Հայաստանի պարենային անվտանգության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն ապահովող գործոններ, որոնց կիրառությունը իր բարենպաստ ազդեցությունը կունենա ՀՀ պարենային անվտանգության զարգացման վրա:

Հողվածում համակարգված տեսքով ներկայացնելով Հայաստանի պարենային անվտանգության առանձնահատկությունները, հիմնավոր է համարվել այն եզրահանգումը, որ հանրապետությունում առկա են բոլոր հնարավորությունները պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակի բարձրացման համար: Ներկայացվել են ինքնաբավության մակարդակի և պարենային անվտանգության բարձրացման համար ուղիներ:

Բանալի բառեր: Պարենային անվտանգություն, պարենային ինքնաբավություն, սպառողական զամբյուղ, ֆիզիոլոգիական նորմեր, ֆիզիկական և տնտեսական մատչելիություն, բնակչության կենսամակարդակ, պարենային հաշվեկշիռ, ներմուծում, գնողունակություն:

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РА

Мери Амбарцумовна Мурадян

Аннотация: В статье представлено значение продовольственной безопасности в экономическом развитии страны и повышении уровня жизни населения, чем и обусловлена актуальность статьи. Приоритетное внимание уделялось повышению уровня жизни населения за счет повышения уровня продовольственной безопасности, самообеспеченности основными продуктами питания. **Цель** статьи - изучить взаимосвязь между продовольственной безопасностью и повышением уровня жизни населения, найти пути повышения уровня жизни населения за счет обеспечения продовольственной безопасности в Армении. Для достижения цели была поставлена задача изучить сущность продовольственной безопасности, проанализировать эволюцию вопросов продовольственной безопасности, выявить слабые стороны продовольственной безопасности в Армении.

Были проведены анализы на основе сравнительных, статистических методов продовольственной безопасности в Республике Армения, в результате чего выяснилось, что Республика Армения зависит от импорта по ряду товаров. В статье разработаны методы снижения ту зависимость.

Подводя итоги исследований, отметим: каждая страна при внедрении правил в сельскохозяйственном секторе должна в первую очередь обращать внимание на факторы продовольственной безопасности, характерные для условий собственной страны. Пожалуй, самым сложным хабом для Армении является низкая покупательная способность населения.

Научная новизна статьи заключается в том, что на основе проведенных автором исследований и закономерностей выявлены и обоснованы факторы обеспечения продовольственной безопасности Армении и роста населения, применение которых окажет положительное влияние на развитие продовольственной безопасности Армении.

В статье систематически представляя особенности продовольственной безопасности Армении, обоснован вывод, что в стране есть все возможности для повышения

уровня продовольственной самообеспеченности. Внедрены пути повышения самообеспеченности и продовольственной безопасности.

Ключевые слова: Продовольственная безопасность, продовольственная самообеспеченность, потребительская корзина, физиологические нормы, физическая и экономическая доступность, уровень жизни населения, продовольственный баланс, импорт, покупательная способность.

FOOD SECURITY AS A FACTOR OF IMPROVING LIVING STANDARDS OF THE RA POPULATION

Mery Hambardzum Muradyan

Abstract. The article presents the importance of food security in the economic development of the country and improving the standard of living of the population, which is the reason for the relevance of the article. Priority attention was paid to improving the standard of living of the population by increasing the level of food security, self-sufficiency in basic foodstuffs. The purpose of the article is to study the relationship between food security and raising the standard of living of the population, to find ways to improve the standard of living of the population by ensuring food security in Armenia. To achieve the goal, the task was to study the essence of food security, analyze the evolution of food security issues, and identify the weaknesses of food security in Armenia.

Analyses were carried out on the basis of comparative, statistical methods of food security in the Republic of Armenia, as a result of which it turned out that the Republic of Armenia is dependent on imports for a number of goods. The article developed methods to reduce that dependence.

Summing up the results of the research, we note that each country, when implementing rules in the agricultural sector, should first of all pay attention to the food security factors characteristic of the conditions of its own country. Perhaps the most difficult hub for Armenia is the low purchasing power of the population.

The scientific novelty of the article lies in the fact that, based on the research and regularities conducted by the author, the factors for ensuring the food security of Armenia and population growth have been identified and substantiated, the use of which will have a positive impact on the development of food security in Armenia.

In the article, systematically presenting the features of the food security of Armenia, the conclusion is substantiated that the country has every opportunity to increase the level of food self-sufficiency. Ways to increase self-sufficiency and food security have been introduced.

Keywords. Food security, food self-sufficiency, consumer basket, physiological norms, physical and economic accessibility, standard of living of the population, food balance, imports, purchasing power.

THE NATURE OF CORRELATION BETWEEN PRODUCTION FACTORS AND VITICULTURE DEVELOPMENT OF ARMENIA

Hovhannes Simon Asatryan

Հոդվածը ստացվել է՝ 21.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Introduction: Viticulture is one of the most important branches of the RA agricultural sector. The main features of the RA viticulture branch are:

- The provision of raw materials for wine and brandy production. The development of viticulture is inextricably linked with these two production sectors.
- Viticulture is a relatively labor-intensive branch of agricultural production. Thanks to that, it provides a high demand for labor in rural areas. Consequently, the development of viticulture is strongly helping to prevent the high rate of migration from rural areas and to increase the living standards of the rural population.
- The costs of establishing vineyards start to be repaid in the 3-4th year of their establishment. With right cultivation, a high income per hectare can be obtained. In addition, compared to other agricultural products, the yield of grape is higher per hectare; the grapes do not have a pronounced period of fruiting, which results in a balanced harvest under equal conditions in different years.
- The table varieties of grape are highly storable and are mainly exported. Due to its good taste and high quality features, Armenian grapes are in great demand in foreign markets.

Given these circumstances, the development of viticulture should be among the priorities of the Government regulations. In addition, the study and monitoring of the sector should be done regularly. Despite existing preconditions, the current state of viticulture cannot be unequivocally considered as sustainable development. Despite the existing preconditions for development, the current state of viticulture cannot be considered as a stable.

The main purpose of this article is to assess the impact of production factors on the development of the viticulture industry. **The following problems** have been resolved within the framework of the article.

- The dynamics of the productivity indicators of the viticulture sector has been studied.
- The situation in viticulture production means market and their price level were studied.
- The prerequisites for the development of viticulture and possible existing obstacles were discussed.

The relevance of the topic lays in the fact that the field is not sufficiently researched. There are not any studies that assess the issues mentioned above.

Literature review: The assessment of the state of viticulture development presupposes the classification of the factors affecting viticulture and obtaining correct definition of the nature of that impact. In the scientific literature, it is customary to group the main factors influencing grape production in the following way:

- Economic factors and conditions,
- Technical-technological conditions,
- Natural conditions and agro-resource complex,
- Culture-technical characteristics of employees.

In this research, however, we consider it more appropriate to classify these factors in the following way.

- Market related factors,
- Production related factors,
- Political factors.

The market related factors are.

- The marketability level of grape,
- The average selling prices,
- Market situation: the relationship between supply and demand in grape market,
- Level of development of grape processing branches. In particular, we refer to the volumes of brandy and wine production, the change in their export volumes, their price level. In other words, these are the factors whose change can affect the change in demand in the grape market, which will have an impact on the development of viticulture,
- Conditions of grape storage, transportation, procurement infrastructures, their provision, etc.

The production related factors include:

- Climatic conditions,
- Provision of land and water resources,
- Provision of labor resources,
- State of supply in the market of means of production. In particular: availability of mineral and organic fertilizers, pesticides, agriculture tools and materials, agro machinery, etc. Besides the physical availability and quality of these factors, another very important factor here is the changes in prices of these factors. The changes in prices of production factors directly affect the per-unit cost of grapes. If it is not combined with the increase in the selling price of grapes then the constant rise in the price of production factors will lead to a decrease in the profitability of grapes, which will definitely have a negative impact on the attractiveness of the viticulture sector.
- The state of development of production infrastructure,
- The size of the organization,
- Level of professional knowledge of farmers, etc.

Political factors refer:

- The military-political situation of the country,
- Export opportunities,
- State agrarian policy of the government, etc.

The above-mentioned factors can either be an opportunity for the viticulture development or, on the other hand, be an obstacle. Therefore, it is very important to evaluate them, and use obtained results to map out the development of viticulture.

There are very few new and up to date studies aimed to assessing the development of viticulture in RA. One particular study refers to the problems of viticulture development in Vayots Dzor region. According to the results of the SWOT analysis carried out in that research:

- There are a number of complications and difficulties related to the process of selling grapes in Vayots Dzor region.
- Studies show that about 70% of the grapes produced in the studied region are procured by processing companies in the coastal zone, which has a negative impact on the level of grape production productivity in the region.
- In addition to the above factors, the marketability level of grapes, particularly table grapes, is strongly affected by storage processes and conditions.
- The development of viticulture in the region is significantly hindered by the very small size of the vineyards of the grape-producing farms. The small size does not allow for efficient management, proper implementation of production and economic activities¹.

Thus, the problems of viticulture development in Vayots Dzor are related to market factors, as well as to the small sizes of farms.

The decline of viticulture in Armenia after independence is characterized by the following main reasons:

- Sharp reduction of procurement by processing companies,
- Extremely low level of purchase prices,
- Decrease in the degree of mechanization due to difficulties in obtaining agricultural machinery,
- High capital investments required to establish new vineyards, etc.².

Currently, the situation is relatively stable due to the partial solution of sales problems and development of processing industry.

In the context of the development of viticulture in the Republic of Armenia, the use of intensive technologies is prioritized. A vivid example for this is the intensive vineyards established in Armavir region, RA, where up to 3788 grape plants can be planted on 1 hectare (in case of traditional cultivation only 2666 grape plants), as a result of the application of intensive technologies. Thanks to that, higher economic

¹Aleksanyan V., Tamoyan H., The economic conditions of Vayots Dzor region and their contribution to the development of viticulture (original in Armenian), "Alternative" scientific journal, 2019

²Economic analysis of the state of viticulture in the Republic of Armenia (original in Russian), Agrarian economy of Russia: problems and vectors of development, monograph, scientific editor Doctor of Economics, Professor A. I. Trubilin, 2018, p. 87

efficiency will be ensured per unit area. It is important to note that some researchers, studying the growth rates of viticulture of their time (2013), have made a forecast for 2015-2020 viticulture development. According to that forecast, the vineyard areas should have reached 33.0 thousand hectares in 2020¹, but in 2020, the vineyard areas were only 16.7 thousand hectares². This clearly indicates that there are problems in the field that are not fully identified or the impact of some factors and their nature is only partially taken into account. In the same study, it is noted that there is a serious problem with the ratio of product prices in the viticulture sector. In particular, the wholesale prices of the grape decreased by 15% in 2005-2009. In that research the further development of viticulture is conditioned not so much by internal as by external circumstances, which refer to the application of new production technologies and cultivating new grape varieties. It is also important to develop the cooperation processes in viticulture complex, where more than 50 thousand small farms operate³. Foreign researches related to our topic state that main factors that positively affect the economic performance of grape production are the improvement of product quality, greater attention to aspects of marketing and the improvement of the management efficiency of the grape growers⁴.

There are number of researches that refer to the effects of climatic changes on viticulture. According to such researches, the current global warming has a pronounced impact on the viticulture complex⁵. For example in Denmark and Sweden, global warming will cause changes in geographical distribution of the wine-growing regions. That is, because of global warming, favorable conditions will be created in the countries and regions with previously unfavorable conditions for viticulture^{6,7}. In the context of climate change in Europe the vineyard areas will move to the northern regions after 2050 and the southern regions, which currently have favorable

¹ Bayadyan A., The problems of the development of the agricultural production of the Republic of Armenia and the ways of their solution (original in Armenian), 2013, p. 58-59

² Source – Statistical Committee of Republic of Armenia, Publications, “Sown Areas of Agricultural Crops, Planting Area of Permanent Crops, Gross Harvest and Average Crop Capacity for 2020”; https://www.armstat.am/file/article/29_gt_2020.pdf, p. 74

³ Bayadyan A., The problems of the development of the agricultural production of the Republic of Armenia and the ways of their solution (original in Armenian), 2013, p. 60-61

⁴ Gioacchino Pappalardo, Attilio Scienza, Gabriella Vindigni & Mario D'Amico (2012): Profitability of wine grape growing in the EU member states, *Journal of Wine Research*, DOI:10.1080/09571264.2012.724392.

⁵ Chevet, J.-M., Lecocq, S., & Visser, M. (2011). Climate, Grapevine Phenology, Wine Production, and Prices: Pauillac (1800–2009). *American Economic Review*, 101(3), 142–146. doi:10.1257/aer.101.3.142. Ashenfelter, O., Storchmann, K. Measuring the Economic Effect of Global Warming on Viticulture Using Auction, Retail, and Wholesale Prices. *Rev Ind Organ* 37, 51–64 (2010). <https://doi.org/10.1007/s11151-010-9256-6>.

⁶ Bentzen, Jan & Smith, Valdemar. (2009). Wine production in Denmark Do the characteristics of the vineyards affect the chances for awards?. University of Aarhus, Aarhus School of Business, Department of Economics, Working Papers.

⁷ Rytkönen, Paulina. (2013). Sweden – an emerging wine country – a case of innovation in the context of the “new rurality”. *Spanish Journal of Rural Development*. 79-88. 10.5261/2013.GEN4.08.

conditions, will no longer be eligible for viticulture¹. There are not any studies that assess the impact of climate change on the development of viticulture in RA. However, if we apply the logic provided by the above-mentioned researches, then with the warming of the climate, the lands suitable for viticulture in Armenia can be expanded. Because of global warming, the weather conditions in the foothill regions of RA will become favorable for viticulture. The main viticulture regions of the RA are the Ararat valley, the foothills of Vayots Dzor, Tavush and Aragatsotn regions. We assume that in the future the foothills of Kotayk, Shirak and Gegharkunik will have favorable conditions for viticulture. In Portugal, overall efficiency of viticulture organizations mainly depends on the geographical area, the farmers' vineyards size, the training system of farmers and farmers' interactions². According to researches carried out in Poland, there is no specific predominant social, economic or climatic factor, which will affect the development of the viticulture, but it is noteworthy that behavioral factors of the people play a big role there³. The size of organization can have a considerable impact on the development potential and efficiency of viticulture. In Italy, the size of the organization has a positive effect on its economic efficiency. The sizes of the organization and its profitability have positive and statistically significant correlation there⁴. In France, however the size of organization has relatively small impact on the economic efficiency of grape growers. The differences in the profitability of the companies in the viticulture are mostly conditioned by the selling prices of the wine⁵.

Methodology: In the scope of this research, comparative, descriptive, economic-statistical, comparative-analytical methods were used and implemented. Firstly, the previous scientific researches in the field of viticulture of the RA were studied, and then the works of foreign researchers were reviewed. The peculiarities of viticulture development in RA were assessed using the economic-mathematical method; the obtained results were analyzed and summarized.

Discussion: The unstable economic situation after the collapse of the USSR, the Artsakh war and independence left their negative effects on the viticulture complex. Difficulties in exporting wine and brandy led to stagnation of raw materials. As a result, vineyards began to be demolished. As a result, if in 1990 the total area of

¹ Tóth, J. P., & Végvári, Z. (2015). Future of winegrape growing regions in Europe. *Australian Journal of Grape and Wine Research*, 22(1), 64–72. doi:10.1111/ajgw.12168.

² Santos, M. Q. dos, Rodríguez, X. A., & Marta-Costa, A. (2020). Efficiency analysis of viticulture systems in the Portuguese Douro region. *International Journal of Wine Business Research*, 32(4), 573–591. doi:10.1108/ijwbr-10-2019-0052.

³ Czupryna, Marcin, Oleksy, Paweł, Przybek, Piotr and Kamiński, Bogumił (2018) 'Agent-Based Modelling of Viticulture Development in Emerging Markets: The Case of the Małopolska Region' *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 21 (3) 6. doi: 10.18564/jass.3726.

⁴ Sellers, R., & Alampi-Sottini, V. (2016). The influence of size on winery performance: Evidence from Italy. *Wine Economics and Policy*, 5(1), 33–41. doi:10.1016/j.wep.2016.03.001.

⁵ Delord, B., Moutaigne, É., & Coelho, A. (2015). Vine planting rights, farm size and economic performance: Do economies of scale matter in the French viticulture sector? *Wine Economics and Policy*, 4(1), 22–34. doi:10.1016/j.wep.2015.03.001.

vineyards was 29.2 thousand hectares, in 1996 it was reduced to 21.9 thousand hectares and in 2020 it was only 16.68 hectares. In the late 1990s, when the economic situation in Armenia was gradually stabilizing, the brandy and wine production branches began to develop. There was stabilization in the viticulture industry as well. The dynamics of vineyard areas, though, did not follow to the same pattern. On the contrary, the development of the viticulture remains very unstable. In Figure 1 and 2 presented the dynamics of gross grape harvest and vineyard areas from 1993-2020 (Figure 1, Figure 2).

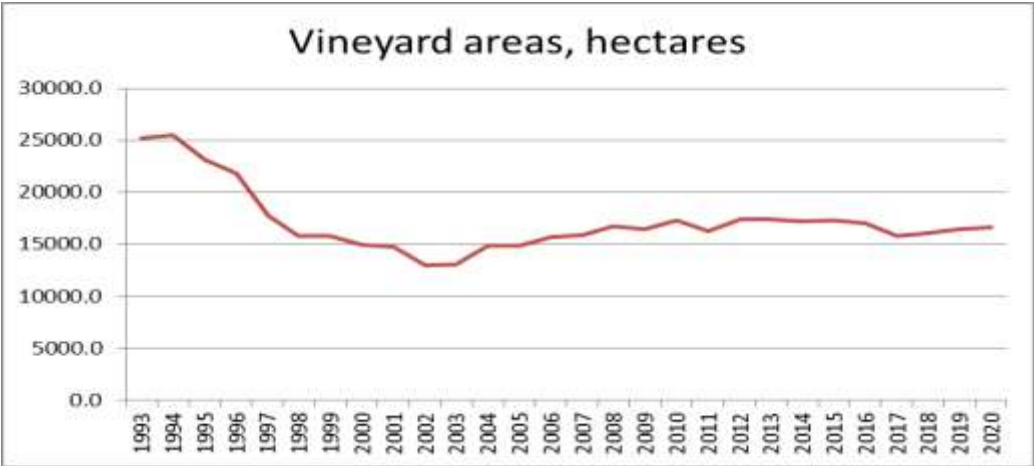

Figure 1. The dynamics of Vineyard areas in RA 1993-2020¹.

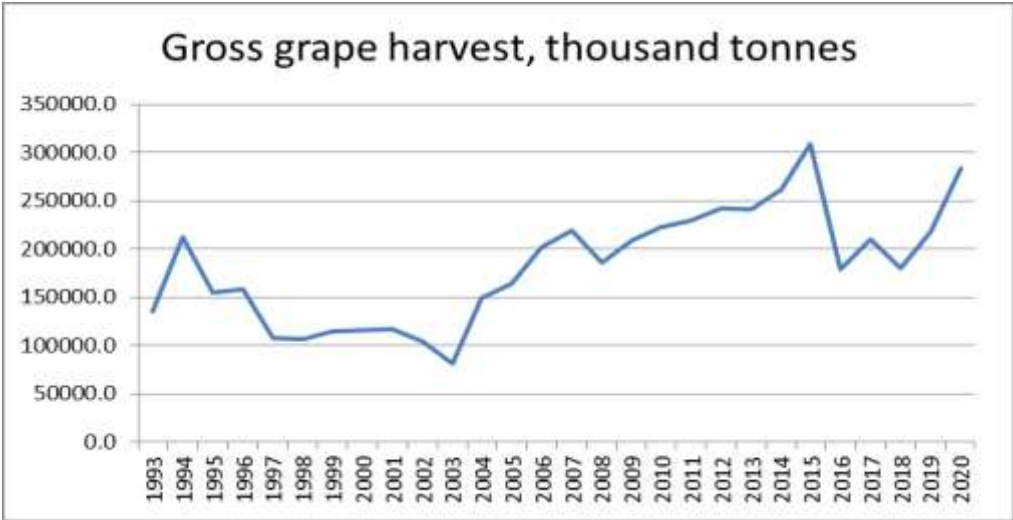

Figure 2. The dynamics of Gross grape harvest in RA 1993-2020².

¹ Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Sown Areas of Agricultural Crops, Planting Area of Permanent Crops, Gross Harvest and Average Crop Capacity for 1993-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82> (date of access; 15.02.2022)

² Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Sown Areas of Agricultural Crops, Planting Area of Permanent Crops, Gross Harvest and Average Crop Capacity for 1993-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82> (date of access; 15.02.2022)

The graphs indicate that the vineyard areas have not reached their initial level and the indicator of vineyard areas does not have a stable growth trend. The line that represents the dynamics of vineyard areas has an oscillating nature, that is, it first increases and then decreases, and then increases again, then decreases. This means that because of impact of some factors, farmers decide to demolish their vineyards and start producing grapes again after a few years. The gross harvest has a relatively more stable growth, but that is mainly a result of the increase in the average yield indicator.

The increase of average yield in Armenia indicates that the performance of grape producing farms has improved, the work on fertilizing, diseases and pest control activities has been carried out more effectively, which has led to an increase in the average yield. It turns out that the increase in the gross grape harvest during the studied period (1993-2020) is mostly a result of the increase in the average yield level.

Figures 4 and 5 show that the dynamics of wine and brandy production is characterized by steady rapid growth especially in the last decade. Such a situation theoretically implies a positive impact on the development of viticulture. As the increase in production for wine and brandy implies an increase in demand for grape, which is an incentive to increase orchards and increase the average yield. However, the development rates of viticulture, as mentioned above, do not have a stable growth trend. Thus, we can state that there is a gap between the development of viticulture in RA and its related branches (wine and brandy production). The latter can be conditioned by many factors. These factors are numerous, starting from the military-political conditions of the Republic of Armenia, the state agrarian policy, ending with the changes in prices and supply in the market of product means.

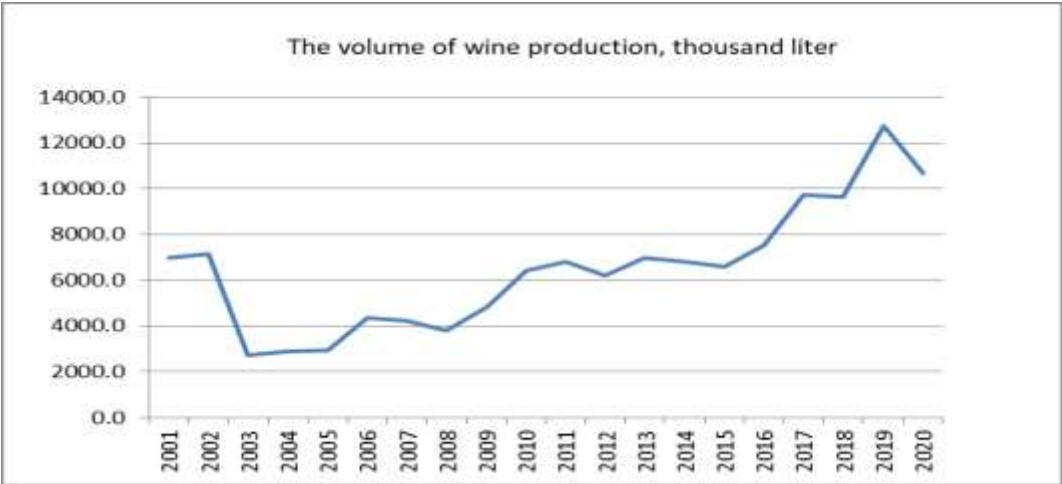

Figure 3. *The dynamics of the volume of wine production in RA 2001-2020¹.*

¹ Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Output of Main Commodities in the Industrial Organizations (in Kind) for January-December 2001-2020 (Armenian)” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2369> (date of access; 25.02.2022)

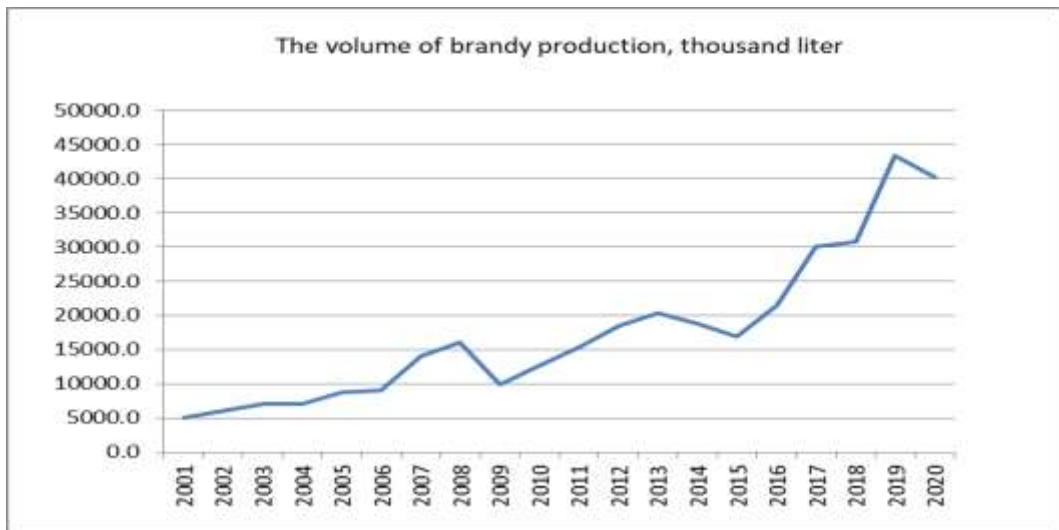

Figure 4. *The dynamics of the volume of brandy production in RA 2001-2020¹.*

In the framework of the research, we will pay special attention to assessing the impact of production related factors on the development of the viticulture industry. In particular, the situation in the market of industrial agricultural products and services in the field of agricultural machinery were studied. In order to ensure the normal course of viticulture, it is very important to ensure production factors such as organic-mineral fertilizers, pesticides, etc. These are the main preconditions without which it is impossible to run the right agricultural machinery. The increase in the average yield of grapes in RA clearly indicates that over the years the quality of grape cultivation has improved. Agricultural activities were done more properly, which led to an increase in yields. In general, the state of logistical support of the agricultural sector in Armenia cannot be considered satisfactory. Agricultural products and machinery are mainly imported, there is no local production. Added to this is the fact that in some cases the quality of those products is questioned. There are many cases when the pesticides purchased by farmers do not have the intended effect, as a result of which not only the farmer incurs excessive costs but also the crop suffers a quantity and quality damage.

There is another problem related with ago-products and agro-machinery services. The problem refers to their price dynamics in comparison with selling prices of grape. Figures 5 and 6 present the dynamics of average prices for mineral fertilizers, pesticides, services provided by agricultural machinery and prices of grapes.

¹ Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). "Output of Main Commodities in the Industrial Organizations (in Kind) for January-December 2001-2020 (Armenian)" online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2369> (date of access; 25.02.2022)

Figure 5. *The dynamics of average prices of grape and mineral fertilizers in RA 1997-2020¹.*

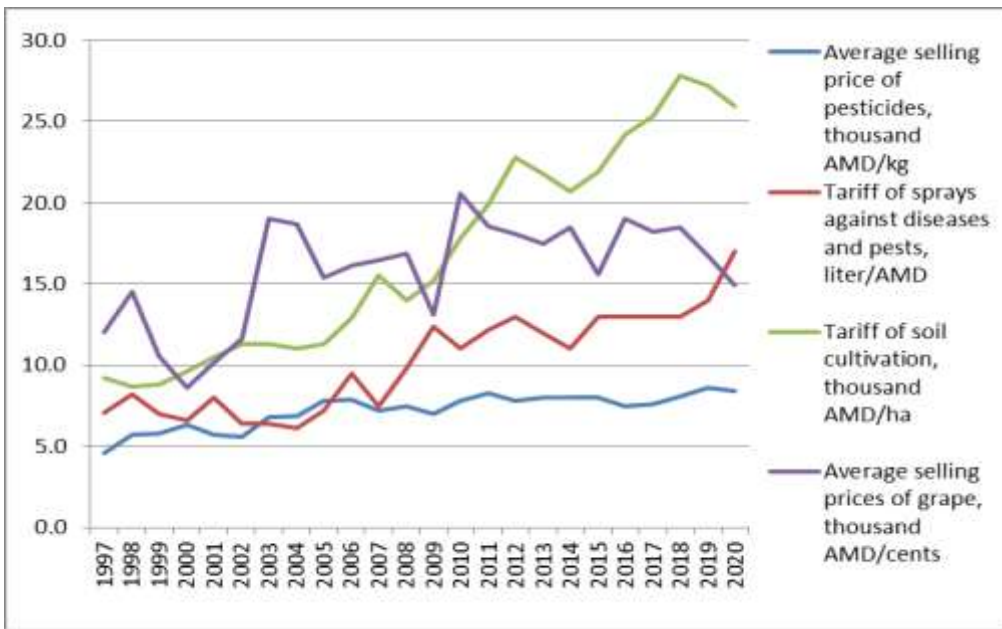

Figure 6. *The dynamics of average prices and tariffs of grape and production related factors in RA 1997-2020².*

Graphs highlight that in 1997-2020, the prices of agricultural products, services provided by agricultural machinery showed a steady growth trend. The latter is the

¹ Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Prices and Prices Indexes in the Republic of Armenia, 1997-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2284> (date of access; 17.02.2022)

² Source; Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Prices and Prices Indexes in the Republic of Armenia, 1997-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2284> (date of access; 17.02.2022)

logical expression of inflation in the country's economy. Rising prices over the years is a normal process; it presupposes an adequate change in the selling price of grapes too. However, the average selling prices of grapes do not have a stable growth trend. On the contrary, their sharp decline was observed in some years. This situation is problematic because the increase in the prices of production factors leads to an increase in the per-unit cost of grapes, but it is not accompanied by an increase in prices. As a result grape growers' profits decline, which leads to a decrease in the attractiveness of the sector, while at the same time affecting negatively on the development of viticulture.

In this case, the economic thinking suggests that such a rise in production factors' prices will have a negative impact on productivity of grape growers. That is, it is assumed that the gross grape harvest or vineyard areas may decrease as prices of production factors rise. In order to quantify and assess the situation and to increase the scientific value of the research, we conducted a factor analysis. In particular, we assessed the impact of mineral fertilizer, pesticide prices and tariffs of agro-machinery services on the indicators of gross grape harvest and vineyard areas. For this purpose, we have calculated the correlation coefficients. The correlation coefficient indicates the nature of the relationship between the two factors and the degree of its closeness.

Within the factor analysis, we have included one more economic indicator. That is the average annual number of tractors, as there are no official indicators characterizing the level of mechanization in the RA agricultural sector. In our opinion, the change in the average annual number of tractors is an indicator that characterizes the level of mechanization and can act as a factor influencing the development of viticulture.

Thus, we have included the following economic indicators in the factor analysis:

- Gross grape harvest, thousand tons,
- Vineyard areas, hectares
- Average selling price of mineral fertilizers, AMD / kg,
- Average selling price of pesticides, AMD / kg
- Tariff of sprays against diseases and pests, liter / ha
- Tariff of soil cultivation, AMD / ha
- Average annual number of tractors.

The correlation coefficients are presented in Table 1. The statistical data that we used for correlation analysis is taken from the statistical Publications of the Statistical Committee of RA.

The correlation coefficients¹

		<i>Gross grape harvest</i>	<i>Vineyard areas</i>
Average selling price of mineral fertilizers	Pearson Correlation	.757**	.598**
	Sig. (2-tailed)	.000	.002
	N	24	24
Average selling price of pesticides	Pearson Correlation	.807**	.359
	Sig. (2-tailed)	.000	.085
	N	24	24
Tariff of sprays against diseases and pests	Pearson Correlation	.791**	.611**
	Sig. (2-tailed)	.000	.002
	N	24	24
Tariff of soil cultivation	Pearson Correlation	.743**	.497*
	Sig. (2-tailed)	.000	.013
	N	24	24
Average selling price of mineral fertilizers (previous year)	Pearson Correlation	.795**	.715**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000
	N	23	23
Average selling price of pesticides (previous year)	Pearson Correlation	.892**	.709**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000
	N	23	23
Tariff of sprays against diseases and pests (previous year)	Pearson Correlation	.722**	.697**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000
	N	23	23
Tariff of soil cultivation (previous year)	Pearson Correlation	.718**	.605**
	Sig. (2-tailed)	.000	.002
	N	23	23
Average annual number of tractors	Pearson Correlation	.702**	.165
	Sig. (2-tailed)	.000	.476
	N	21	21

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

¹ The calculations were made by the author, the source; Statistical Committee of Republic of Armenia, online databases;

“Sown Areas of Agricultural Crops, Planting Area of Permanent Crops, Gross Harvest and Average Crop Capacity for 1993-2020”; <https://www.armstat.am/en/?nid=82>

“Prices and Prices Indexes in the Republic of Armenia, 1997-2020”; <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2284>

“Availability and Good Working Order of Agricultural Machinery as of January 1, 1997-2017”; <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2009>

In the correlation analysis, the coefficients were calculated not only by the values of the influencing factor and output index for the same year, but also by the value of the factor's previous year and output index for the given year. We took into account the fact, that the change of factors' indicators affects the output index not only in the given year, but also in next year.

For example, if the prices of agricultural products rise sharply this year, increasing the per unit cost of grapes, the farmer may stop cultivating grapes, reduce the area of the vineyard next year or simply not cultivate his vineyards. Therefore, the impact will reveal itself next year.

The values of the correlation coefficients speak about the fact that our assumption does not work in the case of the RA viticulture. That is, the correlation coefficients should have a negative sign and express inverse dependence. However, all the calculated coefficients have positive values, and are significant at the level of 0.01.

The obtained results show that the increase in the prices of production factors (mineral fertilizer, pesticides, etc.) and agro-machinery services has not yet led to the disruption of the development of the RA viticulture. That is, even in such conditions, when the prices of production factors are increasing and the selling prices of grapes are not growing steadily, farmers are still ready to engage in viticulture. That is, the critical point of the price increase has not been registered yet, from which the productive indicators of viticulture will start to decrease. This situation is somewhat logical, because without the use of agricultural tools, services and products it is impossible to run production properly. Therefore, the demand of these factors is not elastic to the changes in prices. In such a situation, we come to the conclusion that there are other, more significant, influential factors that impact the dynamics of the development of the RA viticulture not included in our study.

Scientific novelty: The important scientific value of this study is the revelation that production related factors have little impact on current dynamics of viticulture development, so we recommend carrying out other studies to reveal the predominant factors affecting viticulture of RA.

Taking into account the results of the research, we have developed the following recommendations:

- First, we propose to carry out a similar correlation analysis to find out the nature of the influence of market and political factors on the development of viticulture.
- Then, we propose to single out the factors that have had the greatest impact on viticulture and have conditioned the current rates of viticulture development.

We propose to develop an econometric-regression model, which will be a result of quantitative evaluation of the factors that have the most significant impact on the of viticulture development. The econometric model will make it possible to make scientifically sound and quantitative predictions about the development of viticulture. We suggest that the obtained results must be implemented for the scientific

substantiation of the concepts and economic measures developed by the Government of the Republic of Armenia.

Conclusion: Within the framework of the research, it was revealed that the development of the RA viticulture is unstable, and the increase of the Gross grape harvest, in recent years was mainly conditioned by the increase of the average yield of grape. This is due to the fact that the used agricultural techniques and cultivation works have been improved over the years. The study assessed the factors influencing the dynamics of viticulture development. First, by taking into account the existing approaches in the scientific literature and combining them with our approaches, we grouped all these factors in three main groups.

- Market related,
- Production related,
- Political.

In particular a detailed reference was made to the production related factors and the nature of their impact on viticulture development. A correlation analysis was performed, as a result of which it was revealed that the Production related factors in the conditions of the RA do not have a significant impact on the development of viticulture. The observed dynamics are mostly due to the influence of the other, predominant factors. In other words, we believe that a comprehensive study should be conducted on the impact of market and political factors, as the current dynamics of viticulture development is in fact conditioned by these factors. The obtained results will allow pointing out the problems that exist in this sector and it will be possible to develop concepts for their solution.

References

1. Aleksanyan V., Tamoyan H., The economic conditions of Vayots Dzor region and their contribution to the development of viticulture (original in Armenian), "Alternative" scientific journal, 2019, p. 174-184
2. Bayadyan A., The problems of the development of the agricultural production of the Republic of Armenia and the ways of their solution (original in Armenian), 2013, 144 p.
3. Economic analysis of the state of viticulture in the Republic of Armenia (original in Armenian), Agrarian economy of Russia: problems and vectors of development, monograph, scientific editor Doctor of Economics, Professor A. I. Trubilin, 2018, 342 p.
4. Ashenfelter, O., Storchmann, K. Measuring the Economic Effect of Global Warming on Viticulture Using Auction, Retail, and Wholesale Prices. *Rev Ind Organ* 37, 51–64 (2010). <https://doi.org/10.1007/s11151-010-9256-6>.
5. Bentzen, Jan & Smith, Valdemar. (2009). Wine production in Denmark Do the characteristics of the vineyards affect the chances for awards?. University of Aarhus, Aarhus School of Business, Department of Economics, Working Papers.

6. Chevet, J.-M., Lecocq, S., & Visser, M. (2011). Climate, Grapevine Phenology, Wine Production, and Prices: Pauillac (1800–2009). *American Economic Review*, 101(3), 142–146. doi:10.1257/aer.101.3.142.
7. Czapryna, Marcin, Oleksy, Paweł, Przybek, Piotr and Kamiński, Bogumił (2018) 'Agent-Based Modelling of Viticulture Development in Emerging Markets: The Case of the Małopolska Region' *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 21 (3) 6. doi: 10.18564/jasss.3726.
8. Delord, B., Montaigne, É., & Coelho, A. (2015). Vine planting rights, farm size and economic performance: Do economies of scale matter in the French viticulture sector? *Wine Economics and Policy*, 4(1), 22–34. doi:10.1016/j.wep.2015.03.001.
9. Gioacchino Pappalardo, Attilio Scienza, Gabriella Vindigni & Mario D'Amico (2012): Profitability of wine grape growing in the EU member states, *Journal of Wine Research*, DOI:10.1080/09571264.2012.724392.
10. Rytkönen, Paulina. (2013). Sweden – an emerging wine country – a case of innovation in the context of the “new rurality”. *Spanish Journal of Rural Development*. 79-88. 10.5261/2013.GEN4.08.
11. Santos, M. Q. dos, Rodríguez, X. A., & Marta-Costa, A. (2020). Efficiency analysis of viticulture systems in the Portuguese Douro region. *International Journal of Wine Business Research*, 32(4), 573–591. doi:10.1108/ijwbr-10-2019-0052.
12. Sellers, R., & Alampi-Sottini, V. (2016). The influence of size on winery performance: Evidence from Italy. *Wine Economics and Policy*, 5(1), 33–41. doi:10.1016/j.wep.2016.03.001.
13. Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Output of Main Commodities in the Industrial Organizations (in Kind) for January-December 2001-2020 (Armenian)” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2369> (date of access; 25.02.2022)
14. Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Prices and Prices Indexes in the Republic of Armenia, 1997-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2284> (date of access; 17.02.2022)
15. Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Sown Areas of Agricultural Crops, Planting Area of Permanent Crops, Gross Harvest and Average Crop Capacity for 1993-2020” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82> (date of access; 15.02.2022)
16. Statistical Committee of Republic of Armenia. (2022). “Availability and Good Working Order of Agricultural Machinery as of January 1, 1997-2017” online database. Retrieved from: <https://www.armstat.am/en/?nid=82&id=2009> (date of access; 15.02.2022)
17. Tóth, J. P., & Végvári, Z. (2015). Future of wine grape growing regions in Europe. *Australian Journal of Grape and Wine Research*, 22(1), 64–72. doi:10.1111/ajgw.12168.

**ՀՀ ԽԱՂՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՃՅՈՒՂԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԿԱ ԿՈՌԵԼՅԱՑԻՈՆ ԿԱՊՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ԲՆՈՒՅԹԸ**

Հովհաննես Սիմոնի Ասատրյան

Համառոտագիր. Հոդվածի հիմնական նպատակն է գնահատել արտադրական գործոնների ազդեցությունը ՀՀ խաղողագործության զարգացման վրա: Հոդվածի շրջանակներում լուծվել են հետևյալ **խնդիրները.**

- ուսումնասիրվել է խաղողագործության ոլորտի արդյունքային ցուցանիշների դինամիկան,
- ուսումնասիրվել է արտադրության միջոցների շուկայի իրավիճակը և դրանց գների մակարդակը,
- գնահատվել են խաղողագործության զարգացման նախադրյալները և հնարավոր խոչընդոտները:

Թեմայի **արդիականությունը** կայանում է նրանում, որ ոլորտը բավականաչափ ուսումնասիրված չէ: Չկա որևէ ուսումնասիրություն, որտեղ մանրամասն կերպով գնահատվել են վերոնշյալ խնդիրները:

Այս հետազոտության շրջանակներում կիրառվել են համեմատական, նկարագրական, տնտեսա-վիճակագրական, համեմատական-վերլուծական մեթոդներ: Տնտեսամաթեմատիկական մեթոդի օգտագործմամբ՝ գնահատվել են ՀՀ-ում խաղողագործության զարգացման առանձնահատկությունները, վերլուծվել և ամփոփվել են ստացված արդյունքները: Հետազոտության շրջանակներում մանրամասն անդրադարձ է կատարվել արտադրական գործոններին և խաղողագործության զարգացման վրա դրանց ազդեցության բնույթին: Կատարվել է գործոնային վերլուծություն, որի արդյունքում պարզվել է, որ ՀՀ պայմաններում արտադրության հետ կապված գործոնները էական ազդեցություն չունեն խաղողագործության զարգացման վրա: Խաղողագործության զարգացման առկա դինամիկական առավելապես պայմանավորված է այլ գործոնների ազդեցությամբ:

Հոդվածի **գիտական նորույթը** կայանում է նրանում, որ առաջարկվում է խաղողագործության զարգացման վրա ամենամեծ ազդեցությունը ունեցող գործոնների քանակական գնահատման արդյունքում մշակել էկոնոմետրիկ-ռեգրեսիոն մոդել: Էկոնոմետրիկ մոդելը թույլ կտա խաղողագործության զարգացման վերաբերյալ գիտականորեն հիմնավորված և քանակական կանխատեսումներ կատարել: Առաջարկում ենք, որ ստացված արդյունքները օգտագործվեն ՀՀ Կառավարության կողմից մշակվող հայեցակարգերի, տնտեսական միջոցառումների գիտական հիմնավորման ժամանակ և դրվեն այդ հայեցակարգերի և միջոցառումների մշակման հիմքում:

Բանալի բառեր. Խաղողագործություն, գործոնային վերլուծություն, արտադրական գործոններ, համախառն բերք, այգետարածք, խաղողագործության զարգացման դինամիկա, գյուղատնտեսություն:

ХАРАКТЕР КОРРЕЛЯЦИИ ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА И РАЗВИТИЯ ВИНОГРАДАРСТВА АРМЕНИИ

Оганнес Сименович Асатрян

Аннотация: Основной целью данной статьи является оценка влияния производственных факторов на развитие виноградарства в Армении. Чтобы решить изучаемых в статье проблемы были поставлены следующие задачи:

- изучить динамика показателей продуктивности отрасли виноградарства,
- изучить рыночное положение средств производства и уровень их цен,
- оценить предпосылки развития виноградарства и возможные препятствия.

Актуальность темы заключается в том, что сфера недостаточно изучена. Нет ни одного исследования, в котором были бы подробно рассмотрены вышеупомянутые проблемы.

В исследовании использовались сравнительный, описательный, экономико-статистический, сравнительно-аналитический методы. С помощью экономико-математического метода оценены особенности развития виноградарства в Республике Армения, проанализированы и обобщены результаты.

В рамках исследования подробно рассмотрены производственные факторы и характер их влияния на развитие виноградарства. Проведен факторный анализ, в результате которого установлено, что факторы, связанные с производством в условиях Республики Армения, не оказывают существенного влияния на развитие виноградарства. Современная динамика развития виноградарства во многом обусловлена влиянием других факторов.

Научная новизна статьи заключается в предложении создать эконометрический-регрессионную модель, которая будет являться результатом количественной оценки факторов, оказывающих наиболее существенное влияние на развитие виноградарства. Эконометрическая модель позволит делать научно обоснованные и количественные прогнозы развития виноградарства. Предлагаем использовать полученные результаты для научного обоснования концепций и экономических мероприятий, разработанных Правительством Республики Армения.

Ключевые слова: Виноградарство, факторный анализ, факторы производства, валовой продукт, площадь сада, динамика развития виноградарства, сельское хозяйство.

THE NATURE OF CORRELATION BETWEEN PRODUCTION FACTORS AND VITICULTURE DEVELOPMENT OF ARMENIA

Hovhannes Simon Asatryan

Annotation: The main purpose of this article is to assess the impact of production related factors on the development of the RA viticulture. Within the framework of the article were solved following **problems**.

- The dynamics of the productivity indicators of the viticulture sector has been studied.
- The situation in viticulture production means market and their price level were studied.
- The prerequisites for the development of viticulture and possible existing obstacles were discussed.

The relevance of the topic lays in the fact that the field is not sufficiently researched. There is no study that assesses the above mentioned issues.

In the scope of this research comparative, descriptive, economic-statistical, comparative-analytical methods were used and implemented. The peculiarities of viticulture development in RA were assessed using the economic-mathematical method; the obtained results were analyzed and summarized. A detailed reference was made to the production related factors and the nature of their impact on viticulture development. A correlation analysis was performed, as a result of which it was revealed that the Production related factors in the conditions of the RA do not have a significant impact on the development of viticulture. The observed dynamics are mostly due to the influence of the other, predominant factors.

The scientific novelty of the article is the proposal to create an econometric-regression model, which will be a result of quantitative assessment of the factors that have the most significant impact on the viticulture development. The econometric model will make it possible to make scientifically sound and quantitative predictions about the development of viticulture. We suggest that the obtained results must be implemented for the scientific substantiation of the concepts and economic measures developed by the Government of the Republic of Armenia.

Keywords: Viticulture, factor analysis, production factors, Gross grape harvest, Vineyard areas, the dynamics of viticulture development, productivity, agriculture.

ՀՀ ՄԵՏԱԼՈՒՐԳԻԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Սասուն Մյասնիկի Բախշյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 08.04.2022թ., գրայնսաման ուղարկվել է՝ 13.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Աշխարհում մետաղների արտադրությունն ու սպառումը անընդհատ աճում են: Վերջին 20 տարիների ընթացքում մետաղների տարեկան համաշխարհային սպառումը կրկնապատկվել է և 2020թ. տվյալներով կազմել է շուրջ 800 միլիոն տոննա: Համաշխարհային համախառն ներքին արդյունքի 72-74%-ը կազմում է սև և գունավոր մետաղների օգտագործմամբ արտադրված արտադրանքը: XXI դարում մետաղները շարունակում են մնալ հիմնական կոնստրուկցիոն նյութերը, քանի որ իրենց հատկությունների և կիրառության արդյունավետության առումով շահեկանորեն հավասարը չունեն սպառման ոլորտների գերակշիռ մասում¹: Մետալուրգիական արտադրանքի նկատմամբ չնվազող համաշխարհային պահանջարկը հերքեց այն կանխատեսումները, որոնք արվել են այս ճյուղի նշանակության և դերի մասին ընդամենը մի քանի տասնամյակ առաջ, երբ համաշխարհային շուկա մուտք գործեցին կոմպոզիտային նյութերը: Սակայն պրակտիկական ցույց տվեց, որ միշտ չէ, որ կոմպոզիտային նյութերը կարող են պահանջվող հատկություններով գերազանցել մետաղներին և հատկապես պողպատին՝ դրանց կիրառության բոլոր ոլորտներում: Եթե հավելենք, որ ժամանակակից տեխնոլոգիաներով կոմպոզիտային նյութերի արտադրության մեջ մետաղների կիրառությունը դեռևս անհրաժեշտություն է, ապա մետալուրգիական արտադրանքի արդիականության հարցը մնում է օրակարգում:

Արդիականությունը: Ունենալով նշանակալից դեր ՀՀ տնտեսության մակրոտնտեսական մակարդակով, մետալուրգիական արդյունաբերությունը ունի լուրջ հիմնախնդիրներ կապված արտադրական ավարտուն շրջափուլի բացակայության հետ, որի արդյունքում երկրում արտադրվում է կիսաարտադրանք և ոչ թե մաքուր մետաղ ու շարունակականության մեջ նաև մետաղից ստացված արտադրատեսակներ: Այս հիմնախնդրի լուծման անհրաժեշտությունը հրատապ է, քանի որ երկիրը զրկվում է պոտենցիալ արտադրանքի արտադրությունից, որը կբերեր ՀՆԱ-ի աճին, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, մուծվող հարկերի աճին, եկամուտների բարձրացմանը և ընդհանրապես բոլոր տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը: Ներկա աշխարհաքաղաքական և տնտեսական մարտահրավերների համատեքստում մեր երկրի տնտեսական հզորացումը ժամանակի հրամայական է, որն էլ կարևորում է մետալուրգիական արդյունաբերության առկա ներուժի ռացիոնալ օգտագործումը և զարգացումը: Ոլորտի հիմնախնդիրների լուծմանը նպաստող տնտեսական քաղաքականու-

¹ Metaljournal, Политехнический журнал, Metallurgiya: <https://www.metaljournal.com.ua/metallurgy-3/>

թյան, համապատասխան խթանող տնտեսական մեխանիզմների մշակումը, տնտեսական հիմնավորված ծրագրերի իրացումը առարկայական կդարձնեն ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության կայուն զարգացումը: Մրանով է պայմանավորված հողվածի արդիականությունը:

Հողվածի նպատակը և խնդիրները: Հողվածում կատարված ուսումնասիրությունը նպատակ ունի հիմնավորել ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման ժամանակակից խնդիրները կայուն զարգացման հայեցակարգի շրջանակներում:

Նախանշված նպատակը պայմանավորել է հետևյալ խնդիրների լուծումը. ՀՀ տնտեսության մեջ մետալուրգիական արդյունաբերության նշանակության, տեղի, դերի, մակրո և միկրո մակարդակներով ազդեցության փաստացի ուսումնասիրություն, ոլորտում առկա խնդիրների և դրանց կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով լուծման անհրաժեշտության հիմնավորում:

Թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Հայրենական գիտական ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերում են մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման միայն տնտեսական բաղադրիչին, սակայն կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով հետազոտությունները սակավաթիվ են և այս դիտակետից ուսումնասիրությունները արդիական են ու համապատասխանում են ոլորտի զարգացման համաշխարհային միտումներին:

Գրականության վերլուծություն: ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման հիմնախնդիրների, հնարավոր ուղիների և հեռանկարների հարցերին հայրենական գիտնականներից իրենց հետազոտություններում անդրադարձել են Հ.Ս.Ավագյանը, Յու.Ա.Աղաբալյանը, Պ.Գ.Ալոյանը, Լ.Ե.Սարգսյանը, Ա.Մ.Հովհաննիսյանը, Ս.Ա.Մկրտչյանը և այլոք: Մեծ է Հ.Ս.Ավագյանի գիտական ներդրումը այս բնագավառում: Նրա մի շարք աշխատանքներ նվիրված են լեռնահանքային և մետալուրգիական արդյունաբերությունների զարգացման հիմնախնդիրներին, որոնցում հիմնավորվում է ոլորտի զարգացման հանքահումքային ներուժը, ուղիներն ու հեռանկարները^{1, 2, 3}: Հեղինակի աշխատանքներում մանրամասն ներկայացված է մետաղական պաշարների մասին պաշտոնական տեղեկատվությունը, կատարված են մետաղական հանքավայրերում առկա արդյունաբերական, հաշվեկշռային և կանխատեսումային պաշարների արժեքի հաշվարկներ, արվել են առաջարկություններ մետալուրգիական գործարաններ կառուցելու ուղղությամբ և այլ հարցեր: Հ.Ս.Ավագյանի աշխատանքներում հիմնականում ընդգծվում է Հայաստանի հանքավայրերի բնական հարստություն-

¹ Ավագյան Հ.Ս., Լեռնահանքային և մետալուրգիական արդյունաբերությունների զարգացման ուղղություններն ու հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2011.-326 էջ:

² Ավագյան Հ.Ս., ՀՀ լեռնահանքային արդյունաբերության հանքահարստացման թափոնների և դրանց էկոլոգիական հետևանքների գնահատումը: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2013.-272 էջ: Էլեկտրոնային տարբերակ՝ http://haygirk.nla.am/upload/1941-/lernahanqayin_avagyan_2013.pdf

³ Ավագյան Հ.Ս., Հայաստանի հանքահումքային ռեսուրսները: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2004.-432 էջ:

ների գնահատականը և դրանց իրացման հնարավորություններն ու ուղիները, սակայն հարկ է նշել այն հանգամանքը, որ հանքավայրերի պաշարների և պոչամբար գնացող օգտակար բաղադրիչների հաշվարկներում առկա են արժեքային գնահատականների մեթոդական վրիպումներ, օրինակ, որոշ դեպքերում հաշվի չեն առնվում շահագործման ու այլ բնույթի ծախսերը և ստացվում են բարձր գնահատված արժեքներ: Մետալուրգիական գործարանների կառուցման հիմնավորումներում երբեմն հաշվի չեն առնվում էկոլոգիական գործոնի դերը և նախատեսվող տեխնոլոգիական հնարավորությունները: Հ.Ս.Ավագյանի աշխատանքներում համակարգված ձևով ներկայացված են երկրի ողջ հանքահումքային ներուժը և մեր կողմից կատարված ուսումնասիրություններում դրանք արժանի կիրառություն են ստացել:

Յու.Ա.Աղաբալյանի հետազոտություններում կատարվել են լեռնահանքային և մետալուրգիական արդյունաբերությունների տնտեսական և մեթոդական հետազոտություններ, որոնք ընդունելի են նաև արտերկրում¹:

Ս.Ա.Մկրտչյանը ոլորտի մասին ուսումնասիրություններն իրականացրել է կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով և տնտեսամաթեմատիկական մոդելավորման միջոցով հիմնավորել է ոլորտի ժամանակակից զարգացման անկայուն միտումները մոլիբդենի օրինակով, մշակել ոլորտի կայունացման որոշակի տնտեսական մեխանիզմներ²:

ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության վերաբերյալ արժեքավոր հայրենական հետազոտություններում ընդգծված չեն կայուն զարգացման սկզբունքներով ոլորտի զարգացման տնտեսական և մեթոդական հարցերը: Սակայն հարկ է նշել, որ կայուն զարգացման էկոլոգիական գործոնի առաջնահերթ ապահովման հարցերը պետք է ներառվեն մշակվող մոտեցումների հիմքում: Հավելենք նաև, որ կայուն զարգացման մեկ այլ կարևոր սկզբունք, այն է՝ սերունդների իրավահավասարության սկզբունքը մետաղական ռեսուրսների նկատմամբ իրենց պահանջումների բավարարման հարցում հաճախ անտեսված է: Չվերականգնվող ռեսուրսների պարագայում, ինչպիսիք են մետաղական ռեսուրսները, տվյալ սկզբունքը ունի հիմնարար բնույթ: Այս սկզբունքները դրված են մեր ուսումնասիրությունների հիմքում:

Մեթոդաբանություն: Հռոլվածում վերլուծությունն իրականացվել է վիճակագրական համեմատական վերլուծության, անալիզի և սինթեզի, կանխատեսումների, մոդելավորման, տրամաբանական մտահանգման և այլ մեթոդներով: Վերլուծության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել Հայաստանի վիճակագրական կոմիտեի հրապարակումները, մի շարք պաշտոնական վերկայքերի տեղեկատվությունը:

Վերլուծություն: Համաշխարհային մետալուրգիական արդյունաբերության կայուն զարգացման գործընթացում Հայաստանն ունի պոտենցիալ աճող մաս-

¹ Աղաբալյան Յու. Մ., Հայաստանում երկաթահանքային և սև մետալուրգիայի արդյունաբերության ստեղծման տնտեսական և մեթոդական հետազոտումը: ՀՊՃՀ-Եր., Ճարտարագետ, 1991թ.:

² Մկրտչյան Ս.Ա., Տնտեսական աճ, կայուն զարգացում/Հիմնախնդիրներ և լուծման ուղիներ (ՀՀ լեռնամետալուրգիական արդյունաբերության օրինակով)/ ՀՊՃՀ-Եր.: 2013-134էջ:

նաբաժին՝ պայմանավորված հարուստ մետաղական հանքահումքային հենքով, մետալուրգիական գործող ընկերությունների ներուժով, առկա բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալով և ավանդական գործունեքով:

ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության ներուժը ազգային տնտեսությունում: Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության համար մետալուրգիական արդյունաբերությունը ներկայումս շարունակում է մակրոտնտեսական մեծ դեր ու նշանակություն ունենալ որպես տնտեսության առաջատար ճյուղերից մեկը: ՀՀ-ում արդյունահանվում և ոչ ամբողջական շրջափուլով վերամշակվում են համաշխարհային շուկաներում բարձր պահանջարկ ունեցող պղինձ և մոլիբդեն, ոսկի, արծաթ, ցինկ, կապար և այլ մետաղներ: Որպես մետալուրգիական արտադրանք դրանք արտադրվում են *Ֆերոմոլիբդենի, ոսկու և արծաթի Դորե համաձուլվածքի, այլումինի նրբաթիթեղի* և այլ պատրաստի մետաղական արտադրանքի տեսքով:

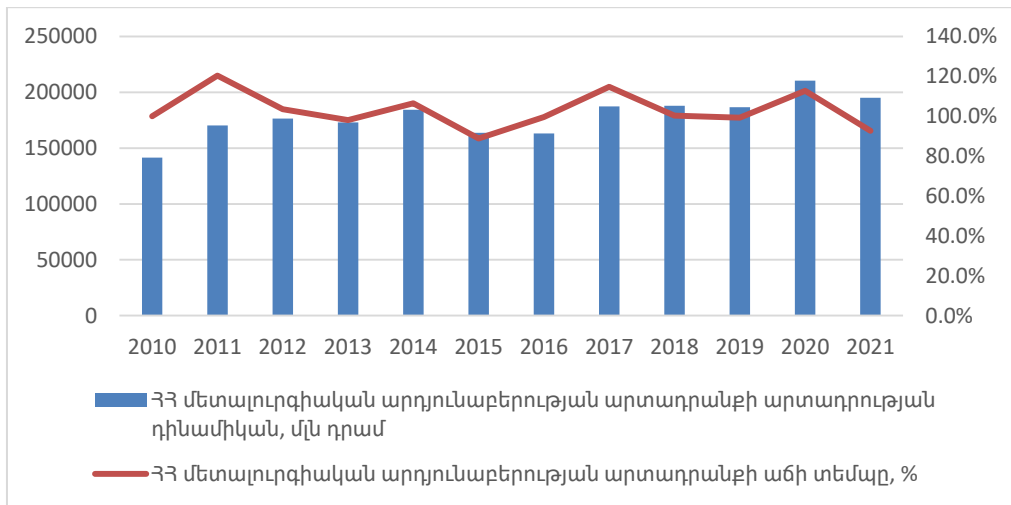
Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի դասակարգման ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերությունը համարվում է **մշակող արդյունաբերության ճյուղ** և ընդգրկում է «**Հիմնային մետաղների արտադրություն**» և «**Պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրություն, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից**» արդյունաբերական արտադրանքի բաժինները:

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների 2021թ-ին ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի ծավալն ընթացիկ գներով կազմել է 195,083.8 մլն. դրամ, որից «Հիմնային մետաղների արտադրությանը» բաժին է ընկել 182,425.1 մլն. դրամ, կամ 93.5%-ը, իսկ «Պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրությանը, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից»՝ 12,658.7 մլն. դրամ, կամ 6.5%-ը¹: 2020թ-ի համանման ցուցանիշների պատկերը հետևյալն է. ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի ծավալն ընթացիկ գներով կազմել է 210,487.7 մլն. դրամ, որից «Հիմնային մետաղների արտադրությանը» բաժին է ընկել 191,292.0 մլն. դրամ, կամ 90.9%-ը, իսկ «Պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրությանը, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից»՝ 19,195.7 մլն. դրամ, կամ 9.1%-ը:²

ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի արտադրության դինամիկան և աճի ցուցանիշները 2010-2021թթ. բերված են գծ. 1-ում:

¹ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, https://www.armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf

² ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Տվյալների բազա, https://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank_3%20Industry,%20Construction,%20Trade%20and%20services_32%20Industry/IC-in-a.px/?rxid=10fe690f-50e8-4832-97d3-88cff599400a

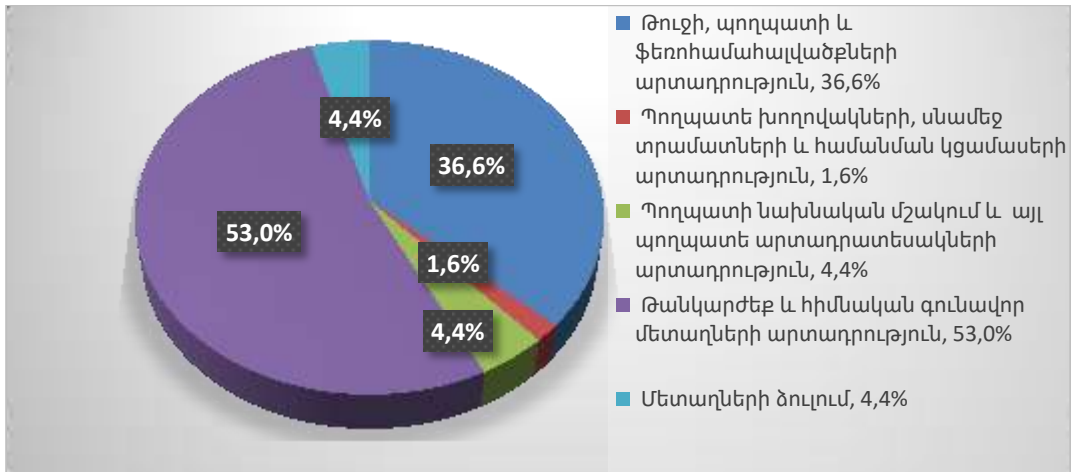
Գծապատկեր 1. ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի ղինամիկան և աճի տեմպերը 2010-2021թթ.¹

Դիտարկող ժամանակահատվածում ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի ծավալները հիմնականում ունեցել են աճի միտում և առանձին տարիներին ընթացիկ գներով արտադրանքի արտադրության ծավալների անկումը պայմանավորված է եղել միջազգային շուկայում մետաղների գների անկմամբ: 2020-2021թթ կտրվածքով 7.3%-ով անկումը պայմանավորված է համաշխարհային շուկայում կորոնավիրուսի համաճարակի հետ պայմանավորված գործընթացներով:

Վերլուծելով մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքի կառուցվածքը բերված դասակարգմամբ, ըստ որի արտադրանքի առյուծի բաժինը ընկնում է «Հիմնային մետաղների արտադրությանը»՝ միջինում 92.0%, իսկ վերջինիս հումքի վրա արտադրվող «Պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրությանը, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից» ընկնում է միջինում 8.0%: Թվերը փաստում են այն մասին, որ երկրում ստացված մետաղները և նրանց համաձուլվածքները արտադրական շղթայի առավել բարձր արտադրողական փուլերում գրեթե չեն օգտագործվում և արտահանվում են որպես հումք՝ չստեղծելով մեծ ավելացված արժեքներ և հետևաբար փոքր մասնաբաժին տնտեսական աճի մեջ և ՀՆԱ-ում:

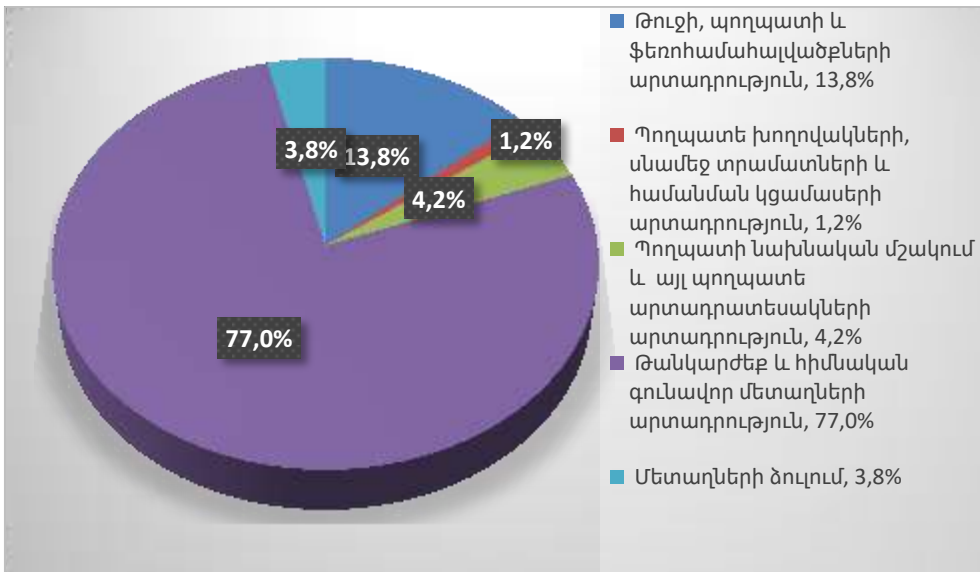
Ներկայացնենք ՀՀ մետալուրգիական արտադրատեսակների կառուցվածքը 2010թ. և 2020 թ-ին (տե՛ս գծ. 2 և 3) և կատարենք կառուցվածքի համեմատական վերլուծություն:

¹ Գապատկերը կառուցվել է նախորդ աղբյուրի և [sv_09_21a_121 \(armstat.am\)](http://armstat.am) տվյալներով:

Գծապատկեր 2. Հիմնային մետաղների արտադրության կառուցվածքը 2010թ.

ՀՀ մետալուրգիական արտադրանքի հիմնական մասնաբաժինը կազմող «Հիմնային մետաղների արտադրության» կառուցվածքում վերջին տասնամյակում բարձրացել է թանկարժեք և հիմնական գունավոր մետաղների մասնաբաժինը՝ 53%-ից մինչև 77%, իսկ թուջի, պողպատի և ֆեռոհամահալվածքների արտադրությունը կրճատվել է՝ 36.3%-ից մինչև 13.8%:

Գծապատկեր 3. Հիմնային մետաղների արտադրության կառուցվածքը 2020թ.

Փոփոխությունը պայմանավորված է դիտարկվող ժամանակահատվածում թանկարժեք և գունավոր մետաղների արտադրանքի ֆիզիկական ծավալների, ինչպես նաև դրանց գների աճով, մասնավորապես պղնձի (տե՛ս գծ. 4) և ոսկու գների աճով. ներկայումս Լոնդոնյան բորսայում ոսկու գինը 1 տրոյական ուն-

ցիայի դիմաց կազմում է 1945.3\$¹: Ըստ միջազգային փորձագետների կանխատեսումների՝ 2024թ-ին ոսկու գինը կկազմի 2038.6\$/ տր. ունցիա²: Հարկ է նկատել, որ ճգնաժամային իրադրություններում ոսկու գինը ունի աճի միտում՝ պայմանավորված երկրների կողմից նրա պահուստների աճով:

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների, 2020թ-ին ՀՆԱ-ն կազմել է 6,181,664.1 մլն. դրամ³, իսկ մետալուրգիական արտադրանքը, ինչպես արդեն նշել ենք, կազմել է 210,487.7 մլն. դրամ, այսինքն մետալուրգիական արդյունաբերության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմել է 3.4%:

Նույն ժամանակահատվածում մետալուրգիական արդյունաբերության մասնաբաժինը արդյունաբերության մակրոտնտեսական ցուցանիշներում ունի հետևյալ պատկերը⁴. ՀՀ-ում արտադրանքի ծավալի ինդեքսը նախորդ տարվա նկատմամբ հիմնային մետաղների արտադրության գծով կազմել է 111.5%, իսկ պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրության, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից՝ 124.8%: Աճի այսպիսի ցուցանիշը բարձր է արդյունաբերության աճի 100.6% արձանագրված ցուցանիշի նկատմամբ: Արդյունաբերական արտադրանքի կառուցվածքում ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների մետալուրգիական արտադրանքը կազմում է 14.9%: Ոլորտում տնտեսվարող սուբյեկտների քանակը հիմնային մետաղների արտադրության գծով 34-ն է, որտեղ աշխատում են 3300 աշխատողներ, իսկ պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրության, բացի մեքենաներից և սարքավորանքից արտադրության գծով 148 տնտեսվարող սուբյեկտներ են, որտեղ զբաղված են 1200 աշխատողներ: Ողջ ճյուղում զբաղվածները կազմում են արդյունաբերության զբաղվածության 4.3%-ը⁵:

ՀՀ մետալուրգիական խոշոր ընկերություններ են՝ ֆերոմոլիբդենի արտադրությամբ զբաղվող «Մաքուր երկաթի գործարան» ԲԲԸ-ն⁶, Հոկտեմբերյանի ֆերոմոլիբդենի գործարանը, այլումինի նրբաթիթեղի արտադրությամբ զբաղվող «Ռուսալ-Արմենալ» հայ-ռուսական ընկերությունը⁷, պողպատյա խողովակներ արտադրող «Մետալ-Գրուպ» ԲԲԸ-ն, Չարենցավանի «Չուլակենտրոնը» և մի շարք այլ ընկերություններ, որոնք որպես խոշոր հարկատուներ վճարում են պետական բյուջեի հարկերի միջինում 2.8-3.6%-ը:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության խոշոր հարկատուները՝ ըստ 2021թ.-ին տվյալների:

¹ Լոնդոնյան բորսա, մետաղների գներ <https://www.lme.com/Metals/Precious/LMEGold#Trading+day+summary>

² Տե՛ս նախորդ աղբյուրը

³ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Ազգային հաշիվների համակարգ www.armstat.am/file/doc/99526988.pdf

⁴ Տե՛ս նախորդ աղբյուրը

⁵ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Արդյունաբերություն, <https://www.armstat.am/file/doc/99526873.pdf>

⁶ Մաքուր երկաթի գործարան» ԲԲԸ, <http://pureironplant.am/am/>

⁷ Ռուսալ Արմենալ այլումինի գործարան, <http://www.rusal.ru/>

2021թ. մետալուրգիական արդյունաբերության ոլորտի խոշոր հարկատուների ցուցակ¹
 հազ.դրամ

Ընկերության անվանումը	Վճարված հարկեր, տուրքեր, վճարներ
«ԳԵՈՊՐՈՄՄԱՅՆԻՆԳ ԳՈՒՂ»	20,839,147
«ՄԱՔՈՒՐ ԵՐԿԱԹԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ»	2,457,368
«ՌՈՒՍԱԼ ԱՐՄԵՆԱԼ»	1,737,094
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊՈՂՊԱՏՅԱ ԽՈՂՈՎԱԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ	1,376,552
«ԶՈՒԼԱԿԵՆՏՐՈՆ»	1,250,115
«ԱՍՓ ՀՈՒՂԻՆԳ»	1,243,328
«ՄԼ ՄԱՅՆԻՆԳ»	1,217,482
«ԱՐՄԵՆԻԱՆ ՄԱՅՆԻՆԳ ՔՈՆԹՐԱՔԹՈՐ»	1,093,752
«ՄԵՏԱԼ ԳՌՈՒՊ»	926,296
«ԱՐՄԵՆԻԱՆ ՄՈՒԻԲԴԵՆ ՓՐՈԴԱՔՇՆ»	810,307
«ՌՈՍԿԱԲԵԼ ԱՐՄԵՆԻԱ»	698,468
«ՄԵՏԱՂ ԿԱՅՄ ՀԻԴՐՈ ՔՈՆՍԹՐԱՔՇՆ»	245,016

Արտահանում և ներմուծում: ՀՀ արտահանման կառուցվածքում առաջին տեղում պղնձի խտանյութն է, որը հանքարդյունաբերական արտադրանք է և հումք է ծառայում մետալուրգիական արդյունաբերության համար: Ալավերդու պղնձաձուլարանը արդեն մի քանի տարի է, որ օբյեկտիվ բնապահպանական և տեխնոլոգիական խնդիրների պատճառով չի աշխատում: Երկրում արտադրված ողջ պղնձի խտանյութը արտահանվում է հիմնականում Բուլղարիա, Չինաստան և Շվեյցարիա:

ՀՀ արտահանման կառուցվածքում ֆերոմոլիբդենը պարբերաբար զբաղեցնում է 2-րդ կամ 3-րդ տեղերը: 2021թ. տվյալներով ՀՀ-ում արտադրվել և համարյա ամբողջությամբ արտահանվել է 7251.3 տոննա ֆերոմոլիբդեն²: Այն արտահանվում է հիմնականում Նիդերլանդներ, Բելգիա և Ռուսաստան: Ոսկու Դորե համաձուլվածքը արտահանվում է Շվեյցարիա: ՀՀ արտահանման կեսից ավելին կազմում է լեռնամետալուրգիական արտադրանքը, իսկ ներմուծման մասով միջինում 28.0 տոկոս (տե՛ս աղ. 2): Ինչպես տեսնում ենք, արտահանման մեջ ամենամեծ հոդվածը հանքանյութերն են՝ 32.5%, որը ցույց է տալիս ոլորտի արտահանման հումքային ուղղվածությունը: Վերջնարդյունքների ստացումը բարձր ավելացված արժեքներով կփոխի արտահանման կառուցվածքը և տնտեսության մակրո և միկրո ցուցանիշների մակարդակը:

¹ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտե, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTILlists>

² ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Արդյունաբերություն, https://www.armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf

ՀՀ մետալուրգիական և հանքագործական արտադրանքի արտահանման և ներմուծման կառուցվածքը¹

(վն. ԱՄՆ դոլար)

Հ/հ	Մաքանքի անվանումը	ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄ				ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ			
		2020թ.	%-ը	2021թ	%-ը	2020թ	%-ը	2021թ	%-ը
1.	Հանքանյութեր	817.5	32.3	973.1	32.5	737.2	16.1	935.7	17.5
2.	Թանկ. քարեր, մետաղներ	368.4	14.6	323.5	10.8	143.4	3.1	247.6	4.6
3.	Մետաղներ և արտադրանք	229.0	9.1	364.2	12.2	361.0	7.9	391.4	7.3
ԸՆԴԱՄԵՆԸ		2,528	56.0	2,990	55.5	4,569	27.1	5,353	29.4

Զուլված պղնձի արտադրության ծրագիր: Արտադրության և արտահանման կառուցվածքում հումքի փոխարեն վերջնարդյունք ստանալու երկրի ծրագրերից մեկը զուլված կաթոդային պղնձի ստացումն է Սյունիքի կամ Լոռու մարզերում: ՀՀ կառավարությունը և ոլորտը կարգավորող կառույցներն ու ինստիտուտները աշխատում են Հայաստանում տարեկան մոտ 100.000 տոննա զուլված կաթոդային պղնձի արտադրություն կազմակերպելու ծրագրի շուրջ, որն ունի ներդրումային գրավչություն (չինացի ներդրողները հետքերը ված են այս նախագծով) և իրականացման ռեսուրսային հնարավորություններ: Տեխնոլոգիական ելակետային հաշվարկներով նման հզորությամբ պղնձաձուլարանի տեղական 24%-ոց պղնձի խտանյութի հումքով աշխատելու դեպքում միջին հաշվով անհրաժեշտ է մոտ 430.0 հազ. տոննա պղնձի խտանյութ: Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ում պղնձի խտանյութի արտադրության ծավալները 2018թ.-ին կազմել է 317.4 հազ. տոննա, 2019-ին՝ 400.0 հազ. տոննա, 2020թ.-ին՝ 375.6 հազ. տոննա², ապա նշված հզորությամբ պղնձաձուլարանի հայրենական հումքով ապահովվածությունը բավարար է երկրում պղնձի հաստատված պաշարների և արդյունահանման առկա տեմպերի պարագայում: Ծրագրի իրականացման թույլտվություն անհրաժեշտ է տրամադրել այն ներդրողներին, որոնք կպարտավորվեն կիրառել ժամանակակից նվազ թափոնային տեխնոլոգիաներ և կառաջնորդվեն կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով: Սակայն հարկ է նշել այն հանգամանքը, որ ինչպես վկայում է միջազգային փորձը, մաքուր պղնձի ձուլումը պակաս եկամտաբեր է՝ պայմանավորված անհրաժեշտ մեծ կապիտալ ներդրումներով, բնապահպանական վերահսկողությամբ, արտոնագրման անհրաժեշտությամբ, որպեսզի մաքուր պղինձը ճանաչվի միջազգային բորսաներում և այլն:

ՀՀ-ում պղնձաձուլարանի էկոլոգիապես անվտանգ շահագործման հիմնական խնդիրներից մեկը պայմանավորված է պղնձի ստացման տեխնոլոգիայով: Պղինձ պարունակող հումքի մշակման համար կիրառում են պիրոմետալուրգիական և հիդրոմետալուրգիական պրոցեսներ: Պղնձի համաշխարհային ար-

¹ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտե, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTILists>

² ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Արդյունաբերություն, <https://www.armstat.am/file/doc/99526873.pdf>

տաղրության մոտավորապես 85%-ը բաժին է ընկնում պիրոմետալուրգիական պրոցեսներին: Պղնձի ստացման տեխնոլոգիայի ընտրությունը կախված է մշակվող հումքի միներալոգիական կազմությունից, հիմնական բաղադրիչի՝ պղնձի պարունակությունից, ինչպես նաև ուղեկից այլ օգտակար տարրերի, այդ թվում՝ ոսկու և արծաթի կոնցենտրացիաներից¹: Հայաստանի դեպքում առավել կիրառելի է պիրոմետալուրգիական եղանակը, որի դեպքում պղնձի ստացման տեխնոլոգիական վերջնարդյունքներից մեկը ծծմբական թթուն է. 1 տոննա կաթոդային պղինձ ստանալու դեպքում առաջանում է մոտավորապես 4 տոննա ծծմբական թթու: Եթե հաշվենք 100 հազ. տոննա գտված կաթոդային պղնձի արտադրության դեպքում, ապա կստանանք տարեկան 400 հազ. տոննա ծծմբական թթու: Այսպիսի քանակությամբ առաջացած ծծմբական թթվի հետագա պահպանությունը, տեղափոխումը, իրացումը լուրջ էկոլոգիական, տրանսպորտային լոգիստիկ և մարքեթինգային խնդիր է և առայժմ վերջնական լուծում չի գտել: Խնդիրը կայանում է հետևյալում.

✓ Հայրենական շուկայում ծծմբական թթվի այդչափ պահանջարկ չկա: Այն օգտագործվում է հենց մետալուրգիայում, քիմիական արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և այլ ճյուղերում: Հարկ է առանձնացնել հայ գիտնականների կողմից առաջակված այն մեթոդը, որի դեպքում Արարատյան դաշտավայրի աղակալած հողերը մշակում են ծծմբական թթվի նոսրացրած լուծույթով որպես աղակալման դեմ պայքարի արդյունավետ միջոց: Մակայն բոլոր ուղղություններով թթվի կիրառությունը շատ անգամ փոքր է ներկայացված ծավալից: ՀՀ-ում քիմիական արդյունաբերության ոլորտի զարգացումը կարող է նպաստել խնդրի լուծմանը:

✓ Ծծմբական թթուն կարելի է տեղափոխել միայն հատուկ տարաներում՝ երկաթուղով: Հայաստանի շրջափակման պայմաններում դա հնարավոր է Վրաստանի սահմանով, սակայն վերջինս էկոլոգիական նկատառումներով ներկայումս արգելում է նման ծառայության մատուցումը իր երկաթուղով: Իրանի հետ և այլընտրանքային այլ երկաթուղային ուղիների կառուցումը կարող է լուծել տրանսպորտային լոգիստիկ խնդիրը:

✓ Ծծմբական թթվի իրացման հնարավոր շուկաները, որոնք հարևան երկրներն են, դեռևս ունեն մարքեթինգային և այլ բնույթի խնդիրներ:

Այս հիմնախնդիրը լուծելու դեպքում իրատեսական է վերականգնել Հայաստանի երբեմնի դերը որպես Անդրկովկասի գտված կաթոդային պղինձ և իր շարունակականության մեջ պղնձից արտադրվող մետալուրգիական արտադրատեսակներ արտադրող հիմնական երկիր՝ ներկայումս արտահանման ամենամեծ հողվածով պղնձի խտանյութի փոխարեն: Տեխնոլոգիական և լոգիստիկ խնդիրների լուծումը ժամանակակից նվազաթափոն տեխնոլոգիաներով կարող է կյանքի կոչել նշված ծրագիրը կայուն զարգացման սկզբունքներով,

¹ Գունավոր մետաղների մետալուրգիա: Դասագիրք/Լ. Ե. Սարգսյան, Ա. Մ. Հովհաննիսյան: ՀԱՊՀ - Եր. : Ճարտարագետ, 2018. - էջ 19-20:

այսինքն՝ էկոլոգիական գործոնի առաջնային ապահովման պայմաններում տնտեսական և սոցիալական կայուն զարգացման ապահովում:

Պղնձի ներկա բարձր գնի միտումը (տե՛ս գծ. 4) պահպանվելու դեպքում էկոլոգիապես մաքուր, բարձրարժեք տեխնոլոգիաների ներդրման պահանջը պետության կողմից չի նվազեցնի ծրագրի ներդրումային գրավչությունը և կապահովի կայուն զարգացման բնապահպանական բաղադրիչի իրացումը:

Գծապատկեր 4. Պղնձի գնի դինամիկան Լոնդոնյան բորսայում 2005-2022թթ¹

Ծրագրի իրացման դեպքում մուլտիպլիկատորի էֆեկտով կբազմապատկվեն մակրո և միկրո ցուցանիշները և ընդերքի իրական սեփականատերերը եկամուտների վերաբաշխման միջոցով կբարձրացնեն առաջին հերթին առաջնային պահանջմունքների բավարարման մակարդակը և այդպիսով կայուն զարգացման հիմնարար դրույթների իրականացման հնարավորությունը: Այլ հավասար պայմանների դեպքում 100.0 հազ. տ տարեկան արտադրողականության պարագայում պղնձի ներկայիս գնի (10252\$/տ) հաշվարկներով մետալուրգիական արդյունաբերության արտադրանքը կաճի 1մլրդ 25մլն \$-ով և ՀՆԱ-ում միայն պղնձի ոլորտի մասնաբաժինը կհասնի մոտ 8.1%-ի, որն ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է ողջ մետալուրգիական արտադրանքի ներկայիս մասնաբաժինը:

Գիտական նորույթ: Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հիմնավորվել են ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման ժամանակակից խնդիրները և դրանց լուծման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացման հայեցակարգի շրջանակներում:

Եզրակացություն: Հայաստանի Հանրապետության մետալուրգիական արդյունաբերությունը երկրի տնտեսության առաջատար և երկարաժամկետ իրատեսական զարգացում ապահովող ոլորտ է, որը պայմանավորված է հանքահումքային հարուստ ներուժով, միջազգային շուկայում բարձր և աճող պահան-

¹ Общероссийский журнал «МЕТАЛЛЫ и ЦЕНЫ», LME (Лондонская Биржа Металлов) <http://metal4u.ru/lme/>

ջարկ ունեցող արտադրանքով, սակայն ներկայումս մետաղների ստացման ավարտուն շրջափուլերի և մետալուրգիական ավելի բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքների բացակայությունը երկիրը զրկում է մակրո և միկրո մակարդակներում տնտեսական ու սոցիալական զարգացման պոտենցիալ աճից: Մետալուրգիական արդյունաբերությունը շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցություն ունեցող ճյուղերից է: Նրա երկարաժամկետ ու արդյունավետ զարգացումը անհրաժեշտ է ապահովել միայն կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով, այսինքն՝ կայուն զարգացման տնտեսական, էկոլոգիական և սոցիալական բաղադրիչների համահունչ, փոխլրացնող և համալիր զարգացմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ավագյան Հ.Ս., Լեռնահանքային և մետալուրգիական արդյունաբերությունների զարգացման ուղղություններն ու հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2011.-326 էջ:
2. Ավագյան Հ.Ս., ՀՀ Լեռնահանքային արդյունաբերության հանքահարստացման թափոնների և դրանց էկոլոգիական հետևանքների գնահատումը: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2013.-272 էջ:
3. Ավագյան Հ.Ս., Հայաստանի հանքահումքային ռեսուրսները: Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հր., 2004.-432 էջ:
4. Աղաբալյան Յու. Մ., Հայաստանում երկաթահանքային և սև մետալուրգիայի արդյունաբերության ստեղծման տնտեսական և մեթոդական հետազոտումը: ՀՊՃՀ-Եր.; Ճարտարագետ, 1991թ.:
5. Գունավոր մետաղների մետալուրգիա: Դասագիրք /Լ.Ե.Սարգսյան, Ա.Մ.Հովհաննիսյան: ՀԱՊՀ -Եր: Ճարտարագետ, 2018.-300էջ:
6. Մկրտչյան Ս.Ա., Տնտեսական աճ, կայուն զարգացում; /Հիմնախնդիրներ և լուծման ուղիներ (ՀՀ Լեռնամետալուրգիական արդյունաբերության օրինակով)/ ՀՊՃՀ-Եր.: 2013-134էջ:
7. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Արդյունաբերություն, <https://www.armstat.am/file/doc/99526873.pdf>, https://www.armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf
8. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Տվյալների բազա, https://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank_3%20Industry,%200Construction,%20trade%20and%20services_32%20Industry/IC-in-a.px/?rxid=10fe690f-50e8-4832-97d3-88cff599400a
9. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Ազգային հաշիվների համակարգ, www.armstat.am/file/doc/99526988.pdf
10. ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողով, Հանքարդյունաբերության ոլորտում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքները, http://competition.am/uploads/resources/study_mining.pdf
11. ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտե, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTILists>

12. Լոնդոնյան բորսա, Մետաղների գներ, <https://www.lme.com/Metals/Precious/LME-Gold#Trading+day+summary>
13. «Մաքուր երկաթի գործարան» ԲԲԸ, <http://pureironplant.am/am/>
14. Ռուսալ Արմենալ ալյումինի գործարան, <http://www.rusal.ru/>
15. Общероссийский журнал «МЕТАЛЛЫ и ЦЕНЫ», LME (Лондонская Биржа Металлов), <http://metal4u.ru/lme/>
16. Metaljournal, Политехнический журнал, Металлургия: <https://www.metaljournal.com.ua/metallurgy-3/>

References

1. Avagyan H.S., Ler'nahanqayin & metalowrgiakan ardyownaberowt'yownneri zargacman owghghowt'yownnern ow her'ankarnery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm: Er.: HH GAA «Gitowt'yown» hr., 2011.-326 e'j:
2. Avagyan H.S., HH ler'nahanqayin ardyownaberowt'yan hanqaharstacman t'ap'onneri & dranc e'kologiakan het&anqneri gnahatowmy': Er.: HH GAA «Gitowt'yown» hr., 2013.-272 e'j:
3. Avagyan H.S., Hayastani hanqahowmqayin r'esowrsnery': Er.: HH GAA «Gitowt'yown» hr., 2004.-432 e'j:
4. Aghabalyan Yow. M., Hayastanowm erkat'ahanqayin & s& metalowrgiayi ardyownaberowt'yan steghc'man tntesakan & met'odakan hetazotowmy': НРТwH-Er.; Twartarget, 1991t':.
5. Gownavor metaghneri metalowrgia: Dasagirq /L. E. Sargsyan, A. M. Hovhanisyan: HAPH -Er. : Twartarget, 2018. -300e'j:
6. Mkrtchyan S.A., Tntesakan atw, kayown zargacowm; /Himnaxndirner & lowc'man owghiner (HH ler'nametalowrgiakan ardyownaberowt'yan o'rinakov)/ НРТwH-Er.: 2013-134e'j:
7. HH vitwakagrakan komite, Ardyownaberowt'yown, <https://www.armstat.am/file/doc/99526873.pdf>, https://www.armstat.am/file/article/sv_12_21a_121.pdf
8. HH vitwakagrakan komite, Tvyalneri baza, https://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank__3%20Industry,%20Construction,%20trade%20and%20services__32%20Industry/IC-in-a.px/?rxid=10fe690f-50e8-4832-97d3-88cff599400a
9. HH vitwakagrakan komite, Azgayin hashivneri hamakarg, www.armstat.am/file/doc/99526988.pdf
10. HH tntesakan mrcakcowt'yan pashtpanowt'yan petakan hand'najhohgov, Hanqardayownaberowt'yan olortowm irakanacvac' owsowmnasirowt'yan ardyownqneri', http://competition.am/uploads/resources/study_mining.pdf
11. HH petakan ekamowtneri komite, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTILists>
12. Londonyan borsa, Metaghneri gner, <https://www.lme.com/Metals/Precious/LME-Gold#Trading+day+summary>

13. «Maqowr erkat'i gorc'aran» BBY', <http://pureironplant.am/am/>
14. R'owsal Armenal alyowmini gorc'aran, <http://www.rusal.ru/>
15. Obshherossijskij zhurnal «METALLY i CENY», LME (Londonskaja Birzha Metallov), <http://metal4u.ru/lme/>
16. Metaljournal, Politehnicheskij zhurnal, Metallurgija: <https://www.metaljournal.com.ua/metallurgy-3/>

ՀՀ ՄԵՏԱԼՈՒՐԳԻԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Սասուն Մյասնիկի Բախշյան

Համառոտագիր:

Արդիականություն: Մետաղների արտադրությունը շարունակում է մնալ համաշխարհային տնտեսական աճն ապահովող գերակա ոլորտներից մեկը: ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերությունը ներկայումս գտնվում է իր հնարավորությունների զարգացման ցածր մակարդակում և տիրապետելով մետաղական հանքարդյունաբերության հարուստ տեղական ներուժի, ունի զարգացման իրական հնարավորություններ: Մետալուրգիայի զարգացումը իրատեսական է կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներին համապատասխան:

Նպատակը: Կատարված ուսումնասիրությունը նպատակ ունի հիմնավորել ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման ժամանակակից խնդիրները և դրանց լուծման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացման հայեցակարգի շրջանակներում:

Խնդիրները: Լուծվել են հետևյալ խնդիրները. ՀՀ տնտեսության մեջ մետալուրգիական արդյունաբերության նշանակության, տեղի, դերի, մակրո և միկրո մակարդակներով ազդեցության փաստացի ուսումնասիրություն, ոլորտում առկա խնդիրների և դրանց կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով լուծման անհրաժեշտության հիմնավորում:

Մեթոդաբանություն: Վերլուծությունն իրականացվել է վիճակագրական համեմատական վերլուծության, անալիզի և սինթեզի, կանխատեսումների, մոդելավորման, տրամաբանական մտահանգման և այլ մեթոդներով:

Վերլուծություն: Նշված նպատակին հասնելու համար իրականացվել է ՀՀ տնտեսության վրա մետալուրգիական արդյունաբերության մակրո և միկրո մակարդակներով ազդեցության փաստացի ուսումնասիրություն վերջին տարիների կտրվածքով, բացահայտվել են ճյուղում առկա խնդիրները և հիմնավորվել է դրանց լուծման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացման դրույթներով:

Գիտական նորույթը: Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հիմնավորվել են ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացման ժամանակակից խնդիրները և դրանց լուծման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացման հայեցակարգի շրջանակներում:

Եզրակացություն: ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերությունը երկրի տնտեսության առաջատար և երկարաժամկետ իրատեսական զարգացում ապահովող ոլորտ է, որը պայմանավորված է հանքահումքային հարուստ ներուժով, միջազգային շուկայում բարձր և աճող պահանջարկ ունեցող արտադրանքով, սակայն ներկայումս մետաղների ստացման ավարտուն շրջափուլերի և մետալուրգիական ավելի բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքների բացակայությունը երկիրը զրկում է մակրո և միկրո մակարդակներում տնտեսական ու սոցիալական զարգացման պոտենցիալ աճից: Մետալուրգիական արդյունաբերությունը շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցություն ունեցող ճյուղերից է: Նրա երկարաժամկետ ու արդյունավետ զարգացումը անհրաժեշտ է ապահովել միայն կայուն զարգացման հայեցակարգի դրույթներով, այսինքն՝ կայուն զարգացման տնտեսական, էկոլոգիական և սոցիալական բաղադրիչների համահունչ, փոխլրացնող և համալիր զարգացմամբ:

Գիրառման հնարավորությունը: Ստացված արդյունքներն ունեն կիրառական նշանակություն և կարող են օգտակար լինել մետալուրգիական արդյունաբերության կայուն զարգացման քաղաքականության ու ծրագրերի մշակման համար՝ մակրո և միկրո մակարդակներում:

Բանալի բառեր՝ մետալուրգիական արդյունաբերություն, կայուն զարգացում, մետաղներ, կոմպոզիտային նյութեր, մետաղների գներ, արտադրության կառուցվածք, մետաղների արտադրության լրիվ շրջափուլ, մետալուրգիական արտադրանքի շուկա, կանխատեսում:

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РА

Сасун Мясникович Бахшян

Аннотация:

Актуальность статьи. Производство металлов остается одной из приоритетных областей, обеспечивающих экономический рост. Metallургическая промышленность Республики Армения в настоящее время находится на низком уровне развития своих возможностей и, обладая богатым местным потенциалом добычи металлов, имеет реальные возможности для развития. Развитие металлургии реально согласно положениям концепции устойчивого развития.

Цель. Целью исследования является обоснование актуальных проблем развития металлургической промышленности РА и необходимость их решения в рамках концепции устойчивого развития.

Задачи. Решены следующие задачи: фактическое исследование значения, места, роли, влияния металлургической промышленности на макро- микроуровне в экономике РА, обоснование существующих проблем в этой области и необходимость их решения в рамках концепции устойчивого развития.

Методология. Исследование проводилось методами статистического сравнительного анализа, анализа-синтеза, прогнозирования, моделирования, логического рассуждения и другими методами.

Анализ. Для достижения поставленной цели было проведено фактическое исследование влияния металлургической промышленности на макро- и микроуровнях на экономику Армении за последние годы, выявлены проблемы в отрасли и обоснована необходимость их решения положениями устойчивого развития.

Научная новизна. В результате исследований, проведенных в статье, обоснованы современные проблемы развития металлургической промышленности РА и необходимость их решения в рамках концепции устойчивого развития.

Выводы. Металлургическая промышленность РА является одной из ведущих отраслей, обеспечивающих долгосрочное реальное развитие экономики страны, что обусловлено ее богатым минерально-сырьевым потенциалом, продукцией с быстрорастущим спросом на международном рынке, однако отсутствие завершенных циклов производства металлов и более высокотехнологичных металлургических продуктов лишает страну потенциального экономического и социального развития на макро- и микроуровнях. Металлургическая промышленность является одной из отраслей, оказывающих негативное воздействие на окружающую среду. Ее долгосрочное и эффективное развитие должно быть обеспечено только положениями концепции устойчивого развития, т.е. с гармоничным, взаимодополняющим и комплексным развитием экономической, экологической и социальной составляющих устойчивого развития.

Возможности применения. Полученные результаты имеют практическое значение, могут быть полезны для разработки политики и программ устойчивого развития металлургической отрасли на макро- и микроуровне.

Ключевые слова: металлургическая промышленность, устойчивое развитие, металлы, композиционные материалы, цены на металлы, структура производства, завершённый цикл производства металла, рынок металлургической продукции, прогнозирование.

PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF RA

Sasun Myasnik Bakhshyan

Abstract.

The relevance of the article. Metal production keeps remaining one of the key providers of global economic growth. The RA metallurgical industry is currently at a low-level development of its potentiality but has real opportunities for development considering its rich local potential in the metal mining industry. The development of metallurgy is realistic in accordance with the provisions of the concept of sustainable development.

Purpose. The purpose of the study is to justify the current problem of development of metallurgical solutions RA and the necessity of their solution within the framework of concepts of sustainable development.

Tasks. The following tasks have been solved: an actual study of the significance, place, role, influence of the metallurgical industry at the macro-micro level in the economy of the Republic of Armenia, justification of existing problems in this area and the need to solve them within the framework of the concept of sustainable development.

Methodology. In the study method, statistical comparative analysis, analysis-synthesis, forecasting, modeling, logical reasoning and other methods were conducted.

Analysis. In order to achieve this goal, an actual study of the impact of the metallurgical industry at the macro and micro levels in the Armenian economy in recent years was conducted, problems in the industry were identified and the need for their solution was justified by the provisions of sustainable development.

Scientific novelty. In the result are the findings, implemented in the article, justified by the modern problems of development of metallurgical solutions RA and the necessity of their solutions within the framework of the concepts of sustainable development.

Conclusions. The metallurgical industry of the Republic of Armenia is one of the leading industries that ensures the long-term real development of the country's economy, which is due to its rich mineral and raw material potential, products with a rapidly growing demand on the international market, however, the lack of completed metal production cycles and more high-tech metallurgical products deprives the country of potential economic and social development at the macro and micro levels.

The metallurgical industry is one of the industries that have a negative impact on the environment; its long-term and effective development should be ensured only by the provisions of the concept of sustainable development, i.e. with harmonious, complementary and integrated development of the economic, environmental and social components of sustainable development.

Possibilities of application. The results obtained are of practical importance and can be useful for developing policies and programs for the sustainable development of the metallurgical industry at macro and micro levels.

Keywords: metallurgical industry, sustainable development, metals, composite materials, metal prices, production structure, full cycle of metal production, metallurgical product market, forecasting.

3. ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԱՄԱԹՎԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹՎԱՅԻՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ՝

Սվետլանա Արկադիի Դալլաքյան Սարգիս Հարությունի Սարգսյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 31.03.2022թ., գրայնստման ուղարկվել է՝ 31.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Համաշխարհային զարգացման ժամանակակից փուլը բնութագրվում է նոր՝ ինովացիոն տիպի տնտեսությունների ձևավորմամբ, որտեղ գիտելիքի հատվածն ունի որոշիչ դեր, իսկ գիտելիքի արտադրությունը տնտեսական աճի կարևորագույն աղբյուր է: Ինովացիոն տնտեսություններին բնորոշ են մի շարք հիմնարար հատկանիշներ: Մասնավորապես, տնտեսությունը համարվում է այդպիսին, եթե հասարակության մեջ տեղի են ունենում հետևյալ գործընթացները. կարևորվում է գիտելիքների առանձնահատուկ դերը, իրականացվում է կառավարման և արտադրության բոլոր ոլորտների և ճյուղերի ավտոմատացում և համակարգչայնացում, թվայնացում, որի արդյունքում ապահովվում է ազգային տեղեկատվական ռեսուրսների ստեղծումն այն ծավալով, որն անհրաժեշտ է անընդհատ աճող գիտատեխնիկական առաջընթացի ապահովման համար²: Նորարարական տնտեսության նոր տեսակն առանձնանում է արտադրության և հարաբերությունների համակարգում թվային տեխնոլոգիաների, գիտական նվաճումների, աշխատանքի բաժանման, համագործակցության և գլոբալիզացիայի կիրառմամբ: Տնտեսության թվայնացումը գիտատեխնիկական առաջընթացի զարգացման ժամանակակից փուլն է և մրցունակության ու տնտեսական աճի արդիական շարժիչ ուժը:

Հետազոտության արդիականությունը: Արդիականության հիմնավորումը անհրաժեշտ է սկսել նրանից, որ նորարարական տնտեսությունը պետք է դիտարկել որպես նորարարական գիտության և բարձր տեխնոլոգիաների ինտեգրման վրա հիմնված տնտեսական համակարգ: Իսկ թվայնացումը, որը նորարարական տնտեսության բաղկացուցիչ մասն է, դառնում է համաշխարհային տնտեսության զարգացման հիմնարար միտում՝ փոխելով դրա կառուցվածքը և տեղափոխելով այն նոր որակական վիճակի, երբ թվային տեխնոլոգիաները

¹ Հետազոտությունը կատարվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսավորմամբ «21T-5B234» ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում

² Даллакян С. А. «Инновационная экономика РА: перспективы, возможности, тенденции» Монография.- Ер.: Институт экономики им. М. Котаяна НАН РА, 2022.- стр 174

գերիշխում են տնտեսության և հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում: Տնտեսական աճն էլ ավելի է հիմնվում տեխնոլոգիաների և գիտելիքի վրա՝ դրանք դարձնելով հիմնական արտադրող ուժ: Տնտեսական աճի տեմպերի վրա տնտեսության տարբեր ոլորտներում նորարարությունների համատարած ներդրման ազդեցության մասին պատկերացում կարելի է կազմել՝ վերլուծելով դրանց յուրահատկություններն ու առանձնահատկությունները տարբեր ժամանակաշրջաններում: Տնտեսության թվայնացման գործընթացից անմասն չի կարող մնալ նաև Հայաստանը, որի մասին է վկայում նաև այն, որ ՀՀ կառավարությունն իր ծրագրերում մեծ տեղ է տալիս բարձր տեխնոլոգիաներին և թվայնացման գործընթացներին: Դրա մասին է վկայում ՀՀ կառավարության 2019թ. ծրագրի 7-րդ բաժնի «Բարձր տեխնոլոգիաները, թվայնացումը և ռազմարդյունաբերությունը» բաժնի 7.2 ենթաբաժինը՝ «Կապ և թվայնացում», ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2021-2026 թթ. ծրագրի 2.3 «բարձր տեխնոլոգիաներ» ենթաբաժնում ներառված «թվայնացում» ենթահարցը, որտեղ ներկայացվում է, որ թվային արդիական միջավայրի ստեղծումը Հայաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունի:

Հողվածի նպատակն է պարզաբանել թվայնացման առանձնահատկությունները ինովացիոն տնտեսության համատեքստում և վերլուծել ՀՀ թվային տնտեսությունը բնութագրող համաթվեր և ենթահամաթվեր, որի հիման վրա ներկայացնել ՀՀ տնտեսության թվայնացման գործընթացները:

Ներկայացված նպատակների իրագործման համար առաջ ենք քաշել հետևյալ **խնդիրները**.

- ներկայացնել «թվային տնտեսության» եզրույթի տարբեր մեկնաբանումներ,
- վերլուծել թվային տնտեսությունը բնութագրող համաթվեր և ենթահամաթվեր,
- պարզաբանել Հայաստանի տնտեսության թվայնացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը,
- սահմանել թվային տնտեսության նպատակները,
- մշակել ՀՀ տնտեսության թվային օրակարգի մոտեցում:

Գրականության ակնարկ: Առաջիններից մեկն, ով օգտագործեց «թվային տնտեսություն» եզրույթը, Դ. Թափսկոտն էր իր «The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence» աշխատությունում: Ի սկզբանե թվային տնտեսությունն ասելով՝ ենթադրվում էր «ցանցային ինտելեկտի դարաշրջանի տնտեսություն», որը հիմնված է «թվային ձևաչափով ցանկացած տեսակի տեղեկատվության հիման վրա ... որը փոխանցվում է ցանցային տեխնոլոգիաների միջոցով»¹: «Թվային տնտեսություն» եզրույթը կիրառվել է համեմատաբար վերջերս՝ 1995 թվականին, Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտի (ՄՏԻ) հայտնի ամերիկացի գիտնական Ն. Նեգրոպոնտեի կողմից՝ կապված տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների (ՏՀՏ) ինտենսիվ զարգացման, երկրորդ սերնդի ինֆորմատիկացիայի սկզբի հետ²: Ըստ The Boston

¹ Tapscott D. (2015) The Digital Economy, Anniversary Edition: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, P. 16

² Negroponte, N. Being Digital / N. Negroponte.— NY: Knopf, 1995.— p. 214

Consulting Group-ի փորձագետների՝ «որոշ երկրների համար թվային տնտեսությունը թվային էկոհամակարգի էվոլյուցիոն զարգացման տրամաբանական շարունակությունն է և հենց այն «ստեղծագործական տնտեսությունը», «նոր տնտեսությունը» լիարժեք իրացնելու հնարավորությունն է՝ փոխկապակցման համակարգը, որտեղ առցանց և առերես սահմանը դառնում է պայմանական, իսկ պետության, բիզնեսի և քաղաքացիների ներգրավվածության մակարդակը հասնում է 100%-ի: Սա մոտ ապագա է առաջատար երկրների համար: Զարգացող երկրների համար թվայնացումը հնարավորություն է ընձեռում պահպանել իրական մրցունակությունը, ինչպես նաև կայունությունը երկարաժամկետ հեռանկարում»¹: Ըստ ՏՀԶԿ փորձագետների «Թվային տնտեսությունը տեղեկատվության և հաղորդակցության ոլորտում նոր ընդհանուր նշանակության տեխնոլոգիաների վերափոխման ազդեցությունների արդյունք է»²: Մ.Լ. Կալուժսկիի սահմանման համաձայն՝ «թվային տնտեսությունը տնտեսական գործունեության հաղորդակցման միջավայր է ինտերնետ ցանցում, ինչպես նաև դրա իրականացման ձևերը, մեթոդները, գործիքներն ու արդյունքները»³: Մի շարք հետազոտությունների հեղինակներ թվային տնտեսությունը սահմանում են որպես սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների համակարգը փոխակերպող տեխնոլոգիաների ամբողջություն⁴: Մի քանի գիտնականներ թվային տնտեսությունը նույնացնում են որպես տնտեսության նորարարական աճը խթանող բարձր տեխնոլոգիական տարրերի համակարգ⁵: Ըստ Ա. Ուրմացիի «թվային տնտեսությունը» եզրույթի մեկնաբանումը ունի երկու մոտեցում. ըստ առաջին դասական մոտեցանքի՝ թվային տնտեսությունը թվային տեխնոլոգիաների վրա հիմնված տնտեսություն է, որոնք բնութագրում են բացառապես էլեկտրոնային ապրանքների և ծառայությունների ոլորտը՝ հեռաբժշկությունը, հեռավար ուսուցումը, մեդիա կոնտենտի վաճառքը և այլն: Երկրորդ մոտեցումն ընդլայնված է՝ թվային տնտեսությունը իրենից ենթադրում է թվային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ տնտեսական արտադրությունն է⁶:

Մեր կարծիքով թվային տնտեսությունն իրենից ներկայացնում է բարդ և բավականին տարրողունակ հասկացություն, որի զարգացումը հիմնված է գծապատկեր 1-ում ներկայացված առանցքային բաղադրիչների վրա:

¹ Вайбур Я.Д., Перапечка С. Казахстан на пути к цифровой экономике , BCG REVIEW. Обзорение. Июнь 2017. Специальный выпуск: Казахстан // The Boston Consulting Group. https://web-assets.bcg.com/img-src/BCG%20Kazakhstan%20Review%20June_tcm9-247797.pdf Дата доступа: 18.03.2022.

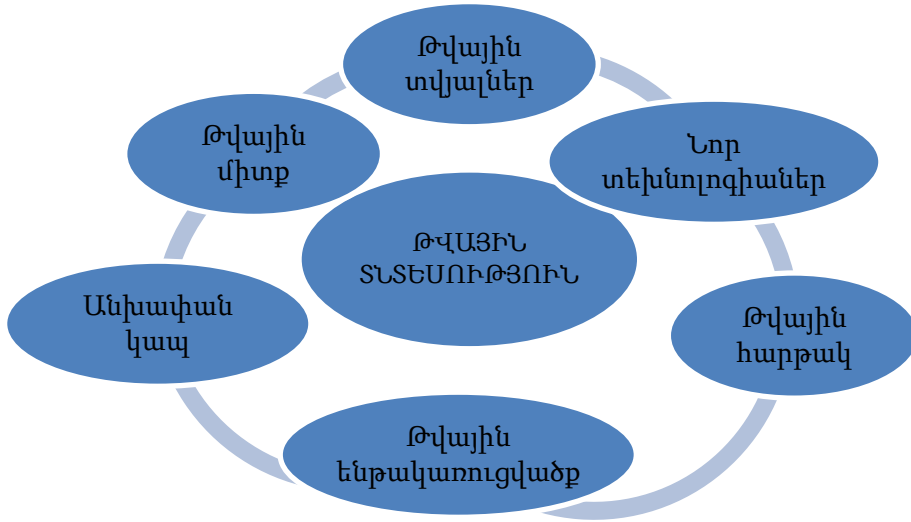
² OECD Digital Economy Outlook 2015, 2016, 2017 // OECD Publishing, Paris.

³ Калужский, М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский.— М.: Директ-Медиа, 2014. стр 75

⁴ Бабкин А.В. Цифровая трансформация экономики и промышленности: сборник трудов научно-практической конференции с зарубежным участием. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2019. – 780 с

⁵ Akatkin Y., Karpov O., Konyavsky V., Yasinovskaya E. Digital economy: Conceptual architecture of a digital economic sector ecosystem // Business Informatics. – 2017. – № 4. – p. 17–28.

⁶ Ковалев М.М. , Головенчи Г.Г., Цифровая экономика — шанс для Беларуси. МОНОГРАФИЯ / Минск Издательский центр БГУ, 2018, стр 24

Գծապատկեր 1. Թվային տնտեսության հիմնական բաղադրիչները¹

Մեթոդաբանություն Ներկա պահին առկա են մի շարք մեթոդներ, որոնց հիման վրա ուսումնասիրվում են թվային տնտեսության զարգացումը՝ հիմնված միջազգային համաթվերի և ենթահամաթվերի վրա: Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի՝

1. գործիքներ՝ մշակված թվային տնտեսության զարգացման հատուկ ցուցանիշների չափման համար,
2. վարկանիշներ՝ հիմնված են ամբողջությամբ կամ մասամբ վիճակագրական տվյալների վրա, որոնք ունեն տեխնիկական բնույթ,
3. վարկանիշներ, որոնք օգտագործում են խառը մոտեցում, այսինքն՝ համադրվում են վիճակագրական տվյալները գնահատական տվող ցուցանիշների հետ:

Մեր հետազոտության համար օգտագործել ենք վերը նշված երեք մեթոդական մոտեցումներն էլ: Հետազոտության համար տեսական, մեթոդաբանական ու տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան հեղինակների աշխատություններն ու վերլուծությունները, տարբեր հեղինակների գիտական հոդվածներն ու միջազգային գիտաժողովների նյութերը, միջազգային կազմակերպությունների հետազոտությունները: Կիրառվել են ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական վերլուծության, պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման մեթոդներ: Տեղեկատվական հիմքը Համաշխարհային բանկն է, արժույթի միջազգային ֆոնդը և ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայքը:

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ներկայացված մեկնաբանությունները

Վերլուծություն: Գծապատկեր 1-ում ներկայացված թվային տնտեսության հիմնական բաղադրիչներից էլնելով կարող ենք սահմանել թվային տնտեսության հիմնական նպատակները՝

- հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում թվային փոխակերպումների հաշվին տնտեսության, ձեռնարկատիրական կառույցների և քաղաքացիների մրցունակության բարձրացում,
- քաղաքացիների և ձեռնարկատիրական կառույցների աճող ներգրավվածությունը թվային տարածքում աշխատելու համար,
- թվային տարածքում սուբյեկտների փոխազդեցությունն ապահովող ենթակառուցվածքի ստեղծում,
- տնտեսվարող սուբյեկտների համար կայուն թվային ձեռնարկատիրական էկոհամակարգերի առաջացում,
- ձեռնարկատիրական կառույցների և քաղաքացիների ծախսերի նվազեցում պետության և իրենց միջև փոխգործակցության ժամանակ:

Վերը նշված նպատակների իրագործման համար յուրաքանչյուր երկիր պետք է ունենան ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական հիմքեր: ՀՀ կառավարությանն առընթեր Ռազմավարական նախաձեռնությունների կենտրոնը դեռևս 2017 թվականին մշակել էր «Հայաստանի թվային օրակարգ 2030» երկարաժամկետ ռազմավարական փաստաթղթի նախագիծը: Այնուհետև 2018թ. հունվարին ներկայացվեց և քննարկվեց «Հայաստանի թվային փոխակերպման օրակարգ 2018-2030թթ» շրջանակային փաստաթղթի նախագիծն, որի շնորհիվ թվային փոխակերպման միջոցով Հայաստանը պետք է դառնա միջազգայնորեն մրցունակ երկիր: Հայաստանի թվային փոխակերպման նախագծով սահմանվել էին հիմնական 6 ուղղություններ, որոնց հիման վրա ծավալվելու էին Հայաստանի թվային փոխակերպմանն ուղղված հետագա գործողությունները¹: Եվ վերջապես, ՀՀ կառավարության 2021թ. փետրվարի 11-ի N 183-Լ որոշման համաձայն հաստատվեց «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025թթ.» փաստաթուղթը, որը բաղկացած է վեց գլուխներից և որտեղ առանձնացված է ռազմավարության նպատակը: Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը նպատակ ունի ապահովել կառավարության, տնտեսության և հասարակության թվային փոխակերպումը, մասնավորապես ուղղված լինելով՝

1. *արդյունավետ, արագ, թափանցիկ և տվյալահեն պետական կառավարմանը,*
2. *թվային հարթակների ու խելացի լուծումների միջոցով տնտեսության մասնավոր հատվածի արդիականացմանը և մրցունակության բարձրացմանը,*
3. *թվային հմտություններին տիրապետող՝ ապագայի տնտեսությանը պատրաստ, աշխատուժի ձևավորմանը, և թվային լուծումների լայն կիրառմանը հանրության կողմից:²*

Ռազմավարական փաստաթղթում առանձնացված են ռազմավարական երեք հենասյուններ՝ պետություն, տնտեսություն և հասարակություն, ինչպես

¹ ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայք՝ <https://www.gov.am/am/news/item/13412/>

² ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 183 - Լ որոշում, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025թթ., էջ 8

նան ռազմավարության իրագործման հիմնարար պայմանները՝ օրենսդրական դաշտ, կրթություն(թվային հմտություններ), ենթակառուցվածքներ, տվյալների քաղաքականություն, կիրառական տեխնոլոգիաներ¹: Հայաստանի թվայնացման ռազմավարության մեջ առանձնացված են նաև արդյունքային ցուցանիշներ, որտեղ արտացոլված է Էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթիվը: Մակայն պետք է նշել, որ արդյունքային ցուցանիշների մեջ իրենց ուրույն տեղն պետք է գտնեն նաև այլ համաթիվեր և ենթահամաթիվեր, որոնք մանրամասնորեն բնութագրում են տնտեսության թվայնացումը: Մեր հետազոտության մեջ կներկայացնենք մի շարք համաթիվեր, որոնք հանգամանորեն բնութագրում են Հայաստանի թվային տնտեսությունը և որոնց վերլուծության շնորհիվ կարող ենք կատարել եզրահանգումներ և մշակել Հայաստանի թվային օրակարգը:

Այս կամ այն երկրի թվայնացման մակարդակը գնահատելու համար համաշխարհային տնտեսության մեջ առանձնացնում են մի շարք ցուցանիշներ և համաթիվեր (ինդեքսներ): Հետազոտության մեջ ներկայացվել են այն հիմնական համաթիվերը, որոնք բնութագրում են տնտեսության թվայնացումը առհասարակ: Աշխարհում հաշվարկվող տնտեսության թվայնացումը բնութագրող համաթիվերից ոչ բոլորն են հաշվարկվում Հայաստանի համար, ինչպես նաև կան որոշները, որոնք էլ չեն հաշվարկվել Քովիդ-19-ից հետո, սակայն այնուհանդերձ դրանց մասին կխոսվի մինչքովիդյան թվերով: Տնտեսության թվայնացումը բնութագրող համաթիվեր են՝

1. Թվային տնտեսության և հասարակության համաթիվը (DESI) բազմաբաղադրյալ ինդեքս, որը ՀՀ-ի համար չի հաշվարկվում: DESI ամփոփում է Եվրոպայում թվային տեխնոլոգիաների արդյունավետությանը վերաբերող համապատասխան ցուցանիշներն ու հետևում է թվային մրցունակության հարթությունում ԵՄ անդամ պետությունների զարգացմանը: DESI համաթիվն անդրադառնում է հինգ հիմնական ոլորտների. կապ, մարդկային կապիտալ, ինտերնետի օգտագործում, թվային տեխնոլոգիաների ինտեգրում և թվային հանրային ծառայություններ²: Վերջինս բնութագրվում է սոցիալական ուղղվածությամբ և որում ավելի քիչ են հաշվի առնված գործարարության և արդյունաբերության թվայնացման գործընթացները:

2. Թվային մրցունակության համաթիվ (DSR), որը հաշվարկվում է 50 ցուցանիշների հիման վրա, որոնք խմբավորված են երեք ենթահամաթիվերում՝ գիտելիք (տաղանդներ, կրթություն և հմտություններ, գիտական ներուժ), տեխնոլոգիաներ (կարգավորող միջավայր, կապիտալ, տեխնոլոգիական բազա), պատրաստվածություն ապագային (ադապտացիոն մոտեցումներ, բիզնեսի ճկունություն, ՏՀՏ ներդրում): Վերջինս ՀՀ-ի համար չի հաշվարկվում և 2021 թվականին թվային մրցունակությամբ ամենամրցունակ 5 երկրներն են իրենց

¹ Նույն տեղում

² Digital Economy and Society Index (DESI) 2020, p.15, <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2020/06/DESI2020Thematicchapters-FullEuropeanAnalysis.pdf> Last Update 24.03.2022

ցուցանիշներով՝ ԱՄՆ (100), Հնկոնգ (92), Շվեդիան (89), Գերմանիան(87) և Մին-գապուրը(85)¹:

3. **Միջազգային հեռահաղորդակցության զարգացման համաթիվ (ICT development index)** բնութագրում է աշխարհի երկրների նվաճումները տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների զարգացման տեսակետից, որը հաշվարկվում է թվային տեխնոլոգիաների տեխնիկական բնութագրիչների զարգացվածության հիման վրա, որոնք պարունակում են 11 ցուցանիշներ՝ բաժանված 3 ենթահամաթվերի, որոնց միջոցով չափվում են տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների մատչելիության և ենթակառուցվածքի զարգացման մակարդակը: ICT վերջին անգամ հաշվարկվել է 2017 թվականին և ԵԱՏՄ երկրները 2016 և 2017 թթ.-ներին համապատասխանաբար զբաղեցրել են հետևյալ դիրքերը. Հայաստանը 2016թ. զբաղեցրել է 75-րդ տեղը, 2017-ին՝ 74-րդ դիրքը, ՌԴ 2016թ. 45-րդ տեղը, 2017-ին՝ 74-րդը, Ղազախստանը՝ 109-րդ և 110-րդը տեղերը, Բելառուսը՝ և՛ 2016 և՛ 2017-ին 32-րդ տեղը, Ղրղզստանը՝ 109ր 110-րդ տեղը 176 երկրների մեջ²: Ինչպես նկատում ենք այս համաթիվով Հայաստանի դիրքը այնքան էլ հուսադրող չի:

4. **Թվային (ցանցային) պատրաստվածության (ապահովվածության) համաթիվը (NRI)** չափում է տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների զարգացման մակարդակը, ներառում է 53 ցուցանիշ, որոնք համախմբված են 10 խմբի մեջ՝ արտահայտվելով 4 ենթահամաթվերում՝ տեխնոլոգիաներ, մարդիկ, կառավարում, ազդեցություն:

Աղյուսակ 1

Հայաստանի թվային պատրաստվածության համաթիվ (NRI), 2019-2021թթ.³

ԹՎԱՅԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԹԻՎ(NRI)											
2019				2020				2021			
121 երկրների մեջ 62-րդ տեղում				134 երկրների մեջ 55-րդ տեղում				130 երկրների մեջ 60-րդ տեղում			
Տեխնոլոգիաներ	Մարդիկ	Կառավարում	Ազդեցություն	Տեխնոլոգիաներ	Մարդիկ	Կառավարում	Ազդեցություն	Տեխնոլոգիաներ	Մարդիկ	Կառավարում	Ազդեցություն
53	54	81	70	42	42	76	65	58	67	72	60

Աղյուսակ 1-ից պարզ է դառնում, որ Հայաստանը թվային պատրաստվածության համաթիվով ունենում է դրական միտումներ, մասնավորապես

¹ MD World Digital Competitiveness Ranking Report 2021 , p. 34 , Last Update 23.03.2022

<https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>

² <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>, Last Update 28.03.2022

³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով՝ The Network Readiness Index 2019,2020, 2021-ի տվյալները

2020թ.-ին 2019-ի համեմատ, իսկ 2021թ.-ին 2020թ-ի համեմատ դիրքի նվազում է ունեցել, բայց այն 2019թ. համեմատ ևս դիրքի բարելավում է արձանագրել: Սակայն արձանագրենք նաև, որ բոլոր երեք տարիներին էլ 3-րդ՝ «կառավարում» ենթահամաթվի մասով զբաղեցնում ենք ոչ բարվոք դիրք (81, 76, 72)՝ մյուս երեք ենթահամաթվերի հետ համեմատած: Եթե վերլուծենք 2021թ., ապա «կառավարում» ենթահամաթվի մեջ մտնող ենթացուցանիշները՝ վստահությունը, կարգավորումը և ներառում են, որոնցից «վստահությունը» ունի բոլոր ցուցանիշներից վատագույն դիրքը՝ 90-րդը, որը ձևավորվում է կիրքերանվտանգության (102-րդ տեղ), ինտերնետ ծառայության անվտանգության (103-րդ) և օրենսդրական կարգավորումներ (104-րդ) ցուցանիշներով: Հարկ է փաստել, որ 53 ենթացուցանիշներից ոչ մեկ այսպիսի վատագույն դիրք չունի: Վերջինից կարող ենք հետևություն անել, որ Հայաստանի թվային պատրաստվածությունն ունի լուրջ անվտանգային խնդիրներ, որոնք մեր նման երկրի համար, որը գտնվում է պատերազմական իրավիճակում ազգային անվտանգության կարող են հանգեցնել, քանի որ 21-րդ դարում թվայնացված է ամեն ինչ՝ սկսած բանկային համակարգից վերջացրած պաշտպանությունով:

5. **Էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթիվը (EGDI)** երեք բաղկացուցիչ ենթահամաթվերի՝ առցանց ծառայությունների մասշտաբ և որակ (ԱՕՄՈ), հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների (ՀԵ) և մարդկային կապիտալի (ՄԿ) կշռված միջինն է:

«Առցանց ծառայությունների մասշտաբ և որակ» ենթահամաթվի շրջանակներում ուսումնասիրվում են ազգային կառավարությունների կայքերը, ինչպես նաև կրթության, աշխատանքի, սոցիալական ապահովության, առողջապահության և ֆինանսների նախարարությունների կայքերը ու դրանց հետ կապված հարթակները:

«Հեռահաղորդակցական ենթակառուցվածքների» ենթահամաթիվը հաշվարկվում է հինգ ինդիկատորների հիման վրա՝

- համակարգիչների թիվը՝ 100 մարդու հաշվով
- ինտերնետ օգտագործողների թիվը՝ 100 մարդու հաշվով
- հեռախոսային գծերի թիվը՝ 100 մարդու հաշվով
- շարժական հեռախոսների թիվը՝ 100 մարդու հաշվով
- լայնաշերտ ինտերնետի բաժանորդների թիվը՝ 100 մարդու հաշվով:

Եվ վերջին «մարդկային կապիտալ» ենթահամաթիվը պարունակում է գնահատման երկու ուղղություն՝ մեծահասակ բնակչության գրագիտության և մակարդակի ինդեքսը և սովորողների ընդհանուր մասնաբաժնի ինդեքսը: Մարդկային կապիտալի ինդեքս = $2/3$ մեծահասակ բնակչության գրագիտության մակարդակի ինդեքս + $1/3$ սովորողների ընդհանուր մասնաբաժնի ինդեքս: ԷԿՁՀ բնութագրվում է 0-1 միջակայքում ընկնող ցուցանիշով, հրապարակվում երկու տարին մեկ անգամ և գնահատվում է 4 մակարդակով՝ ցածր, միջին, բարձր, շատ բարձր: Որքան ԷԿՁՀ բնութագրող ցուցանիշը մոտ է 1-ին այնքան այդ երկրի էլեկտրոնային կառավարումը առավել զարգացած է: Այսպես.

- 2016թ. ՀՀ զբաղեցնում էր 87-րդ տեղը՝ 0.5179 ցուցանիշով,

- 2018թ. ՀՀ զբաղեցում էր 87-րդ տեղը՝ 0.5944 ցուցանիշով,
- 2020թ.-ին՝ 68-րդ տեղը՝ 0.7136 ցուցանիշով:

Ինչպես նկատում ենք Հայաստանը 2018թ.-ի համեմատ իր դիրքերը բարելավել է 19 կետով՝ 193 երկրների շարքում զբաղեցնելով 68-րդ տեղը:

Աղյուսակ 2

ԵԱՏՄ երկրների Էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթիվը (ԷԿՉՀ) և դիրքը 193 երկրների շարքում, 2020թ.-ին¹

ԵՐԿԻՐ	ԴԻՐՔԸ 193 ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԵՋ	ԷԿՉՀ/EGDI	ԱԾՄՈ/OSI	ՀԵՀ/ TII	ՄԿՀ/ HRI
Հայաստան	68	0.7	0.7	0.8	1
Բելառուս	40	0.8	0.7	0.8	0.8
Ղազախստան	29	0.8	0.9	0.7	0.8
Ղրղրգստան	83	0.6	0.6	0.5	0.7
Ռուսաստանի Դաշնություն	36	0.8	0.7	0.8	0.8
Տաջիկստան	133	0.6	0.3	0.3	0.7

Ինչպես երևում է աղյուսակից 2-ից ԵԱՏՄ երկրների շարքում Հայաստանն ունի բավական առաջադիմական դիրք ՌԴ-ից և Ղազախստանից հետո: «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025թթ.» փաստաթղթի Հայաստանի թվայնացման ռազմավարության արդյունքային ցուցանիշների մեջ կանխատեսվում է, որ վերոնշյալ համաթիվով Հայաստանը 2022թ.-ին զբաղեցնելու է 52-րդ տեղը, իսկ 2024թ.-ին՝ 34-րդ տեղը²: Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են **ԷԿՉՀ համաթիվը և երեք ենթահամաթիվերը՝ ԱԾՄՈ, ՀԵՀ, ՄԿՀ, Հայաստանի համար ամենաբարձր ցուցանիշը «մարդկային կապիտալի» ենթահամաթիվն է 1 արժեքով, որը չունեն ոչ մի ԵԱՏՄ երկիր: Անհրաժեշտ ենք համարում նշել նաև, որ դեպի ծով ելք չունեցող երկրների շարքում 2020 թվականի տվյալներով Հայաստանը աշխարհում երկրորդն է՝ զիջելով միայն Ղազախստանին³:**

6. **Թվային տեխնոլոգիաների տարածման համաթիվը (DAI)** բնութագրում է թվային ենթակառուցվածքների հասանելիությունը և զարգացվածությունը, որն իր մեջ ներառում է 3 ենթահամաթիվ՝ բնակչության կյանքում թվային տեխնո-

¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակից կողմից՝ հիմք ընդունելով United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development,

[https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf)

Last Update 28.03.2022

² ՀՀ կառավարության 2021թ. փետրվարի 11-ի N183-Լ որոշման «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025թթ.», էջ 26, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=149957>

³ United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development, p 58

լոգիաների տարածվածություն, պետական գործընթացների թվայնացման մակարդակ, բիզնես գործընթացների թվայնացման մակարդակ: DAI ինդեքսը հաշվարկվում է 180 երկրների համար, և իրենից ներկայացնում է 0-ից մինչև 1-ն ընկած միջակայքում թիվ: Որքան մեծ է այդ թիվը, այնքան ավելի բարձր է թվայնացման մակարդակը տվյալ երկրում: Այս պահի դրությամբ համաթիվը հաշվարկված է 2014թ և 2016թ. համար¹: 2016թ. Հայաստանը թվային տեխնոլոգիաների տարածման մակարդակով զբաղեցնում էր 60-րդ տեղը՝ աշխարհի 183 երկրների շարքում, իսկ 2014թ.՝ 50-րդ տեղ: Նպատակահարմար չէ այն առավել մանրամասն վերլուծության ենթարկել, քանի թվայնացման գործընթացները շատ արագ են զարգանում և 6 տարի առաջ ներկայացվող ցուցանիշները չեն կարող իրական պատկեր ներկայացնել:

7. **Կյանքի թվային որակի համաթվում (DQLI)** արտացոլված է այն, որ բնակչության կենսամակարդակում իրենց ուրույն տեղն ունեն թվային տեխնոլոգիաների և թվայնացման գործընթացների ներթափանցումը մարդկանց կենսագործունեության բոլոր ոլորտներ: DQLI բաղկացած է 5 հենասյուներից՝ համացանցին հասանելիություն, համացանցի որակ, էլեկտրոնային ենթակառուցվածք, էլեկտրոնային կառավարում, էլեկտրոնային անվտանգությունը: 2020 թվականի համար համաթիվը հաշվարկվել է 85 երկրների համար և ԵԱՏՄ երկրներից Բելառուսի և Ղազախստանի համար հաշվարկ առակա չէ: Այս համատեքստում Հայաստանը ունի վատագույն դիրք՝ զբաղեցնելով՝ 67-րդ տեղը, ՌԴ՝ 42-րդ տեղը, իսկ Ղազախստանը՝ 47-րդը²: 2021 թվականին Հայաստանի դիրքը ավելի է վատթարացրել՝ զբաղեցնելով 81-րդ տեղը³: Նշված անբարենպաստ դիրքի պատճառներից են՝ համացանցին հասանելիությունը և էլեկտրոնային անվտանգությունը: Համեմատաբար առավել բարենպաստ վիճակ է համացանցի որակի և էլեկտրոնային ենթակառուցվածքների և էլեկտրոնային կառավարման առումով:

8. **Կիբեռանվտանգության համաթիվ (GCI):** Այս համաթվի հաշվարկման նպատակն է երկրներին ուղղորդել բացահայտել կիբեռանվտանգության հարթակում բարելավման ոլորտները, որոնք դառնում են պատճառ բազմաթիվ կիբեռհարձակումների համար: Ըստ Միջազգային հեռահաղորդակցության միության տվյալների՝ (ՄՀՏ, ITU) 2021 թվականին կիբեռհանցագործությունների արդյունքում առաջացող վնասները աշխարհում գնահատվում են 6 տրիլիոն դոլար, իսկ 2025թ. այն կկազմի 10 տրիլիոն դոլար⁴: ԸՍՏ ՄՀՄ տվյալների 2018թ.-ին ՀՀ-ում կիբեռանվտանգության մակարդակը կազմել է 49.5% (79-րդը 192 երկրների շարքում)⁵, իսկ 2020թ. Հայաստանը ավելի է վատթարացրել իր դիրքը

¹ Համաշխարհային բանկի՝ <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index>. Last Update 26.03.2022

² <https://surfshark.com/dql2020> Last Update 25.03.2022

³ <https://surfshark.com/dql2021>, Last Update 24.03.2022

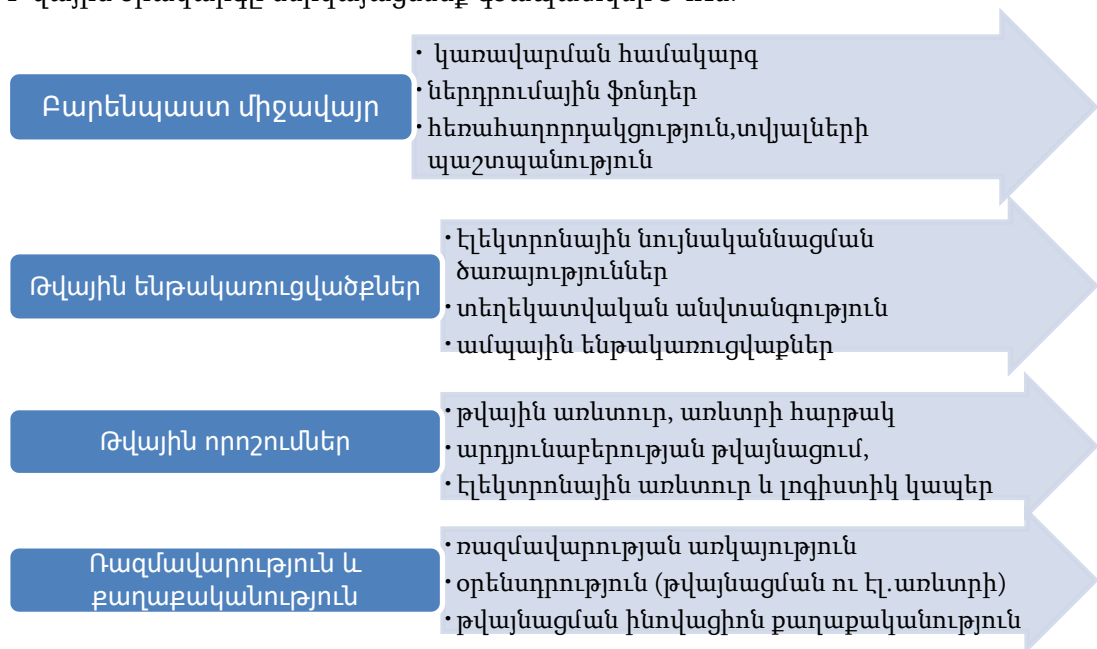
⁴ <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016/>

⁵ Global Cybersecurity index, ITU 2018 , p.64, Last Update 28.03.2022

https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf

և հայտնվել 90-րդ մակարդակում՝ 182 երկրների շարքում¹: Սա շատ անհանգստացնող է, քանի որ Հայաստանը գտնվում է պատերազմող իրավիճակում և կիրքերանվտանգությունը ՀՀ-ի համար թվայնացված բոլոր ոլորտները՝ սկսած բանկային վերջացրած տեղեկատվական, անչափ կարևոր են: Հայաստանի տնտեսական և առհասարակ թվային անվտանգության ապահովման համար:

Գիտական նորույթ: Վերլուծվել է Հայաստանի թվային տնտեսությունը՝ հիմք ընդունելով միջազգային համաթվերը ու ենթահամաթվերը և մշակվել է թվայնացման գործընթացի օրակարգի հեղինակային մոտեցում, որտեղ որպես հիմնասյուներ առաջարկվել են. թվայնացման գործընթացի բարենպաստ միջավայրի ստեղծում, թվային ենթակառուցվածքներ, թվային լուծումներ ապահովող գործիքակազմ և պատշաճ ռազմավարության և քաղաքականության առկայություն: Թվային օրակարգը ներկայացնենք գծապատկեր 3-ում:

Գծապատկեր 3. Թվայնացման օրակարգի հեղինակային մոտեցում²

Եզրակացություն: Հետազոտության մեջ ներկայացվել են «թվային տնտեսության» եզրույթի տարբեր մեկնաբանումներ և սահմանումներ, որոնց անդրադարձել են տարբեր հետազոտողներ և վերլուծաբաններ, որի արդյունքում առաջադրվեց մեր կողմից՝ «թվային տնտեսությանը» տրվող համապարփակ սահմանում, այն է՝ «թվային տնտեսությունը» բարդ և բավականին տարրողունակ հասկացություն է, որի զարգացումը հիմնված է մի շարք առանցքային բաղադրիչների վրա (որը ներկայացված է գծապատկեր 1-ում): Հետազոտության մեջ ուսումնասիրվեցին և վերլուծվեցին թվային տնտեսությունը բնութագրող թվով 8

¹ Global Cybersecurity index, ITU 2020, p. 26, Last Update 28.03.2022
https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով կատարված ուսումնասիրությունները

համաթվեր և ենթահամաթվեր, ներկայացվեց Հայաստանի թվային տնտեսությունը բնութագրող մի շարք համաթվեր և պարզ դարձավ, որ այն համաթվերը (NRI, DQLI), որոնց մասով արձանագրվում է դիրքի վատթարացումներ կամ աննշան դրական տեղաշարժեր, ունեն հիմնային պատճառներ, որոնցից են այդ համաթվերը պայմանավորող ենթահամաթվերը բնութագրող ցուցանիշների՝ կիրքերանվտանգության, ինտերնետի անվտանգության, էլեկտրոնային անվտանգության ոչ բավարար մակարդակ և դրանց ի հավելումն անհանգստացնող դիրքում է գտնվում նաև հենց համաշխարհային կիրքերանվտանգության համաթիվը (GCI):

Եզրափակելով նշենք, որ՝ 21-րդ դարում տեղի է ունենում տնտեսության համատարած թվայնացում՝ դրա ավտոմատացում և ռոբոտացում, արհեստական ինտելեկտի հնարավորությունների հետագա ընդլայնում և մեծ տվյալների փոխանակում: Այսօր նոր տեխնոլոգիական տնտեսաձևին անցնելու արդյունքներն արտացոլվում են այնպիսի ոլորտների առաջացման մեջ, ինչպիսիք են 3D տպագրությունը, առցանց առևտուրը, առցանց-բանկը, հաղորդակցության նոր ձևերը և այլն: Բարձր տեխնոլոգիաները, մասնավորապես բեկումնային տեխնոլոգիաները (բլոկ շղթա, արհեստական բանականություն, ռոբոտաշինություն), որոնք թվային տնտեսությունը բնութագրող ամենաներկայանալի ձևերն են, կարող են զգալի ազդեցություն ունենալ նաև Հայաստանի տնտեսության վրա և այն հիմնականում կախված է տեղական տնտեսության կլանման ունակությունից: Այդ ազդեցության բնույթը մեծապես պայմանավորված է նաև հիմնական տնտեսական շահառուների, այդ թվում՝ ձեռնարկատերերի և կառավարության նախաձեռնություններից: Թվայնացված տնտեսությունում թե՛ մեքենայական ուսուցումը, և թե՛ իրերի համացանցը, կարող են տնտեսության տարբեր ոլորտներում ավելացնել տեղական ձեռնարկատիրական գործունեության արտադրականությունը, ինչպես նաև բոլորովին նոր արժեքի ստեղծման աղբյուր դառնալ ապառողների համար¹:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Դավլաթյան Ս., «Տնտեսական հեղափոխության հիմնարար ուղենիշները ՀՀ-ում», ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական և ինովացիոն տնտեսության հիմնախնդիրների դերն ու զարգացման ուղենիշերը ՀՀ-ում, գիտաժողովի նյութեր/գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., 2019թ. էջ 156-172
2. ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 183 - Լ որոշում, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն 2021-2025թթ., 28 էջ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=149957>
3. Бабкин А.В. Цифровая трансформация экономики и промышленности: сборник трудов научно-практической конференции с зарубежным участием. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2019. – 780 с

¹ Դավլաթյան Ս., «Տնտեսական հեղափոխության հիմնարար ուղենիշները ՀՀ-ում», ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական և ինովացիոն տնտեսության հիմնախնդիրների դերն ու զարգացման ուղենիշերը ՀՀ-ում, գիտաժողովի նյութեր/գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., 2019թ. էջ 156-172

4. Вайбур Я.Д., Перапечка С. Казахстан на пути к цифровой экономике , BCG REVIEW. Обозрение. Июнь 2017. Специальный выпуск: Казахстан // The Boston Consulting Group. https://web-assets.bcg.com/img-src/BCG%20Kazakhstan%20Review%20June_tcm9-247797.pdf Дата доступа: 18.03.2022.
5. Даллакян С. А. «Инновационная экономика РА: перспективы, возможности, тенденции» Монография.- Ер.: Институт экономики им. М. Котаняна НАН РА, 2022.- 214 стр
6. Калужский, М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский.— М.: Директ-Медиа, 2014. 402 стр
7. Ковалев М.М. , Головенчи Г.Г., Цифровая экономика — шанс для Беларуси. МОНОГРАФИЯ / Минск Издательский центр БГУ, 2018, 328 стр
8. Akatkin Y., Karpov O., Konyavsky V., Yasinovskaya E. Digital economy: Conceptual architecture of a digital economic sector ecosystem // Business Informatics. – 2017. – № 4. – p. 17–28.
9. Digital Economy and Society Index (DESI) 2020, 124 p, Last Update 21.03.2022 <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2020/06/DESI2020Thematicchapters-FullEuropeanAnalysis.pdf>.
10. Global Cybersecurity index, ITU 2018, 92 p. Last Update 24.03.2022 https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf,
11. Global Cybersecurity index, ITU 2020, 172 p., Last Update 24.03.2022 https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf
12. MD World Digital Competitiveness Ranking Report 2021, 372 p, Last Update 24.03.2022 <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
13. Negroponte, N. Being Digital / N. Negroponte.— NY: Knopf, 1995.— 256 p
14. OECD Digital Economy Outlook 2015, 2016, 2017 // OECD Publishing, Paris.
15. Tapscott D. (2015) The Digital Economy, Anniversary Edition: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hil, 152 p.
16. United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development, [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf), Last Update 28.03.2022
17. United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development, p 58
18. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index>
19. <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016/>
20. <https://surfshark.com/dql2020> Last Update 24.03.2022
21. <https://surfshark.com/dql2021> Last Update 25.03.2022
22. <https://www.gov.am/am/news/item/13412/>

23. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf, Last Update 28.03.2022
24. <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>, Last Update 28.03.2022

References

1. Dallaqyan S., «Tntesakan heghap'oxowt'yan himnatar owghenishnery' HH-owm», HH bard'r texnologikiakan & inovacion tntesowt'yan himnaxndirneri dern ow zargacman owghenishery' HH-owm, gitajhoghovi nyowt'er/ git. xmbagir` V.L.Harowt'yownyan, Er., 2019t'. e'j 156-172
2. HH kar'avarowt'yan 2021t'. p'etrvari 11-i N183-L oroshman «Hayastani t'vaynacman r'azmavarowt'yown 2021-2025t't'.», 28 e'j, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=149957>
3. Babkin A.V. Cifrovaja transformacija jekonomiki i promyshlennosti: sbornik trudov nauchno-prakticheskoy konferencii s zarubezhnym uchastiem. – SPb.: POLITEH-PRESS, 2019. – 780 c
4. Vajbur Ja.D., Perapechka S. Kazahstan na puti k cifrovoy jekonomike , BCG REVIEW. Obozrenie. Ijun' 2017. Special'nyj vypusk: Kazahstan // The Boston Consulting Group. https://web-assets.bcg.com/img-src/BCG%20Kazakhstan%20Review%20June_tcm9-247797.pdf Data dostupa: 18.03.2022.
5. Dallakjan S. A. «Innovacionnaja jekonomika RA: perspektivy, vozmozhnosti, tendencii» Monografija.- Er.: Institut jekonomiki im. M. Kotanjana NAN RA, 2022.- 214 str
6. Kaluzhskij, M.L. Marketingovye seti v jelektronnoj komercii: institucional'nyj podhod / M.L. Kaluzhskij.— M.: Direkt-Media, 2014. 402 str
7. Kovalev M.M. , Golovenchi G.G., Cifrovaja jekonomika — shans dlja Belarusi. MONOGRAFIJA / Minsk Izdatel'skij centr BGU, 2018, 328 str
8. Akatkin Y., Karpov O., Konyavsky V., Yasinovskaya E. Digital economy: Conceptual architecture of a digital economic sector ecosystem // Business Informatics. – 2017. – № 4. – p. 17–28.
9. Digital Economy and Society Index (DESI) 2020, 124 p, Last Update 21.03.2022 <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2020/06/DESI2020Thematicchapters-FullEuropeanAnalysis.pdf>.
10. Global Cybersecurity index, ITU 2018, 92 p. Last Update 24.03.2022 https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf,
11. Global Cybersecurity index, ITU 2020, 172 p., Last Update 24.03.2022 https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf
12. MD World Digital Competitiveness Ranking Report 2021, 372 p, Last Update 24.03.2022 <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
13. Negroponte, N. Being Digital / N. Negroponte.— NY: Knopf, 1995.— 256 p

14. OECD Digital Economy Outlook 2015, 2016, 2017 // OECD Publishing, Paris.
15. Tapscott D. (2015) The Digital Economy, Anniversary Edition: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, P. 16
16. United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development, [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf), Last Update 28.03.2022
17. United Nations e-government survey 2020 Department of Economic and Social, Affairs digital government in the decade of action for sustainable development, p 58
18. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index>
19. <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016/>
20. <https://surfshark.com/dql2020> Last Update 24.03.2022
21. <https://surfshark.com/dql2021> Last Update 25.03.2022
22. <https://www.gov.am/am/news/item/13412/>
23. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf, Last Update 28.03.2022
24. <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>, Last Update 28.03.2022

ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԱՄԱԹՎԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹՎԱՅԻՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Սվետլանա Արկադիի Դալլաքյան Սարգիս Հարությունի Սարգսյան

Համառոտագիր: *Հոդվածի արդիականությունը* պայմանավորված է 21-րդ դարում տնտեսության բոլոր փուլերի թվայնացման գործընթացների անխուսափելիությունով: *Հոդվածի նպատակն է* պարզաբանել թվայնացման առանձնահատկությունները ինովացիոն տնտեսության համատեքստում և վերլուծել ՀՀ թվային տնտեսությունը բնութագրող համաթվեր և ենթահամաթվեր, որի հիման վրա ներկայացնել ՀՀ տնտեսության թվայնացման գործընթացները: *Հոդվածի խնդիրներն են՝* ներկայացնել «թվային տնտեսություն» եզրույթի տարբեր մեկնաբանումներ, վերլուծել թվային տնտեսությունը բնութագրող համաթվեր և ենթահամաթվեր, պարզաբանել Հայաստանի տնտեսության թվայնացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, սահմանել թվային տնտեսության նպատակները, մշակել ՀՀ տնտեսության թվային օրակարգի մոտեցում: *Մեթոդաբանություն:* Հետազոտության մեջ կիրառվել են ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական վերլուծության, պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման մեթոդներ: *Ստացված հիմնական արդյունքներ:* Հետազոտության մեջ ներկայացվել են «թվային տնտեսության» եզրույթի տարբեր մեկնաբանումներ և սահմանումներ, որոնց անդրադարձել են տարբեր հետազոտողներ և վերլուծաբաններ, որի արդյունքում առաջադրվել է հեղինակների կողմից՝ «թվային տնտեսությանը» տրվող համապար-

փակ սահմանում: Հայաստանի թվային տնտեսությունը բնութագրող մի շարք համաթվերի (DESI, DSR, NRI, ISTD, EGDI, DQLI, DAI, GCI) վերլուծությունից պարզ դարձավ, որ այն համաթվերը (NRI, DQLI), որոնց մասով արձանագրվում է դիրքի վատթարացումներ կամ աննշան դրական տեղաշարժեր, դրանք ունեն հիմնային պատճառներ, որոնցից են այդ համաթվերը պայմանավորող ենթահամաթվերը բնութագրող ցուցանիշների՝ կիրառական տեխնոլոգիաների, ինտերնետի անվտանգության, էլեկտրոնային անվտանգության ոչ բավարար մակարդակը:

Գիտական նորոյթ: Վերլուծվել է Հայաստանի թվային տնտեսությունը՝ հիմք ընդունելով միջազգային համաթվերը ու ենթահամաթվերը և մշակվել է թվայնացման գործընթացի օրակարգի հեղինակային մոտեցում, որտեղ որպես հիմնայուններ առաջարկվել են հետևյալները. թվայնացման գործընթացի բարենպաստ միջավայրի ստեղծում, թվային ենթակառուցվածքներ, թվային լուծումներ ապահովող գործիքակազմ և պատշաճ ռազմավարության և քաղաքականության առկայություն: Թվային օրակարգը ներկայացված է գծապատկեր 3-ում: *Ստացված արդյունքի կիրառման հնարավորություն:* Ստացված արդյունքները կարող են կիրառել ՀՀ կառավարությունը, քաղաքականություն և ռազմավարություն մշակողները, ինչպես նաև ոլորտի հետազոտողները և անկախ փորձագետները:

Բանալի բառեր: Տնտեսության թվայնացում, ռազմավարություն, էլեկտրոնային առևտուր, էլեկտրոնային կառավարման համաթիվ, թվային պատրաստվածության համաթիվ, թվային օրակարգ, կիրառական տեխնոլոգիաներ:

АНАЛИЗ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ, ИНДЕКСОВ И ЦИФРОВАЯ ПОВЕСТКА В АРМЕНИИ

Светлана Аркадьевна Даллакян
Саргис Арутюнович Саргсян

Аннотация: *Актуальность статьи* обусловлена неизбежностью процессов цифровизации всех стадий экономики в 21 веке и тем фактом, что им придают большое значение в программах Правительства РА. *Цель статьи* – разъяснить особенности цифровизации в контексте инновационной экономики и проанализировать индексы и субиндексы, характеризующие цифровую экономику РА, на основе чего делать предложения, способствующие процессам цифровизации экономики РА. *Задачи статьи* – представить различные толкования термина «цифровая экономика», проанализировать индексы и субиндексы, характеризующие цифровую экономику, разъяснить институционально-законодательные основы цифровизации экономики Армении, определить цели цифровой экономики, разработать подход к повестке цифровой экономики РА. *Методология.* В исследовании использовались методы выявления причинно-следственных связей индукции-дедукции, сравнительного анализа. *Полученные основные результаты.* В исследовании представлены различные толкования и определения термина «цифровая экономика», о которых говорили различные исследователи и аналитики, в результате чего авторы пред-

ложили комплексное определение «цифровой экономики». Анализ ряда индексов, характеризующих цифровую экономику Армении (**DESI, DSR, NRI, ISTD, EGDI, DQLI, DAI**), выявил, что индексы (NRI, DQLI), по части которых наблюдаются ухудшения или небольшие положительные сдвиги, имеют базовые причины, одной из которых является недостаточный уровень индексов, характеризующих субиндексы, обуславливающие эти индексы: кибербезопасность, интернет-безопасность, электронная безопасность.

Научная новизна. Проанализирована цифровая экономика Армении, принимая за основу международные индексы и субиндексы и был проанализирован авторский подход к повестке процесса цифровизации, где, в качестве опоры, было предложено следующее: создание благоприятной среды для процесса цифровизации, цифровые инфраструктуры, состав инструментов, обеспечивающих цифровые решения и наличие надлежащей стратегии и политики. Цифровая повестка представлена на рисунке 3. *Возможность применить полученный результат.* Полученные результаты могут быть применены Правительством РА, аналитиками политики и стратегии, а также исследователями данной сферы и независимыми экспертами.

Ключевые слова: цифровизация экономики, стратегия, электронная коммерция, индекс электронного правительства, индекс цифровой готовности, цифровая повестка, кибербезопасность.

ANALYSIS OF THE INDEXES CHARACTERIZING THE DIGITAL ECONOMY AND DIGITAL AGENDA IN ARMENIA

Svetlana Arkadi Dallaqyan
Sargis Harutyun Sargsyan

Abstract. *The relevance of the Article* is conditioned by the inevitability of the digitalization processes of all stages of the economy in the 21st century and by giving them great importance in the programs of the RA Government. *The object of the Article* is to clarify the peculiarities of digitalization in the context of the innovation economy and to analyze the indexes and subindexes characterizing the digital economy of RA, on the basis of which to make advances contributing to the digitalization processes of the economy of RA. *The objectives of the Article* are to present different interpretations of the term "digital economy", to analyze the indexes-subindexes characterizing the digital economy, to clarify the institutional-legislative bases of digitalization of the Armenian economy, to define the goals of the digital economy, to develop an approach to digital agenda of the economy of RA. *Methodology.* In the research, methods of induction-deduction, comparative analysis, and detection of cause-effect relationships were used. *Main results* obtained. The study presented different interpretations and definitions of the term "digital economy", which were addressed by various researchers and analysts, as a result of which the authors suggested a comprehensive definition of "digital economy". Analysis of a number of indexes (**DESI, DSR, NRI, ISTD, EGDI, DQLI, DAI**) characterizing the digital economy of Armenia revealed that the indexes (NRI, DQLI), for which there is a deterioration of their place or slight positive shifts, have basic reasons, one of which is the

insufficient level of indexes characterizing the sub-indexes conditioning the mentioned indexes: cyber security, internet security, electronic security.

Scientific novelty. The digital economy of Armenia has been analyzed on the basis of international indexes and sub-indexes and there has been analyzed author's approach to the agenda of the digitalization process, in which as a backbone there has been suggested the following: the creation of a favorable environment for the digitalization process, digital infrastructure, tools for providing digital solutions and presence proper strategy and policy. The digital agenda is presented in Figure 3. *Opportunity to apply the obtained result.* The results obtained can be applied by the Government of RA, policy and strategy developers, as well as field researchers and independent experts.

Keywords: digitalization of the economy, strategy, e-commerce, e-government index, digital readiness index, digital agenda, cybersecurity.

ՀՀ ՈՒՄ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Քրիստինե Յուրիի Բաղդասարյան Սոնա Հրաչիկի Գրիգորյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 25.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 28.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Ժամանակակից տնտեսության պայմաններում ծառայությունների ոլորտը դարձել է ոչ միայն զարգացած, այլև զարգացող երկրների տնտեսությունների գերակա ճյուղերից մեկը: Ներկայումս զբոսաշրջությունը կարևորագույն, բարձր եկամտաբեր և առավել դինամիկ զարգացող ճյուղերից մեկն է: ՀՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման համար առկա են մի շարք հիմնախնդիրներ, որի ռազմավարական ուղին ճիշտ մարքեթինգային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացումն է: Այս հիմնախնդիրներով էլ պայմանավորված է հոդվածի **արդիականությունը**:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները, և առաջարկել դրանց լուծման միջոցառումներ՝ այն դարձնելու որպես ՀՀ տնտեսության համեմատական առավելություն ունեցող ուղղություն:

Հոդվածում դրվել և վերլուծվել են հետևյալ **խնդիրները**՝

- առանձնացնել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնահարցերը,
- զբոսաշրջության ոլորտի միջազգային փորձի վերլուծություն, արդյունքի վեր հանում,
- բացահայտել զբոսաշրջության ոլորտ զարգացմանը նպաստող գործոնները:

Գրականության վերլուծություն: Զբոսաշրջության տարբեր կազմակերպություններ, գիտական դպրոցներ և անհատ փորձագետներ «զբոսաշրջությունը» (տուրիզմ) մեկնաբանում են տարբեր ձևերով: Զբոսաշրջության տերմինաբանությունը ենթարկվում է էական փոփոխությունների՝ կապված զբոսաշրջության զարգացման արագ տեմպերի, դրա ոլորտների, տեսակների և ձևերի, տեխնոլոգիաների և նորարարությունների, զբոսաշրջության նոր իրողությունների առաջացման և տարածման հետ: Գրականության մեջ զբոսաշրջությունը որպես տնտեսագիտական եզրույթ մեկնաբանվում է հայեցակարգային և տեխնիկական բնութագրերի: Հայեցակարգային սահմանումները որոշարկում են զբոսաշրջության տեսական շրջանակը՝ դրա հիմնական բնութագրերը որոշելու համար, ինչը թույլ է տալիս տարբերակել զբոսաշրջությունը և հարակից այլ հասկացությունները:

Տեխնիկական բնութագրերը նպատակ ունեն տրամադրել զբոսաշրջության մասին ստանդարտ տեղեկատվություն՝ ազգային և միջազգային վիճակագրական, ինչպես նաև իրավական կարիքների համար: Այլ մասնագետների «զբոսաշրջության» հայեցակարգի շուրջ տարաձայնություններից և գիտական վեճերից խուսափելու համար առաջարկվել են օգտագործել «ճանապարհորդություն և տուրիզմ» (travel and tourism) համակցված եզրույթը՝ առանց երկու բաղադրիչի

տարբերակման: Ավելին զբոսաշրջիկներին ծառայություններ մատուցող արդյունաբերության հետ կապված, տարբեր անվանումներ են ամրագրվել ինչպես տարբեր երկրներում, այնպես էլ միջազգային մակարդակով. «զբոսաշրջության արդյունաբերություն» (tourism industry), «ճանապարհորդության արդյունաբերություն» (travel industry), «ճանապարհորդության և զբոսաշրջության արդյունաբերություն» (travel and tourism industry), «հյուրընկալության արդյունաբերություն» (hospitality industry), և նույնիսկ «այցելուի արդյունաբերությունը» (visitor industry):

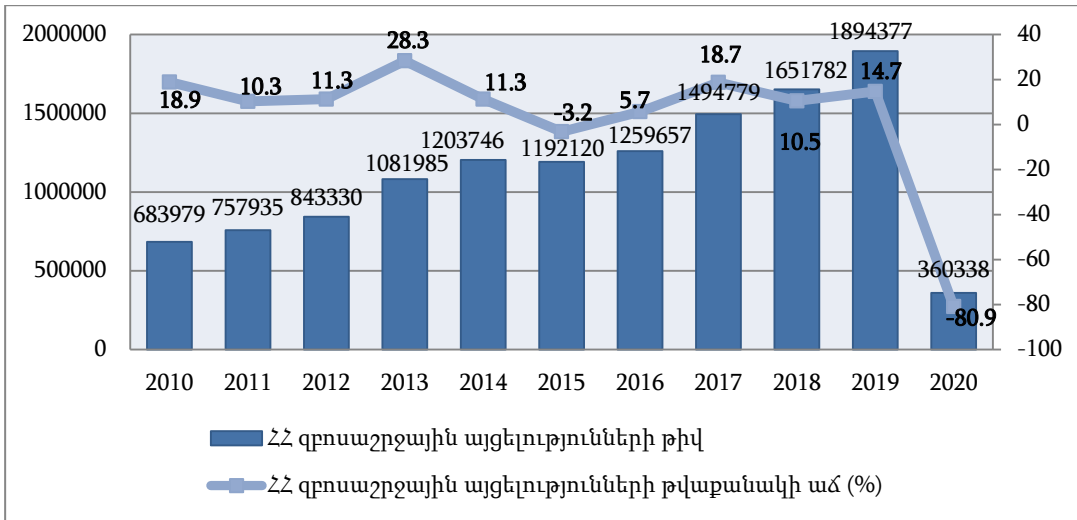
Ըստ «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի՝ «Զբոսաշրջությունը ճանաչողական, հանգստի, առողջարարական, մարզական, կրոնական, ազգականների այցելության, մասնագիտական, գործնական և այլ նպատակներով բնակության մշտական վայրից (երկրից) այլ վայր (երկիր) առվելագույնը մինչև մեկ տարի անընդմեջ ժամկետով ճանապարհորդություն իրականացնող քաղաքացիների գործունեությունն է»:¹

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վերլուծության և համադրության (սինթեզի) կառուցվածքային, ինչպես նաև համակարգային վերլուծության մեթոդները:

Վերլուծություն: Զբոսաշրջությունը ՀՀ-ում տարեցտարի զարգացում է ապրում, աճում է երկիր մուտք գործող զբոսաշրջիկների, անընդհատ կառուցվող հյուրանոցային, ռեստորանային համալիրների և զբոսաշրջային կենտրոնների թիվը:

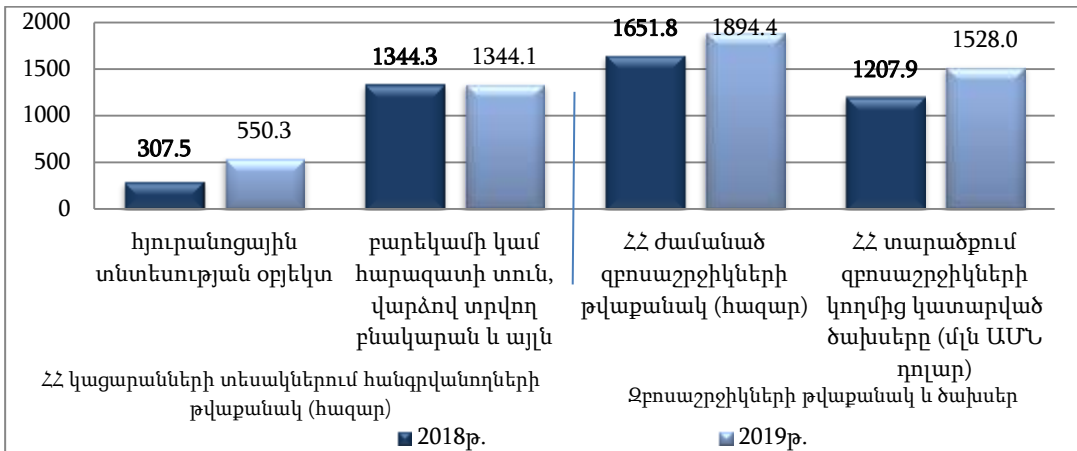
Համաձայն պաշտոնական վիճակագրական տվյալների՝ 2020 թվականի հունվար-դեկտեմբերին զբոսաշրջային այցելությունները կազմել է 360338 զբոսաշրջիկ, այս ցուցանիշը ձևավորվել է միայն 2020թ. հունվար-մարտ, սեպտեմբեր և հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ժամանակաշրջանի տվյալներով (**տե՛ս գծապատկեր 1-ը**): 2020թ. ապրիլ-հունիս և հուլիս-օգոստոս ժամանակաշրջանում ըստ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի № 298-Ն որոշման ուժով ՀՀ ներգնա և արտագնա զբոսաշրջային այցելություններ չեն արձանագրվել: 2019թ. հունվար-դեկտեմբերի 1894377 համեմատ նվազել է շուրջ 80.9%-ով, որը պայմանավորված էր կորոնավիրուսային և պատերազմական պայմաններով:

¹ «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 17.12.2003, էջ 2

Գծապատկեր 1. ՀՀ զբոսաշրջային այցելությունների դինամիկան 2010-2020թթ.¹

Այնուամենայնիվ, 2010-2019թթ. զբոսաշրջիկների թվաքանակի աճը հանգեցրել է ՀՀ-ում ավելի շատ ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերմանը, որի հետևանքով վերջիններիս ծախսերը 2019թ-ին ավելացել են 320.1 մլն ԱՄՆ դոլարով կամ 26.5%-ով՝ կազմելով 1.528 մլրդ ԱՄՆ դոլար(տե՛ս գծապատկեր 2-ը):

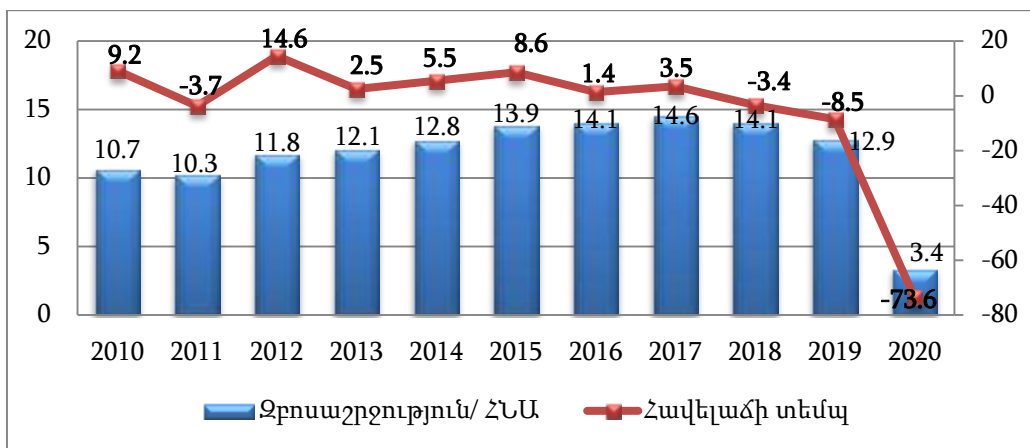
Գծապատկեր 2. ՀՀ ժամանած զբոսաշրջիկների թվաքանակը՝ ըստ կացարանների տեսակների և վերջիններիս ծախսերը ՀՀ տարածքում 2018-2019թթ.²

¹Աղբյուրը՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը, 2022թ. հունվար https://armstat.am/file/article/sv_01_22a_421.pdf

²Աղբյուրը՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020 թվականի հունվարին՝ https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_421.pdf, ՀՀ ՎԿ «Վճարային հաշվեկշիռ 6» սոցանց տվյալների բազա՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=203>

Ըստ գծապատկերի տվյալների, հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում հանգրվանողների թվաքանակը դիտարկվող ժամանակահատվածում կազմել է 550289 զբոսաշրջիկ (աճել է 79%-ով), մինչդեռ բարեկամի կամ հարազատի տանը, վարձով տրվող բնակարաններում և այլ կացարաններում հանգրվանողների քանակը կազմել է 1344088 զբոսաշրջիկ: Այս հանգամանքը բացատրվում է նրանով, որ ՀՀ այցելուների թվաքանակի մեջ շարունակում են մեծ տեսակարար կշիռ կազմել սփյուռքահայերը, որոնք նախընտրում են մնալ ավելի մատչելի հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում կամ հարազատների և բարեկամների տանը:

Զբոսաշրջության ներդրումը ՀՆԱ-ում 2020 թվականին կազմել է 216 մլրդ դրամ (446.9 մլն ԱՄՆ դոլար), որը կազմում է ՀՆԱ-ի 3.4%-ը (**տե՛ս գծապատկեր 3-ը**): Այս հաշվարկում ներառված են այնպիսի ենթակառուցվածքների գործունեությունը, ինչպիսիք են հյուրանոցները, զբոսաշրջային գործակալությունները, ավիատրանսպորտն ու տրանսպորտային այլ կազմակերպությունները, սննդի և զբոսաշրջության արդյունաբերության այլ կազմակերպություններ: Ճանապարհորդության և տուրիզմի ընդհանուր ներդրումը զբաղվածության մեջ, ներառյալ ոլորտի հետ անուղղակիորեն կապված աշխատատեղերը կազմել են ընդհանուր զբաղվածության 11.2%-ը (107400 աշխատատեղ):¹

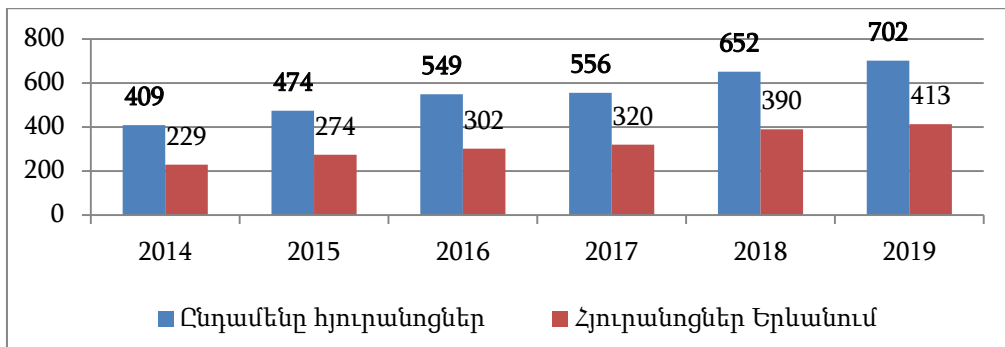
Գծապատկեր 3. ՀՀ ճամփորդության և զբոսաշրջության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում, 2010-2020թթ. (%)²

Հայաստանի զբոսաշրջությունը հիմնված է զարգացող ենթակառուցվածքային ցանցի և նպաստավոր պայմանների վրա: Զբոսաշրջության ենթակառուցվածքն աճում է մասնավոր ոլորտի՝ տեսարժան վայրերի ու ընդլայնվող հյուրանոցների զարգացմանն ուղղված ներդրումների աճին զուգահեռ: Հայաստանն ունի առաջարկվող կացարանների բազմաթիվ տարբերակներ՝ սկսած հինգ-աստղանի շքեղ հյուրանոցներից մինչև գյուղական բնակավայրերում տեղացի-

¹ World Travel & Tourism Council “Travel&Tourism Economic impact of Armenia, 2021, p. 1

² World Travel & Tourism Council “Travel&Tourism Economic impact of Armenia, 2021, p. 1

ների բնակարաններն ու տներ: Հյուրանոցների թիվը վերջին հինգ տարիներին աճել է 2014 թվականի 409-ից 2019 թվականին հասնելով 702-ի (**տե՛ս գծապատկեր 4-ը**):¹ Հասանելի կացարանները ներառում են 1-5 աստղանի հյուրանոցները, հոթելները և առողջարանային օբյեկտներ, B&B (քնելու և նախաճաշի) ծառայություններ, բնակարանների վարձակալություն՝ ներառյալ AirBnB առցանց հարթակը: Նոր հյուրանոցների մեծ մասը կառուցվել է Երևանում և դրա մերձակայքում, որն ապահովում է ընդհանուր եկամուտի ավելի քան 80-ը:² Նշենք, որ այսօր Հայաստանում չկան կամ շատ քիչ են տեղաբաշխման կացարանները կարևոր տեսարժան վայրերի մոտակայքում: Մինչ միջազգային հյուրանոցային ցանցերի երևանյան հնարավորությունները մեծանում են, որոնցից շատերն այդքան էլ մեծ չեն 300 հոգին գերազանցող գործարար խմբեր տեղավորելու համար: Այնուամենայնիվ, ՀՀ-ն ունենալով տեղավորվելու ավելի քան 700 տարբերակ՝ միայն 6 հյուրանոցներ են պաշտոնապես որակավորված և ունեն միջազգային չափանիշներին համապատասխան աստիճանակարգ:³ Սա նշանակում է, որ զբոսաշրջիկները հաճախ մնում են միջազգային ստանդարտներին չհամապատասխանող հյուրանոցներում, ինչը երբեմն խոչընդոտում և հիասթափություն է առաջացնում զբոսաշրջիկների շրջանում, հատկապես, երբ նրանք ակնկալում և վճարում են այն որակի համար, որ կա աշխարհի մյուս երկրներում:

Գծապատկեր 4. Հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների քանակը⁴

Ուսումնասիրելով ՀՀ զբոսաշրջության զարգացման վրա ազդող գործոնները, առանձնացվել են այն հիմնական հիմնախնդիրները, որոնք խոչընդոտում են ոլորտի զարգացմանը (**տե՛ս գծապատկեր 5-ը**):

¹Աղբյուրը՝ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2020, էջ 1

https://armstat.am/file/article/marzer_2020_22_.pdf

²«Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, էջ 24,

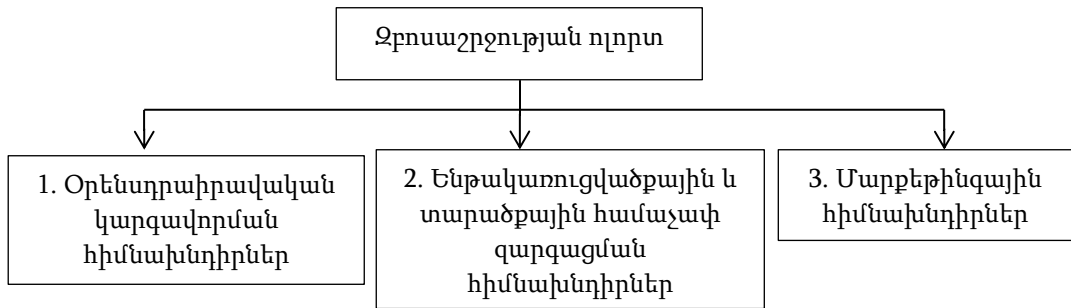
https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf

³Աղբյուրը՝ Տեղեկատվություն ՀՀ-ում որակավորման կարգ ստացած հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների ցանկի, որակավորման համար գանձվող պետական տուրքի դրույքաչափերի և վճարման հաշվեհամարների վերաբերյալ, 2022, էջ 2

https://mineconomy.am/media/18211/qualified_hotels_07.03.2022.pdf

⁴Աղբյուրը՝ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2020, էջ 1

https://armstat.am/file/article/marzer_2020_22_.pdf

Գծապատկեր 5. ՀՀ զրոսաշրջության ոլորտի վրա ազդող գործոններ¹

1. Օրենսդրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրներ

ՀՀ զրոսաշրջության ոլորտի կայուն զարգացման նպատակով ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվել են մի շարք օրենսդրաիրավական փաստաթղթեր: ՀՀ զրոսաշրջության ոլորտի իրավական կարգավորվումը իրականացվում է 2003 թ. դեկտեմբերի 17-ին ընդունված «Զրոսաշրջության և զրոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով, որտեղ զրոսաշրջության ոլորտը ճանաչվել է տնտեսության գերակա ճյուղ:² Այնուամենայնիվ, մինչև այժմ, հաշվի առնելով համաշխարհային զարգացումները, օրենքի մեջ ակնհայտ փոփոխություններ չեն իրականացվել: Նշենք, որ վերջին փոփոխությունները կատարվել են 2018թ. մարտին՝ ներառելով զրոսաշրջության կոմիտեի պարտականությունների մասին տեղեկատվություն: 2008 թվականին ՀՀ կառավարության կողմից հաստատվել է «ՀՀ զրոսաշրջության զարգացման հայեցակարգը», որի հիման վրա իրականացվում է ոլորտի պետական քաղաքականությունը:

ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությունը 2019թ վերջին հանրային քննարկման էր դրել «Հայաստանի զրոսաշրջության ռազմավարությունը հավանություն տալու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշման նախագիծը³, որը ներկայացնում է ՀՀ զրոսաշրջության զարգացման տեսլականը, առաքելությունը և հետագա աճի հնարավորությունները մինչև 2030թ.: Այնուամենայնիվ, այս փաստաթուղթը դեռևս չի ներկայացվել ՀՀ կառավարության քննարկմամբ: ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությունը յուրաքանչյուր տարի հրապարակում է զրոսաշրջության զարգացման տարեկան ծրագիրը: Սակայն տվյալ ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ չկան հրապարակված հաշվետվություններ:

2004 թվականից Հայաստանում հյուրանոցային ոլորտի գործունեությունը կարգավորելու նպատակով գործում է ՀՀ Կառավարության 2004թ. հունիսի 10-ի «Հյուրանոցային ծառայություններ մատուցելու կարգն ու պայմանները սահմանելու, հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների որակավորման կարգերը և

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակների կողմից, կատարված վերլուծության արդյունքների հիման վրա

² «Զրոսաշրջության և զրոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 17.12.2003

³ Աղբյուրը՝ <https://www.e-draft.am/projects/2090>

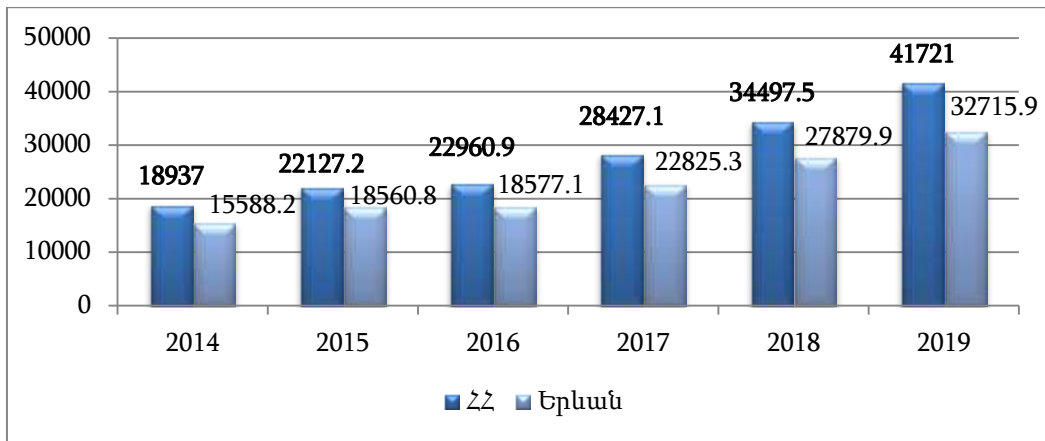
որակավորման ընթացակարգը հաստատելու մասին» թիվ 946-Ն որոշումը:¹ Որոշումը սահմանում է հյուրանոցային ծառայությունների մատուցման որակի համապատասխանությունը նորմատիվ իրավական ակտերի և հյուրանոցային ծառայությունների մատուցման պայմանագրի պահանջներին, ինչպես նաև հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտները կամավորության սկզբունքով կարող են ստանալ որակավորման կարգ: Հիմնական հիմնախնդիր է մնում հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների որակավորման կարգերի անհամապատասխանությունը իրականության հետ: Ինչպես արդեն նշվել է, ՀՀ-ն ունենալով տեղաբաշխվելու ավելի քան 700 տարբերակ՝ միայն 6 հյուրանոցներ են պաշտոնապես որակավորված և ունեն միջազգային չափանիշներին համապատասխան աստիճանակարգ: Իսկ մյուս հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտները շրջանցում են նախատեսված պահանջները: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ուժեղացնել լիազոր մարմնի՝ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության վերահսկողական գործառույթները՝ ոլորտը հավուր պատշաճի կառավարելու համար:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է ձևավորել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում բարենպաստ գործարար և ներդրումային միջավայր, մշակել Ջրոսաշրջության մասին նոր օրենք, իրավական և նորմատիվային ակտեր, որոնք կբարելավեն ոլորտի ծառայությունների որակը:

2. Ենթակառուցվածքային և տարածքային համաչափ զարգացման հիմնախնդիրներ

Հայաստանի կարևորագույն հիմնախնդիրներից է տարածքային համաչափ զարգացման ապահովումը: ՀՀ հիմնական զբոսաշրջային տեսարժան վայրերում բացակայում են գիշերակացի օբյեկտները: Վիճակն անհանգստացնող է այնքանով, որքանով որ Հայաստանի՝ համաշխարհային համբավ ունեցող պատմամշակութային խոշոր հուշարձանները, եկեղեցիներն ու կոթողները, առողջարանական համալիրները սփռված են հանրապետության ողջ տարածքում, հիմնականում՝ լեռնային, հեռավոր շրջաններում: Ջրոսաշրջիկների մեջ մեծ դժգոհություն է առաջացնում այն փաստը, որ հյուրանոցների բացակայության պատճառով նրանք ստիպված են իրենց շրջագայությունները կազմակերպել մեկ օրվա ընթացքում: Բացի այդ, հարկ է ընդգծել, որ ոչ միայն զբոսաշրջությունն ու հյուրանոցային տնտեսությունը, այլև ընդհանրապես ծառայությունների ոլորտը կենտրոնացած է հիմնականում Երևանում: 2019 թվականին հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների թիվը կազմել 702, որից 372 գտնվում են Երևանում (**տե՛ս գծապատկեր 4-ը**): Հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների հասույթը զգալի աճ է ունեցել՝ 2019 թվականին հասնելով 41721.0 միլիոն դրամի: Մակայն ստացված եկամուտների չնչին մաս է բաժին ընկնում մարզերին, հասույթի մեծ մասը պատկանում է մայրաքաղաք Երևանին՝ կազմելով 32715.9 միլիոն դրամ (**տե՛ս գծապատկեր 6-ը**):

¹ Աղբյուրը՝ <https://mineconomy.am/media/2634/408.pdf>

Պատկեր 6. ՀՀ հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների հասույթը 2014-2019 թթ. (միլիոն դրամ)¹

Եվ չնայած այսպիսի աճին, տեսակետներ կան, որ պաշտոնական վիճակագրությունը թերի է իրականում հյուրանոցներն ավելի շատ են վաստակում: Եթե իսկապես շրջանառությունն ավելի մեծ, բայց հյուրանոցները ներկայացնում են ավելի փոքր ցուցանիշներ, ապա դա կարող է ձեռնտու լինել նրանց, բայց ընդհանուր շուկայի վրա լուրջ բացասական ազդեցություն ունենալ: Բանն այն է, որ ներդրողները, որոնք հետաքրքրվում են շուկայով, հաճախ հիմնվում են պաշտոնական տվյալների վրա: Եվ որպես կանոն շուկայի փոքր ծավալները կարող են երկիրը ոչ գրավիչ դարձնել նրանց համար: Այսինքն՝ ոլորտի ծավալներն իրականից ավելի փոքր ներկայացնելը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ շուկայում ներդրումների համար: Հայաստանյան զբոսաշրջության ոլորտը թվերի և ցուցանիշների առումով վերլուծության ենթարկելը գրեթե անհնարին աշխատանք է, քանի որ վիճակագրական տվյալների սղությունը հաճախ տանում է դեպի փակուղի: Վիճակագրական տվյալները հիմնականում ամփոփվում են ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի եռամսյակային և տարեկան հաշվետվություններում, որտեղ հակիրճ և կցկտուր տվյալներ են ընդամենը մի քանի ցուցանիշների գծով:

Հանրապետության մարզերում, քաղաքներում բացակայում են զբոսաշրջության զարգացման անհրաժեշտ ռեսուրսային, ժամանցային, մշակութային ենթակառուցվածքները:² Ներկայացնենք մի քանի զբոսաշրջային վայրեր, որոնք ներկայումս ունեն այս խնդիրը:

Համաձայն Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման 2020-2030 թվականների ռազմավարության, Հայաստանի կլաստերային ցանցը³ ընդլայնելու համար

¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2020, էջ 1
https://armstat.am/file/article/marzer_2020_22_.pdf

² Ստեփանյան Կ. Կ., Զբոսաշրջության զարգացման անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների արդի վիճակը ՀՀ-ում, 2011 թ., էջեր՝ 4-5:

³ Կլաստերները կենտրոնացած գործնական օջախներ են, որոնք զբոսաշրջիկները օգտագործում են որպես կայան՝ շրջակա գոտին ուսումնասիրելու համար, և կարող են մնալ կամ մտնում են այնտեղ՝ գիշերելու:

Գյումրին, Արենին/ Եղեգնաձորը և Գորիսը կարևոր մեկնարկային կետեր են¹:

Գյումրին կացարանով ապահովելու հնարավորությունները շատ ցածր են՝ հաշվի առնելով կլաստերի ազդեցությունն ու ներուժը: Կացարանների հնարավորությունները կազմում են մոտավորապես 20 հյուրանոցներ և B&B-ներ՝ 3-4-աստղանի: Ըստ ռազմավարության ներկայումս կա ընդամենը 668 մահճակալ և 3-4 աստղանի հյուրանոցների, հանրակացարանների և B&B-ների ավելացումն առանցքային լուծում կլինի:² Դեպի Գյումրի, Գյումրիից Երևան-Թիֆլիս և Դիլիջան-Վանաձոր ճանապարհային ուղիներով, երկաթուղով հասնելու հնարավորությունը քաղաքը դարձնում է հիմնական տարանցիկ կետ, որն ապահովում է հետագա հարմարավետ ճանապարհորդություն՝ Հայաստանն ավելի շատ բացահայտելու համար:

Արենի/Եղեգնաձոր կլաստերը առաջարկում է ժամանցի, մշակութային, առողջարանային, բնության և արկածային զբոսաշրջության մի շարք հնարավորություններ: Բացի այդ, այստեղ է գտնվում նաև Ջերմուկը, Հայաստանի հիմնական առողջարանային քաղաքը: Հաշվի առնելով իր ռազմավարական նշանակությունը, այս կլաստերը պետք է ունենա կացության բազմազան առաջարկներ՝ սպասարկելու տարբեր մարդկանց: Այստեղ չկան հյուրանոցներ, որոնք ունեն զբոսաշրջային մեծ խմբեր և MICE ճանապարհորդներ ընդունելու համապատասխան հնարավորություններ՝ կոնֆերանս/բիզնես դահլիճներ: Ըստ ռազմավարության անհրաժեշտ է 3-4-աստղանի հյուրանոցների քանակի ավելացում:³

Գորիսը կարող է օգտագործել Տաթևին մոտ գտնվելու հանգամանքը, կացարանային առաջարկները և տրանսպորտային ցանցի հնարավորությունները ավելի հարավ գտնվող Կապանի հետ՝ դարպասի իր կարգավիճակն ամրապնդելու համար: Գորիսը՝ ՀՀ-ի հնագույն քաղաքներից մեկը, զբոսաշրջիկների համար հարմար է որպես «փոքր քաղաք» այցելելու և հյուրընկալվելու համար: Տարածաշրջանում կան շատ քիչ թվով հյուրանոցներ, որոնք բավարար չեն Տաթև այցելուների համար:⁴

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ պետության կառավարության աջակցության մեխանիզմները զբոսաշրջության զարգացման հիմնական գործոններից են: Մի շարք երկրներում ոլորտի ենթակառուցվածքների զարգացման համար պետությունը տրամադրում է սուբսիդիաներ, դրամաշնորհային համաֆինանսավորում, հարկերից ազատում որոշակի ժամկետով: Վրաստանում՝ զբոսաշրջային շրջաններում ստեղծվել են հատուկ Ազատ զբոսաշրջային գոտիներ, որոնք այդ վայրերում հյուրանոցային ենթակառուցվածքների կառուցման

¹ «Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf

² «Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, էջ 97, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf

³ «Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, էջ 98, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf

⁴ «Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, էջ 69, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf

համար տրամադրում են արտոնություններ:

Աղյուսակ 1

Վրաստանում տրամադրվող ներդրումային նախաձեռնություններ¹

<i>Նախաձեռնության անվանում</i>	<i>Տրամադրվող արտոնություններ</i>
❖ Հյուրանոցային ներդրումների նախաձեռնությունը, որը ներդրողներին հնարավորություն է տալիս անմիջապես մրցակցային դիրքով մտնել վրացական շուկա	<ul style="list-style-type: none"> • մասնավորեցված գույքի ձեռքբերում ուղղակի վաճառքի միջոցով, • մասնավորեցված գույքի ձեռքբերման ընթացիկ շուկայական արժեքի էական գեղչեր, • արտոնյալ պայմաններ քաղաքապետարաններից, ինչպիսիք են Թբիլիսին և տարածաշրջանային կենտրոնները:
❖ Ազատ զբոսաշրջային գոտիներ, որոնք ներդրողներին հատուկ արտոնություններ են տալիս Քոբուլեթիում և Անակլիում / Գանձուխուրիում	<p>Քոբուլեթիում 1-3 միլիոն ԱՄՆ դոլարի ներդրումներ կատարող ներդրողներին առաջարկվում է հետևյալը.</p> <ul style="list-style-type: none"> • անվճար տարածք, • անվճար հյուրանոցային կառավարման պլան, • այն հյուրանոցները, որոնք ունեն ավելի քան 100 սենյակ, տրամադրում են անվճար թույլտվություն (լիցենզիա) խաղատան համար, • շահութահարկից և գույքահարկից ազատում 15 տարով և այլն:
❖ Քոբուլեթիի հաջող մեկնարկից հետո ստեղծվել է Անակլիա / Գանձուխուրիի ազատ զբոսաշրջային գոտին	<ul style="list-style-type: none"> • անվճար տարածք, • անվճար հյուրանոցային կառավարման պլան, • շահութահարկից և գույքահարկից ազատում 15 տարով, • այն հյուրանոցները, որոնք ունեն ավելի քան 80 սենյակ, տրամադրում են անվճար թույլտվություն (լիցենզիա) խաղատան համար, • Վրաստանի քաղաքացիություն օտարերկրյա ներդրողների համար և այլն:

Հետևաբար, առաջարկում ենք, վերը նշված կլաստերները սահմանել որպես Ազատ զբոսաշրջային գոտիներ, և տրամադրել ենթակառուցվածքների կառուցման համար անհրաժեշտ արտոնություններ: Այդ արտոնություններից են՝ հարկերից ազատում որոշակի ժամկետով, հյուրանոցային օբյեկտի կառուցման համար անվճար տարածքի տրամադրում:

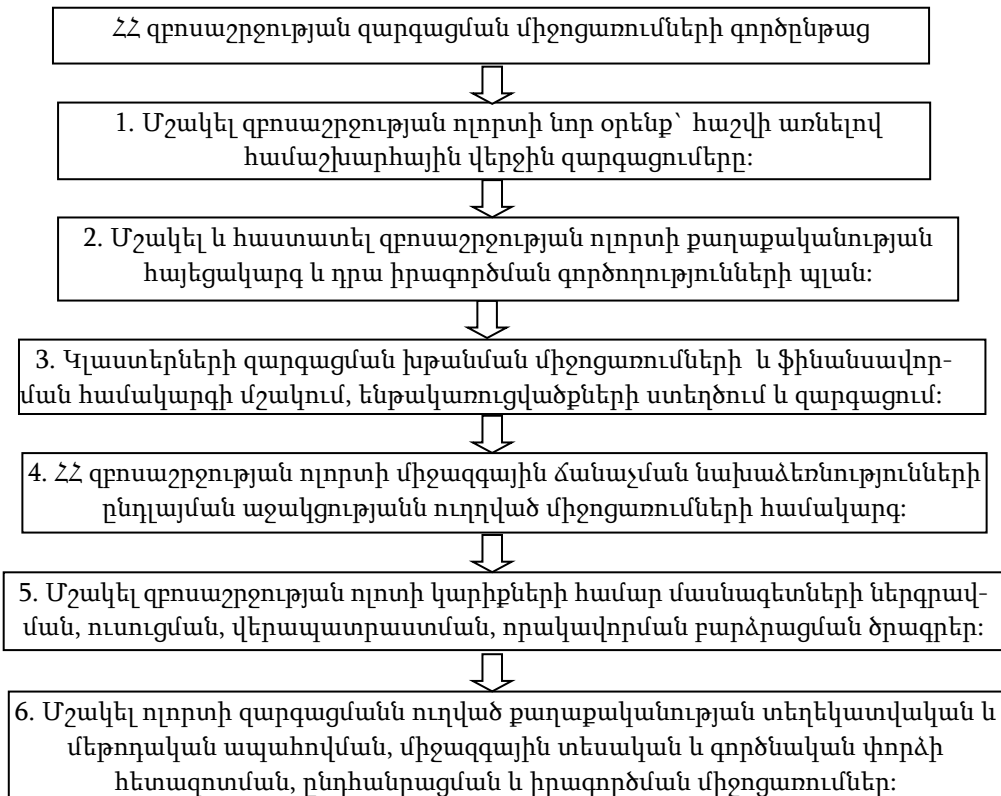
3. Մարքեթինգային հիմնախնդիրներ

Հայաստանի զբոսաշրջային ապրանքի մարքեթինգավորման համար անհրաժեշտ է, առաջին հերթին, միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսներին առավել ակտիվ մասնակցություն, ինչպես նաև միջազգային հայտնի ամսագրերի,

¹Georgia–Marvelous Land of Tourism, Researches and Reports, 2016, p. 53, Григорян С., Грузинский опыт управления развитием туризма, Результаты современных научных исследований и разработок: сборник статей XI Всероссийской научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020, стр. 98 <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2020/11/%D0%9C%D0%9A-943.pdf>

հեռուստատեսությունների հետ համագործակցություն, գովազդային բոլոր հնարավոր մեխանիզմների կիրառում և թիրախային շուկաներում ներկայացուցչություններ ունենալը: Այս ուղղությամբ իրականացվող քայլերի ավելի արդյունավետ ելքերի համար անհրաժեշտ է պետական աջակցություն, որովհետև գովազդը և երկրի բրենդավորման համար անհրաժեշտ մեծ չափի ֆինանսական միջոցները չեն կարող ապահովվել մասնավոր զբոսաշրջային օպերատորների կամ գործակալությունների կողմից: Օգտվելով Հարավաֆրիկյան Հանրապետության փորձից, ՀՀ-ն նույնպես կարող է զբոսաշրջության ոլորտում իրականացնել ՓՄՁ-ների գործունեության բարելավման ծրագիր, որը նախատեսում է պետության կողմից ծախսերի 30-50%-ի չափով փոխհատուցում՝ ցուցահանդեսներին մասնակցելու և որակի գնահատականներ ստանալու համար (HACCP, ISO) և այլն: Այս ծրագիրը հնարավորություն կտա բարձրացնել ինչպես երկրի ճանաչելիությունը արտասահմանում, այնպես էլ ստանալ որակի գնահատականներ՝ ընդգծելով սպասարկման բարձր որակը:

Այսպիսով, կատարված վերլուծության արդյունքների հիման վրա առաջարկվել է ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման հետևյալ գործընթացը:

Գծապատկեր 7. ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման միջոցառումների իրականացման գործընթաց

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակների կողմից

Գիտական նորույթ: Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման համատեքստում բացահայտվել և դասակարգվել են ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները, մշակվել են ոլորտի զարգացման հայեցակարգային միջոցառումներ, համաձայն որի առաջարկվել են հաջորդական քայլեր, որոնց իրականացումը կարող է բարձրացնել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի մրցունակությունը:

Եզրակացություն: Հետազոտելով ՀՀ զբոսաշրջության զարգացման վրա ազդող գործոնները, առանձնացվել և վերլուծվել են օրենսդրաիրավական կարգավորման, ենթակառուցվածքային և տարածքային համաչափ զարգացման, մարքեթինգային հիմնախնդիրները, և ըստ այդմ, ներկայացվել են հետևյալ առաջարկությունները՝

- անհրաժեշտ է ձևավորել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում բարենպաստ գործարար և ներդրումային միջավայր, մշակել Զբոսաշրջության մասին նոր օրենք, իրավական և նորմատիվային ակտեր, որոնք կբարելավեն ոլորտի ծառայությունների որակը:
- Գյումրի, Արենի/ Եղեգնաձոր և Գորիս կլաստերները սահմանել որպես Ազատ զբոսաշրջային գոտիներ, և օգտվելով Վրաստանի փորձից, տրամադրել ենթակառուցվածքների կառուցման համար անհրաժեշտ արտոնություններ:
- հաշվի առնելով Հարավաֆրիկյան Հանրապետության փորձը, ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում իրականացնել ՓՄՁ-ների գործունեության բարելավման ծրագիր:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 17.12.2003,
2. «Հայաստանի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն 2020-2030», 2019 նոյեմբեր, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf
3. ՀՀ ՎԿ «Վճարային հաշվեկշիռ 6» առցանց տվյալների բազա, <https://www.armstat.am/am/?nid=203>
4. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2020, https://armstat.am/file/article/marzer_2020_22_.pdf
5. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը, 2020թ. հունվար, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_421.pdf
6. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը, 2022թ. հունվար https://armstat.am/file/article/sv_01_22a_421.pdf
7. Ստեփանյան Կ.Կ., Զբոսաշրջության զարգացման անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների արդի վիճակը ՀՀ-ում, 2011 թ., 9 էջ
8. Տեղեկատվություն ՀՀ-ում որակավորման կարգ ստացած հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների ցանկի, որակավորման համար գանձվող պետական տուրքի դրույքաչափերի և վճարման հաշվեհամարների վերաբերյալ, 2022, https://mineconomy.am/media/18211/qualified_hotels_07.03.2022.pdf
9. Григорян С., Грузинский опыт управления развитием туризма, Результаты современных научных исследований и разработок: сборник статей XI Всерос-

- сийской научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020, стр. 97-101, <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2020/11/%D0%9C%D0%9A-943.pdf>
10. Georgia–Marvelous Land of Tourism, Researches and Reports, 2016, 224p.
 11. World Travel & Tourism Council “Travel&Tourism Economic impact of Armenia, 2021, 2p.
 12. <https://www.e-draft.am/projects/2090>
 13. <https://mineconomy.am/media/2634/408.pdf>

References

1. «Zbosashrjowt'yan & zbosashrjayin gorc'owneowt'yan masin» HH o'renq, 17.12.2003,
2. «Hayastani zbosashrjowt'yan zargacman r'azmavarowt'yown 2020-2030», 2019 noyember, https://mineconomy.am/media/9557/TourismStrategy_2020-2030.pdf
3. HH VK «Vtwarayin hashvekshir' 6» ar'canc tvyalneri baza, <https://www.armstat.am/am/?nid=203>
4. HH marzery' & Er&an qaghaqy' t'verov, 2020, https://armstat.am/file/article/marzer_2020_22_.pdf
5. HH social-tntesakan vitwaky', 2020t'. hownvar, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_421.pdf
6. HH social-tntesakan vitwaky', 2022t'. hownvar https://armstat.am/file/article/sv_01_22a_421.pdf
7. Step'anyan K.K., Zbosashrjowt'yan zargacmann anhrajhesht ent'akar'owcvac'qneri ardi vitwaky' HH-owm, 2011 t'. , 9 e'j
8. Teghekatvowt'yown HH-owm orakavorman karg stacac' hyowranocayin tntesowt'yan o'byektneri canki, orakavorman hamar gand'vogh petakan towraqi drowyqa-chap'eri & vtwarman hashvehamarneri veraberyal, 2022, https://mineconomy.am/media/18211/qualified_hotels_07.03.2022.pdf
9. Grigorjan S., Gruzinskij opyt upravlenija razvitiem turizma, Rezul'taty sovremennyh nauchnyh issledovaniy i razrabotok: sbornik statej XI Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Penza: MCNS «Наука и Prosveshhenie». – 2020, стр. 97-101, <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2020/11/%D0%9C%D0%9A-943.pdf>
10. Georgia–Marvelous Land of Tourism, Researches and Reports, 2016, 224p.
11. World Travel & Tourism Council “Travel&Tourism Economic impact of Armenia, 2021, 2p.
12. <https://www.e-draft.am/projects/2090>
13. <https://mineconomy.am/media/2634/408.pdf>

ՀՀ-ՈՒՄ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Քրիստինե Յուրիի Բաղդասարյան Սոնա Հրաչիկի Գրիգորյան

Համառոտագիր: Զբոսաշրջության ոլորտը արդյունաբերության գերակա ճյուղ է համարվում ինչպես աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում: Այնուամենայնիվ, Հայաստանը հնարավորություն ունի և պետք է միջազգային շուկային առաջարկի ավելի խստապահանջ հաճախորդի կարիքների համար նախատեսված բազմաբնույթ և բարձրորակ զբոսաշրջային արդյունք՝ ներկայումս գերակշռող «դասական զբոսաշրջային փաթեթներից» գատ: Այս զարգացումն ինքնին կպահանջի ավելի բարձր որակավորված աշխատուժ, ավելի մեծ ներդրումներ, ավելի բարձրակարգ ենթակառուցվածքներ և ծառայություններ, հետազոտությունների ավելի ժամանակակից մեթոդներ և տեխնոլոգիաներ և ավելի նպաստավոր գործարար միջավայր: Զբոսաշրջության զարգացման հիմնական մարտահրավերներից է արտասահմանում երկրի ճանաչելիության կամ «բրենդինգի» հիմնախնդիրը: ՀՀ զբոսաշրջության զարգացման համար ռազմավարական ուղին ճիշտ մարքեթինգային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացումն է: Այս հիմնահարցերով էլ պայմանավորված է **հոդվածի արդիականությունը:**

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները, և առաջարկել դրանց լուծման միջոցառումներ՝ այն դարձնելու որպես ՀՀ տնտեսության համեմատական առավելություն ունեցող ուղղություն: Այդ նպատակի իրականացման համար հոդվածում դրվել և վերլուծվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- առանձնացնել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնահարցերը,
- զբոսաշրջության ոլորտի միջազգային փորձի վերլուծություն, արդյունքի վեր հանում,
- բացահայտել զբոսաշրջության ոլորտ զարգացմանը նպաստող գործոնները: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վերլուծության և համադրության (սինթեզի) կառուցվածքային, ինչպես նաև՝ համակարգային վերլուծության **մեթոդները:**

Մտացված հիմնական արդյունքները: Իրականացված վերլուծության արդյունքում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են զբոսաշրջության զարգացման հիմնական ցուցանիշները, ուսումնասիրվել է զբոսաշրջության զարգացման միջազգային փորձը, առանձնացվել են ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները, որոնց հիման վրա էլ առաջարկվել են զբոսաշրջության զարգացման միջոցառումներ:

Գիտական նորույթ: Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման համատեքստում բացահայտվել և դասակարգվել են ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները, մշակվել են ոլորտի զարգացման հայեցակարգային միջոցառումներ, համաձայն որի առաջարկվել են հաջորդական քայլեր, որոնց իրականացումը կարող է բարձրացնել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի մրցունակությունը:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունը: ՀՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման համար խոչընդոտ հանդիսացող խնդիրների լուծման համար ներկայացված առաջարկների իրականացման դեպքում ՀՀ-ն կարող է ներգրավել ավելի շատ զբոսաշրջիկ և դառնալ մրցունակ երկիր:

Բանալի բառեր: Զբոսաշրջություն, համաշխարհային փորձ, զբոսաշրջիկ, ենթակառուցվածք, կլաստեր, արտոնություն, սպասարկում, զբոսաշրջային արդյունք, գործոն

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АРМЕНИИ

Кристине Юрьевна Багдасарян
Сона Грачиковна Григорян

Аннотация: Сфера туризма считается приоритетной отраслью промышленности как во многих странах мира, так и в Армении. Однако Армения имеет возможность и должна предложить международному рынку разнообразный и качественный туристический продукт, рассчитанный на потребности более требовательного клиента, в дополнение к преобладающим в настоящее время «классическим турпакетам». Это развитие само по себе потребует более квалифицированной рабочей силы, больших инвестиций, лучшей инфраструктуры и услуг, более современных методов и технологий исследований, а также более благоприятной деловой среды. Одной из главных проблем в развитии туризма является вопрос узнаваемости или «брендинг» страны за рубежом. Стратегическим путем развития туризма в Армении является повышение эффективности правильной маркетинговой политики. **Актуальность** статьи обусловлена и этими вопросами.

Цель статьи - выявить проблемы развития туризма, и предложить меры по их решению, сделать его направлением со сравнительным преимуществом экономики РА. Для достижения поставленной цели в статье излагаются и анализируются **следующие вопросы:**

- выделить вопросы развития сферы туризма РА;
- анализ международного опыта в сфере туризма, представление результатов;
- выявить факторы, способствующие развитию туризма.

В ходе исследования использовались **методы** структурного анализа и комбинирования (синтеза), а также системного анализа.

Полученные основные результаты. В результате анализа были изучены и проанализированы основные показатели развития туризма, изучен международный опыт развития туризма, выделены проблемы развития отрасли, на основании чего предложены мероприятия по развитию туризма.

Научная новизна. В контексте развития сферы туризма выявлены и классифицированы проблемы развития сферы туризма Республики Армения, разработаны концептуальные меры по развитию отрасли, в соответствии с которыми

предложены последовательные шаги, реализация которых может повысить конкурентоспособность туристического сектора.

Возможность применения полученных результатов. В случае реализации предложений по решению проблем, мешающих развитию туризма в Армении, Армения может привлечь больше туристов и стать конкурентоспособной страной.

Ключевые слова: туризм, мировой опыт, турист, инфраструктура, кластер, привилегия, услуга, туристический продукт, фактор.

TOURISM DEVELOPMENT ISSUES IN ARMENIA

Kristine Yuri Baghdasaryan
Sona Hrach Grigoryan

Abstract: The sphere of tourism is considered a priority branch of industry both in many countries of the world and in Armenia. However, Armenia has the opportunity and must offer to the international market a diverse and high-quality tourism product designed for the needs of the more demanding customer, in addition to the currently prevailing "classic travel packages". This development in itself will require a more skilled workforce, greater investment, better infrastructure and services, more modern research methods and technologies, and a more favorable business environment. One of the main challenges in the development of tourism is the issue of recognition or "branding" of the country abroad. The strategic way for the development of tourism in Armenia is to increase the effectiveness of the right marketing policy. The *urgency* of the article is conditioned by these issues as well.

The purpose of the article is to identify the problems of tourism development, as well as to propose measures to solve them, to make it a direction with a comparative advantage of the RA economy. To achieve this goal, the article sets out and analyzes the *following issues*:

- to single out the issues of development of the RA tourism sphere;
- analysis of international experience in the field of tourism, presentation of results;
- identify the factors contributing to the development of tourism.

The methods of structural analysis and combination (synthesis) as well as system analysis were used during the research.

The main results obtained. As a result of the analysis, the main indicators of tourism development were studied and analyzed, the international experience of tourism development was studied, the development issues of the sector were singled out, on the basis of which tourism development measures were proposed.

Scientific novelty. In the context of the development of the tourism sector, the problems of the development of the tourism sector of the Republic of Armenia were identified and classified, conceptual measures for the development of the sector were

developed, according to which successive steps were proposed, the implementation of which can increase the competitiveness of the tourism sector.

The possibility of applying the obtained results. In case of implementation of the proposals for solving the problems that are an obstacle for the development of tourism in Armenia, Armenia can attract more tourists and become a competitive country.

Keywords: tourism, world experience, tourist, infrastructure, cluster, privilege, service, tourism product, factor.

ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Շողեր Պյոտրի Պողոսյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 25.03.2022թ., գրայնստման ուղարկվել է՝ 25.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Արդի պայմաններում բազմաթիվ փորձագետների ուսումնասիրության կենտրոնում է, թե ինչպիսին է լինելու վաղվա աշխատաշուկան, ինչ փոփոխությունների է այն ենթարկվել ու ենթարկվելու ներկայիս գլոբալ թվային փոփոխությունների շեմին: Աշխատուժի զարգացման խթանումը բնակչության զբաղվածության ապահովման, կենսամակարդակի բարելավման և տնտեսության մրցունակության բարձրացման կարևորագույն միջոցներից մեկն է: Անշուշտ, որպես Հայաստանի Հանրապետության աշխատաշուկայի զարգացման առաջնահերթությունն պետք է դիտարկվի շարունակական կրթությունը՝ որպես նորարարական տնտեսության, վաղվա աշխատաշուկայի և ազգային կրթական համակարգի կատարելագործման հիմք: Քանի որ բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը տեղի է ունենում շատ արագ և ձեռք է բերում համակարգային բնույթ, անհրաժեշտություն է առաջանում ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել աշխատաշուկայում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Վերջին տարիների մարդկանց ապրելու և աշխատանքի ձևը կտրուկ փոխվել է: Ինտերնետի և սոցիալական ցանցերի շնորհիվ մարդկանց միջև շփումն ավելացել է՝ բացելով մարդկանց համար փող աշխատելու և ծախսելու նոր հնարավորություններ: Ներկայումս մարդիկ կարող են աշխատել ինչպես օֆլայն և առցանց, այնպես էլ զբաղվել ժամանակավոր և պայմանագրային աշխատանքով կամ գտնել «գիգ» աշխատանք¹: Զբաղվածության վերջին միտումները խթանել են գիգացիոն տնտեսության զարգացումը²: Տեղեկատվության արտադրության, բաշխման և սպառման վրա հիմնված թվային տնտեսության զարգացումը լուրջ սոցիալ-տնտեսական տեղաշարժեր է առաջացրել, այդ թվում՝ աշխատանքային հարաբերությունների ոլորտում, փոխելով մասնագիտական գործունեության տեսակը և աշխատանքի բնույթը³: Թվային տնտեսությունում աշխատանքային հարաբերությունների զարգացումը նպաստում է մշտական անձնակազմի փոխարինմանը ժամանակավոր աշխատողներով: Այս համատեքստում կա-

¹«Գիգ» տերմինը վերաբերում է պայմանական պայմանավորվածությունների բազմաթիվ դասակարգումներին, մասնավորապես՝ ազատ մասնագետներին, խորհրդատուներին, կամավորներին, արվեստագետներին և տարբեր պայմանագրային, ժամանակավոր և կես դրույքով աշխատողներին:

² <https://www.eurasian-research.org/publication/the-phenomenon-of-gig-economy/?lang=ru>

³ Horowitz, S. Freelancing in America 2017 // Freelancers Union. Mode of Access: <https://blog.freelancersunion.org/2017/10/17/freelancing-in-america-2017/>.

ընդհանուր առմամբ է աշխատաշուկայում տեղի ունեցող փոփոխությունների ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետազոտության արդիականությունը:**

Հետազոտության **նպատակն է** թվային դարաշրջանում ի հայտ եկող աշխատուժի փոփոխությունների բացահայտումը:

Հետազոտության **խնդիրն է** ներկայիս գլոբալ դեմոգրաֆիական ճգնաժամի պայմաններում տնտեսապես ակտիվ բնակչության ճկունության բացահայտումը, վերլուծումը և համեմատումը, որն էական նշանակություն ունի աշխատաշուկայի փոփոխության նկատմամբ աշխատուժի տարբեր խմբերի արձագանքները հասկանալու համար:

Ուսումնասիրվող թեման քննության է առնվել տարբեր սոցիալական, կրթական, թվայնացման, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման տեսանկյունից: Թվայնացման ազդեցությունը աշխատաշուկայի վրա ուսումնասիրվել են մի շարք հետազոտողների կողմից և տեղ գտել ոլորտին առնչվող գեկույցներում, աշխատուժի փոփոխությունները լուսաբանող հրապարակումներում, հաշվետվություններում:

Գրականության վերլուծություն: 20-րդ դարի ընթացքում տեխնոլոգիական փոփոխությունները հիմնովին վերափոխել են աշխատողների կողմից կատարվող առաջադրանքների տեսակը՝ իրենց հերթին փոխելով հմտությունների պահանջարկը: Դարի առաջին կեսին աշխատավայր մտավ մեքենայացման ալիք՝ հասցեական մեքենաներով¹:

«Խելացի» տեխնոլոգիաները արագորեն ներթափանցելով գրեթե բոլոր առանցքային ոլորտները՝ բնակարանային և կոմունալ տնտեսություն, տրանսպորտ, առևտուր, կրթական համակարգ, բժշկություն և այլն², արագորեն դուրս են մղում որոշ աշխատողների իրենց աշխատանքից, բայց միևնույն ժամանակ բացում են մեծ հնարավորություններ այլ հմտություններով հարուստ աշխատուժի համար: Cognizant Technology Solutions խորհրդատվական ընկերությունը նշում է, որ հաջորդ տասնամյակում ռոբոտների և արհեստական բանականության օգտագործման աճի պատճառով կլինեն առնվազն 21 նոր մասնագիտություններ³:

«Տնտեսական հնարավորությունները մեր թոռների համար», (1931թ) աշխատության մեջ Ջոն Մեյնարդ Բեյնսը նշում է. «Մենք տառապում ենք մի նոր հիվանդությամբ, որի անունը որոշ ընթերցողներ գուցե դեռ չեն լսել, բայց որոնց մասին նրանք շատ բան կլսեն գալիք տարիներին, այն է՝ տեխնոլոգիական գործազրկությունը: Վերջինս այն գործազրկությունն է, որը պայմանավորված է

¹ Berger, T., & Frey, C. B. (2016). Did the Computer Revolution shift the fortunes of U.S. cities? Technology shocks and the geography of new jobs. *Regional Science and Urban Economics*, 57, 38–45. doi:10.1016/j.regsciurbeco.2015.1

² Zemtsov S., Barinova V., Semenova R. (2019) The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia. *Foresight and STI Governance*, vol. 13, no 2, pp. 84–96. DOI: 10.17323/2500-2597.2019.2.84.96

³ Одегов Ю.Г., Павлова В. В., Новые технологии и их влияние на рынок труда, Уровень жизни населения регионов России, №2 (208) 2018 , стр.60–70, DOI: 10.24411/1999-9836-2018-10015 <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-tehnologii-i-ih-vliyanie-na-rynok-truda/viewer>

աշխատուժի խնայողաբար օգտագործման միջոցների հայտնաբերմամբ: Մակայն հայտնաբերման գործընթացը, գերազանցում է այն արագությունը, որով մենք կարող ենք աշխատուժի օգտագործման նոր միջոցներ գտնել»¹:

Տեխնոլոգիական փոփոխությունները նպաստում են ոչ հմուտ աշխատուժը հմուտ աշխատուժով և կապիտալով փոխարինմանը՝ միաժամանակ բարձրացնելով գործոնի ընդհանուր արտադրողականությունը՝ ինչը կրում է համաշխարհային բնույթ: Բոլոր երկրները, որոնք բաց են գլոբալ տեխնոլոգիաների և ներդրումների զարգացման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար, բնականաբար բախվում են զբաղվածության ոլորտում տնտեսական աճի ցածր ինտենսիվության խնդրին: Ցածր որակավորում ունեցողները կանգնած են աշխատանքը կորցնելու շեմին: Աշխատաշուկայում առանց առաջարկի և պահանջարկի խթանման նպատակաուղղված քաղաքականության՝ այս միտումները կբարձրացնեն որակավորում չունեցող գործազրկությունը և հմուտ աշխատուժի համար նախատեսված աշխատավարձի հավելավճարը՝ խոչընդոտելով տնտեսության համապարփակ զարգացումը²:

Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի ժամանակ ներկայացված «Աշխատատեղերի ապագան 2020» զեկույցում կարևորվեց հետևյալը. «տեխնոլոգիաները և գլոբալիզացումը հանգեցրել են աշխատաշուկաների խորը փոխակերպումների, ինչը արտահայտվեց նրանով, որ 2020 թվականի առաջին կիսամյակում աշխատաշուկայում տեղի ունեցավ լրացուցիչ, նշանակալի և անսպասելի խաթարում՝ անմիջական ազդեցություն ունենալով անհատի գոյատևման և ընտանիքի եկամուտների վրա»³:

Աշխատաշուկային առնչվող դեռևս ոչ մի ուսումնասիրություն չի չափել, թե ինչ կարող է նշանակել վերջին տեխնոլոգիական առաջընթացը զբաղվածության ապագայի համար⁴:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել են աշխատաշուկային առնչվող հիմնախնդիրները, որոնք ի հայտ են գալիս թվային դարաշրջանում՝ կապված տեխնոլոգիաների աննախադեպ զարգացման հետ: Տեղեկատվության հավաքագրման համար կիրառվել են համակարգային, նկարագրական, համեմատական վերլուծությունների, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների մոտեցումները, Համաշխարհային բանկի տարեկան զեկույց-

¹ Digital Dividends, (2016), World development report, p.129 www.worldbank.org/https://documents1.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Placement-PUBLIC.pdf

² Хорошие рабочие места для инклюзивного роста в странах Центральной Азии и Южного Кавказа, региональный отчет, под редакцией Джованни Капаннелли и Рави Канбур, Февраль, 2019 Азиатский банк развития, DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190034-3>
<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/502421/jobs-inclusive-growth-central-asia-caucasus-ru.pdf>

³ World Economic Forum, The Future of Jobs Report 2020, OCTOBER 2020, p.8
https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

⁴ Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? Technological Forecasting and Social Change, 114, 254–280. doi:10.1016/j.techfore.2016.08.01, p 255

ները, ինչպես նաև աշխատաշուկայի զարգացման փոփոխությունները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրատարակումները:

Վերլուծություն: Մրցունակ աշխատուժի ձևավորումը և զբաղվածության բարձր մակարդակի ապահովումը յուրաքանչյուր պետության տնտեսական առաջնահերթություններից մեկն է: Գնալով աշխատանքի ավանդական պատկերացումը իր տեղը զիջում է աշխատելու ավելի ազատ ձևերին, որը հնարավորություն է տալիս անընդհատ աճող թվայնացմանը փոխարինել աշխատուժին: Թվային տնտեսության մեջ փոխվում է ոչ միայն աշխատանքի բնույթը, այլև փոխվում է աշխատանքային հարաբերությունների ողջ համակարգը: Եթե ավանդական տնտեսության մեջ աշխատողի և մենեջերի միջև առկա են կառավարման ուղղահայաց տնտեսական հարաբերություններ, ապա թվային տնտեսությունում դրանք փոխարինվում են հորիզոնականներով, մինչդեռ աշխատողի կախվածությունը ընկերության ղեկավարից զգալիորեն թուլանում է, անխուսափելիորեն մերժվում է «մեկ աշխատանք ամբողջ կյանքի համար» փիլիսոփայությունը¹:

Առաջատար փորձագիտական գործակալությունների փորձագետները նշում են, որ առաջիկա տարիներին աշխատատեղերի 47%-ը կթվայնացվի, և մարդկանց կփոխարինեն համակարգչային ծրագրերը կամ ռոբոտները: Ըստ McKinsey Global Institute-ի գնահատմամբ, որ մոտ 140 միլիոն լրիվ դրույքով աշխատողներ ամբողջ աշխարհում կփոխարինվեն թվային սարքերով: Առկա տեխնոլոգիաների օգնությամբ հնարավոր է ավտոմատացնել 2 տրիլիոն դոլար արժողությամբ մարդկային աշխատուժը: Փորձագետները կանխատեսում են, որ միայն առաջիկա հինգ տարում թվային տեխնոլոգիաների ու ռոբոտացման պատճառով զարգացած երկրները կկորցնեն մինչև 5 միլիոն աշխատատեղ, իսկ հետո նրանց թիվը աստիճանաբար կավելանա²:

Թվայնացումը փոխակերպում է գոյություն ունեցող աշխատատեղերը՝ «պարտադրելով» աշխատակիցներին նոր հմտություններ ձեռք բերել նոր առաջադրանքներ կատարելու համար, որոնք պահանջում են մշտական մասնագիտական զարգացում, նոր գիտելիքների ձեռքբերում ողջ կյանքի ընթացքում, ինչպես նաև նոր ծրագրակազմ օգտագործելու կարողություն: Նման վերափոխումների դեպքում գործատուները պետք է արագ վերապատրաստեն աշխատողներին կամ փոխարինեն մասնագետներով, որոնք արդեն ունեն համապատասխան գիտելիքներ և հմտություններ³:

Անշուշտ, տեխնոլոգիաների բարձր շարժունակության շնորհիվ ի հայտ է գալիս կրթական համակարգի արագ զարգացման և վերափոխման անհրա-

¹ Головенчик Г.Г., Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации / – Минск : Изд. центр БГУ, 2019. – 257 с. ISBN 978-985-553-581-3, стр. 60

² Дигилина О.Б., Трансформация рынка труда в условиях цифровизации, “Economics. Management. Law” Series, 2019, no. 4, стр. 173

³ Томашевский К.Л., 2020, «Цифровизация и ее влияние на рынок труда и трудовые отношения (теоретический и сравнительно-правовой аспекты)». Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 2: 398–413. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.210>, стр.398

ժեշտություն: Կադրերի արագ և արդյունավետ վերապատրաստման հիմնական խոչընդոտներից մեկը մասնագետների բացակայությունն է, որոնք կարող են թվային դարաշրջանում համապատասխան իրավասություններ սովորեցնել: McKinsey-ի գործակալության տվյալների մինչև 2030 թվականը 75-ից 375 միլիոն աշխատող, որը կազմում է համաշխարհային աշխատուժի 3-14%-ը, պետք է տիրապետի նոր մասնագիտությունների: Բացի այդ, բոլոր աշխատողները ստիպված կլինեն հարմարվել աշխատանքային նոր պայմաններին, քանի որ նրանց մասնագիտությունները զարգանում են ավելի արագ խելացի մեքենաների հետ միասին¹:

Ինչպես ներկայացված է Համաշխարհային բանկի «Թվային դիվիդենտներ» 2016թ. զեկույցում աշխատուժի նոր հմտությունները արդյունք են տալիս: Հայաստանում, Վրաստանում, Ղրղզստանում, Տաջիկստանում և Վիետնամում ուժեղ ճանաչողական և սոցիալ-էմոցիոնալ հմտություններ ունեցող աշխատողներն ավելի հավանական է, որ աշխատեն և ունենան ավելի որակյալ աշխատանք: Վիետնամում, տվյալ ոլորտում, ոչ սովորական վերլուծական առաջադրանքներ կատարելը ներառում է 23-տոկոսային եկամուտների հավելավճար, իսկ ինտերակտիվ (այսինքն՝ միջանձնային) առաջադրանքները՝ 13% հավելավճար՝ համակցված սովորական կամ ոչ սովորական առաջադրանքների հետ: Հայաստանում և Վրաստանում խնդիրների լուծման և նոր բաներ սովորելու հավելավճարը մոտ 20% է: Ընդհանուր առմամբ 2005-2011 թվականներին, հիմնականում 16 զարգացող երկրներից 12-ում ոչ սովորական մասնագիտությունների աշխատավարձերը զգալիորեն ավելացել են, քան սովորական մասնագիտությունների աշխատավարձերը²:

2021թ. փետրվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ աշխատաշուկայում գործազուրկներն ըստ կրթական մակարդակի կազմի ունեն հետևյալ բաշխվածությունը՝ բարձրագույն և հետբուհական կրթություն ունեցողների թիվը կազմում են գործազուրկների թվի 13.3%-ը, միջին մասնագիտական կրթություն ունեցողների թիվը՝ 17.2%-ը, նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) կրթություն ունեցողների թիվը՝ 5.4%-ը, ընդհանուր միջնակարգ կրթություն ունեցողները՝ 54.6 %-ը, հատուկ ընդհանուր, հիմնական ընդհանուր և տարրական կրթություն ունեցողները՝ 9.5 %-ը³:

2018թ. տվյալներով Հայաստանի ՏՀՏ ոլորտում աշխատողներ 43%-ը բակավորի, իսկ 41%-ը մագիստրոսի կամ ավելի բարձր աստիճան ունի: Ուսանողները կազմում են ՏՀՏ աշխատուժի 11%-ը⁴: Չնայած տեղական ընկերությունների

¹Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In A Time Of Automation. December, 2017 McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>.

²Digital Dividends, (2016), World development report, p. 256, www.worldbank.org
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>

³ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Զբաղվածության պետական գործակալություն: <https://employment.am/am/361/LinkPage.html>

⁴ ՏՀՏ ոլորտը Հայաստանում 2018, Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամ, էջ 37-38

կողմից կադրերի վերապատրաստումը համարվում է իրենց զարգացման կարևորագույն բաղադրիչ, նրանցից քչերն են ի վիճակի ապահովվել աշխատակիցների շարունակական վերապատրաստման ապահովման գործընթացը:

Համաձայն Աշխատատեղերի ապագան Հայաստանում (2019) Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույցի, 2030թ. աշխատուժի միայն 20%-ը կլինի նորեկ, իսկ ամենամեծ մասնաբաժինը կկազմեն այս պահին ֆորմալ կրթության ցիկլն արդեն ավարտածները¹: 2025 թվականին վերլուծական մտածողությունը, կրեատիվությունը և ճկունությունը կլինեն ամենապահանջված հմտություններից: Գործատուները կարծում են, որ առաջիկա տարիներին կմեծանան քննադատական մտածողության, վերլուծության և խնդիրների լուծման հմտությունները²: Ապագա աշխատատեղերի պահանջները բավարարելու համար աշխատուժն անհրաժեշտություն կունենա արագ անցնելու վերաորակավորման և նոր հմտությունների:

Նորարարությունը կարող է ուղղակիորեն հեռացնել որոշ աշխատողների իրենց առաջադրանքներից՝ դրանով իսկ նվազեցնելով նրանց աշխատուժի պահանջարկը: Թվային տնտեսության զարգացմամբ Աճեմօլուն և Ռեստրեպոն աշխատուժի պահանջարկի փոփոխությունները կապում են մի շարք էֆեկտների հետ³:

1. **Տեղաշարժման էֆեկտ.** մեքենաներն արագ կարողանում են կատարել այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք նախկինում միայն մարդիկ կարող էին անել, ընկերությունները հակված են կիրառել այդ տեխնոլոգիաները՝ փոխարինելու մարդկային աշխատանքը մեքենաներով, ինչը նվազեցնում է աշխատուժի պահանջարկը:
2. **Արտադրողականության էֆեկտ.** աշխատուժի փոխարինումը ավելի էժան տեխնոլոգիայով նվազեցնում է արտադրության ծախսերը, ինչը հանգեցնում է գների նվազմանը և միևնույն ժամանակ պահանջարկի ու արտադրության ընդլայնմանը: Ավելին, նոր տեխնոլոգիաները կարող են բարձրացնել ապրանքների որակը, ինչպես նաև նպաստել նոր ապրանքների և ծառայությունների ի հայտ գալուն՝ բարձրացնելով պահանջարկը և արտադրությունը: Տեխնոլոգիաների շնորհիվ որակի բարձրացումը և նոր ապրանքներն ու ծառայություններն ի հայտ գալը մեծացնում է աշխատուժի պահանջարկը:
3. **Վերականգնման էֆեկտ.** նոր տեխնոլոգիաները խթանում են աշխատողների համար նոր առաջադրանքների կատարմանը: օրինակ՝ թվային հարթակի հետ աշխատանքը պահանջում է նոր հմտություններ և նոր առաջադրանք-

¹ Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց, Աշխատատեղերի ապագան Հայաստանում, ԻՎԻ Քոնսալթինգ, «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, 2019, 135էջ, էջ 9, www.ev.am

² https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/pdf/WEF-future-of-jobs-report-2020_zahidi.pdf

³ JRC Technical Report, The impact of Technological innovation on the Future of Work, JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology 2019/03, p.3 <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2019/09/jrc117212.pdf>

ներ: Նոր առաջադրանքների ստեղծումն ուղղակիորեն հակազդում է տեղահանման էֆեկտին՝ բարձրացնելով աշխատուժի պահանջարկը:

4. **Կապիտալի կուտակման էֆեկտ.** նոր տեխնոլոգիաների ընդունումը ենթադրում է նոր մեքենաների և ոչ նյութական կապիտալի պահանջարկի աճ, ինչը մեծացնում է գիտելիքահենք և աշխատանքային առաջադրանքների պահանջարկը, որոնք ենթադրում են նոր տեխնոլոգիաների արտադրություն, ներդրում, պահպանում և արդիականացում: Սա մեծացնում է աշխատուժի պահանջարկը:

Աշխատաշուկայի կառուցվածքային փոփոխության կարևորագույն խնդիրներից մեկն է՝ ինչ ուղղությամբ և որ տեխնոլոգիաների մեջ պետք է ուղղվեն ներդրումները: Այսօր լայնորեն քննարկվում է արհեստական բանականության ազդեցությունը աշխատուժի վրա և գնալով մեծ թափ է առնում մարդկանց բոտերով¹ փոխարինելը: Հետևաբար տեխնոլոգիաների մեջ ներդրումները կարգավորող քաղաքականությունը պետք է հիմնվի այն սկզբունքի վրա, որպեսզի այն նպաստի աշխատուժի պահանջարկի մեծացմանը, հնարավորինս կանխելով արհեստական բանականության բացասական ազդեցությունը աշխատուժի վրա: Այն պետք է ծառայի ի նպաստ վաղվա աշխատաշուկայի՝ ընձեռելով լայն հնարավորություններ ինչպես գործատուի, այնպես էլ աշխատողի համար: Արհեստական բանականությունը պետք է նպաստի ցածր որակավորմամբ աշխատուժի պարագայում նվազեցնել աշխատուժի պահանջարկի կարճաժամկետ ցնցումների և միջնաժամկետ տեխնոլոգիական տեղաշարժերի հետևանքով առաջացած գործազրկության կրճատմանը:

Աշխատաշուկայի վերափոխումներին և տեխնոլոգիական հեղափոխությանը զուգահեռ փոխվում են աշխատանքի համար պահանջվող հմտությունները:

Վերապատրաստումը կարող է մեղմել թվային փոխակերպման սոցիալական ռիսկերը, ուստի դրանք զգալիորեն ցածր կլինեն բնակչության բարձր կրթական մակարդակ ունեցող տարածաշրջաններում, որտեղ մասնագետներն ավելի լավ են պատրաստ յուրացնելու նոր գիտելիքներ և տեխնոլոգիաներ, ինչպես նաև ստանալ շարունակական կրթություն²:

Վերջին 12 ամսում իր աշխատակիցների վերապատրաստմանն աջակցել է հայաստանյան ընկերությունների մոտ 20%-ը: Ընկերությունների 30-50%-ը, այն կարծիքին է, որ իրենց աշխատողների առնվազն 15-25%-ը ապագայում կարիք կունենա նոր հմտությունների և վերապատրաստման³: Հայաստանում այլ ընկերությունների համեմատ ժամանակակից ընկերություններն ավելի շատ են

¹ Բոտը՝ արհեստական բանականության և մարդու միջև հաղորդակցման թվային ժամանակակից միջոց է:

² Chang J.H., Huynh P. (2016) ASEAN in transformation: The future of jobs at risk of automation. Geneva: ILO

³ Աշխատանքի հնարավորությունների քարտեզագրում. Լոռի, Շիրակ, Սյունիք մարզերում, Հետազոտության հաշվետվություն, Կրթական հետազոտությունների և խորհրատվությունների կենտրոն, Երևան 2019, էջ 47

անցկացնում աշխատողների ուսուցում: Աշխատողների ընդհանուր թվի միայն մի սահմանափակ մասն է ուսուցում անցնում: Սա ամրապնդում է հմտությունների զարգացման շարունակական ուղու կախվածությունը, այսինքն՝ նրանք, ովքեր ունեն հմտություններ, ձեռք են բերում էլ ավելի շատ հմտություններ: Մինչև ժամանակ, աշխատողները շատ սահմանափակ տեղ են տալիս ուսուցմանը, ինչը ենթադրում է, որ նրանք ևս չեն գիտակցում աշխատաշուկայում իրենց դերը չկորցնելու համար հմտությունները շարունակապես զարգացնելու կարևորությունը¹: Հմտությունները կարևոր են ոչ միայն կրթության, այլ նաև աշխատանքի արդյունքների համար: Հմտությունները դրական իմաստով կապված են աշխատաշուկա մուտք գործելու հնարավորության հետ: Հայաստանում աշխատուժում մասնակցելու ավելի մեծ հավանականություն ունի նա, ով օժտված է վերլուծական, ճկուն հմտություններով, այսինքն՝ հուսալի է, աշխատասեր և ունակ է աշխատել համակարգչով: Ինտենսիվ ճանաչողական հմտություններ պահանջող աշխատատեղերն ապահովում են ավելի բարձր աշխատանքային եկամուտ²:

Աշխատուժի պահանջարկի ցածր մակարդակը պայմանավորված է ինչպես ժողովրդագրական, աշխարհագրական և պատմական գործոններով, այնպես էլ թաքնված գործազրկությամբ, թերգրավածությամբ և ոչ ֆորմալ գործարքներով:

Գիտական նորույթ: Կարևորվել և հիմնավորվել է շարունակական կրթության (ցկյանս ուսուցման) զարգացման ուղիների մշակումը՝ որպես ՀՀ նորարարական տնտեսության, վաղվա աշխատաշուկայի և ազգային կրթական համակարգի կատարելագործման հիմք, ինչը կնպաստի աշխատաշուկայում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների հետևանքով առաջացած խնդիրների հաղթահարմանը:

Աշխատուժի վրա արհեստական բանականության սպառնալիքը կանխելու նպատակով առաջարկվել և հիմնավորվել է նոր տեխնոլոգիաների մեջ ներդրումները կարգավորող քաղաքականության նշանակությունը, որը կկենտրոնանա այն տեխնոլոգիաների վրա, որոնք առավելագույնս կնպաստեն աշխատուժի պահանջարկի մեծացմանը:

Եզրակացություն: Տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունների համար ներկայումս կարևոր է կրթության և աշխատաշուկայի միջև կապի ամրապնդումը, անհրաժեշտ ներուժի ձևավորումը, ինչու չէ նաև գիտելիքի վրա հիմնված տնտեսական համակարգի կառուցումը: Բացի այդ, տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունները ենթադրում են աշխատուժի նոր որակի, ավանդական ճյուղերի այլընտրանք համարվող ուղղությունների համաչափ տարածքային զարգացման անհրաժեշտություն, ինչը պահանջում է աշխատաշուկայի նոր քաղաքականության մշակում և ներդրում:

¹ Նույն տեղում էջ 48

² Մադալենա Օտրատի, Մառա Յոհանսոն դե Միլվա, Նատալիա Միլան, Ֆլորենտին Քերշբաումեր, Աշխատանք Հայաստանում ավելի լավ ապագայի համար, Աշխատատեղերի դինամիկայի վերլուծություն, Համաշխարհային բանկ, Հոկտեմբեր 2019, էջ 105

Հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսության թվային զարգացման կարևորությունը կարող ենք առաջարկել աշխատաշուկայի գործունեության բարելավման հետևյալ ուղիները.

Շարունակական կրթությունը՝ որպես նորարարական տնտեսության, վաղ-վա աշխատաշուկայի և ազգային կրթական համակարգի կատարելագործման հիմք

- *անվճար ուսուցման երկրորդ հնարավորության, բոլոր կրթություն ստանալ ցանկացողների համար,*
- *աշխատաշուկայում երիտասարդների համար այլընտրանքային անցումային համակարգերի ընդլայնում,*
- *առաջնորդություն ստանձնել առաջարկելով՝ բարելավելու աշխատանք-կենսամակարդակ հավասարակշռությունը,*
- *ազգային անվտանգության մարտահրավերները հաշվի առնելով՝ կրթության որակի բարելավման նպատակով «Համայնքային կրթություն» մոտեցումների ամրապնդում, համայնքային ծառայությունների և քաղաքացիական հասարակության զարգացման խթանում, հասարակական կազմակերպությունների գործունեության ակտիվացման միջոցով,*
- *շարունակական կրթության խթանում՝ արդյունավետ զբաղվածության ապահովման նպատակով:*

Ամփոփելով նշենք, որ վերը դիտարկված մոտեցումներով առաջնորդվելու և աշխատաշուկայի հնարավոր մարտահրավերներին համապատասխան տնտեսական զարգացման ծրագրեր մշակելու և իրագործելու դեպքում կարող է ապահովվել ՀՀ տնտեսության կայուն և համաչափ զարգացում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աշխատանքի հնարավորությունների քարտեզագրում. Լոռի, Շիրակ, Սյունիք մարզերում, Հետազոտության հաշվետվություն, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների կենտրոն, Երևան 2019, 80էջ
2. Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց, Աշխատատեղերի ապագան Հայաստանում, Ի-ՎԻ Քոնսալթինգ, «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, 2019, 136 էջ, www.ev.am
3. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Զբաղվածության պետական գործակալություն: <https://employment.am/am/361/LinkPage.html>
4. Մադալենա Օնորատի, Սառա Յոհանսոն դե Սիլվա, Նատալիա Միլան, Ֆլորենտին Քերշբաումեր, Աշխատանք Հայաստանում ավելի լավ ապագայի համար, Աշխատատեղերի դինամիկայի վերլուծություն, Համաշխարհային բանկ, հոկտեմբեր 2019, 136 էջ
5. ՏՀՏ ոլորտը Հայաստանում 2018, Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամ:
6. Головенчик Г. Г., Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации /– Минск : Изд. центр БГУ, 2019. – 257 с. ISBN 978-985-553-581-3

7. Дигилина О. Б., Трансформация рынка труда в условиях цифровизации, “Economics. Management. Law” Series, 2019, no. 4, стр. 173
8. Одегов Ю.Г., Павлова В. В., Новые технологии и их влияние на рынок труда, Уровень жизни населения регионов России, №2 (208) 2018 , стр.60–70, DOI: 10.24411/1999-9836-2018-10015
<https://cyberleninka.ru/article/n/novye-tehnologii-i-ih-vliyanie-na-rynok-truda/viewer>
9. Томашевский, К. Л., 2020. «Цифровизация и ее влияние на рынок труда и трудовые отношения (теоретический и сравнительно-правовой аспекты)». Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 2: 398–413.
<https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.210>,
10. Хорошие рабочие места для инклюзивного роста в странах Центральной Азии и Южного Кавказа, региональный отчет, под редакцией Джованни Капанелли и Рави Канбур, Февраль, 2019 Азиатский банк развития, sDOI:<http://dx.doi.org/10.22617/TCS190034-3>
<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/502421/jobs-inclusive-growth-central-asia-caucasus-ru.pdf>
11. Berger, T., & Frey, C. B. (2016). Did the Computer Revolution shift the fortunes of U.S. cities? Technology shocks and the geography of new jobs. *Regional Science and Urban Economics*, 57, 38–45. doi:10.1016/j.regsciurbeco.2015.1
12. Chang J.H., Huynh P. (2016) ASEAN in transformation: The future of jobs at risk of automation. Geneva: ILO
13. Digital Dividends, (2016), World development report, www.worldbank.org
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>
14. Frey C.B., Osborne M.A. (2017) The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? // *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 114. P. 254–280.
15. Horowitz, S. Freelancing in America 2017// Freelancers Union. Mode of Access: <https://blog.freelancersunion.org/2017/10/17/freelancing-in-america-2017/>.
16. Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In A Time Of Automation. December, 2017 McKinsey Global Institute.
<https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>.
17. JRC Technical Report, The impact of Technological innovation on the Future of Work, JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology 2019/03, p.3 <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2019/09/jrc117212.pdf>
18. World Economic Forum, The Future of Jobs Report 2020, OCTOBER 2020, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
19. Zemtsov S., Barinova V., Semenova R. (2019) The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia. *Foresight and STI Governance*, vol. 13, no 2, pp. 84–96. DOI: 10.17323/2500-2597.2019.2.84.96

20. <https://www.eurasian-research.org/publication/the-phenomenon-of-gig-economy/?lang=ru>
21. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/pdf/WEF-future-of-jobs-report-2020-zahidi.pdf>

References

1. Ashxatanqi hnaravorowt'yownneri qartezagrowm. Lor'i, Shirak, Syowniq marzerowm, Hetazotowt'yan hashvetvowt'yown, Krt'akan hetazotowt'yownneri & xorhratvowt'yownneri kentron, Er&an 2019, 80e'j
2. Hayastani azgayin mrcownakowt'yan zekowyc, Ashxatategheri apagan Hayastanowm, I-VI Qonsalt'ing, «Tntesowt'yown & arjheqner» hetazotakan kentron, 2019, 135e'j, www.ev.am
3. HH ashxatanqi & socialakan harceri naxararowt'yan, zbaghvac'owt'yan petakan gorc'akalowt'yown: <https://employment.am/am/361/LinkPage.html>
4. Madalena O'norati, Sar'a Yohanson de Silva, Natalia Milan, Florentin Qershbaowuŧr, Ashxatanq Hayastanowm aveli lav apagayi hamar, Ashxatategheri dinamikayi verlowc'owt'yown, Hamashxarhayin bank, Hoktember 2019, 136 e'j
5. THT olorty' Hayastanowm 2018, D'er'narkowt'yownneri inkowbator himnadram:
6. Golovenchik G. G., Cifrovizacija belorusskoj jekonomiki v sovremennyh uslo vijah globalizacii /– Minsk : Izd. centr BGU, 2019. – 257 s. ISBN 978-985-553-581-3
7. Digilina O. B., Transformacija rynka truda v uslovijah cifrovizacii, "Economics. Management. Law" Series, 2019, no. 4, str. 173
8. Odegov Ju.G., Pavlova V. V., Novye tehnologii i ih vlijanie na rynek truda, Uroven' zhizni naselenija regionov Rossii, #2 (208) 2018 , str.60–70, DOI: 10.24411/1999-9836-2018-10015
9. Tomashevskij, K. L., 2020. «Cifrovizacija i ee vlijanie na rynek truda i trudovye otnoshenija (teoreticheskij i sravnitel'no-pravovoj aspekty)». Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Pravo 2: 398–413. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.210>,
10. Horoshie rabochie mesta dlja inkljuzivnogo rosta v stranah Central'noj Azii i Juzhnogo Kavkaza, regional'nyj ochet, pod redakciej Dzhovanni Kapannelli i Ravi Kanbur, Fevral', 2019 Aziatskij bank razvitija, DOI:<http://dx.doi.org/10.22617/TCS190034-3> <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/502421/jobs-inclusive-growth-central-asia-caucasus-ru.pdf>
11. Berger, T., & Frey, C. B. (2016). Did the Computer Revolution shift the fortunes of U.S. cities? Technology shocks and the geography of new jobs. *Regional Science and Urban Economics*, 57, 38–45. doi:10.1016/j.regsciurbeco.2015.1
12. Chang J.H., Huynh P. (2016) ASEAN in transformation: The future of jobs at risk of automation. Geneva: ILO
13. Digital Dividends, (2016), World development report, www.worldbank.org

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>

14. Frey C.B., Osborne M.A. (2017) The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? // Technological Forecasting and Social Change. Vol. 114. P. 254–280.
15. Horowitz, S. Freelancing in America 2017// Freelancers Union. Mode of Access: <https://blog.freelancersunion.org/2017/10/17/freelancing-in-america-2017/>.
16. Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In A Time Of Automation. December, 2017 McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>.
17. JRC Technical Report, The impact of Technological innovation on the Future of Work, JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology 2019/03, p.3 <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2019/09/jrc117212.pdf>
18. World Economic Forum, The Future of Jobs Report 2020, OCTOBER 2020, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
19. Zemtsov S., Barinova V., Semenova R. (2019) The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia. Foresight and STI Governance, vol. 13, no 2, pp. 84–96. DOI: 10.17323/2500- 2597.2019.2.84.96
20. <https://www.eurasian-research.org/publication/the-phenomenon-of-gig-economy/?lang=ru>
21. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/pdf/WEF-future-of-jobs-report-2020_zahidi.pdf

ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Շողեր Պյոտրի Պողոսյան

Համառոտագիր: Աշխատուժի զարգացման խթանումը բնակչության զբաղվածության ապահովման, կենսամակարդակի բարելավման և տնտեսության մրցունակության բարձրացման կարևորագույն միջոցներից մեկն է: Անշուշտ, որպես Հայաստանի Հանրապետության աշխատաշուկայի զարգացման առաջնահերթություն պետք է դիտարկվի շարունակական կրթությունը՝ որպես նորարարական տնտեսության, վաղվա աշխատաշուկայի և ազգային կրթական համակարգի կատարելագործման հիմք: Քանի որ բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը տեղի է ունենում շատ արագ և ձեռք է բերում համակարգային բնույթ, անհրաժեշտություն է առաջանում ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել աշխատաշուկայում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Վերջին տարիներին մարդկանց ապրելու և աշխատանքի ձևը կտրուկ փոխվել է: Ինտերնետի և սոցիալական ցանցերի շնորհիվ մարդկանց միջև շփումն ավելացել է՝ բացելով մարդկանց համար փող աշխատելու և ծախսելու նոր հնարավորություններ: Ներկա-

յումս մարդիկ կարող են աշխատել ինչպես օֆլայն և առցանց, այնպես էլ զբաղվել ժամանակավոր և պայմանագրային աշխատանքով կամ գտնել «գիգ» աշխատանք: Զբաղվածության վերջին միտումները խթանել են գիգացիոն տնտեսության զարգացումը: Թվային տնտեսությունում աշխատանքային հարաբերությունների զարգացումը նպաստում է մշտական անձնակազմի փոխարինմանը ժամանակավոր աշխատողներով: Այս համատեքստում կարևորվում է աշխատաշուկայում տեղի ունեցող փոփոխությունների ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետազոտության արդիականությունը:**

Հետազոտության նպատակն է թվային դարաշրջանում ի հայտ եկող աշխատուժի փոփոխությունների բացահայտումը:

Հետազոտության **խնդիրն է** ներկայիս գլոբալ դեմոգրաֆիական ճգնաժամի պայմաններում տնտեսապես ակտիվ բնակչության ճկունության բացահայտումը, վերլուծումը և համեմատումը, որն էական նշանակություն ունի աշխատաշուկայի փոփոխության նկատմամբ աշխատուժի տարբեր խմբերի արձագանքները հասկանալու համար: Հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել են աշխատաշուկային առնչվող հիմնախնդիրները, որոնք ի հայտ են գալիս թվային դարաշրջանում՝ կապված տեխնոլոգիաների աննախադեպ զարգացման հետ: **Տեղեկատվության հավաքագրման համար կիրառվել են** համակարգային, նկարագրական, համեմատական վերլուծությունների, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների մոտեցումները, Համաշխարհային բանկի տարեկան զեկույցները, ինչպես նաև աշխատաշուկայի զարգացման փոփոխությունները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրապարակումները:

Գիտական նորույթ: Կարևորվել և հիմնավորվել է շարունակական կրթության (ցկյանս ուսուցման) զարգացման ուղիների մշակումը՝ որպես ՀՀ նորարարական տնտեսության, վաղվա աշխատաշուկայի և ազգային կրթական համակարգի կատարելագործման հիմք, ինչը կնպաստի աշխատաշուկայում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների հետևանքով առաջացած խնդիրների հաղթահարմանը:

Աշխատուժի վրա արհեստական բանականության սպառնալիքը կանխելու նպատակով առաջարկվել և հիմնավորվել է նոր տեխնոլոգիաների մեջ ներդրումները կարգավորող քաղաքականության նշանակությունը, որը կկենտրոնանա այն տեխնոլոգիաների վրա, որոնք առավելագույնս կնպաստեն աշխատուժի պահանջարկի մեծացմանը:

Բանալի բառեր՝ աշխատաշուկա, թվային տնտեսություն, աշխատուժ, վերապատրաստում, էֆեկտ, շարունակական կրթություն, հմտություններ, գործատու

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРУДА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Шогер Петровна Погосян

Аннотация: Содействие развитию рабочей силы является одним из важнейших способов обеспечения занятости населения, повышения уровня жизни и повышения конкурентоспособности экономики. Безусловно, в качестве приоритета развития рынка труда Республики Армения следует рассматривать непрерывное образование как основу совершенствования инновационной экономики, завтрашнего рынка труда и национальной системы образования. Поскольку развитие высоких технологий происходит очень быстро, приобретает системный характер, возникает необходимость более подробного изучения изменений, происходящих на рынке труда. В последние годы образ жизни и работы людей сильно изменился. Благодаря Интернету и социальным сетям общение между людьми увеличилось, открывая людям новые возможности зарабатывать и тратить деньги. В настоящее время люди могут работать как офлайн, так и онлайн, а также на временной контрактной основе или найти «гиг» работу. Последние тенденции занятости стимулировали развитие гиг-экономики. Развитие трудовых отношений в условиях цифровой экономики способствует замещению постоянного персонала временными работниками. В данном контексте используется изучение изменений на рынке труда, что определяет актуальность нашего исследования.

Цель исследования - выявить изменения в рабочей силе, возникающие в цифровую эпоху.

Задачей исследования - выявить, проанализировать и сравнить устойчивость экономически активного населения в условиях современного глобального демографического кризиса, что необходимо для понимания реакции различных групп работников на изменения на рынке труда.. В исследовании изучены вопросы рынка труда, возникающие в цифровую эпоху в связи с беспрецедентным развитием технологий. Для сбора информации **использовались** систематический, описательный, сравнительный анализ, подходы экономической группировки, годовые отчеты Всемирного банка, а также отечественное освещение изменений на рынке труда, публикации зарубежных авторов.

Научная новизна. Обоснована разработка путей развития непрерывного образования (обучения на протяжении всей жизни) как основы совершенствования инновационной экономики РА, завтрашнего рынка труда и национальной системы образования, что будет способствовать преодолению проблем, вызванных структурными изменениями на рынке труда.

В целях предотвращения угрозы искусственного интеллекта для рабочей силы было предложено обосновать важность политики, регулирующей инвестиции в новые технологии, которая будет ориентироваться на технологии, которые будут максимизировать спрос на рабочую силу.

Ключевые слова. рынок труда, цифровая экономика, рабочая сила, обучение, эффект, дополнительное образование, навыки, работодатель

THE LABOR MARKET DEVELOPMENT TRENDS IN DIGITAL ECONOMY CONDITIONS

Shogher Pyotr Poghosyan

Abstract. Promoting labor force development is one of the most important ways to ensure the employment of the population, improve living standards and increase the competitiveness of the economy. Of course, as a priority for the labor market development in Republic of Armenia, continuing education should be considered as a basis for improving the innovative economy, tomorrow's labor market and the national education system. As the development of high technology takes place very quickly, it acquires a system nature, there is a need of more detailed study of the changes taking place in the labor market. With the advent of portable meters in recent years, the way people live and work has changed dramatically. Thanks to the Internet and social networks, communication between people has increased, giving new opportunities for people to earn and spend money. At present, people can work both offline and online, as well as on a temporary contract basis or find a "gig" job. Recent employment trends have stimulated the development of the gig economy. The development of labor relations in the digital economy facilitates the replacement of permanent staff with temporary employees. In this context, the study of changes in the labor market is used, which determines the urgency of our research.

The *aim* of the study is to identify changes in the labor force emerging in the digital age.

The *problem* of the research is to identify, analyze and compare the resilience of economically active populations in the current global demographic crisis, which is essential to understanding the responses of different groups of workers to changes in the labor market. The study explored labor market issues that arise in the digital age in connection with the unprecedented development of technology. Systematic, descriptive, comparative analysis, economic grouping approaches, World Bank annual reports, as well as domestic coverage of labor market changes were used to *collect information* and foreign author publications.

Scientific novelty. The development of ways of development of continuous education (lifelong learning) was substantiated as a basis for the improvement of the RA innovative economy, tomorrow's labor market and national education system, which will contribute to overcoming the problems caused by structural changes in the labor market.

In order to prevent the threat of artificial intelligence to the workforce, it was proposed to substantiate the importance of a policy regulating investment in new technologies, which will focus on the technologies that will maximize the demand for labor.

Keywords. labor market, digital economy, workforce, training, effect, continuing education, skills, employer

ԶՔՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ռազմիկ Կամոյի Իսահակյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 17.03.2022թ., գրայնստման ուղարկվել է՝ 24.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն: Զբոսաշրջության ոլորտը տարիներ շարունակ ՀՀ կառավարությունների կողմից ուշադրության է արժանացել և տնտեսական գերակա ուղղություններում դասվել տնտեսական առաջնահերթությունների շարքին: Հոդվածի նպատակն է վեր հանել ոլորտում առկա հիմնախնդիրները և առաջադրել իրատեսական առաջարկություններ, որը լրացուցիչ խթան կհանդիսանա ոլորտի զարգացմանը: Հատկապես անդրադարձ է կատարված զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերի ձևավորմանն ու զարգացմանը ՀՀ-ում: ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում կան հիմնախնդիրներ. տարիների ընթացքում գրանցվել են հաջողություններ, սակայն բացակայում են դիտարկվող ոլորտի զարգացմանը նպաստող ինստիտուցիոնալ հիմքերը, որով էլ հիմնավորվում է հոդվածի արդիականությունը:

Գրականության ակնարկ: «Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը ՀՀ-ում» հեղինակային հոդվածը ձևավորվել և զարգացվել է՝ ելակետ ունենալով տնտեսագետների կողմից կատարված վերլուծությունների դրույթները: «Զբոսաշրջության մրցունակությունը և զարգացման ուղղությունները ՀՀ-ում» հետազոտությունում, որի գիտական ղեկավարն է Յ. Սուվարյանը, նշվում է. «Զբոսաշրջությունը տնտեսության այն բացառիկ, բարձր եկամտաբեր և առավել դինամիկ զարգացող ճյուղերից է, որն իր կարևորությամբ ներառված է այնպիսի գլոբալ համակարգերում, ինչպիսիք են կայուն զարգացումը, այն է՝ աղքատության հաղթահարումը, շրջակա միջավայրի պահպանությունը և մշակութային արժեքների փոխադարձ արժևորման համակարգերը, որոնք Հայաստանի պարագայում արդիական և էական նշանակություն ունեն»¹: Դիտարկվող ոլորտի զարգացման հնարավորությունները մեկնաբանելիս Ա. Մարգարյանը կարևորում է կառավարման հետևյալ դիսցիպլինը. «Զբոսաշրջային ոլորտի զարգացումը կախված է այդ ոլորտի ճիշտ և պրոֆեսիոնալ կառավարումից, կիրթ և բանիմաց անձնակազմի ներգրավումից, սպասարկման ծառայությունների բազմազանությունից, ուստի զբոսաշրջային արդյունավետ գործունեության ապահովման համար անհրաժեշտ են համապատասխան մասնագիտական գիտելիքներ և հմտություններ»²: Ավելին, «Հայաստան. Հարավային միջանցքի

¹ Գիտական ղեկավար Սուվարյան Յ., «Զբոսաշրջության մրցունակությունը և զարգացման ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում», Եր., 2014, էջ 49:

² Մարգարյան Ա. «Զբոսաշրջային ծառայությունների կազմակերպման իրավական կարգավորումները», ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2017, էջ 3:

զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն» աշխատության մեջ էլ ընդգծվում է, որ «Հայաստանի զբոսաշրջության արժեշտիքայի էական օղակ են հանդիսանում մարդկային ռեսուրսներն ու աշխատուժի զարգացումը, և առանց անհրաժեշտ վերապատրաստված մարդկային ռեսուրսների, դժվար է, եթե ոչ անհնար, զարգացնել զբոսաշրջությունը Հարավային միջանցքի երկայնքով»¹:

Մեթոդաբանություն. Գոյություն ունեն զբոսաշրջության ոլորտի կանոնակարգման երեք մոդելներ.

Առաջին մոդելի դեպքում զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները լուծվում են ինքնուրույն՝ առանց պետության միջամտության, շուկայական տնտեսության սկզբունքների հիման վրա: Այս մոտեցումն արդյունավետ կիրառվում է այն երկրներում, որտեղ զբոսաշրջության ոլորտը գտնվում է զարգացման բարձր մակարդակի վրա, ոլորտում գործում են մրցունակ կազմակերպություններ, առկա են զարգացած ենթակառուցվածքներ, զբոսաշրջիկների անվտանգության ապահովման, բանկային, ապահովագրական և այլ ծառայությունների մատուցման զարգացած համակարգեր: Նշված մոդելը կիրառվում է ԱՄՆ-ում, որտեղ 1997թ. լուծարվել է զբոսաշրջության ոլորտը կարգավորող կառույցը²:

Զբոսաշրջության պետական կարգավորման երկրորդ մոդելն, ըստ էության, ենթադրում է ազգային զբոսաշրջային գերատեսչության առկայություն, որն օժտված է լայն լիազորություններով և զգալի ֆինանսական ռեսուրսներով: Այս մոդելն արդյունավետ է այն դեպքում, երբ զբոսաշրջության ոլորտը գտնվում է զարգացման ցածր մակարդակի վրա, իսկ ազգային զբոսաշրջային արդյունքի որակը բարձրացնելու և զբոսաշրջային ենթակառուցվածքները զարգացնելու համար անհրաժեշտ է հսկայածավալ ֆինանսական միջոցներ: Մոդելը կիրառվում է զարգացող և անցման շրջանում գտնվող այն երկրներում, որոնք զբոսաշրջությունը համարում են տնտեսության զարգացման գերակա ոլորտներից մեկը և արտարժույթի ներհոսքի ապահովման առաջնային աղբյուր: Դրանք են Հունաստանը, Եգիպտոսը, Թուրքիան և այլն:

Երրորդ մոդելում զբոսաշրջության պետական կարգավորման գործառույթն իրականացվում է բազմաֆունկցիոնալ գերատեսչությունների կողմից.

- Իսպանիայում՝ զբոսաշրջային քաղաքականության հիմնախնդիրներով զբաղվում է «Էկոնոմիկայի նախարարությունը»,
- Ֆրանսիայում՝ «Տնտեսական քաղաքականության նախարարությունը»,
- Իտալիայում՝ «Արտադրական գործառույթների նախարարությունը»³: Այս մոդելն է ընտրել նաև ՀՀ կառավարությունը, և ոլորտը կարգավորում է «Տնտեսական զարգացման և ներդրումների նախարարության» կազմում գործող «Զբոսաշրջության պետական կոմիտեն»:

¹ «Հայաստան. Հարավային միջանցքի զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարություն», Եր., 2015, էջ 25:

² Новиков В. С., «Инновации в туризме». М: ИЦ «Академия» 2007, с. 182.

³ Темный Ю. В., Темная Л. Р., «Экономика туризма». М.: Финансы и статистика, ИНФРА-М 2010. с. 17-18.

Վերը նշված մոդելները թույլ են տալիս պնդելու, որ երկրի զարգացվածության աստիճանով պայմանավորված ոլորտի կարգավորումները պակասում են և, այլ հավասար պայմաններում, զբոսաշրջության շուկան անցնում է ինքնակարգավորման: Ուստի, այս համատեքստում, տնտեսության զարգացվածության աստիճանը անմիջականորեն փոխկապակցված է դառնում դիտարկվող ոլորտի զարգացումներով: Ընդգծենք, որ անգամ զարգացած տնտեսությամբ երկրները պետք է ունենան ոլորտի կարգավորմանը նպաստող որոշակի տնտեսական գործիքակազմեր, որոնցով կարելի կլինի մեղմել տնտեսական բացասական էֆեկտները: Ավելին, ոլորտի կարգավորումները ինքնահոսի թողնելու հանգամանքը որոշ երկրներում կարող են իրենցից մեծ ռիսկեր պարունակել՝ հանդիսանալով տնտեսական զարգացումների խոչընդոտ:

Հիմնական վերլուծություն:

Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմքերը Հայաստանում ակնառու էին դեռևս Խորհրդային Միության տարիներին, առավելապես մեր օրերում, երբ Հանրապետությունը ետ չի մնում զբոսաշրջային արդի ծառայություններով: Սակայն ոլորտի ավանդական տեսակները ի վերջո սահմանափակ են, ուստի պետք է ստեղծել ամուր նախահիմքեր և արտապատկերել մեր երկրում զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը: Անդրադառնալով վերջին տարիներին ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում առկա դրական միտումներին ցույց է տրվում, որ դեպի ՀՀ զբոսաշրջային հոսքերն աճել են երկնիշ թվերով: 2018թ. առաջին եռամսյակում ՀՀ է այցելել 346.458 մարդ, ինչը 2017թ. առաջին եռամսյակի համեմատությամբ աճել է 16%-ով, իսկ 2018թ. երրորդ եռամսյակում ՀՀ է այցելել 589.230 մարդ, ինչը 2016թ. երրորդ եռամսյակի համեմատ աճել է շուրջ 26%-ով: 2018թ. չորրորդ եռամսյակում ՀՀ ժամանել է 376.573 մարդ, ինչը 2017թ. չորրորդ եռամսյակի համեմատությամբ աճել է 16,8%-ով, իսկ 2016թ. համեմատ՝ շուրջ 29,5%-ով: Ավելին, 2009-2019թթ. զբոսաշրջիկների թիվը 586.755-ից հասել է 1.894.377 մարդու¹. 10-ը տարիների կտրվածքով դեպի ՀՀ զբոսաշրջային հոսքերը գրեթե քառապատկվել են, որն էլ ոլորտի զարգացման հիմնական արգասիքն է:

ՀՀ-ում, հաշվի առնելով առկա տնտեսական ռեսուրսային ներուժը, զարգացման մեծ հեռանկարներ ունեն զբոսաշրջության հետևյալ հիմնական ձևերը².

Կրոնական զբոսաշրջություն. Հայաստանն առաջինն է Քրիստոնեությունն ընդունել՝ որպես պետական կրոն 301թ., և Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին եկեղեցին կառուցել են Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը ու Տրդատ Գ-ն հենց այն վայրում, որտեղ և, ըստ Գրիգոր Լուսավորչի երազի, իջել է «Միածինը»՝ Աստծո որդին:

ՀՀ-ում զարգացում է ապրել նաև **էքստրեմալ զբոսաշրջությունը**: Իջևանից մի փոքր հեռավորության վրա՝ Ենոքավանում, գործում է Yell Extreme Park-ը, որը հայտնի է իր Zip line-երով, որոնցից ամենաերկարը 750 մետր է, իսկ թռիչքն անց-

¹ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի վիճակագրական տվյալների բազաներ, «Միջազգային զբոսաշրջություն», 2009-2019թթ., <https://www.armstat.am>

² Թովմասյան Գ., «Զբոսաշրջության առկա վիճակը և հիմնական տեսակների զարգացման հնարավորությունները ՀՀ-ում», «Տնտեսագիտության ժամանակակից հիմնահարցեր», միջազգային 5-րդ գիտաժողով, ԵՊՀ, ԵԳՄ, Եր., 2017թ., էջ 49-51:

նում է 200-300 մետր բարձրության վրա: Կառուցվելու է նաև աշխարհի ամենաերկար Zip line-ը, որի երկարությունը կկազմի շուրջ 3 կիլոմետր:

Քաղաքային զբոսաշրջության համար լավ պայմաններ ունի ինչպես մայրաքաղաք Երևանը, այնպես էլ երկրի այլ քաղաքներ՝ Գյումրին, Վանաձորը, Իջևանը, Դիլիջանը, Ծաղկաձորը և այլն: Վարդագույն Երևանն էլ թանգարան է բաց երկնքի տակ իր հին ու նոր կառույցներով, հարուստ պատմությամբ ու մշակույթով:

Զբոսաշրջության զարգացման ուղղություններից է նաև **գործարար զբոսաշրջությունը**: Այն զբոսաշրջության ամենակամտաբեր ուղղություններից է: Վիճակագրությունը փաստում է, որ գործնական նպատակով ժամանած զբոսաշրջիկները ավելի մեծ ծախսեր են կատարում երկրում, քան այլ նպատակներով ժամանած զբոսաշրջիկները: Նշենք նաև, որ գործարար զբոսաշրջությունը նպաստում է ներդրումների ներգրավմանը, քանի որ գործարար զբոսաշրջիկները, որոնք տվյալ զբոսաշրջային կենտրոն այցելել են գործնական նպատակով, տեսնում են տվյալ կենտրոնի գրավչությունները և հետագայում վերադառնում այնտեղ՝ գործունեություն ծավալելու նպատակով: Նրանք կարող են նաև յուրօրինակ դեսպաններ հանդիսանալ տվյալ զբոսաշրջային կենտրոնի համար՝ իրենց գործընկերներին փոխանցելով տվյալ կենտրոնի մասին ձևավորված դրական տպավորությունը¹: ՀՀ կառավարության ուշադրության կենտրոնում պետք է լինեն նաև գործարար զբոսաշրջիկները, և քայլեր ձեռնարկվեն՝ նրանց ներուժը փոխառնելու պայմաններով ծառայեցնելու մեր երկրի տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացմանը:

Մեր օրերում զբոսաշրջային մեծ պահանջարկ են վայելում նաև Գեղարքունիքի մարզում գտնվող Սևանա լիճն ու համանուն վանքը, որոնք ունեն առանձնահատուկ և բացառիկ նշանակություն ՀՀ-ի համար: Սևանա լիճը վաղուց ի վեր համարվում է հայ ժողովրդի գլխավոր խորհրդանիշներից ու ուխտավայրերից մեկը: Սևանը Հայաստանի միակ լիճն է, որը դասվում է խոշոր լճերի շարքին: Սևանա լիճը Հայկական լեռնաշխարհի մեծությամբ երրորդ, աշխարհի քաղցրահամ, բարձրադիր, նավարկելի մեծ լճերից է, որը նախկինում կոչվել է Գեղարքունյաց ծով: Լճին առանձնակի հմայք են տալիս Արեգունու, Սևանի, Վարդենիսի, Գեղամա լեռները: Գեղարքունյաց գեղեցկուհին ներառվել է Եվրոպայի ամենագեղեցիկ վայրերի ցանկում: Չնաշխարհիկ և նմանը չունեցող Սևանա լիճը Հայաստանի բնության մարգարիտներից մեկն է և երկրի գլխավոր ջրային պաշարը: Այս անհավանական քաղցրահամ լիճը ծովի մակարդակից բարձր է 1905 մետր և ամբողջ աշխարհում ամենաբարձր լեռնային լճերից մեկն է, որը կատարյալ վայր է ամառային տապին լողալու համար: Այստեղ է նաև հնագույն վանքերից մեկը՝ Սևանավանքը, որը կառուցված է սև քարերից: Վանքը հրաշալի դիտակետում է գտնվում. այն հենց լճում է²: Զբոսաշրջության ոլորտը զարգացնելու նպատակով անհրաժեշտ է օգտվել բնության ընձեռած այս հրաշքից, և

¹ Peter Robinson, Sine Heitmann, Peter Dieke: "Research Themes for Tourism", CABI, 2011, p. 32.

² Հայաստանի տեսարժան վայրեր, 2019թ., Peoplemedia.am

տնտեսական ողջ գործիքակազմը օգտագործել այն զարգացնելու և զբոսաշրջային հոսքերը ավելացնելու նպատակով: Ավելին, այս ուղղությունը զարգացնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է վերանայել լճի շրջակայքում ծառայություններ մատուցող ընկերությունների կողմից ներկայացվող գնային քաղաքականությունը, որոնք ի համեմատ մեր հարևան երկրի՝ Վրաստանի Հանրապետության, զգալիորեն բարձր են, որը և ուղղակի խոչընդոտ է դիտարկվող ոլորտի զարգացմանը: Պետք է ընդգծել նաև, որ դիտարկվող հարցը կարող է դառնալ նաև ՀՀ կառավարության տնտեսության զարգացման ռազմավարության տեսլականի բաղկացուցիչ մաս, որը կարող է ոչ միայն զբոսաշրջային հոսքերի ավելացման հիմք հանդիսանալ, այլև կարճատև զբոսաշրջային այցելությունների հանգրվան դարձնել մեր երկիրը: Ավելին, հարկային արտոնություններով կարելի է ներագրել ծառայությունների բարձր գների վրա, որոնք էլ ապագա զարգացումների հիմքերը կարող են ուրվագծել: Դիտարկվող գործիքակազմից օգտվելու դեպքում կարելի է վերականգնել Մևանա լճի՝ որպես հանգստյան գոտու երբեմնի կարգավիճակը: Այն ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիներին հնարավորություն կտա հանգիստն անցկացնել մեր իսկ հայրենիքում, այլև այլընտրանքային զբոսաշրջային հոսքերի ավելացման նախադրյալներ կստեղծի, որի արդյունքները ի վերջո կներկայացվեն տնտեսական դրական ցուցանիշների տեսքով¹, որի հենքի վրա էլ կարելի է ընդգծել զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերի ձևավորման այն կրեդոն, որի պատասխանատուն արդեն այս դեպքում հանդիսանում է ՀՀ կառավարությունը:

Զբոսաշրջության զարգացման գործընթացում վճռորոշ են պետության դերը և նրա վարած ոլորտի պետական կարգավորման քաղաքականությունը: Ոլորտի պետական միջամտությունը կարող է դրսևորվել ուղղակի և անուղղակի ազդեցության մի շարք գործիքների միջոցով.

- ստեղծել և կատարելագործել ոլորտին վերաբերող օրենսդրական դաշտը,
- մեղմել համաշխարհային տնտեսության անբարենպաստ գործընթացները,
- ձևավորել ներդրումային խթանող միջավայր,
- ապահովել զբոսաշրջության և այլ ոլորտների համաչափ զարգացումը²:

Տնտեսական կյանքում զբոսաշրջությունը հիմնվում է միջճյուղային արտադրական համագործակցության վրա, որը փոխկապում է զբոսաշրջությունը և տնտեսության այլ ճյուղերը՝ տրանսպորտը, գյուղատնտեսությունը, շինարարությունը, որոնք մի կողմից զբոսաշրջությանը ապահովում են անհրաժեշտ միջոցներով և տեխնիկական պայմաններով, ձևավորում զբոսաշրջության նյութատեխնիկական բազան, մյուս կողմից արտադրված զբոսաշրջային բարիքները հասցնում են մինչև սպառում³:

¹ Բսահակյան Ռ. «Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումը՝ որպես կայուն տնտեսական աճի նախադրյալ, զարգացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում», ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատ., Եր., 2019թ., էջ 69-73:

² Экономика и организация туризма: международный туризм, под ред. И.А. Рябовой и др., М., 2005, с. 278.

³ Боголюбов В. С., Орловская В. П., «Экономика туризма», М., 2005, с. 57.

Նկատենք, որ զբոսաշրջային առաջարկը բաղկացած է առաջնային (սկզբնական) և ավանդյալ առաջարկներից: Առաջնային առաջարկը զբոսաշրջիկներին առավել գրավում է իր բնական օգտակարությամբ, իսկ ավանդյալ առաջարկը բաղկացած է տարրերից, որոնք ստեղծվում են բացառապես զբոսաշրջային նպատակներով: Առաջնային առաջարկը ներառում է երկրի բնական առանձնահատկությունները (աշխարհագրական դիրքը, կլիման, տեղագրությունը, բուսական և կենդանական աշխարհը), սոցիալ-մշակութային գործոնները (մշակույթը, ավանդույթները, աշխարհիկ և կրոնական կառույցները, մտածելակերպը, հյուրասիրությունը), ընդհանուր ենթակառուցվածքը (կապի և հաղորդակցման ուղիները), մշակույթի և ազատ ժամանակի անցկացման հիմնարկությունները¹: Ավանդյալ առաջարկը կազմված է զբոսաշրջային ենթակառուցվածքից և վերնակառուցվածքից: Ենթակառուցվածքը բաժանվում է զբոսաշրջության զարգացմամբ պայմանավորված ենթակառուցվածքի և բուն զբոսաշրջային ենթակառուցվածքի: Քանի որ շատ հաճախ տարբեր տարածաշրջաններում, բացի տեղի բնակչությունից պարբերաբար լինում են նաև հյուրեր, շատ ժամանակ եղած համակարգերի հզորությունը չի բավականացնում նրանց բոլորի կենսագործունեության ապահովմանը: Այս համատեքստում, որպեսզի զբոսաշրջության ոլորտի ավանդական տեսակները սպառված չհամարվեն, անհրաժեշտ է ստեղծել դիտարկվող ոլորտի նորանոր ենթակառուցվածքներ, որոնք իրենց հերթին կաշխուժացնեն և կավելացնեն ներքին և արտաքին զբոսաշրջային հոսքերը: Դա էլ հենց իրենից ներկայացնում է ավանդյալ առաջարկը: Բուն զբոսաշրջային ենթակառուցվածքներին են վերաբերում տրանսպորտային, տեղավորման, զբոսաշրջային, կուրորտային կառույցները, զվարճանքի վայրերը, կոնֆերանսները, սեմինարներ անցկացնելու վայրերը, միջնորդային ծառայություններ անցկացնելու կառույցները:

Դիտարկվող ոլորտը դեռևս չդադարող զարգացում է ապրում, մեծանում են զբոսաշրջային հոսքերը, ավելին այն ընդլայնում է արդեն սահմանափակ դարձած երկրների աշխարհագրությունը: Տնտեսության զարգացման տեսակետից զբոսաշրջության ոլորտի էվոլյուցիոն զարգացումներն իրենց ազդեցությունն են ունենում ըստ մի քանի գլխավոր գործոնների, որոնցից առաջնահերթերն են.

- երկրի հեղինակության ընդգծում,
- ֆինանսական մեծ հոսքերի ապահովում,
- աշխատատեղերի ստեղծում:

Այս ամենով հանդերձ պետք է փաստել, որ այս երեք առաջնահերթ գործոններն էլ իրենց ուղղակի և անուղղակի ազդեցությունն են ունենում երկրի տնտեսական աճի ապահովման տեսակետից՝ հաշվի առնելով վերջին տարիներին այս ոլորտի ոչ թե դանդաղ, այլ թոնիչքային և երկնիչ թվերով զարգացումները: Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման օրակարգերում այսօր էլ ընդգծված վերաբերմունք կա դեպի այս ոլորտի առաջանցիկ զարգացման ուղղությունը, այնպես որ պետական մակարդակով ուշադրության մեծացումը և

¹ Кабушкин Н. И., «Менеджмент туризма», Минск 2001, с. 174, 178.

ուղղորդվածությունը ոչ միայն կզարգացնեն տվյալ ուղղությունը, այլև համակողմանի դրական ազդեցություն կունենան, և առաջընթացն այլևս սպասեցնել չի տա: Այս երեք կարևորագույն գործոնները մեծ խթան են ՀՀ տնտեսության զարգացման տեսակետից, որոնք, բացի երկրի հեղինակության և ճանաչելիության բարձրացումից, ֆինանսական մեծ հոսքերից և աշխատատեղերի ստեղծումից, զարգացման առավել խորը հիմքեր են ստեղծում¹:

Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը նպաստում են տնտեսական, բնական, պատմամշակութային, սոցիալական և մյուս բոլոր այն ռեսուրսները, որոնք ունեն որոշակի հատկանիշներ. գրավչություն, բնակլիմայական անհրաժեշտ պայմաններ, մատչելիություն, սոցիալ-ժողովրդագրական և քաղաքական բնութագրեր²: Զբոսաշրջության զարգացման խելամիտ և արդյունավետ պլանավորումն ու կառավարումը զգալի դեր ու նշանակություն կունենան երկրի կայուն տնտեսական զարգացման ապահովման և այնպիսի սոցիալական խնդիրների լուծման գործընթացում, ինչպիսիք են՝ աշխատատեղերի ստեղծումը, բնակչության եկամուտների ավելացումը, ինչպես նաև համայնքների համաչափ զարգացումն ու աղքատության հաղթահարումը³: Զբոսաշրջության ոլորտում պետական քաղաքականության իրականացման կարևորագույն ուղղություններից է լիցենզավորման, որակի համակարգի և ստանդարտացման ներդրումը⁴: Երկրի վարկանիշի համար շատ կարևոր է, որ պատահական ընկերություններ և ինքնուս անհատներ չներկայացնեն ՀՀ-ն: Զբոսաշրջիկների աճի հետ մեկտեղ տարեցտարի ավելանում է նաև զբոսավարների պահանջարկը: Սակայն այսօր հնարավոր չէ պարզել ոչ միայն զբոսավարների և ուղեկցորդների քանակը մեր երկրում, այլև վերահսկել վերջիններիս գիտելիքները, զբոսաշրջիկներին մատուցած տեղեկատվությունը: 2011թ. հունվարի 1-ից դադարեցվել է զբոսավարների և ուղեկցորդների լիցենզավորումը: Զբոսավարների լիցենզավորման դադարեցումն անհեռանկարային է, և պետք է քայլեր ձեռնարկվեն հին ավանդույթը պահպանելու, ինչպես նաև զարգացնելու ուղղությամբ, ավելին, պետք է լիցենզավորվեն նաև զբոսաշրջային ընկերությունները⁵:

Այսպիսով, դիվանագիտական՝ ներքին և արտաքին, գործիքակազմերով պարտավոր ենք ընդգծել ՀՀ հեղինակությունն ու վարկանիշը և հետևողականորեն նպաստել դեպի մեր երկիր զբոսաշրջային հոսքերի ավելացմանը՝ ցուցաբերելով առանձնահատուկ բացառիկ վերաբերմունք մեր երկիր այցելող յուրաքանչյուր զբոսաշրջիկի հանդեպ:

¹Իսահակյան Ռ., «Զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունները ՀՀ-ում», «Այլընտրանք գիտական հանդես», Եր., 2019թ., էջ 322-330:

²И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов, «Экономика туризма». М.: Финансы и статистика, 2003. с. 78.

³«ՀՀ 2011-2013թթ. պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիր»: ՀՀ կառավարության 2010թ. հուլիսի 8-ի N859-Ն որոշում, էջ 262-263:

⁴«Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, Եր., 2003թ.:

⁵Իսահակյան Ռ., «ՀՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման հիմնական ուղղությունները և տեսակները», Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, Եր., 2018, էջ 34-37:

Հոդվածի գիտական նորույթը: Հոդվածում մշակվել և հիմնավորվել է զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը ՀՀ-ում, որի կիրառումը կնպաստի դիտարկվող ոլորտի արդյունավետ զարգացմանը. դիսցիպլինը այսուհետ կարելի է դարձնել ի գործ:

Եզրակացություն: ՀՀ-ում զբոսաշրջության ոլորտը տարեցտարի զարգանում է, որի մասին են փաստում վերջին տարիներին վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակած տնտեսական դրական ցուցանիշները: Հավելենք, որ դեռևս ցածր մակարդակում է գտնվում ծառայությունների որակը, որը չի բավարարում անգամ մեր հայրենակիցներին, այլ պարագաներում հանգստյան օրերն ու արձակուրդները նրանք չէին անցկացնի հարևան երկրներում և արտերկրներում: Ընդգծենք, որ ցանկացած տնտեսական համակարգ, որն ունի զարգացման հեռանկար, առաջին հերթին պետք է ունենա ինստիտուցիոնալ հիմքեր, համապատասխան օրենքների կարգավորումներ, ինչպես նաև այնպիսի խաղի կանոններ, որոնք հիմնավոր ձևով արտապատկերեն զարգացման հետագիծը: Պետք է շեշտել, որ այս առումով դիտարկվող ոլորտը չունի տարրական դիմագիծ, որով հնարավորություն ընձեռվեր գլուխ հանել ոլորտի հախուռն իրադարձություններից և գոնե դասակարգվեին մեր երկիր այցելող զբոսաշրջիկները՝ ըստ գնողունակության, այլ պարագաներում քանակական աճը դժվար է տարբերակել որակականից: Զբոսաշրջության ոլորտի համալրումը փորձառու և նորավար տերիտասարդ կադրերով ժամանակի պահանջն է, և աշխատողների որակավորման բարձրացման ուղղությամբ կատարվող ներդրումները պետք է լինեն անընդմեջ, որը ՀՀ պետական քաղաքականության հենք կարելի է դարձնել: ՀՀ պետական քաղաքականության առաջնահերթություններից պետք է համարվի զբոսաշրջության համաշխարհային շուկայից ավելի մեծ թվով այցելուների և ավելի շատ եկամուտների ներգրավումը, որի համար պետք է ստեղծվեն ոլորտը զարգացնող ամուր ինստիտուցիոնալ հիմքեր: Զբոսաշրջության դինամիկ զարգացման խոչընդոտների հաղթահարման նպատակով ոլորտում մշտապես պետք է իրականացվեն օրենսդրական փոփոխություններ՝ դրանք առավել հաճախ դարձնելով հեռանկարային և շարունակական: ՀՀ կառավարությունն էլ պետք է հանձն առնի բարելավելու զբոսաշրջային ենթակառուցվածքները, նաև ծառայությունների որակը ոչ միայն մայրաքաղաք Երևանում, այնպես էլ գուգահեռաբար ՀՀ մարզերում, որը և տարածքային համաչափ զարգացման հիմք կարող է հանդիսանալ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Գիտական ղեկավար Սուվարյան Յ., «Զբոսաշրջության մրցունակությունը և զարգացման ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում», Եր., 2014, էջ 49:
2. Թովմասյան Գ., «Զբոսաշրջության առկա վիճակը և հիմնական տեսակների զարգացման հնարավորությունները ՀՀ-ում», «Տնտեսագիտության ժամանակակից հիմնահարցեր», միջազգային 5-րդ գիտաժողով, ԵՊՀ ԵԳՄ, Եր.,

2017թ., էջ 49-51:

3. Իսահակյան Ռ. «Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումը՝ որպես կայուն սնտեսական աճի նախադրյալ, զարգացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում», ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատ., Եր., 2019թ., էջ 69-73:
4. Իսահակյան Ռ.Կ., «ՀՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման հիմնական ուղղությունները և տեսակները», Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, Եր., 2018թ., էջ 34-37:
5. Իսահակյան Ռ., «Զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունները ՀՀ-ում», «Այլընտրանք գիտական հանդես», Եր., 2019թ., էջ 322-330:
6. «Հայաստանի տեսարժան վայրեր», Եր., 2019թ., Peoplemedia.am
7. «ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի վիճակագրական տվյալների բազաներ, «Միջազգային զբոսաշրջություն», 2009-2019թթ., <https://www.armstat.am>
8. Մարգարյան Ա. «Զբոսաշրջային ծառայությունների կազմակերպման իրավական կարգավորումները», ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2017, էջ 3:
9. Балабанов И. Т., Балабанов А. И., «Экономика туризма». М.: Финансы и статистика, 2003. с. 78.
10. Боголюбов В. С., Орловская В. П., «Экономика туризма», М. 2005, с. 57.
11. Кабушкин Н. И., «Менеджмент туризма», Минск 2001, с. 174, 178.
12. Новиков В. С., «Инновации в туризме». М: ИЦ «Академия» 2007, с. 182.
13. Темный Ю. В., Темная Л. Р., «Экономика туризма». М.: Финансы и статистика, ИНФРА-М 2010. с. 17-18.
14. Экономика и организация туризма: международный туризм, под ред. И.А. Рябовой и др., М., 2005, с. 278.
15. Peter Robinson, Sine Heitmann, Peter Dieke: "Research Themes for Tourism", CABI, 2011, p. 32.

References

1. Gitakan ghekavar Y. Sowvaryan, «Zbosashrjowt'yan mrcownakowt'yowny' & zargacman owghghowt'yownnery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm», Er., 2014, e'j 49:
2. Hayastani tesarjhan vayrer, 2019t'., Peoplemedia.am
3. HH vitwakagrakan komitei vitwakagrakan tvyalneri bazaner, «Mijazgayin zbosashrjowt'yown», 2009-2019t't'., <https://www.armstat.am>
4. Isahakyan R'.K., «HH-owm zbosashrjowt'yan zargacman himnakan owghghowt'yownnery' & tesaknery'», Finansner & e'konomika, Er&an, 2018t'., e'j 34-37:
5. Isahakyan R'. «Zbosashrjowt'yan olorti zargacowmy' orpes kayown tntesakan atwi naxadryal, zargacman himnaxndirneri' & dranc lowc'man owghinery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm», HH GAA Gitowt'yown hrat., Er&an 2019t'., e'j 69-73:
6. Isahakyan R', Zbosashrjowt'yan zargacman hnaravorowt'yownnery' HH-owm, «Ayly'ntranq» gitakan handes, Er&an, 2019t'., e'j 322-330:
7. Margaryan A. «Zbosashrjayin c'ar'ayowt'yownneri kazmakerpman iravakan kargavorowmneri'», owsowmnikan d'er'nark, Er., 2017, e'j 3:
8. Peter Robinson, Sine Heitmann, Peter Dieke: "Research Themes for Toowrism", CABI,

2011, p. 32.

9. T'ovmasyan G., Zbosashrjowt'yan ar'ka vitwaky' & himnakan tesakneri zargacman hnaravorowt'yownnery' HH-owm, Tntesagitowt'yan jhamanakacic himnaharcer, mijazgayin 5-rd gitajhohgov, EPH eritasard gitnakanneri miavorowm, Er., 2017t'., e'j 49-51:
10. Balabanov I. T., Balabanov A. I., «Jekonomika turizma». M.: Finansy i statistika, 2003. s. 78.
11. Bogoljubov V. S., Orlovskaja V. P., «Jekonomika turizma», M. 2005, s. 57.
12. Jekonomika i organizacija turizma: mezhdunarodnyj turizm, pod red. I.A. Rjabovoj i dr., M., 2005, s. 278.
13. Kabushkin N. I., «Menedzhment turizma», Minsk 2001, s. 174, 178.
14. Novikov V. S., «Innovacii v turizme». M: IC «Akademija» 2007, s. 182.
15. Temnyj Ju. V., Temnaja L. P., «Jekonomika turizma». M.: Finansy i statistika, INFRA-M 2010. s. 17-18.

ԶՔՈՍԱՉՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ռազմիկ Կամոյի Իսահակյան

Համառոտագիր: Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմքերը Հայաստանում ակնառու էին դեռևս Խորհրդային Միության տարիներին, առավելապես մեր օրերում, երբ հանրապետությունը ետ չի մնում զբոսաշրջային արդի ծառայություններով, սակայն ոլորտի ավանդական տեսակները ի վերջո սահմանափակ են, ուստի պետք է ստեղծել ամուր նախահիմքեր և արտապատկերել մեր երկրում զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը: **Հողվածի նպատակն** է վեր հանել ոլորտում առկա հիմնախնդիրները և առաջադրել իրատեսական առաջարկություններ, որը լրացուցիչ խթան կհանդիսանա ոլորտի զարգացմանը: Հատկապես անդրադարձ է կատարված զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերի ձևավորմանն ու զարգացմանը ՀՀ-ում, որն էլ հանդիսանում է հողվածի **հետազոտման խնդիրը**: Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումները ՀՀ տնտեսական զարգացումներին նոր լիցք կարող են հաղորդել, ոլորտում կան խնդիրներ, ինչու չէ նաև տարիների ընթացքում գրանցվել են հաջողություններ, սակայն բացակայում են զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը նպաստող ինստիտուցիոնալ հիմքերը, որով էլ հիմնավորվում է **հողվածի արդիականությունը**: Հողվածում ներկայացվել է ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը: Ավանդական տեսակների զարգացումից զատ, կարևորվել են ածանցյալ առաջարկով պայմանավորված զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների ներդրումը, որն ավելի կզարգացնի դիտարկվող ոլորտը: Ներկայացվել են նաև զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը միջամտելու առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են ինչպես շուկայական օրենքներով, այնպես էլ՝ չափավոր պետական: Զբոսաշրջության ոլորտի դինամիկ զարգացման խոչընդոտների հաղթահարման նպատակով

առաջարկվել է ոլորտում մշտապես իրականացնել օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք առավել հաճախ կարող են լինել հեռանկարային: Երկրի վարկանիշի համար շատ կարևոր է, որ պատահական ընկերություններ և ինքնուսանհատներ չներկայացնեն ՀՀ-ն: Զբոսաշրջիկների աճի հետ մեկտեղ տարեցտարի ավելանում է նաև զբոսավարների պահանջարկը: Սակայն այսօր հնարավոր չէ պարզել ոչ միայն զբոսավարների և ուղեկցորդների քանակը մեր երկրում, այլև վերահսկել վերջիններիս գիտելիքները, զբոսաշրջիկներին մատուցած տեղեկատվությունը: Զբոսավարների լիցենզավորման դադարեցումն անհեռանկարային է, և պետք է քայլեր ձեռնարկվեն հին ավանդույթը պահպանելու, ինչպես նաև զարգացնելու ուղղությամբ, ավելին, պետք է լիցենզավորվեն նաև զբոսաշրջային ընկերությունները: Զբոսաշրջության ոլորտի համալրումը փորձառու և նորավարտ երիտասարդ կադրերով ժամանակի պահանջն է, և աշխատողների որակավորման բարձրացման ուղղությամբ կատարվող ներդրումները պետք է լինեն անընդմեջ, որը ՀՀ պետական քաղաքականության հենք կարելի է դարձնել: ՀՀ պետական քաղաքականության առաջնահերթություններից պետք է համարվի զբոսաշրջության համաշխարհային շուկայից ավելի մեծ թվով այցելուների և ավելի շատ եկամուտների ներգրավումը, որի համար էլ պետք է ստեղծի զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը նպաստող ամուր ինստիտուցիոնալ հիմքեր: ՀՀ կառավարությունն էլ պետք է հանձն առնի բարելավելու զբոսաշրջային ենթակառուցվածքները, նաև ծառայությունների որակը ոչ միայն մայրաքաղաք Երևանում, այնպես էլ գույզահեռաբար ՀՀ մարզերում, որը և տնտեսական համաչափ զարգացման հիմք կարող է հանդիսանալ, ընդ որում վերը նշված դիտարկումներն էլ հաստատում են զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնախնդիրները: Ցանկացած տնտեսական համակարգ, որն ունի զարգացման հեռանկար, առաջին հերթին պետք է ունենա ինստիտուցիոնալ հիմքեր, համապատասխան օրենքների կարգավորումներ, ինչպես նաև այնպիսի խաղի կանոններ, որոնք հիմնավոր ձևով արտապատկերեն զարգացման հետագիծը: Պետք է շեշտել, որ այս առումով ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտը չունի տարրական դիմագիծ, որով հնարավորություն ընձեռվեր գլուխ հանել ոլորտի հախուռն իրադարձություններից, և գոնե դասակարգվեին մեր երկիր այցելող զբոսաշրջիկները՝ ըստ գնողունակության, այլ պարագաներում զբոսաշրջիկների քանակական աճը դժվար է տարբերակել որակականից:

Հողվածի գիտական նորույթը. Հողվածում մշակվել և հիմնավորվել է զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը ՀՀ-ում, որի կիրառումը կնպաստի դիտարկվող ոլորտի արդյունավետ զարգացմանը: Դիսցիպլինը այսուհետ կարելի է դարձնել ի գործ:

Բանալի բառեր՝ զբոսաշրջություն, զարգացում, ինստիտուցիոնալ հիմքեր, կարգավորումներ, պետական քաղաքականություն, ենթակառուցվածքներ, տնտեսական զարգացում, տեխնոլոգիաներ:

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Размик Камоевич Исаакян

Аннотация: Основы развития сферы туризма в Армении были очевидны еще во времена Советского Союза, особенно в наши дни, когда республика не отстает в плане современных туристических услуг, однако традиционные виды сферы в конечном итоге ограничены, поэтому необходимо создать прочные основы и отразить институциональное видение развития сферы туризма в нашей стране. **Цель данной статьи** – осветить существующие проблемы в сфере и выдвинуть реалистичные предложения, которые придадут дополнительный импульс развитию отрасли. Особое внимание было уделено формированию и развитию институциональных основ развития сферы туризма в Республике Армения, что и является **задачей исследования статьи**. Разработки в сфере туризма могут дать новый импульс экономическому развитию Республики Армения, но в сфере есть проблемы и успехи фиксируются годами, но отсутствует институциональная база для развития, что обосновывает **актуальность данной статьи**. В статье представлены институциональные основы развития туризма в Республике Армения. В дополнение к развитию традиционных типов было разработано внедрение инфраструктуры туризма, обусловленной производным предложением, что будет способствовать дальнейшему развитию наблюдаемого сектора. Также представлены особенности вмешательства в развитие наблюдаемой сферы, которые обусловлены как рыночными законами, так и умеренным состоянием. Для преодоления препятствий на пути динамичного развития туристического сектора было предложено постоянно проводить законодательные изменения в этом секторе, которые чаще всего могут быть многообещающими. Для рейтинга страны очень важно, что Армению представляют не случайные компании. С ростом числа туристов с каждым годом увеличивается спрос на гидов. Однако на сегодняшний день не представляется возможным узнать не только количество экскурсоводов в нашей стране, но и проконтролировать знание последних, информацию, предоставляемую туристам. Прекращение лицензирования туристов бесперспективно, необходимо предпринять шаги по сохранению старой традиции, а также по ее развитию, более того, туристические компании должны быть лицензированы. Пополнение сферы туризма опытными, молодыми выпускниками является требованием времени, инвестиции в повышение квалификации работников должны быть постоянными, что может быть положено в основу государственной политики РА. Одним из приоритетов государственной политики РА должно стать привлечение большего количества посетителей с мирового туристического рынка, больших доходов, для чего должна быть создана прочная институциональная база. Соответствующие государственные органы должны взяться за улучшение туристической инфраструктуры, а также качества услуг не только в столице

Ереване, но и в регионах Армении, более того, вышеупомянутые наблюдения подтверждают **наличие проблем**, сдерживающих развитие туристической отрасли. Любая экономическая система прежде всего должна иметь институциональные основы, положения соответствующих законов, а также правила игры, обоснованно отражающие видение развития. Следует подчеркнуть, что в этом плане наша туристическая сфера не имеет элементарного признака, который позволил бы справиться с бурными событиями в отрасли, хотя бы классифицировать туристов посещающих нашу страну по покупательной способности, иначе трудно различить количественный рост от качественного.

Научная новизна статьи. В статье разработаны и обоснованы институциональные основы развития сферы туризма в РА, применение которых будет способствовать эффективному развитию рассматриваемой отрасли. дисциплина может быть сделать работу с этого момента.

Ключевые слова: Туризм, развитие, институциональные основы, нормативные акты, государственная политика, инфраструктура, экономическое развитие, технологии.

INSTITUTIONAL BASES OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Razmik Kamo Isahakyan

Abstract. The foundations of the development of the sphere of tourism sector in Armenia were obvious even during the years of the Soviet Union, especially in our days, when the Republic of Armenia can suggest many modern tourism services, however, the traditional types of the sphere are limited in the end, so it is necessary to create solid foundations, to reflect the institutional vision of the development of the sphere of tourism sector in our country. **The purpose of this article** is to highlight the existing problems in the field to put forward realistic proposals, which will provide additional impetus to the development of the field. Special reference was made to the formation and development of institutional bases for the development of the tourism sector in the Republic of Armenia, which is **the task of researching article**. There are many problems in this sphere, but the developments can give a new drive to the Armenian economy, and the successes have been registered over the years, but there is no institutional basis for development, which justifies **the relevance of the article**. The institutional bases for the development of tourism sector in the Republic of Armenia are presented in the article. In addition to the development of traditional types, the introduction of tourism infrastructure conditioned by the derivative proposal, which will further develop the observed sector. There is also presented the peculiarities of intervening in the development of the observed sphere, which are conditioned by both market laws and a moderate state. In order to overcome to the dynamic development of

the tourism sector, it has been proposed to constantly implement legislative changes in the sector, which can most often be promising. It is very important for the country's rating that random companies do not represent Armenia. With the growth of tourists, the demand for tour guides is increasing year by year. However, today it is not possible to find out not only the number of guides in our country, but also to control the knowledge of the latter, the information provided to tourists. The termination of the licensing of tourists is unpromising, steps must be taken to preserve the old tradition, as well as to develop it, moreover, tourism companies must be licensed. Young graduates is a requirement of time, the investments made in raising the qualification of employees must be continuous, which can be the basis of the RA state policy. One of the priorities of the RA state policy should be to attract more visitors from the world tourism market, more incomes, for which a solid institutional basis should be created. The relevant state bodies should undertake to improve the tourism infrastructure, as well as the quality of services not only in the capital Yerevan, but also in the regions of Armenia, moreover, the above-mentioned observations *confirm the problems* hindering the development of the tourism sector. Any economic system that has a perspective of development, first of all, must have institutional bases, regulations of relevant laws, as well as rules of the game that reasonably reflect the vision of development. It should be emphasized, that in this respect the armenian tourism sector does not have an elementary feature, which would allow to cope with the turbulent events in the sector, at least to classify tourists visiting to our country, otherwise it is difficult to distinguish tourists quantitative growth from qualitative.

The scientific novelty of the article. The article elaborated and substantiated the institutional bases for the development of the tourism sector in the RA, the application of which will contribute to the effective development of the observed sector. discipline can be made a work from now.

Keywords: tourism, development, institutional foundations, regulations, state policy, infrastructure, economic development, technology

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Армине Григорьевна Захарян

Հոդվածը ստացվել է՝ 31.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 11.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Введение

Обеспечение занятости населения является одной из наиважнейших задач любого государства, поскольку от него непосредственно зависит уровень благосостояния населения. Безусловно, приоритетами современного этапа развития экономики Республики Армения следует считать увеличение доходов государственного бюджета, создание новых рабочих мест, увеличение доходов населения и его благосостояния, а также содействие инновационному развитию экономики¹. Учитывая современные экономические и геополитические реалии и вызовы, следует мобилизовать все имеющиеся в Армении и армянской Диаспоре ресурсы для решения комплексных проблем, и в первую очередь – проблем обеспечения занятости населения, а также улучшения их социального положения. В этом контексте успех зависит от инновационного развития компаний.

В современных экономических условиях стимулирование инновационного развития компаний (особенно сферы МСП) может значительно способствовать созданию новых рабочих мест, развитию рынка труда, а также повышению квалификации работников. Особую важность в данных условиях приобретает активизация сотрудничества науки, бизнеса и государства, государственное содействие развитию наукоемких отраслей экономики, стимулирование деловой активности физических и юридических лиц, что и определяет **актуальность темы нашего исследования**.

Целью исследования является определение путей эффективного использования потенциала развития экономики Республики Армения путем изучения возможностей обеспечения занятости населения. **Задачей исследования является** разработка возможных путей экономического развития Республики Армения на основе результатов анализа механизмов стимулирования занятости населения.

В статье подробно рассмотрены тенденции развития малого и среднего бизнеса, методы государственного стимулирования инновационной и инвестиционной деятельности компаний, подходы по стимулированию занятости населения и повышению их благосостояния. Особое внимание уделено вопросам повышения квалификации работников и активизации рынка труда, также проанализированы

¹ Арутюнян В.Л. Краткое содержание выступлений и докладов конференции “Экономические чудеса: пути применения в Армении”, Ереван: Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА, 2020, стр. 63-80.

основные макроэкономические показатели, характеризующие сферу занятости Республики Армения за 2012-2021гг. **Однако, в связи с ограниченным объемом статьи, а также важностью рассматриваемой проблемы, мы считаем, что исследование будет продолжено в наших дальнейших работах.**

Обзор литературы

Проблемы обеспечения занятости населения рассмотрены в ряде работ. В частности, теоретико-методологические основы обеспечения занятости населения и макроэкономические механизмы регулирования этого процесса подробно представлены в исследовании **Е.В. Масловой**¹. В своей работе автор знакомит с основными концепциями занятости и тенденциями современного рынка труда, включая развитие новых форм занятости, требованиями, предъявляемыми работодателями к соискателям, обоснована также необходимость новых подходов к управлению персоналом организации.

В монографии **А.В. Кашепова, С.С. Сулакшина и А.С. Малчинова**² представлены результаты исследования по актуальным проблемам рынка труда в Российской Федерации, оценена эффективность используемых инструментов государственной политики занятости, предложены управленческие решения по снижению уровня безработицы и повышению эффективности деятельности органов государственного управления в сфере труда и занятости.

В научной статье **А.Г. Аганбеяна**³ рассматривается современная ситуация в России в сфере занятости, ее социально-демографические, экономические и региональные аспекты. Обоснованы приоритетные направления решения этой проблемы, включающие снижение безработицы и нормализацию ситуации с выплатами пособий по безработице, недопущение сокращения трудоспособного населения; включение в государственный статистический учет численности неформально занятого населения, обеспечение притока населения и увеличение занятости в регионах Сибири и Дальнего Востока и создание 25 млн высокопроизводительных рабочих мест в российской экономике.

В статье **Н.П. Седовой и А.А. Терехиной**⁴ приводится анализ актуальных проблем в области обеспечения трудовой занятости населения и снижения

¹ Маслова Е.В. Рынок труда и регулирование занятости: развитие профессиональных компетенций и способности трудоустройства молодых специалистов: монография / Е.В. Маслова, Воронежский государственный университет. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2017. - 121 с. http://cced-complete.com/deliverables/wp5_articles_labour_market_and_manpower_control_ru.pdf

² Кашепов А.В., Сулакшин С.С., Малчинов А.С. Рынок труда: проблемы и решения. Монография. — М.: Научный эксперт, 2008. — 232 с. http://labourmarket.ru/books/rynok_truda_kashepov.pdf

³ Аганбеян А.Г. Проблемы занятости в современной России: пять неотложных дел, научный журнал «Стратегические решения и риск-менеджмент», 2017, N3, с. 10-20, <https://doi.org/10.17747/2078-8886-2017-3-10-20>

⁴ Седова Н.П., Терехина А.А. Актуальные проблемы обеспечения занятости населения в Российской Федерации, Ученые записки Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ (Владимир), 2021, N2(38), <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=46445917>

уровня безработицы в Российской Федерации. Предлагается ряд решений для совершенствования законодательства в части, регулирующей трудовую занятость, способствующих оптимизации трудовых ресурсов и повышению эффективности производительности национальной экономики.

Методология исследования

Теоретико-методологической основой исследования послужили работы, связанные с макро- и микроэкономикой, менеджментом, международными экономическими отношениями, отечественные и зарубежные авторские публикации, освещающие вопросы содействия развитию различных отраслей экономики, материалы конференций, функции рассматриваемых сфер., так далее. функции рассматриваемых сфер, нормативные правовые акты, регулирующие функции и отношения рассматриваемых сфер и др.

В ходе исследования использовались методы системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и факторного анализа.

Анализ

Эпидемия коронавируса и последствия 44-дневной войны в Арцахе оказали сильное негативное воздействие как на систему здравоохранения, так и на экономику Республики Армения. Значительно снизились доходы физических и юридических лиц, что, естественно, привело к снижению спроса на производимую продукцию и услуги, а также снижению инвестиционной активности бизнеса. В сложившейся непростой ситуации Правительство Республики Армения разработало и реализовало ряд программ и мероприятий по смягчению экономических и социальных последствий эпидемии. В настоящее время для обеспечения устойчивого развития экономики Армении стимулирование деятельности малых и средних предприятий приобретает особую актуальность, поскольку малый и средний бизнес способствует созданию новых рабочих мест, повышению благосостояния населения, внедрению инноваций, увеличению объемов экспорта, стимулированию платежеспособного спроса и т.д. Необходимо также целенаправленное развитие малого и среднего бизнеса, особенно в части сервиса и обслуживания большого бизнеса. Как известно, стимулирование деятельности малых и средних предприятий Армении неразрывно связано с совершенствованием налогового законодательства. Правительством РА реализуются программы по созданию основных предпосылок и условий, направленных на содействие развитию в стране малого предпринимательства, улучшению предпринимательской среды. Основными направлениями государственной поддержки малого предпринимательства являются финансовая и инвестиционная поддержка малого бизнеса, стимулирование его внешнеэкономической деятельности и, наконец, осуществление эффективной налоговой политики.

Далее представим количество промышленных компаний сферы МСП в Республике Армения.

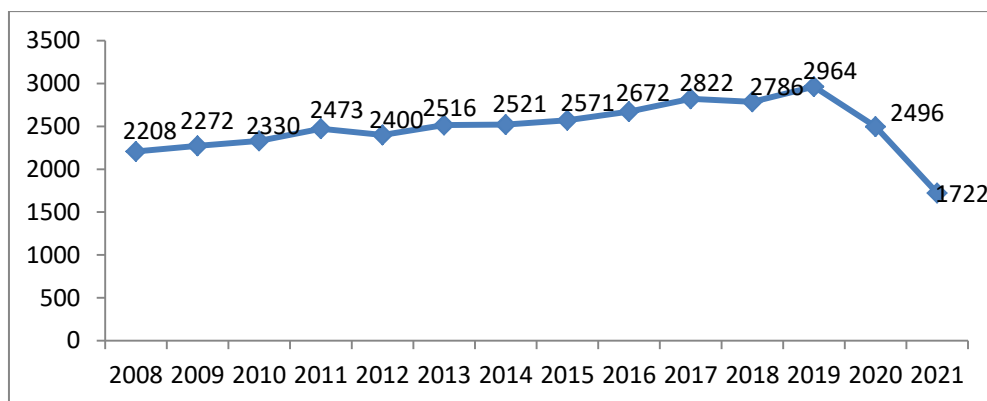

Рисунок 1. Количество промышленных компаний сферы МСП в Республике Армения (2008-2021 гг.)¹

Данные на рис. 1 показывают, что в 2008 - 2019 гг. наблюдался устойчивый рост численности промышленных компаний сферы МСП, далее в 2020-2021 гг. произошел спад, но уже в 2022 году по официальным данным за месяц в Армении граждане Российской Федерации зарегистрировали свой бизнес как ИП - 938, ООО – 268. Большинство из них представляют сферу информационных технологий². Если такие тенденции роста сохранятся и в будущем, то действительно могут произойти некоторые положительные изменения как с точки зрения обеспечения занятости населения, так и роста ВВП. Следует также отметить, что такой большой приток инвестиций в армянскую экономику почти не наблюдался, несмотря на наличие многочисленной армянской диаспоры. Беспрецедентный приток российского капитала, возможно, обусловлен последними геополитическими событиями, и желательно, чтобы деловое поведение российских предпринимателей стало бы примером для многих представителей армянской диаспоры. Очевидно, что такой непредсказуемый рост инвестиций в экономику, с одной стороны, может стать стимулятором своеобразного «экономического чуда» в Армении, а с другой – свидетельствовать о некоторой степени привлекательности и надежности бизнес-среды.

Ниже представим также долю МСП в ВВП Армении.

¹ Данные рассчитаны автором на основе ежегодных публикаций НСК РА «Основные показатели промышленных организаций по пятизначной классификации видов экономической деятельности в 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 гг. за январь-декабрь», <http://www.armstat.am>

² Тертерян К. В Армении граждане Российской Федерации зарегистрировали свой бизнес как ИП - 938, ООО – 268, <https://b24.am/economy/312435.html>

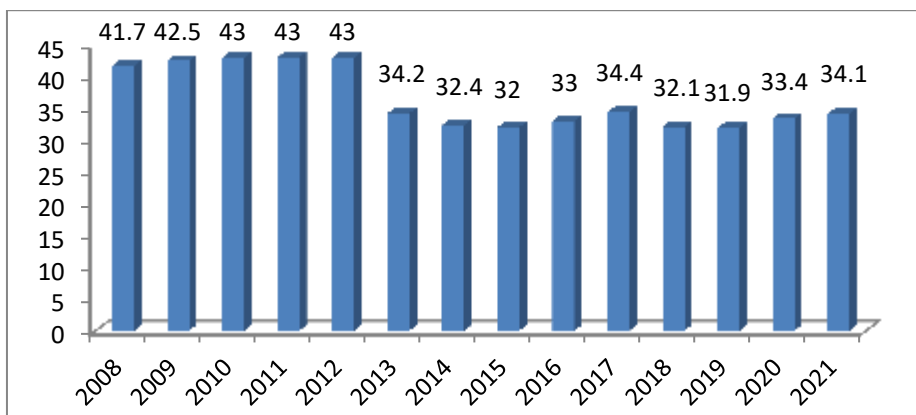

Рисунок 2. Доля малых и средних предприятий в ВВП РА (2008-2021 гг.)¹

Из данных рисунка 2. видно, что в 2021 году по сравнению с 2015 годом доля малых и средних предприятий РА в ВВП увеличилась на 2,1 процентных пункта. Очевидно, что в случае совершенствования налогового администрирования в секторе МСП и повышения доступности финансовых ресурсов рост доли малых и средних предприятий в ВВП будет более ощутимым, тем самым способствуя повышению уровня жизни населения.

Очевидно, что в современных экономических условиях особо важное значение приобретает стимулирование деятельности компаний на государственном уровне². Главным направлением здесь выступает обеспечение полноценной свободы ведения бизнеса, минимизация рисков и угроз. От готовности бизнеса инвестировать, создавать и модернизировать предприятия зависит состояние и экономики, и социальной сферы через 5—10 лет. От этого зависит и благосостояние людей — как в частном секторе, так и в государственном³.

Занятость в Республике Армения в основном регулируется Конституцией РА⁴, Гражданским кодексом РА⁵, Трудовым кодексом РА¹, законом РА «О

¹ Данные рассчитаны автором на основе ежегодных публикаций НСК РА «Основные показатели промышленных организаций по пятизначной классификации видов экономической деятельности в 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 гг. за январь-декабрь», <http://www.armstat.am>

² Аганбегян А.Г. Проблемы занятости в современной России: пять неотложных дел, научный журнал «Стратегические решения и риск-менеджмент», 2017, N3, с. 10-20, <https://doi.org/10.17747/2078-8886-2017-3-10-20>

³ Медведев Д.А. Социально-экономическое развитие России: обретение новой динамики. Экономический журнал «Вопросы экономики», 2016, N 10, с. 5-30.

⁴ Конституция Республики Армения с изменениями от 06.12.2015 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805&lang=rus>.

⁵ Гражданский кодекс Республики Армения от 28.07.1998 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: http://parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R1.

занятости»², а также международными договорами и иными законодательными актами. Представим также основные макроэкономические показатели, характеризующие сферу занятости Республики Армения (Таблица 1).

Таблица 1

**Основные макроэкономические показатели, характеризующие сферу занятости
Республики Армения (2015-2021³)**

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Занятое население, тыс. человек	1105.4	1010.4	1032.8	1105.9	1063.8	1023.0	1004.8
Уровень безработицы, %	17.7	18.1	16.5	15.3	17.1	18.1	15.0
Среднемесячная номинальная заработная плата, драм	184441	180971	191930	169295	224517	228342	202238
Размер минимальной оплаты труда, драм	55000	55000	55000	55000	55000	68000	68000

Данные таблицы 1 свидетельствуют, что в 2021 году по сравнению с 2015 годом в Республике Армения основные показатели занятости подверглись некоторым изменениям. Так, среднемесячная номинальная заработная плата повысилась на 17797 армянских драмов, а размер минимальной оплаты труда на 13000 драмов. Одновременно, в 2021 году по сравнению с 2015 годом в Республике Армения уровень безработицы сократился на 2.7 процентных пункта, численность занятого населения на 100.6 тыс. человек. Очевидно, что на фоне снижения численности занятого населения снижается уровень благосостояния населения, что предполагает осуществление действенных мероприятий по стабилизации экономики.

Разумеется, что стимулирование развития экономики невозможно без активизации инновационной и инвестиционной деятельности. В современных экономических условиях стимулирование инновационного развития экономики приобретает особое значение, поскольку способствует созданию новых рабочих мест, повышению благосостояния населения, внедрению новшеств, увеличению объемов экспорта и росту платежеспособного спроса. Стимулирование деятельности высокотехнологичных компаний в Армении неразрывно связано с созданием инновационных инфраструктур, повышением эффективности налогового и таможенного администрирования, осуществлением льготного кредитования, оказанием государственной поддержки в реализации эффективных проектов технологического развития, повышением квалификации работников и т.д. Стимулирование иннова-

¹ Трудовой кодекс Республики Армения от 09.11.2004 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2131&lang=rus>

² Закон РА «О занятости» от 11.12.2013 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=4860&lang=rus>

³ Социально-экономическое положение Республики Армения в 2015–2021 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://armstat.am/am/?nid=82>

ционного развития экономики осуществляется на основании закона РА «О государственном содействии инновационной деятельности»¹.

В настоящее время в РА реализуется ряд программ по развитию профессиональных навыков в области информационных технологий и обеспечению их прогресса такими структурами, как: Армяно-Индийский центр передового опыта в области информационных и телекоммуникационных технологий, Инновационный центр Microsoft в Армении, Центр инновационных решений и технологий Армении, Национальные инженерные лаборатории Армении (ANEL), Гюмрийский технологический центр, Ванадзорский технологический центр и Образовательный центр Synopsys. Очевидно, что повышение квалификации работников будет способствовать активизации рынка труда и повышению благосостояния населения.

Как известно, в Республике Армения имеется достаточно большой потенциал развития в сфере высоких технологий. Эффективное использование данного потенциала, безусловно, будет способствовать дальнейшему развитию как сферы высоких технологий, так и созданию новых рабочих мест. Однако, ограниченность объемов финансирования инновационной деятельности сдерживает экономическую активность компаний.

Финансирование инновационной деятельности является процессом обеспечения и использования финансовых ресурсов, направляемых на разработку и производство новых видов продукции, создание и внедрение новой техники, технологии, услуг, работ, а также организационных форм и методов управления. В современных экономических условиях повышение эффективности финансирования инновационных проектов приобретает особую актуальность, что продиктовано требованиями улучшения качества жизни населения и стимулирования деятельности компаний. Для стимулирования инновационного развития экономики страны необходимы разработка и реализация грамотной государственной политики, направленной на обеспечение необходимого уровня банковского финансирования инновационной деятельности². Следовательно, представим также состав кредитов коммерческих банков Республики Армения в 2015-2021 гг. (Табл. 2).

¹ Закон РА «О государственном содействии инновационной деятельности» от 14.06.2006 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2624&lang=rus>.

² Захарян А.Г. Инновационный лизинг как фактор развития экономики Республики Армения / Передовые инновационные разработки. Перспективы и опыт использования, проблемы внедрения в производство. Сборник научных статей девятой международной научной конференции (31 октября 2019 г.) Часть 2. – Казань: ПАО «ГАЗПРОМ», ООО «ГАЗПРОМ ТРАНСГАЗ КАЗАНЬ», ООО «Конверт», 2019, с. 157-162.

Таблица 2

**Состав кредитных вложений коммерческих банков Республики Армения в 2015-2021гг.
(млн. армянских драмов)¹**

Название	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кредиты, всего	2 088 168	2 412 506	2 677 091	3 078 548	3 631 158	4 150 715	3 940 458
Кредитные вложения	1 939 739	2 280 711	2 545 674	2 959 829	3 488 448	3 891 067	3 701 428
<i>Кредиты в валюте</i>	1 273 082	1 456 533	1 586 726	1 662 575	1 790 970	1 959 317	1 623 024
краткосрочные	153 295	280 740	291 838	277 354	236 570	179 067	145 160
долгосрочные	1 119 787	1 175 793	1 294 887	1 385 221	1 554 400	1 780 250	1 477 865
<i>Кредиты в армянских драмах</i>	666 657	824 178	958 948	1 297 254	1 697 478	1 931 750	2 078 404
краткосрочные	113 568	156 625	149 100	194 406	197 347	239 157	166 449
долгосрочные	553 089	667 553	809 848	1 102 848	1 500 131	1 692 593	1 911 955
Продленные кредиты банков	110 566	99 841	99 635	88 009	111 755	226 075	224 967
краткосрочные	21 898	30 019	70 742	60 871	89 196	133 232	143 847
долгосрочные	88 668	69 821	28 894	27 138	22 559	92 842	81 120
Просроченные кредиты банков	37 863	31 954	31 782	30 710	30 954	33 573	14 063
краткосрочные	21 321	16 215	10 309	14 648	16 688	20 709	10 733
долгосрочные	16 542	15 739	21 472	16 062	14 266	12 864	3 330

Согласно данным Таблицы 2 в 2021 году по сравнению с 2015 годом в Республике Армения общий объем кредитования коммерческих банков увеличился на 1852290 млн. драмов. В то же время, кредитные вложения увеличились на 1761689 млн. драмов, продленные кредиты банков - на 114401 млн. драмов, а просроченные кредиты банков сократились на 23800 млн. драмов. Как видим, в 2015-2018 гг. наблюдалась тенденция сокращения объемов продленных кредитов банков, что, с одной стороны, связано с некоторым улучшением финансового состояния компаний, с другой - усилением финансовой бдительности среди компаний. В 2021г. резко сократился также объем просроченных кредитов банков, что было обусловлено повышением качества финансового управления компаний-заемщиков и коммерческих банков.

Естественно, что для развития инновационной экономики необходимо также последовательное увеличение объемов государственного финансирования инновационной деятельности, что напрямую зависит от роста доходов государственного бюджета страны. Инновационное развитие компаний и рост доходов государственного бюджета – два взаимосвязанных и взаимозависимых процесса. Следовательно, необходимо с помощью устранения возможных правовых лазеек свести к минимуму экспорт полуфабрикатов и высококвалифицированного труда работников ИТ сферы для того, чтобы конечная продукция создавалась и реализовывалась исключительно в Армении, и соответственно все налоговые выплаты

¹ Социально-экономическое положение Республики Армения в 2015–2021 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://armstat.am/am/?nid=82>

компаний направлялись в государственный бюджет РА. То есть необходима эффективная коммерциализация научных разработок и инновационных продуктов, а также предотвращение утечки мозгов. Подобные примеры в Армении уже есть, но их еще мало. Нужно добиться того, чтобы компании с большим капиталом и потенциалом развития находились на первых строках списка крупных налогоплательщиков.

Очевидно, что стимулирование инновационной и инвестиционной деятельности на всех уровнях управления будет способствовать созданию новых рабочих мест, повышению уровня благосостояния населения и устойчивому развитию экономики страны.

Научная новизна

Выявлены основные задачи развития инновационной экономики РА по отраслям. Для каждой отрасли разработаны и обоснованы механизмы, позволяющие эффективно устранить существующие проблемы. С учетом вышеизложенного предложены подходы по их эффективной реализации.

Выводы

Очевидно, что обеспечение занятости населения обусловлено развитием сферы МСП и стимулированием деятельности высокотехнологичных компаний. Последнее неразрывно связано с созданием инновационных инфраструктур, повышением эффективности налогового и таможенного администрирования, осуществлением льготного кредитования, оказанием государственной поддержки в реализации эффективных проектов технологического развития и т.д. В данном случае важную роль может сыграть углубление государственно-частного партнерства в сфере науки и образования, которое может способствовать активизации инновационной деятельности, что вытекает из современных требований обеспечения занятости и повышения благосостояния населения.

Учитывая современное состояние экономического развития Республики Армения, можем предложить следующие пути обеспечения занятости населения за счет стимулирования инновационной деятельности компаний:

- Предоставление компаниям доступа к приемлемым финансовым ресурсам для реагирования на меняющиеся условия рынка, решения внешних экономических проблем, реорганизации или адаптации к изменившимся экономическим реалиям;
- Содействие отдельным сельскохозяйственным предприятиям – с целью снижения текущих рисков ликвидности;
- Оказание финансовой помощи малым и средним предприятиям;
- Содействие сохранению эффективных рабочих мест среди отдельных высокотехнологичных компаний, а также внедрению и коммерциализации инновационных идей;
- Предоставление компаниям инновационной сферы налоговых и таможенных льгот;

- Налаживание тесного сотрудничества между банками и компаниями: участие банками в капитале компаний, разработка и реализация совместных инвестиционных проектов, оказание консалтинговых услуг и т.д.
- Применение зарубежного передового опыта стимулирования занятости населения и т.д.

В заключение следует отметить, что применение практических рекомендаций по обеспечению занятости населения посредством стимулирования инновационной деятельности может способствовать повышению благосостояния общества и стабильному развитию экономики РА.

Список использованной литературы

1. Аганбегян А.Г. Проблемы занятости в современной России: пять неотложных дел, научный журнал «Стратегические решения и риск-менеджмент», 2017, №3, с. 10-20, <https://doi.org/10.17747/2078-8886-2017-3-10-20>
2. Арутюнян В.Л. Краткое содержание выступлений и докладов конференции “Экономические чудеса: пути применения в Армении”, Ереван: Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА, 2020, стр. 63-80.
3. Гражданский кодекс Республики Армения от 28.07.1998 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: http://parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R1.
4. Закон РА «О государственном содействии инновационной деятельности» от 14.06.2006 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2624&lang=rus>.
5. Закон РА «О занятости» от 11.12.2013 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=4860&lang=rus>
6. Захарян А.Г. Инновационный лизинг как фактор развития экономики Республики Армения / Передовые инновационные разработки. Перспективы и опыт использования, проблемы внедрения в производство. Сборник научных статей девятой международной научной конференции (31 октября 2019 г.) Часть 2. – Казань: ПАО «ГАЗПРОМ», ООО «ГАЗПРОМ ТРАНСГАЗ КАЗАНЬ», ООО «Конверт», 2019, с. 157-162.
7. Кашепов А.В., Сулакшин С.С., Малчинов А.С. Рынок труда: проблемы и решения. Монография. — М.: Научный эксперт, 2008. — 232 с. http://labourmarket.ru/books/rynok_truda_kashepov.pdf
8. Конституция Республики Армения с изменениями от 06.12.2015 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805&lang=rus>.
9. Маслова Е.В. Рынок труда и регулирование занятости: развитие профессиональных компетенций и способности трудоустройства молодых специалистов: монография / Е.В. Маслова, Воронежский государственный университет. —

- Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2017. - 121 с.
http://cced-complete.com/deliverables/wp5_articles_labour_market_and_manpower_control_ru.pdf
10. Медведев Д.А. Социально-экономическое развитие России: обретение новой динамики. Экономический журнал “Вопросы экономики”, 2016, N 10, с. 5-30.
 11. «Основные показатели промышленных организаций по пятизначной классификации видов экономической деятельности в 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 гг. за январь-декабрь», ежегодные публикации НСК РА <http://www.armstat.am>
 12. Седова Н.П., Терехина А.А. Актуальные проблемы обеспечения занятости населения в Российской Федерации, Ученые записки Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ (Владимир), 2021, N2(38), <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=46445917>
 13. Социально-экономическое положение Республики Армения в 2015–2021 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://armstat.am/am/?nid=82>
 14. Тертерян К. В Армении граждане Российской Федерации зарегистрировали свой бизнес как ИП -938, ООО – 268, <https://b24.am/economy/312435.html>
 15. Трудовой кодекс Республики Армения от 09.11.2004 // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2131&lang=rus>

References

1. Aganbegjan A.G. Problemy zanjatosti v sovremennoj Rossii: pjat' neotlozhnyh del, nauchnyj zhurnal «Strategicheskie reshenija i risk-menedzhment», 2017, N3, s. 10-20, <https://doi.org/10.17747/2078-8886-2017-3-10-20>
2. Arutjunjan V.L. Kratkoe sodержanie vystuplenij i dokladov konferencii “Jekonomicheskie chudesa: puti primenenija v Armenii”, Erevan: Institut jekonomiki imeni M. Kotanjana NAN RA, 2020, str. 63-80.
3. Grazhdanskij kodeks Respubliki Armenija ot 28.07.1998 // Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija [Jelektronnyj resurs]. — URL: http://parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#R1.
4. Zakon RA «O gosudarstvennom sodejstvii innovacionnoj dejatel'nosti» ot 14.06.2006 // Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija [Jelektronnyj resurs]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2624&lang=rus>.
5. Zakon RA «O zanjatosti» ot 11.12.2013 // Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija [Jelektronnyj resurs]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=4860&lang=rus>
6. Zaharjan A.G. Innovacionnyj lizing kak faktor razvitija jekonomiki Respubliki Armenija / Peredovye innovacionnye razrabotki. Perspektivy i opyt ispol'zovanija, problemy vnedrenija v proizvodstvo. Sbornik nauchnyh statej devjatoj mezh-dunarodnoj nauchnoj konferencii (31 oktjabrja 2019 g.) Chast' 2. – Kazan': PAO

- «GAZPROM», ООО «GAZPROM TRANSGAZ KAZAN"», ООО «Konvert», 2019, s. 157-162.
7. Kashepov A.V., Sulakshin S.S., Malchinov A.S. Rynok truda: problemy i resheniya. Monografija. — M.: Nauchnyj jekspert, 2008. — 232 s.
http://labourmarket.ru/books/rynok_truda_kashepov.pdf
 8. Konstitucija Respubliki Armenija s izmenenijami ot 06.12.2015 // Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija [Jelektronnyj resurs]. — URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805&lang=rus>.
 9. Maslova E.V. Rynok truda i regulirovanie zanjatosti: razvitie professional'nyh kompetencij i sposobnosti trudoustrojstva molodyh specialistov: monografija / E.V. Maslova, Voronezhskij gosudarstvennyj universitet. – Voronezh: Izdatel'skij dom VGU, 2017. - 121 s.
http://cced-complete.com/deliverables/wp5_articles_labour_market_and_manpower_control_ru.pdf
 10. Medvedev D.A. Social'no-jekonomicheskoe razvitie Rossii: obretenie novoj dinamiki. Jekonomicheskij zhurnal “Voprosy jekonomiki”, 2016, N 10, s. 5-30.
 11. «Osnovnye pokazateli promyshlennyh organizacij po pjatiznachnoj klassifikacii vidov jekonomicheskoy dejatel'nosti v 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021gg. za janvar'-dekabr'», ezhegodnye publikacii NSK RA <http://www.armstat.am>
 12. Sedova N.P., Terehina A.A. Aktual'nye problemy obespechenija zanjatosti naselenija v Rossijskoj Federacii, Uchenye zapiski Rossijskoj akademii narodnogo hozjajstva i gosudarstvennoj sluzhby pri Prezidente RF (Vladimir), 2021, N2(38), <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=46445917>
 13. Social'no-jekonomicheskoe polozhenie Respubliki Armenija v 2015–2021 gg., Statisticheskij komitet Respubliki Armenija, <https://armstat.am/am/?nid=82>
 14. Terterjan K. V Armenii grazhdane Rossijskoj Federacii zaregistrirovali svoj biznes kak IP -938, ООО – 268, <https://b24.am/economy/312435.html>
 15. Trudovoj kodeks Respubliki Armenija ot 09.11.2004 // Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija [Jelektronnyj resurs]. — URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2131&lang=rus>

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Արմինե Գրիգորի Զախարյան

Համառոտագիր: Ներկա տնտեսական պայմաններում ընկերությունների (հատկապես ՓՄՁ ոլորտի) ինովացիոն զարգացման խթանումը կարող է էապես նպաստել նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, աշխատաշուկայի զարգացմանը, աշխատողների հմտությունների կատարելագործմանը: Այս պայմաններում

առանձնահատուկ կարևորություն ունի գիտության, բիզնեսի և պետության միջև փոխգործակցության ակտիվացումը, տնտեսության գիտելիքատար ոլորտների զարգացմանը պետական աջակցությունը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գործարար ակտիվության խթանումը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետազոտության թեմայի արդիականությունը:**

Հետազոտության նպատակն է բնակչության զբաղվածության ապահովման հնարավորությունների ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներուժի արդյունավետ օգտագործման եղանակների բացահայտումը: **Հետազոտության խնդիրն է** բնակչության զբաղվածության խթանման մեխանիզմների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիների մշակումը:

Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների **մեթոդները:**

Գիտական նորույթը: Բացահայտվել են ՀՀ ինովացիոն տնտեսության զարգացման հիմնական խնդիրներն՝ ըստ ոլորտների: Յուրաքանչյուր ոլորտի համար մշակվել և հիմնավորվել են մեխանիզմներ, որոնք թույլ են տալիս արդյունավետորեն վերացնել առկա հիմնախնդիրները: Հաշվի առնելով վերոգրյալը առաջարկվել են դրանց արդյունավետ կիրառման մոտեցումներ:

Բանալի բառեր՝ տնտեսություն, զբաղվածություն, պետական քաղաքականություն, զարգացում, ինովացիոն գործունեություն, ներդրումներ, խթանում, ֆինանսավորում, արդյունավետություն

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Армине Григорьевна Захарян

Аннотация. В современных экономических условиях стимулирование инновационного развития компаний (особенно сферы МСП) может значительно способствовать созданию новых рабочих мест, развитию рынка труда, а также повышению квалификации работников. Особую важность в данных условиях приобретает активизация сотрудничества науки, бизнеса и государства, государственное содействие развитию наукоемких отраслей экономики, стимулирование деловой активности физических и юридических лиц, что и определяет **актуальность темы нашего исследования.**

Целью исследования является определение путей эффективного использования потенциала развития экономики Республики Армения путем изучения возможностей обеспечения занятости населения. **Задачей исследования** является

разработка возможных путей экономического развития Республики Армения на основе результатов анализа механизмов стимулирования занятости населения.

В ходе исследования использовались **методы** системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и факторного анализа.

Научная новизна. Выявлены основные задачи развития инновационной экономики РА по отраслям. Для каждой отрасли разработаны и обоснованы механизмы, позволяющие эффективно устранить существующие проблемы. С учетом вышеизложенного предложены подходы по их эффективной реализации.

Ключевые слова: экономика, занятость, государственная политика, развитие, инновационная деятельность, инвестиции, стимулирование, финансирование, эффективность

PROBLEMS OF POPULATION EMPLOYMENT PROVIDING IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Armine Grigor Zakharyan

Abstract. In the current economic conditions, stimulating the innovative development of companies (especially the SME sector) can significantly contribute to the creation of new jobs, the development of the labor market, and the improvement of the skills of employees. Of particular importance in these conditions is the activation of cooperation between science, business and the state, state assistance to the development of knowledge-intensive sectors of the economy, stimulation of business activity of individuals and legal entities, which determines the **relevance of the topic of our study**.

The aim of the study is to determine the ways of effective use of the development potential of the economy of the Republic of Armenia by studying the possibilities of providing employment to the population. **The task** of the study is to develop possible ways of economic development of the Republic of Armenia, based on the results of the analysis of the mechanisms for stimulating employment of the population.

The study used the **methods** of system-situational analysis, economic and statistical groupings, induction and deduction, comparative and factor analysis.

Scientific novelty. The main tasks of the development of the innovative economy of the Republic of Armenia by sectors are identified. For each industry, mechanisms have been developed and justified to effectively eliminate existing problems. Taking into account the foregoing, approaches for their effective implementation are proposed.

Keywords: economy, employment, public policy, development, innovative activity, investment, incentives, financing, efficiency

ՀՀ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Գայանե Ռուբիկի Թովմասյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 15.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն

Համավարակի հետևանքով տուժեց զբոսաշրջությունն ամբողջ աշխարհում: 2020 թ.-ի ոլորտի կտրուկ անկումից հետո 2021 թ. ընթացքում նկատվեց աստիճանական վերականգնում: Արդյունքում, շարունակվող համավարակի պայմաններում 2021 թ. միջազգային զբոսաշրջիկների թվաքանակն աշխարհում կազմեց շուրջ 415 միլիոն մարդ (2020 թ. կազմել էր 381 միլիոն մարդ), ինչը 2019 թ. ցուցանիշից դեռևս ցածր է 72%-ով: Ըստ նախնական տվյալների՝ միջազգային զբոսաշրջության արտահանումից եկամուտները 2021 թ. կազմել են 700 մլրդ դոլար: ՉՀՎ փորձագետների 58%-ը կարծում է, որ ոլորտը կսկսի աշխուժանալ 2022 թ. երրորդ եռամսյակից, 42%-ը՝ 2023 թ.-ին, իսկ 64%-ը կարծում է, որ 2019 թ. գրանցված ցուցանիշները հնարավոր կլինի վերականգնել միայն 2024 թ., կամ ավելի ուշ¹:

Զբոսաշրջությունը ՀՀ տնտեսության գերակա ոլորտներից մեկն է: Վերջին տարիներին զբոսաշրջությունը զարգանում էր մեծ տեմպերով, ինչը, բնականաբար խաթարվեց համավարակի պատճառով:

Հոդվածի նպատակն է՝ վերլուծել զբոսաշրջության զարգացման միտումները ՀՀ-ում վերջին տարիներին՝ հաշվի առնելով նաև համավարակի ազդեցությունը, ինչպես նաև 2022 թ. ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուս զբոսաշրջիկների հոսքի հնարավոր ազդեցությունը զբոսաշրջության ոլորտի վերականգնման վրա:

Գրականության վերլուծություն

Ըստ ճանապարհորդության և զբոսաշրջության համաշխարհային խորհրդի հրապարակումների՝ ՀՀ-ում զբոսաշրջության համախառն ներդրումը ՀՆԱ-ում 2018թ. կազմել է 868.7 մլրդ դրամ կամ 1.8 մլրդ դոլար (ՀՆԱ-ի 14.1%-ը): Զբոսաշրջության համախառն ազդեցությունը զբաղվածությանը կազմել է 169,3 հազար մարդ (զբաղվածների 12.5%-ը)²: Զբոսաշրջության համախառն ներդրումը ՀՆԱ-ում 2019 թ. կազմել է 872.1 մլրդ դրամ կամ 1.8 մլրդ ԱՄՆ դոլար (ՀՆԱ-ի 12.9%-ը)՝ ապահովելով ընդհանուր զբաղվածության 13.8%-ը կամ 137800 աշխա-

¹ Tourism grows 4% in 2021 but remains far below pre-pandemic levels,

<https://www.unwto.org/news/tourism-grows-4-in-2021-but-remains-far-below-pre-pandemic-levels>

² Armenia 2019, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-data/>

տաստեղ: 2020 թ. ՀՀ-ում զբոսաշրջության համախառն ներդրումը ՀՆԱ-ում կազմել է 216.8 մլրդ դրամ կամ 446.9 մլն ԱՄՆ դոլար (ՀՆԱ-ի 3.4%-ը)՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով 75%-ով: Զբոսաշրջությունն ապահովել է ընդհանուր զբաղվածության 11.2%-ը կամ 107400 աշխատատեղ՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով 22%-ով: Ներգնա զբոսաշրջիկների ծախսերը ՀՀ-ում կազմել են 126.1 մլրդ դրամ (260.0 մլն ԱՄՆ դոլար)՝ նախորդ տարվա 719.7 մլրդ դրամի (1484.1 մլն ԱՄՆ դոլար) դիմաց՝ նվազելով 82.5%-ով, իսկ ներքին զբոսաշրջիկների կատարած ծախսերը՝ 61.5 մլրդ դրամ (126.7 մլն ԱՄՆ դոլար)՝ նախորդ տարվա 109.7 մլրդ դրամի (226.1 մլն ԱՄՆ դոլար) դիմաց՝ նվազելով 44%-ով¹:

Զբոսաշրջությունն էական նշանակություն ունի ՀՀ տնտեսության մեջ: Ոլորտում իրականացված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ և՛ ներքին, և՛ ներգնա զբոսաշրջությունն ապագա տարիներին կաճի², ուստի հիմնական քայլերը պետք է ուղղված լինեն ոլորտում ներդրումների ներգրավմանը³, մարքեթինգի և բրենդինգի բարելավմանը⁴, ծառայությունների որակի բարձրացմանը⁵, զբոսաշրջիկների գոհունակության մակարդակի բարձրացմանը⁶, և այլ ուղղությամբ աշխատանքների իրականացմանը⁷:

Մեթոդաբանություն

Հետազոտության մեջ կիրառվել են ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, միկրո և մակրո վերլուծության, համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, վիճակագրական, գրաֆիկական մեթոդներ: Տեղեկատվական հիմքը ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի, Զբոսաշրջության միջազգային կազմակերպության և այլ մարմինների կողմից հրատարակվող վիճակագրական հրատարակումներն են:

Վերլուծություն

Covid-19-ի համավարակի պատճառով ՀՀ-ում զբոսաշրջության ոլորտը էական կորուստներ կրեց: 2020թ. նվազեց ներգնա և ներքին զբոսաշրջիկների թվա-

¹ Armenia 2021, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>

² Tovmasyan G., Forecasting the Number of Incoming Tourists using ARIMA Model: Case Study from Armenia. Marketing and Management of Innovations, 2021, N3, pp. 139-148, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymyskiy-Korsakov Street 2, (Web of Science),

Poghosyan K., Tovmasyan G., Modelling and Forecasting Domestic Tourism. Case Study from Armenia, SocioEconomic Challenges, 5(2), pp. 96-110, ARMG Publishing Rymyskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine

³ Tovmasyan G., Capital investments, tourist tax and tourism development: The case study of Armenia, Economics and Sociology, Centre of Sociological Research, 2021, 14(1), 199-213. (Scopus, Web of Science)

⁴ Tovmasyan G., Raising the Effectiveness of Tourism Marketing and Branding: Evidence from Armenia, Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymyskiy-Korsakov Street 2, 2020, Issue 1, pp. 167-181 (Web of Science).

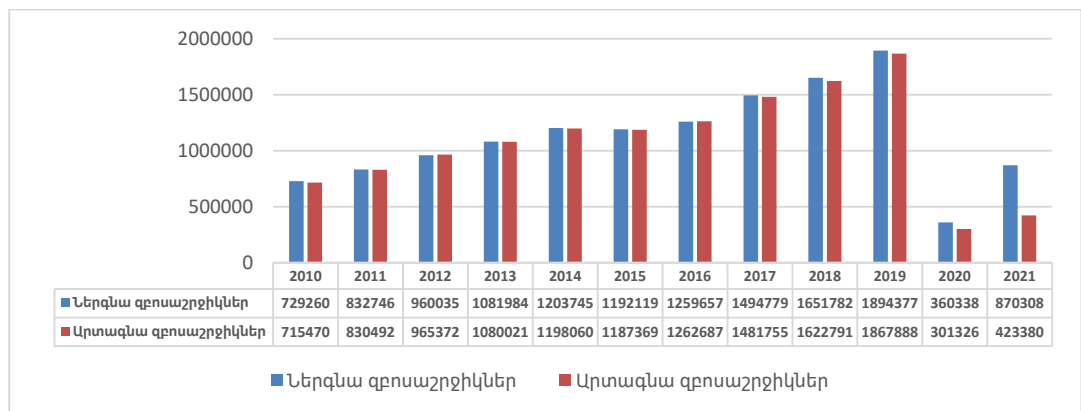
⁵ Tovmasyan G., Evaluating the quality of hotel services based on tourists' perceptions and expectations: The case study of Armenia, Journal of International Studies, 13(1), 2020, Centre of Sociological Research (Scopus), pp. 93-107.

⁶ Tovmasyan G., Assessment of tourist satisfaction index: Evidence from Armenia, Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymyskiy-Korsakov Street 2, Issue 3, 2019, էջ՝ 22-32, (Web of Science).

⁷ Թովմասյան Գ.Ռ., Զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (մենագրություն). -Երևան: Մեկնարկ ՍՊԸ, 2020, 622 էջ, ISBN 978-9939-0-3445-4

քանակը, զբոսաշրջության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում: 2020 թ. անկումը հիմնականում թոնիչների չեղարկման, խիստ սահմանափակումների, հիվանդության մեծ ցուցանիշների հետևանքով էր: 2021թ. զբոսաշրջությունը սկսեց աստիճանաբար վերականգնվել: Եթե **2020 թ. ՀՀ ներգնա զբոսաշրջային այցելությունների թվաքանակը կազմել էր 360338՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով 81%-ով, ապա 2021 թ. ՀՀ է այցելել 870308 ներգնա զբոսաշրջիկ՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով 141%-ով** (զծապատկեր 1)¹: Իհարկե, այս ցուցանիշը դեռ շատ հեռու է 2019 թ. արձանագրված ներգնա զբոսաշրջիկների թվաքանակից (1894377 զբոսաշրջիկ), սակայն հաշվի առնելով ամբողջ աշխարհում շարունակվող համավարակը, նոր շտամների ի հայտ գալը, տարբեր երկրների կողմից պարբերաբար կիրառվող սահմանափակումները, կարելի է ասել, որ ստացված տվյալները դրական ազդակ են ուղորտի աստիճանաբար վերականգնման մասին:

Զբոսաշրջությունից ստացված ֆինանսական մուտքերն ու ելքերն արտացոլվում են վճարային հաշվեկշռում: **2020 թ. զբոսաշրջային ծառայությունների արտահանման ծավալը կազմել է 292,4 մլն ԱՄՆ դոլար, ինչը նախորդ տարվա համեմատ պակաս է 1242.5 մլն ԱՄՆ դոլարով** (2019 թ. կազմել է 1534.9 մլն ԱՄՆ դոլար): **2021 թ. առաջին երեք եռամսյակներում զբոսաշրջային ծառայությունների արտահանման ծավալը կազմել է շուրջ 500 մլն ԱՄՆ դոլար** (նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ շուրջ 251 մլն ԱՄՆ դոլարով ավելի) (Աղյուսակ 2):

Գծապատկեր 1. ՀՀ ներգնա և արտագնա զբոսաշրջիկների թվաքանակը, 2010-2021 թթ.²

¹ ՀՀ-սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ՝ 150, https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_421.pdf

² Աղբյուրը՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի Վիճակագրական տվյալների բազաներ, Միջազգային զբոսաշրջություն, <https://www.armstat.am/am/?nid=14>

ՀՀ վճարային հաշվեկշռի որոշ ցուցանիշներ, 2020-2021 թթ.¹

մլն ԱՄՆ

Ցուցանիշ	2020 Եռ.1	2020 Եռ.2	2020 Եռ.3	2020 Եռ.4	2020	2021 Եռ.1	2021 Եռ.2	2021 Եռ.3
Ճանապարհորդության և մարդատար տրանսպորտի մեջ զբոսաշրջության հետ կապված ծառայություններ	20.8	-2.6	-0.3	-7.2	10.7	26.6	62.3	155.1
<i>կրեդիտ</i>	227.3	4.8	16.1	44.2	292.4	65.9	123.5	310.3
<i>դեբետ</i>	206.6	7.4	16.4	51.4	281.7	39.2	61.2	155.2

Ինչպես գիտենք, դեռևս 2020 թ. սկզբին, ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվեցին COVID-19-ի հետևանքների հակազդման միջոցառումների ծրագիրը² և տնտեսական հետևանքների չեզոքացման միջոցառումների փաթեթները, որոնցից որոշների շահառու հանդիսանում են նաև զբոսաշրջության ոլորտի կազմակերպությունները և աշխատողները³: Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման քսաներեքերորդ միջոցառման (նպատակն է եղել՝ օժանդակություն տրամադրել զբոսաշրջությանն ուղղակիորեն առնչվող առանձին ոլորտներում Հայաստանի տնտեսվարողներին՝ վերջիններիս մոտ առաջացած ֆինանսական խնդիրները մեղմելու, նրանց գործունեության շարունակականությունն ապահովելու և առկա աշխատատեղերը պահպանելու համար) շահառուների թիվը կազմել է 2349, քսանհինգերորդ միջոցառման (նպատակն է եղել՝ զբոսաշրջության ոլորտը սպասարկող տրանսպորտային ընկերություններին աջակցելը) շահառուների թիվը կազմել է 27⁴, իսկ երրորդ միջոցառումից օգտվել է զբոսաշրջության ոլորտի 34 ՓՄՁ, վարկավորման ընդհանուր չափը կազմել է 392 մլն դրամ⁵:

ՀՀ կառավարության 2020թ. սեպտեմբերի 11-ի № 1514-Ն որոշման մեջ կատարված և 2021թ. դեկտեմբերի 1-ից ուժի մեջ մտած փոփոխությունների համաձայն ՀՀ մուտք գործելիս պետք է ներկայացվի կամ կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) ախտորոշման ՊՇՌ հետազոտության բացասական արդյունքը հավաստող առավելագույնը 72 ժամ վաղեմության սերտիֆիկատ,

¹ ՀՀ վճարային հաշվեկշռի, Արտաքին հատվածի վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>

² ՀՀ կառավարության 2020թ. մարտի 26-ի N 354 – Լ որոշման հավելված, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2020/03/354-%D4%BC.pdf

³ Առավել մանրամասն տես՝ Թովմասյան Գ., «COVID-19»-ի բացասական ազդեցությունը ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի վրա, ԲԱՆԲԵԸ Եվրասիա միջազգային համալսարանի, No 1, 2020, էջեր՝ 153-171:

⁴ Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ծրագրեր, <https://mineconomy.am/page/1724>

⁵ Աղբյուրը՝ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության Ներդրումների աջակցման կենտրոնի տրամադրած տեղեկատվություն:

կամ կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) դեմ ամբողջական պատվաստված լինելը հավաստող սերտիֆիկատ՝ տվյալ պատվաստանյութի կիրառման հրահանգի համաձայն սահմանված դեղաչափերով (դեղաչափով): Բացասական թեստ կամ պատվաստման սերտիֆիկատ չի պահանջվում մինչև 6 տարեկան 11 ամսական 29 օրական երեխաների համար¹:

Դիտարկելով զբոսաշրջային այցերի ցուցանիշներն ըստ նպատակի (աղյուսակ 3)²՝ կարելի է ասել, որ Հայաստան հիմնականում այցելում են հանգստի և ժամանցի, այնուհետև՝ գործնական նպատակով: Տվյալներն արտացոլում են միայն հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում (հյուրանոցներ, հյուրանոցատիպ հանգրվաններ, առողջարաններ, հանգստյան տներ և այլն) հաշվառված զբոսաշրջիկներին:

Աղյուսակ 3

ՀՀ ներգնա զբոսաշրջային այցերն ըստ նպատակի, 2018-2021 թթ.²

<i>Թվաքանակ / Տարի</i>	<i>2018 թ.</i>	<i>2019 թ.</i>	<i>2020 թ.</i>	<i>2021 թ.</i>
ՀՀ ներգնա զբոսաշրջիկներ	1651782	1894377	360338	870308
ՀՏՕ-ներում հանգրվանած ներգնա զբոսաշրջիկներ	307473	550289	97550	278393
<i>որոնցից</i>				
• ըստ նպատակի՝	100%	100%	100%	100%
• գործնական	27,3 %	15,9 %	15,8%	25,8%
• հանգստի և ժամանցի	48,8 %	55,4 %	50,3%	52,3%
• բուժման	1,4 %	0,5 %	0,4%	0,5%
• այլ	22,5 %	28,2 %	33,5%	21,4%

Աղյուսակ 3-ից պարզ է դառնում, որ 2019 թ. Հայաստան ժամանող զբոսաշրջիկների 29%-ն է (550289 զբոսաշրջիկ) հանգրվանել հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում (2018 թ.՝ 18,6%-ը), իսկ մնացած 1344088-ը՝ բարեկամ կամ հարազատի տանը, վարձով տրվող բնակարաններում և այլն: 2020 թ. Հայաստան ժամանող զբոսաշրջիկների 27%-ն է (97550 զբոսաշրջիկ) հանգրվանել հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում, 2022 թ.՝ 32%-ը (278393 զբոսաշրջիկ):

2019 թ. ՀՀ այցելած ներգնա զբոսաշրջիկները մեծամասամբ եղել են ՌԴ-ից, Գերմանիայից, Ֆրանսիայից, ԱՄՆ-ից, Իրանից (աղյուսակ 4): 2020 և 2021 թթ. աճել է ՌԴ-ից այցելած զբոսաշրջիկների մասնաբաժինը:

¹ ՀՀ մուտք գործելու ընթացակարգում փոփոխությունների վերաբերյալ, <https://www.mfa.am/hy/COVID-19/2021/12/01/covid-19/10955>

² ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019թ. հունվարին, էջ՝ 105, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_19a_421.pdf,
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվարին, էջեր՝ 112-113, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_421.pdf,
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվարին, էջեր՝ 113-114, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_21a_421.pdf,
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2022թ. հունվարին, էջ՝ 113, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_22a_421.pdf

ՀՀ այցելած ներգնա զբոսաշրջիկների աշխարհագրական բաշխվածությունը, 2018-2021 թթ.¹

Երկիր	2018 թ.	2019 թ.	2020 թ.	2021 թ.
Շնչամեր	100	100	100	100
Այդ թվում՝				
ԱՊՀ երկրներ, որից՝	24.4	26.2	44.4	48.6
Ուկրաինա	1.9	1.6	2.1	1.9
Ռուսաստանի Դաշնություն	21.0	22.7	39.0	41.5
ԱՊՀ այլ երկրներ	1.5	1.8	3.3	5.2
ԵՄ երկրներ, որից՝	26.8	26.1	17.1	13.5
• Նիդերլանդներ	0.9	0.9	0.4	0.9
• Իտալիա	2.9	2.8	1.7	0.9
• Ֆրանսիա	5.2	6.6	5.1	3.8
• Գերմանիա	6.4	8.3	4.1	3.1
• ԵՄ այլ երկրներ	8.4	7.5	5.8	4.8
Այլ երկրներ, որից՝	48.8	47.7	38.5	37.9
• ԱՄՆ	13.9	6.1	6.5	7.8
• Իրանի Իսլամական Հանրապետություն	6.8	5.0	6.9	11.0
• Վրաստան	2.3	1.5	1.5	2.0
• Թուրքիա	1.0	0.2	0.4	0.1
• Կանադա	1.8	1.3	0.7	0.7
• Այլ երկրներ	23.0	33.6	22.5	16.3

Հարկ է նշել, որ վերջին տարիներին աճում էր նաև ՀՀ ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը: 2019 թ. ՀՀ ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը կազմել է 1544600 մարդ՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով 41.4%-ով: Ներքին զբոսաշրջիկների մեծ մասի նպատակը եղել է հանգիստը և ժամանցը (72%):

2020 թ., համավարակով պայմանավորված, նվազել է նաև ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը՝ նախորդ տարվա համեմատ մոտ 33%-ով՝ կազմելով 1045756 մարդ: Նրանց շուրջ 73%-ի նպատակը եղել է հանգիստն ու ժամանցը:

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019թ. հունվարին, էջ՝ 105, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_19a_421.pdf

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվարին, էջեր՝ 112-113, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_421.pdf

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվարին, էջեր՝ 113-114, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_21a_421.pdf

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2022թ. հունվարին, էջ՝ 113, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_22a_421.pdf

ՀՀ ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը, 2018-2021 թթ.¹

<i>Թվաքանակ / տարի</i>	<i>2018 թ.</i>	<i>2019 թ.</i>	<i>2020 թ.</i>	<i>2021 թ.</i>
Ընդամենը զբոսաշրջիկներ՝, որոնցից՝	1092322	1544600	1045756	1595826
• ըստ նպատակի				
• գործնական	207761	280542	150649	247843
• հանգստի և ժամանցի	781668	1112305	765100	1229224
• բուժման	58339	52006	53500	67325
• այլ	44554	99747	76507	51434

** Տվյալներն արտացոլում են հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում (հյուրանոցներ, հյուրանոցատիպ հանգրվաններ, առողջարաններ, հանգստյան տներ և այլն) հաշվառված զբոսաշրջիկների:*

2021 թ. ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը կազմել է 1595826 մարդ՝ 2020 թ. համեմատ աճելով 52.6%-ով, 2019 թ. համեմատ՝ 3%-ով: 2021 թ. ներքին զբոսաշրջիկների 77%-ի նպատակը եղել է հանգիստը և ժամանցը:

Համավարակի, ճանապարհորդության միջազգային սահմանափակումների պարագայում շատերը գերադասել են հանգստանալ ՀՀ զբոսաշրջային դեստինացիաներում: 2022 թ. դեռ համավարակը չի նահանջել, և գուցե կրկին լինեն միջազգային տեղաշարժման սահմանափակումներ, շատ երկրներ դեռ զբոսաշրջիկներ են ընդունում միայն պատվաստված լինելը հավաստող սերտիֆիկատի պարագայում, ուստի կարելի է ակնկալել ՀՀ ներքին զբոսաշրջության ակտիվացում 2022 թ. նս:

Ներքին զբոսաշրջության խթանման համար հարկ է իրականացնել բազում աշխատանքներ: Այստեղ հարկ է դիտարկել նաև զբոսաշրջիկի հոգեբանությունը՝ շատերն իրենց ապահով կզգան իրենց երկրի սահմաններում, քանի որ վտանգի պարագայում կարող են ավելի հեշտ ու արագ օգտվել համապատասխան բժշկական ծառայություններից, քան արտերկրում:

Զբոսաշրջության առկա վիճակի մասին խոսելիս կարևոր է նաև դիտարկել զբոսաշրջության արդյունաբերության մաս կազմող կազմակերպությունների՝ զբոսաշրջային գործակալությունների, հյուրանոցային տնտեսության, հանրային սննդի օբյեկտների քանակի և ծառայությունների ծավալի դինամիկան վերջին տարիներին:

Ըստ վիճակագրական կոմիտեի տրամադրած տեղեկատվության՝ 2019 թ. հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների թվաքանակը կազմել է 769, ծառա-

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019թ. հունվարին, էջ 106, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_19a_422.pdf,
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվարին, էջ 115, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_20a_422.pdf
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվարին, էջ 115, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_21a_422.pdf
 ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2022թ. հունվարին, էջ՝ 113, https://www.armstat.am/file/article/sv_01_22a_422.pdf

յությունների ծավալը՝ 41794.1 մլն դրամ: 2020 թ. ցուցանիշներով ՀՏՕ-ների քանակը կազմել է 847, իսկ ծառայությունների ծավալը նվազել է 61%-ով, ինչը պայմանավորված է համավարակի հետևանքով ոլորտի կրած վնասների հետ: Առաջին հայացքից տարօրինակ է թվում ՀՏՕ-ների թվաքանակի ավելացումը 78-ով, որից 70-ը՝ միայն Երևանում: Սակայն սրանք պաշտոնական վիճակագրական տվյալներն են և հնարավոր է, որ օբյեկտների ավելացումը տեղի է ունեցել 2020 թ. առաջին եռամսյակում՝ մինչ համավարակի սկսվելը: Դեռ առկա չեն 2021 թ. տվյալները, որի արդյունքում հասկանալի կլինի՝ արդյոք օբյեկտները շարունակել են գործել, թե փակվել են համավարակի պատճառով:

Աղյուսակ 6

Կացության կազմակերպման օբյեկտների քանակը և գործունեության ծավալը, 2018-2020 թթ.¹

Ծածկագիրն ըստ ՏՊՏՏՏ խմբ.2, Բաժին I հատված 55	Կացության կազմակերպում*						ՀՏՕ-ներում հանգրվանած ներգնա գրաս- չրջիկների թվա- քանակը, մարդ ²	
	2018 թ.		2019 թ.		2020 թ.		2019	2020
	քանակը, միավոր	ծավալը մլն. դրամ	քանակը, միավոր	ծավալը մլն. դրամ	քանակը, միավոր	ծավալը մլն. դրամ		
Վայքը								
ք. Երևան	390	27879.9	410	33772.2	480	11836.8	489019	87429
Արագածոտն	5	106.2	7	87.7	7	40.0	13	-
Արարատ	9	72.1	8	80.4	8	64.3	11	-
Արմավիր	4	43.1	15	41.7	16	30.1	-	-
Գեղարքունիք	11	274.2	39	735.9	40	341.2	5662	22
Լոռի	19	323.7	30	354.6	30	204.9	1702	10
Կոտայք	65	2977.4	91	3220.0	93	2 001.3	5778	2705
Շիրակ	28	400.5	33	576.9	33	290.9	11868	1824
Սյունիք	37	629.4	38	830.5	38	410.7	669	2788
Վայոց ձոր	19	700.5	24	588.0	26	261.5	11008	1350
Տավուշ	65	1090.5	74	1506.2	76	1004.2	24559	1422
Ընդամենը ՀՀ	652	34497.5	769	41794.1	847	16485.9	550289	97550

* Ցուցանիշները չեն ներառում ավելացված արժեքի հարկը և այլ անուղղակի (նմանատիպ) հարկերը:

2020 թ. նվազել է հանրային սննդի օբյեկտների թվաքանակը և ծառայությունների ծավալը (շուրջ 8 և 36%-ով)՝ կազմելով 2321 օբյեկտ, 97847.9 մլն դրամ գործունեության ծավալով³:

Ջրոսաշրջային գործակալությունների և օպերատորների առումով հարկ է նշել, որ դրանց թիվը 2020 թ. կազմել է 691՝ նախորդ տարվա 788-ի դիմաց, իսկ

¹ Տեղեկատվությունը տրամադրել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն, 2022 թ. հունվար ամսին:

² Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը, թվերով, 2021, էջ 292-293, https://armstat.am/file/article/marzer_2021_22.pdf

³ Տեղեկատվությունը տրամադրել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն, 2022 թ. հունվար ամսին:

ծառայությունների ծավալը նվազել է 82%-ով¹:

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ կացության և հանրային սննդի կազմակերպման ծառայությունների ծավալը 2021 թ. հունվար-դեկտեմբերին կազմել է 182107.8 մլն դրամ՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով 68.2%-ով, աճել է նաև զբոսաշրջային գործակալությունների գործունեության ծավալը:

Աղյուսակ 7

Զբոսաշրջային որոշ ծառայությունների կազմակերպման ծավալը, 2020-2021 թթ.²

Ծառայության տեսակը	2020 թ. հունվար-դեկտեմբեր, ընդամենը, մլն դրամ, ընթացիկ գներով	2021 թ. հունվար-դեկտեմբեր, ընդամենը, մլն դրամ, ընթացիկ գներով	2021 թ. հունվար-դեկտեմբերը 2020 թ. հունվար-դեկտեմբերի նկատմամբ,%
Կացության և հանրային սննդի կազմակերպում, այդ թվում	108245.1	182107.8	168.2
կացության կազմակերպում	13786.0	33409.4	2.4 անգամ
հանրային սննդի կազմակերպում	94459.1	148698.4	157.4
Զբոսաշրջային գործակալությունների և օպերատորների գործունեություն, տեղերի ամրագրում և զբոսաշրջության ոլորտի այլ ծառայություններ	5241.5	9504.3	181.3

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ 2021 թ. ընթացքում զբոսաշրջության ոլորտը սկսել է աստիճանաբար աշխուժանալ, ինչը, հուսանք, կշարունակվի նաև 2022 թ.: Զբոսաշրջության ոլորտի կազմակերպությունների գործունեության ծավալի կրճատումը սոսկ համավարակի և սահմանափակումների պատճառով էր, ուստի, համավարակի նահանջից հետո կարելի է ակնկալել ոլորտի աշխուժացում և վերականգնում:

Ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուս զբոսաշրջիկների հոսքի ազդեցությունը ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի վրա:

Ռուս-ուկրաինական պատերազմն իր բացասական հետևանքը կունենա նաև ՀՀ տնտեսության վրա: Բացասական ազդեցությանը զուգընթաց, կարելի է խոսել հնարավոր դրական ազդեցության մասին, ինչը կարելի է տեսնել զբոսաշրջության ոլորտում: 2022 թ. փետրվարի 24-ից սկսած տարբեր երկրներ սկսեցին սանկցիաներ կիրառել Ռուսաստանի նկատմամբ, դադարեցրեցին

¹ Տեղեկատվությունը տրամադրել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն, 2022 թ. հունվար ամսին:

² ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ՝ 56-58, https://armstat.am/file/article/sv_12_20a_126.pdf,

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ՝ 56-58, https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_126.pdf

թոխչները, իրենց երկրների օդային տարածքը փակեցին Ռուսաստանի համար, Ռուսաստանն էլ, ի պատասխան, իր օդային տարածքը փակեց 36 երկրների առջև: Մարտի սկզբից մի շարք ռուսական ավիաընկերություններ՝ Ուրալյան ավիաուղիները, Աերոֆլոտը, Nordwind-ը, չեղարկեցին միջազգային այդ թվում դեպի ՀՀ չվերթները, այնուհետև մարտի վերջին Աերոֆլոտը կրկին վերսկսեց դեպի ՀՀ թոխչները:

Այժմ ՀՀ-ից դեպի ՌԴ և հակառակ ուղղությամբ չվերթներ է իրականացնում նորաստեղծ հայկական Flyone Armenia ավիաընկերությունը, հայկական Armenia ավիաընկերությունը, ինչպես նաև ռուսական Aeroflot, Red Wings, Azimuth, Utair, IrAero, Pobeda ավիաընկերությունները¹:

Չվերթների չեղարկմամբ է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ վերջին օրերին մեր երկիր օրական գրեթե 40 ինքնաթիռ էր ժամանում Ռուսաստանից, և շատ ռուսներ արդեն ժամանակավոր բնակություն են հաստատել Հայաստանում: Մեծ մասը հանգրվանել է հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներում, վարձու բնակարաններում, որոշները՝ բարեկամների տանը, որոշները հասցրել են բնակարան ձեռք բերել: Իհարկե, դրա հետևանքով աճել են նաև բնակարանների վարձավճարները:

Մարտի 31-ին, օրինակ, ըստ Զվարթնոց օդանավակայանի կայքի տվյալների՝ նախատեսված է 11 թոխչ ՌԴ-ից²:

Երբ առկա լինեն 2022 թ. եռամսյակային և տարեկան զբոսաշրջային այցելությունների տվյալները, սպասելի է, որ ՌԴ-ից ներգնա զբոսաշրջիկների թվաքանակը շատ մեծ կլինի: Ըստ որոշ նախնական տվյալների՝ փետրվարի 24-ից մարտի 22-ն ընկած ժամանակահատվածում արդեն շուրջ 85000 ՌԴ քաղաքացի է ժամանել ՀՀ: Ավանդաբար ՌԴ-ից դեպի ՀՀ եղել է զբոսաշրջիկների մեծ հոսք, հատկապես գարնանային տոների ժամանակ, ձմռանը՝ ձմեռային զբոսաշրջության սիրահարների համար, մեծ մաս են կազմել նաև գինու զբոսաշրջության սիրահարները և այլն:

Այժմ, հաշվի առնելով այլ երկրների կողմից կիրառվող սահմանափակումները, ՀՀ-ն պետք է քայլեր ձեռնարկի երկարաժամկետ հատվածում ռուս զբոսաշրջիկներին գրավելու ուղղությամբ: ՌԴ-ում փակվում են միջազգային բրենդների խանութները, ուստի, այս առումով ՀՀ-ն կարող է դառնալ նաև «շոփինգ (shopping)» զբոսաշրջության երկիր ռուսների համար: ՀՀ-ն կարող է դառնալ տարանցիկ զբոսաշրջության երկիր, երբ ռուս զբոսաշրջիկները այլ երկրներ մեկնելու համար ուղիղ թոխչների բացակայության դեպքում կարող են մեկնել Երևանով:

Կարևոր է նաև այս ընթացքում Երևանի վրա ենթակառուցվածքային ճնշումը նվազեցնելու նպատակով դեպի մարզեր տուրեր կազմակերպելը ռուս զբոսաշրջիկների համար, ինչը նաև կնպաստի մարզերի սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավմանը:

¹ Ըստ Զվարթնոց և Շիրակ միջազգային օդանավակայանների կայքի տվյալների, վերջին մուտքը՝ 29.03.2022թ.

² Զվարթնոց օդանավակայան, <http://www.zvartnots.aero/HY/Index>, վերջին մուտքը՝ 29.03.2022թ.

Համավարակի հետևանքով զբոսաշրջությունն էական տուժել էր ՀՀ-ում, և 2020 թ.-ի ոլորտի կտրուկ անկումից հետո 2021 թ. ընթացքում նկատվեց աստիճանական վերականգնում: Այս առումով, ռուս զբոսաշրջիկների հոսքը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ ոլորտի համար:

Գիտական նորույթ: Վերլուծվել է ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուս զբոսաշրջիկների՝ դեպի ՀՀ ներհոսքի հնարավոր ազդեցությունը ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի վրա, համավարակի անկումից հետո զբոսաշրջության վերականգնման միտումները և կատարվել առաջարկներ՝ մարքեթինգային միջոցառումների ընդլայնման, զբոսաշրջիկների գրավման ուղղությամբ:

Եզրակացություն

2021 թ. տվյալները վկայում են, որ զբոսաշրջությունն աստիճանաբար վերականգնվում է ՀՀ-ում: ՀՀ-ն համարվում է ոչ զանգվածային զբոսաշրջային վայր, և համավարակի պայմաններում այդ հանգամանքը կարելի է օգտագործել որպես առավելություն՝ նման կերպ ներկայացնելով երկիրը սոցիալական ցանցերով իրականացվող գովազդներում: Պետք է իրականացնել ազդեցիվ մարքեթինգային քաղաքականություն՝ ներգնա զբոսաշրջության խթանման նպատակով կիրառելով Buzz Marketing, Word of mouth և Influencer մարքեթինգային ռազմավարությունները: Մարքեթինգի դերը խիստ կարևորվում է, և այլ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ նույնիսկ համավարակի ընթացքում իրականացվում էր մարքեթինգային լայն միջոցառումներ սոցիալական ցանցերով՝ սահմանափակումների թուլացումից կամ վերացումից հետո միջազգային զբոսաշրջիկների մեծ հոսք ապահովելու համար: Մեր երկրի համար ևս խիստ կարևոր է ներկա պայմաններում միջազգային զբոսաշրջային շուկայում տեղ գրավելը, նոր առաջարկներ ներկայացնելը, զբոսաշրջային պաշտոնական կայքում և սոցիալական ցանցերում ակտիվ մարքեթինգային արշավը՝ ներգնա զբոսաշրջիկների հոսք ապահովելու նպատակով:

Ռուս-ուկրաինական պատերազմը երկարաժամկետ հատվածում բացասական ազդեցություն կունենա ՀՀ տնտեսության վրա՝ արտարժույթի տատանումների, ՌԴ-ից ՀՀ փոխանցվող գումարների նվազման, ապրանքների արտահանման և ներմուծման, ՀՀ անշարժ գույքի շուկայում գների բարձրացման և այլ հնարավոր խնդիրների հետ կապված: Այս առումով, ռուս զբոսաշրջիկների մեծ հոսքը դեռևս կարճաժամկետ դրական նշանակություն ունի, ուստի երկարաժամկետում պետք է մշակել մյուս բացասական վտանգների չեզոքացմանն ուղղված քայլեր: Միննույն ժամանակ, պետք է աշխատանքներ տանել երկարաժամկետ հատվածում ռուս զբոսաշրջիկներ գրավելու ուղղությամբ, քանի որ նրանք այժմ չեն կարող գնալ տարբեր եվրոպական երկրներ՝ նրանց համար մշակելով հետաքրքիր, գրավիչ, մատչելի փաթեթներ: Ռուս զբոսաշրջիկների եկամուտներն այժմ նվազել են, շատերն այստեղ մեծ ծախսեր չեն կատարի, մի մասը գուցե ՀՀ է գալիս՝ բնակություն հաստատելու, ՀՀ-ից հեռավար աշխատելու (հատկապես SS ոլորտի աշխատողները) նպատակով, մինչև որ ՌԴ-ում իրավիճակը կկարգավորվի, և կկարողանան հետ վերադառնալ: Ամեն դեպքում, դեռ

շատ վաղ է հստակ գնահատականներ և կանխատեսումներ անել, թե 2022 թ. ռուս զբոսաշրջիկների հոսքը դեպի ՀՀ որքան կլինի, կախված թե՛ պատերազմական իրավիճակը և դրա հետևանքով մյուս սահմանափակումներն ու սանկցիաները ռուսների համար որքան կշարունակվեն:

Օգտագործված գրականություն

1. Զվարթնոց օդանավակայան, <http://www.zvartnots.aero/HY/Index>
2. Թովմասյան Գ.Ռ., Զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (մենագրություն). - Երևան: Մեկնարկ ՍՊԸ, 2020, 622 էջ, ISBN 978-9939-0-3445-4
3. Թովմասյան Գ., «COVID-19»-ի բացասական ազդեցությունը ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի վրա, ԲԱՆԲԵՐ Եվրասիա միջազգային համալսարանի, No 1, 2020, էջեր՝ 153-171:
4. Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ծրագրեր, <https://mineconomy.am/page/1724>
5. Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը, թվերով, 2021, էջ 292-293, https://armstat.am/file/article/marzer_2021_22.pdf
6. ՀՀ կառավարության 2020թ. մարտի 26-ի N 354 – Լ որոշման հավելված, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2020/03/354-%D4%BC.pdf
7. ՀՀ մուտք գործելու ընթացակարգում փոփոխությունների վերաբերյալ, <https://www.mfa.am/hy/COVID-19/2021/12/01/covid-19/10955>
8. ՀՀՊՏ 2004.01.29/6(305) Հոդ.106, Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին ՀՀ օրենք, 2003թ., հոդված 2
9. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019, 2020, 2021 և 2022 թվականների հունվարին, 2020 և 2021թթ. հունվար-դեկտեմբերին, <https://www.armstat.am>
10. ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի Վիճակագրական տվյալների բազաներ, Միջազգային զբոսաշրջություն, <https://www.armstat.am/am/?nid=14>
11. ՀՀ վճարային հաշվեկշիռ, Արտաքին հատվածի վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
12. Armenia 2019, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-data/>
13. Armenia 2021, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
14. Poghosyan K., Tovmasyan G., Modelling and Forecasting Domestic Tourism. Case Study from Armenia, SocioEconomic Challenges, 5(2), pp. 96-110, ARMG Publishing Rymkogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine
15. Tourism grows 4% in 2021 but remains far below pre-pandemic levels, <https://www.unwto.org/news/tourism-grows-4-in-2021-but-remains-far-below-pre-pandemic-levels>
16. Tovmasyan G., Assessment of tourist satisfaction index: Evidence from Armenia, Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, Issue 3, 2019, էջ՝ 22-32, (Web of Science).

17. Tovmasyan G., Capital investments, tourist tax and tourism development: The case study of Armenia, *Economics and Sociology*, Centre of Sociological Research, 2021, 14(1), 199-213. (Scopus, Web of Science)
18. Tovmasyan G., Evaluating the quality of hotel services based on tourists' perceptions and expectations: The case study of Armenia, *Journal of International Studies*, 13(1), 2020, pp. 93-107. Centre of Sociological Research (Scopus)
19. Tovmasyan G., Forecasting the Number of Incoming Tourists using ARIMA Model: Case Study from Armenia. *Marketing and Management of Innovations*, 2021, N3, pp. 139-148, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, (Web of Science),
20. Tovmasyan G., Raising the Effectiveness of Tourism Marketing and Branding: Evidence from Armenia, *Marketing and Management of Innovations*, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, 2020, Issue 1, pp. 167-181 (Web of Science).

References

1. Zvart'noc o'danavakayan, <http://www.zvartnots.aero/HY/Index>
2. T'ovmasyan G.R', Zbosashrjowt'yan zargacman himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm (menagrowt'yown). -Er&an: Meknark SPY', 2020, 622 e'j, ISBN 978-9939-0-3445-4
3. T'ovmasyan G., «COVID-19»-i bacasakan azdecowt'yowny' HH zbosashrjowt'yan olorti vra, *BANBER Evrasia mijazgayin hamalsarani*, No 1, 2020, e'jer` 153-171:
4. Koronavirowsi tntesakan het&anqneri chezoqacman c'ragrer, <https://mineconomy.am/page/1724>
5. Hayastani Hanrapetowt'yan marzery' & Er&an qaghaqy', t'verov, 2021, e'j 292-293, https://armstat.am/file/article/marzer_2021_22.pdf
6. HH kar'avarowt'yan 2020t'. marti 26-i N 354 – L oroshman havelvac', https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2020/03/354-%D4%BC.pdf
7. HH mowtq gorc'elow y'nt'acakargowm p'op'oxowt'yownneri veraberyal, <https://www.mfa.am/hy/COVID-19/2021/12/01/covid-19/10955>
8. HHPT 2004.01.29/6(305) Hod.106, Zbosashrjowt'yan & zbosashrjayin gorc'owneowt'yan masin HH o'renq, 2003t'., hodvac' 2
9. HH social-tntesakan vitwaky' 2019, 2020, 2021 & 2022 t'vakanneri hownvarin, 2020 & 2021t't'. hownvar-dektemberin, <https://www.armstat.am>
10. HH vitwakagrakan komitei Vitwakagrakan tvyalneri bazaner, Mijazgayin zbosashrjowt'yown, <https://www.armstat.am/am/?nid=14>
11. HH vtwarayin hashvekshir', Artaqin hatvac'i vitwakagrowt'yown, <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
12. Armenia 2019, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-data/>
13. Armenia 2021, Annual research: Key highlights, p. 1, <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>

14. Poghosyan K., Tovmasyan G., Modelling and Forecasting Domestic Tourism. Case Study from Armenia, SocioEconomic Challenges, 5(2), pp. 96-110, ARMG Publishing Rymaskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine
15. Tourism grows 4% in 2021 but remains far below pre-pandemic levels, <https://www.unwto.org/news/tourism-grows-4-in-2021-but-remains-far-below-pre-pandemic-levels>
16. Tovmasyan G., Assessment of tourist satisfaction index: Evidence from Armenia, Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, Issue 3, 2019, e'j` 22-32, (Web of Science).
17. Tovmasyan G., Capital investments, tourist tax and tourism development: The case study of Armenia, Economics and Sociology, Centre of Sociological Research, 2021, 14(1), 199-213. (Scopus, Web of Science)
18. Tovmasyan G., Evaluating the quality of hotel services based on tourists' perceptions and expectations: The case study of Armenia, Journal of International Studies, 13(1), 2020, pp. 93-107. Centre of Sociological Research (Scopus)
19. Tovmasyan G., Forecasting the Number of Incoming Tourists using ARIMA Model: Case Study from Armenia. Marketing and Management of Innovations, 2021, N3, pp. 139-148, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, (Web of Science),
20. Tovmasyan G., Raising the Effectiveness of Tourism Marketing and Branding: Evidence from Armenia, Marketing and Management of Innovations, Sumy State University, Ukraine, 40007, Sumy, Rymskiy-Korsakov Street 2, 2020, Issue 1, pp. 167-181 (Web of Science).

ՀՀ ՋՐՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Գայանե Ռուբիկի Թովմասյան

Համառոտագիր: Հոդվածի *արդիականությունը* պայմանավորված է Covid-19-ի համավարակի հետևանքով ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի կրած վնասների վերլուծության կարևորությամբ: *Հոդվածի նպատակն է՝* վերլուծել զբոսաշրջության զարգացման միտումները ՀՀ-ում վերջին տարիներին՝ հաշվի առնելով նաև համավարակի ազդեցությունը, ինչպես նաև 2022 թ. ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուս զբոսաշրջիկների հոսքի հնարավոր ազդեցությունը զբոսաշրջության ոլորտի վերականգնման վրա: *Խնդիրների և մեթոդաբանության* ընտրությունը պայմանավորված է վերոնշյալ նպատակով: *Հոդվածի գիտական նորույթ* կարելի է համարել այն, որ փորձ է արվել վերլուծել ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուս զբոսաշրջիկների դեպի ՀՀ ներհոսքի հնարավոր ազդեցությունը ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի վրա, վերլուծվել են համավարակի անկումից հետո զբոսաշրջության վերականգնման միտումները

և կատարվել առաջարկներ՝ մարքեթինգային միջոցառումների ընդլայնման, զբոսաշրջիկների գրավման ուղղությամբ, որոնք կարող են կիրառվել ոլորտի պետական և մասնավոր հատվածի կողմից:

Իրականացված վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ 2021 թ. զբոսաշրջության ոլորտը աստիճանաբար վերականգնվել է: 2021 թ. ՀՀ է այցելել 870308 ներգնա զբոսաշրջիկ՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով 141%-ով: 2021 թ. աճեց նաև ներքին զբոսաշրջիկների թվաքանակը՝ կազմելով 1595826 մարդ՝ 2020 թ. համեմատ աճելով 52.6%-ով, 2019 թ. համեմատ՝ 3%-ով:

ՀՀ-ն համարվում է ոչ զանգվածային զբոսաշրջային վայր, և համավարակի պայմաններում այդ հանգամանքը կարելի է օգտագործել որպես առավելություն՝ նման կերպ ներկայացնելով երկիրը սոցիալական ցանցերով իրականացվող գովազդներում: Պետք է իրականացնել ագրեսիվ մարքեթինգային քաղաքականություն՝ ներգնա զբոսաշրջության խթանման նպատակով՝ կիրառելով Buzz Marketing, Word of mouth և Influencer մարքեթինգային ռազմավարությունները:

2022 թ. ռուս-ուկրաինական պատերազմի ժամանակահատվածում ռուսների էական հոսք կա դեպի ՀՀ: Սա կարճաժամկետում կարող է դրական ազդել զբոսաշրջության ոլորտի վրա, սակայն պատերազմն իր բացասական հետևանքները կթողնի ՀՀ տնտեսության վրա: Ռուսների համար հարկ է մշակել գրավիչ զբոսաշրջային փաթեթներ՝ դեպի ՀՀ տարբեր դեստինացիաներ: ՀՀ-ն կարող է լինել նաև «շոփինգ» զբոսաշրջության երկիր ռուսների համար, ինչպես նաև տարանցիկ զբոսաշրջության վայր: Դեռ շատ վաղ է հստակ կանխատեսումներ անել, թե 2022 թ. ռուս զբոսաշրջիկների հոսքը դեպի ՀՀ որքան կլինի, կախված թե պատերազմական իրավիճակը և դրա հետևանքով մյուս սահմանափակումներն ու սանկցիաները ռուսների նկատմամբ որքան կշարունակվեն:

Բանալի բաներ: Զբոսաշրջություն, զբոսաշրջիկ, համավարակ, ՀՆԱ, մարքեթինգ, հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտ, չվերթ, սահմանափակում, պատերազմ:

ТЕНДЕНЦИИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ В РА

Гаяне Рубиковна Товмасян

Аннотация: *актуальность статьи* обусловлена необходимостью анализа ущерба туристической отрасли Армении в связи с пандемией Covid-19. *Целью данной статьи* является анализ тенденций развития туризма в Армении в последние годы с учетом влияния пандемии, а также возможного влияния наплыва российских туристов на восстановление туристической сферы за счет российско-Украинской войны 2022 г. *Выбор методологии и задач* обусловлен вышеуказанной целью. *Научная новизна статьи* заключается в том, что сделана попытка проанализировать возможное влияние притока российских туристов на туристический сектор Армении в связи с российско-украинской войной, проанализированы тенденции

восстановления туризма после пандемии; внесены предложения по расширению маркетинговой деятельности, привлечению туристов; которые могут быть использованы государственно-частным сектором.

В результате анализа установлено, что в 2021 году сфера туризма постепенно восстанавливается. В 2021 году Армению посетили 870308 приезжих туристов, что на 141% больше, чем в предыдущем году. В 2021 году количество внутренних туристов составило 1595826 человек, увеличившись на 52,6% по сравнению с 2020 годом и на 3% по сравнению с 2019 годом.

Армения считается немассовым туристическим местом, в условиях пандемии это обстоятельство следует использовать как преимущество, таким образом представляя страну в рекламах, реализуемой в социальных сетях. Должна быть реализована агрессивная маркетинговая политика для продвижения въездного туризма с использованием маркетинговых стратегий Buzz Marketing, Word of mouth и Influencer marketing.

В 2022 году наблюдается значительный приток россиян в Армению во время русско-украинской войны. Это может оказать положительное влияние на туристический сектор в краткосрочной перспективе, но война будет иметь негативные последствия для экономики Армении. Необходимо разработать привлекательные для россиян туристические пакеты по разным направлениям в Армении. Армения может быть как страной «шопинг» туризма для россиян, так и местом транзитного туризма. Пока рано делать четкие прогнозы на 2022 год о том, насколько велик будет поток российских туристов в Армению, так как все зависит от того, как долго будет продолжаться война и, соответственно, другие ограничения и санкции против россиян.

Ключевые слова: туризм, турист, пандемия, ВВП, маркетинг, гостиничное хозяйство, рейс, ограничение, война.

TOURISM RESTORATION TRENDS IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC IN THE RA

Gayane Rubik Tovmasyan

Abstract. *The urgency* of the article is conditioned by the necessity to analyze the damage of the tourism sector in Armenia due to the Covid-19 pandemic. *The purpose of this article* is to analyze the development trends of tourism in Armenia in recent years, taking into account the impact of the pandemic, also the possible impact of the influx of Russian tourists on the restoration of the tourism sector due to the Russian-Ukrainian war in 2022. *The choice of methodology and the problems* is conditioned by the above-mentioned purpose. *The scientific novelty* of the article is that an attempt was made to analyze the possible impact of the influx of Russian tourists to the Armenian tourism sector due to the Russian-Ukrainian war, trends in the recovery of

tourism after the pandemic were analyzed; suggestions were made for the expansion of marketing activities, attracting tourists; which can be used by the public-private sector.

As a result of the analysis, it was found out that in 2021 the sphere of tourism has been gradually restored. In 2021 870308 incoming tourists visited Armenia, increasing by 141% compared to the previous year. In 2021 the number of domestic tourists was 1595826 increasing by 52.6% compared to 2020 and by 3% compared to 2019.

Armenia is considered a non-mass tourist place, in the conditions of pandemic, this circumstance should be used as an advantage, thus presenting the country in advertisements implemented on social networks. Aggressive marketing policies should be implemented to promote inbound tourism using Buzz Marketing, Word of mouth and Influencer marketing strategies.

In 2022 there is a significant flow of Russians to Armenia during the Russian-Ukrainian war. This may have a positive impact on the tourism sector in the short term, but the war will have its negative consequences on Armenian economy. It is necessary to develop attractive tourist packages to different destinations in Armenia for Russians. Armenia can be a "shopping" tourism country for Russians, as well as a transit tourism place. It is too early to make clear predictions for 2022 about how much the flow of Russian tourists to Armenia will be, as it all depends on how long the war and, consequently, other restrictions and sanctions against the Russians will continue.

Keywords: tourism, tourist, pandemic, GDP, marketing, hotel facility, flight, restriction, war.

THE ROLE OF FACTORS AFFECTING SUBSCRIBERS' DECISION-MAKING PROCESS IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF TELECOM COMPANIES: THE CASE OF ARMENIA.

Mariam Vardan Poghosyan

Հորվածը ստացվել է՝ 30.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Introduction: The telecommunications sector is developing faster and faster: this decade stands out with the application of artificial intelligence, the internet of things, clouds, and ultra-high-speed space networks. The success of telecom companies depends on the application of innovative solutions, which in turn are tightly connected to feasible investments and smart use of human capital.

Telecom companies are the ones hugely being responsible for our world's digital transformation, they form the backbone with their networks and services. These are the companies being in charge of connecting families, friends, businesses, and governments. Various digital collaborations in real-time are only possible thanks to different technological innovations in the telecommunications sector.

Moreover, the telecommunication industry is one of the biggest industries in the world in 2021. Industries were ranked by their market value and the telecommunications industry is in the top 10. This is tightly connected with the measures implemented during and after COVID-19. The rising trends of work-from-home resulted in data traffic increase.¹ According to Brandirectory none of the Armenian telecom companies were included in the rankings but also taking into account the fact that Viva-MTS belongs to the MTS group, which is 64th in the ranking of 150 operators² worldwide.

The provision of only traditional services is not enough nowadays. To make decisions and stay loyal subscribers need more rather than traditional voice and messaging opportunities. The competition between telecommunications companies is high; they compete on both price and quality, for meeting consumers' needs, satisfying them, and creating loyalty. As W. Melody (2001) stated in his book subscribers will prefer various rate structures in various conditions. They are not inclined to pay fixed charges for the traffic and offers they do not use. However, most do not like the uncertainty associated with the fact that they do not know what their phone usage fee will be. In a competitive market, consumers will be given a choice of tariff structure so that they can choose the one that best suits their situation.³ Attention to the demand and needs of subscribers should be timely, since informed and satisfied subscribers

¹ <https://finance.yahoo.com/news/10-biggest-industries-world-2021-150703784.html>

² <https://brandirectory.com/rankings/telecoms/table>

³ Melody, W. H. (2001), Telecom Reform Principles, Policies and Regulatory Practices, by Den Private Ingeniørfond, Technical University of Denmark, Lyngby, p. 175

choose among competing organizations, which contributes to the introduction of innovations in organizations, improving the quality of services provided and regulating the prices offered. A reasonable choice of a telecom operator has a positive impact both for subscribers, acquiring a good combination of price and quality, and for organizations, forcing them to offer the best and most innovative solutions.¹

M. Jadoun (2018) reviews the two main strengths of successful telecom companies across the world in his blog. According to his article, the strengths are:

- **The customers:** By adding more customer-focused services, by putting digital technologies to use to advance the customer journey.
- **The infrastructure:** For meeting all the requirements of millions of subscribers, to create and offer modern solutions telecoms require outstanding infrastructure, resources, and tools.

Customers are now the drivers of telecommunication industry trends.²

The relevance of the article: Companies operating in all sectors try to become more and more customer-oriented as decisions made by customers have a significant role in their growth, competitiveness, and development path. The satisfaction of customers' everyday needs and consideration of their feedback plays an essential role, particularly for telecom operators, reckoning the fact of being public service providers. Hence it becomes relevant to study the factors influencing decisions made by subscribers of the telecommunications sector in Armenia.

The purpose of the article is to identify the factors influencing subscribers' decision-making process, which will contribute to improving the competitiveness of the organization.

The following **objectives** are set to achieve the purpose:

- to discuss the role of customers in the development of the sector,
- identify and classify the main factors affecting,
- propose ways to improve the competitiveness of organizations.

Similar studies were conducted in the framework of dissertations, in the framework of marketing research. The needs of subscribers were studied by many foreign and local authors.

Literature review: In 2019 global operators started the launch of the 5G network³ which will support faster mobile connections and allow to fully using of the innovative capacity of the network. Will this change affect the decision-making process of Armenian telecom operators' subscribers, or not? An attempt to answer this question and to understand the factors affecting decision-making has been made in the article. The power of customers was discussed by M. Porter (1979), he clearly stated the role of customers in a company's growth, and customers can force to decrease the prices,

¹ Enhancing Competition In Telecommunications: Protecting And Empowering Consumers, OECD Ministerial background report 2008, p. 6, available at <https://www.oecd.org/sti/consumer/40679279.pdf>

² Munesh Jadoun, Digital transformation helps telcos move from perish to flourish, 2018, available at <https://www.racknap.com/blog/digital-transformation-helps-telcos-move-from-perish-to-flourish/>

³ <https://www.qualcomm.com/5g/what-is-5g>

demand higher quality, additional services.¹ Intensified competition and change in customers' loyalty and preferences in the telecommunications sector force companies to focus on the quality of provided services to meet the customers' needs, increasing their loyalty and satisfaction. The satisfaction of customers from the quality of services creates loyalty and anticipates the switch to competitors.²

Telecommunication service providers face the challenge of revealing the important scope of service quality for customers.³

The telecommunications market is a competitive market where subscribers can easily change the operator. Thus the telecommunication companies should work on offering specific programs and services to their customers for promoting their fidelity to the company and ensuring their satisfaction.⁴

For meeting customers' requirements companies need to segment the markets and create specific offers for their customers. In a developing country, quality education, sustainable cities and communities, industry, innovation, and infrastructure are provided by the telecommunication industry. It creates more employment in different sectors, ensures standards of living, and develops economic growth.⁵

Researchers Lee and Ahn (2007) studied the main factors having a decisive role in the process of selecting a telecommunication company. They have found out that factors such as finance, bandwidths, and quality of service, ease of use, awareness, and others were the key decision factors for telecommunication service selection. Also that the non-financial focused groups tend to select the high-end telecommunication services to satisfy their strategic purposes.⁶ According to Klein and Jakopin (2014) the basic fee plays a vital role in the decision-making process and packages including the internet and voice bundles are preferred.⁷

Hence, we can consider that price is one of the key factors while making a

¹ Michael E. Porter, How Competitive Forces Shape Strategy article, Harvard Business Review, available at <https://hbr.org/1979/03/how-competitive-forces-shape-strategy>

² Rakesh Belwal, Mohannad Amireh, Service quality and attitudinal loyalty: Consumers' perception of two major telecommunication companies in Oman, Arab Economic and Business Journal Volume 13, Issue 2, December 2018, Pages 197-208, available at

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214462517301640#bib0325>

³ V. Gautam, Service quality perceptions of customers about mobile telecommunication services: A case of India, Journal of Global Marketing, 28 (1) (2015), pp. 19-31, available at

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08911762.2014.991013>

⁴ Aras Keropyan, Ana Maria Gil-Lafuente, Customer loyalty programs to sustain consumer fidelity in mobile telecommunication market, Expert Systems with Applications, Vol. 39, Issue 12, 15 September 2012, Pages 11269-11275

⁵ Md. Nekmahmud and Shafiqur Rahman, Measuring the Competitiveness Factors in Telecommunication Markets, part of Springer Nature 2018, D. Khajeheian et al. (eds.), Competitiveness in Emerging Markets, Contributions to Management Science, https://doi.org/10.1007/978-3-319-71722-7_18

⁶ Lee, D.-J., & Ahn, J.-K. (2007). Factors affecting companies' telecommunication service selection strategy. Omega, 35(5), 486-493. doi:10.1016/j.omega.2005.09.004

⁷ Andreas Klein, Nejc Jakopin, Consumers' willingness-to-pay for mobile telecommunication service bundles, Telematics and Informatics, Vol. 31, Issue 3, August 2014, Pages 410-421

decision and if look from the angle of non-financial focus it is service quality with the use of high-end telecommunications services.

Methodology: In the context of current research for identifying the role of services offered by telecom operators, the availability of innovative technologies, and problems raised by subscribers, an anonymous sociological survey has been carried out among the population of Armenia. For that purpose, a structured questionnaire with closed-ended and open questions has been developed by the author for data collection. For spreading the questionnaire forms.google.com tool was chosen, through which the charts were created.

Analysis and findings: The online form of the questionnaire was chosen as a primary data collection method (forms.google.com). The first section of the questionnaire presents information on age and preferred service operators. The second section includes questions about the factors influencing customers while making a decision, how likely they will move to a competitor operator and what will be the driving factor, the final section consists of an open question for commenting and raising problems faced by the respondents.

Almost 400 subscribers- male and female, aged 16-61 took part in the sociological survey from all over Armenia. The number of respondents who participated in the survey makes it possible to ensure a confidence level of 95% and a maximum error probability of 5%.¹

According to the study of statistical indicators presented on the Public Services Regulatory Commission's website "Viva-MTS" CJSC is leading by the number of active subscribers at the end of reporting period-2021 (2 231 838 subscribers of approx. 62 % of total number), the second is "Telecom Armenia" (Beeline) CJSC (914 141 subscribers which is 25.4%) and "Ucom" CJSC is the third with 453 299 active subscribers which is 12.6%.²

The answer to first question proved that fact that the leader is "Viva-MTS" CJSC (see Pie chart 1), the results are more or less the same:

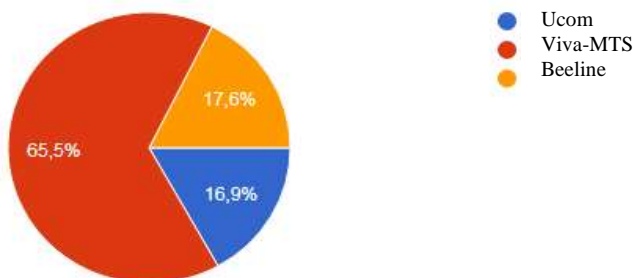

Chart 1: *Share of the Armenian telecom operators.*

¹ <https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>

² Public Services Regulatory Commission of the RA, Statistical indicators available at https://psrc.am/contents/fields/communications/com_statistical-indicators

The second block of the questionnaire was related to the reasons for selecting that operator, forces driving to change the selection, each respondent was allowed to choose more than one reason: 34.5% of respondents have chosen the telecom operator based on the factor of a good combination of price and good quality network, 34% have chosen because that operator offers various packages with affordable prices, for 29.2 % the network availability is essential. For 7.2% of respondents, the periodic receipt of new offers is the driver for selecting an operator, for 5.4% ensuring progress in the modern digital world, and 2.3% decide to take into account innovativeness.

For understanding which of the operators was selected the most according to each feature, a calculation of the percentage of each operator has been done (see Table 1, where 1-is Viva-MTS, 2-Beeline, 3-Ucom).

The table shows that despite Viva-MTS being the leader in market share but there are factors where it is losing ground. According to Table 1, Viva-MTS is leading according to answers Q2.2 and Q2.5 accordingly are offering packages with affordable prices and the availability of a network. What is interesting is that Ucom which has the smallest mobile market share is leading in the rest of the answers-Q2.1-flexible packages for both home internet and mobile communication, as well as for mobile Internet, Q2.3-new solutions/services are regularly offered, Q2.4-develops in step with the modern digital world, Q2.5-the network is available, Q2.6-the most innovative operator - always surprises, Q2.7-a good combination of quality and price of communication, Q2.8-quality of customer service, Q2.9-possibility of implementing online transactions: no need to go to the sales office.

Table 1

Calculation by each feature: Question-What is the reason for choosing your main operator?¹

Operators	Q2.1	Q2.2	Q2.3	Q2.4	Q2.5	Q2.6	Q2.7	Q2.8	Q2.9	Q2.10	Total number
1	15.63%	36.72%	5.47%	4.69%	32.03%	1.17%	35.94%	12.89%	3.52%	7.81%	256
2	37.68%	28.99%	7.25%	2.90%	21.74%	0.00%	28.99%	5.80%	2.90%	11.59%	69
3	43.94%	28.79%	13.64%	10.61%	24.24%	10.61%	36.36%	18.18%	6.06%	6.06%	66
Grand Total	24.30%	34.02%	7.16%	5.37%	28.90%	2.56%	34.78%	12.53%	3.84%	8.18%	391

Thus our consideration that price is the most decisive factor was confirmed in the case of Armenian subscribers. And it is not always a fact that owning a large market share means being a leader in the non-financial direction, as in our example Ucom is leading as an operator offering the most innovative and modern solutions.

As this question is the one giving more information about the factors affecting decision-making we have done a Z test hypothesis for the proportion.

We have tested a hypothesis about the population proportion; to check if the proportion of the population selected Viva-MTS with the reason of Q2.2 has been changed compared to the last year:

¹ Calculation is done by the author with MS Excel package.

$$Z = \frac{p' - p}{\sqrt{\frac{p(1-p)}{n}}}$$

Where $p' = \frac{X}{n} = \frac{\text{number of successes in the sample}}{\text{sample size}}$ = observed proportion of success

p =hypothesized proportion of successes.

If the Z value is [-1,645:1,645], then the hypothesis is not rejected, if other than the mentioned area it will be rejected.¹

In our case the sample size is 391, p' is 0.37 for Q2.2 and we take the hypothesized proportion of successes equal to the total of that answer which is 0.34.

$H_0: P \geq 0.34$

We have calculated and received the following result: $Z = -0.0024$

This result means that the initial hypothesis was not rejected there were no changes in the number of users compared to the last reporting period in choosing Viva-MTS as the main operator offering affordable packages. Also, it is visible that 37% selected Viva-MTS as the main operator offering affordable packages, as well as that Viva-MTS is dominant in that category.

We can also consider that that the changes carried out in different years -the expansion of the network and the introduction of new technologies contribute to the formation of a circle of loyal customers. This thesis is once again confirmed in the results of the next question: How often did you change the packages and services (Chart 2).

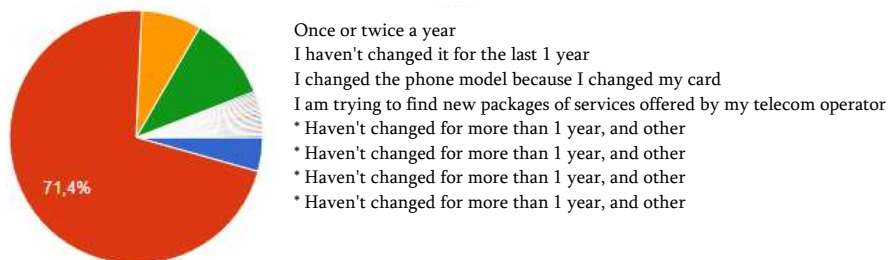

Chart 2: *Frequency of changing the services/packages.*

This chart shows us that 71.4% of respondents have not changed their chosen package and service over the past year, there were even more responses when

¹ Berenson M. L., Levine D. M., Basic Business Statistics, concepts and applications, 7th ed., Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey, p. 442-443

subscribers have not changed their chosen package for about 13 years. Only 10.7% of the respondents are trying new solutions, new packages offered by their operator.

Considering that 5G communication is being introduced in the world, we also tried to find out whether respondents will change their chosen telecom operator if a competitor offers ultra-fast 5G communication (Chart 3):

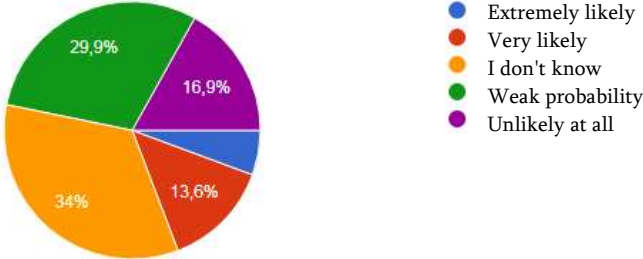

Chart 3: *The possibility of changing the telecom operator in case of provision of the 5G network.*

According to Chart 3, 16.9% of respondents said that it is unlikely at all, 34% find it difficult to answer ("I don't know"), and 29.9% believe that it is unlikely and only 13.6% think that it is very likely to change.

As a result of another research carried out by the author the following was revealed- the expenses of importing non-innovative utensils have a negligible statistical impact on the revenues of telecommunications companies, since the import of new phones does not lead to a significant rise in the use of services offered by operators.¹ The answer to Q4 once again confirmed that thesis (Chart 4):

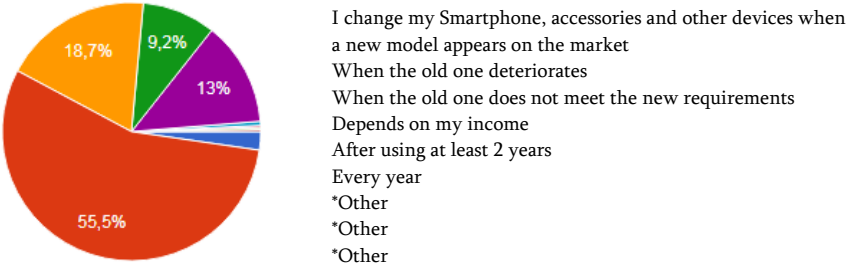

Chart 4: *Frequency of changing mobile phones and connected telephone equipment.*

When asked how often the phone or related equipment is being changed, 55.5% of respondents said that in case of malfunction of the old, 18.75% may change when the

¹ Poghosyan M., Import and telecom sector revenue in explaining the motives to invest in innovative technology by Armenian operators, Regional problems of transforming the economy, № 8 (130), 2021, pp. 72-77

old device does not meet the new requirements. Only 2.3% of respondents will change their equipment if a new model enters the market.

The purpose of the next question (Q5) of the sociological survey was to identify which characteristic is most appreciated by subscribers.

For the majority of respondents-53.2% - access to the network is very important, for 46% - good mobile service, for 45.5% - high-quality Internet service. For 36.3% of respondents, rapid response and flexibility are especially important for the telecom operator, given the challenges of 2020, this attribute is the most important thing that the communications sector needs in order to ensure the smooth operation of the economy. For 23.2% of respondents, it is also important to periodically update the network to introduce a new generation network.

Another calculation has been done for this block of answers(Table 2), where Q5.1- quick response and flexibility in emergency situations, Q5.2-frequently updated services, equipment with innovative solutions, Q5.3-variety of services, Q5.4-network access, Q5.5-good mobile communication services, Q5.6-good internet services, Q5.7-customer-oriented, Q5.8-network upgrade to connect a new generation of 4G, 4G+, Q5.9-there is a new and wide range of mobile phones and accessories:

Table 2:

**Calculation by each function: Question-
Which functions of telecom operators do you value most?¹**

Operators	Count of Q5.1	Count of Q5.2	Count of Q5.3	Count of Q5.4	Count of Q5.5	Count of Q5.6	Count of Q5.7	Count of Q5.8	Count of Q5.9	Total number of respondents
1	37%	16%	24%	56%	48%	42%	14%	22%	2%	256
2	33%	19%	13%	46%	49%	54%	20%	20%	3%	69
3	38%	20%	20%	50%	44%	50%	15%	33%	9%	66
Grand Total	36%	17%	21%	53%	46%	46%	15%	24%	4%	391

As in the case of previous table Operator 1-Viva-MTS is leading by network availability feature (Q5.4, 56% of respondents are the subscribers of Viva-MTS) and diversified services. According to Table 2 operator 2-Beeline is leading in questions Q5.5 and Q5.6 accordingly good mobile service, good internet service. As in the case of Table 1 this time Operator 3-Ucom is being valued as the one upgrading the network for offering high speed connection. For some of the respondents the image of the owner was important.

Since the purpose of the survey was to identify problems noticed by subscribers, the last question was open. 216 respondents answered, indicating both problems and positive aspects. 59 out of 216 respondents suggest improving the quality, and speed of mobile Internet, to revise the price. Subscribers noted that especially recently the quality of communication has deteriorated. Here, of course, the coronavirus that befell

¹ The table was designed based on the calculation done by the author.

the world in 2020 and the war effects, one of the measures to combat this was the transition to remote work and education.

One of the important issues was also the following answer noted by the respondents: each of the operators is leading in various areas of communication-Internet, mobile communication, as a result, if a third operator offers better conditions in one direction, the subscriber is forced to change the phone number.

Thus, summing up the results of an anonymous sociological survey, it can be stated that people are not inclined to change the phones and communication equipment, they are not ready to change the telecom operator, in the case of new technological solutions, the main problem is the quality of Internet communication and poor access in the regions, in addition, even in the case of updating devices, they are not inclined to change their chosen service packages often.

Scientific novelty: To achieve the purpose of this article and solve the tasks, an analysis of the literature was carried out, a sociological survey was conducted by the author, the results of which are the scientific novelty: 1) The factors influencing the decision-making process by subscribers were disclosed as a result of a sociological survey; 2) that factors were classified according to the survey results. The classified list of factors affecting the decision-making of subscribers and the competitiveness of the telecom organization in Armenia are:

1. Cost of services
2. Combination of price and quality
3. Network availability
4. Use of high-quality telecommunication services using modern and innovative technologies
5. The image of the owner.

The analysis of the above-mentioned factors enables the telecom organizations to develop packages and offers for subscribers based on their preferences, which will contribute increase the competitiveness of the telecom organization.

Conclusion and possibilities of application: Studying the factors affecting the decision-making process in the telecom sector enables us to reveal the customers'/subscribers' preferences from another angle. Analyzing the factors mentioned in the literature, the results of an anonymous sociological survey, and comparing the influence of various factors in the telecommunications sector of Armenia, we conclude that the price of a service is the most important factor in decision-making, but there are also non-financial factors that affect the decision-making process. The use of high-quality telecommunications services with the application of modern and innovative technologies creates a permanent customer base for a telecom operator that does not even have a large market share; infrastructure modernization also has a significant impact, as well as the image of the organization's general manager.

Last, but not least, the survey results allowed us to answer the question set at the beginning of this study: "Will the customer prefer to change the operator in case the

competitor introduced a 5G network?” For most of the respondents, there is a weak probability of changing the main operator in the case of installing 5G.

The results of this study can be applied by Armenian telecom operators, in particular, to take into account the interests of subscribers when developing new or modified offers and packages, to offer services that will provide additional benefits (telephone, equipment, taking into account the interests of subscribers).

References

1. Andreas Klein, Nejc Jakopin, Consumers' willingness-to-pay for mobile telecommunication service bundles, *Telematics and Informatics*, Vol. 31, Issue 3, August 2014, pp. 410-421
2. Aras Keropyan, Ana Maria Gil-Lafuente, Customer loyalty programs to sustain consumer fidelity in mobile telecommunication market, *Expert Systems with Applications*, Vol. 39, Issue 12, 15 September 2012, pp. 11269-11275
3. Berenson M. L., Levine D. M., *Basic Business Statistics, concepts and applications*, 7th ed., Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey, p. 442-443
4. Enhancing Competition In Telecommunications: Protecting And Empowering Consumers, OECD Ministerial background report 2008, p. 6, available at <https://www.oecd.org/sti/consumer/40679279.pdf>
5. Lee, D.-J., & Ahn, J.-K. (2007). Factors affecting companies' telecommunication service selection strategy. *Omega*, 35(5), pp. 486–493. doi:10.1016/j.omega.2005.09.004
6. Md. Nekmahmud and Shafiqur Rahman, Measuring the Competitiveness Factors in Telecommunication Markets, part of Springer Nature 2018, D. Khajeheian et al. (eds.), *Competitiveness in Emerging Markets, Contributions to Management Science*, https://doi.org/10.1007/978-3-319-71722-7_18
7. Melody, W. H. (2001), *Telecom Reform Principles, Policies and Regulatory Practices*, by Den Private Ingeniørfond, Technical University of Denmark, Lyngby, p. 175
8. Michael E. Porter, How Competitive Forces Shape Strategy article, *Harvard Business Review*, available at <https://hbr.org/1979/03/how-competitive-forces-shape-strategy>
9. Munesh Jadoun, Digital transformation helps telcos move from perish to flourish, 2018, available at <https://www.racknap.com/blog/digital-transformation-helps-telcos-move-from-perish-to-flourish/>
10. Poghosyan M., Import and telecom sector revenue in explaining the motives to invest in innovative technology by Armenian operators, *Regional problems of transforming the economy*, № 8 (130), 2021, pp. 72-77
11. Public Services Regulatory Commission of the RA, Statistical indicators available at https://psrc.am/contents/fields/communications/com_statistical-indicators
12. Rakesh Belwal, Mohannad Amireh, Service quality and attitudinal loyalty: Consumers' perception of two major telecommunication companies in Oman, Arab

- Economic and Business Journal Volume 13, Issue 2, December 2018, pp. 197-208, available at
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214462517301640#bib0325>
13. V. Gautam, Service quality perceptions of customers about mobile telecommunication services: A case of India, Journal of Global Marketing, 28 (1) (2015), pp. 19-31, available at
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08911762.2014.991013>
14. <https://finance.yahoo.com/news/10-biggest-industries-world-2021-150703784.html>
15. <https://brandirectory.com/rankings/telecoms/table>
16. <https://www.qualcomm.com/5g/what-is-5g>
17. <https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>

**ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ
 ԿՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿԱՊԻ ՈԼՈՐՏԻ
 ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ
 ԳՈՐԾՈՒՄ (ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Մարիամ Վարդանի Պողոսյան

Համառոտագիր: Հեռահաղորդակցության ոլորտն աճում է սրընթաց արագությամբ: Կապի ոլորտի կազմակերպությունների միջև էլ մրցակցությունը բարձր է. նրանք մրցակցում են ինչպես գնով, այնպես էլ որակով, սպառողների պահանջների բավարարման, բավարարվածության և հավատարմության ձևավորման համար:

Հոդվածի արդիականությունը: Հաճախորդների առօրյա պահանջմունքների բավարարումը, նրանց կարծիքների դիտարկումն էական նշանակություն ունի հատկապես կապի ոլորտի կազմակերպությունների համար՝ հաշվի առնելով նրանց կողմից հանրային ծառայություններ մատուցելը: Հետևաբար, արդիական է դառնում ՀՀ կապի ոլորտի բաժանորդների կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրությունը:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել բաժանորդների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, որոնք կնպաստեն կազմակերպության մրցունակության բարձրացմանը:

Նպատակին հասնելու համար սահմանվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- վերլուծել հաճախորդների դերը ոլորտի զարգացման գործում,
- բացահայտել և դասակարգել հիմնական ազդող գործոնները,
- առաջարկել ուղիներ կազմակերպությունների մրցունակության բարձրացման համար:

Բաժանորդների կարիքներն ուսումնասիրվել են մի շարք տեղացի և արտասահմանյան հետազոտողների կողմից:

Մեթոդաբանությունը: Ընթացիկ հետազոտության շրջանակներում հեղինակի կողմից մշակվել և իրականացվել է անանուն սոցիոլոգիական հարցում Հայաստանի բնակչության շրջանում: Այդ նպատակով forms.google.com գործիքի օգնությամբ մշակվել է հարցաթերթիկ բաց և փակ հարցերով:

Գիտական նորույթը: Հռովածում առաջադրված նպատակի իրականացման և խնդիրների լուծման համար կատարվել է գրականության վերլուծություն, հեղինակի կողմից մշակված հարցաթերթիկի միջոցով անցկացվել է անանուն սոցիոլոգիական հարցում, որից ստացած արդյունքները հանդիսանում են հոդվածի գիտական նորույթը՝ 1) բացահայտվել են բաժանորդների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, 2) Բացահայտված գործոնները դասակարգվել են համաձայն հարցման շրջանակներում ստացված արդյունքների: Հայաստանի կապի ոլորտի բաժանորդների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի և կազմակերպության մրցունակության վրա ազդող հետևյալ գործոններն են դասկարգվել՝

1. Ծառայությունների գինը
2. Գին-որակ համադրությունը
3. Ցանցի հասանելիությունը
4. Ժամանակակից և նորարարական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ բարձրորակ հեռահաղորդակցության ծառայությունների օգտագործումը
5. Ղեկավարի իմիջը:

Եզրակացություններ և կիրառման հնարավորություններ: Հեռահաղորդակցության ոլորտում որոշումների կայացման գործընթացի վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրությունը նպաստեց հաճախորդների/բաժանորդների նախասիրությունների բացահայտմանը այլ տեսանկյունից: Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն տվեցին հանգելու եզրակացության, որ մեծամասնության համար 5G-ի ներդրման դեպքում հիմնական օպերատորի փոփոխման հավանականությունը ցածր է:

Այս ուսումնասիրության արդյունքները կարող են կիրառվել կապի հայաստանյան օպերատորների կողմից, մասնավորապես՝ հաշվի առնելով բաժանորդների հետաքրքրությունները նոր կամ փոփոխված առաջարկներ և փաթեթներ մշակելու ժամանակ, առաջարկել մշակել ծառայություններ, որոնք կապահովեն լրացուցիչ օգուտ (հեռախոս, սարքավորում, հաշվի առնելով բաժանորդների հետաքրքրությունները):

Բանալի բառեր: հեռահաղորդակցություն, ինովացիա, հավատարմություն, հաճախորդների բավարարվածության գործոններ, որոշումների կայացման գործընթաց, ցանց, գին-որակ, հաղորդակցություն, մրցունակություն

РОЛЬ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПРОЦЕСС ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ АБОНЕНТАМИ, В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПАНИЙ: ПРИМЕР АРМЕНИИ

Мариам Вардановна Погосян

Аннотация: Сектор телекоммуникаций растет все быстрее и быстрее. А конкуренция между телекоммуникационными компаниями высока; они конкурируют как по цене, так и по качеству, за удовлетворение потребностей потребителей, их удовлетворение и создание лояльности.

Актуальность статьи: Удовлетворение повседневных потребностей клиентов и учет их отзывов играют важную роль, особенно для операторов связи, учитывая тот факт, что они являются поставщиками государственных услуг. Следовательно, становится актуальным изучение факторов, влияющих на решения, принимаемые абонентами телекоммуникационного сектора Армении.

Основной целью статьи является выявление факторов, влияющих на процесс принятия решений абонентами, что будет способствовать повышению конкурентоспособности организации.

Для достижения этой цели ставятся следующие задачи:

- обсудить роль клиентов в развитии сектора,
- определить и классифицировать основные влияющие факторы,
- предлагать пути повышения конкурентоспособности организаций.

Методология: В контексте текущего исследования был проведен анонимный социологический опрос (разработанный и проведенный автором) среди населения Армении, с этой целью автором была разработана структурированная анкета с закрытыми и открытыми вопросами для сбора данных, был выбран инструмент forms.google.com, с помощью которого были созданы диаграммы.

Научная новизна статьи: Для достижения цели данной статьи и решения поставленных задач был проведен анализ литературы, автором проведен социологический опрос, результаты которого являются научной новизной: 1) В результате социологического опроса были раскрыты факторы, влияющие на процесс принятия решений подписчиками; 2) Эти факторы были классифицированы в соответствии с результатами опроса. Классифицированный список факторов, влияющих на принятие решений абонентами и конкурентоспособность телекоммуникационной организации в Армении, включает:

1. Стоимость услуг
2. Сочетание цены и качества
3. Доступность сети
4. Использование высококачественных телекоммуникационных услуг с использованием современных и инновационных технологий
5. Имидж генерального менеджера.

Анализ вышеупомянутых факторов позволяет телекоммуникационным организациям разрабатывать пакеты и предложения для абонентов на основе их предпочтений, что будет способствовать повышению конкурентоспособности телекоммуникационной организации.

Выводы и возможности применения: Изучение факторов, влияющих на процесс принятия решений в телекоммуникационном секторе, позволяет нам выявить предпочтения клиентов/абонентов с другой точки зрения.

Результаты исследования позволили прийти к выводу, что для большинства вероятность изменения основного оператора при введении 5G невелика. Результаты этого исследования могут быть применены операторами связи Армении, в частности, для учета интересов абонентов при разработке новых или модифицированных предложений и пакетов, для предложения услуг, которые обеспечат дополнительные преимущества (телефон, оборудование с учетом интересов абонентов).

Ключевые слова: телекоммуникации, инновации, лояльность, удовлетворенность клиентов, факторы, процесс принятия решений, сеть, цена и качество, связь, конкурентоспособность

THE ROLE OF FACTORS AFFECTING SUBSCRIBERS' DECISION-MAKING PROCESS IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF TELECOM COMPANIES: THE CASE OF ARMENIA

Mariam Vardan Poghosyan

Abstract: The telecommunication sector is growing faster and faster. The provision of only traditional services is not enough nowadays. The competition between telecommunications companies is high; they compete on both price and quality, for meeting consumers' needs, satisfying them, and creating loyalty.

The relevance of the article: The satisfaction of customers' everyday needs and consideration of their feedback plays an essential role, particularly for telecom operators, reckoning the fact of being public service providers. Hence it becomes relevant to study the factors influencing decisions made by subscribers of the telecommunications sector in Armenia.

The purpose of the article is to identify the factors influencing subscribers' decision making process, which will contribute to improving the competitiveness of the organization.

The following **objectives** are set to achieve the purpose:

- to discuss the role of customers in the development of the sector,
- identify and classify the main factors affecting,
- propose ways to improve the competitiveness of organizations.

The needs of subscribers were studied by a number of foreign and local authors.

Methodology: In the context of current research, an anonymous sociological survey has been carried out (the survey designed and carried out by the author) among the population of Armenia with a structured questionnaire with close-ended and open questions, forms.google.com tool was chosen, through which the charts were created.

Scientific novelty: To achieve the purpose of this article and solve the tasks, an analysis of the literature was carried out, a sociological survey was conducted by the author, the results of which are the scientific novelty: 1) The factors influencing the decision-making process by subscribers were disclosed as a result of a sociological survey; 2) that factors were classified according to the survey results. The classified list of factors affecting the decision-making of subscribers and the competitiveness of the telecom organization in Armenia are:

1. Cost of services
2. Combination of price and quality
3. Network availability
4. Use of using modern and innovative technologies
5. The image of the owner.

Conclusion and possibilities of application: Studying the factors influencing the decision-making process in the telecommunications sector allows us to identify the preferences of customers/subscribers from a different point of view. The survey results allowed us to conclude that most of the respondents are unlikely to change the main operator in case of installing 5G.

The results of this study can be applied by Armenian telecom operators, in particular, to take into account the interests of subscribers when developing new or modified offers and packages, to offer services that will provide additional benefits (telephone, equipment, taking into account the interests of subscribers).

Keywords: telecommunication, innovation, loyalty, customers' satisfaction, factors, decision-making process, network, price and quality, communication, competitiveness

**ԲԼՈԿՉԵՅՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ**

Տարևիկ Վազգենի Շահինյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 28.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն. Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արագընթաց զարգացման ներքո աշխարհի բոլոր բանկերը զգալի փոփոխություններ են կրում: Ավանդական բանկային համակարգն անցում է կատարում թվայնացված գործունեության, ինչով էլ պայմանավորված արդեն շատ հաճախ բանկային գործունեության արդյունավետության բարձրացման նպատակով կիրառվում են բլոկչեյն տեխնոլոգիաները:

Արդիականություն. Բանկային համակարգում նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրումն ու զարգացումը բանկային եկամուտների մեծացման կարևորագույն աղբյուրներից է: ՀՀ կառավարությունը, տեխնոլոգիական ոլորտի զարգացումը համարելով գերակա ուղղություն, մեծապես կարևորում է նաև բլոկչեյն տեխնոլոգիաների զարգացումն ու ներդրումը տնտեսության տարբեր ոլորտներում, ինչն էլ պայմանավորում է հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Նպատակ. Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության գնահատման միջազգային մեթոդներն և չափորոշիչները, ինչպես նաև ներկայացնել ՀՀ բանկային համակարգում դրանց կիրառության հնարավորությունները:

Խնդիրներ. Նշված նպատակին հասնելու համար կարևորվել են հետևյալ խնդիրները.

- ✓ Ուսումնասիրել բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության գնահատման առավել հետաքրքրական մեթոդներից ճապոնական և ամերիկյան մեթոդները:
- ✓ Վերլուծել ՀՀ բանկային ծառայությունների շուկայում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորություններն ու գնահատել դրանց ազդեցության արդյունավետությունը:
- ✓ Հիմնավորել ՀՀ բանկային համակարգում դրանց կիրառության հնարավորությունները:

Գրականության վերլուծություն. Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների մասին առաջին ուսումնասիրությունները հետազոտողների կողմից իրականացվել են 1991 թվականին, իսկ սկսել է կիրառություն գտնել 2008 թվականին, երբ Մատոշի Նակամոտո կեղծանունով ներկայացրեց անանուն օգտատիրոջ կողմից հրապարակվեց սեփական կրիպտոարժույթի արձանագրության տեխնիկական նկարագիրն ու

մշակվեց դրա ծրագրային ապահովման առաջին տարբերակը¹: Իսկ ահա Դ. Լևին ներկայացրել է կրիպտոարժույթների և բլոկչեյն տեխնոլոգիաների առաջացման և զարգացման պատմությունն աշխարհում և եվրոպական երկրներում, ինչպես նաև անդրադարձել է բլոկչեյն տեխնոլոգիաների սոցիալական հիմքերին ու նշանակությանը: Համաձայն Լևիի տեսության՝ բլոկչեյնն առաջին ֆինանսական գործիքն է, որտեղ գաղափարն ավելի թանկ է, քան դրա իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցները²:

Կարելի է ասել, որ բլոկչեյն տեխնոլոգիաները բաղկացած են երեք կարևոր բաղադրիչներից, որոնք են գործարքները, փոխանցումների վերաբերյալ գրառումներն ու փոխանցումները ստուգող և պահպանող համակարգը³:

Ներկայումս հետազոտողների և ոլորտով շահագրգիռ ընկերությունների կողմից իրականացվում են բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության բացահայտմանն ուղղված հետազոտություններ ու հաշվարկներ, որոնցից կարելի է առանձնացնել Transparency Market Research–ի և The Banker–ի հետազոտությունները⁴:

Մեթոդաբանություն. Հոդվածի շրջանակում օգտագործվել են գիտական՝ պատմական-տրամաբանական, ինչպես նաև վերլուծական-սինթետիկ մեթոդներ:

Վերլուծություն. Հայտնի է, որ տեխնոլոգիաների զարգացման ներկայիս ժամանակաշրջանում բանկերն էլ ձգտում են դառնալ ավելի նորարար, քանի որ նրանք ևս պետք է համապատասխանեն հաճախորդների՝ գործարքներն արագ ու դյուրին իրականացնելու պահանջունքներին: Միջազգային փորձագետներն իրենց հետազոտություններում նշել են բանկային ծառայությունների այն ոլորտները, որոնցում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրումն առավել արդյունավետ կլինի: Մասնավորապես, ամենաբարձր՝ 83% արդյունավետություն կունենան տեղեկատվական տվյալների հավաքագրման ու պահպանման, 80% արդյունավետությամբ կարող է կիրառվել մանրածախ վճարումների, իսկ 79% և 77%՝ համապատասխանաբար սպառողական վարկավորման ու առևտրի ֆինանսավորման ծառայություններում⁵:

Ամբողջ աշխարհում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետությունը գնահատելու նպատակով օգտագործվում են որոշակի մեթոդներ և չափորոշիչներ: Արդյունավետության գնահատման առավել հետաքրքրական

¹ Сидоров Д. П., Камаева А. А., Технология блокчейн и возможности ее применения в учебном процессе, Казанский национальный исследовательский технологический университет, стр. 94-101, <http://www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=293807>, (последнее обращение 25.03.2022)

² Леви Д.А. Перспективы признания и развития криптовалют в Европейском Союзе и странах Европы. Управленческое консультирование.2016;(9):148-158.

³ Karp N. Blockchain Technology: The Ultimate Disruption in the Financial System // U.S. Economic Watch, 10. 07. 2015., https://www.bbvaesearch.com/wp-content/uploads/2015/07/150710_US_EW_BlockchainTechnology.pdf, (last accessed 25.03.2022)

⁴ Transparency Market Research, <https://www.transparencymarketresearch.com/blockchain-technology-market.html>, (last accessed 25.03.2022), The Banker, <https://www.thebanker.com/>, (last accessed 25.03.2022)

⁵ Շահինյան Տ., «Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հեռանկարները ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում», «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», համար 5-6 (213-214), Երևան 2018թ., էջ 55-58

մեթոդներից են ճապոնական և ամերիկյան մեթոդները: Ճապոնական մեթոդը մշակված է տարբեր ոլորտներում և նախագծերում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառության արդյունավետությունը գնահատելու համար: Համաձայն այս մեթոդաբանության՝ վերջինիս համար օգտագործվում են հետևյալ չափորոշիչները¹.

✓ Որակը. արդյունավետություն, համատեղելիություն, մասշտաբայնություն, հուսալիություն, անվտանգություն, շարժականություն,

✓ գործարքի ապահովումը,

✓ արժեքը. R&D (հետազոտություն և զարգացում), իրականացում, ապահովում: Ամերիկյան մեթոդը համալիր կերպով ներկայացված է Forrester Research ընկերության հաշվետվությունում և ներառում է գնահատման հետևյալ չափորոշիչները².

○ Պատվիրատուների հետ հարցումների իրականացումը,

○ ռիսկերով ճշգրտված ֆինանսական մոդելը,

○ ենթադրյալ կազմակերպության համար հաշվարկը, կանխատեսումը,

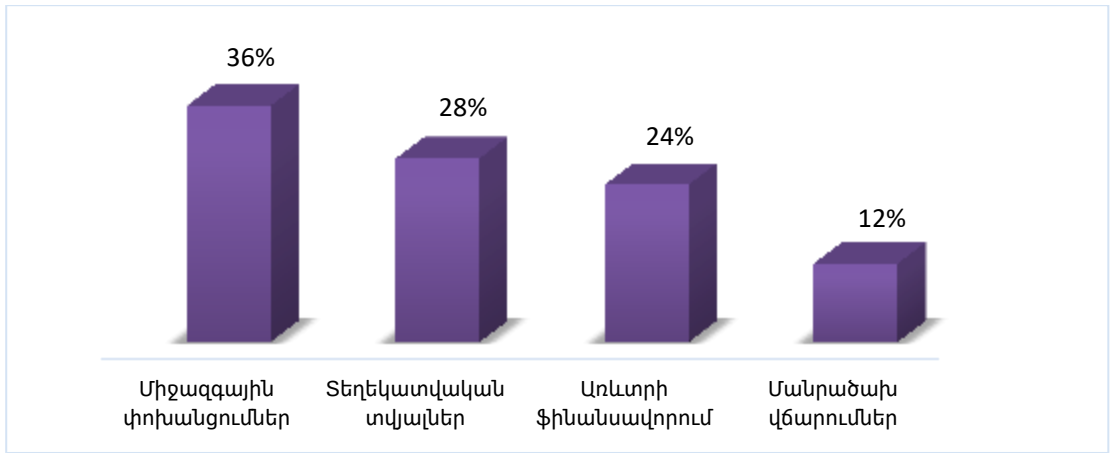
○ կիրառությունը՝ օգտագործելով այս չորս չափորոշիչները՝ օգուտները, ծախսերը, ճկունություն ու ռիսկերը:

ՀՀ բանկային ծառայությունների շուկայում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորություններն ու արդյունավետությունը բացահայտելու նպատակով 2021 թվականի ընթացքում սոցիոլոգիական հարցումներ ենք իրականացրել Nooor Blockchain Armenia, Armenian Blockchain Forum, Blockchain R&D Hub ընկերությունների փորձագետների շրջանում:

Հարցումներին մասնակցած փորձագետները միաձայն նշել են՝ ՀՀ բանկային համակարգում հնարավոր է կիրառել բլոկչեյն տեխնոլոգիաները: Իսկ թե որ ծառայությունների մասով է կիրառությունն առավել արդյունավետ, ստացված արդյունքները ներկայացնենք ստորև բերվող գծապատկերի միջոցով.

¹ Evaluation Forms for Blockchain, Based System ver. 1.0, 12 April 2017, Information Economy Division, Commerce and Information Policy Bureau // https://www.meti.go.jp/english/press/2017/pdf/0329_004a.pdf , (last accessed 25.03.2022)

² Прогнозный анализ перспективной технологии: Применение методики Total Economic Impact™ (Совокупный экономический эффект) для анализа IBM Blockchain, Forrester Research; Июль 2018 г. // <https://www.ibm.com/downloads/cas/GB6BQWM8> , (last accessed 25.03.2022)

Գծապատկեր 1. Փորձագետների կարծիքները՝ տոկոսային հարաբերակցությամբ¹

Հարցումներին մասնակցած փորձագետներից 36%-ի կարծիքով բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառությունն առավել մեծ արդյունավետություն կունենա միջազգային փոխանցումների պարագայում: Երկրորդը՝ 28%-ով տեղեկատվական տվյալներն են: Փորձագետները նաև նշել են, որ ՀՀ բանկային համակարգում գործունեություն ծավալող բանկերից երեքը՝ Ամերիաբանկը, Ակբա Բանկը և Ինեկոբանկն արդեն իսկ հետաքրքրություն են ցուցաբերել բլոկչեյն տեխնոլոգիաների հանդեպ:

ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրման ազդեցությունը գնահատելու նպատակով սոցիոլոգիական հարցումներ ու քննարկումներ են իրականացվել Nooor Blockchain Armenia ընկերության փորձագետների և բանկերի համապատասխան ստորաբաժանումների աշխատակիցների հետ:

Հիմք ընդունելով ճապոնական և ամերիկյան մեթոդաբանությունները, ինչպես նաև հարցումների արդյունքում հայաստանյան փորձագետներից, ՀՀ բանկերի համապատասխան ստորաբաժանումների աշխատակիցներից ստացված արդյունքները, հաշվարկել ենք ՀՀ բանկային համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց կողմից իրականացված միջազգային փոխանցումների համակարգում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրման արդյունքում ստացվելիք հնարավոր եկամուտները:

¹Կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հարցումներից ստացված արդյունքների հիման վրա

Միջազգային փոխանցումների արդյունքում բանկի հնարավոր եկամուտները¹

	Ցուցանիշը	Հաշվարկված բյուջեյնի ներդրման առաջին տարվա համար	Հաշվարկված բյուջեյնի ներդրման երկրորդ տարվա համար
1	ՀՀ բանկային համակարգի Ֆիզ. անձ հաճախորդների թվաքանակը ²	2019	2020
		2926922	3146319
2	Մեկ անձին բաժին ընկնող փոխանցումների քանակը ³	3	3
3	Մեկ գործարքի ինքնարժեքը ⁴	1-5 դոլար	1-5 դոլար
4	1 գործարքի հաշվով գանձվող միջնորդավճարը (գանձվում է տեխնոլոգիական սպասարկման դիմաց) ⁵	Գործարքի ինքնարժեքի 20%	Գործարքի ինքնարժեքի 20%
5	1 գործարքի հաշվով տարեկան 2% վճարի կրճատում (գանձվում է տեխնոլոգիական սպասարկման դիմաց) ⁶	100%	98%
6	Եկամուտը մեկ գործարքի հաշվով ⁷	20%	19,6%
7	Ընդհանուր եկամուտը ⁸	176-878 մլն դոլար	185-925 մլն դոլար

Ցուրաքանչյուր տարի 2%-ով կրճատվում է 1 գործարքի հաշվով տարեկան վճարի չափը՝ ի հաշիվ հաճախորդների թվաքանակի ավելացման, արդյունքում, իրականացված հաշվարկներից պարզ է դառնում՝ նորարարական բյուջեյն տեխնոլոգիաների կիրառությունը միջազգային բանկային փոխանցումների համակարգում դրական ազդեցություն կունենա ՀՀ բանկային համակարգի վրա՝ մեծացնելով գործարքներից ստացվող եկամուտները:

¹ Կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմնվելով բյուջեյն տեխնոլոգիաների արդյունավետության գնահատման ամերիկյան մեթոդաբանության վրա ու այն հարմարեցնելով ՀՀ բանկային համակարգին:

² Վերցվել է ՀՀ բանկերի միության վերլուծություններից, և եթե մեկ հաճախորդն ունի հաշիվներ մեկից ավելի բանկերում, նույնքան անգամ էլ ներառվել է հաշվարկում:

³ Հաշվարկվել է՝ հիմք ընդունելով մասնագետներից ստացված արդյունքները:

⁴ Գնահատվել է բանկերի համապատասխան մասնագետների կողմից՝ հաշվի առնելով տեխնոլոգիական սպասարկման տեսակը:

⁵ Հաշվարկվել է փորձագետների կողմից:

⁶ Հաշվարկվել է փորձագետների կողմից:

⁷ Հաշվարկվում է՝ 1 գործարքի հաշվով գանձվող միջնորդավճարը (գանձվում է տեխնոլոգիական սպասարկման դիմաց) բազմապատկելով 1 գործարքի հաշվով տարեկան 2% վճարի կրճատումով (գանձվում է տեխնոլոգիական սպասարկման դիմաց) և ստացված արդյունքը բաժանելով 100-ի:

⁸ Հաշվարկվում է՝ ՀՀ բանկային համակարգի Ֆիզ. անձ հաճախորդների թվաքանակը բազմապատկելով մեկ անձին բաժին ընկնող փոխանցումների քանակով, մեկ գործարքի ինքնարժեքով և մեկ գործարքի հաշվով ստացվելիք եկամտով:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանը ներկայումս ունի բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրման և զարգացման համար անհրաժեշտ մարդկային ու տեխնոլոգիական բոլոր անհրաժեշտ ռեսուրսները, ինչպես նաև հիմք ընդունելով կատարված հետազոտության արդյունքները՝ կարելի է վստահորեն ասել, որ ՀՀ բանկային ոլորտում բլոկչեյնի կիրառությունը նոր շունչ կհաղորդի բանկային ծառայությունների շուկային՝ հաճախորդներին որակյալ ու կատարելագործված ծառայություններ առաջարկելով:

Գիտական նորույթը. Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության միջազգային մեթոդաբանությունների ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև իրականացված վերլուծությունների արդյունքում հիմնավորվել է ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում դրանց ներդրման արդյունավետությունը:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունները. Ներկայացված գաղափարները կարող են օգտակար լինել ինչպես ոլորտով հետաքրքրված հետազոտողներին, այնպես էլ ՀՀ-ում գործող բանկերին՝ իրենց գործունեությունը տեղափոխել որակական նոր հարթություններ:

Եզրակացություն. Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառությունը բանկային ոլորտում ակտիվ զարգացում է ապրում ամբողջ աշխարհում, սակայն ՀՀ բանկերը դեռևս այն չեն կիրառում:

Համաձայն փորձագետների կարծիքների՝ ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրումը ոչ միայն կավելացնի բանկի ստացվելիք եկամուտները, այլ նաև էականորեն կկրճատի գործարքների տևողությունը՝ այն դարձնելով հարմարավետ նաև հաճախորդների համար:

Այսպիսով, մրցունակ ու ժամանակի մարտահրավերներին պատրաստ բանկային համակարգ ունենալու նպատակով ՀՀ բանկերը պետք է արագ արձագանքեն նորարարական տեխնոլոգիաների բոլոր փոփոխություններին և սկսեն ներդրումներ կատարել նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացման գործում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Շահինյան Ս., «Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հեռանկարները ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում», «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», համար 5-6 (213-214), Երևան 2018թ., էջ 55-58
2. Леви Д.А. Перспективы признания и развития криптовалют в Европейском Союзе и странах Европы. Управленческое консультирование.2016;(9):148-158.
3. Прогнозный анализ перспективной технологии: Применение методики Total Economic Impact™ (Совокупный экономический эффект) для анализа IBM Blockchain, Forrester Researс; Июль 2018 г. // <https://www.ibm.com/downloads/cas/GB6BQWM8> , (last accessed 25.03.2022)
4. Сидоров Д. П., Камаева А. А., Технология блокчейн и возможности ее применения в учебном процессе, Казанский национальный исследовательский технологический университет, стр. 94-101,

- <http://www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=293807>, (последное обращение 25.03.2022)
5. Evaluation Forms for Blockchain, Based System ver. 1.0, 12 April 2017, Information Economy Division, Commerce and Information Policy Bureau // https://www.meti.go.jp/english/press/2017/pdf/0329_004a.pdf , (last accessed 25.03.2022)
 6. Karp N. Blockchain Technology: The Ultimate Disruption in the Financial System // U.S. Economic Watch, 10. 07. 2015., https://www.bbvaresearch.com/wp-content/uploads/2015/07/150710_US_EW_BlockchainTechnology.pdf , (last accessed 25.03.2022)
 7. Transparency Market Research, <https://www.transparencymarketresearch.com/blockchain-technology-market.html> , (last accessed 25.03.2022),
 8. The Banker , <https://www.thebanker.com/> , (last accessed 25.03.2022)

References

1. Shahinyan T., «Blokcheyn texnologianeri kirar'man her'ankarnery' HH bankayin c'ar'ayowt'yownneri olortowm», «Finansner & e'konomika», hamar 5-6 (213-214), Er&an 2018t'., e'j 55-58
2. Levi D.A. Perspektivy priznaniya i razvitija kriptovaljut v Evropejskom Sojuze i stranah Evropy. Upravlencheskoe konsul'tirovanie.2016;(9):148-158.
3. Prognoznyj analiz perspektivnoj tehnologii: Primenenie metodiki Total Economic Impact™ (Sovokupnyj jekonomicheskij jeffekt) dlja analiza IBM Blockchain, Forrester Researc; Ijul' 2018 g. // <https://www.ibm.com/downloads/cas/GB6BQWM8> , (last accessed 25.03.2022)
4. Sidorov D. P., Kamaeva A. A., Tehnologija blokcheyn i vozmozhnosti ee primeneniya v uchebnom processe, Kazanskij nacional'nyj issledovatel'skij tehnologicheskij universitet, str. 94-101, <http://www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=293807>, (poslednoe obrashhenie 25.03.2022)
5. Evaluation Forms for Blockchain, Based System ver. 1.0, 12 April 2017, Information Economy Division, Commerce and Information Policy Bureau // https://www.meti.go.jp/english/press/2017/pdf/0329_004a.pdf , (last accessed 25.03.2022)
6. Karp N. Blockchain Technology: The Ultimate Disruption in the Financial System // U.S. Economic Watch, 10. 07. 2015., https://www.bbvaresearch.com/wp-content/uploads/2015/07/150710_US_EW_BlockchainTechnology.pdf , (last accessed 25.03.2022)
7. Transparency Market Research, <https://www.transparencymarketresearch.com/blockchain-technology-market.html> , (last accessed 25.03.2022),
8. The Banker , <https://www.thebanker.com/> , (last accessed 25.03.2022)

**ԲԼՈԿՉԵՅՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ**

Տարօնիկ Վազգենի Շահինյան

Համառոտագիր. Բանկային ծառայությունների կատարելագործման, ինչպես նաև նորարարական տեխնոլոգիաների մշակման ու ներդրման հարցերը մշտապես գտնվում են ոլորտի պատասխանատուների, ինչպես նաև հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում:

Հատկապես արդիական է բլոկչեյն տեխնոլոգիաների զարգացման ու ներդրման հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը: Դրանց ներդրումը էական ազդեցություն է ունենում բանկային եկամուտների մեծացման վրա:

Հողվածի նպատակն է բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության գնահատման միջազգային մեթոդների ու չափորոշիչների ուսումնասիրությունների հիման վրա ներկայացնել ՀՀ բանկային համակարգում դրանց կիրառության հնարավորությունները:

Հետազոտության ընթացքում խնդիր է դրվել ուսումնասիրել բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության գնահատման մեթոդներից ճապոնական և ամերիկյան մեթոդները, ինչպես նաև վերլուծել ու գնահատել ՀՀ բանկային ծառայությունների շուկայում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորությունները, հաշվարկել դրանց ներդրման արդյունքում բանկերի հնարավոր եկամուտները:

Օգտագործվելով գիտական՝ պատմական-տրամաբանական, ինչպես նաև վերլուծական-սինթետիկ մեթոդները, հողվածի շրջանակում ուսումնասիրվել է բլոկչեյն տեխնոլոգիաների արդյունավետության գնահատման ճապոնական և ամերիկյան մեթոդները, և իրականացված հարցումների միջոցով վեր են հանվել ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում դրանց կիրառության հնարավորությունները: Այնուհետև, միջազգային մեթոդաբանությունը, հարմարեցնելով ՀՀ բանկային համակարգին, հաշվարկվել է ֆիզիկական անձանց կողմից իրականացված միջազգային փոխանցումների համակարգում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրման արդյունքում բանկի ստացվելիք հնարավոր եկամուտները:

Ուսումնասիրությունների ու վերլուծությունների արդյունքում ՀՀ բանկերին առաջարկվում է արդեն այսօր ներդրումներ կատարել նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացման, մասնավորապես բլոկչեյն տեխնոլոգիաների գործում, որոնք մեծապես կնպաստեն հաճախորդներին տրամադրվող ծառայությունների որակը, միևնույն ժամանակ կմեծացնեն գործարքներից ստացվող եկամուտները:

Վերլուծությունների և փորձագիտական գնահատականների արդյունքում ***ստացվել է հետևյալ գիտական նորույթը.*** Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետության միջազգային մեթոդաբանությունների ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև իրականացված վերլուծությունների արդյունքում հիմնավորվել է ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում դրանց ներդրման արդյունավետությունը:

Բանալի բառեր. Բանկային համակարգ, բանկային ծառայություններ, բանկային գործարք, գործարքի ինքնարժեք, նորարարական տեխնոլոգիաներ, բլոկչեյն տեխնոլոգիաներ, միջազգային փոխանցումներ, եկամուտներ:

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ БЛОКЧЕЙН В СФЕРЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Татевик Вазгеновна Шагинян

Аннотация: Вопросы совершенствования банковских услуг, а также разработки и внедрения инновационных технологий всегда находятся в центре внимания ответственных за сферу, а также исследователей.

Изучение разработки и внедрения блокчейн технологий особенно актуально. Их внедрение оказывает существенное влияние на увеличение доходов банков.

Целью статьи является на основе изучения международных методов и стандартов оценки эффективности технологий блокчейн представить возможности их применения в банковской системе Республики Армения.

В ходе исследования ставилась задача изучить японские и американские методики оценки эффективности использования технологий блокчейн, а также проанализировать и оценить возможности использования технологий блокчейн на рынке банковских услуг Республики Армения, рассчитать возможные доходы банков в результате их реализации.

С помощью научно-историко-логических, а также аналитико-синтетических методов в статье были рассмотрены японские и американские методики оценки эффективности технологий блокчейн, и с помощью проведенных опросов были раскрыты возможности их применения в сфере банковских услуг в Республики Армения. Затем, адаптировав международную методику к банковской системе Республики Армения, был рассчитан возможный доход банка в результате внедрения технологий блокчейн в систему международных переводов, осуществляемых физическими лицами.

В результате исследований и анализов армянским банкам предлагаем уже инвестировать в развитие инновационных технологий, в частности технологии блокчейн, которые значительно улучшат качество предоставляемых клиентам услуг, одновременно увеличат доход от транзакций.

В результате анализа и экспертных оценок получена следующая научная новизна: В результате изучения международных методологий эффективности использования технологий блокчейн, а также проведенных анализов обоснована эффективность их внедрения в сфере банковских услуг Республики Армения.

Ключевые слова: Банковская система, банковские сервисы, банковская операция себестоимость сделки, инновационные технологии, блокчейн технологии, международные переводы, доход.

POSSIBILITIES OF APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN BANKING SERVICES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Tatevik Vazgen Shahinyan

Abstract: The issues of improving banking services, as well as the development and implementation of innovative technologies, are always in the focus of attention of those responsible for the field, as well as researchers.

The study of the development and implementation of blockchain technologies is especially relevant, as their implementation has a significant impact on increasing bank income.

The purpose of the article is, based on the study of international methods and standards for evaluating the effectiveness of blockchain technologies, to present the possibilities of their application in the banking system of the Republic of Armenia.

The aim of the research was to study Japanese and American methods for assessing the effectiveness of the use of blockchain technologies, as well as to analyze and evaluate the possibilities of using blockchain technologies in the banking services market of the Republic of Armenia, and to calculate the possible income of banks as a result of their implementation.

With the help of scientific-historical-logical, as well as analytical-synthetic methods, the article examined Japanese and American methods for evaluating the effectiveness of blockchain technologies, after which, with the help of surveys, the possibilities of their application in the field of banking services in the Republic of Armenia were revealed. Then, by adapting the international methodology to the banking system of the Republic of Armenia, the bank's possible income was calculated as a result of the introduction of blockchain technologies into the system of international transfers made by individuals.

As a result of research and analysis, we suggest that Armenian banks already invest in the development of innovative technologies, in particular blockchain technologies, which will significantly improve the quality of services provided to customers and at the same time increase the income from transactions.

As a result of the analysis and expert assessments, the following scientific novelty was obtained: As a result of studying international methodologies for the effectiveness of the use of blockchain technologies, as well as the analyses carried out, the effectiveness of their implementation in the field of banking services of the Republic of Armenia was substantiated.

Keywords: Banking system, banking services, banking operation, transaction cost price, innovative technologies, blockchain technologies, international transfers, income.

РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЛЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Давид Арменакович Петросян

Հոդվածը ստացվել է՝ 06.04.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 06.04.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Введение

За последние годы беспрецедентный поток информации, инициативы международных организаций (OECD BEPS (Размывание налоговой/налогооблагаемой базы и вывод доходов/прибыли из-под налогообложения), и повышенная требовательность к прозрачности деятельности в сфере налогов представляют новые требования к развитию информационных возможностей налоговых органов. Способность управления растущими объёмами информации имеет ключевую роль в обеспечении социально-экономической стабильности и развитии. Выбор механизмов обработки информации в будущем будет определять эффективность налоговой системы и способствовать созданию справедливой и устойчивой налоговой инфраструктуры. Несмотря на то, что разные страны находятся на разных этапах данной трансформации, направление развития у всех идентично.

Комитет государственных доходов (КГД) Республики Армения также предпринимает меры, направленные на развитие технологических возможностей и превращение в информационную структуру. В частности, “Стратегия по развитию и совершенствованию налогового администрирования Комитета Государственных Доходов Армении на 2020-2024гг” включает стратегическую цель №1 “Совершенствование систем управления” определяющую ряд мер, направленных на внедрение и развитие финансовых технологий, включая внедрение системы электронного архивирования, обеспечение надежности информационной системы, обновление серверных и операционных систем, внедрение аналитических инструментов Big Data, алгоритмов машинного обучения и прочее.

Однако международный опыт показывает, что налоговые органы, реализуя комплексные программы технологических реформ, на практике зачастую достигают решения краткосрочных задач. Цель данной статьи - оценить текущий уровень внедрения финансовых технологий в процессы налогового администрирования Республики Армения и раскрыть перспективы улучшения информационной инфраструктуры. В статье изучен передовой опыт построения информационно ёмкой налоговой системы и его влияние на эффективность налогового администрирования, выявлены основные факторы успешной цифровизации налоговой системы. Затем проанализирован процесс реализации некоторых мероприятий, определенных Комитетом государственных доходов РА. Далее методом

сравнительного анализа (на основе опыта Кении как истории успеха) дана оценка проводимых КГН реформ.

Методология

Методологической основой исследования являются сравнительный анализ и системный подход, посредством которого изучаются передовые практики цифровизации налогового администрирования, проводятся сравнения между ними и реформами, проводимыми Комитетом Государственных Доходов Республики Армения, даётся оценка эффективности системы в целом, предлагаются шаги более комплексного технологического подхода, что приведет к повышению эффективности реформ.

Обзор Литературы

Цифровая трансформация налогового администрирования

Развивающаяся быстрым ходом цифровизация общества создаёт много возможностей и предоставляет новые требования для всех областей общественной жизни, включая налоговую систему. Электронное выполнение традиционных бумажных и механических процедур создаёт новые возможности обмена информацией между налоговыми органами и другими государственными учреждениями, сопоставления информации третьей стороны (банки, платёжно-расчётные организации и т. д.) и использования мощного аналитического инструментария¹.

Налоговое администрирование традиционно состоит из ряда последовательных процессов, которые на высшем уровне можно сгруппировать в следующие этапы: идентификация налогоплательщика, отчётность о налогооблагаемых доходах и транзакциях, применение налоговых правил и расчёт налоговых обязательств, сбор налогов, аудит, механизмы ответственности и обжалования (рисунок 1.)².

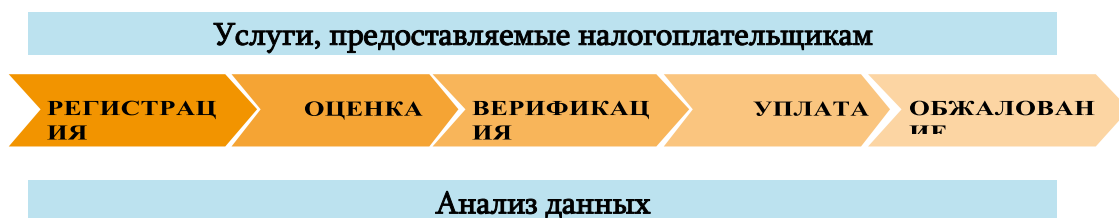

Рисунок 1. *Этапы налоговой администрации*

Продолжающаяся цифровизация и развитие новых аналитических инструментов существенно повысили эффективность налогового администрирования и значительно сократили налоговое бремя для разных сегментов налогоплательщиков. Данные изменения включают:

¹ К. Baisalbayeva, E. van der Enden, V. Ion, H. Tsavdaris, "Digital Transformation of Tax Administration", Microsoft and PricewaterhouseCoopers Belastingadviseurs N.V 2018, p.5

² "Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration", OECD 2020, p. 10 Paris. <http://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.htm>

1. Повышение уровня достоверности отчётности с вследствие применения информации от третьей стороны (например включение в процесс администрирования информации от финансовых посредников, гос. учреждений, иностранных налоговых органов).
2. Повышение надёжности систем отчётности (например цифровизация счёт-фактур по НДС, онлайн-кассовые аппараты, внедрение базовых налоговых правил в бухгалтерское программное обеспечение и т. д.).
3. Улучшение процесса выявления несоответствий благодаря улучшению моделей оценки рисков, использующих большие объёмы информации и передовую аналитическую технику.
4. Улучшение предоставляемых налоговых услуг, включая электронное заполнение документов, электронные платежи, онлайн сервисы самообслуживания и целевая помощь (например, онлайн чат-боты), которые облегчают процесс восприятия налоговых обязательств для налогоплательщиков и их выполнение¹.

Данное развитие принесло пользу как для налоговой администрации, так и для налогоплательщиков. Однако современные налоговые системы характеризуются значительными структурными недостатками, которые могут привести к устойчивым проблемам несоответствия, увеличению административных затрат и недобору налоговых доходов². Структурные недостатки включают

- Пологание на добровольное соответствие (*voluntary compliance*): несмотря, что налоги не имеют добровольной сущности, термин “добровольного соответствия” указывает на то, что во многих частях нынешней налоговой системы решения по поводу выбора механизмов отчётности, расчёта налоговых обязательств и налоговых платежей принимают налогоплательщики. Данные решения помимо выбора механизмов обеспечения соответствия распространяются так же на решения касательно прилагаемых усилий по правильному учёту, заполнению форм, разрешению недопониманий и соответствию к требованиям и срокам налоговой администрации.

В настоящее время налоговые органы предлагают большие усилия для поддержания “добровольного соответствия”, включая развитие новых цифровых услуг, коммуникационных каналов, и формирования ориентированных на налогоплательщиков систем. Всё же, в тех областях налоговой системы, где решения об обеспечении соответствия принимаются налогоплательщиком, значительная часть налоговых обязательств преднамеренно или неосознанно не выполняется. Для оценки недобора налоговых доходов вследствие несоответствия многие страны tradi-

¹ “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration”, OECD 2020, pp. 11-13 Paris. <http://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.htm>

² Electronic Government and the Information Systems

Perspective 8th International Conference, EGOVIS 2019 Linz, Austria, August 26–29, 2019, pp. 6-8

ционно рассчитывают разницу между налоговыми обязательствами и налоговыми сборами (т. н. налоговый разрыв).

- Соответствие налоговым правилам требует много усилий и затрат: В случае систем налогов взимаемых у источника дохода (Pay-As-You-Earn, PAYE), как например в случае с заработной платой, налоговые правила часто встроены в программное обеспечение для бухгалтерского учёта. Во многих других частях налоговой системы, включая прочие налоговые обязательства физических лиц (налоги на доход от капитала, ренты) соответствие с налоговыми правилами требует от налогоплательщиков самостоятельных усилий по выяснению, отчётности, учёту и выполнению своих налоговых обязательств. Хотя затраты на обеспечение соответствия невозможно оценить точно, некоторые исследования показывают, что их денежная и альтернативная стоимость имеет значительные размеры.

- Налогообложение в основном является нисходящим процессом: Расчёт, уплата и отчётность налоговых обязательств в основном производится в конце налогового периода, в случае НДС более часто чем в случае подоходных и корпоративных налогов. Данная информация становится объектом верификационных, или в случае выявления рисков, аудиторских проверок. Данная временная особенность налогового процесса может привести к финансовой неопределённости, что в свою очередь отражается на процессах финансового планирования, управления денежными потоками и инвестициями. Длинный период между налоговыми событиями и налоговым сбором может так же приводить к возникновению платёжного риска вследствие незапланированных затрат на верификацию.

- Налогообложение в основном является отдельным процессом: в то время как больше внимания уделяется развитию единой государственной системы, технологически е различия цифровых систем, используемых государственными органами, затрудняют обмен информацией.

Цифровизация налогового администрирования позволяет одолеть некоторые из перечисленных недостатков нынешних налоговых систем, переходя от традиционных лицом к лицу процессов с налогоплательщиками к интегрированию налоговых процедур в натуральную среду налогоплательщиков. Такая интеграция, согласно ОЭСР, приведёт к соответствию по структуре (compliance-by-design) и снижению затрат на соответствие. Согласно видению ОСЭР характеристики будущей налоговой администрации должны включать:

- Внедрение налоговых процессов в натуральную среду обитания налогоплательщиков: Налоговый сбор должен стать плавной процедурой, как можно глубже интегрированной в повседневную жизнь и деятельность налогоплательщиков. Натуральная система налогоплательщиков должна превратиться в отправную точку налогового администрирования. Налоговые органы и частный сектор расширят сотрудничество в предоставлении совместных услуг, тем самым создавая добавленную стоимость для налогоплательщиков, уменьшая административное бремя и гарантируя безопасный, прозрачный и в высшей степени надёжный результат. Интегрирование налоговых процедур в натуральную среду налогопла-

тельщиков будет способствовать соответствию по структуре и мгновенному исполнению налоговых обязательств. Избегание налоговых обязательств и несоответствие обретут форму обременительной и преднамеренной деятельности.

- Превращение налоговой системы в “систему внутри системы”: вместе с уже внедрёнными в задачи выполняемыми бизнесом (системы НДС и PAYE) многие цифровые платформы превратятся в налоговых агентов, выполняя налоговые процедуры внутри своих систем. Налоговые органы больше не будут являться единственными субъектами в процессе обработки и оценки информации. Налоговое администрирование будет выполняться плавно в сотрудничестве с доверёнными сторонами. Некоторые цифровые платформы будут собирать налоговые и трансферные платежи, в то время как другие будут идентифицировать налогоплательщиков и их обязательства и предоставлять налоговую информацию вместо всей транзакционной информации. Государственные и частные сектора объединятся в рамках коллаборационных моделей правления. Государственные органы будут обзирать и гарантировать качество, стабильность и надёжность операций и результатов.

Налоговая система должна стать провайдером определённости в режиме реального времени:

- Чтобы синхронизироваться с каждодневными бизнес-транзакциями и событиями, процесс налогового администрирования должен выполняться в режиме реального или максимально приближенного к реальному времени. Так как не все налоговые обязательства возможно представить в режиме реального времени, понадобятся дополнительные механизмы балансирования, такие, как например счёт налогоплательщика в реальном времени (с возможностью кредитования и дебетования налоговых платежей и возвратов). В большинстве случаев будет обеспечена мгновенная определённость. Инструменты Искусственного Интеллекта будут поддерживать характеристику и оценку налоговых обязательств и процесс принятия решений.

- Прозрачность и надёжность: Налогоплательщики будут иметь возможность проверять и оспаривать оценку налогов, платежей и налоговых обязательств в режиме реального времени. Граждане и бизнес смогут проверять источник и достоверность использованных данных и предоставлять или отказываться в доступе к информации не относящейся к налоговому процессу. Несмотря, что налоговое законодательство по прежнему будет сложным, для налогоплательщиков процесс налогового администрирования будет более ясным а результаты прозрачными и доступными.

- Интегрированная часть единого государственного аппарата (Whole-of-Government): Налогообложение тесно связано с другими функциями и услугами государства, а так же частных лиц. Каждая цифровая идентичность/элемент должна служить связующим узлом процессов и источники данных. Платежи, льготы и возвраты сопоставляются и балансируются с точки зрения граждан и бизнеса.

Однокасательные и высокотехнологические адаптивные организации: Несмотря, что изменения носят продолжительный характер, ориентирование на налогоплательщиков будет основой, вокруг которой процессы налоговой администрации и их регулирование будут осуществляться.

Исследования показывают, что повышенная прозрачность стратегии, процессов и инвестиций через структуризированные или визуализированные данные способствуют удовлетворённости налогоплательщиков и добровольному соответствию. Многие страны внедряют кооперативные модели соответствия и инструменты мягкого закона, например включение налогоплательщиков в процесс управления доходами¹.

Сущность финансовых технологий (FinTech)

В настоящее время некоторые технологические тренды играют значительную роль в процессах налогового администрирования, включая искусственный интеллект, анализ больших данных, машинное обучение, облачные хранилища и т.д.². Технологически оснащённые финансовые услуги или «финтех» возникли в основном как коммерческие инициативы для обслуживания сегментов финансового рынка, ставших непривлекательными или слишком дорогостоящими для традиционных финансовых институтов³. Совет по финансовой стабильности определяет (Financial Stability Board, FSB) финтех как «технологические инновации финансовых услуг» (например электронные платежи, электронные кошельки, финтех-кредиты, роботы-консультанты, криптовалюты и т.д.)⁴. Основные технологии применяемые в финансовой сфере представлены ниже.

- Искусственный интеллект (Artificial Intelligence) - это отрасль науки и технологий, на основе которой программы могут независимо выполнять различные функции: решение разных проблем, автономное принятие решений, распознавание лиц, голоса, отпечатков пальцев и т. д. Искусственный интеллект широко используется в финансовом секторе экономики (роботы-консультанты, идентификация транзакций и т. д.).

- Машинное обучение (Machine Learning) - это элемент искусственного интеллекта, который сосредотачивается на способности компьютерных систем «учиться самостоятельно» без предварительного программирования. Данная технология в основном используется для автоматического сбора, анализа данных и прогнозирования. В машинном обучении используются различные технологии, включая нейронные сети и глубокое обучение (deep learning). В отличие от искусственного интеллекта, который основан на заданных логических методах,

¹ “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration”, OECD 2020, p. 15-23 Paris. <http://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.htm>

² E. Knight, D. Wojcik, “FinTech, economy and space: Introduction to the special issue”, EPA: Economy and Space 2020, p.3

³ “Regulatory Sandboxes”, Toronto Leadership Centre 2017, p.4

⁴ <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/financial-innovation-and-structural-change/fintech/>

машинное обучение основано на изучении больших объемов данных и выявлению траектории развития, которая не обязательно должна быть интуитивно понятной или рациональной. Особенностью является то, что данные не обязательно представлять на каком-либо языке программирования.

- Аналитика больших данных (Big Data analytics) - используется для анализа широких объёмов неструктурированных (электронная почта, интернет-трафик, соц. сети) и структурированных (базы данных, официальная статистика) данных, которые невозможно анализировать с помощью традиционных методов аналитики. Анализ больших данных сосредотачивается на выявление несоответствий, корреляций и тенденций развития, может быть основан на машинном обучении или других технологиях¹.

- Технология распределенных реестров или блокчейн (Distributed ledger technology (DLT) - это база данных распределенная между несколькими сторонами, которая используется для выполнения согласованных действий. Особенность в том, что все стороны имеют одинаковые или идентичные данные и полномочия. Данная технология обеспечивает надежную защиту от кибератак и утечек информации.

- Умные контакты (Smart contracts) - это электронная форма контракта, которая может быть автономно расторгнута при несоблюдении условий. Данная технология может обеспечить потенциальные преимущества с точки зрения снижения затрат и оперативности.

- Облачные хранилища (Cloud computing)- электронное хранилище, предоставляемое поставщиками сетевых услуг. Данная технология позволяет финансовым учреждениям собирать, обрабатывать и хранить большие объёмы информации, освобождая от затрат на создание собственных хранилищ и их обслуживание.

- Криптография- используется для защиты данных.

- Биометрика- используется для индивидуального биометрического распознавания людей – отпечатки пальцев, распознавание лиц, распознавание голоса и т. д. Является составной частью систем безопасности².

Факторы успешной цифровой трансформации налоговой системы (на примере Кении)

Цифровая революция проложила путь к глубоким изменениям в структуре налоговой политики и администрирования доходов. В нескольких развивающихся странах цифровые технологии изменили способ совершения платежей, обеспечивая доступ к финансовым услугам за счет легкого виртуального доступа к бан-

¹ Priya Mehta, Jithin Mathews, Sandeep Kumar, K. Suryamukhi, Ch. Sobhan Babul(B) , S. V. Kasi Visweswara Rao, Vishal Shivapujimath, and Dikshant Bisht Indian Institute of Technology Hyderabad, Sangareddy, “Big Data Analytics for Tax Administration”, “Electronic Government and the Information Systems Perspective” 8th International Conference, EGOVIS 2019 Linz, Austria, August 26–29, 2019, p.55

² “FinTech, RegTech and SupTech: What They Mean for Financial Supervision”, Toronto Leadership Centre 2017, pp.4-6

ковским счетам. Опыт Кении является примером успешной трансформации, в основу которой легла движимая M-Pesa мобильная платформа финансовых услуг, которая постепенно переросла в систему розничных платежей и далее виртуальных сбережений и кредитов¹.

Данная часть посвящена рассмотрению внедрённой Агентством Доходов Кении (АДК) системы iTax и услугам АДК M-Service, и её роли в цифровой революции финансовой системы Кении. iTax является удобным в использовании, безопасным и веб-ориентированным приложением которая позволяет осуществлять интегрированное и автоматизированное налоговое администрирование всех видов домашних налогов. Оно позволяет пользователям регистрироваться, уплачивать налоги, заполнять налоговые бланки и прослеживать статус своих действий и процессов в онлайн режиме, и имеет равноуровневую систему доступов к информации. Система iTax регистрирует пользователей на основе личного идентификационного номера PIN. Коммерческие банки и платёжно-расчётные организации интегрированы в систему, что позволяет пользователям совершать платежи. В настоящее время налоговые платежи во все государственные учреждения, министерства и правительства округов производятся через платформу центрального банка «G-Pay». Интеграция iTax с Центральным банком Кении и Интегрированной информационной системой финансового управления находится в процессе обеспечения того, чтобы система собирала налоги.

Платежи на все уровни правительства. Интегрированная информационная система финансового управления уже интегрирована с системой G-Pay центрального банка, которая переводит деньги непосредственно со счетов соответствующих министерств, государственных учреждений и правительств графств².

M-pesa была запущена в 2007 году как банковский продукт совместными усилиями телекоммуникационной компании Safaricom и Коммерческого Банка Африки. Она предоставляла возможность хранения электронных денег непосредственно на сим-картах или мобильных счетах телефонов, осуществления трансферов, платежей, пополнения счетов и обналичивания. Структура M-Pesa основывалась на системе межличностных переводов предоставляемых Safaricom, которая регулировала сеть агентов-поставщиков услуг по всей стране, и агентов-агрегаторов, которые предоставляли гарантированное, эффективное и прозрачное распределение ликвидности. Становление M-Pesa можно разделить на четыре этапа³:

¹ “Digital Revolutions in Public Finance”, edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier, Chapter 10, N. Ndung’u., “Digitalization in Kenya: Revolutionizing Tax Design and Revenue Administration”, p. 242

² A. Bhagat, L. Roderick, “Banking on refugees: Racialized expropriation in the fintech era”,

“Environment and Planning A: Economy and Space”, Issue 8, Sage Journals 2020, p.13

³ “Digital Revolutions in Public Finance”, edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier, Chapter 10, N. Ndung’u., “Digitalization in Kenya: Revolutionizing Tax Design and Revenue Administration”, p. 249

1. Первый этап- внедрение технологической платформы М-Pesa как способ платежей и трансфертов, что расширило межличностные трансферы и вовлекло множество участников

2. Второй этап- внедрение виртуальных сберегательных счетов на основе М-Pesa, которые в дальнейшем дополнились электронными банковскими услугами. Это позволяло включать те секторы общества, которые оставались вне традиционных финансовых систем, в основном люди с низким уровнем доходов.

3. Третий этап- внедрение системы микрокредитования на основе М-Pesa. На основе информации об участниках системы создавалась система оценки платежеспособности и кредитного риска пользователей, что позволяло кредитовать людей, которые оставались вне традиционной финансовой системы. На 2016 год платформа включала 15,2 млн счетов, в основном за счёт ураженцев Кении в возрасте от 18 до 34 лет.

4. Четвёртый этап- расширение платформы, предоставление возможности международных переводов, вследствие чего практически сразу перестала действовать имевшая давние традиции в Арабском мире система переводов АВАЛА¹.

Средства М-Pesa хранились на отдельном трастовом счёте Коммерческого Банка Африки. Safaricom эмиссировал электронные деньги по номинальной стоимости и перечислял их на сим карту или мобильный счёт пользователя, одновременно зачисляя сумму на трастовый счёт. Трастовый счёт управлялся советом доверенных лиц, таким образом исключая доступ к счёту Safaricom.

Кенийские коммерческие микрофинансовые банки использовали платформу цифровой финансовой системы для управления микро-счётами, расширения депозитов, финансовых услуг и привлечения ранее не включенных в список клиентов, что привело к увеличению финансовой доступности. Финансовые посредники по состоянию на 2016 год обслуживали 75,3% взрослого населения по сравнению с 27,4% в 2006 году. Только 7,2% обслуживались за счет неофициальных финансовых средств в 2016 году по сравнению с 35,2% в 2006 году. С тех пор, как в 2009 году Safaricom представила платежные сервисы на основе М-Pesa, она сотрудничает с более чем 25 банками и свыше 700 предприятиями.

Роль Государства: Цифровая экономика требует стабильной аналогичной инфраструктуры, состоящей из соответствующих регулирований, создающих благоприятную среду для использования агентами цифровых инструментов. Быстрая цифровая эволюция кенийской финансовой системы сопровождалась тесным сотрудничеством между Министерством связи и Центральным банком Кении. Взятый на вооружение подход сочетает в себе благоприятную политическую среду с прозрачным регулированием и механизмами контроля, что позволяет новаторам инвестировать в финансовые инновации а предприятиям диверсифицировать продукты.

¹ Хавала — это неофициальный метод перевода денег без физического перемещения денег, Подробнее: <https://www.investopedia.com/terms/h/hawala.asp>

Сотрудничество было необходимо, потому что цифровая финансовая система включает коммерческие банки в качестве платформ транзакций и телекоммуникационные компании в качестве преобразователей переводов через эти платформы¹.

Эта система требовала национальных платежных и правовых механизмов для транзакций и рыночных принципов. Однако парламент не принял соответствующий пакет. Чтобы преодолеть правовой вакуум, Центральный банк Кении принял Закон о трастах, который требовал разработки платежной платформы в качестве трастового счета, принадлежащего клиентам, с указанием руководящих принципов его использования.

Центральный банк Кении обеспечил принятие мер таким образом, чтобы M-PESA была принята в качестве платформы переводов с низким уровнем риска, что укрепило программы PLF. Данные, предоставленные M-PESA, способствовали выявлению мошенничества.

Центральный банк Кении установил максимальный лимит на сумму, хранящуюся на SIM-карте, максимальный лимит перевода и другие ограничения. Реформы управления доходами в Кении.

В целях мобилизации внутренних ресурсов АДК предприняло ряд инициатив по совершенствованию налоговой системы Кении, которые в 2003 году основывались на реформе налоговой администрации и программах модернизации.

Стратегия реформы была основана на шести ключевых компонентах .

- Таможенные реформы и модернизация
- Внутренние налоговые реформы и модернизация
- Реформы автомобильного транспорта и модернизация
- Автоматизация бизнеса
- Восстановление человеческих ресурсов
- Улучшение инфраструктуры

Эти реформы проложили путь технологической революции, которая привела к внедрению системы iTax.

АДК был учрежден Агентством по защите НДС в 2003 году . Он был введен в основном для включения налогоплательщиков, которые не заполняют налоговые ставки по нулевой процентной ставке. В 2005 году Налоговый регистр был введен как система, которая способствует подотчетности деловых операций.

С внедрением новой системы SIMBA в 2005 году более 90% клиентских транзакций было автоматизировано.

В него вошли системы управления данными об автомобилях.

Для уплаты налогов и обязательств АДК внедрило инструменты электронного банкинга - единую систему получения наличных, которая была включена в вышеупомянутые системы, а также в коммерческих банках.

¹ “Digital Revolutions in Public Finance”, edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier, Chapter 10, N. Ndung'u., “Digitalization in Kenya: Revolutionizing Tax Design and Revenue Administration”, pp. 252-253

В 2007 году правительство приступило к внедрению интегрированной системы налогового управления, которая была полностью внедрена в 2008 году, с помощью которой была автоматизирована ручная регистрация и предоставление персонализированных налоговых идентификационных номеров. Она также включала возможность возмещения НДС у источников доходов облагаемых НДС. С обновлением системы в 2015 году, так же стало возможно включение налога на прибыль и таможенные пошлины.

АДК улучшила систему в 2010 году, добавив 11 модулей, составляющих текущую систему iTax.

Цифровизация налогового администрирования

Система iTax - это простое в использовании веб-приложение, которое обеспечивает полностью интегрированное автоматическое внутреннее налоговое администрирование. Это позволяет налогоплательщику регистрироваться, заполнять, платить и запрашивать информацию о своих налоговых обязательствах вместе с контролируемым персональным налоговым счетом в режиме реального времени. Доступ в приложении имеет разные уровни, в зависимости от роли и статуса субъектов внутри системы¹.

Налогоплательщик регистрируется на основании индивидуального ПИН-кода, полученного от системы. С момента регистрации для налогоплательщика открывается персональная страница, на которой размещается полная информация о нём. Коммерческие банки интегрированы с системой iTax, что позволяет осуществление онлайн-платежей (G-pay). В настоящее время платежи во все государственные учреждения производятся через правительственное приложение G-pay.

Система iTax позволяет легко формировать еженедельные, ежемесячные, ежеквартальные, годовые отчеты о доходах, аудитах. Она так же позволяет анализировать размер задолженности, выявлять неплательщиков, создавать напоминания и уведомления, рассчитывать штрафы и проценты за просрочку, выполнять дополнительные действия. Модуль централизованного управления позволяет вносить изменения в правовые нормы без изменения программного обеспечения. Система iTax - это гибкая, легко заменяемая безопасная платформа.

Обобщая можно сказать, что залогом эффективного превращения экономической и налоговой систем Кении в современную высокотехнологическую систему управления являлись.

- Повышение уровня государственно-частного партнерства
- Инициативность частного сектора, в первую очередь в сферах телекоммуникационных, банковских, платёжных, информационных услуг
- Адекватные шаги на встречу со стороны правительства, широкоформатное сотрудничество смеждународными организациями
- Повышение финансовой грамотности населения в целом.

¹ "Digital Revolutions in Public Finance", edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier, Chapter 10, N. Ndung'u., "Digitalization in Kenya: Revolutionizing Tax Design and Revenue Administration", p. 247

Ситуация в Республике Армения

Комитет государственных доходов РА также реализует меры, направленные на развитие информационной инфраструктуры. В частности, “стратегия по развитию и совершенствованию налогового администрирования Комитета Государственных Доходов Армении на 2020-2024гг” включает стратегическую цель №1 “совершенствование систем управления” определяющую ряд мер, направленных на внедрение и развитие финансовых технологий, включая внедрение системы электронного архивирования, надежности информационной системы, обновление серверных и операционных систем, внедрение аналитических инструментов Big Data, внедрение алгоритмов машинного обучения (искусственный интеллект) и прочее. Подведение итогов программы планируется в 2025 году¹.

Основные направления данных мер можно разделить на 3 категории.

1. Технологическое совершенствование
2. Совершенствование программного обеспечения
3. Повышение квалификации сотрудников

В настоящее время большой объем данных скапливается через существующие информационные системы Комитета государственных доходов. При этом до сих пор встречаются случаи, когда многие документы (в том числе касающиеся внешнеэкономической деятельности), обрабатываются бумажным путём (хранятся в папках) центрами обслуживания и таможней. Отсутствие информационно-поисковой системы обременяет общее рабочее время.

Существуют также некоторые проблемы с доступом информации от других государственных учреждений, которые влияют на эффективность налоговой администрации. Обмен информации между КГД и гос. учреждениями затрудняется разницей между информационными системами. КГД получает информацию от других ведомств в периоде после операций через систему документооборота «Mulberry», а некоторая важная с точки зрения налогообложения информация вообще не поступает без официального запроса².

¹ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎԱՍՈՒՏՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵԻ 2020-2024 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉՎԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ», Հաստատված 12 դեկտեմբերի 2019 թվականի N 1830-Լ ՀՀ Կառավարության որոշմամբ, Երևան 2019, էջ 39-41

² ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՐՈՇՈՒՄ 10 հուլիսի 2019 թվականի N 900-Ն, «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2020-2022 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԻՋՆԱԺԱՄԿԵՏ ԾԱԽՍԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐԸ ՀԱՍՏԱՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ», <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=151628>

Комитет государственных доходов уже предпринял шаги по использованию инструментов анализа Big Data для повышения эффективности налогового и таможенного администрирования. Однако на данный момент только 20% аналитической работы выполняется с применением данной технологии. Одним из наиболее важных факторов повышения эффективности аналитики данных является уровень точности исходных данных, лежащих в основе этого анализа, который также необходимо улучшить.

В целях повышения эффективности налоговых процедур планируется оснащать системы механизмами машинного обучения для обеспечения обратной связи с системой управления рисками на всех этапах аудиторских проверок. В результате внедрения соответствующих алгоритмов на основе собранной информации станет возможным внедрение системы прогнозного моделирования для автоматизации выполняемых анализов, прогнозов, корректировки критериев риска, весовых коэффициентов на их основе, ориентируя налоговые органы на проведение дальнейших проверок, создавая более точные контрольные списки рисков. В то же время внедрение механизмов машинного обучения позволит в автоматическом режиме выбирать инспекторов, проводящих проверки, сводя к минимуму возможное влияние предвзятого подхода к человеческому фактору.

Проводимые КГД реформы большей частью направлены на устранение несовершенств существующей системы. В частности, большое внимание уделяется на совершенствование механизмов получения, обработки, хранения и анализа информации, нежели на углубление взаимодействия с частным сектором и налогоплательщиками.

Заключение

Процесс цифровизации охватывает весь спектр социально-экономических отношений. Налоговое администрирование подвержено данным процессам как с точки зрения инициатив национальных правительств, так и программ международных организаций. С точки зрения налогоплательщиков цифровизация и новые

технологии сокращают расходы как на процесс, так и время потраченное на выполнение налоговых обязательств.

Анализ опыта Кении показывает, что эффективность проведения политики совершенствования налогового администрирования большей частью зависит от уровня сотрудничества гос. и частного секторов. Кроме того, цифровизация налоговой системы порисходила на фоне цифровизации остальных аспектов общественной жизни. Важным является стратегия проведения реформ, основной целью которой являлась включение в систему тех слоёв населения, которые в традиционных налоговых системах оставались вне поля зрения налоговой администрации. Процесс цифровизации Кении происходил по большей части “снизу вверх”, инициатором которого являлся частный сектор. С другой стороны данный уровень развития был бы невозможен без адекватных встречных мер со стороны государства. В сумме охватывая все сферы общественной жизни, правительству Кении удалось отойти от принципа “добровольного соответствия”, автоматизировав и интегрировав большинство налоговых и иных функций в повседневную жизнь налогоплательщиков.

В Армении особенность состоит в том, что в сфере налогообложения инициатором реформ является больше государство, чем налогоплательщики. Предпринятые шаги КГД, описанные в стратегии развития направлены скорее на совершенствование систем управления чем на улучшение механизмов взаимодействия с налогоплательщиками. Данное обстоятельство чревато непредвиденными последствиями обусловленными такими факторами, как несовместимость систем гос. учреждений и частного сектора, оторванность налоговой администрации от реалий на технологическом уровне, недостаточная информированность налогоплательщиков и т.д. В связи с этим рекомендуется углубление государственно-частного партнерства в первую очередь с субъектами в сфере телекоммуникационных, банковских и информационных услуг, что позволит держать руку на “технологическом пульсе” экономики, увеличивать объёмы и качество налоговой информации, при этом снижая её себестоимость, в большей степени включать интересы частного сектора и налогоплательщиков в процесс административно-правового регулирования налоговой системы и т.д.

Список использованной литературы

1. «Հայաստանի Հանրապետության Պետական եկամուտների կոմիտեի 2020-2024 թվականների զարգացման եվ վարչարարության բարելավման ռազմավարական ծրագիր», Հաստատված 12 դեկտեմբերի 2019 թվականի N 1830-L, ՀՀ Կառավարության որոշմամբ, Երևան 2019
2. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն որոշում՝ 10 հուլիսի 2019 թվականի, N 900-Ն, «Հայաստանի Հանրապետության 2020-2022 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին», <http://www.irtek.am/views/act.aspx?Aid=151628>К. Baisalbayeva, E. van der Enden,

- V. Ion, H. Tsavdaris, “Digital Transformation of Tax Administration”, Microsoft and PricewaterhouseCoopers Belastingadviseurs N.V 2018
3. “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration”, OECD 2020, p. 10, Paris. <http://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.htm>
 4. Electronic Government and the Information Systems, Perspective 8th International Conference, EGOVIS 2019 Linz, Austria, August 26–29, 2019
 5. “Regulatory Sandboxes”, Toronto Leadership Centre 2017
 6. “FinTech, RegTech and SupTech: What They Mean for Financial Supervision”, Toronto Leadership Centre 2017
 7. E. Knight, D. Wojcik, “FinTech, economy and space: Introduction to the special issue”, EPA: Economy and Space 2020
 8. “Digital Revolutions in Public Finance”, edited by Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier, Chapter 10, N. Ndung’u,, “Digitalization in Kenya: Revolutionizing Tax Design and Revenue Administration”
 9. Priya Mehta, Jithin Mathews, Sandeep Kumar, K. Suryamukhi, Ch. Sobhan Babul(B), S. V. Kasi Visweswara Rao, Vishal Shivapujimath, and Dikshant Bisht Indian Institute of Technology Hyderabad, Sangareddy, “Big Data Analytics for Tax Administration”, “Electronic Government and the Information Systems Perspective” 8th International Conference, EGOVIS 2019 Linz, Austria, August 26–29, 2019
 10. Bhagat, L. Roderick, “Banking on refugees: Racialized expropriation in the fintech era”, “Environment and Planning A: Economy and Space”, Issue 8, Sage Journals 2020

Ссылки

11. “Hayastani Hanrapetowt'yan Petakan ekamowtneri komitei 2020-2024 t'vakanneri zargacman ev varchararowt'yan barelavman r'azmavarakan c'ragir”, Hastatvac' 12 dektemberi 2019 t'vakani N 1830-L HH Kar'avarowt'yan oroshmamb, Er&an 2019
12. “Hayastani Hanrapetowt'yan Petakan ekamowtneri komitei 2020-2024 t'vakanneri zargacman ev varchararowt'yan barelavman r'azmavarakan c'ragir”, Hastatvac' 12 dektemberi 2019 t'vakani N 1830-L HH Kar'avarowt'yan oroshmamb, Er&an 2019
13. Financial Stability Board/ definition of FinTech: <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/financial-innovation-and-structural-change/fintech/>
14. Investopedia/ definition of Havala payment system: <https://www.investopedia.com/terms/h/hawala.asp>

**ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀԱՐԿԱՅԻՆ
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ**

Դավիթ Արմենակի Պետրոսյան

Համառոտագիր: Համատարած թվայնացման գործընթացը նոր հնարավորություններ և պահանջներ է ներկայացնում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների, այդ թվում նաև հարկային համակարգի համար: Տեղեկատվության մշակման մեխանիզմների ընտրությունը ապագայում պայմանավորելու է հարկային համակարգի արդյունավետությունը և նպաստելու է արդար և կայուն հարկային ենթակառուցվածքների ձևավորմանը: Տեխնոլոգիական կարողությունների զարգացմանն ու տեղեկատվական կառույցի վերածելուն ուղղված միջոցառումներ է ձեռնարկում նաև ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեն (ՊԵԿ): Մակայն միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ հարկային մարմինները, իրականացնելով տեխնոլոգիական բարեփոխումների համալիր ծրագրեր, հաճախ գործնականում հնգում են կարճաժամկետ խնդիրների լուծման:

Հղվածի **նպատակն է** գնահատել ֆինանսական տեխնոլոգիաների ներդրման ներկա մակարդակը ՀՀ հարկային համակարգում, բացահայտել հարկային տեղեկատվական ենթակառուցվածքի բարելավման հեռանկարները: Հնդվածում առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ **խնդիրները**՝ ուսումնասիրվել է ինֆորմացիոն հենքով հարկային համակարգի կառուցման առաջավոր փորձը և դրա ազդեցությունը հարկային վարչարարության արդյունավետության վրա, ուսումնասիրվել են ՀՀ ՊԵԿ կողմից թվային բարեփոխումների ուղղությամբ որոշ քայլեր, տրվել է ՀՀ ՊԵԿ կողմից իրականացվող բարեփոխումների գնահատականը: Հնդվածի **Մեթոդաբանությունը** հիմնված է համեմատական վերլուծության և համակարգային մոտեցման վրա, որի միջոցով ուսումնասիրվում է հարկային վարչարարության թվայնացման առաջավոր փորձը, գույքահեռներ են տարվում են ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ կողմից իրականացվող բարեփոխումների հետ, գնահատվում է հարկային համակարգի թվայնացման գործընթացի արդյունավետությունը, ներկայացվում են քայլեր ավելի տեխնոլոգիական և ինտեգրացված մոտեցման համար, ինչը կհանգեցնի բարեփոխումներ արդյունավետության բարձրացմանը:

Հնդվածի գիտական նորույթը կայանում է հետևյալում. Հեղինակը առանձնացրել է հարկային վարչարարության թվայնացման հաջող իրականացման հիմնական նախադրյալները և դրանց ուսումնասիրության հիման վրա առաջարկել է ՀՀ ՊԵԿ-ի կողմից իրականացվող բարեփոխումների արդյունավետության բարձրացման «ճանապարհային քարտեզ»:

Բանալի բառեր՝ հարկային վարչարարություն, հարկային քաղաքականություն, ֆինտեխ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, մեծ տվյալներ, արհեստական բանականություն

РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЛЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Давид Арменакович Петросян

Аннотация: Процесс повсеместной цифровизации предъявляет новые возможности и требования ко всем сферам общественной жизни, в том числе и к налоговой системе. Выбор механизмов обработки информации определит эффективность налоговой системы в будущем, будет способствовать формированию справедливой и стабильной налоговой инфраструктуры. Комитет государственных доходов (КГД) РА также принимает меры по развитию технологических мощностей и превращению их в информационную структуру. Однако мировой опыт показывает, что налоговые органы, реализуя комплексные программы технологических реформ, зачастую на практике достигают решения краткосрочных задач. *Цель* данной статьи – оценить текущий уровень внедрения финансовых технологий в процессы налогового администрирования Республики Армения и раскрыть перспективы улучшения информационной инфраструктуры. В статье поставлены и решены следующие *задачи*: проанализирован передовой опыт построения информационно-ёмкой налоговой системы и его влияние на эффективность налогового администрирования, проанализирован процесс реализации некоторых мероприятий, определенных Комитетом государственных доходов РА, дана оценка проводимых КГН реформ. *Методология* включает сравнительный анализ и системный подход, посредством которого изучаются передовые практики цифровизации налогового администрирования, проводятся сравнения между ними и реформами, проводимыми Комитетом Государственных Доходов Республики Армения, даётся оценка эффективности системы в целом, предлагаются шаги более комплексного технологического подхода, что приведет к повышению эффективности реформ.

Научная новизна статьи заключается в следующем: Автором выявлены основные предпосылки успешного проведения цифровизации налогового администрирования, и на основе их изучения предложена “дорожная карта” повышения эффективности проводимых КГД реформ.

Ключевые слова: Налоговое администрирование, налоговая политика, финтех, информационные технологии, большие данные, искусственный интеллект

THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF TAX ADMINISTRATION

David Armenak Petrosyan

Abstract: The process of widespread digitalization presents new opportunities and requirements for all spheres of public life, including the tax system. The choice of information processing mechanisms will determine the efficiency of the tax system in the future, and will contribute to the formation of a fair and stable tax infrastructure. The RA State Revenue Committee (SRC) is also taking measures to develop technological capacities and turn them into an information structure. However, international experience shows that the tax authorities, implementing complex programs of technological reforms, often in practice solve five short-term problems. The *purpose* of this article is to assess the current level of implementation of financial technologies in the processes of tax administration of the Republic of Armenia and to reveal the prospects for improving the information infrastructure. In the article, the following *tasks* were resolved: analyzed the best practices in building an information-intensive tax system and its impact on the efficiency of tax administration, analyzed the process of implementing some of the measures identified by the State Revenue Committee of the Republic of Armenia, assessment of the reforms carried out by the SRC given. The *methodology* includes comparative analysis and a systematic approach, through which the best practices of digitalization of tax administration are analyzed, comparisons are made between them and the reforms carried out by the State Revenue Committee of the Republic of Armenia, the effectiveness of the system as a whole is assessed, steps are proposed for a more integrated technological approach, which will lead to increased efficiency.

The scientific novelty of the article is as follows: The author identified the main prerequisites for the successful implementation of the digitalization of tax administration, and based on their study, a “road map” was proposed to increase the effectiveness of the reforms carried out by the SRC.

Keywords: tax administration, tax policy, fintech, information technologies, big data, artificial intelligence

4. ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ *

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան Բելլա Վալերիի Գաբրիելյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 29.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 30.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է՝ 18.04.2022թ.

Ներածություն - Տնտեսագիտական գրականության վերաբերյալ պարբերական տեսությունները կարևոր միջոց են տնտեսական պրոցեսների հարցերի լուսաբանության համար, որոնք պատկերացում են տալիս ոչ միայն նվաճումների, այլև բացահայտելու ու սրելու այն հիմնախնդիրները, որոնք առկա են հանրապետության առջև: Դրանք կարևոր են վերհանելու կատարվող պրոցեսների միտումներն իրենց հեռանկարի մեջ:

Հոդվածի նպատակը –Ակնարկների միջոցով հրապարակվող ուսումնասիրություններում հայտնաբերելու այն առաջադրությունները, որոնք նպաստ կարող են բերել ծառայած խնդիրների լուծումներին:

Մեթոդաբանություն –Կիրառվել է քննական վերլուծության սկզբունքը՝ հարցերը դիտարկելով ժամանակակից տեսական դրույթներով:

1.

Շուկայական տնտեսության անցման շրջանը թարմություն հաղորդեց հայ տնտեսագիտական մտքի որոնումներին, կատարվող վերափոխությունները դիտարկելու անցյալ և ժամանակակից տեսությունների հայտնություններում: Հետազոտական տարածքներում հաճախակի արծարծվող հարցերից էր մարդկային կապիտալի թեմատիկան: Հրապարակվող աշխատություններում անդրադարձ էր կատարվում հարցի պատմությանը տնտեսագիտական ուսմունքներում, ուրվագծվում հասկացության բովանդակության տարողունակությունն իր «հիերարխիկ տրոհման և մանրամասնության» մեջ: Սահմանազատելով մարդկային կապիտալի հետ ունեցած մարդկային ռեսուրս, կադրային կապիտալ, մարդկային ներուժ հասկացությունները, գրականության մեջ մարդկային կապիտալին առավել մոտիկ է դիտվում կադրային կապիտալ հասկացությունը, եթե ենթադրենք, որ «դրանում ընդգրկվում են իրենց կարողություններն արդեն որևէ ձևով կիրառվող կադրերը»¹: Բելլա Գաբրիելյանի «Управление кадрами как

* 2,3,4 հատվածները Բելլա Գաբրիելյանի համահեղինակությամբ

¹ Եղիազարյան Բ., Գյուրջյան Ա., Եղիազարյան Ն., «Մարդկային կապիտալը հասարակության զարգացման հիմնական գործոն», Եր., 2007, էջ 165:

основа инновационного развития организации» (Ер, 2021) աշխատությունն այդ կարողությունների կառավարման արդյունավետության մասին է, որպես ինովացիոն զարգացման գրավականի: Թերևս, ոչ պատահականորեն աշխատության մուտքը սկսվում է Իոսիֆ Ստալինի «Աշխարհում առկա բոլոր արժեքավոր կապիտալներից ամենաարժեքավորը և ամենավճռորոշ կապիտալը մարդն է»¹:

Կառավարման տեսության մեջ գոյություն ունի մի տեսակետ, համաձայն որի միջին վիճակագրական մարդն իր բնությամբ հաճախ անտարբեր է կազմակերպության գործերի նկատմամբ և գերադասում է ոչ թե կառավարել, քան կառավարվել²: Ամեն մի տեսություն կառուցվում է որոշակի հենքի վրա: Սակայն, որպես ընդհանուր սկզբունք, այն կառուցված է սուբյեկտիվ նախադրյալի վրա: Այն, ինքնին հակասում է բնության օրենքին, քանի որ մարդիկ ոչ պասիվ են և ոչ էլ ծույլ: Այդպիսին նրան կարող է դարձնել կազմակերպությունը: Հենց այդ դիտակետից էլ Բ.Գաբրիելյանը նկատում է, թե կազմակերպության կարևորագույն խնդիրներից է հանդիսանում անհատի ստեղծագործական պոտենցիալի բացահայտումը, ի վերջո անձնակազմի արդյունավետ կառավարումը. «Միայն գիտակցելով, թե ինչ է մարդուն առաջնորդում, դրդում գործունեության և որոշում, թե ինչ շարժառիթներ են ընկած նրա գործունեության հիմքում, կարելի է մշակել մարդու կառավարման արդյունավետ ձևեր ու մեթոդներ: Դրա համար անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչպես են ծագում այս կամ այն շարժառիթները, ինչպիսի եղանակներով է հնարավոր դրանք գործողության մեջ դնել»³: Այստեղ է, որ կադրերի կառավարումը ձեռք է բերում նոր բովանդակություն որպես կազմակերպության ինովացիոն զարգացման կարևորագույն գործոն: Եվ հեղինակը թե՛ տեսական, և թե՛ վերլուծական զուգահեռներով անդրադառնում է վերջինիս բովանդակային մեկնություններին, որոնք նպատակադրումների մեջ ելակետ են ընտրել այս կամ այն շերտի առաջնությունը: Տրամաբանված է հարցերի դիտարկման դասավորությունը՝ կապված կազմակերպության կադրային քաղաքականության ուղղությունների, ճգնաժամային պայմաններում դրա իրացումների, կադրային ստրատեգիայի արդյունավետության բարձրացման, աշխատանքային ռեսուրսների խթանման խնդիրների, մոտիվացիայի և այլ կտրվածքներով:

Գլոբալացման արդի պրոցեսները փոխել են սոցիալ-տնտեսական կապերը՝ ինտերնետը, միգրացիոն հոսքերը ազգայինը ներառել են համաշխարհային պահվածքի նորմերում: Մշակվել է այսպես կոչված «կորպորատիվ մշակույթի» որոշակի հայտնի սկզբունքներ: Ընդ որում՝ ազգային բիզնեսը, հատկապես շուկայական տնտեսությանն անցած երկրների կողմից ձգտումն է դեպի զարգացած երկրներում արմատավորված այդ չափանիշները, այսինքն՝ եթե ընդհանրաց-

¹ Տե՛ս, նշվ. աշխ., էջ 5 (Նկատեմ, որ կադրերի կառավարման հարցերը հեղինակի գիտական նախասիրությունն է: Խնդրի տարբեր շերտերի արժարժումներն իրենց արտահայտությունն են գտել նաև նրա «Мотивация-основное направление персоналом» (Е., 2008), «Управление персоналом» (2018) մենագրություններում և բազմաթիվ հրապարակումներում

² Кривченко А.И «История менеджмента», М., 2000, с. 278,

³ Габриелян Б. «Управление кадрами как основа инновационного развития организации» Ер, 2021, էջ 7:

ներու լինեն, անցում է կատարվում աշխատանքային գործունեության չկանոնակարգված ձևերից կանոնակարգված ձևերին: Այս իմաստով մասնագետները նույնիսկ հակված են այն մտքին, որ գուտ ազգային գործունի հանգամանքը մտածածին է, ինչպես օրինակ, ճապոնական ֆենոմենը, և որ դրա 80 տոկոսը կարելի է հարմարեցնել այլ երկրների տնտեսական համակարգերին: Մա, ինչ խոսք, ծայրահեղ մոտեցում է: Եվ Բ.Գաբրիելյանը ուշագրավ դիտողություններ է կատարում կորպորատիվ մշակույթի առանձնահատկությունների վերաբերյալ, որը ձևավորվում է երկարատև տարիների ընթացքում կառուցված որոշակի արժեքների և նպատակների վրա: Դա կորպորացիայի աշխատողների պահվածքի որոշակի նորմ է, որոշակի մշակույթ, որ վեր է ածվում ավանդույթի և փոխանցվում պայմանավորելով նրա գործունեության արդյունավետությունը¹:

Ջ.Գրեյսոնը և Օ.Դեյլը «Американский менеджмент на порогеXXI века», աշխատությունը, որը հրատարակվել է դեռևս տասնամյակներ առաջ, այսպիսի մի դիտողություն ունեն. «Կարևոր է հիշել, որ Ամերիկյան ոչինչ չի անում: Անում են ամերիկացիները: Կազմակերպությունները ոչինչ չեն անում: Անում են կոնկրետ աշխատողները և ղեկավարները: Կառավարությունը ոչինչ չի անում: Անում են ընտրողները, քաղաքական գործիչները, պետական ծառայողները»²: Բելլա Գաբրիելյանի աշխատությունը ներկայանում է որպես տեսական ուրվագիծ, որում սակայն կիրառականի հետ ունեցած սահմանը պայմանական է և իր անդրադարձնեի մեջ օգտակար եմ դիտում հանրապետության տարբեր մակարդակների մասնագետների և կազմակերպությունների անձնակազմի համար:

2.

Հենրի ֆորդը մի առիթով նկատել է, թե «փողեր փոխ վերցնելը հեշտությամբ վերակերպվում է հնարքի, որպեսզի չնայես վնասի աչքերին: Ուրիշի փողերը հաճախ ծուլությանն օգնում են: Անշուշտ, փող վաստակելը ավելի դժվար է, բայց նա ավելի լավ է, քան փոխ վերցնելը. «կապիտալը պետք է հոսի ֆաբրիկայից, այլ ոչ թե քանկից»³: Պետական պարտքի սահմանման առումով գուցե և այն չի արտահայտում այդ հասկացության ամբողջ բովանդակությունը, բայց, որ բերված փողերը խորքային չափումներ են ենթադրում, ստույգ է: Տվյալ դեպքում խոսքը, հատկապես վերաբերում է պետական պարտքի կառավարմանը: Հանրապետությունում պետական պարտքի անմիջական կառավարման փորձերը

¹ Габриелян Б. «Управление кадрами как основа инновационного развития организации» Ер, 2021., էջ 149-161 (Շրջանառության մեջ դնելով գիտական գրականությունը, նա որոշարկում է կորպորատիվ և կազմակերպական մշակույթ հասկացությունների սահմանները, հանգամանալից վերլուծում է կորպորատիվ մշակույթի որպես անձնակազմի մոտիվացիայի հիմքի, մոտիվացիայի համակարգում մոտիվացիայի մշակույթի դերի, անհատի ինքնագնահատման և մոտիվացիայի ձևերի վրա դրա ունեցած ազդեցության, անձնակազմի արդյունավետ մոտիվացիայի կարգավորման հարցերը: Չնայած առկա բազմաթիվ տեսություններին, հատկապես անցման շրջանում գտնվող երկրների, այդ թվում նաև հանրապետության համար կարևորվում է վերը նշված կապերի նոր մշակումների անհրաժեշտությունը (տե՛ս, Բ.Վ. Габриелян «Управление персоналом» (Е., 2018)):

² Грейсон Д., «Кирла О Делл», , М., 1991, с.318

³ Генри Ф., «Моя жизнь, мои достижения», М., 1989» с, 128-129.

սկսվել է իրականացվել 2000թ.-ից ֆինանսների նախարարությունում ձևավորված պետական պարտքի կառավարման վարչության և ֆինանսների նախարարության աշխատակազմի գանձապետական պահառու բաժնի կողմից: Աշխատությունը միջազգային փորձի պատկերի վրա վերլուծություններ է պարունակում պետական պարտքի կառավարման նպատակների, մեթոդների, պարտքային բեռի գնահատման, ռիսկերի վերաբերյալ՝ դրանք կոնկրետացնելով հանրապետության տնտեսական վերափոխումների ընթացքին համապատասխան, առաջադրում առաջարկություններ իրավական հիմքերի կատարելագործման և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների վերաբերյալ, ինչպես օրինակ այն անհարթությունների և անորոշությունների առումով, որոնք առկա են պետական պարտքի նպատակների, թափանցիկության, տեղեկատվության հետ կապված կամ պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունից բացի դիտարկելու պետական պարտքի այլ բնութագրիչների սահմանային մեծությունների օրենսդրորեն ամրագրման անհրաժեշտությունը, որոնցից են՝ պետական պարտքի արտարժույթային և արտոնյալության կառուցվածքը, ինչպես նաև արտաքին պարտք/ներքին պարտք հարաբերակցությունը: Պետական պարտքի վերաբերյալ տեսության մոտեցումները հաճախ հակադիր են, մի դեպքում պետական բյուջեի խրոնիկական պակասուրդը և անհավասարակշռված բյուջեի պայմաններում պարտքի աճը որպես թե չարիք է ազգային տնտեսության համար, մի այլ դեպքում նման մոտեցումը համարվում է հոռետեսական և որ պարտքը կոչված է կարգավորելու տնտեսական գործընթացները: Սակայն, անցման շրջանի քառսային միջավայրում «այլ պայմանները» անընդհատ փոփոխվում են և տնտեսագիտական սկզբունքները գործնական կիրառությունը ընդհանուր հայտարարի բերելը անկայուն տնտեսության պայմաններում դիմառնում է որոշակի դժվարությունների: Ծախսերը հոգալու աղբյուր է դառնում արտաքին պարտքը և վերջինիս աճի միտումը: Հարցի քննությունն է ակնկալում Վ.Հարությունյանի, Ա.Մակարյանի և Ա.Պետրոսյանի դիտարկումները հարկային քաղաքականության առաջնությունները հարկային եկամուտների ավելացման և պետական պարտքի կրճատման գործում դիտարկումները: Հարցադրումն ինքնին տրամաբանական է հանրապետության պարագայում, քանի որ, ինչպես նկատում են հեղինակները, համաձայն էմպիրիկ ուսումնասիրությունների «պետական պարտքի և տնտեսական աճի միջև գոյություն ունի ոչ գծային կապ, և դա դիտարկվում է պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցության սահմանային շեմով, որից հետո այն սկսում է բացասաբար ազդել տնտեսական աճի վրա»¹: Հանրապետությունում ոչ մի գնահատում չի իրականացվել ՀՀ կառավարության պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցության սահմանային շեմը ճշգրտելու ուղղությամբ, իսկ նույնիսկ 2020թ. համար 63, 45 հարաբերակցության սահմանը արդեն մոտենում է 70 տոկոսի: Հեղինակների վերլուծությունը կառուցվել է հարկային բոյանսի գործակցի վրա, որը ներառում է հարկային քաղաքականությունն ու հարկային վարչա-

¹ Սարինյան Ռ., Գաբրիելյան Բ., «Ազգային տնտեսություն. նորոգության ուրվագծերում», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.» Գիտական հոդվածների ժողովածու-2021, , Եր., 2021, էջ 35:

բարությունը (անփոփոխ բազաների պարագայում) և ցույց է տալիս ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարկային եկամուտների առաձգականությունը: Դա այդ գործակցների համեմատական գնահատումներն են ԱԱՀ, եկամտահարկ, շահութահարկ, ակցիզային չորս հիմնական հարկատեսակների վերաբերյալ: Նկատենք, որ բոյանսի գործակցի մեկ միավոր լինելու դեպքում հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության վրա ցուցադրվում է չեզոք ազդեցություն: Այլ երկրների փորձի և 2013-2020թթ. համապատասխան տվյալների վերլուծության արդյունքում հեղինակները հանգել են այն հետևությանը, թե «ՀՀ հարկային համակարգը բոյանտ չէ, և իրական ՀՆԱ-ի 1% փոփոխությունը, ընդհանուր առմամբ կարող է հանգեցնել 0.746%-ի փոփոխության»: Ընդ որում, հարկային եկամուտներ ապահովելու տեսակետից կառավարության առաջնային խնդիրներից է դիտվում ԱԱՀ-ի և եկամտահարկի բոյանսի գործակիցների արժեքների բարձրացումը: Մի այլ եղանակ է առաջարկվում պրոգրեսիվ համակարգին վերադառնալը, կամ էլ անցում տարբերակված դրույքաչափերին¹:

Իսկ հանրապետության արտաքին պարտքը շարունակում է աճել:

3.

«Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում» ժողովածուն (2021թ.), ըստ էության շարունակությունն է «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում» ժողովածուի (2020): Երկուսն էլ հետամտում են նույն նպատակը այլ երկրների փորձը հաշվի անելով, օգտակար լինել հանրապետության տնտեսական շինությանը, փոխակերպության արդի պրոցեսներում: Սակայն, առաջնորդվելով ոչ թե փորձի արհեստական գործարկման պարտադիր տեղայնամտության, այլ ուսանելիության սկզբունքներից:

* * *

Ատոմ, Մոնա և Անդրանիկ Մարգարյանները հենց այդ դիտակետից են մոտենում Շվեդիայի տնտեսական մոդելի քննությանը՝ նկատելով, որ, եթե այդ երկրի մոդելը խորությամբ ուսումնասիրվել է «եվրոպական երկրների զարգացման փորձի ու առկա մոդելների համատեքստում», ապա «նրա արդիականացման խնդիրները համեմատաբար քիչ են ուսումնասիրվել զարգացող շուկաների և, հատկապես, նախկին սոցիալիստական երկրների տնտեսական բարեփոխումների փորձի գնահատման ու վերաիմաստավորման համատեքստում»²: Չանդրադառնալով Շվեդական մոդելի ձևավորման հետագծի հեղինակների վերլուծություններին, այդ փորձի իմացականության տեսակետից կարևոր է ներկայանում Հայաստանում դրա կիրառման հնարավորությունների հեղինակների մտորումները, որոնք հանգում են հետևյալին.

¹ Մարինյան Ռ., Գաբրիելյան Բ., «Ազգային տնտեսություն. նորոգության ուրվագծերում», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.» Գիտական հոդվածների ժողովածու-2021, էջ 44-45:

² Մարգարյան Ա., Մարգարյան Ս., Մարգարյան Ա., . «Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկություններն ու ուսանելի կողմերը», «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 69-70:

«ա. Իրականացվող տնտեսական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների քաղաքականության արդյունքները մշտապես պետք է ճշգրտվեն և համադրվեն հասարակության մեջ ըստ եկամտի բաշխման համամասնությունների հետ, որոնց գնահատման հիմնական չափանիշը Ջինի գործակիցն է:

բ.Տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ձեռքբերման հիմնական աղբյուրները պետք է հանդիսանան Հայաստանի Հանրապետության հանքային հարստություններից ստացվող բարձր ռենտային եկամուտները և ռոյալթիները: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է վերանայել ՀՀ հանքահումքային ոլորտի նկատմամբ վարվող ընդհանուր կարգավորումների և հարկային քաղաքականությունը*:

գ. ... անհրաժեշտ ռեսուրսները արտաքին պարտքի ավելացման հաշվին ունի իր սահմանները, որոնք չեն կարող գերազանցել երկրի ՀՆԱ-ի 35-40 տոկոսը: ...անհրաժեշտ է էապես նվազեցնել ՀՀ արտաքին պարտքի բեռը, բյուջեի պակասուրդի մնացյալ հատվածը լրացնել, մի կողմից, պետական ներքին փոխառությունների ավելացման, մյուս կողմից՝ պետական ծախսերի որոշակի մասի (մասնավորապես՝ պետական ապարատի պահպանման գծով) կրճատման միջոցով»¹:

Համաշխարհային տնտեսության մեջ կատարվող տեղաշարժերի ոլորտում Լիլիթ Սարգսյանին հետաքրքրել է Թայվանի տնտեսական քաղաքականության դասերը: Նկատենք, որ երկրի արագ զարգացման ազդակները գրականության մեջ պայմանավորվել են տարբեր գործոններով. համաձայն մի կարծիքի այն կապվում է ամերիկյան ու ճապոնական ակտիվ ներդրումների հետ, մի այլ մոտեցմամբ կարևորվում են արտաքին շուկաներում տեղական արտադրողների պաշտպանության հիմնախնդիրները և արտահանության խթանումը, այլ հեղինակներ վարքաբանական տնտեսագիտության տեսակետից շեշտը դնում են բնակչության հոգեբանական և մշակութային առանձնահատկությունների վրա կամ էլ պատճառը որոնում ավտորիտար համակարգից ժողովրդավարական

* Մկրտչյան Ս.Ա., «Տնտեսական աճ. կայուն զարգացում» մենագրությունը, Եր. 2013, էջ 107-110: Նկատել, որ ոլորտի հարկային նոր մեխանիզմների կիրառման անհրաժեշտությունը շուրջ 10 տարի առաջ անդրադարձել է Սառա Մկրտչյանը: Մասնավորապես նա հիմնավորում է, որ մետաղական ռոյալթից «Չվերականգնվող մետաղական ռեսուրսների արդյունահանումից կայունացման հատուկ ֆունդի» ստեղծմամբ, հնարավորություն է ստեղծվում Հայաստանի մետաղական ռեսուրսներից ստացված ռենտան ներդնել կայուն տնտեսական աճ ապահովող կապիտալի ձևերում՝ իրագործելով սերունդների իրավահավասարության սկզբունքը և կայունության անհրաժեշտ պայմանը»: Եվ ապա՝ «Որպեսզի ավելացված արժեքները ստեղծվեն երկրի ներսում՝ նպաստելով կայուն տնտեսական աճին, նպատակահարմար է ԱԱՀ-ի հետադարձի արտոնությունը սահմանել միայն վերջնարտադրանքի արտահանման վրա»: Կամ՝ «Հայաստանի 15 պոչ-ամբարներում տեղակայված թափոնների վերամշակումը խթանելու նպատակով նպատակահարմար է արտոնյալ հարկային դաշտ ստեղծել թափոնապոչերի վերամշակմամբ զբաղվող ձեռնարկությունների համար՝ շահագործման թույլտվություն տալով միայն այն ընկերություններին, որոնք կօգտագործեն ժամանակակից սակավաթափոն տեխնոլոգիաներ»:

¹ Մարգարյան Ա., Մարգարյան Ս., Մարգարյան Ա., . «Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկություններն ու ուսանելի կողմերը», «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 85

պետությանն արագ անցնելու հետ, որոշ դեպքերում էլ տեղ հատկացվում վարչահրամայական տնտեսակարգի պարագային, որին պիտի հաջորդի դանդաղ աճը: Ինձ թվում է նշված ազդակները հարկ է դիտարկել ոչ թե դրանց սահմանազատումների մեջ, այլ որպես առարկայական ազդեցությունների ամբողջություն: Հեղինակը ուրվագծելով Թայվանի փուլային զարգացման հոսքերին, Հայաստանի համար առաջադրում է նոր մոդելի անհրաժեշտությունը, առաջին հորիզոնականը հատկացնելով կրթական համակարգին: Եթե Թայվանի կրթական համակարգը իր հիմքում ուներ սովետական կրթական համակարգի մոդելը, ապա հանրապետությունում արդիականացման փոխարեն ընտրվեց «այն քանդելու» ուղին: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն կրթական ծրագրերի, այլև ոլորտի կառավարմանը՝ կապված կրթական հաստատությունների ֆինանսավորման, պետպատվերային տեղերի հիպոթետիկ մոտեցման, այլև հիմքում ունենալով տնտեսության յուրաքանչյուր ոլորտի մասնագետների պահանջարկի համապատասխան հիմնավորումներով¹: Լ.Սարգսյանը նույն դիտողական անցումներն է կատարում գիտության, նորարարության, արտահանման ներդրումների վերաբերյալ մտորումներում:

Ժողովածուի առաջարկությունների դաշտը մեծ է իր ընդգրկումների մեջ: Այսպես՝ Ս.Պապիկյանը կարևորում է Լորվեգիայի էներգետիկ անվտանգության փորձը, Ե.Հակոբյանի և Մ.Պողոսյանի անդրադարձը վերաբերում է Շվեյցարիայի և Ավստրիայի կրթության և զբաղվածության հարցերին, Շ.Պողոսյանը ուշադրություն է սևեռում Պորտուգալիայի կուտակային կենսաթոշակային բարեփոխումների խնդրին, Ա.Զախարյանը՝ Հունաստան-Հայաստան մշակութային համագործակցությանը, Մ.Մանուչարյանը՝ Բրազիլիայի օրինակով ՀՀ ազրարային ոլորտում նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրման համակարգերի անհրաժեշտությանը և այլն:

Ինչ խոսք, անմտություն կլինի կարծել, թե ժողովածուի բոլոր առաջարկներն իրենց կիրառությունները պետք է գտնեն ՀՀ տնտեսության մեջ, քանի որ այս կամ այն երկրում նշված տարրերից յուրաքանչյուրը կապված է բազմաթիվ պայմանականությունների հետ, բայց ուսանելի են որպես փորձի որոնումների, որը կարող է նպաստել հանրապետության այսօրվա իրական բովանդակության ճեղքվածքների կրճատմանը:

4.

Հրապարակվող որոշ աշխատանքներում մի մտայնություն է շրջանառում, որպես թե տնտեսության տարբեր ոլորտներում սկիզբ առած ռեֆորմներից շեղումները սկսվել են 1990-ական թվականների վերջերից: Փորձ է արվում սրբագրել ժամանակին թույլ տրված վրիպումները: Այսինքն՝ անցյալը ներկայացվում է այն պարզ մոտեցմամբ, որը սահման է գծում բարեփոխումների սկզբի և դրանից հետո-ի միջև, լինի դա մասնավորեցման գործընթաց, հարկային, բանկային, կրթական և այլ ոլորտներ: Ինչով բացատրել 90-ականների սկզբում

¹ Սարգսյան Լ., «Թայվանի տնտեսական քաղաքականության դասերը» «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 227-228:

բարեփոխումներ ակնկալող ցանկությունների և հանրապետության հետագա կացության խզվածությունները: Պատճառն ավելի, քան հստակ է արտահայտել ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանը: 2016թ. դեկտեմբերին «Այցելություն ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանին» երկխոսությունում. Հարություն Հովնաթանի այն հարցադրմանը, թե «երկյուղ ունեմ, որ կորցնում ենք մեր ազգային նկարագիրը», Ս.Սարինյանը պատասխանում է «Պատճառը խզումն է պետության և ազգային գաղափարախոսության միջև: Ազգային գաղափարախոսությունը գիտություն է ազգի սոցիալական, տնտեսական և հոգևոր զարգացումների վերաբերյալ: Դա ազգի կեցության փիլիսոփայությունն է, նրա գործունեության հիմունքը: Մերկ տնտեսականությունը Կարլ Պոպպերի և Սորոսի բաց հասարակության տեսությունն է, որն ինչքան շահավետ է մեծ ազգությունների համար, նույնքան կործանարար է փոքր ազգության համար, քանզի վերջինիս ներառելով տնտեսական զարգացման համաշխարհային օվկիանոսի մեջ, դիմազրկում է նրա ազգային ինքնությունը: ... Թող տպավորություն չստեղծվի, թե ես թերազնահատում եմ տնտեսական զարգացման ծրագիրը: Բնա՛վ: Սակայն ենթադրում եմ, որ պետության քաղաքականությունը, այդ թվում նաև տնտեսական զարգացման ուղղությունը պետք է տա ազգային գաղափարախոսությունը: Ամենօրյա զովագողով հաճելի է լսել «Ջերմուկը» ազգային արժեք է»: Բայց տասնապատիկ անգամ ավելի ազգային արժեք է Աշոտ Մելքոնյանի «Հայոց պատմությունը: Այստեղ է հայոց պետականության գիտությունը, նրա անցյալը, ներկան և ապագան»¹: Եվ ապա. «Միալը կատարվել հենց սկզբից: Անկախության հերոսներն ավելի հեղափոխական գտնվեցին, քան բոլշևիկները, ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ ստեղծվել է խորհրդային տարիներին. սոցիալական, տնտեսական, մշակութային մի կայուն համակարգ, որը հիմք էր տալիս նորոգման, կատարելագործման. հանկարծակի հեթանոսական այրերը ոչնչացնելով այդ ամենը, գործի դրեցին եվրոպական չափանիշներով կյան կառուցելու մոդուսը: Իհարկե չենք կարող դուրս մնալ միջազգային ինչ-ինչ համակարգերից, բայց անկարելի է անտեսել ազգային ավանդույթն ու մենտալիտետը: Այժմ վերակառուցումների գլխավոր նշանաբանն է հնչում օպտիմալացումը, կրճատումը, միավորումը: Իսկ ինչ անհրաժեշտությամբ: ... դրա փոխարեն ուռճացել է պետական ապարատը՝ ոստիկանություն, նախարարություններ, մարզպետարաններ, խորհրդականներ և այլն: Ահա թե որտեղ է անհրաժեշտ օպտիմալացումը... Մեր լեզուն, մեր պատմությունը, գրականությունը, արվեստը, մի խոսքով, հոգևոր մնայուն արժեքներով հարուստ մեր մշակույթը: Մեկ այլ անցաթուղթ ունենալ չեն կարող»²: Ոչ պատահականորեն հարցազրույցը վերնագրված է «Կստեղծե՞նք հոգևոր Հայաստան կապրենք...»: Իսկ այս անցաթուղթը կորցնում ենք, եթե չասեմ կորցրել ենք: Ասվածը անմիջականորեն կապվում է այնպիսի մի կարևոր խնդրի ինչպիսին ազգային տնտեսական մոդելն է: Անցել է ավելի, քան երեք տասնամյակ ազգային տնտեսական մոդելի հարցը մնում է անորոշ: Ի վերջո՝ դեպի ո՞ւր ենք շարժվում: Իսկ

¹ Սարինյան Ս., «Հայոց գրականության երկու դարը», VII, 2018, էջ 241-242:

² Սարինյան Ս., «Հայոց գրականության երկու դարը», VII, 2018, էջ 243:

արդեն 90-ական թվականներին Մ.Քոթանյանը սրում էր «սեփական մոդելի» ստեղծման հարցը: «... բնական, կլիմայական, դեմոգրաֆիական, տնտեսական ու սոցիալական առանձնահատկությունները, -գրում է տնտեսագետը,-թելադրում են մշակել ընդգծված սոցիալական կողմնորոշում ունեցող ՀՀ շուկայական էկոնոմիկայի մոդել: Այդ մոդելը պետք է լինի ոչ թե շուկայական էկոնոմիկայի դասական՝ ամերիկյան, ճապոնական, ֆրանսիական կամ այլ երկրի մոդելի կրկնությունը, այլ, ընդգծված սոցիալական կողմնորոշման, կառավարվող շուկայական էկոնոմիկայի մոդել»¹: Նա հիմնավորում է այդ անհրաժեշտությունը և ընդհանուր գծերով ներկայացնում դրա բաղադրիչները: Տնտեսական փոխակերպությունների ընթացքում, ըստ էության, դուրս մնաց ազգային մոդելի չափորոշիչների հարցը: Կատարվող հետազոտություններում փորձի ընթացինական իմաստով հաճախ առաջադրվում էր այլ երկրների հրապուրիչ տպավորության ինչ-ինչ կողմերը պատվաստել հայ տնտեսական շինությանը: Ավելին, նույնիսկ կատարվում են աբսուրդի հասնող չհամեմատվող համեմատություններ և հանրապետության ազգային տնտեսությունը և այլ երկրները բնութագրող ցուցանիշների միջև: Ճիշտ է ասված, թե ամեն մի ծայրահեղություն սահմանափակության արդյունք է: Ես բնավ այն կարծիքին չեմ, թե չեն գրվել արդի տնտեսության վերաբերյալ արժեքավոր ուսումնասիրություններ: Եվ մի անգամ չէ, որ անդրադարձել եմ դրանցում հանրապետության տնտեսության նորոգություններ ակնկալող վերլուծություններին: Խոսքը վերաբերում է ոչ թե առանձին ուսումնասիրություններին, այլ տարբեր մասնագետների համատեղ, միասնական կոնցեպտուալ սկզբունքով մշակմանը և դրան տեղադրելուն ազգային ընդհանուր սոցիալական, տնտեսական ու քաղաքական բովանդակությանը: Այս կամ այն հարցի շուրջ գիտական բանավեճերը բացակայում են, իսկ մասնավոր դիտարկումներում, խնդիրը, ինչպես պատկերավոր նկատել է տնտեսագետներից մեկը, կարծիքներ էին հայտնվում, թե «արևածաղիկ վաճառող տատիկը ամեն մի փոքրիկ փաթեթի համար պե՞տք է հարկ վճարի, թե՞ ոչ»: Շատ հաճախ, թե՛ հեռուստատեսային էկրաններից, թե՛ գիտական հրապարակումներում, թե՛ վերին ասյանի ելույթներում հնչում է «գիտությունը դիմորոշել դեպի կիրառական ոլորտը», որպես թե չի արդարացվում այնպիսի գիտական արժեքի ստեղծումը, որը չի առևտրայնացվում և չի ապահովում պետական բյուջեի համապատասխան չափի մուտքեր: Հրապարակումներում կատարվում են որոշակի առաջարկություններ գիտության ծառայությունների կառավարման նորոգության ուղղությամբ: Սակայն առևտրայնացման ծայրահեղ դրույթն իր շատ մասերով դիտում եմ անընդունելի, ինչպես բնական, այնպես էլ հասարակական գիտությունների նկատմամբ: Ինչպես առևտրայնացնել տեսական ֆիզիկայի ուսումնասիրությունները, որոնք հաճախ իրենց իրացումները կարող են ստանալ տասնամյակներ անց: Կամ հայտնի է, որ մաթեմատիկայում առկա են «չլուծվող խնդիրները», որոնց լուծման գաղտնիքը շարունակում է զբաղեցնել ոչ մեկ սերնդի: Իսկ գրականության, պատմության, փիլիսոփայության, լեզվի և ճյուղերի

¹ Քոթանյան Մ., «Շուկայական էկոնոմիկա», Եր., 1998, էջ 120:

առևտրայնացումը պարզապես կնշանակի կործանում, ի վերջո ազգի հոգևոր դատարկության:

Ինքնին հարց է առաջանում, իսկ ինչպես գնահատել գիտնականի ներդրումը տվյալ ոլորտում: Մի դեպքում առաջարկվում է հաշվի առնել հեղինակից կատարվող ցիտումները, մի այլ դեպքում՝ հրապարակումների քանակը, մի երրորդ դեպքում՝ միջազգային հարթակներում հրապարակումները և այլն: Քվանտային տեսության պրոֆեսոր Սեմյոն Լյախովիչը դրանք համարում է գիտության «չափելիության չարաշահումներ», որոնք խիստ պայմանական բնույթ ունեն, որպես հիվանդություն, տարածված այն երկրներում, որոնք նոր-նոր սկսում են շուկայական տնտեսության պայմաններում յուրացնել գիտությանն աջակցելու մեթոդները: Պատահական չէ տարածում ստացած շահադիտական նկրտումներով ցիտելու խնդրանքների տարածվածությունը¹: Բոլորովին չմերժելով արտերկրներում հրապարակումների անհրաժեշտությունը, սակայն հրապարակումների դաշտի տարածական ընդլայնումը դեռևս չի խոսում դրանց որակի մասին: Իսկ, որ դրսի շատ հանդեսներում առաջնորդվում են «վճարի և սկզբով» սկզբունքով, իրողություն է:

Տնտեսագիտության ոլորտում ես գերադասում եմ «խոսքի տարածության» բաղադրիչների այնպիսի մակարդակի արմատավորումը հանրապետության դաշտում, երբ տնտեսագետների համայնքում բոլորը չէ, որ համաձայն են բոլորի հետ, երբ գրախոսությունները կդառնան գիտական հրապարակումների անցաթղթերը և հնարավորություն կստեղծվի հանրապետության տնտեսության խնդիրների մասին պատկերացում կազմելու ոչ թե «դրսում» այլ «ներսում» հրապարակված ուսումնասիրություններից:

5.

Վիկտոր Կատվայանի և Վլադիմիր Հարությունյանի «Տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին» ուսումնասիրությունը էքսկուրս է արդի հայ տնտեսագիտության մեջ օգտագործվող տերմինների վերաբերյալ: Տնտեսագիտության մտքի, և ոչ միայն, զարգացման մեջ գոյություն ունի մտածողության հաջորդափոխության օրենքը, հետևապես, համապատասխան տերմինաբանության ձևավորման, ժառանգության և փոխանցելիության սկզբունքը: Հեղինակներն իրավացիորեն նկատում են, որ 20-րդ դարավերջի և 21-րդ դարասկզբին տնտեսական ոլորտի տեղաշարժերն անհրաժեշտություն են դարձնում «բառապաշարի համալրումը», որպես կարևոր միջոցի տնտեսագիտական հետազոտությունների իրականացման համար²: Ընդհանրապես, բնականոն զարգացման պարագայում, ինչպես և դա տեղի ունեւ արևմտյան երկրներում, ամեն մի տվյալ փուլ ժառանգում է ոչ միայն անցյալ տնտեսական

¹ Голос Армении, 3-9 сентября 2019г.

² Կատվայան Վ., Հարությունյան Վ., «Տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին» «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում – հատոր 1, Եր., 2021, էջ 22-35, Սարինյան Ռ., Արդի հայ տնտեսագիտական տեսություն, գիրք 1, Եր., 2003, էջ 138-141: Սարինյան Ռ. «Ուրվագիծ արդի հայ տնտեսագիտական մտքի պատմություն», III, Եր., 2014, էջ 246-249:

մտածողության պոստենցիալը, այլև վերագնահատում ու վերանայում այն, սահմանազատվում նրանից, երևույթներին տալով նոր մեկնաբանություններ, ճշգրտում դրանց գիտական բնութագրությունները, գիտական շրջանառությանը բնորոշ դառնում հատուկ ու վերջավորված տերմինալոգիա: Հակառակ դեպքում, ինչպես դա հայ իրականության մեջ էր XIX դարի վերջերին և XX դարասկզբին, տնտեսական գիտությունը պիտի բնորոշվեր հաղթահարված ու չհաղթահարված տեսակետների ու հասկացությունների հակասականությունը: Ահա, թե ինչու «Միտք» հանդեսի տեսաբան Մ.Հարությունյանը դեռևս անցյալ դարասկզբին նկատում է, թե «արտահայտությունների տնտեսագիտական բովանդակություն նույնքան անստույգ է, որ հաճախ մեկը մյուսի տեղ գործ են ածում, դրա, անշուշտ, այն է, որ մեզանում առհասարակ տնտեսագիտական գրականությունը չափազանց անզարգացած է, սկսողին մնում է շատ անգամ նույնիսկ տերմինների ընտրությամբ և ստեղծելով զբաղվել: Այս հանգամանքը լինելով հետևանք, որ տնտեսագիտական գրականության անզարգացած վիճակի մեջ էր, իր կողմից էլ դժվարացնում է այդ զարգացումը, որովհետև խիստ գծագրված որոշ բովանդակությամբ տերմինների պակասությունը անհնարին է դարձնում հասկացողությունների նույնպես խիստ և որոշ ըմբռնումը: Քաղաքական տնտեսության վերաբերյալ գրականությունը կնպաստի տնտեսագիտական տերմինոլոգիայի խիստ և որոշ գծագրման, իսկ որոշ բովանդակությամբ տերմինալոգիան էլ, իր հերթին կծառայի տնտեսագիտական ծանոթությունների ծավալման: Իրար հետ փոխադարձաբար խիստ կապված այս երկու երևույթներն իրար լրացնելով պիտի միասին զարգանան»¹: Իր գուգահեռի մեջ միանգամայն դիպուկ է արտահայտում նաև այսօրվա հայ տնտեսական մտածողության առանձնահատկությունները: Կտրված լինելով համաշխարհային տնտեսագիտական մտքի ձեռքբերումներից, խորհրդային շրջանում ձևավորվել էր որոշակի տերմինալոգիա, որը տնտեսաձևերի, հաստատությունների, գործառնությունների արդի ներհուսի պայմաններում մի զգալի մասով նոր տեսության մեջ շարունակություն ստանալ չէին կարող և բնականաբար «աշխարհի զարգացած տնտեսական համակարգերն ու տեսություններն իրենց բնական ու անհրաժեշտ ազդեցությունն են թողնում նոր զարգացող կամ թույլ զարգացած համակարգերի վրա», որը «արտահայտվում է նաև տերմինաբանության մեջ»: Իսկ դա հաճախ, ինչպես նկատում են Վ.Կատվայանն ու Վ.Հարությունյանը, իր արտահայտությունը ստանում է «կամ պատճենահանմամբ, կամ փոխառություններով, կամ նոր բառերի կազմությամբ», ինչպես նաև տնտեսագիտական բառապաշարը համալրելով «հայերենի հնչյունական օրենքներին հակասող կազմություններով, երբեմն հայերենի տեսանկյունից անբարեհունչ բառամիավորումներով»²: Հեղինակները պատշաճ տեսունակությամբ նշվածը հաստատում են շրջանառվող տերմինների բազում օրինակներով: Բանը նրա մեջ չէ, որ տերմինների հայկա-

¹ Հարությունյան Մ. «Միտք» 1910, №1:

² Կատվայան Վ., Հարությունյան Վ., «Տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին» «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում – հատոր 1, Եր., 2021, էջ 26:

կանացումը չհանգեցնի հասկացությունների բովանդակության աղճատմանը և արհեստական հասկացությունների ստեղծմանը մի կողմից, իսկ մյուս կողմից՝ համաշխարհային տնտեսագիտության մեջ ընդունելություն գտած հասկացություններից հրաժարվելուն: Դա, ինչպես ասում է Ս.Սարինյանը, պարզապես կտանի «դեպի հասարակացում և ազգային լեզվի ջերմոցային մեկուսացում»: Իսկ դրա օրինակն ունեն: Հենց վերը նշվածի անտեսմամբ պիտի բացատրել, որ 1995թ. Հրատարակված Փոլ Ս.Սամյուելսոնի և Ուլյամ Դ.Նորդհաուսի «Տնտեսագիտություն» բուհական դասագիրքը (երկու հատորով) տնտեսագետների հանրության շրջանում լայն տարածում չստացավ:

Դեռևս ժամանակին Գ.Արծրունին օտար բառերի և օտար դարձվածքների օգտագործումը դիտում էր բնական անհրաժեշտություն: Նա նշում է հայերենում օգտագործվող բազմաթիվ բառեր, որոնք այնքան են արմատավորվել հայկական բառապաշարում և «կատարյալ քաղաքացիություն ստացել հայերեն լեզվի մեջ», որ շատերի համար խորթ կարող է ներկայանալ այլ լեզուներից դրանց ծագմանաբանության հարցադրումը: «... ընդհանուր գործածական բառերի մի լեզվի մեջ ընդունելը չի աղավաղում լեզուն, - գրում է Արծրունին, - բայց այն աղավաղում է լեզուն, երբ լեզվի մեջ մտցնում են այնպիսի պարբերությունների դասավորություններ և դարձվածքներ, որոնք մեղանչում են ընդհանուր մարդկային լեզվական և քերականական լոգիկայի դեմ»: Ուստի խոսքը վերաբերում է ազգային լեզվի մշակմանը «եվրոպական քաղաքակիրթ, առաջադեմ լեզուների զարգացման համեմատ»¹:

Տեղին և անհրաժեշտ էմ դիտում Վ.Կատվայանի և Վ.Հարությունյանի մտորումները հաղթահարելու տնտեսագիտության մեջ տեղ գտած տերմինաշինության տարեբայությունը «կատարելու անհրաժեշտ և բարեհունչ փոխառություններ, ստեղծելու հասկանալի, ճշգրիտ կազմություններ, ապահովելու գիտության սովյալ ճյուղի անկաշկանդ զարգացումը լեզվական միջոցներով»²: Դրան կարող նպաստել ոլորտի տերմինաշինության խորհրդի ստեղծումը, այդուհանդերձ տերմինների բնական փոխաձևությունը, որպես մշտական գործընթաց, կպահանջի երկարատև ժամանակահատված:

Հոդվածի գիտական նորույթը: Սույն տեսությունն իր նպատակի մեջ ինքնին նորույթ է արդի հայ հասարակական մտքի ոլորտում, որին հետևել է ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտը վերջին տասնամյակների իր հետազոտական գործունեության ընթացքում:

Եզրակացություն: Վերլուծության ընթացքում կարևորվել և հիմնավորվել են ստորև բերվող հիմնախնդիրները.

¹ Արծրունի Գ., «Մշակ», 1888, № 71-73:

² Կատվայան Վ., Հարությունյան Վ., «Տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին» «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում – հատոր 1, Եր., 2021, էջ 31:

- շուկայական տնտեսությանն անցնող երկրներում տեղի է ունենում անցում աշխատանքային գործունեության չկանոնակարգված ձևերից կանոնակարգված ձևերին, որոնցում առանձնահատուկ նշանակություն ունի կադրային կառավարման խնդիրները և կորպորատիվ մշակույթում ազգային առանձնահատկության հաշվառման հանգամանքը,

- հարկային քաղաքականության առաջնահերթություն է դիտվում եկամուտների ավելացման և պետական պարտքի կրճատման գործում ԱԱՀ-ի և եկամտային բոյանսի գործակիցների արժեքների բարձրացումը,

- անհրաժեշտություն է դարձել վերանայել ՀՀ հանքահումքային ոլորտում վարվող հարկային քաղաքականությունը, ըստ որի տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ձեռքբերման հիմնական աղբյուրներ պիտի դառնան հանքային հարստությունների ստացվող բարձր ռենտային վճարումները և ռոյալթիները,

- գիտության դիմորոշումը «դեպի առևտրայնացումը» չի կարելի ընդունել միանշանակ, շատ ոլորտների համար այն կարող է դառնալ կործանարար և բերել հոգևոր դատարկության,

- տնտեսագիտության տերմինաշինության ժամանակ չի կարելի առաջնորդվել հայկականացման ծայրահեղ մոտեցումներով, որը կտանի «ազգային լեզվի ջերմոցային մեկուսացման», այլ կատարելու «բարեհունչ փոխառություններ, ստեղծելու հասկանալի, ճշգրիտ կազմույթներ, ապահովելու ճյուղի անկաշկանդ զարգացումը լեզվական միջոցներով»:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Արծրունի Գ., «Մշակ», 1888, № 71-73:
2. Եղիազարյան Բ., Գյուրջյան Ա., Եղիազարյան Ն., «Մարդկային կապիտալը հասարակության զարգացման հիմնական գործոն», Եր., 2007, էջ 165:
3. Կատվայան Վ., Հարությունյան Վ., «Տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին» «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում – հատոր 1, Եր., 2021, էջ 488,
4. Հարությունյան Մ. «Միտք» 1910, №1:
5. Մարգարյան Ա., Մարգարյան Ս., Մարգարյան Ա., «Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկություններն ու ուսանելի կողմերը», «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 69-70:
6. Մարգարյան Ա., Մարգարյան Ս., Մարգարյան Ա., . «Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկություններն ու ուսանելի կողմերը», «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 85
7. Մկրտչյան Ս.Ա., «Տնտեսական աճ. կայուն զարգացում» մենագրությունը, Եր. 2013, էջ 107-110,

8. Սարգսյան Լ., «Թայվանի տնտեսական քաղաքականության դասերը» «Տնտեսական նորոգությունները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, Եր., 2021թ., էջ 227-228:
9. Սարինյան Ռ «Ուրվագիծ արդի հայ տնտեսագիտական մտքի պատմություն», III, Եր. , 2014, էջ 246-249:
10. Սարինյան Ռ., Արդի հայ տնտեսագիտական տեսություն, գիրք 1, Եր., 2003, էջ 138-141:
11. Սարինյան Ռ., Գաբրիելյան Բ., «Ազգային տնտեսություն. նորոգության ուրվագծերում», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.» Գիտական հոդվածների ժողովածու-2021, , Եր., 2021, էջ 35:
12. Սարինյան Ռ., Գաբրիելյան Բ., «Ազգային տնտեսություն. նորոգության ուրվագծերում», «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում.» Գիտական հոդվածների ժողովածու-2021, էջ 44-45:
13. Սարինյան Ս., «Հայոց գրականության երկու դարը», VII, 2018, էջ 241-242:
14. Սարինյան Ս., «Հայոց գրականության երկու դարը», VII, 2018, էջ 243:
15. Քոթանյան Ս., «Շուկայական էկոնոմիկա,» Եր. , 1998, էջ 120:
16. Габриелян Б. «Управление кадрами как основа инновационного развития организации» Ер, 2021, էջ 5
17. Габриелян Б. «Управление кадрами как основа инновационного развития организации» Ер, 2021, էջ 7:
18. Габриелян Б. «Управление кадрами как основа инновационного развития организации» Ер, 2021., էջ 149-161
19. Генри Ф., «Моя жизнь, мои достижения», М., 1989» с, 128-129.
20. Голос Армении, 3-9 сентября 2019г.
21. Грейсон Д., «Кирла 0 Делл», , М., 1991, с.318
22. Кривченко А.И «История менеджмента», М., 2000, с. 278

References

1. Arc'rowni G., «Mshak», 1888, № 71-73:
2. Eghiazaryan B., Gyowrjyan A., Eghiazaryan N., «Mardkayin kapitaly' hasarakowt'yan zargacman himnakan gorc'on», Er., 2007, e'j 165:
3. Katvalyan V., Harowt'yownyan V., «Tntesagitowt'yan terminabanowt'yan zargacman mitowmneri masin» «Tntesakan norogowt'yowwner». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm – hator 1, Er., 2021, e'j 488,
4. Harowt'yownyan M. «Mitq» 1910, №1:
5. Margaryan A., Margaryan S., Margaryan A., . «Shvediyai tntesakan zargacman modeli yowrahatkowt'yowwnern ow owsaneli koghmery'», «Tntesakan norogowt'yowwnery'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm, Er., 2021t'., e'j 69-70:

6. Margaryan A., Margaryan S., Margaryan A., . «Shvediyai tntesakan zargacman modeli yowrahatkowt'yownnern ow owsaneli koghmery'», «Tntesakan norogowt'yownnery'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm, Er., 2021t'. , e'j 85
7. Mkrtchyan S.A., «Tntesakan atw. kayown zargacowm» menagrowt'yowny', Er. 2013, e'j 107-110
8. Sargsyan L., «T'ayvani tntesakan qaghaqakanowt'yan dasery'» «Tntesakan norogowt'yownnery'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm, Er., 2021t'. , e'j 227-228:
9. Sarinyan R' «Owrvagic' ardi hay tntesagitakan mtqi patmowt'yown,» III, Er. , 2014, e'j 246-249:
10. Sarinyan R'. , Ardi hay tntesagitakan tesowt'yown, girq 1, Er., 2003, e'j 138-141:
11. Sarinyan R'. , Gabrielyan B., «Azgayin tntesowt'yown. norogowt'yan owrvagc'e-rowm», «Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm.» Gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow-2021, , Er., 2021, e'j 35:
12. Sarinyan R'. , Gabrielyan B., «Azgayin tntesowt'yown. norogowt'yan owrvagc'e-rowm», «Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm.» Gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow-2021, e'j 44-45:
13. Sarinyan S., «Hayoc grakanowt'yan erkow dary'», VII, 2018, e'j 241-242:
14. Sarinyan S., «Hayoc grakanowt'yan erkow dary'», VII, 2018, e'j 243:
15. Qot'anyan M., «Showkayakan e'konomika,» Er. , 1998, e'j 120:
16. Gabrieljan B. «Upravlenie kadrami kak osnova innovacionnogo razvitija organizacii» Er, 2021, էջ 5
17. Gabrieljan B. «Upravlenie kadrami kak osnova innovacionnogo razvitija organizacii» Er, 2021, էջ 7:
18. Gabrieljan B. «Upravlenie kadrami kak osnova innovacionnogo razvitija organizacii» Er, 2021,, էջ 149-161
19. Genri F., «Moja zhizn', moi dostizhenija», M., 1989» s, 128-129.
20. Golos Armenii, 3-9 sentjabrja 2019g.
21. Grejson D., «Kirla Ò Dell», , M., 1991, s.318
22. Krivchenko A.I «Istorija menedzhmenta», M., 2000, s. 278

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան Բեկա Վալերիի Գաբրիելյան

Հողվածի արդիականությունը -Տնտեսագիտական գրականության վերաբերյալ պարբերական տեսությունները կարևոր միջոց են տնտեսական պրոցեսների հարցերի լուսաբանության համար, որոնք պատկերացում են տալիս ոչ միայն նվաճումների, այլև բացահայտելու ու սրելու այն հիմնախնդիրները, որոնք առկա են հանրապետության խնդիրների առջև: Դրանք կարևոր են հանդիսանում վերհանելու կատարվող պրոցեսների միտումներն իրենց հեռանկարի մեջ:

Հողվածի նպատակը – Ակնարկների միջոցով հրապարակվող ուսումնասիրություններում հայտնաբերելու այն առաջադրությունները, որոնք նպաստ կարող են բերել ծառայած խնդիրների լուծումներին:

Մեթոդաբանություն – Կիրառվել է քննական վերլուծության սկզբունքը՝ հարցերը դիտարկելով ժամանակակից տեսական դրույթներով:

Հողվածի գիտական նորույթը – Մույն տեսությունն իր նպատակի մեջ ինքնին նորույթ է արդի հայ հասարակական մտքի ոլորտում, որին հետևել է ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտը վերջին տասնամյակների իր հետազոտական գործունեության ընթացքում:

Համառոտագիր: Հողվածը հրատարակվող աշխատություններում ազգային տնտեսության խնդիրների արձարծումների տեսություն է: Վերլուծության ընթացքում վեր են հանվել այն հիմնական դրույթները, որոնք օգտակար են դիտվում Հայաստանի այսօրվա տնտեսական ու սոցիալական լուծումների առումով: Շատ են քննարկվող հարցերը: Դրանք և՛ կադրերի կառավարման, որպես կազմակերպությունների նորարարական զարգացման նախապայմանի, և՛ հարկային քաղաքականության ու պետական պարտքի առնչությունների, և՛ ազգային հարստության ու բնակչության եկամուտների ձևավորման, և՛ այլ երկրների տնտեսական զարգացման փորձի որոշակի կողմերի օգտագործմանը, և՛ չձևավորված տնտեսական մոդելների պատճառների, և՛ այնպիսի մի խնդրի մասին, ինչպիսին տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումներն են:

Վերը նշված թեմատիկայի վերլուծության ժամանակ ելակետ է ընդունվել և՛ տեսության, և՛ համաշխարհային փորձի ժամանակակից միտումները, շրջանառության մեջ դրվել անհրաժեշտ գրականություն հիմնավորելու առաջադրված դրույթների հավաստիությունը:

Բանալի բառեր: Կադրերի կառավարում, նորարարություն, հարկային քաղաքականություն, ազգային հարստություն, բնակչության եկամուտներ, ինստիտուտ, կրթություն, գիտություն, տնտեսական մոդել, տնտեսագիտական տերմինաբանություն:

НА СТЫКЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Роберт Нерсесович Саринян
Белла Валерьевна Габриелян

Актуальность статьи - периодические теории экономической литературы являются важным способом освещения вопросов экономических процессов, обостряющие внимание и дающие представление не только о достижениях, но и о проблемах, существующих в республике. Они выявляют тенденции происходящих процессов в перспективах будущего.

Цель этой статьи –методом советов, в опубликованных исследованиях, выявить задачи, которые могут внести лепту в решении возникающих проблем.

Методология - применен принцип критического анализа, рассматривая вопросы с учетом современных теоретических положений.

Научная новизна статьи - данное исследование само по себе является новизной в области современной армянской общественной мысли, которой в последние десятилетия придерживается институт экономики НАН РА в ходе своих исследований.

Аннотация. Статья представляет обзор опубликованных работ по проблемам национальной экономики. В процессе анализа выявляются те основные тезисы, которые могут быть полезными для решения экономических и социальных проблем Армении. Рассматриваются множество вопросов: управление кадрами как основа инновационного развития организаций; взаимосвязи налоговой политики и внешнего долга государства; формирование национального богатства и доходов населения; использование некоторых элементов экономического опыта других стран; причины не сформировавшихся экономических моделей; тенденции развития экономической терминологии.

При анализе вышеуказанных тем основой послужили современные тенденции мирового опыта и теории, ведение в оборот необходимой литературы для обоснования достоверности предлагаемых выводов.

Ключевые слова: управление кадрами, инновация, налоговая политика, национальное богатство, доходы населения, институт, образование, наука, экономическая модель, экономическая терминология.

AT THE JUNCTION OF THE NATIONAL ECONOMY

Robert Nerses Sarinyan
Bella Valeri Gabrielyan

Relevance of the article - periodical theories of economic literature are an important way of highlighting the issues of economic processes, sharpening attention and giving an idea not only about the achievements, but also about the problems that exist in the republic. They identify trends in ongoing processes in the future

Purpose of this article - to identify tasks that can contribute to solving emerging problems using the method of advice, in published studies

Methodology - the principle of critical analysis is applied, considering issues taking into account modern theoretical positions.

Scientific novelty of the article - this review in itself is a novelty in the field of modern Armenian social thought, which has been adhered to by the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia in the course of its research in recent decades.

Annotation. The article presents an overview of published works on the problems of the national economy. In the process of analysis, those main theses are identified that can be useful for solving the economic and social problems of the republic. Many issues are considered: personnel management as the basis for the innovative development of organizations; the relationship between tax policy and the external debt of the state; formation of national wealth and incomes of the population; the use of some elements of the economic experience of other countries; the reasons for the unformed economic models; trends in the development of economic terminology.

When analyzing the above topics, the basis was the current trends in world experience and theory, the circulation of the necessary literature to substantiate the reliability of the proposed conclusions.

Keywords: personnel management, innovation, tax policy, national wealth, population income, institute, education, science, economic model, economic terminology.

ԵՐԿՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՆԻՇԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Տաթևիկ Սմբատի Փարսադանյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 29.03.2022թ., գրախոսման ուղարկվել է՝ 23.03.2022թ., տպագրման երաշխավորվել է 18.04.2022թ.

Ներածություն: Տնտեսական աճի նոր ռեսուրսների որոնումը ժամանակակից տեղեկատվական և շուկայական պայմաններում նոր մարտահրավերների առաջ է կանգնեցնում երկրներին ու հանդիսանում է ցանկացած երկրի կառավարության առաջնային խնդիր: Խնդիրը հատկապես **արդիական** է անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների համար, որտեղ նոր տնտեսական հարաբերություններ են ձևավորվում:

Հոդվածի նպատակը և խնդիրները: Հոդվածի նպատակն է վերլուծել, մշակել, առանձնացնել և ընդգծել այն տնտեսական գործոնները, որոնք ապահովելու են պետության վարկանիշը միջազգային մակարդակով, և կատարել տեղայնացված առաջարկություններ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ հոդվածում փորձ է արվել.

- ✓ ուսումնասիրել և վերլուծել օտարերկրյա պետությունների վարկանիշների կերտման միջազգային փորձը,
- ✓ առանձնացնել և ընդգծել երկրի միջազգային վարկանիշի ձևավորման միասնական հայեցակարգի տնտեսական գործոնները,
- ✓ առաջարկել ՀՀ միջազգային վարկանիշի բարելավման հիմնական տնտեսական ուղղությունները:

Թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Երկրի վարկանիշի մասին ուսումնասիրությունները սակավ են: Այն գիտական գրականության մեջ սկսել է շրջանառվել 20-րդ դարի կեսերից սկսած և գործածվել հոգեբանության՝ որպես առանձին ճյուղի, զարգացման հետ զուգահեռ:

Գրականության վերլուծություն:

ՌԴ-ի Նախագահին առընթեր ժողովրդական տնտեսության և պետական կառավարման ակադեմիայի կառավարման հյուսիսարևմտյան ինստիտուտի աշխատակից Կ. Տելեգինան իր հոդվածում ուսումնասիրում է պետության քաղաքական պատկերի ձևավորման վրա ազդող գործոնները: Այդ նպատակով դիտարկվում են գիտական գրականության մեջ առկա պետության պատկերի գործառույթները և նրա առանձնահատկությունները: Հոդվածում փորձ է արվել ձևակերպել պետության պատկերը, վերջինիս ձևավորման հարցերը դիտելով առաջնահերթ և արդիական ցանկացած պետության համար¹:

¹ Телегина К. И. Понятие и структура имиджа государства. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов:

Խարբիխ Ս.Կ.–ի «Պետության միջազգային կերպարը. գործոններ և ձևավորման հաղորդակցական ռազմավարություն (Զիլիի օրինակ)» սեղմագրում առանձնացրած ենթադրություններից է. պետության միջազգային իմիջի ձևավորման վրա ազդում են օբյեկտիվ-սուբյեկտիվ և ստատիկ-դինամիկ բնույթի մի շարք էական գործոններ, որոնք պետք է հաշվի առնել արդյունավետ ռազմավարություն մշակելիս: Հեղինակն առանձնացնում է՝ արտաքին գործոնները (միջազգային մրցակցության ուժեղացում, միջազգային իմիջի ձևավորման նոր խոչընդոտների և խնդիրների առաջացում, գերհաղորդակցական հասարակության ձևավորում, սոցիալական զարգացման նոր միտումների ի հայտ գալը), ինչպես նաև ներքին գործոնները (երկրի ներքին և արտաքին պատկերների միջև որոշակի հակասության առկայություն, հոգե-սոցիալական գործոն, մշակութային ներուժ, ազգային ինքնություն)¹:

Վերը թվարկված հետազոտություններից պարզ է դառնում, որ երկրի վարկանիշի բնութագրման մոտեցումները տարբեր են: Պրոֆեսոր Է.Ս.Գալումովը առանձնացնում է երկրի վարկանիշի ձևավորման վրա ազդող գործոնների երեք խումբ: Դրանցից առաջինը գրեթե չի ենթարկվում մանիպուլյացիայի, իսկ մյուս երկուսը հնարավոր է շտկել:

1. Պետության վարկանիշի ձևավորման «պայմանականորեն ստատիկ» գործոններ,
2. «պայմանականորեն կարգավորելի դինամիկ» սոցիոլոգիական գործոններ,
3. «պայմանականորեն կարգավորելի դինամիկ» ինստիտուցիոնալ գործոններ²:

Չնայած երկրի վարկանիշի վերաբերյալ ուսումնասիրություններում նշված է տնտեսական գործոնը, սակայն չկա որևէ աշխատանք, որում կուսումնասիրվեր երկրի վարկանիշի ձևավորման միասնական մոտեցում՝ շեշտադրելով տնտեսական գործոնները:

Մեթոդաբանություն: Սույն աշխատանքի շրջանակում օգտագործվել են համընդհանուր գիտական՝ պատմատրամաբանական և մասնավոր՝ հավաքագրման, վիճակագրական մեթոդները, ինչպես նաև պահպանվել է վալիդության սկզբունքը:

Վերլուծություն: «Երկրի վարկանիշ» հասկացությունը գրականության մեջ մեկնաբանվում են տարբեր կերպ: Սահմանվելով որպես՝ երկրի իմիջի, երկրի հեղինակության, երկրի ապրանքանիշի և երկրի ինքնության հասկացություններ, ըստ Նորվեգական բիզնես դպրոցի անդամ Ա. Բուհմաննի դրանք կարող են համակարգվել՝ հիմնվելով աշխարհագրական (ազգային ու միջազգային) և կառուցողական գործընթացի (ընկալում ու հաղորդակցության) բնութագրերի տար-

Грамота, 2014. № 12. Ч. 2. С. 191-194. Электронный ресурс:
<https://www.gramota.net/materials/3/2014/12-2/> (последний визит 10.03.2022թ.)

¹ Харбих С. К. Международный имидж государства: факторы и коммуникативная стратегия формирования (на примере Чили). Автореферат. Москва, 2016, с. 42, стр.17

² Галумов Э. А. Международный имидж России: стратегия формирования. М., 2003. 446 с, с. 241

բերական վրա: Այս ընդհանրացումը, որպես սահմանազատման հիմնական առանցքներ, օգնում են պարզաբանել ոչ միայն առանձին հասկացությունները, այլ նաև նրանց փոխադարձ կախվածությունը՝ այսինքն՝ անհատական ընկալման վերաբերմունքը սոցիալական ակտիվ հաղորդակցման արդյունքում դառնում է հանրային քննարկման մաս¹:

Հոդվածի շրջանակներում այս հասկացությունները կդիտարկվեն միևնույն հասկացության ներքո, քանի որ տարբերությունները չեն վերաբերում տնտեսական գործոններին:

«Վարկանիշ» հասկացության մասին ուսումնասիրությունները սակավ են՝ քանի որ այն գիտական շրջանառության մեջ է դրվել XX դարի 50-ականների վերջին ամերիկացի տնտեսագետ Կ. Բոլդինգի կողմից «Վարկանիշ. գիտելիք կյանքում և հասարակության մեջ» աշխատությունում², որը հետագայում դարձել է բիզնես հետազոտությունների, հոգեբանության, քաղաքագիտության և հանրային կապերի մեջ լայնորեն կիրառվող հասկացություններից մեկը:

«Իմիջ» (անգլերեն “image” - լատիներեն imago - պատկեր, տեսք), նպատակաուղղված ձևավորված պատկեր (անձի, երևույթի, առարկայի), որը նախատեսված է ինչ-որ մեկի վրա հուզական և հոգեբանական ազդեցություն թողնելու, հանրահռչակելու, գովազդելու և այլնի համար³: Այսինքն, կերտելով երկրի միջազգային վարկանիշը, կարող են ազդել այդ պետությունների ընկալման վրա:

Երկրի վարկանիշը հավաքական հասկացություն է և չի բնութագրվում մեկ հատկանիշով: «Երկրի իմիջը պետական համակարգի օբյեկտիվ փոխկապակցված բնութագրերի համալիր է (տնտեսական, աշխարհագրական, ազգային, մշակութային, ժողովրդագրական և այլն), որը ձևավորվել է երկրի պետականության էվոլյուցիոն զարգացման գործընթացում՝ որպես աշխարհի բարդ բազմագործոն ենթահամակարգ: Վերջինիս օղակների փոխազդեցության արդյունավետությունը որոշում է երկրում սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, ազգային-դավանական և այլ գործընթացների միտումները: Մա այն հիմքն է, որը որոշում է, թե ինչ հեղինակություն է ձեռք բերում երկիրը համաշխարհային հանրության գիտակցության մեջ իր սուբյեկտների որոշակի գործողությունների արդյունքում, որոնք փոխազդում են արտաքին աշխարհի հետ», - գրում է Գալումովը⁴: Չի կարելի չափից դուրս պարզեցնել երկրի իմիջը՝ հասցնելով մեկ-երեք հատկանիշի: Երկիրը, ըստ սահմանման, բարդ օբյեկտ է և, հետևաբար, ենթադրում է իր

¹ Buhmann A. Measuring Country Image. Theory, Method, and Effects. Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, 165. DOI 10.1007/978-3-658-15407-3. Available at: https://www.academia.edu/27715438/Measuring_country_image_Theory_method_and_effects (accessed in 10.03.2022թ.)

² Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society. Ann Arbor, Univ. Mich. Press, 1956. 175 p. Available at` <http://garfield.library.upenn.edu/classics1988/A1988Q864300001.pdf> (accessed in 10.03.2022թ.)

³ Толковый словарь. Электронный ресурс: URL: <http://www.tolkslovar.ru/i1948.html> (последний визит 10.03.2022թ.)

⁴ Галумов Э.А. Международный имидж России: стратегия формирования. М.: Известия, 2003. 446 с., стр. 200–202

վարկանիշի ձևավորման հարցում բավարար թվով բնութագրերի առկայություն: Ուստի վարկանիշի ձևավորման գործընթացը պետք է համակարգված ընթանա՝ չչարաշահելով, մասնավորապես, խորհրդանիշներն ու մշակութային ժառանգությունը¹: Այդ իսկ պատճառով հողվածի ուսումնասիրության կենտրոնում է երկրի միջազգային վարկանիշի միասնական հայեցակարգի տնտեսական գործոնները:

Երկրի վարկանիշի կերտումը և տնտեսական գործոնների բացահայտումը հնարավորություն կտա ընդլայնելու համագործակցության սահմանները: Ինչպես կազմակերպությունների, այնպես էլ երկրի օրինակով կարելի է պնդել, որ ընկերության և(կամ) երկրի գործունեությանը ու իմիջի գնահատման ամենակարևոր չափանիշը հանդիսանում է սլոյալ կազմակերպության և(կամ) երկրի գործընկերների կողմից գնահատականները, գործարար համբավը, ֆինանսական վիճակը, վարկերը²: Միջազգային դրական վարկանիշ ձևավորելով՝ հետագայում այն սկսում է աշխատել հոգուտ երկրի³:

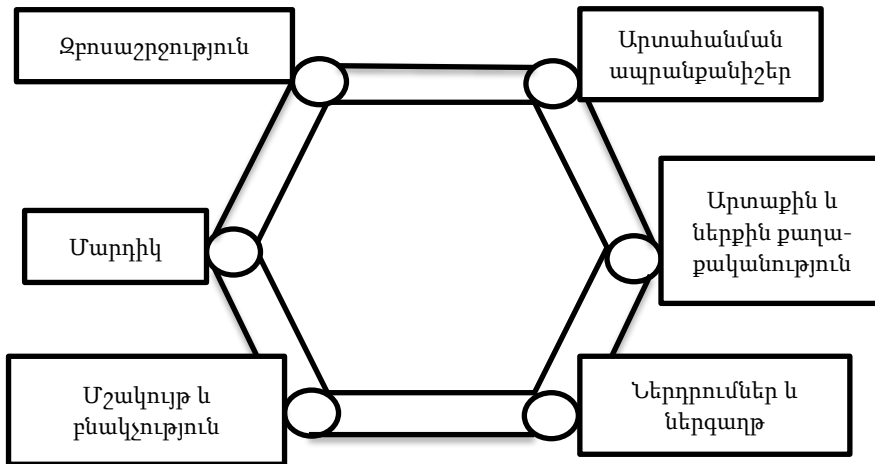
Անհուլտը առաջինը մշակեց տարածաշրջանի բրենդինգի միասնական մոտեցում, ի տարբերություն մասնագիտացվածի, որը կենտրոնացած է մեկ ոլորտի վրա (օր.՝ զբոսաշրջություն): Անհուլտը ստեղծեց տարածաշրջանի մրցակցային ինքնության հայեցակարգը՝ այն ներկայացնելով վեցանկյունու տեսքով (զծապատկեր 1), որը ցույց է տալիս տարածաշրջանային ապրանքանիշի ժամանակակից վեց տարրեր՝ զբոսաշրջություն, արտահանման ապրանքանիշեր, քաղաքականություն, ներդրումներ, մշակույթ, մարդիկ⁴: Այստեղ տնտեսական գործոնները թաքնված են արտահանման և ներդրումների բաժիններում:

¹ Сидорская И. Формирование позитивного образа страны на международной арене: теоретико-методологический аспект. Электронная библиотека БГУ, 9.09.2014. Электронный ресурс: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/36701> (последний визит 11.03.2022թ.)

² Макаева К.И., Тарасенко А.А. и др. Оценка имиджа компании как работодателя на рынке труда на примере ПАО «Ростелеком». Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019, №10 (часть 1), стр. 68-78. Электронный ресурс: <https://vael.ru/ru/article/view?id=747> (последний визит 11.03.2022թ.)

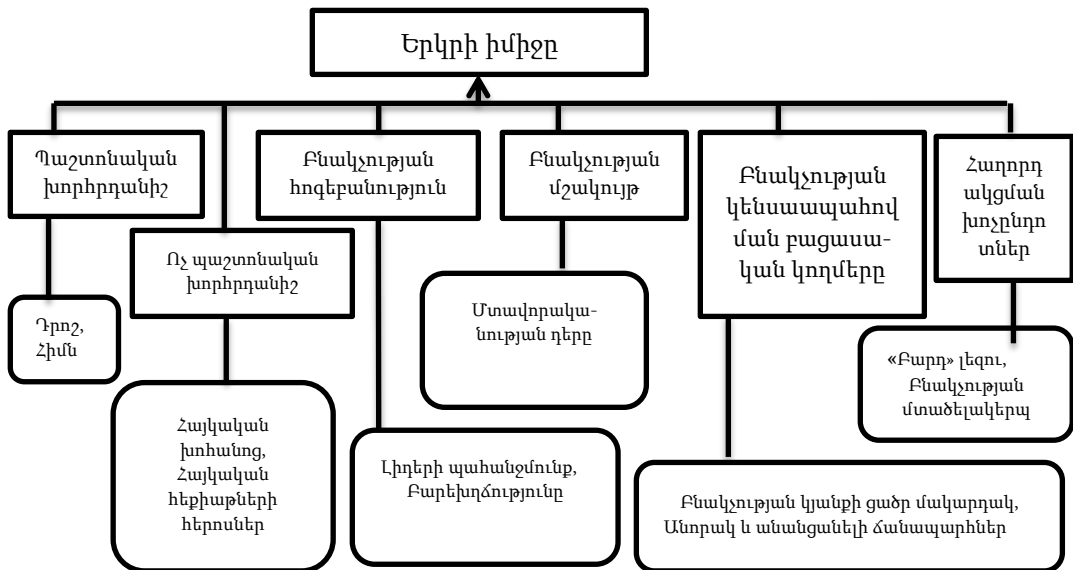
³ Анохин Е. В. Имидж страны: проблемы формирования и управления. Евразийский международный научно-аналитический журнал, 2014, No 3 (51), с. 214-218. Электронный ресурс: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=5085> (последний визит 11.03.2022թ.)

⁴ Олефиренко О. М., Карпищенко М. Ю. Проблемы теории и практики брендинга территорий на примере концепции формирования бренда Сумской области. "Marketing and Management of Innovations". 2011 (2), №4, стр. 30-40. Электронный ресурс: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_30_40.pdf (последний визит 11.03.2022թ.)

Գծապատկեր 1. Մայնոն Անհոլտի վեցանկյունին¹

Մեկ այլ մոտեցմամբ, որն ներկայացնում է Ա. Անոխինը իր՝ «Երկրի իմիջը. ձևավորման և կառավարման խնդիրները» հոդվածում, երկրի իմիջի հիմնական ենթահամակարգերը ներառում են պետության պաշտոնական և ոչ պաշտոնական խորհրդանիշերը, հոգեբանական բնութագրերը, մշակույթը և բնակչության կենսաապահովման բացասական կողմերը, տարբեր տեսակի հաղորդակցման խոչընդոտները (գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Երկրի իմիջի հիմնական տարրերը²

¹ Նույն տեղում

² Анохин Е. В. Имидж страны: проблемы формирования и управления. Евразийский международный научно-аналитический журнал, 2014, No 3 (51), с. 214-218. Электронный ресурс: <http://www-m-economy.ru/art.php?nArtId=5085> (последний визит 11.03.2022թ.)

Բացի վերը թվարկված վեց տարրերը երկրի իմիջն իր մեջ ներառում է նաև շատ կարևոր տարր՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը: Վերջինս բնութագրում է երկրի դիրքն աշխարհում որոշակի ժամանակաշրջանում: Համաշխարհային բանկի մեթոդաբանության համաձայն՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական պատկերը որոշելու համար, որը շատ էական է միգրացիոն հոսքերի, զբոսաշրջության և այլնի գնահատման մեջ, օգտագործվում են հետևյալ հիմնական գործոնները.

- համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) ծավալը,
- մեկ շնչի հաշվով համախառն ազգային արդյունքը(ՀԱԱ),
- ներդրումային ներուժ և նորարարական ռեսուրսներ,
- ֆինանսական ռեսուրսներ,
- ձեռնարկատիրական գործունեության մակարդակ,
- զբաղվածություն,
- բիզնեսի գրավչության աստիճանը¹:

Վերը նկարագրված երկրի իմիջը բնութագրող բազմաթիվ գործոններից առանձնացվել են այն տնտեսական գործոնները, որոնք ազդում են երկրի միջազգային վարկանիշի ձևավորման վրա: Դրանք են՝ համախառն ներքին արդյունքը, մեկ շնչի հաշվով համախառն ազգային արդյունք, ներդրումային միջավայր, արտահանման քաղաքականություն, զբաղվածություն: Աղյուսակ 1-ի միջոցով ցույց են տրված ՀՀ-ում այդ գործոնների դինամիկան տաս տարվա կտրվածքով:

Աղյուսակ 1

Երկրի վարկանիշը բնութագրող տնտեսական գործոնների դինամիկան (ՀՀ)²

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՆԱ (մլրդ ԱՄՆ դոլար)	10.142	10.619	11.121	11.61	10.553	10.546	11.527	12.458	13.619	12.641
1 շնչ. ընկ. ՀԱԱ (ընթացիկ միջազգային ԱՄՆ դոլար)	13509.784	14078.17	14567.05	14979.313	15101.016	15488.739	16159.749	16927.484	17460.969	17055.319
Ներդրումներ (մլն ԱՄՆ դոլար)	653.22	496.64	346.09	406.58	184.13	333.73	250.94	266.82	100.95	47.183
Արտահանում (մլն ԱՄՆ դոլար)	1334.3	1380.2	1478.7	1547.3	1485.3	1791.7	2237.7	2412.4	2648.6	2537.0
Զբաղվածություն (1000 մարդ)	1175.1	1172.8	1163.8	1133.5	1072.6	1006.2	1011.7	1048.5	1077.4	1052.4

¹ Чепкасов А. В. Средства массовой информации и публичный дискурс регионального лидера как инструменты формирования имиджа региона (на примере Кемеровской области). Дисс. докт. фил. наук. Кемерово, 2019, с. 434. стр. 64. Электронный ресурс: http://www2.rsuh.ru/binary/object_39.1561384962.27666.pdf (последний визит 11.03.2022թ.)

² Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե: Հասանելի է՝ <https://armstat.am/am/> (վերջին դիտում 14.03.2022թ.), The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=AM&start=2011> (accessed in 14.03.2022թ.)

Աղյուսակ 1–ից երևում է, որ առաջին երկու և վերջին գործոնները գրեթե կտրուկ անկում կամ վերելք չեն գրանցել: 10 տարվա ընթացքում ցուցաբերել են դինամիկ աճ: Ներդրումների հասկացության դեպքում դիտարկել ենք օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, քանի որ տվյալ դեպքում գոյություն ունի բիզնեսի վերահսկման իրավունքի տիրապետում մեկ ուրիշ երկրում գտնվող կազմակերպության կողմից¹: Այսինքն, վերահսկողություն կկատարվի և՛ ներդրումներ կատարողի, և՛ գործունեություն իրականացնողի կողմից: Հավելենք, որ իրական հատվածում կատարված օտարերկրյա ներդրումների զուտ հոսքերի ծավալի «առյուծի բաժինը» Ռուսաստանի Դաշնությանն է²: 2014թ.–ին ներդրումների ծավալ կազմել է 406.58 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ հաջորդ տարի այն կտրուկ նվազել և կազմել է 184.13 մլն ԱՄՆ դոլար: Ինչը կարելի է բացատրել 2015թ.–ի քառօրյա պատերազմի հետևանքով երկրի վարկանիշի անկման միջոցով: 2018թ.–ի այդ նույն գործոնը կազմել է 266.82 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ 2020թ.–ին՝ 47.183 մլն ԱՄՆ դոլար՝ նվազելով ավելի քան 5 անգամ: ՀՀ–ի համար 2020թ. ճգնաժամային տարի էր մի կողմից համավարակը, մյուս կողմից Արցախյան երկրորդ պատերազմը, որոնք չէին կարող չանդրադառնալ ՀՀ–ի միջազգային վարկանիշի վրա՝ նվազեցնելով ներդրումների հոսքը: ԵԱՏՄ–ին ՀՀ–ի անդամակցությամբ պայմանավորված արտահանման գործոնը կտրուկ աճ է գրանցել 2015–2017թթ., ինչը նոր դոնոր էր բացել արտահանման համար:

Վերոնշյալ տնտեսական գործոնները փոխկապակցված մեծություններ են և մեկի փոփոխությունը շղթայական ձևով կարող է ազդել մյուս գործոնների մեծությունների վրա³: Տնտեսության զարգացման վրա օտարերկրյա ներդրումների ազդեցությունը ապացուցվել է տեսական և էմպիրիկ վերլուծությունների միջոցով: Գնահատման միջոցով դուրս են բերվել Հայաստանի համար հետևյալ կոռելյացիոն գործակիցները ՕՌԻՆ–ի և ՀՆԱ–ի 0.38, ՕՌԻՆ–ի և արտահանման համար՝ 0.49, իսկ ՕՌԻՆ–ի և գործազրկության՝ -0.49(բացասական կապ՝ մի գործոնի աճին հետևում է մյուս գործոնի նվազումը)⁴: Հիմնվելով վերը շարադրված մտքին (մեծությունների միջև շղթայական կապ կա)՝ առաջարկությունները կվերաբերեն հենց օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ներգրավման քաղաքականությանը, որն էլ ինքնաբերաբար կբարելավի մյուս գործոնները՝ բարձրացնելով ՀՀ–ի միջազգային վարկանիշը:

ՀՀ միջազգային դրական վարկանիշի ստեղծմանն ուղղված ներդրումների ներգրավման քաղաքականությունը պետք է դիտարկել ներքին(միկրո) և արտա-

¹ Definition of foreign direct investment. Financial times. Available at: <https://web.archive.org/web/20190408103028/http://lexicon.ft.com/Term?term=foreign-direct-investment> (accessed in 14.03.2022)

² Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե: Հասանելի է՝ https://armstat.am/file/article/sv_02_20a_420.pdf– էջ 98 (վերջին դիտում 14.03.2022)

³ Սարգսյան Լ.Ն. և ուրիշներ Հայաստանի ներդրումները. մարտահրավերներ և հնարավորություններ: ՀՀ ԳԱԱ Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2020, 320 էջ: Հասանելի է՝ <https://economics.sci.am/wp-content/uploads/2021/03/Girq-2020-Lilit-Sargsyan-11-25-.pdf> (վերջին դիտում 14.03.2022)

⁴ Նույն տեղում, էջ 190

քին(մակրո) տեսանկյուններից: Նախ կարգավորումներ իրականացնել երկրի ներսում, ապա երկրից դուրս:

Երկրի ներսում առաջին հերթին պետք է արմատախիլ անել կոռուպցիան: Հաջորդիվ մշակել հստակ ներդրումային քաղաքականություն և լինել հետևողական վերջինիս իրականացման հարցում: Ներդրումային քաղաքականության անբաժանելի մաս են կազմում հստակ նպատակները, որոնք պետք է բավարարեն «S.M.A.R.T» սկզբունքին¹՝ յուրահատուկ, չափելի, հասանելի, իրատեսական, ժամանակային: Տվյալ խնդիրների լուծումը արդյունավետ իրականացրել է Վրաստանի Հանրապետությունը 2003 թ.–ի «վարդերի հեղափոխություն»–ից հետո² Միխայիլի Սասկաշվիլու և նոր կառավարության կողմից՝ նախաձեռնելով լայնածավալ ներքին բարեփոխումներ, ներառյալ զանգվածային և աննախադեպ հակակոռուպցիոն արշավը: Լավագույն օրինակ է նաև Ինդոնեզիայի վարած քաղաքականությունը, որտեղ կարևորվում էին զարգացման առաջնահերթություն ունեցող ոլորտները³:

Տվյալ երկրների բարեփոխումները ուսումնասիրելով պետք է նշել, որ նրանց հաջողության գրավականը հստակությունը, հետևողականությունը և հաստատակամությունն էին:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի հարցում արդեն իսկ առաջին քայլերը կատարված են. մշակվել է Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարություն 2019-2022 թթ.⁴: Արդյունքները ավելի տեսանելի և ծանրակշիռ, անաչառ դարձնելու համար առաջարկվում է ՀՀ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովում ներգրավել տնտեսագիտական և իրավագիտական մասնագիտություն ունեցող մեկական միջազգային փորձագետների:

Հաշվի առնելով ՌԴ–ի մասնաբաժինը ներդրումների ամբողջ ծավալում, ինչպես նաև առկա տնտեսական պայմանները (ՀՀ դրամի և ՌԴ ռուբլու արժեզրկում)՝ առաջարկվում է ներդրումների ներգրավման քաղաքականության թիրախը ուղղել և տրամադրել արտոնություն այն երկրներին, որոնք ներդրումներ կկատարեն ոչ վերը նշված արժույթներով: Մասնավորապես, «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքի հոդված 18–ի «Օտարերկրյա ներդրումներով ձեռնարկությունների արտոնությունների սահմանումը» բովանդակությունը հետևյալն է. սահմանված արտոնությունները տարածվում են օտարերկրյա ներդրումներով ձեռնարկությունների վրա, որոնցում այդ ներդրումները հիմնադրման պահին կազմում են առնվազն 30 տոկոս: Իսկ նշված 30 տոկոսի հաշվարկը կատարվում է նույն օրենքի հոդված 5–ի «Օտարերկրյա ներդրումների գնահա-

¹ Osahon O. Why written objectives need to be really SMART *British Journal of Healthcare Management*, 2017, Vol. 23, No. 7. <https://doi.org/10.12968/bjhc.2017.23.7.324>. Available at: https://www.researchgate.net/publication/318390296_Why_written_objectives_need_to_be_really_SMART (accessed in 15.03.2022)

² Rich Fawn Georgia: Revolution and War. England, Routledge, 2013. 184 p.

³ James W. Fox Poverty Reduction in Indonesia, 1965 to 1997 A Country Case Study, Nathan Associates Inc., 29.11.2002, p.18. Available at: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnac802.pdf (accessed in 15.03.2022)

⁴ Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն: Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խրոիկորդ: Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարություն: Հասանելի է՝ https://www.gov.am/u_files/file/anti-korupcia/razmavarutyun-2019.pdf (վերջին դիտում 15.03.2022).

տումը» համաձայն, որտեղ նշվում է, որ օտարերկրյա ներդրումներն օտարերկրյա ներդրողի ցանկությամբ գնահատում են ազատ փոխարկելի արտարժույթով կամ Հայաստանի Հանրապետության ազգային դրամով: Առաջարկվում է 1 տարվա կտրվածքով այն դեպքերում, երբ ներդրողի համաձայնությամբ գնահատումը կկատարվի ՀՀ ազգային դրամով, 30 տոկոսի սահմանաչափը նվազեցնել՝ հասցնելով 20 տոկոսի:

Գիտական նորույթ: Մշակվել է հայեցակարգ, որը թույլ է տալիս տարբեր միջազգային վարկանիշային հայեցակարգերից ընտրել տնտեսական գործոններ իրենց գնահատման ցուցանիշներով, որոնց հիման վրա մշակվել է վարկանիշի բարձրացմանը նպաստող բարեփոխումներ:

Եզրակացություններ

Տվյալ ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները, որ ժամանակակից աշխարհում ակտիվացել է գիտական և հասարակական հետաքրքրությունը տարբեր երկրների վարկանիշի նկատմամբ:

Հոդվածի շրջանակներում երկրի վարկանիշի տարբեր հետազոտողների դիրքորոշումները դիտարկելով՝ հանգեցինք այն մտքին, որ երկրի վարկանիշը տարբեր կերպ են մեկնաբանվում, որոնք վերաբերում են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններին: Տնտեսական գործոնները բոլոր մեկնաբանություններում էլ առկա են:

Տնտեսական գործոնների ուսումնասիրությունը գտնվում է տարբեր տնտեսագետների ուշադրության կենտրոնում, որոնք կարողացել են կոռելյացիոն կապ հաստատել դրանց միջև և դուրս բերել դրանց գործակիցները: Մեր երկրի վարկանիշի բարձրացման դեպքում թիրախում պետք է պահվի ՕՈՒՆ-ը, որի փոփոխությունը կարող է դրական նպաստել այլ գործոնների փոփոխությանը:

Դրական վարկանիշը անհրաժեշտ է ցանկացած երկրի համար, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես է երկիրը ընկալվում մյուս պետությունների կողմից: Հաճախ տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններ հաստատելու համար պետության վարկանիշն ավելի կարևոր է, քան տվյալ պետության օբյեկտիվ բնութագրերը: Ինչպես վերը նշվել է, սկզբից կերտում են դրական վարկանիշ, հետո վարկանիշն է աշխատում երկրի համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն: Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խորհուրդ: Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարություն: Հասանելի է՝ https://www.gov.am/u_files/file/anti-korupcia/razmavarutyun-2019.pdf (վերջին դիտում 15.03.2022).
2. Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե: Հասանելի է՝ <https://armstat.am/am/> (վերջին դիտում 14.03.2022)
3. Մարգայան Լ.Ն. և ուրիշներ Հայաստանի ներդրումները. մարտահրավերներ և հնարավորություններ: ՀՀ ԳԱԱ Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2020, 320էջ: Հասանելի է՝ <https://economics.sci.am/wp->

- content/uploads/2021/03/Girq-2020-Lilit-Sargsyan-11-25-.pdf (վերջին դիմում 14.03.2022)
4. Анохин Е. В. Имидж страны: проблемы формирования и управления. Евразийский международный научно-аналитический журнал, 2014, No 3 (51), с. 214-218. Электронный ресурс: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=5085> (последний визит 11.03.2022)
 5. Галумов Э. А. Международный имидж России: стратегия формирования. М., 2003. 446 с.
 6. Макаева К.И., Тарасенко А.А. и др. Оценка имиджа компании как работодателя на рынке труда на примере ПАО «Ростелеком». Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019, №10 (часть 1), стр. 68-78. Электронный ресурс: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=747> (последний визит 11.03.2022)
 7. Олефиренко О. М., Карпищенко М. Ю. Проблемы теории и практики брендинга территорий на примере концепции формирования бренда Сумской области. "Marketing and Management of Innovations". 2011 (2), №4, стр. 30-40. Электронный ресурс: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_30_40.pdf (последний визит 11.03.2022)
 8. Сидорская И. Формирование позитивного образа страны на международной арене: теоретико-методологический аспект. Электронная библиотека БГУ, 9.09.2014. Электронный ресурс: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/36701> (последний визит 11.03.2022)
 9. Телегина К. И. Понятие и структура имиджа государства. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 12. Ч. 2. С. 191-194. Электронный ресурс: <https://www.gramota.net/materials/3/2014/12-2/> (последний визит 10.03.2022)
 10. Толковый словарь. Электронный ресурс: URL: <http://www.tolkslovar.ru/i1948.html> (последний визит 10.03.2022)
 11. Харбих С. К. Международный имидж государства: факторы и коммуникативная стратегия формирования (на примере Чили). Автореферат. Москва, 2016, с. 42, стр.17
 12. Чепкасов А. В. Средства массовой информации и публичный дискурс регионального лидера как инструменты формирования имиджа региона (на примере Кемеровской области). Дисс. докт. фил. наук. Кемерово, 2019, с. 434. стр. 64. Электронный ресурс: http://www2.rsuh.ru/binary/object_39.1561384962.27666.pdf (последний визит 11.03.2022)
 13. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society. Ann Arbor, Univ. Mich. Press, 1956. 175 p. Available at: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1988/A1988Q864300001.pdf> (accessed in 10.03.2022)
 14. Buhmann A. Measuring Country Image. Theory, Method, and Effects. Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, 165. DOI 10.1007/978-3-658-15407-3 Available at: https://www.academia.edu/27715438/Measuring_country_image_Theory_method_and_effects (accessed in 10.03.2022թ.)
 15. Definition of foreign direct investment. Financial times. Available at: <https://web.archive.org/web/20190408103028/http://lexicon.ft.com/Term?term=foreign-direct-investment> (accessed in 14.03.2022)

16. James W. Fox Poverty Reduction in Indonesia, 1965 to 1997 A Country Case Study, Nathan Associates Inc., 29.11.2002, p.18. Available at: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnac802.pdf (accessed in 15.03.2022)
17. Osahon O. Why written objectives need to be really SMART. British Journal of Healthcare Management, 2017, Vol. 23, No. 7. <https://doi.org/10.12968/bjhc.2017.23.7.324> Available at: https://www.researchgate.net/publication/318390296_Why_written_objectives_need_to_be_really_SMART (accessed in 15.03.2022)
18. Rich Fawn Georgia: Revolution and War. England, Routledge, 2013. 184 p.
19. The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=AM&start=2011> (accessed in 14.03.2022)

References

1. Hayastani Hanrapetowt'yan kar'avarowt'yown: Hakakor'owpcion qaghaqakanowt'yan xorhowrd: Hayastani Hanrapetowt'yan hakakor'owpcion r'azmavarowt'yown: Hasaneli e" https://www.gov.am/u_files/file/anti-korupcia/razmavarutyun-2019.pdf (verjin ditowm 15.03.2022).
2. Hayastani Hanrapetowt'yan vitwakagrakan komite: Hasaneli e" <https://armstat.am/am/> (verjin ditowm 14.03.2022)
3. Sargsyan L.N. & owrisher Hayastani nerdrowmner'. martahraverner & hnaravowrowt'yownner: HH GAA Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt, Er&an, 2020, 320e'j: Hasaneli e" <https://economics.sci.am/wp-content/uploads/2021/03/Girq-2020-Lilit-Sargsyan-11-25-.pdf> (verjin ditowm 14.03.2022)
4. Anohin E. V. Imidzh strany: problemy formirovanija i upravljenija. Evrazijskij mezhdunarodnyj nauchno-analiticheskij zhurnal, 2014, No 3 (51), s. 214-218. Jelektronnyj resurs: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=5085> (poslednij vizit 11.03.2022)
5. Galumov Je. A. Mezhdunarodnyj imidzh Rossii: strategija formirovanija. M., 2003. 446 s.
6. Makaeva K.I., Tarasenko A.A. i dr. Ocenka imidzha kompanii kak rabotodatelja na rynke truda na primere PAO «Rostelekom». Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava. 2019, #10 (chast' 1), str. 68-78. Jelektronnyj resurs: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=747> (poslednij vizit 11.03.2022)
7. Olefirenko O. M., Karpishhenko M. Ju. Problemy teorii i praktiki brendinga territorij na primere koncepcii formirovanija brenda Sumskoj oblasti. "Marketing and Management of Innovations". 2011 (2), #4, str. 30-40. Jelektronnyj resurs: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_30_40.pdf (poslednij vizit 11.03.2022)
8. Sidorskaja I. Formirovanie pozitivnogo obraza strany na mezhdunarodnoj arene: teoretiko-metodologicheskij aspekt. Jelektronnaja biblioteka BGU, 9.09.2014. Jelektronnyj resurs: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/36701> (poslednij vizit 11.03.2022)
9. Telegina K. I. Ponjatje i struktura imidzha gosudarstva. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota, 2014. # 12. Ch. 2. S. 191-194. Jelektronnyj resurs: <https://www.gramota.net/materials/3/2014/12-2/> (poslednij vizit 10.03.2022)
10. Tolkovyj slovar'. Jelektronnyj resurs: URL: <http://www.tolkslovar.ru/i1948.html> (poslednij vizit 10.03.2022)

11. Harbih S. K. Mezhdunarodnyj imidzh gosudarstva: faktory i kommunikativnaja strategija formirovanija (na primere Chili). Avtoreferat. Moskva, 2016, s. 42, str.17
12. Chepkasov A. V. Sredstva massovoj informacii i publichnyj diskurs regional'nogo lidera kak instrumenty formirovanija imidzha regiona (na primere Kemerovskoj oblasti). Diss. dokt. fil. nauk. Kemerovo, 2019, s. 434. str. 64. Jelektronnyj resurs: http://www2.rsuh.ru/binary/object_39.1561384962.27666.pdf (poslednij vizit 11.03.2022)
13. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society. Ann Arbor, Univ. Mich. Press, 1956. 175 p. Available at: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1988/A1988Q864300001.pdf> (accessed in 10.03.2022)
14. Buhmann A. Measuring Country Image. Theory, Method, and Effects. Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, 165. DOI 10.1007/978-3-658-15407-3 Available at: https://www.academia.edu/27715438/Measuring_country_image_Theory_method_and_effects (accessed in 10.03.2022թ.)
15. Definition of foreign direct investment. Financial times. Available at: <https://web.archive.org/web/20190408103028/http://lexicon.ft.com/Term?term=foreign-direct-investment> (accessed in 14.03.2022)
16. James W. Fox Poverty Reduction in Indonesia, 1965 to 1997 A Country Case Study, Nathan Associates Inc., 29.11.2002, p.18. Available at: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnac802.pdf (accessed in 15.03.2022)
17. Osahon O. Why written objectives need to be really SMART. British Journal of Healthcare Management, 2017, Vol. 23, No. 7. <https://doi.org/10.12968/bjhc.2017.23.7.324> Available at: https://www.researchgate.net/publication/318390296_Why_written_objectives_need_to_be_really_SMART (accessed in 15.03.2022)
18. Rich Fawn Georgia: Revolution and War. England, Routledge, 2013. 184 p.
19. The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=AM&start=2011> (accessed in 14.03.2022)

ԵՐԿՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՆԻՇԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Տարևիկ Սմբատի Փարսադանյան

Համառոտագիր: Տվյալ հոդվածի արդիականության էությունն է. տնտեսական աճի նոր ռեսուրսների որոնումը ժամանակակից տեղեկատվական և շուկայական պայմաններում կարևորում է երկրի միջազգային վարկանիշը: **Հոդվածի նպատակը** երկրի վարկանիշի կերտումը և տնտեսական գործոնների բացահայտումն է, որը նրան հնարավորություն կտա ընդլայնելու իր համագործակցության սահմանները: «Երկրի վարկանիշ» հասկացությունը գրականության մեջ միանշանակ սահմանված չէ: Տարբեր վերլուծաբաններ միջազգային վարկանիշը բնութագրում են մի շարք գործոններով: Մեկի մոտեցմամբ դրանք բնութագրվում են «մշակույթ և բնակչություն, ներդրումներ և ներգաղթ, արտաքին և ներքին քաղաքականություն, արտահանման ապրանքանիշեր, զբոսաշրջություն,

մարդիկ» գործոններով: Մյուսը ներկայացնում է «պաշտոնական խորհրդանիշ, ոչ պաշտոնական խորհրդանիշ, բնակչության հոգեբանություն, բնակչության մշակույթ, հաղորդակցման խոչընդոտ, բնակչության կենսաապահովման բացասական կողմերը» գործոնները: Ակնհայտ է, որ բոլոր մեկնաբանություններում առկա են տնտեսական գործոնները: Ուշադրության կենտրոնում են տնտեսական գործոնները, որոնք ունեն իրենց ուրույն տեղն ու դերն այդ համակարգում: **Տվյալ նպատակին հասնելու համար լուծվել է հետևյալ խնդիրը.** առանձնացվել և վերլուծվել են տնտեսական գործոններից՝ ՀՆԱ, ՕՈՒՆ, արտահանում, զբաղվածություն: **Օգտագործվել է հետևյալ մեթոդաբանությունը.** ներկայացվել են տվյալ գործոնները տաս տարվա կտրվածքով, ուսումնասիրվել ու վերլուծվել են այդ գործոնների դինամիկան և ներկայացնելով վերջիններիս միջև կոռելյացիոն կապը՝ պարզ է դառնում ՕՈՒՆ-ի փոփոխությունը շղթայական ճանապարհներով փոփոխության կենթարկի մյուս գործոններին(դրական կոռելյացիոն կապ): **Գիտական նորույթը** Երկրի միջազգային վարկանիշի ձևավորման միասնական հայեցակարգի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա երկրի վարկանիշը բնութագրող գործոններից առանձնացվել են տնտեսական գործոնները, ներկայացվել են ՕՈՒՆ-ի և մնացած գործոնների կապը: **Ստացված հիմնական արդյունքը** առաջարկություններն են, որոնք կատարվել են ՕՈՒՆ-ների ներգրավման տեսանկյունից: Վերջինիս ներգրավման քաղաքականությունը դիտարկել ենք միկրո և մակրո մակարդակներում: Այսինքն՝ բարելավումները սկսել երկրի ներսից՝ ավարտելով արտաքին տնտեսական քաղաքականությամբ: **Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունն է.** երկրի կառավարությանը ցույց տալ երկրի վարկանիշի բարձրացման ճանապարհը: ՕՈՒՆ-ի աճը ինքնաբերաբար կապահովի մյուս գործոնների աճը, հետևաբար նաև միջազգային վարկանիշի բարձրացում: Դրական միջազգային վարկանիշ ունենալու դեպքում բազմաթիվ ծառայած խնդիրները հեշտ կհաղթահարվեն:

Բանալի բառեր. իմիջ, վարկանիշ, ստատիկ գործոններ, ինստիտուցիոնալ գործոններ, տնտեսական գործոններ, ՀՆԱ, արտահանում, ՕՈՒՆ:

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОВМЕСТНОЙ КОНЦЕПЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕЙТИНГА СТРАНЫ

Татевик Смбатовна Парсаданян

Аннотация. Актуальность данного исследования состоит в следующем: поиск новых ресурсов экономического роста в современных информационно-рыночных условиях подчеркивает роль международную рейтинга страны. **Цель статьи:** создание рейтинга страны и выявление экономических факторов позволит ей расширить границы своего сотрудничества. Понятие “рейтинг страны” однозначно не определено в литературе. Различные аналитики описывают международный рейтинг рядом факторов. Согласно одному подходу, они характеризуются факторами “культура населения, инвестиции и миграция, внешне-внутренняя политика, экс-

портные бренды, туризм, люди”. Другой представляет факторы “официальный символ, неофициальный символ, психология населения, культура населения, барьеры для общения, негативные аспекты жизнедеятельности населения”. Очевидно, что экономические факторы присутствуют во всех определениях. Основное внимание уделяется экономическим факторам, которые имеют свое место и роль в этой системе. **Для достижения поставленной цели была решена следующая задача:** выделили экономические факторы, такие как ВВП, ПИИ, экспорт, занятость. **Была использована следующая методология:** были представлены и изучены данные факторы в течение десяти лет, представлены корреляцию между этими факторами, становится ясно, что изменение ПИИ цепным образом будет отражаться на других факторах (положительная корреляция). Данные факторы представлены за десять лет, изучена и проанализирована динамика этих факторов. **Основной результат** является рекомендации по привлечению ПИИ. Представлена политика вовлечения ПИИ на микро и макроуровнях. То есть надо начинать улучшения изнутри страны, заканчивая внешнеэкономической политикой. **Возможность применения полученных результатов:** показать правительству страны способы поднятия рейтинга страны. Рост ПИИ автоматически обеспечит рост других факторов, следовательно, и повышение международного рейтинга. Если у страны положительный международный рейтинг, многие проблемы будут легко преодолены.

Ключевые слова. имидж, рейтинг, статические факторы, институциональные факторы, экономические факторы, ВВП, экспорт, ПИИ.

ECONOMIC FACTORIES JOINT CONCEPT FOR FORMATION OF A COUNTRY'S INTERNATIONAL RATING

Tatevik Smbat Parsadanyan

Abstract. The relevance of this study is: the search for new resources for economic growth in the current information and market conditions emphasizes the role of the country's international ranking. **The purpose of the article:** the creation of a country rating and the identification of economic factors will allow it to expand the boundaries of its cooperation. The concept of "country rating" is not clearly defined in the literature. Various analysts describe the international rating by a number of factors. According to one approach, they are characterized by "population's culture, investments and immigration, foreign and domestic policy, export brands, tourism and people". The other represents the factors "official symbol, unofficial symbol, population's psychology, population's culture, barrier to communication, negative aspects of the population's livelihood". It is obvious that there are economic factors in all the comments. The focus is on economic factors, which have their own place and role in that system. For achieving this goal, **the following task** was solved: economic factors were identified, such as GDP, FDI, exports, and employment. The following methodology was used: these factors were presented and studied for ten years, the correlation between these factors is presented, it becomes clear that the change in FDI will be reflected in a chain way on other factors (positive correlation). These factors are presented for ten years, the dynamics of these factors is studied and analyzed. **The main result** is recommendations for attracting FDI. The policy of attracting FDI at the micro and macro levels is presented. That is, to start the improvements from inside the country, ending with the foreign economic policy.

Possibility of applying the obtained results: show the government of the country ways to raise the country's rating. The growth of FDI will automatically ensure the growth of other factors, and hence the increase in the international rating. If a country has a positive international rating, many problems will be easily overcome

Keywords. image, rating, static factors, institutional factors, economic factors, GDP, exports, FDI.

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆՊՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

	Նորույթի կիրառման ոլորտը	Շահառու պետական գերատեսչությունը	Հոդվածի վերնագիրը	Հեղինակի անուն, ազգանունը
1.	Ռազմավարական փաստաթղթերի կազմման մեթոդաբանության լավարկում	Բոլոր նախարարություններ	ՀՀ ռազմավարական պլանավորման ոլորտում առկա օրենսդրական խնդիրների վերլուծությունն ու դրանց լուծման ուղիների բացահայտումը	Լիլիթ Սարգսյան, Եվգենյա Հակոբյան
2.	Ներդրումների ներգրավում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	Ներդրումների ներգրավման հնարավորությունները ՀՀ-ում	Տիգրան Հարությունյան, Լիլիթ Սարգսյան, Արմինե Գևորգյան
3.	Տնտեսական զարգացում, հայեցակարգեր, մեխանիզմներ	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	ԱՄՆ-ի տնտեսության վերածնունդը (դասեր Հայաստանի համար)	Գրիգորի Վահանյան
4.	Տնտեսական աճի ապահովում, արտահանման աճ	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	ՀՀ-ում տնտեսական աճի ապահովման գործում կիսամշակված ոսկու, մետաղական հանքաքարի և խտանյութի արտահանման դերը կարճաժամկետ ժամանակահատվածում	Սերգեյ Դոխոլյան, Աննա Մակարյան
5.	Արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքի ստեղծում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	Արդյունավետ ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծումը որպես ՀՀ տնտեսության մրցունակության բարձրացման միջոց	Արմինե Զախարյան
6.	ՀՀ տնտեսական զարգացման գործոնները	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	ՀՀ և տարածաշրջանային երկրների տնտեսական կարևոր գործոնների համեմատական վերլուծությունը	Արսեն Ըոթոյան

	Նորույթի կիրառման ոլորտը	Շահառու պետական գերատեսչությունը	Հողվածի վերնագիրը	Հեղինակի անուն, ազգանունը
7.	Ստվերային տնտեսության և կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, ՊԵԿ	Պարենային ապրանքների շուկաներում ստվերային տնտեսության և կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման մեխանիզմները ՀՀ-ում	Լիլիթ Պետրոսյան, Արփինե Կյուրեղյան
8.	Տնտեսության մրցունակություն	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն,	Հայաստանում և տարածաշրջանում տնտեսության մրցունակությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների վերլուծությունը	Լիլիթ Մուրադյան
9.	Տնտեսական անվտանգության ապահովում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, Ազգային անվտանգության խորհուրդ	Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսական անվտանգության ապահովման շուրջ	Լիանա Ազատյան
10.	Պարենային անվտանգություն	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	ՀՀ պարենային անվտանգության բարձրացումը շրջանաձև տնտեսության ներդրման պայմաններում	Մերի Մանուչարյան
11.	Պարենային անվտանգություն	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	Պարենային անվտանգությունը որպես ՀՀ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գործոն	Մերի Մուրադյան
12.	Գյուղատնտեսության՝ խաղողագործության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	ՀՀ խաղողագործության ճյուղի զարգացման և արտադրական գործոնների միջև առկա կոռելյացիոն կապվածության բնույթը	Հովհաննես Ասատրյան
13.	Մետալուրգիական արդյունաբերության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն և ՏԿԵ նախարարություն	ՀՀ մետալուրգիական արդյունաբերության կայուն զարգացման խնդիրները	Սասուն Բախչյան

	Նորույթի կիրառման ոլորտը	Շահառու պետական գերատեսչությունը	Հոդվածի վերնագիրը	Հեղինակի անուն, ազգանունը
14.	Թվային տնտեսության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, ՀՀ ԲՏԱ նախարարություն	Թվային տնտեսությունը բնութագրող համաթվերի վերլուծությունը և թվային օրակարգը Հայաստանում	Սվետլանա Դալլաքյան, Սարգիս Սարգսյան
15.	Տնտեսության զարգացման տեսական հիմք	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն	Ազգային տնտեսության հանգույցներում	Ռոբերտ Սարինյան, Բելլա Գաբրիելյան
16.	Միջազգային վարկանիշի բարձրացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, Ֆինանսների նախարարություն	Երկրի միջազգային վարկանիշի ձևավորման միասնական հայեցակարգի տնտեսական գործոնները	Տաթևիկ Փարսադանյան
17.	Զբոսաշրջության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն՝ զբոսաշրջության կոմիտե	ՀՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները	Քրիստինե Բաղդասարյան, Սոնա Գրիգորյան
18.	Զբոսաշրջության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն՝ զբոսաշրջության կոմիտե	Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ինստիտուցիոնալ հիմքերը Հայաստանի Հանրապետությունում	Ռազմիկ Իսահակյան
19.	Զբոսաշրջության զարգացում	ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն՝ զբոսաշրջության կոմիտե	ՀՀ զբոսաշրջության վերականգնման միտումները համավարակի պայմաններում	Գայանե Թովմասյան
20.	Շարունակական կրթության ապահովումը՝ որպես աշխատաշուկայի զարգացման հիմք	ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարություն, և Էկոնոմիկայի նախարարություն	Աշխատաշուկայի զարգացման միտումները թվային տնտեսության պայմաններում	Շողեր Պողոսյան
21.	Ֆինանսական շուկերին դիմակայելու կառուցակարգերի մշակում	ՀՀ Ֆինանսների նախարարություն, ՀՀ ԿԲ	Մակրոպրոդեկցիալ քաղաքականություն: Կապիտալի հակացիկլիկ բուժերը Հայաստանում, վարկեր/ՀՆԱ ճեղքը	Արշակ Վարժապետյան

	<i>Նորույթի կիրառման ոլորտը</i>	<i>Շահառու պետական գերատեսչությունը</i>	<i>Հողվածի վերնագիրը</i>	<i>Հեղինակի անուն, ազգանունը</i>
22.	Հարկային վարչարարության բարելավում	Պետական եկամուտների կոմիտե	Ֆինանսական տեխնոլոգիաների դերը հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման մեջ	Դավիթ Պետրոսյան
23.	Բանկային ծառայությունների զարգացում	ՀՀ ԿԲ, ՀՀ ԲՏԱ նախարարություն	Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորությունները ՀՀ բանկային ծառայությունների ոլորտում	Տաթևիկ Շահինյան
24.	Կապի ոլորտի զարգացում	ՀՀ ԲՏԱ նախարարություն	Բաժանորդների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի վրա ազդող գործոնների դերը կապի ոլորտի կազմակերպությունների մրցունակության բարձրացման գործում (Հայաստանի օրինակով)	Մարիամ Պողոսյան
25.	Զբաղվածության ապահովում	Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն	Բնակչության զբաղվածության ապահովման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում	Արմինե Զախարյան
26.	Վարչատարածքային բարեփոխումներ	Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն	Տնտեսական ապակենտրոնացման արդյունավետությունը՝ վարչատարածքային բարեփոխումների համատեքստում (Սյունիքի մարզի օրինակով)	Քրիստինե Թաթոսյան

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ НАУЧНЫХ НОВИЗН СБОРНИКА

№	Область применения новизны	Применение в государственном секторе	Наименование статьи	Фамилия, имя автора статьи
1.	Совершенствование методологии разработки стратегических документов	Все министерства	Анализ проблем в законодательной сфере стратегического планирования РА и пути их устранения	Лилит Саргсян, Евгения Акопян
2.	Привлечение инвестиций	Министерство экономики РА	Возможности привлечения инвестиций в РА	Тигран Арутюнян, Лилит Саргсян, Армине Геворгян
3.	Экономическое развитие, концепции, механизмы	Министерство экономики РА	Возрождение экономики США (уроки для Армении)	Григорий Ваганян
4.	Обеспечение экономического роста, роста экспорта	Министерство экономики РА	Роль экспорта полуфабрикатов из золота, металлических руд и концентратов в обеспечении экономического роста в Армении в краткосрочной перспективе	Сергей Дохолян, Анна Макарян
5.	Создание эффективной инновационной инфраструктуры	Министерство экономики РА	Создание эффективных инновационных инфраструктур как средство повышения конкурентоспособности экономики Республики Армения	Армине Захарян
6.	Факторы экономического развития РА	Министерство экономики РА	Сравнительный анализ важных экономических факторов Армении и региональных стран	Арсен Эркоян
7.	Оценка коррупционных рисков и теневой экономики	Министерство экономики РА; Комиссия по предупреждению коррупции; Комитет государственных доходов Республики Армения	Механизмы оценки теневой экономики и коррупционных рисков на продовольственных рынках РА	Лилит Петросян, Арпине Кюрегян
8.	Экономическая конкурентоспособность	Министерство экономики РА	Анализ основных показателей, характеризующих экономическую конкурентоспособность Армении и региона	Лилит Мурадян

<i>№</i>	<i>Область применения новизны</i>	<i>Применение в государственном секторе</i>	<i>Наименование статьи</i>	<i>Фамилия, имя автора статьи</i>
9.	Обеспечение экономической безопасности	Министерство экономики РА; Совет национальной безопасности	Об обеспечении экономической безопасности в Республике Армения	Лиана Азатян
10.	Продовольственная безопасность	Министерство экономики РА	Повышение продовольственной безопасности республики Армения в условиях внедрения циркулярной экономики	Мери Манучарян
11.	Продовольственная безопасность	Министерство экономики РА	Продовольственная безопасность как фактор повышения уровня жизни населения РА	Мери Мурадян
12.	Развитие сельского хозяйства - виноградарство	Министерство экономики РА	Характер корреляции факторов производства и развития виноградарства Армении	Оганнес Асатрян
13.	Развитие металлургической промышленности	Министерство экономики РА Министерство территориального управления и инфраструктур РА	Проблемы устойчивого развития металлургической промышленности РА	Сасун Бахшян
14.	Развитие цифровой экономики	Министерство экономики РА; Министерство высокотехнологичной промышленности РА	Анализ, характеризующих цифровую экономику, индексов и цифровая повестка в Армении	Светлана Даллакян, Саргис Саргсян
15.	Теоретическая основа развития экономики	Министерство экономики РА	На стыке национальной экономики	Роберт Саринян, Белла Габриелян
16.	Повышение международного рейтинга	Министерство экономики РА; Министерство финансов РА	Экономические факторы совместной концепции формирования международного рейтинга страны	Татевик Парсадаян
17.	Развитие туризма	Министерство экономики РА: комитет по туризму	Проблемы развития туризма в Армении	Кристине Багдасарян, Сона Григорян
18.	Развитие туризма	Министерство экономики РА: комитет по туризму	Институциональные основы развития туризма в Республике Армения	Размик Исаакян
19.	Развитие туризма	Министерство экономики РА: комитет по туризму	Тенденции восстановления туризма в условиях пандемии в РА	Гаяне Товмасян
20.	Обеспечение непрерывного образования как основа для развития рынка труда	Министерство образования, науки, культуры и спорта; Министерство экономики РА	Тенденции развития труда в цифровой экономике	Шогер Погосян

№	Область применения новизны	Применение в государственном секторе	Наименование статьи	Фамилия, имя автора статьи
21.	Разработка структур, способных противостоять финансовым потрясениям	Министерство экономики РА ЦБ РА	Макропруденциальная политика. контрциклический буфер капитала в Армении, разрыв кредит/ВВП	Аршак Варджапетян
22.	Улучшение налогового администрирования	Комитет государственных доходов Республики Армения	Роль финансовых технологий в деле повышения эффективности налогового администрирования	Давид Петросян
23.	Развитие банковских услуг	ЦБ РА; Министерство высокотехнологичной промышленности РА	Возможности применения блокчейн технологий в сфере банковских услуг Республики Армения	Татевик Шагинян
24.	Развитие сферы связи	Министерство высокотехнологической промышленности РА	Роль факторов, влияющих на процесс принятия решений абонентами, в повышении конкурентоспособности телекоммуникационных компаний: пример Армении	Мариам Погосян
25.	Обеспечение занятости	Министерство труда и социальных вопросов РА	Проблемы обеспечения занятости населения в Республике Армения	Армине Захарян
26.	Административные реформы	Министерство территориального управления и инфраструктур РА	Эффективность экономической децентрализации в контексте административных реформ (на примере Сюникского марза)	Кристине Татосян

THE EXPEDIENCY OF USING SCIENTIFIC NOVELTIES OF THE JOURNAL

	<i>Scope of the novelty</i>	<i>Beneficiary State Agency</i>	<i>Title of the article</i>	<i>Name, Surname of the author</i>
1.	Optimization of the methodology for the preparation of strategic documentation	All ministries	Analysis of problems in the legislative sphere of strategic planning of the RA and ways to remove them	Lilit Sargsyan, Yevgenya Hakobyan
2.	Attraction of investments	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Opportunities to attract investments in RA	Tigran Harutyunyan, Lilit Sargsyan, Armine Gevorgyan
3.	Economic development, concepts and mechanisms	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Economic revival of the United States (Lessons for Armenia)	Grigori Vahanyan
4.	Ensuring economic growth, export growth	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run	Sergey Dokholyan, Anna Makaryan
5.	Creation of an effective innovation infrastructure	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Creation of effective innovative infrastructures as a means of increasing the competitiveness of the economy of the Republic of Armenia	Armine Zakharyan
6.	Factors of RA economic development	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Comparative analysis of important economic factors of Armenia and regional countries	Arsen Erkoyan
7.	Assessment of the shadow economy and corruption risks	Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Corruption Prevention Commission, SRC	Mechanisms for assessing the shadow economy and corruption risks in the food markets in RA	Lilit Petrosyan, Arpine Kyuregyan
8.	Competitiveness of the economy	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Analysis basic indicators characterizing the economic competitiveness of Armenia and the region	Lilit Muradyan
9.	Ensuring economic security	Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Security Council	On ensuring economic security in the Republic of Armenia	Liana Azatyan

	<i>Scope of the novelty</i>	<i>Beneficiary State Agency</i>	<i>Title of the article</i>	<i>Name, Surname of the author</i>
10.	Food security	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Increasing the food security of the Republic of Armenia in the conditions of introduction of the circulareconomy	Meri Manucharyan
11.	Food security	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	Food security as a factor of improving living standards of the RA population	Mery Muradyan
12.	Development of agriculture-viticulture	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	The nature of correlation between production factors and viticulture development of Armenia	Hovhannes Asatryan
13.	Development of the metallurgical industry	Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Ministry of Territorial Administration and Infrastructure of RA	Problems of sustainable development of the metallurgical industry of RA	Sasun Bakhshyan
14.	Development of the digital economy	Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Ministry of High-tech industry of the RA	Analysis of the indexes characterizing the digital economy and digital agenda in Armenia	Svetlana Dallaqyan, Sargis Sargsyan
15.	The theoretical basis of the economy was developing	Ministry of Economy of the Republic of Armenia	At the junction of the national economy	Robert Sarinyan, Bella Gabrielyan
16.	Improvement of the international rating	Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Ministry of Finance	Economic factories joint concept for formation of a country's international rating	Tatevik Parsadanyan
17.	Tourism development	Ministry of Economy of the Republic of Armenia- Tourism Committee	Tourism development issues in Armenia	Kristine Baghdasaryan, Sona Grigoryan
18.	Tourism development	Ministry of Economy of the Republic of Armenia- Tourism Committee	Institutional bases of tourism development in the Republic of Armenia	Razmik Isahakyan
19.	Tourism development	Ministry of Economy of the Republic of Armenia- Tourism Committee	Tourism restoration trends in the conditions of pandemic in the RA	Gayane Tovmasyan

	<i>Scope of the novelty</i>	<i>Beneficiary State Agency</i>	<i>Title of the article</i>	<i>Name, Surname of the author</i>
20.	Provision of continuing education as a basis for the development of the labor market	Ministry of Education, Science, Culture and Sports, Ministry of Economy of the Republic of Armenia	The labor market development trends in digital economy conditions	Shogher Poghosyan
21.	Development of plans to withstand financial shocks	Ministry of Finance of the Republic of Armenia, Central Bank of the Republic of Armenia	Macroprudential policy. countercyclical capital buffer in Armenia, the gap of loan/GDP	Arshak Varzhapetyan
22.	Improvement of tax administration	State Revenue Committee	The role of financial technologies in increasing the efficiency of tax administration	David Petrosyan
23.	Development of banking services	Central Bank of the Republic of Armenia, Ministry of High-tech industry of the RA	Possibilities of application of blockhee technologies in banking services of the Republic of Armenia	Tatevik Shahinyan
24.	Telecom sector development	Ministry of High-tech industry of the RA	The role of factors affecting subscribers' decision-making process in increasing the competitiveness of telecom companies: the case of Armenia	Mariam Poghosyan
25.	Job security	Ministry of Labor and Social Affairs	Problems of population employment providing in the Republic of Armenia	Armine Zakharyan
26.	Administrative and territorial reforms	Ministry of Territorial Administration and Infrastructure of RA	The effectiveness of economic decentralization in the context of administrative-territorial reforms (by the example of Syunik region)	Kristine Tatosyan

ՄԵՐ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

№	Անուն, ազգանուն	Երկիր	Գիտական աստիճան, կոչում	Կոնտակտներ	Գիտական հետաքրքրությունների ցանկ
1.	Յուրի Սուվարյան	Հայաստան	ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տ.գ.դ. պրոֆեսոր	suvaryan@sci.am	Մակրոտնտեսագիտություն, կառավարման տեսություն, ռազմավարական կառավարման մեթոդաբանություն, հանրային կառավարման տեսություն և պատմություն, հայ կառավարչական մտքի պատմության հիմնախնդիրներ
2.	Վլադիմիր Հարությունյան	Հայաստան	ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ. պրոֆեսոր	harutyunyan@economics.sci.am	Հարկային համակարգ և վարչարարություն, ֆինանսատնտեսական ճգնաժամ, հանքարդյունաբերություն
3.	Վլադիմիր Գերասիմով	ՌԴ	Բ.գ.թ.		Մոդերնիզացիա, Ռուսաստանի ինովացիոն և տեխնոլոգիական զարգացում
4.	Ալեքսեյ Կուզնեցով	ՌԴ	ՌԴ ԳԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր	+7(499)124-0774	Համաշխարհային տնտեսություն, միջազգային տնտեսական հարաբերություններ, Եվրոպական և Եվրասիական ինտեգրում, Ռուսաստանի և արտասահմանյան երկրների գիտատեխնիկական քաղաքականություն
5.	Գրիգորի Վահանյան	Հայաստան	տ.գ.դ.	gregorv@mail.ru	Մահմանադրական կառավարում, թվային տնտեսություն, ռազմավարական կառավարում և պլանավորում, գիտելիքի և ինտելեկտուալ կապիտալի կառավարում, կայուն զարգացում, վիրտուալ տեխնոլոգիաների կառավարում, նախապատմական մշակույթի և արվեստի մոդելավորում, դիզայն և համակարգչային գրաֆիկա

<i>№</i>	<i>Անուն, ազգանուն</i>	<i>Երկիր</i>	<i>Գիտական աստիճան, կոչում</i>	<i>Կոնտակտներ</i>	<i>Գիտական հետաքրքրությունների ցանկ</i>
6.	Ռոբերտ Սարիսյան	Հայաստան	տ.գ.դ. պրոֆեսոր	+374 93-90-01-56	Տնտեսագիտական մտքի պատմություն
7.	Սերգեյ Դոխոլյան	ՌԴ	տ.գ.դ. պրոֆեսոր	sergsvd@mail.ru	Տարածաշրջանային սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ձևավորում, մրցակցային միջավայրի զարգացում և տարածաշրջանի մրցունակ տնտեսության ստեղծում, արդյունաբերության և ձեռնարկությունների արդյունավետության բարձրացում և կայուն զարգացման ապահովում
8.	Վիկտոր Զախարյան	Ավստրիա	տ.գ.թ.	zakharianv@yahoo.com	Տնտեսական հետազոտություններ տեղական, տարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակով ներդրումների խրախուսման, տեխնոլոգիաների փոխանցման և առևտրայնացման վերաբերյալ
9.	Քրիստինե Բաղդասարյան	Հայաստան	տ.գ.թ., դոցենտ	christinbaghda@gmail.com	Հարկային համակարգ և վարչարարություն, միջազգային ֆինանսներ, ներդրումային քաղաքականություն
10.	Մերի Մանուչարյան	Հայաստան	տ.գ.թ., դոցենտ	meri.g.manucharyan@gmail.com	Աշխատանքի էկոնոմիկա, ագրարային էկոնոմիկա, ապահովագրություն (գյուղատնտեսության պահովագրություն և այլն), ջրային տնտեսության էկոնոմիկա
11.	Լիլիթ Սարգսյան	Հայաստան	տ.գ.թ.	sarg.lilit@yahoo.com	Արտաքին առևտուր, ՕՈՒՆ, գործարար միջավայր, մրցունակություն, ծառայությունների ոլորտի զարգացում, տնտեսական անվտանգություն, գիտության կառավարում
12.	Զաիրա Աբդուլևա	ՌԴ	տ.գ.թ.	zaira-76@yandex.ru	Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներ, աշխատանքի շուկա, մարդկային կապիտալ
13.	Գեղեցիկ Աֆունց	Գերմանիա	տ.գ.թ.	geghetsik.afunts@cergei.cz	Միկրոէկոնոմիկա, միգրացիա և կրթություն

<i>№</i>	<i>Անուն, ազգանուն</i>	<i>Երկիր</i>	<i>Գիտական աստիճան, կոչում</i>	<i>Կոնտակտներ</i>	<i>Գիտական հետաքրքրությունների ցանկ</i>
14.	Գեղամ Շահբազյան	Իտալիա	տ.գ.թ.	shagbazyangv@gmail.com	Կառավարում, պետական գնումներ,
15.	Վլադիմիր Ասրիյան	Իսպանիա	տ.գ.թ.	vasriyan@crei.cat	Մակրոէկոնոմիկա, ֆինանսներ, տեղեկատվության տնտեսագիտություն
16.	Սվետլանա Դալլաքյան	Հայաստան	տ.գ.թ.	svetlnadalaqyan82@gmail.com	Բարձր տեխնոլոգիական տնտեսություն և նորարարություն, սոցիալ-ժողովրդագրական իրավիճակ և աշխատանքային միգրացիա, ՓՄՁ ՀՀ-ում, կառավարումն արվեստում
17.	Տաթևիկ Փարսադանյան	Հայաստան	տ.գ.թ.	tatparsadanyan@gmail.com	Ֆինանսներ, կառավարում, մարդկային ռեսուրսների կառավարում և հոգեբանություն
18.	Եվգենյա Հակոբյան	Հայաստան	տ.գ.թ.	evahakobyan@bk.ru	Ֆինանսներ, հարկային համակարգ և վարչարարություն

НАШ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

<i>№</i>	<i>Имя, Фамилия</i>	<i>Страна</i>	<i>Ученая степень, звание</i>	<i>Контакты</i>	<i>Список научных интересов</i>
1.	Суварян Юрий	Армения	Академик НАН РА, д.э.н., профессор	suvaryan@sci.am	Макроэкономика, теория управления, методология стратегического управления, теории и истории государственного управления, основные проблемы истории управленческой мысли Армении
2.	Арутюнян Владимир	Армения	Член-корреспондент НАН РА, д.э.н., профессор	harutyunyan@economics.sci.am	Налоговая система и ее администрирование, финансово-экономический кризис, горнодобывающая индустрия
3.	Владимир Герасимов	Россия	канд. филол. наук		Модернизация, инновационное и технологическое развитие России.
4.	Алексей Кузнецов	Россия	Член-корреспондент РАН, д.э.н., профессор	+7(499)124-0774	Мировая экономика, международные экономические отношения, Европейская и евразийская интеграция, Научно-техническая политика в России и за рубежом
5.	Григорий Ваганян	Армения	д.э.н., профессор	gregorv@mail.ru	Конституционный менеджмент, цифровая экономика, стратегическое управление и планирование, системотехника управления знаниями и интеллектуальным капиталом, устойчивое развитие, менеджмент виртуальных технологий, моделирование доисторической культуры и искусства, дизайна и компьютерной графики
6.	Роберт Саринян	Армения	д.э.н., профессор	+374 93-90-01-56	История экономической мысли
7.	Сергей Дохолян	Россия	д.э.н., профессор	sergsvd@mail.ru	Формирование региональной социально-экономической политики, развитие конкурентной среды и создание конкурентоспособной экономики региона, повышение эффективности и обеспечение устойчивого развития предприятий промышленности и АПК.
8.	Виктор Захарян	Австрия	к.э.н.	zakharianv@yahoo.com	Экономические исследования на локальном, региональном и глобальном уровнях, поощрения инвестиций, передачи и коммерциализации технологий

<i>№</i>	<i>Имя, Фамилия</i>	<i>Страна</i>	<i>Ученая степень, звание</i>	<i>Контакты</i>	<i>Список научных интересов</i>
9.	Кристине Багдасарян	Армения	к.э.н., доцент	christinbaghda@gmail.com	Налоговая система и администрирование, основы международных финансов, инвестиционная политика,
10.	Мэри Манучарян	Армения	к.э.н., доцент	meri.g.manucharyan@gmail.com	Водное хозяйство, Экономика труда, Аграрная экономика, страхование (страхование сельского хозяйства и т. д.), экономика водного хозяйства
11.	Лилит Саргсян	Армения	к.э.н.	sarg.lilit@yahoo.com	Внешняя торговля, прямые иностранные инвестиции, конкурентоспособность, развитие сектора услуг, экономическая безопасность, управление наукой
12.	Заира Абдуллаева	Россия	к.э.н.	zaira-76@yandex.ru	Проблемы социально-экономического развития, рынок труда человеческий капитал
13.	Гегецик Афуноц	Германия	к.э.н.	geghetsik.afunts@cerge-ei.cz	Прикладная микроэкономика, миграция и образование
14.	Гегам Шагбазян	Италия	к.э.н.	shagbazyangy@gmail.com	Управление, государственные закупки
15.	Владимир Асриян	Испания	к.э.н.	vasriyan@crei.cat	Макроэкономика, Финансы, Экономика информации и информационных технологий
16.	Светлана Даллакян	Армения	к.э.н.	svetlnadalaqyan82@gmail.com	Высокотехнологичная экономика и инновации в Армении и мире Социально-демографическая ситуация и трудовая миграция в РА Арт-менеджмент
17.	Татевик Парсаданян	Армения	к.э.н.	tatparsadanyan@gmail.com	Финансы, Менеджмент, Управление человеческими ресурсами и Психология
18.	Евгения Акопян	Армения	к.э.н.	evahakobyan@bk.ru	Финансы, Налоговая система и ее администрирование

OUR EDITORIAL BOARD

<i>№</i>	Name, surname	Country	Academic degree, title	Contacts	The list of scientific interests
1.	Yuri Suvaryan	Armenia	Academician of NAS RA, D.Sc. Economics, Professor	suvaryan@sci.am	The problems of macroeconomics, theory of management, methodology of strategic management, theory and history of public management, history of Armenian managerial thought
2.	Vladimir Harutyunyan	Armenia	Corresponding member of the NAS RA, D.Sc. Economics, Professor	harutyunyan@economics.sci.am	Tax system and its' administration, financial and economic crisis mining industry
3.	Vladimir Gerasimov	Russia	PhD in Philology		Modernization, innovative and technological development of Russia.
4.	Alexey Kuznetsov	Russia	Corresponding member of the RAS, D.Sc. Economics, Professor	+7(499)124-0774	World economy, international economic relations, European and Eurasian integration, Scientific and technical policy in Russia and abroad
5.	Grigori Vahanyan	Armenia	D.Sc. Economics, Professor	gregorv@mail.ru	Constitutional governance, digital economy, strategic management and planning, knowledge and intellectual capital management, sustainable development, virtual technology management, prehistoric modeling of culture and art, design and computer graphics
6.	Robert Sarinyan	Armenia	D.Sc. Economics, Professor	+374 93-90-01-56	History of Economic Thought
7.	Sergey Dokholyan	Russia	D.Sc. Economics, Professor	sergsvd@mail.ru	Formation of regional socio-economic policy, development of a competitive environment and creation of a competitive economy in the region, increasing efficiency and ensuring sustainable development of industrial and agricultural enterprises.
8.	Viktor Zakharyan	Austria	PhD in Economics	zakharianv@yahoo.com	economic research at country, regional and global levels, investment promotion, technology transfer and commercialization

Nº	Name, surname	Country	Academic degree, title	Contacts	The list of scientific interests
9.	Kristine Baghdasaryan	Armenia	PhD in Economics, Associate Professor	christinbaghda@gmail.com	Tax system and administration, International Finance, Investment Policy
10.	Meri Manucharyan	Armenia	PhD in Economics, Associate Professor	meri.g.manucharyan@gmail.com	Labor Economics, Economics of agro-industrial complex, insurance (agricultural insurance, etc.), Economics of water economy
11.	Lilit Sargsyan	Armenia	PhD in Economics	sarg.lilit@yahoo.com	Foreign trade, FDI, Business environment, competitiveness, service sector development, economic security, science management
12.	Zaira Abdulaeva	Russia	PhD in Economics	zaira-76@yandex.ru	Issues of socio-economic development, labor market, human capital
13.	Geghetsik Afunts	Germany	PhD in Economics	geghetsik.afunts@cerge-ei.cz	Applied microeconomics, migration and education
14.	Gegam Shagbazian	Italy	PhD in Economics	shagbazyangv@gmail.com	Management, public procurement
15.	Vladimir Asriyan	Spain	PhD in Economics	vasriyan@crei.cat	Macroeconomics, Finance, Economics of Information
16.	Svetlana Dallakyan	Armenia	PhD in Economics	svetlnadalaqyan82@gmail.com	High-Tech Economy and innovation in RA and world Social-demographic situation and labor migration in RA SME in RA Art Management
17.	Tatevik Parsadanyan	Armenia	PhD in Economics	tatparsadanyan@gmail.com	Finance, Management, Human resource Management and Psychology
18.	Yevgenya Hakobyan	Armenia	PhD in Economics	evahakobyan@bk.ru	Finance, Tax system and its administration

ՄԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ

h/h	Անուն, ազգանուն	Գիտական աստիճանը, գիտական կոչումը, աշխատանքի վայրը	Գոնտակտային տվյալներ
1.	Ռոբերտ Արսենի Սարինյան	տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, գիտական ստորաբաժանման ղեկավար	093.90.01.56
2.	Գրիգորի Արշալույսի Վահանյան	տնտեսագիտության դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող	091-95-0741, gregorv@mail.ru
3.	Տիգրան Վլադիմիրի Հարությունյան	տնտեսագիտության դոկտոր, ԵՊՀ ՏԿՖ դասախոս	093 990 003 t.harutyunyan@gc.am
4.	Սերգեյ Վլադիմիրի Դոխտյան	տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, գլխավոր գիտաշխատող, Սոցիալ-տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, Սախաչկալա, ՌԴ	+7 903 4240650 sergsvd@mail.ru
5.	Լիլիթ Նորայրի Սարգսյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի տնօրենի ժ/պ, գիտական ստորաբաժանման ղեկավար	+374-010-581971 sarg.lilit@yahoo.com
6.	Քրիստինե Յուրիի Բաղդասարյան	տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտ. քարտուղար, առաջատար գիտաշխատող	+(374)96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
7.	Սվետլանա Արկադիի Դավաթյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, գիտական թեմայի ղեկավար	096 71 09 99 svetdal@mail.ru
8.	Մերի Գագիկի Մանուչարյան	տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, գիտական ստորաբաժանման ղեկավար, Հայաստանի ազգային ազգրարային համալսարանի դասախոս	091 47 19 30, mg-meri@mail.ru meri.g.manucharyan@gmail.com
9.	Աննա Ռուզվելտի Մակարյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	+374 96373720 anna_makaryan@yahoo.com
10.	Արմինե Գրիգորի Զախարյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	093 25 66 15 azakharian@inbox.ru

<i>h/h</i>	<i>Անուն, ազգանուն</i>	<i>Գիտական աստիճանը, գիտական կոչումը, աշխատանքի վայրը</i>	<i>Գոնտակտային տվյալներ</i>
11.	Եվգենյա Արտաշեսի Հակոբյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, ասպիրանտուրայի բաժնի պատասխանատու	+374 93 27-20-16 evahakobyan@bk.ru
12.	Բելլա Վալերիի Գաբրիելյան	տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող	Հեռ. 094 80 70 60, bvgabrielyan@mail.ru
13.	Շողեր Պյոտրի Պողոսյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ, Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող	(077) 000 275 Shogher2002@yahoo.com
14.	Տաթևիկ Սմբատի Փարսադանյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ, Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, գիտական թեմայի ղեկավար	+(374)77113133, tatparsadanyan@gmail.com
15.	Ռազմիկ Կամոյի Իսահակյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ, Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	099 03 11 30, isahakyanrazmik@mail.ru
16.	Գայանե Ռուբիկի Թովմասյան	տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի ավագ հետազոտող, ՀՊՏՀ և ՀՀ ՊԿԱ դասախոս	093-41-16-14, tovmasyangayane@yahoo.com
17.	Արփինե Մեխակի Կյուրեղյան	տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ, Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	+(374)77-60-76-01 arpine.kyuregyan@mail.ru
18.	Տաթևիկ Վազգենի Շահինյան	ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	հեռ. (+37495) 213-441 tatev.shahinyan@mail.ru
19.	Մարիամ Վարդանի Պողոսյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	+37493270089 mpoghosyan13@yahoo.com
20.	Լիանա Սամվելի Ազատյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող	(091) 36-22-40, lianazatyan@yahoo.com
21.	Դավիթ Արմենակի Պետրոսյան	ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	094 61 28 96 davidpetrosyan@economics.sci.am
22.	Մերի Համբարձումի Մուրադյան	ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	041 55 45 54, mery.mradyan@mail.ru
23.	Հովհաննես Միմոնի Ասատրյան	ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	(077) 01-12-97, hov97hov@gmail.com

<i>հ/հ</i>	<i>Անուն, ազգանուն</i>	<i>Գիտական աստիճանը, գիտական կոչումը, աշխատանքի վայրը</i>	<i>Գոնտակտային տվյալներ</i>
24.	Լիլիթ Մուրադի Մուրադյան	ասպիրանտ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	ilitmuradyan94@yahoo.com , 091 70 77 10
25.	Արմինե Վարդանի Գևորգյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի հայցորդ	+374-010-581971 mrsarminegevorgyan1987@gmail.com
26.	Քրիստինե Մուրադի Թաթոսյան	ՀՊՏՀ ասպիրանտ, Տեղական ժողովրդավարության դպրոց կրթական հիմնադրամ-Օրագրի ղեկավար	+(374)96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
27.	Լիլիթ Սանվելի Պետրոսյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, հայցորդ	+(374)93-24-09-93 lilit-petrosyan1993@rambler.ru
28.	Արսեն Սլավիկի Ըոքոյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, ասպիրանտ	+(374)93-65-35-59, arsen.erkoyan@gmail.com
29.	Սոնա Հրաչիկի Գրիգորյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող	+(374)77-94-52-52 songrigoryan966@gmail.com
30.	Արշակ Հարությունի Վարժապետյան	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ	+37477601214 arshak@varzhapetyan.com
31.	Սասուն Մյասնիկի Բախշյան	Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարանի ասպիրանտ	077287151, 093112266 bakhshyan1997@mail.ru
32.	Սարգիս Հարությունի Սարգսյան	«ԱԿԲԱ Լիզինգ» ՎԿ ՓԲԸ գլխավոր տնօրենի տեղակալ	094 88 88 64 s_sargsyan@list.ru

НАШИ АВТОРЫ

№	Имя, фамилия	Ученая степень, ученое звание, место работы	Контактные данные
1.	Роберт Нерсесович Саринян	доктор экономических наук, профессор, руководитель научного сектора института экономики им. М. Котаняна НАН РА, руководитель научного отдела	093.90.01.56
2.	Григорий Аршалуйсович Ваганян	доктор экономических наук, главный научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	091-95-0741, gregorv@mail.ru
3.	Тигран Владимирович Арутюнян	доктор экономических наук, лектор Факультета экономики и менеджмента, ЕГУ	093 990 003 t.harutyunyan@gc.am
4.	Сергей Владимирович Дохолян	доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник Института социально-экономических исследований ДФИЦ РАН, Махачкала, РФ	+7 903 4240650 sergsvd@mail.ru
5.	Лилит Норайровна Саргсян	кандидат экономических наук, и/о директора Института экономики им. М. Котаняна НАН РА, руководитель научного отдела	+374-010-581971 sarg.lilit@yahoo.com
6.	Кристина Юрьевна Багдасарян	кандидат экономических наук, доцент, ученый секретарь, ведущий научный сотрудник института экономики им. М.Котаняна НАН РА	+(374)96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
7.	Светлана Аркадьевна Даллакян	кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, руководитель научной темы	096 71 09 99 svetdal@mail.ru
8.	Мери Гагиковна Манучарян	кандидат экономических наук, доцент, руководитель научного отдела, ведущий научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, преподаватель Национального аграрного университета Армении	091 47 19 30, mg-meri@mail.ru meri.g.manucharyan@gmail.com
9.	Анна Рузвелтовна Макарян	кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	+374 96373720 anna_makaryan@yahoo.com
10.	Армине Григорьевна Захарян	кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	093 25 66 15 azakharian@inbox.ru
11.	Евгения Аргашесовна Акопян	кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	+374 93 27-20-16 evahakobyan@bk.ru
12.	Белла Валерьевна Габриелян	кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	094 80 70 60, bvgabrielyan@mail.ru

№	Имя, фамилия	Ученая степень, ученое звание, место работы	Контактные данные
13.	Шогер Пётровна Погосян	кандидат экономических наук, старший научный сотрудник Института экономики НАН РА	(077) 000 275 Shogher2002@yahoo.com
14.	Татевик Смбатовна Парсаданян	кандидат экономических наук, научный сотрудник Института экономики НАН РА	+(374)77113133, tatparsadanyan@gmail.com
15.	Размик Камоевич Исаакян	кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА	099 03 11 30, isahakyanrazmik@mail.ru
16.	Гаяне Рубиковна Товмасын	кандидат экономических наук, доцент, старший исследователь «Амберд» АГЭУ, лектор АГЭУ и АГУ РА	093-41-16-14, tovmasyangayane@yahoo.com
17.	Арпине Мехаковна Кюрегян	кандидат экономических наук, научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА	+(374)77-60-76-01 arpine.kyuregyan@mail.ru
18.	Татевик Вазгеновна Шагинян	научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, аспирант	(+37495) 213-441 tatev.shahinyan@mail.ru
19.	Мариам Вардановна Погосян	младший научный сотрудник, Институт экономики имени М. Котаняна НАН РА	+37493270089 mpoghosyan13@yahoo.com
20.	Лиана Самвеловна Азатян	научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА	(091) 36-22-40, lianaazatyan@yahoo.com
21.	Давид Арменакович Петросян	младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, аспирант	094 61 28 96 davidpetrosyan@economics.sci.am
22.	Мери Амбарцумовна Мурадян	младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, аспирант	041 55 45 54, mery.mradyan@mail.ru
23.	Оганнес Сименович Асатрян	младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, аспирант	(077) 01-12-97, hov97hov@gmail.com
24.	Лилит Мурадовна Мурадян	младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, аспирант	lilitmuradyan94@yahoo.com 091 70 77 10
25.	Армине Вардановна Геворгян	соискатель Института экономики им. М. Котаняна НАН РА	+374-010-581971 mrsarminegevorgyan1987@gmail.com
26.	Кристине Мурадовна Татосян	Аспирант АГЭУ Образовательный фонд Школа местной демократии – Руководитель программы	+(374)96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
27.	Лилит Манвеловна Петросян	младший научный сотрудник, Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, соискатель	+(374)93-24-09-93 lilit-petrosyan1993@rambler.ru
28.	Арсен Славикович Эркоян	младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна при НАН РА, аспирант	+(374)93-65-35-59, arsen.erkoyan@gmail.com

<i>№</i>	<i>Имя, фамилия</i>	<i>Ученая степень, ученое звание, место работы</i>	<i>Контактные данные</i>
29.	Сона Грачиковна Григорян	младший научный сотрудник Института экономики им М. Котаняна НАН РА	+(374)77-94-52-52 songrigoryan966@gmail.com
30.	Аршак Арутюнович Варжапетян	аспирант нститута экономики им. М. Котаняна НАН РА	+37477601214 arshak@varzhapetyan.com
31.	Сасун Мясникович Бахшян	Аспирант Национального политехнического университета Армении	077287151, 093112266 bakhshyan1997@mail.ru
32.	Саргис Арутюнович Саргсян	АССА, Заместитель генерального директора, ЗАО "АКБА ЛИЗИНГ"	094 88 88 64 s_sargsyan@list.ru

OUR AUTHORS

<i>№</i>	<i>Name, surname</i>	<i>Academic degree, academic title, place of work</i>	<i>Contacts</i>
1.	Robert Nerses Sarinyan	Chief Researcher, M.Kotanyan Institute of Economics, Doctor of sciences (economics), Professor, Head of Department	093.90.01.56
2.	Grigori Arshaluys Vahanyan	Doctor of sciences (economics), Candidate of Technical Sciences, Chief Researcher of the M.Kotanyan Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the RA	091-95-0741, gregorv@mail.ru
3.	Tigran Vladimir Harutyunyan	Doctor of sciences (economics), Lecturer at Faculty of Economics and Management, YSU	093 990 003 t.harutyunyan@gc.am
4.	Sergey Vladimir Dokholyan	Doctor of Sciences (Economics), Professor, Chief Resaerch Associate, Institute of Socio-economic Research, Dagestan Federal Research center of the Russian Academy of Sciences, Makhachkala (DFRC of RAS)	+7 903 4240650 sergsvd@mail.ru
5.	Lilit Norayr Sargsyan	Ph.D. in economics, Acting Director at M.Kotanyan Institute of Economics, NAS RA, Head of department	+374-010-581971 sarg.lilit@yahoo.com
6.	Kristine Yuri Baghdasaryan	Ph.D. in Economics, Associate Professor, Scientific Counsil Secretaly, Leading Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	+(374)96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
7.	Svetlana Arkadi Dallaqyan	Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	096 71 09 99 svetdal@mail.ru
8.	Meri Gagik Manucharyan	Ph.D. in Economics, Associate Professor, Leading researcher, Head of Department M. Kotanyan Institute of Economics National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Lecturer at the National Agrarian University of Armenia	091 47 19 30, mg-meri@mail.ru meri.g.manucharyan@gmail.com
9.	Anna Ruzvelt Makaryan	Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	+374 96373720 anna_makaryan@yahoo.com
10.	Armine Grigor Zakharyan	Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	093 25 66 15 azakharian@inbox.ru
11.	Yevgenya Artashes Hakobyan	Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics National Academy of Sciences of the RA	+374 93 27-20-16 evahakobyan@bk.ru
12.	Bella Valeri Gabrielyan	Ph.D in Economics, Senior Researcher M. Kotanyan Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the RA	094 80 70 60, bvgabrielyan@mail.ru
13.	Shogher Pyotr Poghosyan	Ph.D in Economics, Senior Researcher Associate, M. Kotanyan Institute of Economics National Academy of Sciences of the RA	(077) 000 275 Shogher2002@yahoo.com

<i>Nº</i>	<i>Name, surname</i>	<i>Academic degree, academic title, place of work</i>	<i>Contacts</i>
14.	Tatevik Smbat Parsadanyan	Ph.D in Economics, Researcher Associate, M. Kotanyan Institute of Economics National Academy of Sciences of the RA	+ (374) 771 13133, tatparsadanyan@gmail.com
15.	Razmik Kamo Isahakyan	Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	099 03 11 30, isahakyanrazmik@mail.ru
16.	Gayane Rubik Tovmasyan	PhD in Economics, Associate Professor, Senior researcher at Amberd Research Center of ASUE, Lecturer at ASUE and PAARA	093-41-16-14, tovmasyangayane@yahoo.com
17.	Arpine Mekhak Kyuregyan	PhD in Economics, researcher M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+ (374) 77-60-76-01 arpine.kyuregyan@mail.ru
18.	Tatevik Vazgen Shahinyan	Ph.D. student, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA	h.tn. (+37495) 213-441 tatev.shahinyan@mail.ru
19.	Mariam Vardan Poghosyan	Junior researcher, M. Kotanyan Institute of Economics of the NAS RA	+37493270089 mpoghosyan13@yahoo.com
20.	Liana Samvel Azatyan	research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	(091) 36-22-40, lianaazatyan@yahoo.com
21.	David Armenak Petrosyan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	094 61 28 96 davidpetrosyan@economics.sci.am
22.	Mery Hambardzum Muradyan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	041 55 45 54, mery.mradyan@mail.ru
23.	Hovhannes Simon Asatryan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	(077) 01-12-97, hov97hov@gmail.com
24.	Lilit Murad Muradyan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	litmuradyan94@yahoo.com , 091 70 77 10
25.	Armine Vardan Gevorgyan	Applicant at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+374-010-581971 mrsarminegevorgyan1987@gmail.com
26.	Kristine Murad Tatosyan	PhD Student of the Chair of Management at ASUE School of Local Democracy - Project manager	+ (374) 96-30-39-39 christinbaghda@gmail.com
27.	Lilit Manvel Petrosyan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+ (374) 93-24-09-93 lilit-petrosyan1993@rambler.ru
28.	Arsen Slavik Erkoyan	Junior research associate at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+ (374) 93-65-35-59, arsen.erkoyan@gmail.com
29.	Sona Hrachik Grigoryan	Junior Researcher at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+ (374) 77-94-52-52 songrigoryan966@gmail.com
30.	Arshak Harutyun Varzhapetyan	Ph.D student at M. Kotanyan Institute of Economics of NAS RA	+37477601214 arshak@varzhapetyan.com

<i>№</i>	<i>Name, surname</i>	<i>Academic degree, academic title, place of work</i>	<i>Contacts</i>
31.	Sasun Myasnik Bakhshyan	Postgraduate student of the National Polytechnic University of Armenia	077287151, 093112266 bakhshyan1997@mail.ru
32.	Sargis Harutyun Sargsyan	ACCA member, Deputy General Manager, “ACBA LEASING” CJSC	094 88 88 64 s_sargsyan@list.ru

**ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ – 2022, №1

Չափսը՝ 70×100 ^{1/16}: 29.5 տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

«Բովիի Փրինթ» ՍՊԸ տպարան: